VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

ČESKÉ VYDÁNÍ PŘIPRAVIL
ÚSTAV DĚJIN
KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

K. MARX
B. ENGELS
SPISY

SVAZEK

2

1957

STÁTNÍ
NAKLADATELSTVÍ
POLITICKÉ LITERATURY
PRAHA

I 15997

VYŠŠÍ STRANICKÁ ŠKOLA
KNIHOVNA
PRAHA

Z Marx-Engels, Gesamtausgabe, I. oddíl, sv. 3 (str. 179-388), sv. 4 (str. 5-286, 339-348, 369 až 390, 475-477, 480-497, 409-411, 450-543, 457-471) a z časopisu Einheit, ročník 1956, čís. 8 přeložili Jaroslav Bílý (v čes. vyd. str. 70-94, 183 až 230, 233-508 a 554-574) a ing. Bohumil Franěk (str. 15-69, 95-182, 231-232, 509-553 a 575-594).

PŘEDMLUVA

Druhý svazek Spisů Karla Marxe a Bedřicha Engelse obsahuje díla, která napsali v době od září 1844 do února roku 1846.

Koncem srpna roku 1844 se Marx a Engels setkali v Paříži; od této jejich schůzky se datuje jejich přátelská tvůrčí spolupráce ve všech oblastech theoretické i praktické revoluční činnosti. Bylo to v době, kdy se dovršil Marxův a Engelsův přechod od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu ke komunismu. V dílech zařazených do druhého svazku se obráží proces dalšího formování jejich revolučně materialistického světového názoru.

Ve svazku je především první Marxova a Engelsova společná práce „Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol.“ V tomto polemickém díle vystupují Marx a Engels jako bojovní materialisté a nemilosrdní kritikové subjektivistických názorů mladohegelovců. Marx a Engels tu zároveň kritisují i samu idealistickou filosofii Hegelovu; oceňují po zásluze to, co je v Hegelově dialektice racionální, ale kritisují její mystifikující stránku.

Ve „Svaté rodině“ je formulováno několik velmi důležitých thesí dialektického a historického materialismu. V tomto díle se Marx dostává už velmi blízko k základní myšlence historického materialismu o rozhodujícím významu výrobního způsobu pro vývoj společnosti. Marx a Engels vyvracejí idealistické názory na dějiny, které dříve převládaly, a ukazují, že pokrokové myšlenky samy o sobě mohou dovést společnost jen za hranice idejí starého zřízení, ale „k uskutečnění idejí je třeba lidí, kteří vynaloží praktickou sílu“ (viz tento svazek, str. 138). Velmi důležitá je these

vyslovená ve „Svaté rodině", že masa, lid, je skutečným tvůrcem dějin lidstva. Marx a Engels dovozují, že čím rozsáhlejší a hlubší je převrat, který probíhá ve společnosti, tím početnější jsou masy, které tento převrat provádějí. Význam této myšlenky zvlášť zdůrazňoval Lenin, který ji označil za jednu z nejhlubších a nejdůležitějších thesí historického materialismu.

Ve „Svaté rodině" je obsažen téměř úplně vypracovaný názor na světodějnou úlohu proletariátu jako třídy, která v důsledku svého postavení za kapitalismu „může a musí osvobodit samu sebe" a zároveň odstranit všechny nelidské životní podmínky buržoasní společnosti, neboť proletariát „nadarmo neprochází tvrdou, ale zocelující školou *práce*. Nejde o to, co si zatím ten či onen proletář nebo dokonce celý proletariát *představuje* jako cíl. Jde o to, *co proletariát je* a co ve shodě s tímto *bytím* bude historicky nucen dělat" (str. 51).

Velmi významný je oddíl „Kritická bitva proti francouzskému materialismu", v němž Marx podává stručný přehled vývoje materialismu v západoevropské filosofii a ukazuje, že komunismus je logickým závěrem vyvozeným z materialistické filosofie.

„Svatá rodina" byla silně ovlivněna materialistickými názory Ludvíka Feuerbacha, který měl velký význam pro Marxův a Engelsův přechod od idealismu k materialismu; zároveň tato práce už obsahuje prvky kritiky Feuerbachova metafysického a nazíravého materialismu, kterou Marx pak provedl na jaře 1845 v „Thesích o Feuerbachovi". Jaké místo náleží „Svaté rodině" v dějinách marxismu, o tom Engels později napsal: „Kult abstraktního člověka, který je jádrem Feuerbachova nového náboženství, bylo nutno nahradit vědou o skutečných lidech a jejich dějinném vývoji. Feuerbachovo stanovisko bylo třeba rozvinout dále, za Feuerbacha, a s tím začal roku 1845 Marx ve ‚Svaté rodině'" (B. Engels, „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie").

Ve „Svaté rodině" jsou formulovány některé výchozí these marxistické politické ekonomie. Na rozdíl od utopických socialistů odůvodňuje Marx objektivní nevyhnutelnost vítězství komunismu tím, že soukromé vlastnictví ve svém ekonomickém pohybu dohání samo sebe k zániku.

Dále je ve svazku zařazeno Engelsovo dílo „Postavení dělnické třídy v Anglii", které podle Leninova názoru patří k nejlepším dílům světové socialistické literatury. Jak později napsal sám Engels, je to rané dílo obrážející jednu z prvních etap vytváření marxismu. Engels tu zkoumá ekonomickou a politickou strukturu Anglie, a používaje této tehdy nejpokročilejší země jako příkladu, ukazuje některé zákonitosti kapitalistické výroby. Odhaluje tu, jak hluboce způsobil průmyslový převrat, jenž vyvolal v život tovární proletariát, a zdůrazňuje nesmiřitelnost zájmů dělnictva a kapitalistů; Engels dokazuje, že za kapitalismu nevyhnutelně vzniká průmyslová reservní armáda nezaměstnaných, že se periodicky opakují hospodářské krise a že se stupňuje vykořisťování dělnické třídy i všech pracujících tou měrou, jak se šíří kapitalistická výroba. Tato Engelsova kniha byla – jak to vyjádřil Lenin – „strašlivou obžalobou kapitalismu a buržoasie". Engels tu líčí nesnesitelně těžké životní i pracovní podmínky anglického dělnictva a ukazuje, že už toto jeho postavení vhání proletariát do boje za vlastní osvobození, za svržení kapitalistického řádu. V třídním boji proletariátu vidí Engels mohutnou sílu dějinného vývoje a kritisuje anglické owenovské socialisty, kteří hlásají všeobecnou lásku a bratrství. Shrnutím zkušeností z anglického dělnického hnutí dochází Engels k závěru, že stávky a odborové svazy, třebaže jsou účinným prostředkem organisace a výchovy dělnické třídy, nejsou s to vysvobodit ji z námezdního otroctví. Chartismus Engels velmi oceňuje jako první samostatné politické hnutí proletariátu, ale kritisuje přitom chartisty za to, že si vytyčovali jen omezené cíle, a razí velmi důležitou theoretickou thesi, že je nutné spojovat chartismus se socialismem.

Další Engelsovy práce otištěné v tomto svazku, „Rychlý pokrok komunismu v Německu" a „Projevy v Elberfeldu", jsou velmi zajímavé, třebaže je na nich patrný dosud nepřekonaný vliv filosoficko-ethických názorů Feuerbachových. Obsahují rovněž cenný životopisný materiál o Marxovi a Engelsovi a jsou dokladem Engelsovy pilné agitační a organisační činnosti v Porýnské provincii v zimě roku 1844 až 1845. Když Lenin charakterisoval poměry, za nichž tehdy Engels působil, napsal, že sympatisování

s komunistickými idejemi bylo tehdy v Německu formou, jíž se dávalo najevo opoziční smýšlení proti vládě, a proto mnoho účastníků hnutí byli vlastně loyální měšťáci. „A za této situace, kdy existovalo nepřehledné množství zdánlivě socialistických směrů a frakcí, dovedl si Engels razit cestu k *proletářskému* socialismu..." (V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, čes. str. 556).

Když pak v dubnu roku 1845 přijel Engels do Bruselu, pokračovali oba zakladatelé marxismu ve společném vypracovávání nových názorů a zároveň se snažili propagovat je v tisku a navazovat styk s představiteli mezinárodního proletářského a demokratického hnutí. Článkem „Nedávné vraždění v Lipsku. – Německé dělnické hnutí", který byl napsán v září 1845, začíná Engelsova soustavná spolupráce s listem „Northern Star", orgánem revolučních chartistů, s jejichž levým křídlem navázali Marx a Engels pevné styky za své cesty do Anglie v létě roku 1845.

V serii článků „Situace v Německu", které byly napsány rovněž pro „Northern Star", analysuje Engels třídní strukturu německé společnosti a ukazuje, jak byl vývoj Německa ovlivněn francouzskou revolucí z konce XVIII. století. Engels se nám tu jeví jako důsledný bojovník za jednotné demokratické Německo, tepe reakční zřízení německých států, především Pruska, přílišnou moc vojenských hodnostářů a vysokých úředníků a despotismus německých knížat a knížátek. Přitom odhaluje třídní podstatu buržoasního liberalismu a ostře kritisuje omezenost buržoasní demokracie.

V „Úvodu a závěru k ‚Fourierovu fragmentu o obchodu'" hodnotí Engels Fouriera jako jednoho z nejvýznačnějších představitelů kriticko-utopického socialismu. V článku „Svátek národů v Londýně" proklamuje Engels, že proletáři všech zemí mají společné zájmy, a pranýřuje buržoasní kosmopolitismus. Tyto dvě práce a také Marxovo prohlášení z 18. ledna 1846 jsou velmi zajímavé jako první vystoupení zakladatelů marxismu v tisku proti „pravým socialistům", jejichž maloměšťácké pseudosocialistické názory byly vážnou překážkou brzdící rozvoj revolučního proletářského a demokratického hnutí v Německu. Ve snaze připravit půdu pro vytvoření proletářské strany založili Marx a Engels v lednu roku 1846 v Bruselu Komunistický korespondenční výbor,

jehož úkolem bylo ideově a organisačně sblížit revoluční komunisty a nejvyspělejší dělníky v Německu i v jiných zemích a bojovat proti těm směrům v dělnickém hnutí, které neměly s proletariátem nic společného.

Práce zařazené do druhého svazku Spisů spadají do období, kdy ještě neskončil proces vytváření marxismu. To se odrazilo i na terminologii, jíž Marx a Engels tehdy používali. Vědeckou marxistickou terminologii vypracovávali a zpřesňovali postupně, jak formulovali a dále rozvíjeli své učení.

Institut marxismu-leninismu
při ÚV KSSS

KAREL MARX

A

BEDŘICH ENGELS

ZÁŘÍ 1844 - ÚNOR 1846

K. MARX A B. ENGELS

SVATÁ RODINA

ANEB

KRITIKA KRITICKÉ KRITIKY

PROTI BRUNOVI BAUEROVI
A SPOL.[1]

Napsali K. Marx a B. Engels
v září až listopadu 1844
Jako samostatná kniha vyšlo
ve Frankfurtu nad Mohanem
v roce 1845
Podpis: Bedřich Engels a Karel Marx

Podle textu vydání
z roku 1845
Přeloženo z němčiny

Die heilige Familie,

oder

Kritik

der

kritiſchen Kritik.

Gegen Bruno Bauer & Conſorten.

Von

Friedrich Engels und Karl Marx.

Frankfurt a. M.
Literariſche Anſtalt.
(J. Rütten.)
1845.

Titulní stránka prvního vydání knihy „Svatá rodina“

PŘEDMLUVA

Reálný humanismus nemá v Německu nebezpečnějšího nepřítele nad *spiritualismus* či *spekulativní idealismus*, který na místo *skutečného individuálního člověka* klade „*sebeuvědomění*" čili „*ducha*" a učí s evangelistou: „Duch jest, kterýž obživuje, tělo nic neprospívá". Tento duch bez masa a krve má samozřejmě jen pomyslného ducha. V *bauerovské* kritice potíráme právě *spekulaci*, reprodukující se jako *karikatura*. Pro nás je bauerovská kritika vrcholným výrazem *křesťansko-germánského* principu, který zkouší to poslední, co mu zbývá, tím že mění v transcendentní moc samu „*kritiku*".

Náš výklad se týká především časopisu „Allgemeine Literatur-Zeitung"[2] *Bruna Bauera* – máme k disposici jeho prvních osm čísel – protože v něm bauerovská kritika a s ní nesmyslnost *německé spekulace vůbec* dosáhla vrcholu. Kritická kritika (kritika v „Literatur-Zeitung") je tím poučnější, čím více dovádí filosofické převrácení skutečnosti až k nejočividnější komedii. – Viz na př. *Fauchera* a *Szeligu*. – „Literatur-Zeitung" skýtá materiál, na kterém lze iluse spekulativní filosofie názorně ukázat i širší veřejnosti. A o to nám v naší práci jde.

Náš výklad je samozřejmě dán *předmětem*. Kritická kritika vesměs *nedosáhla* již dosažených výšin německého theoretického vývoje. Povaha našeho předmětu nás tedy opravňuje, abychom *zde* tento vývoj sám dále *neposuzovali*.

Naopak, kritická kritika nás nutí, abychom proti ní uplatnili již existující výsledky *jako takové*.

Proto předesíláme tuto polemiku samostatným dílům, v nichž –

samozřejmě každý za sebe – vyložíme svůj positivní názor a tím také svůj positivní vztah k novějším filosofickým a sociálním doktrinám.

Paříž, v září 1844

Engels. Marx

KAPITOLA PRVNÍ

KRITICKÁ KRITIKA V PODOBĚ MISTRA KNIHAŘE ANEB KRITICKÁ KRITIKA ZOSOBNĚNÁ V PANU REICHARDTOVI

Jakkoli se kritická kritika považuje za povznesenu nad masu, přesto s ní cítí nekonečné slitování. Kritika tak milovala masu, že syna svého jednorozeného seslala, aby každý, kdož věří v něho, nebyl ztracen, ale měl život kritický. Kritika masou učiněna jest a přebývá mezi námi, a zříme slávu její, slávu jakožto jednorozeného syna od Otce. T. j. kritika učiněna jest socialistickou a mluví o „spisech o pauperismu“[3]. Nepovažuje za rouhačství stavět se na roveň bohu, nýbrž vystupujíc ze sebe přijímá podobu mistra knihaře a snižuje se až k nesmyslu – ba ke kritickému nesmyslu v cizích jazycích. Ona, jejíž nebeská panenská čistota se hrozí dotknout hříšné, malomocné masy, přemáhá se natolik, že si všímá „*Bodze*“* a „*všech* literárních pramenů o pauperismu“ a „již po léta

* Reichardtem překroucený pseudonym Charlese Dickense. *(Pozn. red.)*

drží krok se špatností doby"; odmítá psát pro učené specialisty, píše pro širokou veřejnost, vymycuje všechny cizí výrazy, všechen „latinský kalkul, všechen cechovní žargon" – to všechno vymycuje ze spisů *těch druhých*, protože bychom přece jen na kritice chtěli příliš mnoho, kdyby se měla sama podřídit těmto „administrativním předpisům". Ale i to zčásti dělá, zříká se podivuhodně snadno ne-li slov samých, tedy jejich obsahu – a kdo by jí měl za zlé, že používá „úžasné spousty nesrozumitelných cizích slov", když sama systematicky manifestuje závěr, že jí samé jsou tato slova nesrozumitelná? Uveďme několik ukázek této systematické manifestace:

„Proto jsou jim *instituce žebráctví* ohavností."

„Nauka o odpovědnosti, ve které se každé hnutí *lidské myšlenky stává obrazem Lotovy ženy*."

„Na závěrný kámen této vpravdě *důmyslné umělecké budovy*."

„Toto je hlavní obsah Steinovy politické závěti, kterou tento veliký státník, ještě než odešel z aktivní služby, odevzdal vládě a *všem jejím rozpravám*."

„Tento lid *neměl* tehdy *ještě dimense* pro tak rozsáhlou svobodu."

„Když na konci svého publicistického pojednání *parlamentuje* s patřičnou jistotou, že chybí již jen důvěra."

„Stát povznášejícímu, mužnému, nad rutinu a malodušnou bázeň se povznášejícímu, na dějinách se vzdělavšímu a živým nazíráním cizího veřejného státního života živenému rozmyslu."

„Výchova všeobecného národního blaha."

„Svoboda zůstala mrtva *v ňadrech poslání pruského národa* pod kontrolou úřadů."

„*Lidově organická* publicistika."

„Lidu, kterému i pan Brüggemann dává *křestní list zletilosti*."

„Značně příkrý rozpor s ostatními *určenostmi* vyslovenými ve spisu o schopnostech lidu k povolání."

„Prokletá zištnost rychle rozkládá všechny *chiméry národní vůle*."

„Vášnivá touha po velkých výdělcích atd., to byl duch, jenž pronikal celé období restaurace a jenž se se *značnou kvantitou indiferentnosti přimkl* k nové době."

„Nejasná představa o politickém významu, se kterou se lze shledat *ve venkovanské pruské nacionálnosti, se zakládá na vzpomínce na veliké dějiny*."

„Antipatie zmizela a přešla v plně exaltovaný stav."

„Při tomto podivuhodném přechodu *vytyčil* ještě každý svým způsobem své zvláštní *přání*."

„Katechismus mluvící pomazaným šalomounským jazykem, jehož slova polehounku jako holubice, vrků, vrků, stoupají vzhůru do říše pathosu a *hromových aspektů*."

„Veškerý *diletantismus pětatřicitiletého zanedbávání*."

„Příliš *přehnané zahromování* na měšťany jedním z jejich bývalých starostů by se ještě dalo snést s duševním klidem vlastním našim zástupcům, kdyby Bendovo pojetí městského řádu z roku 1808 netrpělo *musulmanskou pojmovou afekci* o podstatě a použití městského řádu."

Páně Reichardtově stylistické smělosti napořád odpovídá smělost uvažování samého. Dělá takovéto přechody:

„Pan Brüggemann... rok 1843... theorie státu... každý poctivec... veliká skromnost našich socialistů... přirozené zázraky... požadavky, které je třeba položit Německu... nadpřirozené zázraky... Abraham... Filadelfie... mana... pekař... ale *protože* mluvíme *o zázracích*, přinesl *Napoleon*" atd.

Po těchto ukázkách se tedy nelze divit, že kritická kritika ještě „vysvětluje" jednu větu, ačkoli je o ní sama přesvědčena, že je „vyjádřena populárně". Neboť „vyzbrojuje své oči organickou silou, aby byly s to proniknout chaosem". A tu je třeba říci, že potom ani „populární vyjadřování" nemůže být kritické kritice nesrozumitelné. Kritická kritika chápe, že cesta literáta nutně zůstává křivolaká, nemá-li subjekt, který na ni vkročil, dosti sil, aby ji napřímil, a proto ovšem připisuje spisovateli „matematické operace".

Je samozřejmé – a dějiny, které dokazují všechno, co je samozřejmé, dokazují i to – že kritika není učiněna masou proto, aby masou zůstala, nýbrž aby masu vykoupila z její masové masovosti, čili aby populární mluvu masy pozvedla na úroveň kritického jazyka kritické kritiky. Je to nejnižší stupeň, na který se kritika může snížit, učí-li se populární mluvě masy a transcenduje-li tento hrubý žargon v přepjatý kalkul kriticky kritické dialektiky.

KAPITOLA DRUHÁ

KRITICKÁ KRITIKA JAKO „MLÝNO-VLASTNÍK"[4] ANEB KRITICKÁ KRITIKA ZOSOBNĚNÁ V PANU JULES FAUCHEROVI

Když kritická kritika tím, že se snížila až k nesmyslu v cizích jazycích, prokázala nejpodstatnější služby sebeuvědomění a zároveň tím zbavila svět pauperismu, snižuje se až k *nesmyslu* i v *praxi* a v *dějinách*. Zmocňuje se *„aktuálních anglických otázek"* a ryze *kriticky nastiňuje dějiny anglického průmyslu.*[5]

Kritika, která je soběstačná, v sobě dovršená a ukončená, samozřejmě nesmí uznávat dějiny tak, jak se skutečně udály, protože to by přece znamenalo uznat špatnou masu v celé její masové masovosti, zatím co přece jde o to, masu z této masovosti vykoupit. I osvobozuje kritika dějiny od masovosti a nakládajíc *svobodně* se svým předmětem, volá na ně: *„Tak a tak jste se měly sběhnout!"* Všechny zákony kritiky působí se *zpětnou* platností; *před* jejími dekrety probíhaly dějiny úplně jinak než *po nich*. A proto se

také masové, tak zvané *skutečné* dějiny značně liší od *kritických*, které se dějí v VII. sešitě „Literatur-Zeitung" počínaje str. 4.

V masových dějinách *neexistovala tovární města*, dokud nebyly *továrny;* ale v kritických dějinách, kde syn plodí otce, jak tomu bylo již u *Hegela*, tam jsou *Manchester*, *Bolton* a *Preston* vzkvétajícími továrními městy už tehdy, kdy po továrnách ještě nebylo ani potuchy. Ve skutečných dějinách položily základ k *bavlnářskému průmyslu* zejména *Hargreavesova* „jenny" a *Arkwrightův „throstle"* (prstencový spřádací stroj), kdežto *Cromptonova „mule"* je jen „jenny" zdokonalená na základě nového principu objeveného Arkwrightem; ale kritické dějiny dovedou rozlišovat, pohrdají jednostranností jenny a throstle a vynášejí mule jako spekulativní totožnost krajností. Ve skutečnosti bylo vynalezením „throstle" a „mule" zároveň dáno *použití vodní síly* pro pohon těchto strojů, ale kritická kritika od sebe odděluje principy, které hrubé dějiny sloučily, a vydává toto použití za něco úplně zvláštního, co přišlo až později. Ve skutečnosti *předcházel* všechny tyto vynálezy vynález parního stroje, ale v kritice přichází parní stroj jako koruna celku *naposled.*

Ve skutečnosti bylo *obchodní spojení* mezi Liverpoolem a Manchesterem ve svém dnešním významu následkem vývozu anglického zboží, v kritice je toto obchodní spojení *příčinou* vývozu, a obojí je následkem toho, že tato města leží blízko sebe. Ve skutečnosti jde téměř všechno zboží z Manchesteru na pevninu přes *Hull*, v kritice přes *Liverpool.*

Ve skutečnosti existují v anglických továrnách všechny *stupně mzdy*, od půldruhého šilinku do 40 šilinků a výše, v kritice existuje jen *jedna* sazba, 11 šilinků. Ve skutečnosti nahrazuje *stroj ruční práci*, v kritice nahrazuje *myšlení*. Ve skutečnosti mají dělníci v *Anglii* dovoleno *sdružovat se*, aby dosáhli vyšších mezd, kdežto v kritice je to zakázáno, protože masa se musí napřed kritiky zeptat, než si něco dovolí. Ve skutečnosti je *práce v továrně* velmi *úmorná* a plodí specifické nemoci – o těchto nemocech dokonce existují celá lékařská díla – kdežto v kritice „nemůže nadměrná námaha bránit v práci, neboť sílu vynakládá stroj". Ve skutečnosti je stroj stroj, v kritice má stroj *vůli*, neboť protože stroj neodpočívá, nemůže si odpočinout ani dělník a je podřízen cizí vůli.

Ale to ještě nic není. Kritika se nemůže spokojit anglickými *masovými stranami*, vytváří nové – vytváří „*tovární stranu*" – ať jí za to dějiny poděkují. Naproti tomu hází do *jednoho* masového pytle továrníky a tovární dělníky – nač si s takovými maličkostmi lámat hlavu – a dekretuje, že tovární dělníci nepřispěli na fond Ligy proti obilním zákonům[6] nikoli ze zlé vůle a proto, že jsou stoupenci chartismu, jak se domnívají hloupí továrníci, nýbrž jen proto, že jsou chudí. Dále dekretuje, že až budou zrušeny anglické obilní zákony, budou si zemědělští nádeníci muset dát líbit snížení mzdy, k čemuž bychom rádi co nejponíženěji poznamenali, že tato zbídačelá třída se už nemůže vzdát ani jediného dalšího haléře, nemá-li dočista zajít hlady. Kritika dekretuje, že se v anglických továrnách pracuje *šestnáct* hodin, ačkoli podle prostého, nekritického anglického zákona se nesmí pracovat déle než dvanáct hodin. Dekretuje, že se Anglie má stát velkou dílnou světa, třebaže nekritičtí masoví Američané, Němci a Belgičané svou konkurencí pozvolna ničí Angličanům trh za trhem. A konečně dekretuje, že o *centralisaci majetku* a jejích důsledcích pro pracující třídy neví v Anglii ani nemajetná, ani majetná třída, přestože si hloupí chartisté myslí, že ji velmi dobře znají, a přestože se *socialisté* domnívají, že její důsledky již dávno podrobně vylíčili, ba přestože dokonce toryové a whigové, jako *Carlyle*, *Alison* a *Gaskell*, ve svých dílech dokázali, že tento jev znají.

Kritika dekretuje, že *Ashleyův* zákon o *desetihodinovém pracovním dni*[7] je nemastné neslané opatření zlaté střední cesty a že sám lord Ashley je „věrný obraz konstitučního působení", kdežto továrníci, chartisté, pozemkoví vlastníci, zkrátka celá masová Anglie dosud považovala toto opatření za výraz – samozřejmě co nejmírnější – veskrze radikálního principu, protože by přiložilo sekeru na kořen zahraničního obchodu, a tím na kořen továrního systému – ba ne, nejen přiložilo, nýbrž by ji do něho hluboko zaťalo. Kritická kritika to ví lépe. Ví, že otázku desetihodinového pracovního dne projednával nějaký „výbor" dolní sněmovny, kdežto nekritické noviny by nám rády namluvily, že tímto „výborem" byla *sama sněmovna*, totiž „*výbor celé sněmovny*"; kritika však stůj co stůj musí tyto podivnůstky anglické ústavy zrušit.

Kritická kritika, jež sama *plodí* svůj *protiklad*, *hloupost masy*, plodí

také hloupost sira Jamese Grahama a pomocí kritického chápání angličtiny mu vkládá do úst věci, které nekritický ministr vnitra nikdy neřekl, a dělá to jen proto, aby vedle Grahamovy hlouposti tím jasněji zazářila moudrost kritiky. Podle jejího tvrzení Graham říká, že stroje v továrnách se opotřebují asi za 12 let bez ohledu na to, zda běží 10 nebo 12 hodin denně, a že by proto zákon o desetihodinovém pracovním dni znemožnil, aby práce strojů reprodukovala kapitalistovi za 12 let kapitál do nich vložený. Kritika dokazuje, že tvrzení, které vložila siru Jamesu Grahamovi do úst, je sofisma, neboť životnost stroje, které denně pracuje po dobu o šestinu kratší, bude samozřejmě delší.

Byť je tato poznámka kritické kritiky proti vlastnímu sofismatu sebesprávnější, je třeba na druhé straně siru Jamesu Grahamovi uznat, že sám řekl, že za zákona o desetihodinovém pracovním dni by stroj musel běžet o to rychleji, oč mu byla pracovní doba zkrácena, což také kritika sama cituje (sešit VIII, str. 32), a že za tohoto předpokladu zůstane doba, za kterou se stroj opotřebuje, stejná, totiž 12 let. To je třeba uznat, a to tím spíše, že toto uznání je jen ke cti a chvále „Kritice"*, protože jen Kritika toto sofisma nejen sama vytvořila, nýbrž i sama opět zrušila. Stejně velkomyslná je i k lordu *Johnu Russelovi*, jemuž přičítá, že usiluje o změnu politické formy státu a volebního řádu, z čehož musíme usoudit, že buď je pud kritiky vymýšlet hlouposti neobyčejně silný, nebo že se lord John Russel za poslední týden asi stal kritickým kritikem.

Ale opravdu velkolepá ve výrobě hloupostí je kritika teprve tehdy, když objevuje, že angličtí dělníci – dělníci, kteří v dubnu a květnu pořádali schůzi za schůzí a sepisovali petici za petici, a to všechno pro zákon o desetihodinovém pracovním dni, a kteří byli pobouřeni jako nikdy za minulé dva roky, a to všude ve všech továrních obvodech – že tito dělníci se o tuto otázku „zajímají jen *částečně*", ačkoli se přece jen ukazuje, že „i zákonné zkrácení pracovního dne zaujalo jejich pozornost"; když ke všemu činí veliký, skvělý, neslýchaný objev, že „na pohled bližší pomoc v podobě zrušení obilních zákonů pohlcuje a bude pohlcovat největší část přání děl-

* Viz pozn. na str. 73. *(Pozn. čes. red.)*

níků tak dlouho, dokud jim splnění těchto přání, o němž zřejmě již nelze pochybovat, prakticky nedokáže jejich zbytečnost"; to říká kritika o dělnících, kteří na všech svých veřejných shromážděních obvykle shazují s řečnických tribun řečníky agitující pro zrušení obilních zákonů, o dělnících, kteří prosadili, že ani v jednom anglickém továrním městě se Liga proti obilním zákonům už neodvažuje konat veřejné shromáždění, o dělnících, kteří považují Ligu za svého jediného nepřítele a které v diskusi o desetihodinovém pracovním dni jako téměř vždy předtím v podobných otázkách podporovali toryové. Pěkné je také, když kritika přichází na to, že „dělníci stále ještě sedají na lep rozsáhlým slibům *chartismu*" — a chartismus přece není nic jiného než politický výraz veřejného mínění mezi dělníky; když v hloubi svého absolutního ducha zří, že „dvojí seskupení, politické seskupení a seskupení pozemkového a továrního vlastnictví, *už* spolu *nesplývají* a nekryjí se", zatím co dosud ani nebylo známo, že by seskupení pozemkových vlastníků a továrníků při malé početnosti obou tříd vlastníků a při stejných politických právech obou (až na několik pairů) bylo dokonce tak rozsáhlé, že by nebylo nejdůslednějším výrazem, vrcholem politických stran, nýbrž naprosto totožné s politickými seskupeními. Krásné je, když kritika připisuje těm, kdo jsou pro zrušení obilních zákonů, že nevědí, že ceteris paribus* by pokles cen chleba musil mít za následek také pokles mzdy a že by všechno zůstalo při starém, kdežto tito lidé očekávají od tohoto přiznávaného poklesu mezd a tím výrobních nákladů rozšíření trhu a od tohoto rozšíření trhu zmírnění konkurence mezi dělníky, čímž by se mzda v poměru k ceně chleba přece jen udržela na poněkud vyšší hladině, než na jaké je nyní.

Kritika, vytvářející v uměleckém vytržení svůj protiklad, nesmysl, táž kritika, která před dvěma roky zvolala: „Kritika mluví německy, theologie latinsky!"[9], táž kritika se nyní naučila *anglicky* a pozemkovým vlastníkům říká „Landeigner" (land-owners), továrníkům „*Mühleigner*"** (mill-owners; mill znamená v angličtině každou továrnu, v níž se stroje poháněji parní nebo vodní silou),

* — za jinak stejných okolností. *(Pozn. red.)*
** — tato slova, vytvořená podle angličtiny, znějí v němčině velmi nepřirozeně. *(Pozn. čes. red.)*

dělníkům „*ruce*" (hands), místo „zasahování" říká interference a ve svém bezmezném slitování s angličtinou, oplývající hříšnou masovostí, se dokonce snižuje tak, že ji vylepšuje a vymycuje puntičkářství, s jakým Angličané důsledně kladou slůvko „sir", což je titul rytířů a baronetů, před *křestní jméno*. Masa říká sir James Graham, kritika sir Graham.

Že se kritika pustila do předělávání *anglických* dějin a *anglického* jazyka z *principu*, a ne z *lehkomyslnosti*, to nám hned dokáže *důkladnost*, s jakou vykládá *historii páně Nauwerckovu*.

KAPITOLA TŘETÍ

DŮKLADNOST KRITICKÉ KRITIKY

ANEB

KRITICKÁ KRITIKA V PODOBĚ

PANA J. (JUNGNITZE?)*

Kritika se nemůže nedotknout nekonečně důležitého sporu pana *Nauwercka* s berlínskou filosofickou fakultou; vždyť sama zažila něco podobného a musí použít osudů páně Nauwerckových jako pozadí, na němž by tím výrazněji vyniklo její *bonnské sesazení*[10]. Protože si kritika zvykla považovat bonnskou historii za událost století a napsala již „filosofii sesazení kritiky", dalo se očekávat, že i z berlínské „kolise" udělá podobnou podrobně rozpracovanou filosofickou konstrukci. Dokazuje a priori, že se to všechno musilo sběhnout tak a nejinak, a to:

1) proč se filosofická fakulta musila dostat do „kolise" nikoli s logikem a metafysikem, nýbrž s filosofem státu;

2) proč tato kolise nemohla být tak tvrdá a rozhodná, jako konflikt kritiky s theologií v Bonnu;

3) proč kolise byla vlastně hloupost, když kritika už ve své bonnské kolisi soustředila všechny principy, všechen obsah, a světové dějiny se nyní už mohly stát jen plagiátorem kritiky;

4) proč se filosofická fakulta cítila napadena páně Nauwerckovými spisy;

5) proč panu N. nezbylo než dobrovolně odstoupit;

6) proč musila fakulta pana N. bránit, nechtěla-li se sama vzdát;

7) proč „vnitřní rozkol na fakultě nutně musil nabýt takové podoby", že fakulta zároveň dala i nedala za pravdu jak panu N., tak vládě;

8) proč fakulta nenalézá v N-ových spisech důvod k tomu, aby byl odvolán;

9) čím je podmíněna nejasnost celého hlasování;

10) proč se fakulta „jakožto vědecký úřad! cítí! oprávněna!" jít na kořen věci, a konečně

11) proč fakulta přece jen nechce psát tak jako pan N.

Na tyto důležité otázky odpovídá kritika na čtyřech stránkách se vzácnou důkladností, a pomocí Hegelovy logiky dokazuje, proč se to všechno událo takto a nejinak a že ani bůh by proti tomu nebyl nic pořídil. Na jiném místě kritika říká, že ještě ani jediná dějinná epocha nebyla poznána; skromnost jí nedovoluje říci, že úplně poznala alespoň svou vlastní a Nauwerckovu kolisi, které sice nejsou epochami, ale podle jejího názoru přece jen jsou *epochální*.

Kritická kritika, jež v sobě „překonala" „moment" *důkladnosti*, se mění v „*klid poznávání*".

KAPITOLA ČTVRTÁ

KRITICKÁ KRITIKA

JAKO KLID POZNÁVÁNÍ

ANEB

KRITICKÁ KRITIKA

V PODOBĚ PANA EDGARA

---

1) *„DĚLNICKÉ SDRUŽENÍ" FLORY TRISTANOVÉ*[11]

Francouzští socialisté tvrdí: Dělník dělá všechno, vyrábí všechno a přitom nemá žádné právo, žádný majetek, zkrátka a dobře nemá nic. Kritika na to ústy pana *Edgara*, zosobněného *klidu poznávání*, odpovídá:

„K tomu, aby se mohlo vytvářet všechno, je třeba silnějšího vědomí, než je vědomí dělníků. Věta by byla pravdivá, jen kdybychom ji obrátili: Dělník nedělá nic, proto nic nemá, ale nedělá nic proto, že jeho práce je vždy prací jednotlivou, zaměřenou na jeho nejvlastnější potřebu, denní prací."

Kritika zde dosahuje takových výšin abstrakce, v nichž za „něco", ba za *„všechno"* považuje jen své vlastní myšlenkové výtvory a obecnosti odporující veškeré skutečnosti. Dělník nevytváří nic proto, že vytváří pouze „jednotlivé", t. j. že vytváří jen smyslové, hmatatelné, neoduševnělé a nekritické předměty, jež jsou v očích čisté kritiky ohavností. Všechno skutečné, živoucí je nekritické, ma-

sové, a proto je to „nic", a jen ideální, fantastické výtvory kritické kritiky jsou *„všechno"*.

Dělník nevytváří nic proto, že jeho práce je prací jednotlivou, zaměřenou na jeho pouhou individuální potřebu, tedy proto, že jednotlivá k sobě patřící odvětví práce jsou v tomto nynějším světovém pořádku od sebe odtržena, ba postavena proti sobě, zkrátka proto, že práce není *organisována*. Sama věta vyslovená kritikou, chápána v jedině možném rozumném smyslu, který vůbec může mít, žádá organisaci práce. Flora Tristanová – při recensování jejího spisu se tato veliká věta vynořila – Flora Tristanová žádá totéž, a za to, že se opovážila předejít kritickou kritiku, jedná se s ní en canaille*. „Dělník nevytváří nic." Tato věta je ostatně – pomíjíme-li to, že *jednotlivý* dělník nevyrábí nic *celého*, což je tautologie – dočista pomatená. Kritická kritika nevytváří nic, dělník vytváří všechno, ba do té míry všechno, že i svými duchovními výtvory zahanbuje všechnu kritiku; angličtí a francouzští dělníci to mohou dosvědčit. Dělník vytváří dokonce *člověka;* kritik nikdy nepřestane být nečlověk, za což má ovšem zadostiučinění, že je kritický kritik.

„Flora Tristanová nám skýtá příklad onoho ženského dogmatismu, který chce mít formuli a tvoří si ji z kategorií existujícího."

Kritika nedělá nic jiného, než že si „tvoří formule z kategorií existujícího", totiž z existující *hegelovské* filosofie a z existujících sociálních snah; formule, nic více než formule, a přes všechny své invektivy proti dogmatismu odsuzuje sama sebe k dogmatismu, ba k *ženskému* dogmatismu. Je a zůstane stařenou, ta uvadlá a ovdovělá *hegelovská* filosofie, která líčí a parádí své tělo vysušené v nejodpornější abstrakci a po celém Německu shání nápadníka.

2) *BÉRAUD O NEVĚSTKÁCH*

Když už se pan Edgar slitoval nad sociálními otázkami, plete se také do *„bordelových poměrů"*. (Sešit V, str. 26.)

* — co nejopovržlivěji. *(Pozn. red.)*

Kritisuje knihu pařížského policejního komisaře Bérauda o prostituci, protože mu záleží „na *stanovisku*", se kterého „Béraud pojímá postavení nevěstek ve společnosti". „Klid poznávání" žasne vida, že policista zaujímá právě policejní stanovisko, a dává mase na srozuměnou, že je to stanovisko úplně zvrácené. O vlastním stanovisku však ani muk. Jak by ne! Když už se kritika zahazuje s nevěstkami, nelze na ní přece chtít, aby to dělala veřejně.

3) *LÁSKA*

Aby se kritická kritika jako taková naplnila jako „klid poznávání", musí se především snažit vypořádat se s *láskou*. Láska je vášeň a pro klid poznávání není nic nebezpečnějšího než vášeň. Proto pan Edgar u příležitosti románů paní von Paalzow, které prý „důkladně *prostudoval*", překonává „takové *dětinství*, jakým je *tak zvaná láska*". Láska je hrůza hrůzoucí. Vzbuzuje v kritické kritice zlobu, bouří jí žluč, ba dohání ji div ne k šílenství.

„Láska... je ukrutná bohyně, která, jako každé božstvo, chce mít celého člověka a neuspokojí se, dokud jí člověk neobětuje nejen duši, nýbrž i své fysické já. Jejím kultem je utrpení a vrcholem tohoto kultu je sebeobětování, sebevražda."

Aby pan Edgar mohl proměnit lásku v „molocha", ve vtěleného ďábla, proměňuje ji napřed v bohyni. Proměněna v bohyni, t. j. v theologický předmět, podléhá ovšem láska *kritice theologie*, a kromě toho, jak známo, nemají bůh a ďábel k sobě daleko. Pan Edgar proměňuje lásku v „bohyni", a to „v ukrutnou bohyni" tím, že z *milujícího člověka*, z lásky *člověka* dělá člověka *lásky*, tím, že „*lásku*" jako zvláštní podstatu odtrhuje od člověka a jako takovou zesamostatňuje. Tímto jednoduchým procesem, touto přeměnou predikátu v subjekt, lze všechna určení a všechny projevy lidské podstaty kriticky přetvořit v *nelidské* a *zvnějšněné* podstaty. Tak kritická kritika na př. dělá z kritiky jakožto predikátu a činnosti člověka zvláštní subjekt, *kritiku* vztahující se k sobě samé, a proto *kritickou:* „molocha", jehož kultem je sebeobětování, sebevražda člověka, zejména lidské *schopnosti myslit.*

„*Předmět*", volá klid poznávání, „předmět, to je ten správný výraz, neboť milovaný je milujícímu" (femininum chybí) „důležitý jen jako *tento vnější objekt* jeho *citové náklonnosti*, jako objekt, ve kterém chce uspokojit svůj sobecký cit."

Předmět! Fuj! Neexistuje nic hodnějšího zavržení, nic sprostšího, masovějšího, než je *předmět* – pryč s předmětem! Jak by také mohla absolutní subjektivita, actus purus*, „*čistá*" kritika, jak by mohla nevidět v lásce svou bête noire**, vtěleného satana, vždyť teprve láska opravdu učí člověka věřit v předmětný svět existující mimo něj a nejenže dělá z člověka předmět, nýbrž dokonce z předmětu člověka!

Láska, pokračuje klid poznávání celý bez sebe, nemá dost na tom, že člověka mění v *kategorii* „*objekt*" pro jiného člověka; dělá z něho dokonce *určitý*, *skutečný* objekt, *tento*, špatně individuální (viz Hegelovu „Fenomenologii"[12] o kategoriích toto a ono, kde se také polemisuje proti špatnému „*tomuto*"), *vnější*, nejen vnitřní, uzavřený v mozku, nýbrž smyslům se zjevující objekt.

„Láska
nežije *jen* zazděna v *mozku.*"

Ne, milá je *smyslový předmět*, a kritická kritika, když už se má snížit k uznání nějakého předmětu, žádá, aby to alespoň *nebyl* smyslový předmět. Láska je však *nekritický*, *nekřesťanský materialista.*

A nakonec dělá láska z jednoho člověka dokonce „*tento vnější objekt citové náklonnosti*" jiného člověka, objekt, v němž nachází uspokojení *sobecký* cit jiného člověka, *sobecký* proto, že *hledá svou vlastní podstatu* v jiném člověku, a to přece nemá být. Kritická kritika je *tak prosta* všeho *sobectví*, že celý rozsah lidské podstaty *je pro ni* vyčerpán *v jejím vlastním já.*

Pan Edgar nám samozřejmě neříká, čím se milá liší od ostatních „vnějších objektů citové náklonnosti, v nichž nacházejí uspokojení sobecké city lidí". Duchaplný, mnohosmyslový, mnohoslibný předmět lásky je pro klid poznávání jen kategorické schema: „tento vnější objekt citové náklonnosti" – asi tak, jako je kometa pro spekulativního přírodního filosofa jen „negativnost". Tím, že člověk dělá z člověka vnější objekt své citové náklonnosti, přikládá mu sice, jak

* — čistý čin. *(Pozn. red.)*
** — doslova: černé zvíře, t. j. strašidlo, předmět nenávisti. *(Pozn. red.)*

přiznává sama kritická kritika, „důležitost"; ale to je tak říkajíc *předmětná důležitost*, kdežto důležitost, kterou přikládá předmětům kritika, není nic jiného než důležitost, kterou kritika přikládá sama sobě a která se proto také nepotvrzuje ve „špatném *vnějším bytí*", nýbrž v „*ničem*" kriticky důležitého předmětu.

Když už klid poznávání nemá ve skutečném člověku *předmět*, má zato v *lidstvu věc*. Kritická láska „se především *střeží* pro osobu zapomínat na *věc*, která není ničím jiným než věcí lidstva". Nekritická láska neodtrhuje lidstvo od osobního individuálního člověka.

„Láska sama o sobě, jakožto *abstraktní* vášeň, která přichází kdoví odkud a odchází kdoví kam, není schopna zájmu *vnitřního* vývoje."

V očích klidu poznávání je láska abstraktní vášeň podle *spekulativního* způsobu vyjadřování, v němž se konkretnímu říká abstraktní a abstraktnímu konkretní.

„Nebyla sdělší, v údolí našem
nevěděl nikdo, kde se tu vzala.
Sotva však odešla, po dívčí krásce
nezbyla ani vspomínka malá."[13]

Láska je pro abstrakci „cizinka" bez dialektického pasu, a proto ji kritická policie vypovídá ze země.

Vášeň lásky není schopna zájmu *vnitřního* vývoje proto, že ji nelze a priori zkonstruovat, proto, že její vývoj je skutečný vývoj, vývoj probíhající ve smyslovém světě a mezi skutečnými individui. Hlavním zájmem spekulativní konstrukce je však „odkud" a „kam". Odkud je právě „*nutnost* pojmu, jeho důkaz a dedukce" (Hegel). Kam je určení, „jímž je každý jednotlivý článek spekulativního koloběhu jakožto oduševnělost metody zároveň začátkem nového článku" (Hegel). Tedy jen kdyby bylo možno a priori zkonstruovat odkud a kam lásky, zasloužila by si láska „zájem" spekulativní kritiky.

Kritická kritika zde nebojuje jen proti lásce, nýbrž proti všemu živému, všemu bezprostřednímu, proti veškeré smyslové zkušenosti, proti veškeré *skutečné* zkušenosti vůbec, proti zkušenosti, o níž se nikdy předem *neví*, „odkud" a „kam".

Pan Edgar se tím, že přemohl lásku, plně *utvrdil* jako „klid poznávání", a může nyní na *Proudhonovi* ihned prokázat velkou

virtuositu poznávání, pro něž „*předmět*" přestal být „*tímto vnějším objektem*", a ještě větší *nelásku* k francouzštině.

4) *PROUDHON*

Podle slov kritické kritiky nenapsal spis „Qu'est-ce que la propriété?" [„Co je vlastnictví?"][14] *Proudhon* sám, nýbrž „proudhonovské *stanovisko*".

„Začínám své líčení proudhonovského stanoviska charakteristikou jeho" (toho stanoviska) „spisu ‚Co je vlastnictví?' "

A protože jen spisy kritického stanoviska mají samy od sebe charakter, začíná kritická charakteristika nutně tím, že Proudhonovu spisu dává charakter. Pan Edgar dává tomuto spisu charakter tím, že jej *překládá*. Dává mu samozřejmě *špatný* charakter, neboť jej proměňuje v *předmět* „Kritiky".

Pan Edgar napadá tedy Proudhonův spis dvojnásob, a to jednak *mlčky* ve svém charakterisujícím překladu, jednak *vysloveně* ve svých kritických glosách. Uvidíme, že pan Edgar je zhoubnější, když překládá, než když glosuje.

CHARAKTERISUJÍCÍ PŘEKLAD ČÍS. 1

„Nechci" (totiž kriticky přeložený Proudhon) „dát systém nového, nechci nic než odstranění privilegia, zničení otroctví... spravedlnost, nic než spravedlnost, to mínim."

Charakterisovaný Proudhon se omezuje na chtění a mínění, protože „dobrá vůle" a nevědecké „mínění" jsou charakteristické atributy nekritické masy. Charakterisovaný Proudhon vystupuje tak pokorně, jak se sluší a patří na masu, a podřizuje to, co chce, tomu, co *nechce*. Nezachází tak daleko, aby chtěl dát systém nového, chce méně, nechce dokonce *nic* než odstranění privilegia atd. Kromě tohoto kritického podřízení vůle, kterou má, vůli, kterou nemá,

vyznačuje se jeho první výrok hned charakteristickou nelogičností. Spisovatel, který začíná svou knihu tvrzením, že nechce dát systém nového, řekne pak, co chce dát, ať už je to systematické staré nebo nesystematické nové. Chce však charakterisovaný Proudhon, který nechce *dát* systém nového, chce snad dát odstranění privilegií? Ne. On toto odstranění *chce*.

Skutečný Proudhon říká: „Je ne fais pas de système; je demande la fin du privilège etc." Nevytvářím systém, žádám atd. T. j. Proudhon prohlašuje, že nesleduje abstraktně vědecké cíle, nýbrž klade společnosti bezprostředně praktické požadavky. A požadavek, který klade, není libovolný. Je zdůvodněn a ospravedlněn celým Proudhonovým výkladem, je to shrnutí tohoto výkladu, neboť: „Spravedlnost, nic než spravedlnost — to je resumé mého *pojednání*." Charakterisovaný Proudhon se svým „Spravedlnost, nic než spravedlnost, to míním" se dostává do situace tím horší, že míní ještě mnoho jiného, a podle slov pana Edgara „*míní*" na př., že filosofie nebyla dost praktická, „*míní*" vyvrátit Charlese Comta atd.

Kritický Proudhon si klade otázku: „Má snad být *člověk* stále nešťasten?", t. j. ptá se, zda neštěstí je morální určení člověka. Skutečný Proudhon je lehkomyslný Francouz a ptá se, zda neštěstí je materiální nutnost, něco, co *musí* být. („*Musí* být člověk věčně nešťasten?")

Masový Proudhon říká:

„Et sans m'arrêter aux explications à toute fin des entrepreneurs de réformes, accusant de la détresse générale ceux-ci la lâcheté et l'impéritie du pouvoir, ceux-là les conspirateurs et les émeutes, d'autres l'ignorance et la corruption générale, etc."*

Protože výraz „à toute fin" je špatný masový výraz, který se nenajde v masových německých slovnících, kritický Proudhon toto bližší určení „výkladů" ovšem vynechá. Tento termín je převzat z masové francouzské právní vědy, a „explications à toute fin" znamená výklady, které nepřipouštějí námitek. Kritický Proudhon napadá „*reformisty*", jednu francouzskou socialistickou stranu[15],

* „Nebudu se zdržovat výklady výrobců reforem nepřipouštějícími námitek; jedni obviňují z všeobecné nouze zbabělost a neschopnost vlády, druzí spiklence a vzpoury, jiní nevědomost a všeobecnou zkaženost." *(Pozn. red.)*

kdežto masový Proudhon výrobce reforem. U masového Proudhona existují různé druhy těch entrepreneurs de réformes. Jedni, ceux-ci, říkají *to*, druzí, ceux-là, *to*, jiní, d'autres, *to*. Naproti tomu u kritického Proudhona *též reformisté* „obviňují hned – hned – hned", což buď jak buď svědčí o jejich nestálosti. Skutečný Proudhon, který se řídí podle masové francouzské praxe, mluví o „les conspirateurs et les émeutes", t. j. napřed o spiklencích a potom o jejich činech, o vzpourách. Kritický Proudhon, který naházel různé druhy reformistů do jednoho pytle, klasifikuje naproti tomu vzbouřence, a proto říká: spiklenci a *povstalci*. Masový Proudhon mluví o *nevědomosti* a „*všeobecné zkaženosti*". Kritický Proudhon proměňuje nevědomost v hloupost, „zkaženost" ve „zvrhlost", a nakonec jako kritický kritik hloupost *zevšeobecňuje*. A sám hned dává příklad této všeobecné hlouposti tím, že générale dává do jednotného místo do množného čísla. Píše: „l'ignorance et la corruption générale" a myslí tím: všeobecná hloupost a zvrhlost. Podle nekritické francouzské gramatiky by se to muselo psát: „l'ignorance et la corruption générales".

Charakterisovaný Proudhon, který mluví a myslí jinak než masový, musí také mít za sebou jiný *průběh vzdělání*. „Vyptal se mistrů vědy, pročetl stovky filosofických a právnických knih atd. a *nakonec* poznal, že jsme ještě nikdy nepochopili smysl slov spravedlnost, justice, svoboda." Skutečný Proudhon se domníval, že *od začátku* znal (je crus *d'abord* reconnaître) to, co kritický Proudhon poznal až „*nakonec*". Kritická proměna d'abord* v enfin** je nutná, protože masa si nesmí myslet, že něco „předem" zná. Masový Proudhon výmluvně vypráví, jak jím tento zarážející výsledek studia otřásl, jak mu nevěřil. Proto se rozhodl udělat „*zkoušku*" a položil si otázku: „Je možné, že se celé lidstvo v principech aplikace morálky tak dlouho klamalo? Jak a proč se klamalo?" atd. Řešením těchto otázek si chtěl ověřit správnost svého pozorování. Shledal, že v morálce stejně jako ve všech ostatních odvětvích vědění omyly „*jsou stupni vědy*", kdežto kritický Proudhon věří hned prvnímu dojmu, který v něm vzbudilo studium národní ekonomie, právní vědy a pod. Je samozřejmé, že masa nesmí postupovat *důkladně*, že musí

* — od začátku. *(Pozn. red.)*
** — nakonec. *(Pozn. red.)*

první výsledky svého zkoumání povyšovat na nesporné pravdy. Je „předem hotova se svým míněním, dříve než se změřila se svým protikladem", a proto se potom „ukazuje, že ještě není ani na začátku, když si myslí, že už je na konci".

Kritický Proudhon proto uvažuje naprosto neopodstatněně a nesouvisle dál:

„Naše poznání* morálních zákonů není předem úplné; *tak* může na nějakou dobu stačit společenskému pokroku; natrvalo však nás zavede na nesprávnou cestu."

Kritický Proudhon nezdůvodňuje, proč neúplné poznání morálních zákonů může být jen na jediný den stačit společenskému pokroku. Skutečný Proudhon, když si položil otázku, zda se celé lidstvo mohlo tak dlouho mýlit a proč se mohlo mýlit, a když našel řešení v tom, že všechny omyly jsou stupni vědy, že i naše nejneúplnější soudy zahrnují sumu pravd, které stačí pro jistý počet indukcí i pro určitý okruh praktického života, a za tímto počtem a vně tohoto okruhu vedou theoreticky k absurdu a prakticky k úpadku — když našel toto řešení, může říci, že i nedokonalé poznání morálních zákonů může na nějakou dobu stačit společenskému pokroku.

Kritický Proudhon:

„Když se však stalo nutným nové poznání, rozpoutává se rozhořčený boj mezi starými předsudky a novou ideou."

Jak se však může rozpoutat boj proti protivníkovi, který *ještě neexistuje?* Vždyť nám kritický Proudhon sice řekl, že se nová idea stala nutnou, ale neřekl nám, že už *existuje.*

Masový Proudhon:

„Jakmile se stalo nezbytným vyšší poznání, *nikdy nechybí*", tedy už tu je. „*Potom* začíná boj."

Kritický Proudhon tvrdí, že „určení člověka je vzdělávat se krok za krokem", jako kdyby člověk neměl naprosto jiné určení, totiž určení být člověkem, a jako by sebevzdělání postupující „krok za krokem" nutně vedlo o krok dál. Mohu jít krok za krokem a dospět právě k bodu, odkud jsem vyšel. Nekritický Proudhon nemluví o „určení", nýbrž o *podmínce* (condition) pro člověka, a neříká, že se

* U Marxe citováno: Erkenntnis, v „Literatur-Zeitung": Kenntnis (znalost.) *(Pozn. red.)*

má vzdělávat krok za krokem (pas à pas), nýbrž od *stupně k stupni* (par degrés). Kritický Proudhon říká sám sobě:

„Mezi principy, na kterých spočívá společnost, je jeden princip, kterému společnost nerozumí, který zkazila svou nevědomostí a který způsobuje všechno zlo. A přesto lidé *tento* princip ctí a chtějí jej, neboť jinak by neměl vliv. A tento princip, který je svou *podstatou* pravdivý, ale nesprávný v tom, jak jej chápeme... který princip to je?"

V první větě říká kritický Proudhon, že společnost princip zkazila, nepochopila, že je tedy sám o sobě správný. Nadto ještě ve druhé větě přiznává, že ve své podstatě je tento princip pravdivý, a přesto společnosti vytýká, že „tento princip" chce a ctí. Naproti tomu masový Proudhon nevytýká to, že se ctí a chce tento princip, nýbrž to, že se tento princip ctí a chce takový, jak jej naše nevědomost překroutila. („Ce principe... tel que notre ignorance l'a fait, est honoré.") Kritický Proudhon pokládá *podstatu* principu v jeho nepravdivé podobě za *pravdivou.* Masový Proudhon shledává, že podstata překrouceného principu je výplod našeho nesprávného chápání, ale jeho *předmět* (object) že je pravdivý, zcela tak jako je podstata alchymie a astrologie výplod naší fantasie, ale jejich předmět – po yb nebeských těles a chemické vlastnosti těles – je pravdivý.

Kritický Proudhon ve svém monologu pokračuje:

„Předmětem našeho zkoumání je zákon, určení sociálního principu. Politikové, t. j. muži sociální vědy, v tom mají naprosto nejasno; ale jako je základem každého omylu nějaká skutečnost, tak se v jejich knihách najde pravda, kterou nevědomky přivedli na svět."

Kritický Proudhon mudruje velmi podivně. Od toho, že politikové nevědí a že jim není jasno, přechází zcela libovolně k tomu, že základem každého omylu je nějaká skutečnost, o čemž lze pochybovat tím méně, že základem každého omylu je nějaká skutečnost v osobě toho, kdo se mýlí. Z toho, že *základem* každého omylu je nějaká skutečnost, vyvozuje dále, že *v knihách* politiků se najde pravda. A nakonec podle něho politikové tuto pravdu dokonce přivedli na *svět.* Kdyby ji byli přivedli na *svět,* nemusela by se hledat v jejich *knihách.*

Masový Proudhon:

„Politikové si navzájem nerozumějí“ (ne s'entendent pas); „jejich omyl je tedy subjektivní, má původ v nich samých“ (donc c'est en eux qu'est l'erreur). To, že si navzájem nerozumějí, dokazuje jejich jednostrannost. Zaměňují „své soukromé mínění se zdravým rozumem“, a „protože“ — podle dřívější dedukce — „*předmětem* každého omylu je nějaká pravdivá skutečnost, musí být v jejich knihách pravda, kterou tam,“ totiž do svých knih, „nevědomky uložili“, kterou však nepřenesli do světa. (Dans leurs livres doit se trouver la vérité, qu'à leur insu ils y auront mise.)

Kritický Proudhon si klade otázku: „Co je spravedlnost, jaká je její podstata, její charakter, její význam?“, jako by měla mít ještě zvláštní význam odlišný od podstaty a charakteru. Nekritický Proudhon se ptá: Jaký je její princip, její charakter a jaká je její formule (formule)? Formule je princip jakožto princip vědeckého vysvětlení. V masové francouzštině se slova formule a signification* od sebe podstatně liší. V kritické francouzštině jedno jsou.

Po svých samozřejmě vrcholně nevěcných výkladech se kritický Proudhon vzchopí a volá:

„Pokusme se poněkud přiblížit našemu předmětu.“

Nekritický Proudhon, který se již dávno k předmětu přiblížil, pokouší se naproti tomu dospět k přesnějším a positivnějším určením svého předmětu (d'arriver à quelque chose de plus précis et de plus positif).

„Zákon“ je pro kritického Proudhona „*určení* spravedlivého“, pro nekritického Proudhona je to „*vyhlášení*“ (déclaration) spravedlivého. Nekritický Proudhon bojuje proti názoru, že právo je vytvářeno zákonem. „Určení zákona“ může však právě tak znamenat, že zákon je určován, jako že určuje — v tomto smyslu výše sám kritický Proudhon mluvil o určení sociálního principu. Od masového Proudhona je to ovšem neslušnost, že dělá tak jemné rozdíly.

Jestliže se kriticky charakterisovaný Proudhon tak rozchází se skutečným Proudhonem, není se co divit tomu, že Proudhon čís. 1 se snaží *dokázat* něco úplně jiného než Proudhon čís. 2.

Kritický Proudhon

„se *snaží* na *zkušenosti dějin dokázat*“, že „je-li idea, kterou si vytváříme o tom, co je spravedlivé a zákonné, nesprávná, musí být *zřejmě*“ (přes tuto zřejmost se snaží dokazovat) „všechny její aplikace v zákonu špatné a všechna naše zařízení chybná“.

* — význam. *(Pozn. red.)*

Masový Proudhon ani zdaleka nechce dokazovat to, co je zřejmé. Říká naopak:

„Kdyby idea, kterou si vytváříme o spravedlivém a o právu, byla špatně určena, kdyby byla neúplná nebo dokonce nesprávná, bylo by *evidentní*, že všechny naše legislativní aplikace jsou špatné“ atd.

Co vlastně chce nekritický Proudhon dokázat?

„Tato hypothesa“, pokračuje, „o překroucení spravedlnosti v našem chápání a v důsledku toho v našem jednání by byla dokázaným faktem, kdyby názory lidí o pojmu spravedlnosti a o jeho aplikaci nebyly bývaly stálé, kdyby se byly v různých dobách pozměňovaly, zkrátka kdyby byly ideje prodělávaly pokrok.“

A právě o této nestálosti, o této změně, o tomto pokroku „podávají *dějiny* nejzářnější svědectví“. A nekritický Proudhon uvádí tato zářná svědectví dějin. Jeho kritický dvojník, který ze zkušenosti dějin dokazuje úplně jinou poučku, líčí jinak i samy tyto zkušenosti.

U skutečného Proudhona předvídali zánik římské říše mudrci (les sages), u kritického Proudhona „filosofové“. Kritický Proudhon ovšem může za mudrce považovat jen filosofy. Podle skutečného Proudhona byla římská „práva posvěcena tisíciletou právní praxí“ čili „justicí“ (ces droits consacrés par une justice dix fois séculaire), podle kritického Proudhona existovala v Římě „práva posvěcená tisíciletou *spravedlností*“.

Podle téhož Proudhona čís. 1 se v Římě uvažovalo takto:

„Řím... zvítězil díky své politice a svým bohům; každá reforma kultu a veřejného ducha by byla šílenstvím a zneuctěním“ (u kritického Proudhona neznamená sacrilège zneuctění svátosti čili znesvěcení, jako v masové francouzštině, nýbrž prostě zneuctění); „kdyby chtěl osvobodit národy, vzdal by se svého práva.“ „Tak měl Řím faktum a právo na své straně,“ dodává Proudhon čís. 1.

U nekritického Proudhona se v Římě uvažuje důkladněji. *Faktum* se vykládá dopodrobna:

„Otroci jsou nejplodnějším zdrojem jeho bohatství; osvobození národů by tedy znamenalo *ruinování jeho financí*.“

A pokud jde o *právo*, masový Proudhon dodává: „Nároky Říma byly ospravedlněny právem národů (droit des gens).“ Tento způsob, jak dokazovat právo na ujařmování, plně odpovídá římskému právnímu názoru. Viz masové Pandekty: „*jure gentium servitus* invasit“.* (Fr. 4. D. 1. 1.)

Podle kritického Proudhona byly „modloslužba, otroctví a změkčilost základem římských institucí“, všech institucí bez rozdílu. Skutečný Proudhon říká: „Základem římských institucí byla v náboženství modloslužba, ve státě otroctví, v soukromém životě epikureismus“ (épicureisme není v obyčejné francouzštině totéž co změkčilost, molesse). V těchto římských poměrech se u kritického Proudhona „objevilo“ „slovo boží“, u skutečného racionalistického Proudhona „muž, který si *říkal* slovo boží“. U skutečného Proudhona říká tento muž kněžím „zmije“ (vipères), u kritického Proudhona je k nim galantnější a říká jim „hadi“. Tam mluví po římském způsobu o „advokátech“, zde po německém způsobu o „znalcích práva“.

Označiv ducha francouzské revoluce za ducha rozporu, kritický Proudhon dodává:

„To dostatečně ukazuje, že nové, jež nastoupilo na místo starého, nemělo na sobě nic metodického a uváženého.“

Musí mermomocí opakovat oblíbené kategorie kritické kritiky, „staré“ a „nové“. Musí žádat nesmysl, aby „nové“ *na* sobě mělo něco metodického a uváženého, jako má někdo na sobě třeba skvrnu. Skutečný Proudhon říká:

„To dostatečně dokazuje, že pořádek věcí, který byl dosazen na místo starého, neměl *v* sobě metodu a reflexi.“

Kritický Proudhon, stržen vzpomínkou na francouzskou revoluci, tak *revolucionuje* francouzštinu, že „un fait physique“** překládá „fakt fysiky“ a „un fait intellectuel“*** „fakt pochopení“. Tímto revolucionováním francouzštiny se kritickému Proudhonovi daří udělat z fysiky majitelku všech faktů, které se vyskytují v přírodě. Když takto na jedné straně vyzdvihuje přírodovědu více než se sluší, snižuje ji stejně tolik na druhé straně tím, že jí upírá chápání a odlišuje fakt pochopení od faktu fysiky. Zrovna tak činí zbytečným všechno další psychologické a logické zkoumání tím, že intelektuální fakt bezprostředně povyšuje na fakt pochopení.

* „*Otroctví* bylo zavedeno *právem národů*.“ (Digesti, kniha I, článek I, fragment 4.) *(Pozn. red.)*

** t. j. fakt týkající se materiální přírody. *(Pozn. red.)*

*** t. j. fakt týkající se duchovního, intelektuálního života. *(Pozn. red.)*

Protože kritický Proudhon, Proudhon čís. 1 vůbec nemá ponětí, co chce skutečný Proudhon, Proudhon čís. 2 dokázat svou historickou dedukcí, neexistuje pro něj ovšem ani vlastní obsah této dedukce, totiž důkaz, že se právní názory mění a že spravedlnost se neustále *uskutečňuje negací* historického positivního práva.

„Společnost byla zachráněna *negací* svých principů... a *porušováním* nejsvětějších *práv*.“

Tak skutečný Proudhon dokazuje, jak negace římského práva přivodila rozšíření práva v křesťanské *představě*, jak negace dobyvatelského práva přivodila právo komun, jak negace veškerého feudálního práva způsobená francouzskou revolucí přivodila nynější obsáhlejší právní stav.

Kritická kritika nesměla Proudhonovi ponechat slávu, že objevil zákon, že se princip uskutečňuje tím, že se neguje. Takto vědomě formulována byla tato myšlenka pro Francouze skutečným odhalením.

KRITICKÁ GLOSA ČÍS. 1

Jako je první kritika každé vědy nutně v zajetí předpokladů vědy, proti níž bojuje, tak je Proudhonovo dílo „Co je vlastnictví?“ kritikou *národní ekonomie* se stanoviska národní ekonomie. – Právnickou částí knihy, která kritisuje právo se stanoviska práva, nemusíme se tu blíže zabývat, protože nejzajímavější na této knize je kritika národní ekonomie. – Proudhonovo dílo bude tedy vědecky překonáno tím, že se provede kritika *národní ekonomie*, i té národní ekonomie, jak se jeví v Proudhonově pojetí. Tuto práci umožnil teprve Proudhon sám, tak jako předpokladem kritiky provedené Proudhonem byla kritika merkantilního systému provedená fysiokraty, kritika fysiokratů provedená Adamem Smithem, kritika

Adama Smitha provedená Ricardem a práce Fourierovy a Saint-Simonovy.

Všechny vývody národní ekonomie předpokládají *soukromé vlastnictví*. Tento základní předpoklad přijímá národní ekonomie jako nezvratný fakt, který dále nezkoumá, ba mluví o něm, jak naivně přiznává *Say*, jen „accidentellement"*. Proudhon tento základ národní ekonomie, *soukromé vlastnictví*, kriticky přezkoumal – je to první rozhodné, nemilosrdné a přitom vědecké zkoumání. Učinil tím velký vědecký krok kupředu, krok kupředu, který revolucionuje národní ekonomii a teprve umožňuje, aby se z ní stala skutečná věda. Proudhonův spis „Co je vlastnictví?" má pro moderní národní ekonomii stejný význam jako *Sieyèsův* spis „Qu'est-ce que le tiers état?" [„Co je třetí stav?"] pro moderní politiku.

Nepojímá-li Proudhon další podoby soukromého vlastnictví, na př. mzdu, obchod, hodnotu, cenu, peníze atd. přímo jako podoby soukromého vlastnictví, jak je to učiněno na př. v „Deutsch-Französische Jahrbücher"[16] (viz „Nástin kritiky politické ekonomie" od B. Engelse), nýbrž potírá-li národní ekonomy těmito jejich předpoklady, odpovídá to úplně jeho historicky oprávněnému stanovisku, o němž jsme výše mluvili.

Národní ekonomie, která považuje soukromovlastnické vztahy za lidské a rozumné, dostává se do neustálého rozporu se svým základním předpokladem, se soukromým vlastnictvím; je to rozpor obdobný rozporu, do jakého se dostává theolog, který stále interpretuje náboženské představy lidsky a právě tím se neustále prohřešuje proti svému základnímu předpokladu, nadlidskosti náboženství. Tak v národní ekonomii vystupuje mzda z počátku jako proporcionální podíl na výrobku, který na něm patří práci. Mzda a zisk z kapitálu mají k sobě nejpřátelštější, pro obě strany výhodný, zdánlivě nejlidštější poměr. Potom se ukáže, že k sobě mají nejnepřátelštější, *obrácený* poměr. Hodnota je z počátku určena zdánlivě rozumně, výrobními náklady věci a její společenskou užitečností. Potom se ukáže, že hodnota je určení čistě nahodilé, že nemusí mít vůbec žádný vztah ani k výrobním nákladům, ani k společenské užitečnosti. Velikost mzdy je z počátku určována *svobodnou* dohodou

* – příležitostně. *(Pozn. red.)*

mezi svobodným dělníkem a svobodným kapitalistou. Potom se ukáže, že dělník je nucen dát si ji určit, stejně jako je kapitalista nucen stanovit ji co nejníže. Na místo *svobody* smluvní strany nastoupilo *přinucení*. Stejně je tomu s obchodem a všemi ostatními ekonomickými vztahy. Sami ekonomové tyto rozpory někdy cítí a jejich rozvíjení je hlavním obsahem bojů, které spolu svádějí. Ale tam, kde si je začnou uvědomovat, *sami* napadají *soukromé vlastnictví* v některé jeho *dílčí* podobě jakožto falšovatele mzdy rozumné o sobě, totiž v jejich představě, hodnoty rozumné o sobě, obchodu rozumného o sobě. Tak polemisuje Adam Smith příležitostně s kapitalisty, Destutt de Tracy s bankéři, Simonde de Sismondi s továrním systémem, Ricardo s pozemkovým vlastnictvím a téměř všichni moderní ekonomové s *neprůmyslovými* kapitalisty, v nichž vlastnictví vystupuje jako pouhý *spotřebitel*.

Ekonomové tedy někdy výjimečně – zejména když napadají nějaký speciální zlořád – hájí na ekonomických vztazích zdání lidského, většinou však pojímají tyto vztahy přímo v jejich naplno vysloveném *rozdílu* od lidského, v jejich přísně ekonomickém smyslu. V tomto rozporu se potácejí sem a tam, aniž si jej uvědomují.

Proudhon s touto neuvědomělostí jednou provždy skoncoval. Vzal *lidské zdání* ekonomických vztahů vážně a postavil je příkře proti jejich *nelidské skutečnosti*. Přinutil tyto vztahy, aby byly ve skutečnosti tím, čím jsou ve své představě o sobě, nebo spíše, aby se této představy vzdaly a přiznaly svou skutečnou nelidskost. Ukázal tudíž důsledně, že falšovatelem ekonomických vztahů není ten či onen druh soukromého vlastnictví zvlášť, jak to ukazovali ostatní ekonomové, nýbrž že falšovatelem ekonomických vztahů je prostě soukromé vlastnictví vůbec. Vykonal všechno, co může vykonat kritika národní ekonomie s hlediska národní ekonomie.

Pan Edgar, který chce *charakterisovat stanovisko* spisu „Co je vlastnictví?", nezmiňuje se ovšem ani slovem ani o národní ekonomii, ani o odlišném charakteru tohoto spisu, který je právě v tom, že otázku *podstaty soukromého vlastnictví* učinil životní otázkou národní ekonomie a právní vědy. Pro kritickou kritiku se to všechno rozumí samo sebou. Proudhon neudělal svou negací soukromého vlast-

nictví nic nového. Jenom vyzvonil tajemství, které kritická kritika zamlčovala.

„Proudhon," pokračuje pan Edgar hned po svém charakterisujícím překladu, „objevuje tedy v dějinách něco absolutního, věčný základ, boha, který řídí lidstvo, spravedlnost."

Proudhonův francouzský spis z roku 1840 nestojí na stanovisku německého vývoje z roku 1844. Je to Proudhonovo stanovisko, stanovisko, které sdílí spousta francouzských spisovatelů Proudhonovi diametrálně protikladných, což tedy kritické kritice skýtá tu výhodu, že jedním tahem pera charakterisovala nejprotikladnější stanoviska. Ostatně stačí jen vyvodit důsledky ze zákona, který sám Proudhon vyslovil, ze zákona, že spravedlnost se uskutečňuje svou negací, a zbavíme se i tohoto absolutna v dějinách. Nedospívá-li Proudhon až k tomuto důsledku, je to tím, že se nešťastnou náhodou narodil jako Francouz, a ne jako Němec.

Pro pana Edgara se Proudhon pro své absolutno v dějinách, pro svou víru ve spravedlnost stal *theologickým* předmětem, a kritická kritika, která je ex professo* kritikou theologie, může se ho nyní zmocnit, aby se mohla vypovídat o „náboženských představách".

„Charakteristickým rysem každé náboženské představy je, že vytyčuje jako dogma stav, v němž nakonec stojí jeden protiklad jako vítězný a jedině pravdivý."

Uvidíme, jak náboženská kritická kritika vytyčuje jako dogma stav, v němž nakonec jako jediná pravda vítězí jeden protiklad, „Kritika", nad druhým, „masou". Vida v masové spravedlnosti absolutno, boha dějin, dopustil se však Proudhon tím většího bezpráví, že spravedlivá kritika si úlohu tohoto absolutna, tohoto boha v dějinách, *výslovně* vyhradila pro sebe.

KRITICKÁ GLOSA ČÍS. 2

„Proudhona vede k jeho úvahám jednostranně fakt bídy, chudoby; v tomto faktu vidí Proudhon něco, co *odporuje* rovnosti a spravedlnosti; nachází v něm svou zbraň. Tak se mu tento fakt stává absolutním, oprávněným a fakt vlastnictví neoprávněným."

* — z povolání, odborným zaměřením. *(Pozn. red.)*

Klid poznávání nám říká, že Proudhon vidí ve faktu bídy něco, co odporuje spravedlnosti, že jej tedy pokládá za neoprávněný, a týmž dechem nás ujišťuje, že se mu tento fakt stává absolutním, oprávněným.

Dosavadní národní ekonomie dospěla od *bohatství*, které prý pohyb soukromého vlastnictví vytváří *národům*, k obhajobě soukromého vlastnictví. Proudhon vychází z opačné strany, v národní ekonomii sofisticky skrývané, z chudoby, kterou plodí soukromé vlastnictví, a dospívá k závěrům negujícím soukromé vlastnictví. První kritika soukromého vlastnictví vychází samozřejmě z faktu, v němž se jeho rozporná podstata projevuje v nejzjevnější, nejkřiklavější podobě, nejbezprostředněji pobuřující lidský cit – z faktu chudoby, bídy.

„Kritika tomu naproti shrnuje obě fakta, fakt chudoby a vlastnictví, v jeden jediný fakt, objevuje jejich vnitřní spojitost, vytváří z nich jeden celek a tohoto celku jako takového se táže na předpoklady jeho existence."

Kritika, která z faktů vlastnictví a chudoby dosud nic nepochopila, „naproti tomu" staví proti skutečnému Proudhonovu činu svůj pomyslný čin. Shrnuje *oba* fakty v jeden *jediný*, a když z *obou* udělala *jediný*, objevuje pak vnitřní spojitost *obou*. Kritika nemůže popřít, že i Proudhon uznává jakousi vnitřní spojitost mezi faktem chudoby a faktem vlastnictví, protože právě kvůli této spojitosti ruší vlastnictví, aby zrušil bídu. Proudhon učinil dokonce ještě více. Podrobně ukázal, *jak* pohyb kapitálu plodí bídu. Naproti tomu kritická kritika se nepouští do takových maličkostí. Seznává, že chudoba a soukromé vlastnictví jsou *protiklady:* věru dost rozšířený poznatek. *Vytváří* z chudoby a bohatství *jeden celek*, a tohoto celku *„jako takového* se táže na předpoklady jeho existence"; otázka tím zbytečnější, že právě *vytvořila* „celek jako takový", že její *tvorba* sama je tedy předpokladem existence tohoto celku.

Tím, že se kritická kritika ptá „celku jako takového" na předpoklady jeho existence, hledá tedy tyto předpoklady ryze theologicky *mimo* tento celek. Kritická spekulace se pohybuje mimo předmět, o němž prý pojednává. Zatím co *celý protiklad* není nic jiného než *pohyb obou jeho stránek*, zatím co právě v povaze obou těchto stránek tkví předpoklad existence celku, zbavuje se kritická kritika

studia tohoto skutečného pohybu, tvořícího celek, aby mohla prohlásit, že je jakožto klid poznávání povznesena nad oba póly protikladu, že jedině její činnost, která vytvořila „celek jako takový", je nyní také s to zrušit abstraktum, které vytvořila.

Proletariát a bohatství jsou protiklady. Jako takové tvoří celek. Oba jsou výtvory světa soukromého vlastnictví. Jde o to, jaké určité postavení každý z nich v protikladu zaujímá. Nestačí prohlásit je za dvě stránky jednoho celku.

Soukromé vlastnictví jakožto soukromé vlastnictví, jakožto bohatství, je nuceno udržovat *samo sebe* a tím i svůj protiklad, proletariát. Je to *positivní* stránka protikladu, v sobě samém uspokojené soukromé vlastnictví.

Proletariát je naopak jakožto proletariát nucen zrušit sám sebe a tím podmiňující jej protiklad, který jej činí proletariátem — soukromé vlastnictví. To je *negativní* stránka protikladu, jeho neklid v sobě, zrušené a rušící se soukromé vlastnictví.

Majetná třída a třída proletariátu představují totéž lidské sebeodcizení. Avšak majetné třídě je v tomto sebeodcizení dobře a cítí se jím utvrzena, vidí v odcizení *svou vlastní moc* a má v něm *zdání* lidské existence; třída proletariátu se v tomto odcizení cítí zničena, vidí v něm svou bezmoc a skutečnost nelidské existence. Tato třída je, abychom použili Hegelova výrazu, v zavržení *vzbouřením* proti tomuto zavržení, vzbouřením, k němuž ji nutně dohání rozpor mezi její lidskou *přirozeností* a její životní situací, jež je otevřeným, rozhodným, všeobsáhlým popřením této přirozenosti.

V tomto protikladu je tedy soukromý vlastník *konservativní*, proletář *destruktivní* stranou. Od soukromého vlastníka vychází akce usilující o zachování protikladu, od proletáře akce usilující o jeho zničení.

Soukromé vlastnictví se ovšem samo ve svém ekonomickém pohybu dohání ke svému vlastnímu zrušení, ale jen vývojem na něm nezávislým, neuvědomovaným, probíhajícím proti jeho vůli, podmíněným povahou věci, jen tím, že plodí proletariát *jako* proletariát, bídu, která si je vědoma své duchovní i fysické bídy, odlidštění, které si je vědomo svého odlidštění, a proto samo sebe ruší. Proletariát vykonává rozsudek, který soukromé vlastnictví samo nad

sebou vynáší tím, že plodí proletariát, jako provádí rozsudek, který nad sebou vynáší námezdní práce tím, že plodí cizí bohatství a vlastní bídu. Zvítězí-li proletariát, nestane se tím nikterak absolutní stránkou společnosti, neboť zvítězí jen tím, že zruší sám sebe i svůj protiklad. Pak zmizí jak proletariát, tak protiklad, který jej podmiňuje, soukromé vlastnictví.

Jestliže socialističtí spisovatelé připisují proletariátu tuto světodějnou úlohu, není to vůbec proto, jak nám namlouvá kritická kritika, že považují proletáře za *bohy*. Spíše naopak. Protože ve vyvinutém proletariátu je prakticky dovršena abstrakce od veškeré lidskosti, i od *zdání* lidskosti, protože v životních podmínkách proletariátu jsou shrnuty všechny životní podmínky dnešní společnosti v nejnelidštějším vyvrcholení, protože v něm člověk ztratil sám sebe, ale zároveň si nejen theoreticky uvědomil tuto ztrátu, nýbrž je také naprosto neodbytnou *nouzí* – praktickým výrazem *nutnosti* – kterou již nelze odvrátit ani zastřít, přímo donucen *bouřit* se proti této nelidskosti, proto proletariát může a musí sám sebe osvobodit. Ale nemůže sám sebe osvobodit, aniž zruší své vlastní životní podmínky. A nemůže zrušit své vlastní životní podmínky, aniž zruší *všechny* nelidské životní podmínky dnešní společnosti, jejichž souhrnem je jeho situace. Nadarmo neprochází tvrdou, ale zocelující školou *práce*. Nejde o to, co si zatím ten či onen proletář nebo dokonce celý proletariát *představuje* jako cíl. Jde o to, *co proletariát je* a co ve shodě s tímto *bytím* bude historicky nucen dělat. Jeho cíl a jeho dějinný čin je jasně, neodvolatelně předznamenán v jeho vlastní životní situaci i v celé organisaci dnešní buržoasní společnosti. Není třeba šířit se zde o tom, že veliká část anglického a francouzského proletariátu si už svou dějinnou úlohu *uvědomuje* a neustále pracuje na tom, aby toto vědomí nabylo úplné jasnosti.

„Kritická kritika" to nesmí uznat tím spíše, že sama sebe prohlásila za jedině tvůrčí prvek dějin. Jí patří dějinné protiklady, ona vyvíjí činnost usilující o jejich zrušení. Proto ústy svého vtělení Edgara vydává toto *prohlášení:*

„Vzdělání a nevzdělanost, majetnost a nemajetnost, tyto *protiklady*, nemají-li být *znesvěceny*, musí *zcela a úplně připadnout* kritice."

Majetnosti a nemajetnosti se dostalo metafysického posvěcení

kriticky spekulativních protikladů. Dotknout se jich a nedopustit se tím svatokrádeže může tudíž jen ruka kritické kritiky. Kapitalisté a dělníci se nemají co vměšovat do svých vzájemných vztahů.

Pan Edgar, zdaleka netuše, že by bylo možno se dotknout jeho kritického pojetí protikladu, že by bylo možno tuto svátost znesvětit, vkládá do úst svého odpůrce námitku, kterou si mohl dát jen on sám:

„Je možné", ptá se imaginární odpůrce kritické kritiky, „používat jiných pojmů než těch, které již existují, jiných pojmů než svoboda, rovnost atd.? Odpovídám" — vizte, co pan Edgar odpovídá — „že řečtina a latina zanikly, když byl vyčerpán okruh myšlení, jenž se v nich vyjadřoval."

Teď je jasné, proč kritická kritika nepodává ani jedinou myšlenku v *němčině*. Jazyk jejích myšlenek se ještě nezrodil, nechť jakkoli pan Reichardt svým kritickým zacházením s cizími slovy, pan Faucher svým zacházením s angličtinou a pan Edgar svým zacházením s francouzštinou *nový kritický* jazyk připravili.

CHARAKTERISUJÍCÍ PŘEKLAD ČÍS. 2

Kritický Proudhon:

„Rolníci si mezi sebe rozdělili půdu; rovnost jen zposvátnila držbu; při této příležitosti zposvátnila vlastnictví."

Kritický Proudhon dává pozemkovému vlastnictví vzniknout hned, jakmile byla rozdělena půda. Přechod od držby k vlastnictví uvádí ve skutek slovy: „při této příležitosti".

Skutečný Proudhon:

„Obdělávání půdy založilo *držbu půdy*... nestačilo zajistit pracujícímu plod jeho práce, jestliže se mu zároveň nezajistil nástroj výroby. Aby byl slabší ochráněn před zasahováním silnějšího... byla pociťována nutnost vést mezi držiteli trvalé hraniční čáry."

Tedy při této příležitosti zposvátnila rovnost nejprve *držbu*.

„Rok co rok s tím, jak přibývalo obyvatelstva, rostla lačnost a chtivost osadníků; pokládalo se za nutné položit ctižádosti nové nepřekonatelné meze. Tak se půda stala vlastnictvím z potřeby rovnosti... rozdělení nepochybně nikdy nebylo geograficky rovné... ale princip přesto zůstal týž; rovnost zposvátnila držbu, rovnost zposvátnila vlastnictví."

U kritického Proudhona

„staří zakladatelé vlastnictví pro starost o svou potřebu přehlédli, že vlastnickému právu odpovídalo zároveň právo zcizit, prodat, darovat, nabýt a ztratit, což zničilo rovnost, ze které vyšli".

U skutečného Proudhona nepřehlédli zakladatelé vlastnictví tento průběh jeho vývoje pro starost o svou potřebu. Spíš jej nepředvídali, ale i kdyby jej byli mohli předvídat, i pak by byla okamžitá potřeba zvítězila. A navíc je skutečný Proudhon příliš masový, než aby proti „*vlastnickému právu*" stavěl právo zcizit, prodat atd., t. j. proti rodu jeho druhy. Proudhon staví „právo *zachovat* svůj dědický podíl" proti „právu *zcizit* jej atd.", což je skutečný protiklad a krok vpřed.

KRITICKÁ GLOSA ČÍS. 3

„Oč opírá Proudhon svůj důkaz nemožnosti vlastnictví? Je to k nevíře — o týž princip rovnosti!"

Víru páně Edgarovu by bylo stačilo probudit, kdyby se byl nakrátko zamyslil. Pan Edgar nemůže nevědět, že pan Bruno Bauer založil všechny své vývody na „*nekonečném* sebeuvědomění" a že pojal tento princip i jako tvůrčí princip evangelií, která svou nekonečnou neuvědomělostí nekonečnému sebeuvědomění na první pohled přímo odporují. Právě tak pojímá Proudhon rovnost jako tvůrčí princip soukromého vlastnictví, které jí přímo odporuje. Porovná-li pan Edgar na okamžik francouzskou *rovnost* s německým sebeuvědoměním, shledá, že poslední princip *německy*, t. j. v abstraktním myšlení, vyjadřuje to, co první vyjadřuje *francouzsky*, t. j. řečí politiky a myslícího nazírání. Sebeuvědomění je rovnost člověka sobě samému v čistém myšlení. Rovnost je vědomí člověka o sobě samém v elementu praxe, t. j. vědomí člověka o druhém člověku jakožto jemu rovném a vztah člověka k druhému člověku jakožto jemu rovnému. Rovnost je francouzský výraz pro jednotu lidské podstaty, pro rodové vědomí a rodové chování člověka, pro praktickou totožnost člověka s člověkem, t. j. pro společenský čili lidský vztah člověka k člověku. Jako se tedy destruktivní kritika v Německu, než ve *Feuerbachovi* dospěla k nazírání *skutečného člověka*, snažila

všechno určité a existující rozložit principem *sebeuvědomění*, tak se toho snažila destruktivní kritika ve Francii dosáhnout principem *rovnosti*.

„Proudhon horlí proti filosofii, což mu samo o sobě nemůžeme zazlívat. Ale proč proti ní horlí? Soudí, že filosofie dosud nebyla dost praktická; vznesla prý se do nadoblačných výšin *spekulace* a odtamtud jí *lidé* připadali až příliš malí. Já soudím, že filosofie je superprakticka, t. j. že dosud nebyla ničím jiným než abstraktním výrazem existujících poměrů, byla stále v zajetí předpokladů těchto poměrů, které považovala za absolutní."

Mínění, že filosofie je abstraktním výrazem existujících poměrů, původně nepochází od pana Edgara, nýbrž od *Feuerbacha*, jenž první označil filosofii za spekulativní a mystickou empirii a dokázal to. Pan Edgar však dovede dát tomuto mínění originální, kritický obrat. Zatím co totiž Feuerbach soudí, že je třeba, aby filosofie sestoupila s nebeských výšin spekulace do hlubin lidské bídy, pan Edgar nás naopak poučuje, že filosofie je superpraktická. Zdá se však spíše, že filosofie, právě proto, že byla jen transcendentním, abstraktním výrazem existujících poměrů, musila se pro svou transcendentnost a abstraktnost, pro svou *domnělou odlišnost* od světa domnívat, že existující poměry a skuteční lidé zůstali hluboko pod ní; a že na druhé straně proto, že se od světa neodlišila *skutečně*, nemohla o něm pronést *skutečný soud*, nemohla vůči němu uplatnit reálnou schopnost rozlišovat, nemohla tedy *prakticky* zasáhnout, nýbrž musila se spokojit nanejvýš praxí in abstracto*. Superpraktická byla filosofie jen v tom smyslu, že se vznášela nad praxí. Kritická kritika, jíž se lidstvo slévá v bezduchou masu, podává nejjasnější svědectví o tom, jak nekonečně malí se spekulaci jeví skuteční lidé. Stará spekulace se s ní v tom shoduje. Přečtěte si na př. tuto větu z Hegelovy „Filosofie práva":

„S hlediska potřeb je konkretum představy to, co nazýváme *člověkem*; zde tedy — a *také vlastně jen* zde — se mluví o člověku v tomto smyslu."[17]

Všude jinde, kde spekulace mluví o člověku, nemá na mysli *konkretum*, nýbrž *abstraktum*, *ideu*, *ducha* atd. O tom, jak filosofie vyjadřuje existující poměry, podali nám úchvatný příklad pan

* — v abstraktní podobě. *(Pozn. red.)*

Faucher pokud jde o existující anglické poměry a pan Edgar pokud jde o existující stav francouzštiny.

„Tak je praktický i Proudhon: zjistiv, že základem důkazů mluvících ve prospěch vlastnictví je pojem rovnosti, a vycházeje z téhož pojmu, vystupuje proti vlastnictví."

Proudhon zde dělá úplně totéž, co dělají němečtí kritikové, kteří vycházejíce z představy člověka, v němž vidí základ důkazů pro existenci boha, vystupují právě proti existenci boha.

„Jsou-li důsledky principu rovnosti silnější než rovnost sama, jak chce Proudhon tomuto principu dopomoci k nenadálé síle?"

Podle pana Bauera se všechny náboženské představy zakládají na sebeuvědomění. Podle něho je to tvůrčí princip evangelií. Pročpak byly důsledky principu sebeuvědomění silnější než sebeuvědomění samo? Proto, odpovídá se čistě německy, že sebeuvědomění je sice tvůrčím principem náboženských představ, ale jakožto ze sebe vystoupivší, sobě samému odporující, zvnějšněné a odcizené sebeuvědomění. K sobě samému přišlé, samo sebe chápající, svou podstatu postihující sebeuvědomění vládne tudíž nad výtvory svého sebezvnějšnění. Ve zcela stejné situaci je Proudhon, ovšem s tím rozdílem, že Proudhon mluví francouzsky, kdežto my německy, že tedy vyjadřuje po francouzsku to, co my vyjadřujeme po německu.

Proudhon si sám klade otázku, proč rovnost, ačkoli je jakožto tvůrčí rozumový princip základem instituce vlastnictví a jakožto poslední rozumový důvod základem všech důkazů ve prospěch vlastnictví, přesto neexistuje, nýbrž naopak existuje její negace, soukromé vlastnictví. Zkoumá proto fakt vlastnictví v sobě samém. Dokazuje, že „vlastnictví jako instituce a princip je vpravdě *nemožné*" (str. 34), t. j. že *odporuje samo sobě* a ve všech bodech se ruší, že je, německy řečeno, jsoucnem zvnějšněné, sobě samé odporující, sobě samé odcizené rovnosti. Skutečné francouzské poměry i poznání tohoto odcizení právem Proudhonovi ukazují na nutnost toto odcizení skutečně zrušit.

Proudhon cítí potřebu, aby při své negaci soukromého vlastnictví zároveň *historicky* ospravedlnil jeho existenci. Jako všechny první vývody tohoto druhu je i jeho úvaha pragmatická, t. j. Proudhon předpokládá, že minulá pokolení vědomě a uváženě chtěla

ve svých institucích uskutečnit rovnost, která je pro něho lidskou podstatou.

„Stále znovu se k tomu vracíme... Proudhon píše v zájmu proletářů."

Nepíše ze zájmu soběstačné kritiky, z nějakého abstraktního, uměle vytvořeného zájmu, nýbrž z masového, skutečného, historického zájmu, ze zájmu, který to dovede dále než ke *kritice*, totiž ke *krisi*. Proudhon nejen píše v zájmu proletářů; on sám je proletář, ouvrier*. Jeho dílo je vědeckým manifestem francouzského proletariátu a má tudíž úplně jiný historický význam než literární sláta-nina nějakého kritického kritika.

„Proudhon píše v zájmu těch, kdo nic nemají; mít a nemít nic jsou pro něho absolutní kategorie. Mít je pro něho to nejvyšší, protože má před sebou zároveň nemít jako nejvyšší předmět zamyšlení. Každý člověk má mít, ale stejně tolik jako druhý, míní Proudhon. Pomněme však, že z toho, co mám, je pro mne zajímavé jen to, co mám výhradně, čeho mám více než jiný. Za rovnosti bude pro mne fakt mít i sama rovnost něčím lhostejným."

Podle pana Edgara jsou *mít* a *nemít* pro Proudhona absolutními *kategoriemi*. Kritická kritika vidí všude jen kategorie. Tak podle pana Edgara nejsou mít a nemít, mzda a plat, nouze a potřeba, práce pro potřebu nic jiného než kategorie.

Kdyby se společnost měla osvobodit jen od *kategorií* mít a nemít, jak by jí ulehčil „překonání" a „zrušení" těchto kategorií každý, třeba ještě slabší dialektik než pan Edgar! Pan Edgar to také pokládá za takovou maličkost, že mu ani nestojí za to, aby proti Proudhonovi podal alespoň *vysvětlení* kategorií mít a nemít. Protože však nemít není jen kategorie, nýbrž zároveň naprosto bezútěšná skutečnost, protože člověk, který nic nemá, v dnešní době ničím není, protože je zbaven existence vůbec, a tím spíše lidské existence, protože stav nemít je stav úplného odloučení člověka od jeho předmětnosti – pro to všechno se nemít Proudhonovi plným právem jeví jako nejvyšší předmět zamyšlení, a to tím více, čím méně se lidé nad tímto předmětem zamýšleli před Proudhonem a před socialistickými spisovateli. Nemít je nejzoufalejší *spiritualismus*, je to úplná neskutečnost člověka, úplná skutečnost nečlověka, je to velmi positivní mít, je to mít hlad, zimu, nemoci, zločiny, ponížení, otupělost, všechnu možnou nelidskost a protipřirozenost. A každý předmět, ze kterého se po prvé s plným vědomím jeho důležitosti učiní předmět zamyšlení, stojí před námi jako *nejvyšší předmět zamyšlení*.

* — dělník. *(Pozn. red.)*

To, že Proudhon chce zrušit nemít a starý způsob mít, je úplně totožné s tím, že chce zrušit prakticky odcizený vztah člověka ke své *předmětné podstatě*, že chce zrušit *ekonomický* výraz lidského sebeodcizení. Ale protože jeho kritika národní ekonomie je ještě v zajetí předpokladů národní ekonomie, je znovuosvojení předmětného světa samo ještě pojímáno v ekonomické formě *držby*.

Proudhon totiž nestaví proti nemít mít, jak to o něm tvrdí kritická kritika, nýbrž proti starému způsobu mít, proti *soukromému vlastnictví*, *držbu*. Držbu prohlašuje za *„společenskou funkci"*. V nějaké funkci však není „zajímavé" to, abych „vyloučil" druhého, nýbrž to, abych uvedl v činnost a uskutečnil své vlastní bytostné síly.

Proudhonovi se nepodařilo tuto myšlenku jak náleží rozvést. Představa *„rovné* držby" je ekonomický, tedy stále ještě odcizený výraz pro to, že *předmět* jakožto *bytí pro člověka*, jakožto *předmětné bytí člověka*, je zároveň *jsoucno člověka pro druhého člověka*, jeho *lidský vztah k druhému člověku*, *společenský vztah člověka k člověku*. Proudhon překonává ekonomické odcizení *v mezích* ekonomického odcizení.

CHARAKTERISUJÍCÍ PŘEKLAD ČÍS. 3

Kritický Proudhon má také *kritického vlastníka*, podle jehož

„vlastního přiznání ti, kdo pro něho musili pracovat, ztratili to, co si on přivlastnil".

Masový Proudhon praví masovému vlastníkovi:

„Tys pracoval! Že jsi nikdy nenechal na sebe pracovat jiné? Jakto, že tedy, zatím co pro tebe pracovali, ztratili to, co jsi dokázal vyzískat, zatím co jsi pro ně nepracoval?"

Podle kritického Proudhona rozumí Say pod „richesse naturelle"* „přirozené *držby*", přestože Say v „Epitomé" ke svému „Pojednání o politické ekonomii", aby zabránil každému omylu,

* — přirozené bohatství. *(Pozn. red.)*

výslovně prohlašuje, že pod richesse nerozumí ani vlastnictví, ani držbu, nýbrž „sumu hodnot". Ovšem, jak pan Edgar reformuje kritického Proudhona, tak kritický Proudhon zas reformuje Saye. Tak podle něho Say z toho, že půdu si lze přivlastnit snáze než vzduch a vodu, „ihned vyvozuje právo vzít si pole do vlastnictví". Saye zdaleka nenapadá, aby z větší možnosti přivlastnit si půdu vyvozoval vlastnické *právo* na půdu, naopak říká výslovně: „*Práva* pozemkových vlastníků pocházejí z *loupeže.*" („Traité d'économie politique" [„Pojednání o politické ekonomii], 3. vyd., sv. I, str. 136, poznámka.[18]) Proto je podle Saye k založení *práva* na pozemkové vlastnictví zapotřebí „přispění zákonodárství" a „positivního práva". U skutečného Proudhona *nevyvozuje* Say z toho, že půdu si lze snáze přivlastnit, „ihned" právo pozemkového vlastnictví. Skutečný Proudhon Sayovi vytýká, že *na místo* práva klade možnost a *zaměňuje* otázku možnosti s otázkou práva:

„Say bere možnost *za* právo. Nikdo se neptá, proč byla půda spíše přivlastněna než moře a vzduch; chce vědět, podle jakého *práva* si člověk přivlastnil toto bohatství."

Kritický Proudhon pokračuje:

„K tomu je třeba *jen* poznamenat, že ten, kdo si přivlastní kus půdy, přivlastní si s ním i ostatní živly — vzduch, vodu, oheň: terra, aqua, aere et igne interdicti sumus*."

Skutečný Proudhon zdaleka nepoznamenal „*jen*" toto, říká naopak, že mimochodem (en passant) „upozorňuje" na přivlastňování vzduchu a vody. U kritického Proudhona se římská vyobcovací formule objevuje z nepochopitelného důvodu. Zapomíná říci, kdo jsme ti „*my*", jimž je zapovězeno. Skutečný Proudhon oslovuje ty, kdo nic nevlastní:

„Proletáři,... vlastnictví nás *vyobcovává*, terra etc. interdicti sumus."

Kritický Proudhon polemisuje s Charlesem Comtem takto:

„Charles Comte míní, že má-li člověk žít, potřebuje vzduch, potravu a oděv. Že některých z těchto věcí, jako vzduchu a vody, je nevyčerpatelné množství, a proto vždy zůstávají společným vlastnictvím, jiných že je menší množství, a proto se stávají soukromým vlastnictvím. Charles Comte vychází při svém

* Je nám zapovězeno užívání země, vody, vzduchu a ohně. (Parafráze starořímské formule, jíž se vypovídalo z vlasti.) *(Pozn. red.)*

dokazování z pojmů omezenosti a neomezenosti; byl by možná dospěl k jinému závěru, kdyby byl učinil hlavními kategoriemi pojmy zbytečnosti a nezbytnosti."

Jak dětinsky kritický Proudhon polemisuje! Žádá na Comtovi, aby zanechal kategorií, z nichž vychází při dokazování, a přeskočil k jiným kategoriím, ne proto, aby dospěl k vlastním závěrům, nýbrž „*možná*" k závěrům kritického Proudhona.

Skutečný Proudhon od Comta nic takového nežádá, nevyrovnává se s ním nějakým „možná", potírá jej jeho vlastními kategoriemi.

Charles Comte, říká Proudhon, vychází z toho, že člověku je nezbytný vzduch, potrava a pro jisté druhy podnebí oděv, ne k tomu, aby žil, nýbrž aby nepřestal žít. Aby se člověk udržel naživu, potřebuje si tudíž (podle Charlese Comta) ustavičně přivlastňovat rozmanité věci. Všechny tyto věci neexistují ve stejném množství.

„Světla nebeských těles, vzduchu a vody je tak velké množství, že člověk je nemůže znatelně zvětšit ani zmenšit; každý si jich tedy může přivlastnit tolik, kolik potřebuje k uspokojení svých potřeb, *aniž nějak uškodí jiným lidem v užívání těchto věcí.*"[19]

Proudhon vychází z vlastních Comtových určení. Napřed mu dokazuje, že půda je rovněž předmět první potřeby, že každému tedy musí být dovoleno jí užívat, totiž v mezích Comtovy klausule: „*aniž uškodí jiným lidem v jejím užívání*". Proč se tedy půda stala soukromým vlastnictvím? Charles Comte odpovídá: protože jí *není neomezené množství.* Měl však usuzovat opačně: protože je jí *omezené množství,* nemůže být přivlastňována. Přivlastňuje-li si někdo vzduch a vodu, neškodí tím nikomu, protože jich vždy zbude ještě dost, neboť je jich neomezené množství. Naproti tomu svévolné přivlastňování půdy škodí jiným lidem v jejím užívání právě proto, že množství půdy je *omezené.* Užívání půdy musí tedy být v *obecném* zájmu regulováno. Comtova argumentace dokazuje něco, co svědčí proti jeho vlastní thesi.

„Charles Comte", vyvozuje Proudhon (totiž kritický Proudhon), „vychází z názoru, že národ může být vlastníkem země; avšak nese-li vlastnictví s sebou právo užívat a zneužívat — jus utendi et abutendi re sua* — nelze přece ani národu přiznat právo užívat a zneužívat země."

* — právo užívat a zneužívat své věci. *(Pozn. red.)*

Skutečný Proudhon nemluví o jus utendi et abutendi, jež „*s sebou nese*" vlastnické právo. Je příliš masový, než aby mluvil o vlastnickém právu, které s sebou nese vlastnické právo. Jus utendi et abutendi re sua je totiž vlastnické právo samo. Proudhon tudíž přímo upírá národu vlastnické právo na jeho území. Těm, kdo to považují za přehnané, namítá, že z domnělého práva národního vlastnictví byly ve všech dobách odvozovány takové věci jako svrchovaná moc, daně, královská práva, roboty atd.

Skutečný Proudhon rozvíjí proti Charlesu Comtovi tyto úvahy: Comte chce vyložit, jak vzniká vlastnictví, a začíná tím, že předpokládá národ jakožto vlastníka, upadá v petitio principii*. Nechává stát prodávat půdu, nechává podnikatele tyto statky kupovat, t. j. předpokládá předem *vlastnické* vztahy, které chce dokázat.

Kritický Proudhon provádí převrat ve francouzské *desetinné soustavě*. Ponechává *frank*, místo *centimu* však zavádí *troník*.

„Když," dodává Proudhon (kritický Proudhon), „odstupuji kus půdy, neolupuji se pouze o jednu sklizeň, nýbrž beru svým dětem a vnukům trvalý statek. Půda nemá hodnotu jen dnes, má také potenciální a budoucí hodnotu."

Skutečný Proudhon nemluví o tom, že půda má hodnotu nejen dnes, ale i zítra; staví plnou, dnešní hodnotu proti potenciální a budoucí hodnotě, která závisí na tom, jak umím půdu zhodnotit. Říká:

„Zničte půdu anebo, což je pro vás totéž, prodejte ji: připravíte se tím nejen o jednu, dvě nebo několik sklizní, nýbrž zničíte všechny produkty, které z ní můžete získat — vy, vaše děti a vaši vnuci."

Proudhonovi nejde o to, aby zdůraznil protiklad mezi jednou sklizní a trvalým statkem – i peníze, které za pozemek stržím, mohou se jakožto kapitál stát „trvalým statkem" — nýbrž o protiklad mezi dnešní hodnotou a hodnotou, které může půda nabýt trvalým obděláváním.

„Nová hodnota, říká Charles Comte, kterou přidávám nějaké věci svou prací, je mé vlastnictví. Proudhon" (kritický Proudhon) „jej chce vyvrátit takto: *Pak* by *tedy* člověk musil přestat být vlastníkem, jakmile přestane pracovat. Vlastnictví produktu nemůže nikdy s sebou nést vlastnictví látky, která je jeho základem."

* — předpokládá to, co má dokázat. *(Pozn. red.)*

Skutečný Proudhon:

„Nechť si dělník přivlastňuje produkty své práce, nechápu však, že vlastnictví produktů nese s sebou vlastnictví hmoty. Cožpak se rybář, který dokáže u téhož břehu nalovit více ryb než ostatní rybáři, stává touto obratností vlastníkem pásma, kde loví? Cožpak se kdy obratnost nějakého lovce považovala za vlastnický titul ke zvěři kantonu? Podobně je tomu s rolníkem. K přeměně *držby* ve *vlastnictví* je nutná *ještě jiná podmínka* než pouhá práce, jinak by člověk přestal být vlastníkem, jakmile by přestal pracovat."

Cessante causa cessat effectus.* Je-li vlastník vlastníkem *jen* jako dělník, přestává být vlastníkem, jakmile přestane pracovat.

„Podle *zákona* se tudíž vlastnictví vytváří *vydržením; práce* je jen smyslový znak, materiální akt, jímž se okupace *ohlašuje*."

„Systém přivlastňování prací," pokračuje Proudhon, „*odporuje* tedy *zákonu*; a předstírají-li stoupenci tohoto systému, že ho používají k vysvětlení zákonů, *odporují sami sobě*."

A jestliže dále podle tohoto názoru na př. zúrodnění půdy „vytváří plné vlastnictví této půdy", je to petitio principii. Fakticky byla vytvořena jen nová produktivní schopnost hmoty. Mělo se však dokázat, že tím bylo vytvořeno vlastnictví hmoty samé. Hmotu samu člověk nevytvořil. I tu či onu produktivní schopnost hmoty vytváří člověk jen za předpokladu, že hmota už existuje.

Kritický Proudhon dělá z *Graccha Babeufa* stoupence *svobody*, kdežto u masového Proudhona je Babeuf stoupencem *rovnosti* (partisan de l'égalité).

Kritický Proudhon, který má stanovit *Homérův* honorář za Iliadu, říká:

„Honorář, který dávám Homérovi, má se rovnat tomu, co *mi* Homér *prokazuje*. Jak určit hodnotu jeho výkonu?"

Kritický Proudhon je příliš povznesen nad ekonomické maličkosti, než aby věděl, že *hodnota* nějaké věci a to, co tato věc jinému *prokazuje*, jsou velmi rozdílné věci. Skutečný Proudhon říká:

„Básníkův honorář se má rovnat básníkovu *výtvoru*; jaká je tedy hodnota tohoto výtvoru?"

Skutečný Proudhon má za to, že Iliada má nekonečnou *cenu* (čili směnnou hodnotu, prix), kritický Proudhon, že má nekonečnou

* Pomine-li příčina, pomine i účinek. *(Pozn. red.)*

hodnotu. Skutečný Proudhon staví hodnotu Iliady, *její hodnotu* v *ekonomickém* smyslu (valeur intrinsèque) proti její směnné hodnotě (valeur échangeable), kritický Proudhon staví proti její „vnitřní hodnotě", t. j. proti její hodnotě jakožto básně, její „hodnotu pro směnu".

Skutečný Proudhon:

„Materiální odměna a talent nemají společnou míru. Po *této* stránce je postavení všech výrobců stejné. Srovnávat je nějak navzájem a klasifikovat nějak jejich jmění není proto možné." („Entre une récompense matérielle et le talent il n'existe pas de commune mesure; sous *ce* rapport la condition de tous les producteurs est égale; conséquemment toute comparaison entre eux et toute distinction de fortunes est impossible.")

Kritický Proudhon:

„*Relativně* je postavení výrobců stejné. Talent... nelze materiálně vyvážit... Nějaké vzájemné srovnání výrobců, nějaké *vnější vyznamenání* není možné."

U kritického Proudhona se musí

„muž vědy ve společnosti *cítit roven* všem ostatním, protože jeho talent a úsudek jsou *jen* produktem společenského úsudku".

Skutečný Proudhon nikde nemluví o pocitech talentu. Říká, že se talent musí sklonit pod společenskou úroveň. Právě tak nikde netvrdí, že nadaný člověk je *jen* produkt společnosti; naopak tvrdí:

„Nadaný člověk přispěl k tomu, že sám v sobě vyrobil užitečný nástroj... je v něm svobodný dělník *a* akumulovaný společenský kapitál."

Kritický Proudhon pokračuje:

„Kromě toho musí být společnosti vděčen za to, že jej uvolňuje od ostatních prací, aby se mohl věnovat vědě."

Skutečný Proudhon se nikde neutíká k vděčnosti nadaného člověka. Praví:

„Umělec, učenec a básník dostávají spravedlivou odměnu už v tom, že jim společnost dovoluje, aby se výhradně věnovali vědě a umění."

Nakonec dokáže kritický Proudhon udělat zázrak, že společnost 150 dělníků dostane „*maršála*", tedy asi také *armádu.*

U skutečného Proudhona je maršál „*podkovář*" (maréchal).

KRITICKÁ GLOSA ČÍS. 4

„Když už ponechává" (Proudhon) „pojem mzdy, když už považuje společnost za zařízení, které nám dává práci a platí nás za ni, nemůže přijmout čas za míru odměňování tím spíše, že krátce předtím vyvozuje — souhlasí v tom s *Hugem Grotiem* — že pokud jde o *platnost* předmětu, nezáleží na čase."

Zde je jediný bod, kde se kritická kritika pokouší řešit svou úlohu a dokázat Proudhonovi, že s hlediska národní ekonomie nesprávně operuje proti národní ekonomii. Zde se kritická kritika vskutku kriticky *blamuje.*

Proudhon shodně s Hugem Grotiem vyvozoval, že *vydržení* není důvodem k přeměně *držby* ve *vlastnictví*, k přeměně nějakého „*právního principu*" v jiný, tak jako čas nemůže pravdu, že součet úhlů v trojúhelníku se rovná dvěma pravým úhlům, přeměnit v pravdu, že se rovná třem.

„Nikdy nedokážete," volá Proudhon, „aby čas, jenž sám ze sebe nic nevytváří, nic nemění, nic nemodifikuje, *proměnil uživatele* ve *vlastníka.*"

Pan Edgar soudí: Protože Proudhon řekl, že pouhý čas nemůže *proměnit* nějaký právní princip v jiný, že vůbec o sobě nemůže nic změnit, nic modifikovat, dopouští se nedůslednosti, když z *pracovní doby* dělá míru ekonomické *hodnoty* produktu práce. Panu Edgarovi se daří zplodit tuto kriticky kritickou poznámku tím, že slovo „valeur"* překládá slovem „platnost"**, a tak potom může tohoto slova použít v témž smyslu jak o platnosti právního principu, tak o obchodní hodnotě produktu práce. Daří se mu to tím, že ztotožňuje prázdný čas s naplněnou pracovní dobou. Kdyby byl Proudhon řekl, že čas nemůže udělat z komára velblouda, mohla by kritická kritika stejným právem usoudit: nesmí tedy z pracovní doby dělat míru mzdy.

Ani kritická kritika nemůže nepochopit, že *pracovní doba*, kterou *stojí* výroba nějakého předmětu, patří k *výrobním nákladům* předmětu, že *výrobní náklady* nějakého předmětu jsou to, co tento předmět *stojí*, zač se tedy, odmyslíme-li si vliv *konkurence*, může *prodat.* Ekonomové počítají k výrobním nákladům kromě pracovní doby a pra-

* — hodnota. *(Pozn. red.)*
** — v originálu: Geltung. *(Pozn. red.)*

covního materiálu ještě rentu vlastníka půdy a úroky a zisk kapitalisty. Ty u Proudhona odpadají, protože u něho odpadá soukromé vlastnictví. Zbývají tedy již jen pracovní doba a výlohy. Tím, že Proudhon činí pracovní dobu, bezprostřední jsoucno lidské činnosti jako takové, mírou mzdy a určení hodnoty produktu, činí rozhodující věcí lidskou stránku, kdežto ve staré národní ekonomii byla rozhodující věcná moc kapitálu a pozemkového vlastnictví, t. j. Proudhon ještě v národně ekonomické, a proto rozporné formě dosazuje člověka v jeho práva. Jak správně postupuje se stanoviska národní ekonomie, je vidět z toho, že zakladatel nové národní ekonomie *Adam Smith* hned na první stránce svého díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" [„Zkoumání o povaze a příčinách bohatství národů"][20] vyvozuje, že *před* tím, než bylo vynalezeno soukromé vlastnictví, tedy za předpokladu, že *soukromé vlastnictví neexistovalo*, byla *pracovní doba* mírou *mzdy* a *hodnoty produktu práce*, které se od sebe ještě nelišily.

Nechť si však kritická kritika třeba jen na chvíli představí, že Proudhon nevyšel z předpokladu mzdy. Myslí si snad, že *vůbec někdy čas*, jehož je zapotřebí k vyrobení nějakého předmětu, nebude podstatným momentem *„platnosti"* předmětu, myslí si snad, že čas ztratí *drahocennost?*

Pokud jde o bezprostředně materiální výrobu, bude rozhodnutí, zda se nějaký předmět má vyrábět nebo ne, t. j. rozhodnutí o *hodnotě* předmětu, podstatně záviset na pracovní době, jíž je zapotřebí k jeho výrobě. Vždyť na čase závisí, zda společnost má čas lidsky se vyvinout.

A dokonce i pokud jde o *duchovní* produkci, cožpak, postupuji-li jinak rozumně, nemusím při volbě rozsahu, záměru a plánu duchovního díla brát v úvahu čas potřebný pro jeho produkci? Jinak při nejmenším riskuji to, že můj předmět v ideji se nikdy nestane předmětem ve skutečnosti, že tedy může nabýt jen hodnoty imaginárního předmětu, t. j. *imaginární hodnoty.*

Kritika národní ekonomie se stanoviska národní ekonomie uznává všechna určení podstaty lidské činnosti, ale jen v odcizené, zvnějšněné formě; tak zde na př. z významu času pro *lidskou práci* dělá jeho význam pro *mzdu*, pro námezdní práci.

Pan Edgar pokračuje:

„Aby pak talent byl nucen přijmout onu míru, *zneužívá* Proudhon pojmu *svobodného obchodu* a tvrdí, že přece společnost a její jednotliví členové mají právo výrobky talentu odmítnout."

Talentu, který stoje na půdě národní ekonomie klade u *fourierovců* a *saint-simonovců* přehnané *požadavky na honorář* a svou fantasií o své nekonečné hodnotě měří *směnnou hodnotu* svých výrobků, odpovídá Proudhon úplně stejně jako národní ekonomie každému nároku ceny, která chce vysoko převýšit tak zvanou přirozenou cenu, t. j. výrobní náklady nabízeného předmětu; odpovídá – svobodným obchodem. Jenže Proudhon *nezneužívá* tohoto poměru ve smyslu národní ekonomie, naopak předpokládá jako skutečné to, co je u národních ekonomů jen nominální a ilusorní – *svobodu* smluvních stran.

CHARAKTERISUJÍCÍ PŘEKLAD ČÍS. 4

Kritický Proudhon nakonec reformuje *francouzskou společnost* tím, že přetváří jak francouzské proletáře, tak francouzskou buržoasii.

Francouzským proletářům upírá *„sílu"*, kdežto skutečný Proudhon jim vytýká nedostatek *ctnosti* (vertu). Činí jejich pracovní *zručnost* problematickou – *„snad* jste zruční v práci" — kdežto skutečný Proudhon jejich pracovní zručnost bezvýhradně uznává. (*Prompts* au travail vous êtes etc.) Z francouzských měšťáků dělá *duchaprázdné* občany tam, kde skutečný Proudhon staví neurozené měšťáky (bourgeois ignobles) proti poznamenaným šlechticům (nobles flétris). Proměňuje měšťáky z představitelů měšťáckého juste-milieu (burgeois juste-milieu) v „naše *dobré* občany", za což mu může francouzská buržoasie poděkovat. A proto také tam, kde u skutečného Proudhona roste *„zlá* vůle" francouzských měšťáků (la malveillance de nos bourgeois), kritický Proudhon zcela důsledně mluví o tom, že roste *„bezstarostnost* našich občanů". Buržoa skutečného Proudhona je bezstarostný tak málo, že si sám říká: „Nebojme se! Nebojme se!" Tak mluvívá ten, kdo by si rád odmyslel strach a starost.

Tím, že kritická kritika stvořila kritického Proudhona překladem skutečného Proudhona, ukázala mase, co je to kriticky dokonalý překlad. Podala návod, „jak má překlad vypadat". Právem tedy bojuje proti špatným, masovým překladům.

„Německá veřejnost chce knihkupecké zboží za směšnou cenu, nakladatel chce tudíž levný překlad, a překladatel, nechce-li při své práci zemřít hlady, nemůže dokonce ani překládat se zralou obezřetností" (se vším klidem poznávání), „protože nakladatel musí rychlým vydáváním překladů předhánět konkurenty; ba i překladatel se musí obávat konkurence, musí mít strach, že se nabídne jiný, kdo vyrobí zboží rychleji a levněji — a tak diktuje svůj rukopis nějakému chudému písaři rovnou do pera — a diktuje jej co nejrychleji, aby písaři placenému od hodiny nedával mzdu zbůhdarma. Je rád, když může nazítří náležitě uspokojit naléhajícího sazeče. Však také překlady, jimiž jsme zaplavováni, jsou jen výrazem nynější *impotence* německé literatury" atd. („Allgemeine Literatur-Zeitung", sešit VIII, str. 54.)

KRITICKÁ GLOSA ČÍS. 5

„Důkazu o nemožnosti vlastnictví, který Proudhon zakládá na tom, že se lidstvo ztravuje zvláště soustavou úroků a zisku a nepoměrem mezi spotřebou a výrobou, chybí protějšek, totiž poukázání, že soukromé vlastnictví je historicky možné."

Kritická kritika má šťastný instinkt, že se nepouští do Proudhonových úvah o soustavě úroků a zisku atd., t. j. do Proudhonových nejvýznamnějších vývodů. V tomto bodě nelze už totiž ani na oko kritisovat Proudhona bez zcela positivních znalostí pohybu soukromého vlastnictví. Kritická kritika se pokouší odškodnit se za svou bezmocnost poznámkou, že Proudhon nepodal důkaz o historické možnosti soukromého vlastnictví. Proč kritika, která nedává nic než slova, žádá, aby jí ostatní dali *všechno?*

„Proudhon dokazuje nemožnost vlastnictví tím, že dělník si za svou mzdu nemůže odkoupit svůj výrobek. Proudhon pro to nepodává vyčerpávající důvod tím, že bere na pomoc podstatu kapitálu. Dělník si nemůže odkoupit svůj výrobek proto, že výrobek je vždy společným výrobkem, on sám však není nic jiného než jednotlivý placený člověk."

Pan Edgar by se byl mohl v protikladu k Proudhonově dedukci způsobem ještě více vyčerpávajícím vyjádřit v tom smyslu, že si dělník *nemůže* odkoupit svůj výrobek proto, že jej vůbec musí

odkupovat. V určení koupě je již obsaženo to, že dělník se chová ke svému výrobku jako k předmětu, jehož pozbyl, jako k odcizenému předmětu. Vyčerpávající důvod pana Edgara nevyčerpává mimo jiné to, proč si kapitalista, který sám není *nic jiného* než *jednotlivý* člověk, a k tomu člověk *placený* ziskem a úroky, může odkoupit nejen produkt práce, nýbrž ještě více než tento produkt. Aby to vysvětlil, bude pan Edgar muset vysvětlit vztah mezi prací a kapitálem, t. j. vzít na pomoc podstatu kapitálu.

Uvedené kritické místo ukazuje velmi názorně, jak kritická kritika to, co právě od nějakého spisovatele pochytila, kriticky obrátí a ihned toho použije proti tomuto spisovateli jako své vlastní moudrosti. Důvod, který Proudhon neuvedl a pan Edgar uvedl, načerpala totiž kritická kritika přímo z Proudhona. Proudhon říká:

„Divide et impera*... Rozdělte dělníky, a je velmi možné, že denní mzda, která se platí každému jednotlivci, převýší hodnotu každého individuálního výrobku; ale o to nejde... Zaplativše všechny individuální síly, nezaplatili jste ještě kolektivní sílu."

Proudhon *napřed* upozornil na to, že souhrn mezd jednotlivých dělníků, i kdyby byla úplně zaplacena každá individuální práce, nezaplatí kolektivní sílu, která se zpředmětňuje v jejich výrobku, že tedy dělník není placen jako *část kolektivní pracovní síly;* pan Edgar to překrucuje v tom smyslu, že dělník není nic než jednotlivý, placený člověk. Kritická kritika tedy používá *obecné* Proudhonovy myšlenky proti dalšímu Proudhonovu *konkretnímu* rozvinutí této myšlenky. Zmocňuje se této myšlenky po kriticku a vyslovuje tajemství *kritického socialismu* v této větě:

„Dnešní dělník *myslí* jen na sebe, t. j. dává si platit za svou osobu. Nikdo jiný než on *sám* nebere v úvahu obrovskou, nezměrnou sílu, která vzniká z jeho součinnosti s ostatními silami."

Podle kritické kritiky je všechno zlo jen v „*myšlení*" dělníků. Angličtí a francouzští dělníci sice vytvořili sdružení, v nichž se navzájem poučují nejen o svých bezprostředních potřebách jako *dělníků*, nýbrž i o svých potřebách jako *lidí*, a jimiž kromě toho dávají najevo, že jsou si velmi důkladně a obsáhle vědomi „obrov-

* Rozděl a panuj. *(Pozn. red.)*

ské“ a „nezměrné“ síly, která vzniká z jejich součinnosti. Ale tito *masoví*, komunističtí dělníci, kteří jsou zaměstnáni na př. v manchesterských a lyonských dílnách, si nemyslí, že by se mohli „*čistým myšlením*“ zbavit svých průmyslových pánů a svého vlastního praktického ponížení. Velmi bolestně pociťují *rozdíl* mezi *bytím* a *myšlením*, mezi *vědomím* a *životem*. Vědí, že vlastnictví, kapitál, peníze, námezdní práce a pod. vůbec nejsou nějaké přeludy, nýbrž že jsou to velmi praktické, velmi předmětné výtvory jejich sebeodcizení, že je tedy také nutno zrušit je prakticky, předmětně, má-li se člověk stát člověkem nejen v *myšlení*, ve *vědomí*, nýbrž v masovém *bytí*, v životě. Kritická kritika je naproti tomu poučuje, že ve skutečnosti přestanou být námezdními dělníky, když v duchu zruší myšlenku námezdní práce, když se v duchu přestanou považovat za námezdní dělníky a už si podle této přepjaté představy nedají platit za svou osobu. Jako absolutní idealisté, jako éterické bytosti pak ovšem také mohou žít z éteru čisté myšlenky. Kritická kritika je poučuje, že zruší skutečný kapitál, když v *myšlení* přemohou kategorii kapitálu, že se *skutečně* změní a stanou skutečnými lidmi, když ve vědomí změní své „*abstraktní já*“ a každou *skutečnou* změnou své skutečné existence, skutečných podmínek své existence, tedy svého *skutečného já* zhrdnou jako nekritickou operací. „*Duch*“, který vidí ve skutečnosti jen kategorie, redukuje ovšem také všechnu lidskou činnost a praxi na dialektický proces myšlení kritické kritiky. Právě tím se liší *její* socialismus od *masového* socialismu a komunismu.

Po svých velikých úvahách musí ovšem pan Edgar Proudhonově kritice „upřít uvědomění“.

„Proudhon *však také* chce být *praktický*.“ „Myslí, že poznal.“ „A přece mu,“ vítězoslavně volá klid poznávání, „i nyní musíme upřít *klid poznávání*.“ „Vezmeme několik míst, abychom ukázali, jak málo promyslil svůj postoj ke společnosti.“

Později vezmeme ještě několik míst z děl kritické kritiky (viz „Banku chudých“ a „Vzorné hospodářství“), abychom ukázali, jak kritická kritika ještě nepoznala ani ty nejelementárnější ekonomické vztahy, natož aby je promyslila, a jak se tedy se sobě vlastním kritickým taktem cítila povolána posuzovat Proudhona.

Když kritické kritice jakožto klidu poznávání „*připadly*“

všechny masové „protiklady“, když se ve formě kategorií zmocnila veškeré skutečnosti a všechnu lidskou činnost proměnila v pouhou spekulativní dialektiku, po tom všem uvidíme, jak ze spekulativní dialektiky znovu tvoří svět. Je samozřejmé, že zázraky kriticky spekulativního stvoření světa, nemají-li být „znesvěceny“, lze nezasvěcené mase sdělit jen ve formě *tajemství*. Proto kritická kritika vystupuje ve vtělení Višnu-Szeliga jako *kupčík tajnostmi*.[21]

KAPITOLA PÁTÁ

KRITICKÁ KRITIKA

JAKO KUPČÍK TAJNOSTMI

ANEB

KRITICKÁ KRITIKA

V PODOBĚ PANA SZELIGY

„Kritická kritika" ve vtělení *Szeliga-Višnu* nám podává apotheosu „Tajností pařížských". Eugène Sue je prohlašován za „kritického kritika". Až se to doví, může zvolat jako Molièrův *bourgeois gentilhomme**:

„Přisámbůh, přes čtyřicet let mluvím prózou a ani o tom nevím: jsem vám velice zavázán, že jste mi to řekl."[22]

Pan Szeliga předesílá své kritice *estetický* prolog.

„Estetický prolog" vysvětluje všeobecný význam „kritického" eposu a zejména „Tajností pařížských" takto:

„Epos vytváří myšlenku, že přítomnost o sobě není nic, ba ani pouze" — *nic*, ba ani pouze! — „věčné *rozhraní* mezi *minulostí* a *budoucností*, nýbrž" — nic, ba ani pouze, nýbrž — „nýbrž *trhlina*, dělící *nesmrtelnost* od *pomíjejícnosti*, kterou *je nutno* stále znovu *spojovat*... V *tom* je *všeobecný význam* ‚Tajností pařížských'."

* — jeho urozenost pan měšťák. *(Pozn. red.)*

„Estetický prolog" dále tvrdí, že „*kritik*, chce-li, může být i *básníkem*".

Celá kritika páně Szeligova toto tvrzení dokáže. Je to samé „*básnění*".

Je to i výtvor „*svobodného* umění" v tom smyslu, jak je určuje „estetický prolog", t. j. „vynalézá *něco úplně nového, co tu ještě absolutně nikdy nebylo*".

Je to konečně dokonce *kritický epos*, neboť je to „trhlina, dělící nesmrtelnost" — kritickou kritiku páně Szeligovu – od „pomíjejícnosti" – románu pana Eugèna Sue – „trhlina, kterou je nutno stále znovu spojovat".

1) „*TAJEMSTVÍ ZVLČILOSTI UPROSTŘED CIVILISACE*" A „*TAJEMSTVÍ BEZPRÁVNOSTI VE STÁTĚ*"

Jak známo, *Feuerbach* pojímal křesťanské představy o vtělení, trojjedinosti, nesmrtelnosti atd. jako tajemství vtělení, tajemství trojjedinosti, tajemství nesmrtelnosti. Pan Szeliga pojímá jako tajemství všechno, co se dnes ve světě děje. Jenže *Feuerbach* odhalil *skutečná tajemství*, kdežto to, co pan *Szeliga* proměňuje v *tajemství*, jsou skutečné *triviality*. Jeho umění není v tom, že odhaluje skryté, nýbrž v tom, že skrývá odhalené.

Tak prohlašuje za *tajemství* zvlčilost (zločince) uprostřed civilisace, stejně jako bezprávnost a nerovnost ve státě. Buď tedy socialistická literatura, která tato tajemství prozradila, zůstala pro pana Szeligu tajemstvím, anebo by pan Szeliga její nejznámější závěry rád proměnil v soukromé tajemství „kritické kritiky".

Nemusíme si tudíž blíže všímat páně Szeligových výkladů o těchto tajemstvích. Vybereme jen některé perličky.

„Před zákonem a soudcem jsou si všichni *rovni*, vysocí i nízcí, bohatí i chudí. Tato věta stojí na prvním místě ve vyznání víry *státu*."

Státu? Vyznání víry většiny států začíná naopak tím, že vysoké a nízké, bohaté a chudé činí před *zákonem nerovnými*.

„Brusič kamenů Morel toto tajemství" (totiž tajemství protikladu mezi chudými a bohatými) „ve své naivní přímosti vyslovuje velmi jasně; říká: Kdyby to boháči věděli! Jen kdyby to věděli! Neštěstí je, že nevědí, co je chudoba."

Pan Szeliga neví, že se Eugène Sue ze zdvořilosti k francouzské buržoasii dopouští *anachronismu*, když dělníku Morelovi z doby „Charte Vérité"[23] vkládá do úst heslo měšťáků z doby Ludvíka XIV.: „Ach! si le roi le savait!"* v pozměněné formě: „Ach! si le riche le savait!"** Při nejmenším v Anglii a ve Francii tento *naivní* poměr mezi bohatými a chudými přestal existovat. Vědečtí představitelé bohatství, ekonomové, tu rozšířili velmi podrobnou znalost fysické a morální bídy chudiny. V náhradu za to dokázali, že při této bídě musí zůstat, protože musí zůstat při nynějších poměrech. Ba byli tak pečliví, že dokonce vypočítali, v jakých *proporcích* musí chudinu hubit úmrtnost pro blaho boháčů i pro její vlastní blaho.

Jestliže Eugène Sue líčí krčmy, doupata a řeč *zločinců*, odhaluje pan Szeliga *„tajemství"*, že „autoru" nejde o vylíčení této řeči a těchto doupat, nýbrž o to,

„aby poznal tajemství pružin zla" atd. „Vždyť právě v místech nejživějšího provozu... jsou zločinci jako *doma*."

Co by tomu řekl přírodozpytec, kdyby mu někdo dokazoval, že včelí buňka ho nezajímá jako včelí buňka, že není tajemstvím pro toho, kdo ji nestudoval, protože včela je „právě" ve volné přírodě a na květu „teprve doma"? V doupatech zločinců a jejich řeči se zrcadlí zločincův charakter, je to kus jeho jsoucna, jejich vylíčení patří k jeho vylíčení, stejně jako vylíčení petite maison*** patří k vylíčení femme galante†.

Doupata zločinců jsou nejen pro Pařížany vůbec, nýbrž dokonce i pro pařížskou policii takovým „tajemstvím", že se ještě teď ve středu města prorážejí světlé a široké ulice, aby policie měla přístup do těchto zákoutí.

Konečně sám Eugène Sue prohlašuje, že při zmíněných líče-

* Kdyby to tak věděl král! *(Pozn. red.)*
** Kdyby to tak věděl boháč! *(Pozn. red.)*
*** — domečku. *(Pozn. red.)*
† — lehké ženy. *(Pozn. red.)*

ních počítá „sur la curiosité craintive" čtenářů. Pan Eugène Sue počítal s touto bázlivou zvědavostí čtenářů ve všech svých románech. Vzpomeňme si jen na Atara Gulla, Salamandra, Plika a Ploka atd.

2) *TAJEMSTVÍ SPEKULATIVNÍ KONSTRUKCE*

Tajemství kritického vylíčení „Tajností pařížských" je tajemstvím *spekulativní, hegelovské konstrukce.* Když pan Szeliga prohlásil „zvlčilost uprostřed civilisace" a bezprávnost ve státě za „tajemství", t. j. proměnil je v pouhou kategorii *„tajemství"*, vysílá nyní „tajemství" na *spekulativní životní pouť.* K *všeobecné* charakteristice spekulativní konstrukce postačí několik slov. To, jak pan Szeliga pojednává o „Tajnostech pařížských", nám ukáže její používání v *jednotlivostech.*

Jestliže si ze skutečných jablek, hrušek, jahod, mandlí utvořím obecnou představu *„plod"* a jdu-li dále a *představuji si*, že moje abstraktní představa „plod *vůbec*" [*„die* Frucht"]*, vytvořená podle skutečných plodů, je podstata existující mimo mne, ba že je to *pravá* podstata hrušky, jablka atd., prohlašuji — *spekulativně* vyjádřeno — „plod *vůbec*" za *„substanci"* hrušky, jablka, mandle atd. Pravím tedy, že pro hrušku je nepodstatné, že je hruška, pro jablko je nepodstatné, že je jablko. Že tedy podstatné na těchto věcech není jejich skutečné, smyslově vnímatelné jsoucno, nýbrž podstata, kterou jsem z nich vyabstrahoval a kterou jsem jim podstrčil, podstata v mé představě, „plod *vůbec*". Prohlásím pak jablko, hrušku, mandli atd. za pouhé způsoby existence, *mody* „plodu *vůbec*". Můj konečný rozmysl, podporovaný smysly, *odlišuje* ovšem jablko od hrušky a hrušku od mandle, ale můj spekulativní rozum

* Podtržením členu u podstatného jména (*die* Frucht) v německém originále „Svaté rodiny" Marx a Engels napodobují a zároveň ironisují, kritisují spekulativní metodu poznání. V českém překladu je místo podtrženého členu přidáván výraz *„vůbec"* (plod *vůbec*) tam, kde jde o ryzí abstrakci, a na jiných místech, kde je tím ironisováno domnělé vtělení jakési absolutní, nejvyšší ideje, jakési nadřazení všemu ostatnímu, jakési zbožštění, užívá se v českém překladu u příslušného podstatného jména začátečního velkého písmene (viz na př. Kritika na str. 27 tohoto svazku). *(Pozn. čes. red.)*

prohlašuje tuto smyslovou odlišnost za nepodstatnou a lhostejnou. Vidí v jablku *totéž* co v hrušce a v hrušce totéž co v mandli, totiž „plod *vůbec*". Zvláštní skutečné plody vystupují pak už jen jako *zdánlivé* plody, jejichž pravou podstatou je „substance *vůbec*", „plod *vůbec*".

Tímto způsobem se nedojde k žádnému zvláštnímu *bohatství určení*. Mineralog, jehož celá věda by se omezovala na to, že všechny nerosty jsou ve skutečnosti nerostem *vůbec*, byl by mineralogem jen ve *své představě*. O každém nerostu by spekulativní mineralog řekl: to je „nerost *vůbec*", a jeho věda by se omezovala na to, že by toto slovo opakoval tolikrát, kolik existuje skutečných nerostů.

Aby spekulace, která udělala z rozličných skutečných plodů *jeden* „plod" abstrakce, „plod *vůbec*", dospěla k zdání nějakého skutečného obsahu, musí se proto pokusit nějak se vrátit od „plodu *vůbec*", od *substance*, zase ke skutečným, *rozmanitým* obyčejným plodům, k hrušce, jablku, mandli atd. Jak je lehké vytvořit ze skutečných plodů abstraktní představu „plod *vůbec*", tak je těžké vytvořit z abstraktní představy „plodu *vůbec*" skutečné plody. Je dokonce nemožné dospět od abstrakce k *opaku* abstrakce, jestliže se abstrakce *nevzdám*.

Spekulativní filosof se proto zase vzdává abstrakce „plodu *vůbec*", ale vzdává se jí *spekulativním*, *mystickým* způsobem, totiž tak, aby se zdálo, že se jí *nevzdává*. Proto také ve skutečnosti vychází za hranice abstrakce jen zdánlivě. Uvažuje asi takto:

Nejsou-li jablko, hruška, mandle, jahoda vpravdě nic jiného než „substance *vůbec*", „plod *vůbec*", jakto, že se mi „plod *vůbec*" jeví jednou jako jablko, jindy jako hruška, jindy zase jako mandle, z čeho pochází toto *zdání rozmanitosti*, jež tak hmatatelně odporuje mé spekulativní představě o *jednotě*, o „substanci *vůbec*", o „plodu *vůbec*"?

Z toho, odpovídá spekulativní filosof, že „plod *vůbec*" není mrtvá, bezrozdílná, nehybná podstata, nýbrž živá, v sobě se rozlišující, pohyblivá podstata. Rozmanitost obyčejných plodů má význam nejen pro *můj* smyslový rozmysl, nýbrž i pro sám „plod *vůbec*", pro spekulativní rozum. Různé obyčejné plody jsou různé životní projevy „*jednoho* plodu", jsou to krystalisace, které vytváří

sám „plod *vůbec*". Tedy na př. v jablku si „plod *vůbec*" dává jablkovité jsoucno, v hrušce hruškovité jsoucno. Proto už nemusíme říkat, jako jsme říkali se stanoviska substance: hruška je „plod *vůbec*", jablko je „plod *vůbec*", mandle je „plod *vůbec*", nýbrž naopak: „plod *vůbec*" se projevuje jako hruška, „plod *vůbec*" se projevuje jako jablko, „plod *vůbec*" se projevuje jako mandle, a rozdíly mezi jablkem, hruškou a mandlí jsou právě seberozlišení „*plodu vůbec*" a činí z jednotlivých plodů právě různé články v životním procesu „plodu *vůbec*". „Plod *vůbec*" již tedy není bezobsažná, bezrozdílná jednota, je to jednota jako *obecnost*, jako „*totalita*" plodů, které tvoří „*organicky učleněnou řadu*". V každém článku této řady si „plod *vůbec*" dává vyvinutější, zřetelnější jsoucno, až je konečně jako „souhrn" všech plodů zároveň živou *jednotou*, která právě tak v sobě obsahuje rozpuštěn každý z nich, jako je ze sebe vytváří – tak jako se na př. části těla neustále přetvářejí v krev a neustále z krve vznikají.

Vidíme tedy: zná-li křesťanské náboženství jen jedno vtělení boha, má spekulativní filosofie tolik vtělení, kolik existuje věcí, jako zde má v každém plodu zvláštní vtělení substance, absolutního plodu. Hlavním zájmem spekulativního filosofa tedy je vytvořit *existenci* skutečných obyčejných plodů a tajuplně říci, že existují jablka, hrušky, mandle a rozinky. Ale jablka, hrušky, mandle a rozinky, s nimiž se opět shledáváme ve spekulativním světě, jsou už jen *zdánlivá* jablka, *zdánlivé* hrušky, *zdánlivé* mandle a *zdánlivé* rozinky, neboť jsou to životní momenty „plodu *vůbec*", této abstraktní *rozumové podstaty*, samy tedy jsou abstraktní *rozumové podstaty*. Co nás tedy ve spekulaci potěší, je to, že se tu opět shledáváme se všemi skutečnými plody, avšak jako s plody, které mají vyšší, mystický význam, které vyrostly z éteru našeho mozku, a ne z hmotné půdy, a jsou vtělením „plodu *vůbec*", vtělením *absolutního subjektu*. Vracíme-li se tedy od abstrakce, od *nadpřirozené* rozumové podstaty „plod *vůbec*", ke skutečným, *přirozeným* plodům, dáváme naopak i přirozeným plodům nadpřirozený význam a proměňujeme je v samé abstrakce. Naším hlavním zájmem právě je dokázat ve všech těchto životních projevech „plodu *vůbec*", v jablku, hrušce, mandli, jeho *jednotu*, dokázat tedy *mystickou souvislost* těchto plodů

a to, jak se v každém z nich „plod *vůbec*“ *stupňovitě* uskutečňuje a *nutně* přechází dál na př. ze svého jsoucna jako rozinka do svého jsoucna jako mandle. Proto také hodnota obyčejných plodů *už není* v jejich *přirozených* vlastnostech, *nýbrž* v jejich *spekulativní* vlastnosti, která jim dává určité místo v životním procesu „absolutního plodu *vůbec*“.

Obyčejný člověk si nemyslí, že říká něco zvláštního, řekne-li, že existují jablka a hrušky. Ale filosof, vyjádří-li tyto existující věci spekulativním způsobem, řekl něco *neobyčejného*. Vykonal *zázrak*, vytvořil z neskutečné *rozumové podstaty* „plod *vůbec*“ skutečné *přírodní podstaty* – jablko, hrušku atd., t. j. ze svého *vlastního abstraktního rozumu*, který si představuje jako absolutní subjekt mimo sebe, v našem případě jako „plod *vůbec*“, *stvořil* tyto plody, a po každé, když mluví o něčem, co existuje, tvoří.

Je samozřejmé, že spekulativní filosof dokáže takto neustále tvořit jen tak, že všeobecně známé, skutečně pozorované vlastnosti jablka, hrušky atd. vydává za určení, která on *vynalezl*, tak, že tomu, co může vytvořit jedině abstraktní rozum, totiž abstraktním rozumovým formulím, dává *jména* skutečných věcí; a konečně tak, že svou *vlastní* činnost, jíž *on* sám *přechází* od představy jablka k představě hrušky, prohlašuje za *samočinnost* absolutního subjektu, „plodu *vůbec*“.

Ve spekulativní mluvě se této operaci říká: chápat *substanci* jako *subjekt*, jako *vnitřní proces*, jako *absolutní osobu*, a toto chápání je podstatnou zvláštností *hegelovské* metody.

Bylo nutno předeslat tyto poznámky, aby čtenář pochopil pana Szeligu. Redukoval-li pan Szeliga dosud skutečné poměry, jako na př. právo a civilisaci, na kategorii tajemství a učinil-li tak z „tajemství *vůbec*“ substanci, pozvedá se teď teprve na skutečně spekulativní, *hegelovskou* výši a proměňuje „tajemství *vůbec*“ v samostatný subjekt, který se *vtěluje* do skutečných poměrů a osob a jehož životními projevy jsou hraběnky, markýzy, grisetky, domovníci, notáři, šarlatáni a milostné pletky, plesy, dřevěné dveře atd. Když ze skutečného světa vytvořil kategorii „tajemství *vůbec*“, tvoří z této kategorie skutečný svět.

Tajemství *spekulativní konstrukce* se nám v podání pana Szeligy

odhalí tím *zjevněji*, že pan Szeliga má proti *Hegelovi* nesporně *dvě* přednosti. Hegel jednak dovede se sofistickým mistrovstvím vylíčit proces, jímž filosof s pomocí smyslového nazírání a představy přechází od jednoho předmětu k druhému, jako proces imaginární rozumové podstaty samé, absolutního subjektu. Ale kromě toho velmi často ve *spekulativním* výkladu podává *skutečný* výklad, zachycující samu *věc*. Tento skutečný vývoj *uvnitř* spekulativního vývoje svádí čtenáře k tomu, aby pokládal spekulativní vývoj za skutečný a skutečný za spekulativní.

U pana Szeligy obě potíže odpadají. Jeho dialektika je prosta všeho pokrytectví a přetvářky. Provádí své kejkle s chvályhodnou poctivostí a s nejbodřejší otevřeností. A kromě toho *nikde* nerozvíjí *skutečný obsah*, takže u něho k nám hovoří spekulativní konstrukce bez všech rušivých příměsí, bez všeho dvojsmyslného zahalování, ve své nahé kráse. Na panu Szeligovi je také skvěle vidět, jak si spekulace na jedné straně vytváří svůj předmět zdánlivě svobodně ze sebe, *a priori*, na druhé straně však právě proto, že si chce sofistikou odpomoci od rozumné a přirozené závislosti na *předmětu*, upadá do nejnerozumnějšího a nejnepřirozenějšího *otročení* předmětu, jehož nejnáhodnější, nejindividuálnější určení musí konstruovat jako absolutně nutná a obecná.

3) „*TAJEMSTVÍ VZDĚLANÉ SPOLEČNOSTI*“

Když nás Eugène Sue provedl nejnižšími vrstvami společnosti, na př. krčmami, v nichž se scházejí zločinci, přenáší nás do vznešeného světa, na *ples* v Quartier Saint-Germain.

Pan Szeliga konstruuje tento *přechod* takto:

„Tajemství *vůbec se* snaží vyhnout zkoumání novým obratem. Dosud stálo jako něco absolutně záhadného, naprosto nezachytitelného, negativního proti pravdivému, reálnému, positivnímu; nyní proniká do tohoto pravdivého, reálného, positivního jako jeho *neviditelný obsah*. Tím však také maří naprostou nemožnost být poznáno.“

„Tajemství“, které dosud stálo proti „pravdivému“, „reál-

nému", „positivnímu", totiž proti právu a vzdělanosti, „proniká nyní do něho", totiž do oblasti vzdělanosti. Že jedině vznešený svět je oblastí vzdělanosti, je mystère*, ne-li *Paříže*, tedy jistě *pro Paříž*. Pan Szeliga nepřechází od tajností zločineckého světa k tajnostem aristokratické společnosti, nýbrž „tajemství *vůbec*" se stává „neviditelným obsahem" vzdělané společnosti, její *pravou podstatou*. Není to „*nový obrat*" páně Szeligův, který by mu pomohl zahájit další zkoumání – to samo „tajemství *vůbec*" provádí tento „nový obrat", aby *se* vyhnulo zkoumání.

Než se pan Szeliga skutečně vydá za Eugènem Suem tam, kam ho srdce táhne, totiž na aristokratický ples, použije ještě *pokrytených* obratů spekulace, která konstruuje *a priori*.

„Dá se *ovšem předvídat*, jakou pevnou schránu *si* ‚tajemství' *zvolí*, aby se zahalilo, a *vskutku, zdá se*, jako by to byla *nepřekonatelná neprostupnost*... že... dá se *očekávat z toho*, že *vůbec*... *přesto* je *zde* nový pokus vyloupnout jádro *nevyhnutelný*."

Dosti, pan Szeliga se dostal tak daleko, že

„*metafysický* subjekt, tajemství *vůbec* — vystupuje teď lehce, nenuceně, koketně".

Aby proměnil aristokratickou společnost v „tajemství", rozpřádá pan Szeliga několik úvah o „*vzdělání*". Předpokládá u aristokratické společnosti samé takové vlastnosti, které u ní nikdo nehledá, a pak objevuje „tajemství", že aristokratická společnost tyto vlastnosti nemá. Tento objev pak vydává za „tajemství" vzdělané společnosti. Tak si pan Szeliga klade na př. otázku, zda „*obecný rozum*" – snad spekulativní logika? – je obsahem jejích „*družných zábav*", zda „*jedině rytmus* a *míra lásky*" z ní dělá „harmonický celek", zda to, „co nazýváme *všeobecným vzděláním*, je formou *obecného, věčného, ideálního*", t. j. zda to, čemu říkáme vzdělání [Bildung], je metafysická smyšlenka [Einbildung]? Pro pana Szeligu není nijak těžké, aby si v odpovědi a priori zaprorokoval:

„Že odpověď *ostatně* bude záporná... dá se *očekávat*."

V Suově románu se přechází z nízkého do vznešeného světa tak, jak se to obvykle dělá v románech. *Přestrojení* pomáhá *Rudolfovi*, knížeti z Geroldsteinu, proniknout do nižších vrstev společnosti,

* — tajemstvím. *(Pozn. red.)*

stejně jako mu jeho postavení umožňuje přístup do jejích vyšších kruhů. Cestou na aristokratický ples také naprosto nepřemítá o kontrastech ve světě, který ho obklopuje; *pikantní* se mu zdá leda to, jak spolu kontrastují jeho *vlastní* přestrojení. Svým nejposlušnějším průvodcům sděluje, jak neobyčejně zajímavý si připadá v různých situacích.

„Shledávám", říká, „takové kontrasty velmi zajímavými: jeden den malíř vějířů, který se zařizuje v jakési díře v ulici aux Fèves; dnes ráno obchodní cestující, který nabízí paní Pipeletové sklenku rybízového vína, a dnes večer... jeden z oněch vyvolených, kteří z boží milosti vládnou tomuto světu."

Uvedena na ples, pěje kritická kritika:

„Vždyť radostí se poblázním,
že potentáty kol sebe zřím!"[24]

Rozplývá se v takovýchto *dithyrambech:*

„Zde je vykouzlena sluneční zář v noci, jarní zeleň a nádhera léta v zimě. Jsme hned naladěni věřit v zázrak, že bůh přebývá v lidské hrudi, zejména když nás krása a půvab podporují v přesvědčení, že jsme v bezprostřední blízkosti ideálů."(!!!)

Nezkušený, lehkověrný, *kritický venkovský faráři!* Jen tvá kritická prostota tě může v elegantním pařížském plesovém sále přivést do tak pověrčivého vytržení, abys byl „naladěn věřit v zázrak, že bůh přebývá v lidské hrudi", a vidět v pařížských lvicích „bezprostřední ideály", vtělené anděly!

Ve své *úlisné* naivitě naslouchá kritický farář tajně „dvěma nejkrásnějším z krasavic", Clémence d'Harville a hraběnce Sáře Mac-Gregorové. Uhodneme snadno, co by od nich chtěl „*vyslechnout*":

„Jak bychom se staly *požehnáním* svých milovaných dítek, *vrcholným štěstím* pro své manžely"! — ... „Slyšíme... žasneme... nevěříme svým uším."

Cítíme tajnou škodolibost, že naslouchající pastor byl zklamán. Dámy se nebaví ani o „požehnání", ani o „vrcholném štěstí", ani o „obecném rozumu", naopak, „paní d'Harville má v úmyslu být svému manželu nevěrná".

O jedné z dam, o hraběnce Mac-Gregorové, dostává se nám tohoto naivního poučení:

Byla „*natolik podnikavá*, že se *následkem* tajného sňatku stala *matkou dítěte*".

Nemile dotčen tímto *podnikavým duchem* hraběnčiným, čte jí pan Szeliga levity.

„Shledáváme, že všechno hraběnčino úsilí je zaměřeno na individuální, sobecký prospěch."

Ani od dosažení jejího cíle, od sňatku s knížetem z Geroldsteinu, neslibuje si pan Szeliga nic dobrého:

„Od čehož si *vůbec* nesmíme slibovat, že toho použije ke *štěstí poddaných* knížete z Geroldsteinu."

S „hlubokomyslnou vážností" končí puritán své mravokárné kázání:

„Sára" (ona *podnikavá* dáma) „je *ostatně* v těchto skvělých kruzích *sotva* výjimkou, *i když* patří k jejich *špičkám*."

Je ostatně sotva! I když! A „špička" určitých kruhů, to není výjimka?

O charakteru dvou jiných ideálů, markýzy d'Harville a vévodkyně de Lucenay, se dovídáme:

„Chybí jim ukojení srdce. Nenašly v manželství předmět lásky, a proto hledají předmět lásky mimo manželství. Láska jim v manželství zůstala *tajemstvím*, a velitelský hlas srdce je nutká, aby je odhalily. A *tak se tedy* oddávají *tajné lásce*. Tyto oběti manželství bez lásky jsou mimoděk hnány k tomu, aby lásku samu snižovaly na cosi vnějšího, na tak zvaný poměr, a za vnitřní, oživující, podstatné na lásce pokládaly to, co je na ní romantického, *tajemství*."

Záslužnost tohoto dialektického výkladu je třeba ocenit tím výše, čím více ho lze použít obecně.

Na příklad, kdo nesmí doma *pít*, a přesto v sobě cítí potřebu pití, hledá „předmět" pití „*mimo*" dům a „tak se tedy" oddává *tajnému pití*. Ba je dokonce dohánĕn k tomu, aby považoval tajnost za podstatnou součást pití, ačkoli nesnižuje pití na něco pouze „vnějšího", lhostejného, stejně jako to nečiní ony dámy s láskou. Vždyť ani podle prohlášení pana Szeligy nesnižují lásku, nýbrž manželství bez lásky na to, čím skutečně je, na něco vnějšího, na tak zvaný poměr.

„Co je," praví se pak dále, „‚*tajemstvím*' lásky?"

Právě jsme již zkonstruovali, že „tajemství" je „*podstatou*" tohoto druhu lásky. Jak tedy přijdeme k tomu, abychom hledali tajemství tajemství, podstatu podstaty?

„Nikoli", deklamuje farář, „ne stinné stezky v houštinách, ne *přirozené* pološero měsíční noci, ani umělé pološero, vytvořené nádhernými závěsy a záclonami, ne něžný a omamný zvuk harf a varhan, nikoli moc zakázaného — "

Závěsy *a* záclony! Něžný *a* omamný zvuk! A k tomu ještě *varhany!* Pane faráři, pusťte *kostel* z hlavy! Kdopak s sebou nosí na milostné dostaveníčko varhany?

„To všechno" (záclony a závěsy a varhany) „je pouze *tajemné*."

A není snad v tomto *tajemném* „tajemství" tajné lásky? Kdepak:

„Tajemství v lásce je to vzrušující, opojné, omamné, *moc smyslnosti*."

Už v „něžném a *omamném*" zvuku měl pan farář to omamné. Kdyby si byl místo záclon a varhan vzal na dostaveníčko želví polévku a šampaňské, nechybělo by ani to „*vzrušující* a *opojné*".

„Moc smyslnosti," poučuje svatý muž, „si sice nechceme přiznat; smyslnost má však nad námi takovou ohromnou moc právě proto, že ji ze sebe vykazujeme, že ji neuznáváme za svou vlastní přirozenost — kdybychom ji uznali, dokázali bychom ji pak také přemoci, jakmile se snaží prosadit na úkor rozumu, pravé lásky a síly vůle."

Po způsobu spekulativní theologie radí nám pastor *uznat* smyslnost za svou *vlastní* přirozenost, abychom ji potom dokázali *přemoci*, t. j. mohli její uznání odvolat. Chce ji sice přemáhat jen tehdy, prosazuje-li se na úkor rozumu – síla vůle a láska v *protikladu* k smyslnosti jsou jen rozumovou silou vůle a rozumovou láskou. I nespekulativní křesťan uznává *smyslnost*, pokud se neprosazuje na úkor pravého rozumu, to jest víry, pravé lásky, to jest lásky k bohu, a pravé vůle, to jest vůle v Kristu.

Farář nám ihned prozrazuje své pravé mínění, když pokračuje:

„Přestane-li tedy láska být podstatou manželství, mravnosti vůbec, stává se *smyslnost* tajemstvím lásky, mravnosti, vzdělané společnosti — a to smyslnost jak ve svém *užším* smyslu, kdy je to *chvění nervů*, *žhavý proud* probíhající žilami, tak také v širším smyslu, jako smyslnost, která se stupňuje až k *zdání* duchovní moci, k panovačnosti, ctižádosti, slavomamu... Hraběnka Mac-Gregorová je představitelkou smyslnosti" v tomto druhém významu, „smyslnosti jakožto tajemství vzdělané společnosti."

Pan farář uhodil hřebík na hlavičku. Aby přemohl *smyslnost*, musí především přemoci *nervové vzruchy* a rychlý *oběh krve*. – Pan Szeliga si myslí, že v „užším" smyslu je vyšší tělesná teplota způsobena tím, že krev žhne v žilách, neví, že *teplokrevní živočichové* se nazý-

vají teplokrevní proto, že teplota jejich krve se až na malé výkyvy udržuje na stále stejné výši. – Jakmile se nervy uklidní a krev v žilách přestane žhnout, je *hříšné tělo*, toto sídlo smyslných požitků, *umrtveno* a duše se mohou nerušeně bavit o „obecném rozumu", „pravé lásce" a „čisté morálce". Pastor snižuje smyslnost tak velice, že vymycuje právě ty momenty smyslné lásky, které ji oduševňují – rychlý oběh krve, který dokazuje, že člověk nemiluje s bezsmyslnou lhostejností, chvění nervů, které spojují orgán, jenž je hlavním sídlem smyslnosti, s mozkem. Redukuje pravou smyslnou lásku na *mechanickou* secretio seminis* a šeptá s proslulým německým theologem:

„Nikoli pro smyslnou lásku, nikoli pro tělesné požitky, nýbrž proto, že Pán pravil, plodťež a množťež se."

Srovnejme nyní spekulativní konstrukci s románem Eugèna Sue. Za tajemství lásky se v něm nevydává *smyslnost*, nýbrž tajemnost, dobrodružství, překážky, úzkosti, nebezpečí a zejména moc zakázaného.

„Proč," říká se tam, „si mnoho žen vyvolí za milence muže, kteří se nemohou rovnat jejich manželům? Protože *největším půvabem lásky* je svůdná přitažlivost *zakázaného ovoce*... zkuste to vzít této lásce strach, obavy, nesnáze, tajemství, nebezpečí, a nezbude nic nebo málo, t. j. milenec... ve své prvotní prostotě; zkrátka, bylo by tomu vždy více méně jako s oním mužem, jehož se kdosi zeptal: ‚Pročpak se neoženíte s tou vdovou, svou milenkou?' – ‚Ach ano, také jsem na to myslel,' odpověděl, ‚ale pak už bych neměl kde trávit večery.'"

Zatím co pan Szeliga důrazně prohlašuje, že tajemstvím lásky není *přitažlivost zakázaného ovoce*, prohlašuje ji Eugène Sue právě tak důrazně za „největší půvab lásky" a za příčinu milostných dobrodružství extra muros**.

„Zákaz a pašování jsou nerozlučné věci právě tak v lásce jako v obchodě."[25]

Právě tak tvrdí Eugène Sue na rozdíl od svého spekulativního vykladače, že

„sklon k přetvářce a lsti, záliba v tajnostech a v intrikách je podstatnou vlastností, vrozeným sklonem a velitelským instinktem ženské povahy".

* – vyměšování semene. *(Pozn. red.)*
** – za domácími zdmi. *(Pozn. red.)*

Panu Eugènu Suovi vadí jedině to, že tento sklon a tato záliba jsou zaměřeny proti *manželství*. Chce, aby si instinkty ženské povahy našly neškodnější, užitečnější uplatnění.

Zatím co pan Szeliga dělá z hraběnky Mac-Gregorové představitelku oné *smyslnosti*, která se „stupňuje až k zdání duchovní moci", je u Eugèna Sue *člověkem abstraktního rozumu*. Její „ctižádost" a její „pýcha" zdaleka nejsou formami smyslnosti, jsou výplodem abstraktního rozumu, úplně nezávislého na smyslnosti. Eugène Sue proto výslovně podotýká, že

„nikdy se nerozbouřila v ohnivém návalu lásky její *ledová* hruď, ani *srdce*, ani *smysly* nemohly *nikdy* zhatit neúprosné výpočty této prohnané, sobecké a ctižádostivé ženy".

Sobectví abstraktního, chladnokrevného *rozumu*, který na sebe nedá působit sympatetickými smysly, je podstatnou povahovou vlastností této ženy. Její duše se proto líčí jako „vyprahlá", její duch jako „rafinovaně zlý", její povaha jako „záludná" a – velmi příznačné pro člověka abstraktního rozumu – jako „absolutní", její přetvářka jako „hluboká". – Mimochodem, Eugène Sue motivuje životní osudy hraběnčiny právě tak nejapně jako životní osudy většiny svých románových postav. Stará chůva jí namluví, že se stane „korunovanou hlavou". S touto utkvělou myšlenkou se hraběnka vydá na cesty, aby sňatkem získala korunu. Nakonec se dopustí nedůslednosti, že pokládá malé německé knížátko za „korunovanou hlavu".

Po svých výlevech proti *smyslnosti* pokládá náš kritický světec za svou povinnost ukázat nám ještě, proč nás Eugène Sue uvádí do vznešeného světa právě na plese, což je způsob, kterého používají téměř všichni francouzští romanopisci, kdežto *angličtí* spisovatelé nás uvádějí do vznešeného světa nejčastěji na honu nebo na venkovském zámečku.

„Pro toto pojetí" (totiž páně Szeligovo) „nemůže být lhostejné a zde" (v Szeligově konstrukci) „pouze náhodné, že nás Eugène Sue do velkého světa uvádí právě na plese."

A nyní kritik popustil svému oři uzdu a ten si to bystře cválá řadou konklusí po vzoru starého Wolffa blahé paměti vstříc nutnosti.

„*Tanec* je nejobecnějším projevem *smyslnosti jako tajemství*. Přímý *dotyk*, objetí obou pohlaví"(?), „podmíněné dvojicí, jsou při tanci dovoleny, protože přes svou očividnost a přes slastný pocit, který se přitom skutečně" — skutečně, pane faráři? — „pociťuje, přesto neplatí za *smyslný*" — nýbrž asi za obecně rozumný? — „dotyk a objetí."

A teď závěrečná věta, která už teprve tančí mezi vejci:

„*Neboť*, kdyby byl takový dotyk *skutečně* pokládán za *smyslný*, *bylo by nepochopitelné*, *proč* by společnost byla tak shovívavá jenom při tanci, *kdežto* to, *co by se někde jinde* chtělo projevit stejně svobodně, *naopak* příkře odsuzuje a jako neodpustitelný prohřešek proti mravu a cudnosti pranýřuje a nemilosrdně zavrhuje."

Pan farář nemluví o *kankánu* ani o *polce*, *nýbrž* o tanci *vůbec*, o *kategorii* tance, která se netančí nikde než v jeho kritické lebce. Nechť se někdy zajde podívat na tanec v pařížské Chaumière a jeho křesťansko-germánská duše bude pohoršena touto vyzývavostí, touto otevřeností, touto půvabnou bujností, touto hudbou nejsmyslnějších pohybů. Jeho vlastní „skutečně pociťovaný slastný pocit" by mu dal „pocítit", že „by bylo skutečně nepochopitelné, proč tančící sami, zatím co naopak" na diváka působí povznášejícím dojmem upřímné, lidské smyslnosti, „což kdyby se stejným způsobem projevilo někde jinde", jmenovitě v Německu, „bylo by jako neodpustitelný prohřešek" atd. atd. – proč tančící – alespoň abychom tak řekli, nejen mají a smějí být ve svých vlastních očích upřímně smyslní, nýbrž proč takoví mohou a nutně musí být!!

Kritik nás vede na *ples* kvůli *podstatě tance*. Přitom naráží na velkou potíž. Na tomto plese se sice tančí, ale jen v představě. Eugène Sue totiž ani slovem nelíčí tanec. Nemísí se do reje tančících. Používá plesu jen jako příležitosti, aby svedl dohromady špičky aristokracie. Ve svém zoufalství spěchá „kritika" básníkovi na pomoc a *doplňuje* jej, a její vlastní „fantasie" kreslí s lehkostí plesové scény atd. Při líčení zločineckých doupat a řeči zločinců neměl Eugène Sue podle předpisu kritiky přímý zájem na vylíčení těchto doupat a této řeči, zato tanec, který nelíčí *on sám*, nýbrž „bujná fantasie" jeho kritika, jej nutně nesmírně zajímá.

Leč dále!

„*Vskutku*, tajemství společenského tónu a taktu — tajemství této vrcholné nepřirozenosti — je touha vrátit se k přírodě. Proto také působí takový zjev jako *Cecily* ve vzdělané společnosti tak elektricky, je korunován tak neobyčejnými

úspěchy. Pro ni, jež vyrostla jako otrokyně mezi otroky, bez vzdělání, odkázána jedině na svou přirozenost, je tato přirozenost jediným pramenem života. Přesazena náhle ke dvoru s jeho nucenými mravy, brzy prohlédne jejich tajemství... V této sféře, kterou může bezpodmínečně ovládat, protože její moc, moc její přirozenosti, je tu pokládána za záhadné kouzlo, musí Cecily nutně sejít s cesty a přestat dbát míry, kdežto kdysi, když ještě byla otrokyní, učila ji táž přirozenost odporovat všem nedůstojným žádostem mocného pána a zůstat věrna své lásce. *Cecily* — toť *odhalené tajemství vzdělané společnosti*. Opovrhované smysly nakonec protrhnou hráze a propadnou naprosté bezuzdnosti" atd.

Čtenář pana Szeligy, který nezná Sueův román, si jistě myslí, že Cecily je lvicí líčeného plesu. Ale v románě, zatím co se v Paříži tančí, sedí Cecily v německé káznici.

Dokud je Cecily otrokyní, zůstává věrna černošskému lékaři Davidovi, protože jej „vášnivě" miluje a protože její majitel, pan Willis, se o ni „*brutálně*" uchází. Její přechod k prostopášnému životu je motivován velmi prostě. Přesazena do „evropského světa", „stydí" se za to, že „je provdána za černocha". Sotva přijde do Německa, „*hned*" ji svede jakési špatné individuum a pak se projeví její „indiánská krev", kterou musí pokrytecký pan Sue v zájmu douce morale* a doux commerce** charakterisovat jako „perversité naturelle"***.

Tajemstvím Cecily je, že je míšenka. Tajemstvím její smyslnosti je *tropický žár*. Parny ve svých krásných básních na Eleonoru opěvoval míšenku. Jak je nebezpečná francouzskému námořníkovi, o tom se lze dočíst ve stovkách cestopisů.

„Cecily byla ztělesněným typem žhavé smyslnosti, která se zažehuje jen v žáru tropů... Každý slyšel o těchto barevných dívkách, jež jsou takřka smrtonosné pro Evropany, o těchto okouzlujících upírech, kteří omamují své oběti strašlivými svody a... ponechávají jim — jak se zde výstižně říká — jen slzy k pití a srdce k hryzání."

Cecily ani zdaleka nepůsobila tak magicky právě na aristokraticky vzdělané, blaseované lidi...

„Ženy rázu Cecilina působí náhlým dojmem, magickou mocí na muže *brutálně smyslné*, mezi něž patřil *Jacques Ferrand*."

* — jemné mravnosti. *(Pozn.red.)*
** — jemného obchodu. *(Pozn. red.)*
*** — přirozenou zkaženost. *(Pozn. red.)*

A od kdy představují lidé jako Jacques Ferrand jemnou společnost? Kritická kritika však potřebovala *Cecily* konstruovat jako moment v životním procesu absolutního tajemství.

4) „*TAJEMSTVÍ POCTIVOSTI A ZBOŽNOSTI*"

„Tajemství *vůbec* jako tajemství vzdělané společnosti se *sice* stahuje z *protilehlé sféry* do *nitra*. *Přesto však* má vznešený svět *opět* výhradně *své* kruhy, jimž svěřuje do opatrování svou svátost. Je *jakoby* kaplí pro tuto nejsvětější svátost. *Ale* pro ty, kdo jsou v předsíni, je i kaple Tajemstvím. Vzdělanost je *tedy* ve svém výlučném postavení pro lid totéž... co je hrubost pro vzdělance."

Sice – přesto však – opět – jakoby – ale – tedy – to jsou kouzelné háčky, které spojují články *řetězu spekulativního uvažování*. Pan Szeliga přestěhoval tajemství *vůbec* ze světa zločinců do vznešeného světa. Nyní musí konstruovat tajemství, že vznešený svět má své *výlučné* kruhy a že tajemství těchto kruhů jsou tajemstvími pro lid. K této konstrukci je kromě již zmíněných kouzelných háčků zapotřebí ještě proměnit *kruh* v *kapli* a nearistokratický svět v *předsíň* k této kapli. Je to další tajemství *pro* Paříž, že všechny sféry měšťácké společnosti jsou jen předsíní kaple vznešené společnosti.

Pan Szeliga sleduje dva cíle. Předně má být tajemství *vůbec*, ztělesněné v uzavřeném kruhu vznešené společnosti, učiněno „*majetkem celého světa*". Za druhé má být *notář Jacques Ferrand* konstruován jako životní článek tajemství. Pan Szeliga si počíná takto:

„Vzdělání nemůže a nechce ještě vtáhnout do svého okruhu všechny stavy a rozdíly. Teprve *křesťanství a morálka* jsou s to založit na této zemi universální říše."

Pro pana Szeligu je vzdělanost, civilisace totožná s *aristokratickou* vzdělaností. Nemůže proto vidět, že *průmysl* a *obchod* zakládají zcela jiné universální říše než křesťanství a morálka, rodinné štěstí a měšťácký blahobyt. Ale jak se dostaneme k *notáři Jacquesu Ferrandovi?* Docela prostě!

Pan Szeliga promění *křesťanství* v *individuální* vlastnost, ve „*zbožnost*", a *morálku* v jinou *individuální* vlastnost, v „*poctivost*". Shrne obě tyto vlastnosti v *jedno* individuum, které pokřtí *Jacques*

Ferrand, protože Jacques Ferrand obě tyto vlastnosti nemá, nýbrž je jen předstírá. Jacques Ferrand je „tajemstvím poctivosti a zbožnosti". Ferrandova „závěť" je naproti tomu „tajemstvím *zdánlivé* zbožnosti a poctivosti", tedy už ne zbožnosti a poctivosti samé. Chtěla-li kritická kritika konstruovat tuto závěť jako tajemství, měla prohlásit zdánlivou poctivost a zbožnost za tajemství této závěti, a ne obráceně tuto závěť za tajemství zdánlivé poctivosti.

Zatím co pařížští notáři viděli v Jacquesu Ferrandovi sžíravý paskvil na sebe a prosadili, že divadelní censura odstranila tuto postavu ze zdramatisovaných „Tajností pařížských", kritická kritika v téže chvíli, kdy „*polemisuje proti vzdušné říši pojmů*", nevidí v pařížském notáři pařížského notáře, nýbrž náboženství a mravnost, poctivost a zbožnost. Proces notáře *Lehona* by jí byl mohl otevřít oči. Postavení, které zaujímá *notář* v románu Eugèna Sue, úzce souvisí s jeho oficiálním postavením.

„Notáři jsou ve světských věcech tím, čím jsou kněží ve věcech duchovních; jsou *strážci našich tajemství*." (Monteil, „Dějiny Francouzů různých stavů", díl IX, str. 37.[26])

Notář je světský zpovědník. Je *puritán* z povolání, a „poctivost", praví Shakespeare, „není puritánská".[27] Je zároveň kuplířem pro všechny možné účely, strůjcem měšťáckých piklů a úkladů.

S notářem Ferrandem, jehož celým tajemstvím je pokrytectví a notářství, nedostali jsme se, jak se zdá, ani o krok dál. Leč slyšme!

„Je-li pro notáře pokrytectví věcí úplně vědomou, kdežto u paní Rolandové je *jaksi* instinktivní, *pak* mezi nimi stojí veliká masa těch, kdo nemohou tajemství přijít na kloub, a přesto je to bezděčně nutká, aby se o to snažili. A tak to tedy není pověra, co přivádí vznešené i prosté do strašidelného příbytku šarlatána Bradamantiho (abbého Polidoriho), ne, hledají tam Tajemství, aby se ospravedlnili před světem."

„Vznešení i prostí" se nehrnou k Polidorimu, aby nalezli určité tajemství, které by je ospravedlnilo před celým světem, „vznešení i prostí" u něho hledají Tajemství *vůbec*, tajemství jako absolutní subjekt, *aby* se ospravedlnili před světem, jako kdyby člověk nehledal sekeru, nýbrž nástroj in abstracto*, když chce naštípat dříví.

Všechna tajemství, která Polidori má, se omezují na prostředek

* – jako pojem, v abstraktní podobě. *(Pozn. red.)*

k vyhnání plodu pro těhotné a na vražedný jed. – Pan Szeliga ve své spekulativní zuřivosti nechává „*vraha*" hledat útočiště v Polidorově jedu, „protože nechce být vrahem, nýbrž chce být ctěn, milován, vážen", jako kdyby při vraždění šlo o vážnost, lásku a čest, a ne o *hlavu*! *Kritický* vrah však neusiluje o svou hlavu, nýbrž o „tajemství *vůbec*". Ale protože všichni lidé nevraždí a nejsou nezákonně v jiném stavu, jak má Polidori *každému* opatřit žádané tajemství? Pan Szeliga si pravděpodobně plete šarlatána Polidoriho s učeným *Polydorem Virgiliem*, který žil v XVI. století a neodhalil sice žádná tajemství, ale snažil se učinit dějiny odhalovatelů tajemství, *vynálezců* – „majetkem celého světa". (Viz Polydori Virgilii liber de rerum inventoribus, Lugduni MDCCVI.[28])

Tajemství *vůbec*, absolutní tajemství, jak se nakonec ustavuje jako „majetek celého světa", spočívá tedy v tajemství vyhnání plodu a travičství. Tajemství *vůbec* se nemohlo obratněji stát „majetkem celého světa" než tím, že se proměnilo v tajemství, která nejsou pro nikoho tajemstvím.

5) „*TAJEMSTVÍ – VÝSMĚCHEM*"

„*Nyní* se stalo tajemství *vůbec* obecným majetkem, tajemstvím celého světa a každého jednotlivce. Buďto je to mé umění nebo můj instinkt, anebo si je mohu koupit jako zboží za peníze."

Které tajemství se nyní stalo majetkem celého světa? Tajemství bezprávnosti ve státě či tajemství vzdělané společnosti nebo tajemství falšování zboží či výrobní tajemství kolínské vodičky anebo tajemství „kritické kritiky"? Nic z toho, nýbrž tajemství *vůbec*, tajemství in abstracto, kategorie tajemství!

Pan Szeliga zamýšlí zobrazit *služebnictvo* a *domovníka Pipeleta s jeho ženou* jako vtělení absolutního tajemství. Chce konstruovat *sluhu* a *domovníka* „Tajemství". Jakpak to provede, aby spadl od *čisté kategorie* až k „*sluhovi*", který „*slídí*" za „*zavřenými dveřmi*", aby se zřítil s výšin *tajemství jako absolutního subjektu*, který trůní nad *střechou* v oblacích abstrakce, až do přízemí, kde je domovníkova lóže?

Nejprve dává kategorii tajemství prodělat spekulativní proces.

Když se tajemství pomocí prostředků k vyhnání plodu a jedů stalo majetkem celého světa,

„*není* to *tedy už naprosto skrytost* a *nepřístupnost sama*, nýbrž to, *co se skrývá*, anebo ještě lépe" — čím dál tím líp! — „co já skrývám, *co činím nepřístupným*".

Tato proměna absolutního tajemství z *podstaty* v *pojem*, z *objektivního* stadia, v němž je tajemství skrytost sama, v *subjektivní* stadium, v němž se skrývá, nebo ještě lépe, v němž „*já je*" skrývám, nám ještě nepomohla ani o krok dále. Naopak, zdá se, že potíž roste, neboť tajemství v lidské hlavě a v lidské hrudi je nepřístupnější a skrytější než na dně mořském. Pan Szeliga proto *honem* napomáhá svému *spekulativnímu* postupu *empirickým* postupem.

„Tajemství se *nyní*" — nyní — „vymýšlí, kuje, provádí" — slyšte! slyšte! — „za *zavřenými dveřmi*."

Pan Szeliga proměnil „*nyní*" spekulativní *já* tajemství ve velmi empirickou, velmi *dřevěnou* skutečnost — ve *dveře*.

„*Tím*" — totiž zavřenými dveřmi, a ne přechodem od uzavřené podstaty k pojmu — „je *však také* dána *možnost*, že je mohu tajně vyslechnout, vystopovat, vyslídit."

„Tajemství", že je možno poslouchat za zavřenými dveřmi, neodhalil teprve *pan Szeliga*. Masové přísloví propůjčuje dokonce stěnám uši. To, že teprve „*nyní*", po sestoupení do pekel zločineckých doupat, po vstoupení na nebesa vzdělané společnosti, po divech Polidoriho, se mohou tajemství snovat *za* zavřenými dveřmi a *před* zavřenými dveřmi tajně vyslechnout, je naproti tomu zcela kriticky spekulativní tajemství. A právě tak velkým kritickým tajemstvím je, že zavřené dveře jsou *kategorickou nutností* jak k vymýšlení, osnování a provádění tajemství – kolik tajemství se vymýšlí, osnuje a provádí za křovím! – tak k jejich vyslídění.

Po tomto skvělém dialektickém výkonu dostává se pan Szeliga samozřejmě od *slídění* k *důvodům slídění*. Zde nám sděluje tajemství, že důvodem slídění je *škodolibost*. Od škodolibosti pak přechází k *důvodům škodolibosti*.

„Každý chce být lepší," říká, „než druhý, protože nejen uchovává v tajnosti pohnutky svých dobrých skutků, nýbrž své špatné skutky se snaží docela zahalit v neproniknutelnou temnotu."

Tato věta by měla znít obráceně: Každý nejen chová v tajnosti

pohnutky svých dobrých skutků, nýbrž snaží se své špatné skutky docela zahalit v neproniknutelnou temnotu, protože chce být lepší než druhý.

Tak jsme se dostali od *tajemství, jež se samo skrývá*, k *já*, které je skrývá, od *já* k *zavřeným dveřím*, od *zavřených dveří* k *slídění*, od *slídění* k *důvodu slídění*, ke škodolibosti, od *škodolibosti* k *důvodu škodolibosti*, k *touze být lepší než druzí*. A nyní již se také brzy dočkáme potěšení, že uvidíme stát *sluhu* před zavřenými dveřmi. Všeobecná touha být lepší než druzí nás totiž přímo vede k tomu, že „každý má sklon pátrat po tajemství druhých"; k tomu kritik nenuceně připojuje duchaplnou poznámku:

„V tomto ohledu je na tom *nejlépe služebnictvo*."

Kdyby byl pan Szeliga četl paměti z archivů pařížské policie, Vidocqovy paměti, „Černou knihu" a podobně, věděl by, že v tomto ohledu je na tom *policie* ještě lépe než služebnictvo, které „je na tom nejlépe", že služebnictva používá pouze k hrubé práci, že se nezastavuje před dveřmi ani u nedbalek panstva, ale leze jim až do postele na nahé tělo v podobě nějaké femme galante nebo dokonce i vlastní manželky. I v Suově románu je policejní špicl „Červená ruka" jedním z hlavních nositelů děje.

Co panu Szeligovi „nyní" vadí na služebnictvu, je, že není dost „*nezaujaté*". Tyto *kritické pochyby* ho vedou k *domovníku Pipeletovi a jeho ženě*.

„Postavení domovníka poskytuje naproti tomu poměrnou nezávislost, takže domovník se může tajemstvím domu svobodně, nezaujatě, i když hrubě a urážlivě vysmívat."

Nejprve se dostává tato spekulativní konstrukce domovníka do nepříjemné situace proto, že ve velmi mnoha pařížských domech je pro část nájemníků sluha a domovník táž osoba.

Pokud jde o kritickou fantasii o relativně nezávislém, nezaujatém postavení domovníkově, posuďte ji podle těchto faktů. Pařížský domovník zastupuje majitele domu a špicluje pro něj. Většinou ho neplatí majitel domu, nýbrž nájemníci. Pro toto choulostivé postavení spojuje často se svým oficiálním úřadem zaměstnání komisionáře. Za hrůzovlády, císařství a restaurace byl domovník hlavním agentem tajné policie. Tak na př. generála Foye hlídal

jeho domovník a dával policejnímu agentu, který bydlel nablízku, číst generálovy dopisy. (Viz Froment, „La police dévoilée" [„Odhalená policie"][29].) „Portier"* a „épicier"** jsou proto nadávky a domovník sám si přeje, aby se mu říkalo „concierge"***.

Eugèna Sue ani nenapadá, aby líčil madame Pipeletovou jako „nezaujatou" a neškodnou, naopak, tato osoba hned při měnění peněz Rudolfa ošidí, doporučí mu podvodnou lichvářku, která bydlí v jejím domě, vylíčí mu Hrdličku jako slibnou známost, dobírá si velitele, že špatně platí, že s ní smlouvá – ve zlosti ho nazývá „držgrešle" – „já ti dám dávat jen dvanáct franků měsíčně na domácnost" – protože „je tak malicherný", že si dává pozor na dříví atd. Sama nám sděluje důvod svého „nezávislého" jednání. Velitel jí platí jen 12 franků měsíčně.

U pana Szeligy „Anastasie Pipeletová *do určité míry* zahajuje drobnou válku proti tajemství *vůbec*".

U Eugèna Sue je Anastasie Pipeletová typ *pařížské domovnice*. Sue chce „dramatisovat domovnici, mistrovsky vykreslenou panem Henry Monierem". Ale pan Szeliga musí jednu z vlastností paní Pipeletové, „*pomlouvačnost*", proměnit ve zvláštní podstatu a potom z paní Pipeletové udělat představitelku této podstaty.

„Její muž," pokračuje pan Szeliga, „domovník Alfred Pipelet, se k ní druží s menším štěstím."

Aby jej v tomto neštěstí utěšil, dělá z něho pan Szeliga rovněž *alegorii*. Pipelet představuje „*objektivní*" stránku tajemství, „*tajemství jako výsměch*".

„Tajemství, jemuž podlehne, je výsměch, žert, který si z něho ztropili."

Nejen to. Ve svém nekonečném milosrdenství učiní božská dialektika „z nešťastného, dětinského starce" „*silného člověka*" *v metafysickém smyslu* tím, že mu dá představovat velmi důstojný, velmi šťastný a velmi rozhodující moment v životním procesu absolutního tajemství. Vítězství nad Pipeletem je

„*naprostou porážkou tajemství*". „Chytřejší, srdnatý člověk by se nedal napálit *žertem*."

* — portýr, domovník. *(Pozn. red.)*
** — hokynář. *(Pozn. red.)*
*** — správce domu. *(Pozn. red.)*

6) *HRDLIČKA (RIGOLETTE)*

„Zbývá ještě jeden krok. Tajemství bylo dohnáno *svým vlastním důsledkem*, jak jsme viděli na Pipeletovi a prostřednictvím Cabriona, k tomu, že se snížilo k pouhé frašce. Záleží *už jen* na tom, aby se individuum už nepropůjčilo k sehrání nejapné komedie. *Hrdlička* činí tento krok nejnenucenějším způsobem."

Každý může vmžiku prohlédnout tajemství této spekulativní frašky a naučit se ho sám používat. Tu je stručný návod:

Úkol: Zkonstruuj mi, jak se člověk stane pánem zvířat.

Spekulativní řešení: Dejme tomu, že je dáno půl tuctu zvířat, třeba lev, žralok, had, býk, kůň a mopslík. Vyabstrahuj si z těchto šesti zvířat kategorii „zvíře *vůbec*". Představ si „zvíře *vůbec*" jako samostatného tvora. Dívej se na lva, žraloka, hada atd. jako na přestrojení, vtělení „zvířete *vůbec*". Jako jsi svou představu, „zvíře *vůbec*" své abstrakce, učinil skutečným tvorem, učiň nyní skutečná zvířata výtvorem abstrakce, své představy. Vidíš, že „zvíře *vůbec*", které v podobě *lva* člověka rozsápe, v podobě *žraloka* ho pozře, v podobě *hada* ho uštkne, v podobě *býka* ho nabere na rohy a v podobě *koně* ho kopne, ve svém jsoucnu jako *mopslík* už na něj jen štěká a proměňuje boj proti člověku v pouhou *zdánlivou potyčku*. „Zvíře *vůbec*" bylo *svým vlastním důsledkem*, jak jsme viděli na *mopslíkovi*, dohnáno k tomu, aby *hrálo pouhou frašku*. Jestliže tedy dítě nebo dětina před mopslíkem utíká, záleží už jen na tom, aby se individuum už nepropůjčilo k sehrání nejapné komedie. Individuum X dělá tento krok nejnenucenějším způsobem tím, že mopslíka přetáhne svou bambusovou holí. Vidíme, jak se člověk *vůbec* prostřednictvím individua X a mopslíka stal pánem „zvířete *vůbec*", tedy i zvířat, a jak ve *zvířeti v podobě mopslíka* přemohl *lva jakožto zvíře*.

Podobným způsobem zdolává „Hrdlička" pana Szeligy prostřednictvím Pipeleta a Cabriona tajemství dnešního světa. Ba ještě víc! Sama je realisací kategorie „tajemství *vůbec*".

„Sama si ještě není vědoma své vysoké mravní hodnoty, proto je sama sobě ještě tajemstvím."

Tajemství *nespekulativní* Hrdličky vyslovuje u Eugèna Sue Murph. Je to „hezounká *griseta*". V ní vylíčil Eugène Sue roztomilý, lidský charakter pařížské grisety. Jenomže zase z oddanosti k bur-

žoasii a protože rád přepíná, musel grisetu *morálně* idealisovat. Musel ulomit hrot jejímu postavení a charakteru, totiž vynechat její přehlížení formy manželství a její naivní poměr ke studentovi nebo k dělníkovi. Právě v tomto poměru je griseta skutečně lidským kontrastem k pokrytecké, úzkoprsé a sobecké manželce měšťákově, k celému kruhu buržoasie, t. j. k oficiální společnosti.

7) *STAV SVĚTA V „TAJNOSTECH PAŘÍŽSKÝCH"*

„Tento svět tajemství je *pak* obecný stav světa, do něhož je zasazen individuální děj ‚Tajností pařížských'."

„Avšak" než pan Szeliga „přejde k *filosofické reprodukci* epické události", musí ještě „shrnout jednotlivé črty, předtím nadhozené, v celistvý obraz".

Říká-li pan Szeliga, že chce přejít „k filosofické reprodukci" epické události, je třeba to pokládat za skutečné přiznání, za odhalení jeho kritického tajemství. Až dosud „filosoficky reprodukoval" stav světa.

Pan Szeliga se dále přiznává:

Z jeho výkladu prý „vyplývá, že jednotlivá tajemství, o nichž se pojednávalo, nemají cenu o sobě, oddělena od ostatních, že to nejsou velkolepé klepy, nýbrž že jejich hodnota je v tom, že tvoří *organicky učleněnou řadu*, jejíž *totalitou* je *‚tajemství'*."

Ve svém návalu upřímnosti jde pan Szeliga ještě dále. Přiznává, že *„spekulativní řada"* není *skutečnou* řadou „Tajností pařížských".

„V našem eposu sice tajemství nevystupují v takovém pořadí jako články této řady, jež *si je vědoma ceny sebe samé*" (běžné ceny?). „Ale vždyť tu také *nemáme* co dělat s *logickým*, otevřeným, *volným organismem kritiky*, nýbrž s *tajemným rostlinným bytím*."

Přeskočíme páně Szeligovo resumé a přejdeme hned k bodu, který tvoří „přechod". V Pipeletovi jsme poznali „výsměch tajemství sobě samému".

„Tím, že se tajemství samo sobě vysmívá, vynáší nad sebou rozsudek. *Tím* vyzývají tajemství, ničíce v posledním důsledku sama sebe, každý silný charakter k samostatnému přezkoumání."

K tomuto přezkoumání a k *„odhalení tajemství“* je povolán *Rudolf*, kníže z Geroldsteinu, *muž „čisté kritiky“*.

Rudolfem a jeho činy se budeme zabývat později, až na nějakou dobu ztratíme pana Szeligu s očí; ale už teď se dá předvídat a čtenář může do jisté míry tušit, ba skromně se domnívat, že Rudolfa proměníme z *„tajemného rostlinného bytí“*, jakým je v kritické „Literatur-Zeitung“, v *„logický*, otevřený, *volný* článek“ v *„organismu kritické kritiky“*.

KAPITOLA ŠESTÁ

ABSOLUTNÍ KRITICKÁ KRITIKA

ANEB

KRITICKÁ KRITIKA

V PODOBĚ PANA BRUNA

---

1) *PRVNÍ TAŽENÍ ABSOLUTNÍ KRITIKY*

a) *„DUCH“ A „MASA“*

Doposud se zdálo, že se kritická kritika více méně zabývá kritickým posuzováním různých *masových* předmětů. Nyní vidíme, jak se zabývá absolutně kritickým předmětem, *sama sebou*. Doposud si vytvářela relativní slávu tím, že kriticky snižovala, zavrhovala a proměňovala *určité* masové předměty a osoby. Nyní si vytváří *absolutní* slávu tím, že kriticky snižuje, zavrhuje a proměňuje masu všeobecně. Relativní kritice stály v cestě relativní meze. Absolutní kritice stojí v cestě absolutní mez, mez v podobě masy, masa jako mez. Relativní kritika ve svém protikladu k určitým mezím nutně byla sama *omezené* individuum. Absolutní kritika v protikladu k *všeobecné* mezi, k mezi jako takové, je nutně *absolutní* individuum. Jako se rozmanité masové předměty a osoby spojily vjedno v *nečisté* břečce *„masy“*, tak se zdánlivě ještě předmětná a osobní kritika proměnila v *„čistou kritiku“*. Doposud se zdálo, že kritika je více méně *vlastností* kritických individuí Reichardta, Edgara, Fauchera atd. Teď je *subjektem* a pan Bruno je jejím vtělením.

Doposud se zdálo, že *masovost* je více méně vlastností kritisovaných předmětů a osob; nyní jsou předměty a osoby učiněny „*masou*" a „*masa*" je učiněna předmětem a osobou. Všechny dosavadní kritické vztahy se zredukovaly na vztah absolutní kritické moudrosti k absolutní masové hlouposti. A tento *základní vztah* se jeví jako *smysl, tendence, heslo* dosavadních kritických činů a bojů.

Přiměřeně svému absolutnímu charakteru bude muset „čistá" kritika hned při svém prvním vystoupení vyslovit odlišující „*heslo*", přesto však jakožto absolutní duch bude muset prodělat dialektický proces. Teprve až dokoná svůj nebeský pohyb, bude její původní pojem opravdu uskutečněn. (Viz Hegelova „Enzyklopädie" [„Encyklopedie"][30].)

„Ještě před několika měsíci," zvěstuje absolutní kritika, „si masa o sobě myslila, že je obrovsky silná a že je určena k světovládě, která se jí zdála tak blízko, že by se to dalo na prstech spočítat."[31]

Kdo jiný než sám pan *Bruno Bauer* v „Dobré věci svobody" [„Die gute Sache der Freiheit"] (rozumí se, ve své „*vlastní*" věci), v „Židovské otázce" [„Die Judenfrage"][32] atd. na prstech počítal blízkost nedaleké světovlády, i když přiznával, že datum nemůže přesně určit? Masou vlastních hříchů doplňuje rejstřík hříchů masy.

„Masa si myslila, že si osvojila mnoho pravd, které se jí rozuměly samy sebou." „Člověk si však nějakou *pravdu úplně osvojil* až tehdy... když za ní šel všemi *jejími* důkazy."

Pravda je pro pana Bauera, stejně jako pro Hegela, *automat*, který se sám dokazuje. Člověk nemusí dělat nic jiného než za ní *jít*. Stejně jako u Hegela, není výsledkem skutečného vývoje nic než *dokázaná pravda*, t. j. pravda došlá k *uvědomění*. Absolutní kritika se tudíž může s nejomezenějším theologem zeptat:

„*Nač* by byly *dějiny*, kdyby jejich úkolem nebylo *dokazovat* právě tyto nejprostší ze všech pravd (jako na př. pohyb Země kolem Slunce)?"

Jako podle dřívějších theologů rostliny existují proto, aby je požírala zvířata, a zvířata proto, aby je pojídali lidé, tak jsou tu dějiny k tomu, aby sloužily konsumčnímu aktu theoretického pojídání, *dokazování*. Člověk je tu proto, aby tu byly dějiny, a dějiny jsou tu proto, aby tu byl *důkaz pravd*. V této *kriticky* trivialisované

formě se opakuje spekulativní moudrost, že člověk, dějiny jsou tu proto, aby *pravda* došla k *sebeuvědomění*.

Dějiny stejně jako *pravda* se tak stávají zvláštní osobou, metafysickým subjektem, a skutečná lidská individua jsou pouhým jeho nositelem. Proto absolutní kritika používá takovýchto frází:

„Dějiny nestrpí, aby si z nich někdo tropil smích... Dějiny vynaložily největší úsilí na to... Dějiny se zabývaly... k čemu by tu také Dějiny byly?... Dějiny nám výrazně dokazují... Dějiny dávají na pořad dne pravdy" atd.

Jestliže podle tvrzení absolutní kritiky doposud zaměstnávalo dějiny jen *pár* takových – nejprostších – pravd, které se konec konců rozumějí samy sebou, dokazuje tato chudost, na kterou absolutní kritika redukuje dosavadní lidské zkušenosti, především jen její *vlastní* chudost. S nekritického stanoviska je naopak výsledkem dějin to, že nakonec se nejsložitější pravda, tresť veškeré pravdy, *lidé*, rozumějí sami sebou.

„Avšak pravdy," dokazuje dále absolutní kritika, „které se masa *zdají* tak jasné, že se *předem* rozumějí samy sebou... že masa považuje za zbytečné je dokazovat, tyto pravdy nestojí za to, aby je dějiny ještě výslovně dokazovaly; vůbec nejsou částí úkolu, jehož řešením se dějiny zaměstnávají."

Ve svatém rozhorlení proti mase říká jí absolutní kritika nejvybranější lichotku. *Je-li* pravda nad slunce jasnější proto, že se mase tak jasná *zdá*, *chovají-li* se dějiny k pravdám podle toho, *zač je pokládá* masa, znamená to, že úsudek masy je absolutní, neomylný, že je to *zákon* dějin, a ty že dokazují jen to, co mase *není* nad slunce jasnější, co proto podle jejího názoru potřebuje důkazu. Masa tedy předpisuje dějinám jejich „úkol" a jejich „zaměstnání".

Absolutní kritika mluví o „pravdách, které se *předem* rozumějí samy sebou". Ve své kritické naivitě vynalézá absolutní „*předem*" a abstraktní, neměnnou „*masu*". „Předem" masy XVI. století a „předem" masy XIX. století se v očích absolutní kritiky liší tak málo jako tyto masy samy. Pro pravdu, která se stala *opravdovou*, *zřejmou*, samo sebou se rozumějící pravdou, je charakteristické právě to, že se „*předem* rozumí sama sebou". Polemika absolutní kritiky proti pravdám, které se předem rozumějí samy sebou, je polemika proti pravdám, které se vůbec „rozumějí samy sebou".

Pravda, která se rozumí sama sebou, ztratila pro absolutní

kritiku, jakož i pro božskou *dialektiku*, všechen vtip, všechen smysl, všechnu *hodnotu*. Pozbyla chuti jako odstálá voda. Proto absolutní kritika *dokazuje* na jedné straně všechno, co se rozumí samo sebou, a kromě toho mnoho věcí, které mají to štěstí, že jim nelze porozumět, a proto se nikdy nebudou samy sebou rozumět. Na druhé straně se pro ni samo sebou rozumí všechno, co vyžaduje vyvozování. Proč? Protože u *skutečných úkolů* se rozumí *samo sebou*, že se *nerozumějí* samy sebou.

Protože Pravda, stejně jako dějiny, je éterický, od materiální masy odtržený subjekt, neobrací se k empirickému člověku, nýbrž k „*hloubi duše*", nedoléhá, má-li být „*opravdu poznána*", na *hrubé tělo* člověka, přebývající někde v hlubinách anglického suterénu nebo ve výšinách francouzského podkroví, nýbrž „táhne se" „skrz naskrz" jeho idealistickým zažívacím ústrojím. Absolutní kritika sice dává „mase" vysvědčení, že dosud byla po svém, t. j. povrchně dotčena pravdami, které dějiny milostivě „daly na pořad dne"; zároveň však prorokuje, že

„*poměr masy k historickému pokroku se úplně změní*".

Tajemný smysl tohoto kritického proroctví nám bude co nevidět „nad slunce jasnější".

„Všechny veliké akce dosavadních dějin," dovídáme se, „byly *předem* pochybené, míjely se cíle a neměly pronikavý úspěch proto, že na nich *měla zájem*, že se pro ně *nadchla* masa — jinak řečeno musely žalostně skončit proto, že idea, o kterou v nich šlo, byla taková, že se musela spokojit s tím, že bude povrchně pochopena, tedy počítat se souhlasem masy."

Zdálo by se, že pochopení, které nějaké ideji stačí, t. j. které nějaké ideji odpovídá, již není povrchní. Pan Bruno přichází s *poměrem* mezi *ideou* a jejím *chápáním* jen *naoko*, stejně jako jen *naoko* přichází s *poměrem* pochybené dějinné *akce* k *mase*. Jestliže tedy absolutní kritika něco zatracuje jako „povrchní", pak jsou to dosavadní dějiny vůbec, dějiny, jejichž akce a ideje byly idejemi a akcemi „mas". Zavrhuje *masové* dějiny a na jejich místo chce dosadit *kritické* dějiny (viz články pana Julese Fauchera o aktuálních anglických otázkách). Podle dosavadních *nekritických* dějin, tedy dějin sepsaných jinak než ve smyslu absolutní kritiky, je dále nutno přesně rozlišovat mezi tím, do jaké míry *masa* „*měla*" na cílech „*zájem*", a tím, do jaké míry se pro ně „*nadchla*". „*Idea*" si vždy utržila ostudu, jakmile se odlišila od „*zájmu*". Na druhé straně není těžké pochopit, že každý masový, historicky se prosazující „*zájem*", když po prvé vstupuje na světové jeviště, v „*ideji*" nebo „*představě*" daleko překračuje své skutečné meze a zaměňuje se s *lidským* zájmem vůbec. Tato *iluse* vytváří to, co *Fourier* nazývá *tónem* každé dějinné epochy. *Zájem* buržoasie v revoluci z roku 1789 se zdaleka *neminul cíle*, „*vyhrál*" všechno a měl „*nejpronikavější úspěch*", byť jakkoli vyprchal „*pathos*" a jakkoli povadly květy „*nadšení*", kterými si ověnčil kolébku, Tento *zájem* byl tak mocný, že vítězně přemohl Maratovo pero, guillotinu hrůzovládců a Napoleonovu dýku i krucifix a čistokrevnost Bourbonů. Jen pro *masu*, pro niž *politická* „idea" nebyla idejí jejího skutečného „*zájmu*", jejíž pravý životní princip se tedy neshodoval s životním principem revoluce, reálné podmínky jejíhož osvobození jsou podstatně odlišné od podmínek, v jejichž mezích mohla buržoasie osvobodit sebe a společnost, jen pro tuto masu se revoluce „minula cíle". Jestliže se tedy revoluce, která může být představitelkou všech velkých dějinných „akcí", minula cíle, minula se cíle proto, že masa, v jejíchž životních podmínkách se revoluce v podstatě pohybovala, byla *výlučná masa*, nezahrnující celek, *omezená* masa. Neminula se cíle proto, že se pro ni „*nadchla*" a že na ní „*měla zájem*" masa, nýbrž proto, že pro nejpočetnější část masy, část odlišnou od buržoasie, nebyl princip revoluce jejím *skutečným* zájmem, *jejím vlastním* revolučním principem, nýbrž že to pro ni byla *jen* „*idea*", tedy jen předmět chvilkového *nadšení* a jen zdánlivého *povznesení*.

S hloubkou a šíří dějinné akce bude tedy růst objem masy, jejíž akcí je. V kritických dějinách, podle nichž při historických akcích nejde o jednající masy, ani o empirické jednání, ani o empirický *zájem* tohoto jednání, nýbrž „*v nichž jde*" naopak jen „*o ideu*", v takových dějinách se to ovšem odehrává úplně jinak.

„*V mase*," poučuje nás kritika, „*a nikde jinde dlužno hledat pravého nepřítele ducha* na rozdíl od toho, jak se domnívají její dřívější liberální mluvčí."

Nepřáteli pokroku *vně* masy jsou právě zesamostatnělé, *vlastním* životem nadané *produkty sebeponížení*, *sebezavržení*, *sebezvnějšnění masy*. Když se masa staví proti samostatně existujícím *produktům* svého *sebeponížení*, staví se tím proti *vlastnímu* nedostatku, tak jako se

člověk tím, že se obrací proti existenci boha, obrací proti své *vlastní náboženskosti*. Protože však tyto *praktické* výsledky sebezvnějšnění masy ve skutečném světě existují vnějším způsobem, musí masa proti nim také *vnějším* způsobem bojovat. Vůbec nesmí tyto produkty svého sebezvnějšnění považovat za pouze *ideální* fantasmagorie, za pouhá *zvnějšnění* sebeuvědomění* a nesmí chtít zničit *materiální* odcizení čistě *vnitřní spiritualistickou* akcí. Již Loustalotův časopis z roku 1789[33] má motto:

„Velcí se nám zdají velcí jen proto,
že jsme na kolenou.
Povstaňme!"

Ale má-li se povstat, nestačí udělat to v *myšlenkách*, a nad *skutečnou, smyslovou* hlavou si nechat viset *skutečné, smyslové* jho, které se nedá odhloubat idejemi. *Absolutní kritika* se však od Hegelovy *„Fenomenologie"* naučila alespoň *umění* proměňovat *reálné, objektivní, mimo mne* existující okovy v *pouze ideální*, pouze *subjektivní*, pouze *ve mně* existující okovy, a tudíž všechny *vnější*, smyslové boje proměňovat v čisté boje myšlenek.

Tato kritická proměna zakládá *předzjednanou harmonii kritické kritiky* a *censury*. S kritického hlediska není boj spisovatele s censorem boj „muže proti muži". Censor naopak není nic jiného než *můj vlastní takt*, který mi *zosobňuje* starostlivá policie, můj vlastní takt, který bojuje s mou netaktností a nekritičností. Spisovatelův boj s censorem je jen zdánlivě, jen pro špatnou smyslovost něco jiného než *vnitřní* boj spisovatele *se sebou samým*. Censor, *pokud* je ode mne skutečně *individuálně odlišná osoba, policejní biřic*, který znásilňuje produkt mého ducha podle vnějšího měřítka, cizího věci samé, je pouze *masovou* smyšlenkou, *nekritickou chimérou*. Že censura zakázala Feuerbachovy „Thesen zur Reform der Philosophie" [„These k reformě filosofie"][34], nezavinilo oficiální barbarství censury, zavinilá to nekulturnost Feuerbachových „Thesí". Pro kritiku, nepošpiněnou žádnou masou a hmotou, pro *„čistou"* kritiku je i censor čistou „éterickou" postavou, odtrženou od veškeré masové skutečnosti.

* Výraz „zvnějšnění" (Entäusserung) je hegelovský filosofický termín, s nímž Hegel operuje zejména ve své „Fenomenologii ducha". „Zvnějšněním" nazývá Hegel na př. proces, jímž se zpředmětňují, zvěcňují společenské vztahy a odcizují se vzhledem k svému subjektu-člověku; nazývá tak též proces, jímž se „duch" stává sám sobě předmětem, stává se jiným, sobě cizím (v procesu poznání); konečně podle Hegelova pojetí jsou příroda a dějiny „zvnějšněním" ducha. Zde ve „Svaté rodině" používá Marx tohoto pojmu většinou v hegelovském smyslu; později pak jej podrobuje kritice a dává mu nový obsah. *(Pozn. čes. red.)*

Absolutní kritika prohlásila *„masu"* za *pravého nepřítele ducha*. Podrobněji to rozvádí takto:

„Duch nyní ví, kde má *hledat svého* jediného *protivníka* — v sebeklamech a slabošství masy."

Absolutní kritika vychází z *dogmatu* absolutního oprávnění *„ducha"*. Dále vychází z *dogmatu zásvětné* existence ducha, t. j. z toho, že duch přebývá mimo masu lidstva. A nakonec proměňuje na jedné straně „Ducha", „Pokrok" a na druhé straně „Masu" ve *fixní* podstaty, v pojmy, a jakožto takovéto dané neměnné krajnosti je pak staví proti sobě. Absolutní kritice ani nenapadá, aby zkoumala *„Ducha"* samého, aby zkoumala, zda „fráze", „sebeklam", „slabošství" nepramení z jeho vlastní spiritualistické povahy, z jeho lichých nároků. Duch je naopak *absolutní*, ale zároveň se na neštěstí ustavičně převrací v *bezduchost*: stále se přepočítává. Musí tedy nutně mít *nějakého protivníka*, který proti němu kuje pikle. Tímto *protivníkem* je masa.

Stejně je tomu s *„pokrokem"*. Přes snahy *„pokroku"* je vidět ustavičné *kroky zpět* a *pohyb v kruhu*. Absolutní kritika zdaleka netuší, že kategorie *„pokroku"* je úplně bezobsažná a abstraktní, naopak, je tak důmyslná, že uznává *„pokrok"* za absolutní, aby mohla k vysvětlení kroku zpět předpokládat *„osobního protivníka"* pokroku, *masu*. Protože *„masa"* není nic jiného než *„protiklad Ducha"*, Pokroku, „Kritiky", lze ji také určit jen tímto imaginárním protikladem; jinak, nepřihlížíme-li ke konstatování tohoto protikladu, dovede kritika o *smyslu* a existenci masy říci jen něco *nesmyslného*, protože zhola neurčitého:

„Masa v *tom smyslu*, ve kterém toto *‚slovo'* zahrnuje *také tak zvaný* vzdělaný svět."

Takové „také" a „tak zvaný" stačí ke kritické definici. To znamená, že Masa je odlišná od *skutečných* mas a jako *„Masa"* existuje jen pro *„Kritiku"*.

Všichni komunističtí a socialističtí spisovatelé vycházeli z pozorování, že na jedné straně zřejmě i skvělé činy, které mají nej-

příznivější podmínky, nemají skvělé výsledky a končí triviálnostmi a na druhé straně, že *veškerý pokrok ducha* byl dosud *pokrokem proti mase lidstva*, která byla vháněna do stále *nelidštější* situace. Proto prohlásili (viz *Fourier*) *„pokrok"* za nedostačující, abstraktní *frázi* a tušili (viz mezi jinými *Owen*), že civilisovaný svět má nějakou základní vadu; podrobili proto *skutečné* základy nynější společnosti pronikavé *kritice*. Této komunistické kritice pak v praxi od počátku odpovídalo hnutí *široké masy*, na jejíž úkor probíhal dosavadní dějinný vývoj. Jen ten, kdo poznal vědychtivost, zvídavost, mravní energii francouzských a anglických dělníků a jejich neúnavné úsilí vyvíjet se, dovede si učinit představu o *lidské* ušlechtilosti tohoto hnutí.

Jak nekonečně *duchaplná* je „absolutní kritika", když tváří v tvář těmto faktům duchovního i praktického života jednostranně vidí jen *jednu* stránku věci, ustavičné ztroskotávání ducha, a rozmrzena tím ještě ke všemu hledá *protivníka* „Ducha", kterého nalézá v „Mase"! Tento velký *objev* kritiky je konec konců jen *tautologie*. Podle jejího názoru měl Duch dosud proti sobě mez, překážku, t. j. *protivníka, protože* měl *protivníka*. A kdože je tímto protivníkem *ducha? Bezduchost*. Kritika totiž určuje masu jen jako „protiklad" ducha, jako *bezduchost*, a vezmeme-li bližší určení bezduchosti, jako „indolenci", „povrchnost", „sebeuspokojení". Jaká to naprostá převaha nad komunistickými spisovateli nejít za bezduchostí, indolencí, povrchností, sebeuspokojením k jejich zdrojům, nýbrž *morálně* je odsoudit a *odhalit* jako protiklad ducha, pokroku! Tyto vlastnosti jsou sice prohlašovány za vlastnosti Masy jakožto *subjektu*, který je od nich ještě odlišován, ale není to nic jiného než „kritické" *zdání* odlišení. Jen *naoko* operuje absolutní kritika kromě abstraktních vlastností bezduchosti, indolence atd. ještě *určitým* konkretním subjektem, neboť *„masa"* v pojetí kritiky není *nic* jiného než tyto abstraktní vlastnosti, jiný *název* pro tyto vlastnosti, jejich *fantastická personifikace*.

Vztah mezi „duchem a masou" má však ještě *skrytý* smysl, který vyjde úplně najevo v našem dalším výkladu. Zde jej pouze naznačíme. Tento vztah, *objevený* panem Brunem, není totiž nic jiného než *kriticky zkarikované dovršení hegelovského pojetí dějin*, které zase není ničím jiným než *spekulativním* výrazem *křesťansko-germánské-*

ho dogmatu o protikladu *ducha* a *hmoty, boha* a *světa*. Tento protiklad se totiž v dějinách, ve světě lidí samém vyjadřuje tak, že hrstka vyvolených *individuí* jako *aktivní* duch stojí proti ostatnímu lidstvu jako *bezduché mase*, jako *hmotě*.

Hegelovo pojetí dějin předpokládá jakéhosi *abstraktního* čili *absolutního ducha*, který se vyvíjí tak, že lidstvo je jen jakousi *masou*, která je jeho nevědomým nebo vědomým nositelem. Uvnitř *empirických*, exoterických dějin tudíž u Hegela probíhají *spekulativní*, esoterické dějiny. Dějiny lidstva se mění v dějiny *abstraktního*, tudíž pro skutečného člověka *nadpozemského ducha* lidstva.

Souběžně s touto hegelovskou doktrinou vyvíjelo se ve Francii učení *doktrinářů*[35], kteří hlásali *svrchovanost rozumu* proti *svrchovanosti lidu*, aby vyloučili masy a vládli *sami*. To je důsledné. Není-li činnost *skutečného* lidstva ničím jiným než činností *masy* lidských individuí, musí si naproti tomu *abstraktní obecnost*, Rozum, Duch najít abstraktní výraz, který se vyčerpává v několika málo individuích. Na postavení a představivosti toho kterého individua pak záleží, zda se chce vydávat za tohoto představitele „Ducha".

Již u *Hegela* má *absolutní duch* dějin v *mase* svůj materiál a teprve ve *filosofii* svůj odpovídající výraz. Nicméně Filosof je jen orgánem, v němž si absolutní duch, který dělá dějiny, po vykonání pohybu *dodatečně* uvědomuje sám sebe. Na toto dodatečné filosofovo vědomí se omezuje jeho podíl na dějinách, neboť skutečný pohyb koná absolutní duch *nevědomky*. Filosof tedy přichází post festum*.

Hegel se dopouští dvojí polovičatosti – předně tím, že prohlašuje filosofii za jsoucno absolutního ducha a přitom se brání tomu, prohlásit za *absolutního* ducha *skutečné filosofické individuum*; za druhé pak tím, že absolutnímu duchu jakožto absolutnímu duchu dává dělat dějiny jen *zdánlivě*. Protože si totiž absolutní duch *uvědomuje* sám sebe jako tvůrčího světového ducha až *post festum* ve filosofovi, existuje jeho dělání dějin jen ve vědomí, v mínění a představě filosofa, jen ve spekulativní fantasii. Pan Bruno tuto Hegelovu polovičatost překonává.

Předně prohlašuje Kritiku za absolutního ducha a *sám sebe* za

* — doslova: po slavnosti; když je vše hotovo, pozdě, s křížkem po funuse. *(Pozn. red.)*

Kritiku. Jako je element kritiky vyhoštěn z masy, tak je element masy vyhoštěn z kritiky. Proto se Kritika necítí vtělena v nějaké *mase*, nýbrž výhradně v nepatrné *hrstce* vyvolenců, v panu *Bauerovi* a jeho učednících.

Pan Bruno dále překonává i druhou Hegelovu polovičatost; nedělá už jako hegelovský duch dějiny post festum ve fantasii, nýbrž v protikladu k mase ostatního lidstva *vědomě* hraje úlohu *světového ducha*, vstupuje s ní do *dramatického* poměru v přítomnosti a vynalézá a vytváří dějiny záměrně a po zralém uvážení.

Na jedné straně stojí masa jako pasivní, bezduchý, bezdějinný, *materiální* element dějin; na druhé straně stojí Duch, Kritika, pan Bruno a spol. jako aktivní element, z něhož vychází všechno *historické* dění. Akt přetváření společnosti se redukuje na *mozkovou činnost* kritické kritiky.

Nejen to. Vztah kritiky, tedy i vtělené kritiky, pana Bruna a spol. k mase je vpravdě *jediný* dějinný vztah naší doby. Celé nynější dějiny se omezují na pohyb obou těchto stran vůči sobě navzájem. Všechny protiklady se zredukovaly na tento *kritický* protiklad.

Protože se kritická kritika sama sobě *zpředmětňuje* jen ve svém protikladu, mase, *hlouposti*, musí si tento protiklad ustavičně *vytvářet*, a pánové Faucher, Edgar a Szeliga podali dostatečné ukázky, jak virtuosní je ve svém oboru, v *masovém ohlupování* osob a věcí.

Vydejme se teď s absolutní kritikou na její *tažení* proti *mase*.

b) *ŽIDOVSKÁ OTÁZKA ČÍS. 1. POLOŽENÍ OTÁZEK*

„Duch" v protikladu k mase hned dává najevo svou *kritičnost* tím, že pokládá své vlastní omezené dílo, *„Židovskou otázku"* Bruna Bauera, za absolutní a jen jeho odpůrce za hříšníky. V replice čís. 1[36] na útoky proti tomuto spisu prozrazuje, že nemá potuchy o jeho nedostatcích, naopak stále ještě tvrdí, že objevil „pravý", *„obecný"*(!) význam židovské otázky. V pozdějších replikách jej uzříme nucena přiznat svá *„nedopatření"*.

„Přijetí, s jakým se má práce setkala, je *počátkem* důkazu, že právě ti, kdo dosud pozvedali hlas pro svobodu a ještě nyní pro ni řeční, musejí se nejvíce stavět proti duchu, a obrana, kterou nyní této práci věnuji, podá další důkaz o tom, jak chudí duchem jsou *mluvčí masy*, kteří si myslí, že jsou kdovíjak velcí proto, že vystoupili jako zastánci emancipace a dogmatu o *‚lidských právech'*."

Při vyjití spisu absolutní kritiky „masa" nutně musela *začít* dokazovat, že je protikladem ducha, protože její *existence* je dokonce *podmíněna* a *dokázána* protikladem k absolutní kritice.

Polemika některých liberálních a racionalistických židů proti páně Brunově „Židovské otázce" má ovšem úplně jiný kritický smysl než masová polemika liberálů proti filosofii a racionalistů proti Straussovi. Jak originální je obrat, který jsme právě ocitovali, lze ostatně posoudit podle tohoto místa z *Hegela*:

„Přitom je možno upozornit na zvláštní formu špatného svědomí, projevující se tím druhem výmluvnosti, jímž se nafukuje ona" (liberální) „mělkost; spočívá především v tom, že tam, kde je *nejduchaprázdnější*, nejvíce mluví o *duchu*, kde je nejmrtvější a nejkoženější, má plná ústa slova *život*" atd.[37]

Pokud jde o *„lidská práva"*, bylo panu Brunovi dokázáno („K židovské otázce". „Deutsch-Französische Jahrbücher"[38]), že nikoli *mluvčí masy*, nýbrž *„on sám"* nepochopil jejich podstatu a naložil s nimi dogmaticky. Proti jeho objevu, že lidská práva nejsou *„vrozena"*, objevu, který byl v posledních více než 40 letech v Anglii nekonečněkrát objeven, je třeba Fourierovo tvrzení, že rybolov, honitba atd. jsou vrozená lidská práva, nazvat geniálním.

Uvedeme jen několik příkladů z boje pana Bruna s *Philippsonem*, *Hirschem* atd. Ani tito tristní odpůrci nepodlehnou absolutní kritice. Pan *Philippson* vůbec neříká nějakou nesrovnalost — jak tvrdí absolutní kritika – vytýká-li jí:

„Bauer myslí stát zvláštního druhu... *filosofický ideál státu.*"

Pan Bruno, který zaměnil stát s lidstvem, lidská práva s člověkem, politickou emancipaci s lidskou emancipací, nutně musil ne-li myslit, tedy si alespoň vymýšlet stát zvláštního druhu, filosofický ideál státu.

„Krasořečník" (pan Hirsch) „by byl udělal lépe, kdyby byl místo úmorného sepisování své these raději vyvrátil můj důkaz, že *křesťanský stát*, protože jeho životním principem je určité náboženství... nemůže stoupencům jiného určitého náboženství přiznat plnou rovnost se svými stavy."

Kdyby byl krasořečník *Hirsch* skutečně vyvrátil páně Brunův důkaz a – jak to udělaly „Deutsch-Französische Jahrbücher" – ukázal, že stát stavů a výhradního křesťanství je nejen nedovršeným státem, nýbrž nedovršeným *křesťanským* státem, byl by mu pan Bruno odpověděl stejně, jako odpovídá tomuto časopisu:

„Námitky v této věci jsou bezvýznamné."

Proti tvrzení pana Bruna, že:

„židé vyvolali tlakem proti pružinám dějin protitlak",

úplně správně připomíná pan Hirsch:

„...musili tedy něco znamenat pro utváření dějin, a tvrdí-li to sám B., tvrdí potom na druhé straně neprávem, že ničím nepřispěli k utváření novější doby."

Pan Bruno odpovídá:

„Trn v oku je také něco — a přispívá snad proto nějak k vývoji mého zraku?"

Trn, který mi – jako židovstvo křesťanskému světu – od narození vězí v oku, zůstává tam vězet a roste a utváří se s okem, není nějaký obyčejný trn, nýbrž zázračný trn, který patří k mému oku a který by dokonce musil přispět k vrcholně originálnímu vývoji mého zraku. Kritický „*trn*" tedy nemůže skolit krasořečníka „*Hirsche*"*. V citované kritice ostatně byl panu Brunovi odhalen význam židovstva pro „*utváření* novější doby".

Theologická mysl absolutní kritiky se cítí do té míry uražena výrokem jednoho *poslance porýnského zemského sněmu*, který řekl, že „židé jsou *podivínští* po jejich, židovském, a ne po našem, tak zvaném křesťanském způsobu", že ho ještě dodatečně „volá k *pořádku* za použití tohoto argumentu".

K tvrzení jiného poslance, že „k *občanskému* zrovnoprávnění židů může dojít jen tam, kde židovství samo již neexistuje", poznamenává pan Bruno:

„Správně! totiž správně tehdy, neopomene-li se jiný výrok kritiky, který jsem ve svém spise pronesl," totiž výrok, že by muselo přestat existovat také křesťanství.

* Slovní hříčka: „Hirsch" je jednak příjmení, jednak „jelen". *(Pozn. red.)*

Je vidět, že absolutní kritika ve své replice čís. 1 na útoky proti „Židovské otázce" za podmínku *občanské* rovnosti stále ještě považuje zrušení náboženství, atheismus, že tedy ve svém prvním stadiu *ještě* ani trochu nepochopila podstatu státu ani „*nedopatření*" svého „*díla*".

Absolutní kritika je rozladěna, prozrazuje-li na ni někdo, že „nejnovější" vědecký objev, ke kterému se *chystá*, je už dávno všeobecně rozšířeným názorem. Jeden z porýnských poslanců poznamenává:

„Že by se Francie a Belgie při organisaci svých politických poměrů vyznamenávaly nějakou zvláštní jasností v poznání principů, to ještě nikdo netvrdil."

Absolutní kritika by mohla namítnout, že toto tvrzení překládá přítomnost do minulosti tím, že názor o neuspokojivosti francouzských politických principů, který dnes zevšedněl, vydává za tradiční. Absolutní kritice by však tato věcná odpověď nebyla nic platná. Musí naopak vydávat zastaralý názor za nynější a nynější prohlásit za kritické tajemství, které jí ještě zbývá odhalit mase *svým* studiem.

„To" (zastaralý předsudek) „tvrdili *velmi mnozí*" (masa); **„*ale důkladné probádání* dějin *dokáže*, že *i* po velkých pracích vykonaných Francií *zbývá ještě mnoho vykonat* pro poznání principů."**

Důkladné probádání dějin tedy „*nevykoná*" poznání principů. Ve své důkladnosti *dokáže* jen to, že „*zbývá ještě mnoho vykonat*". Věru velký výkon, velký zejména po pracích socialistů! Nicméně pro poznání nynějšího společenského stavu koná pan Bruno *mnoho* již touto poznámkou:

„*Určitost*, která dnes vládne, je *neurčitost*."

Říká-li Hegel, že vládnoucí *čínská* určitost [die Bestimmtheit] je „bytí", vládnoucí *indická* určitost je „nic" atd., pak na něj absolutní kritika „čistě" navazuje, redukuje-li charakter nynější doby na logickou kategorii „*neurčitosti*", a to tím čistěji, že také „neurčitost" stejně jako „bytí" a „nic" patří do první kapitoly spekulativní logiky, do kapitoly o „*kvalitě*".

S čís. 1 „*Židovské otázky*" se nemůžeme rozloučit bez všeobecné poznámky.

Jedním z hlavních zaměstnání absolutní kritiky je, že všechny časové otázky napřed *správně klade*. Neodpovídá totiž na *skutečné* otázky, nýbrž podstrkuje *úplně jiné* otázky. Tak jako dělá všechno, musí i „časové otázky" napřed *udělat*, udělat z nich *své*, kriticky kritické otázky. Kdyby šlo o Code Napoléon, dokázala by, že *vlastně* jde o „*Pentateuch*". Její *kladení* „časových otázek" je kritické *znetvořování* a *překrucování* těchto otázek. Tak překroutila i „židovskou otázku" tak, že nepotřebovala zkoumat *politickou emancipaci*, o kterou v této otázce jde, nýbrž že se naopak mohla spokojit kritikou židovského náboženství a vylíčením křesťansko-germánského státu.

I tato metoda stejně jako všechny originality absolutní kritiky je opakováním *spekulativního* triku. *Spekulativní* filosofie, zejména *hegelovská* filosofie, musila překládat všechny otázky z formy zdravého lidského úsudku do formy spekulativního rozumu a proměňovat skutečnou otázku ve *spekulativní* otázku, aby na ni mohla odpovědět. Když mi spekulace jako katechismus překroutila v ústech *mou* otázku a vložila mi do nich *svou* otázku, mohla ovšem stejně jako katechismus mít pohotově odpověď na každou z mých otázek.

c) *HINRICHS ČÍS. 1. TAJEMNÉ NARÁŽKY O POLITICE, SOCIALISMU A FILOSOFII*

„*Politicky!*" Absolutní kritika doslova trne hrůzou, že se takové slovo může vyskytnout v přednáškách prof. *Hinrichse.*[39]

„Kdo sledoval vývoj novější doby a zná dějiny, jistě *také* ví, že politická hnutí probíhající v dnešní době mají *úplně jiný*" (!) „význam než *politický* — mají v základě" (v základě! A teď základní moudrost) „význam *společenský*" (!), „který, jak známo" (!), „je toho druhu" (!), „že *všechny* politické zájmy jsou před ním *bezvýznamné*" (!).

Několik měsíců před vyjitím kritické „Literatur-Zeitung" vyšel, *jak známo* (!), fantastický politický spis pana Bruna „*Staat, Religion und Partei*" [„*Stát, náboženství a strana*"][40]!

Mají-li politická hnutí *společenský význam*, jak mohou být politické zájmy před svým vlastním společenským významem „*bezvýznamné*"?

„Pan Hinrichs není znalec ani doma, ani kde jinde ve světě. — Nemohl být v ničem doma, *protože — protože* kritika, která v posledních čtyřech letech započala a konala své *nikterak ‚politické'*, nýbrž *společenské*" (!) „dílo, mu zůstala *úplně*" (!) „neznáma".

Kritika, která podle mínění masy nekonala „nikterak *politické*", nýbrž „*veskrze theologické*" dílo, spokojuje se i nyní, kdy nejen za čtyři léta, nýbrž od svého literárního zrodu po prvé vyslovuje slovo „*společenský*", tímto *slovem*!

Od doby, kdy socialistické spisy rozšířily v Německu poznatek, že bez výjimky *všechny* lidské snahy a *všechna* lidská díla mají *společenský* význam, může pan Bruno i svým theologickým dílům říkat *společenská*. Ale jaký je to *kritický* požadavek, aby prof. Hinrichs čerpal socialismus z *poznání Bauerových* spisů, když všechna díla B. Bauera vyšlá před Hinrichsovými přednáškami všude tam, kde vyvozují praktické závěry, vyvozují *politické* závěry! Profesor Hinrichs, abychom mluvili nekriticky, nemohl páně Brunova vyšlá díla doplnit jeho díly, která ještě nevyšla. Kriticky vzato je ovšem masa povinna jak „politická", tak všechna masová „hnutí" absolutní kritiky vykládat v duchu budoucnosti a absolutního pokroku! Aby však pan Hinrichs po seznání „Literatur-Zeitung" už nikdy nezapomněl slovo „*společenský*" a už nikdy nepřehlédl „*společenský*" charakter Kritiky, absolutní kritika po třetí *pod trestem zakazuje* před celým světem *slovo* „*politický*", a po třetí slavnostně opakuje slovo „*společenský*".

„O *politickém* významu se již *nedá mluvit*, přihlížíme-li k *pravé* tendenci novějších dějin: *avšak* — avšak *společenský* význam" atd.

Jako je prof. Hinrichs smírnou obětí za dřívější „politická" hnutí absolutní kritiky, tak je smírnou obětí za její „*hegelovská*" hnutí a rčení používaná před vyjitím „Literatur-Zeitung" úmyslně a pak v tomto časopise neúmyslně.

Jednou vrhá kritika Hinrichsovi do tváře heslo „*ryzí hegelovec*" a dvakrát „*hegelovský filosof*". Pan Bruno dokonce „*doufá*", že „banální rčení, jež prodělala tak únavný koloběh všemi knihami *hegelovské* školy" (zejména jeho vlastními knihami), *při tom* velkém „*zemdlení*", v jakém je zastihujeme v přednáškách prof. Hinrichse, na své další pouti brzy dojdou cíle. Pan Bruno si od *zemdlení prof.*

Hinrichse slibuje zrušení *hegelovské filosofie* a *své vlastní vykoupení* z této filosofie.

Při svém *prvním tažení* kácí tedy absolutní kritika vlastní božstva, která tak dlouho uctívala, „*politiku*" a „*filosofii*", tím že je prohlašuje za modly prof. Hinrichse.

Slavné první tažení!

2) *DRUHÉ TAŽENÍ ABSOLUTNÍ KRITIKY*

a) *HINRICHS ČÍS. 2. „KRITIKA" A „FEUERBACH". ZAVRŽENÍ FILOSOFIE*

Po výsledku prvního tažení může *absolutní kritika* považovat „*filosofii*" za vyřízenou a přímo ji označit za spojence „*masy*".

„*Filosofové* byli předurčeni k tomu, aby splnili nejniternější přání ‚*masy*'." „Masa *chce*" totiž „jednoduché pojmy, aby se nemusila zabývat věcí, zaklínadla, aby byla se vším předem hotova, fráze, aby jimi zničila Kritiku",

a „filosofie" vyhovuje těmto choutkám „masy"!

Zpita svými vítěznými činy propuká absolutní kritika v *pythické* běsnění proti filosofii. Skrytým kotlem*, jehož páry přivádějí pohlavára absolutní kritiky, zpitého vítězstvím, do zuřivé extase, je *Feuerbachova* „*Philosophie der Zukunft*" [„*Filosofie budoucnosti*"][41]. V březnu si absolutní kritika přečetla Feuerbachův spis. A plodem této četby a zároveň kriteriem vážnosti, s jakou byla provozována, je 2. článek proti prof. Hinrichsovi.

Absolutní kritika, která nikdy nevyšla z klece hegelovského způsobu nazírání, běsní zde proti mřížím a stěnám vězení. „Jednoduchý pojem", terminologie, celý způsob myšlení filosofie, ba všechna filosofie se s odporem zavrhuje. A na její místo najednou nastupuje „*skutečné bohatství lidských vztahů*", „*nesmírný obsah dějin*", „*význam člověka*" atd. Prohlašuje se, že „*tajemství systému*" bylo „*odhaleno*".

Ale kdopak odhalil tajemství „systému"? *Feuerbach*. Kdo zničil

* Slovní hříčka: Feuerbach = ohnivý potok, Feuerkessel = parní kotel (doslova ohnivý kotel). *(Pozn. red.)*

dialektiku pojmů, tuto válku bohů, kterou znali jen filosofové? *Feuerbach*. Kdo dosadil, ne sice „*význam člověka*" – jako by člověk měl ještě nějaký jiný význam než ten, že je člověk! – ale „*člověka*" na místo staré veteše, i „nekonečného sebeuvědomění"? *Feuerbach* a nikdo jiný než *Feuerbach*. Vykonal ještě více. Dávno zničil ty kategorie, kterými se nyní „Kritika" ohání: „skutečné bohatství lidských vztahů, nesmírný obsah dějin, boj dějin, boj masy s duchem" atd. atd.

Když už byl člověk poznán jako podstata, jako základna veškeré lidské činnosti a všech lidských poměrů, může už jen „Kritika" vynalézat *nové kategorie*, a *člověka* samého, jak to právě dělá, znovu proměňovat v kategorii a v princip celé řady kategorií; tím se ovšem vydává na poslední cestu záchrany, která ještě zbývá vyděšené a pronásledované *theologické* nelidskosti. *Dějiny* nedělají *nic*, „nemají *žádné* nesmírné bohatství", „neprobojovávají *žádné* boje"! To všechno dělá, má a probojovává *člověk*, skutečný, živý člověk; není to tak, že by „dějiny" používaly člověka jako prostředku k dosažení *svých* cílů – jako by byly nějakou zvláštní osobou – ne, dějiny nejsou *ničím* jiným než činností člověka, který sleduje *své* cíle. Že si *absolutní* kritika po *Feuerbachových* geniálních vývodech ještě troufá předkládat nám všechno to staré haraburdí v nové podobě, a to v témž okamžiku, kdy mu spílá jako „*masovému*" haraburdí, na což má tím menší právo, že pro zrušení filosofie nikdy nehnula ani prstem – už tento jediný fakt stačí k tomu, aby se vyneslo na světlo „*tajemství*" Kritiky, aby se po zásluze ocenila naivnost, s jakou kritika může prof. Hinrichsovi, jehož *zemdlení* jí už jednou prokázalo tak velkou službu, říci:

„*Škodu* trpí ti, kdo neprodělali žádný vývoj, kteří se tedy *nemohou změnit, ani kdyby chtěli*, a nanejvýš *nový* princip — ale ne! z nového *ani nelze* učinit *frázi, nelze si z něho vypůjčit jednotlivé obraty*."

Absolutní kritika se vypíná nad prof. Hinrichse tím, že rozluštila „*tajemství fakultních věd*". Že by snad byla rozluštila „tajemství" filosofie, právní vědy, politiky, mediciny, národní ekonomie atd.? Kdepak. Ukázala – dejte pozor! – v „Dobré věci svobody" ukázala, že studium pro obživu a svobodná věda, svoboda učení a fakultní statuty si odporují.

Kdyby „absolutní kritika" byla poctivá, přiznala by, co ji osvítilo pokud jde o „tajemství filosofie", ačkoli je na druhé straně dobře, že nedělá *Feuerbachovi* to, co udělala jiným lidem, že mu totiž nevkládá do úst takový nesmysl jako nepochopené a překroucené věty, které si od něho vypůjčila. Pro *theologické* stanovisko „absolutní kritiky" je ostatně příznačné, že zatím co němečtí šosáci začínají *Feuerbachovi* rozumět a osvojovat si jeho závěry, absolutní kritika není s to z něho správně pochopit a vhodně použít jediné věty.

Opravdového pokroku proti svým činům z prvního tažení dosahuje kritika, když boj *„masy"* s *„duchem"* „určuje" jako *„cíl"* celých dosavadních dějin, když prohlašuje „Masu" za *„čisté nic"* „ubohosti", když ji bez obalu nazývá *„hmotou"*, a proti „hmotě" staví *„ducha"* jako to pravé. Není tedy absolutní kritika *ryze křesťansko-germánská?* Když starý protiklad spiritualismu a materialismu po všech stránkách dobojoval svůj boj a byl *Feuerbachem* jednou provždy překonán, dělá z něho „Kritika" znovu v nejodpornější formě základní dogma a dává zvítězit *„křesťansko-germánskému duchu"*.

A konečně jako na odhalení jejího tajemství, jež bylo v prvním tažení ještě skryto, je třeba se dívat na to, že zde protiklad *ducha* a *masy* ztotožňuje s protikladem *„Kritiky"* a masy. Později přikročí k tomu, že ztotožní s *„Kritikou" samu sebe* a tak se prohlásí za *„Ducha"*, za absolutno a nekonečno, a masu naproti tomu za konečnou, surovou, hrubou, mrtvou a neorganickou – neboť tak chápe „Kritika" hmotu.

Jaké to nesmírné bohatství dějin se vyčerpává v poměru lidstva k *panu Bauerovi*!

b) *ŽIDOVSKÁ OTÁZKA ČÍS. 2. KRITICKÉ OBJEVY O SOCIALISMU, PRÁVNÍ VĚDĚ A POLITICE (NÁRODNOSTI)*

Masovým, materiálním židům se káže *křesťanské* učení o *duchovní svobodě*, o *svobodě v theorii*, o té *spiritualistické* svobodě, která si i v okovech *namlouvá*, že je svobodná, která je šťastna v *„ideji"* a které každá masová existence jen překáží.

„Jak daleko jsou nyní židé v *theorii*, potud *jsou* emancipováni, jak dalece *chtějí být svobodni*, potud *jsou svobodni*."[42]

Tímto tvrzením lze ihned změřit kritickou propast, která dělí *masový*, světský komunismus a socialismus od *absolutního* socialismu. Základní these světského socialismu odmítá emancipaci *v pouhé theorii* jako ilusi a pro *skutečnou* svobodu žádá kromě idealistické *„vůle"* ještě velmi hmatatelné, velmi materiální podmínky. Jak hluboko pod svatou kritikou je „masa", ta masa, která považuje za nutné materiální, praktické převraty už i jen proto, aby si vydobyla čas a prostředky, kterých je zapotřebí k tomu, aby se člověk vůbec mohl zabývat *„theorií"!*

Přeskočme na chvíli z čistě duchovního socialismu do *politiky*!

Pan *Riesser* tvrdí proti B. Bauerovi, že *jeho* stát (t. j. *kritický* stát) by musil vyloučit „židy" i „křesťany". Pan Riesser má pravdu. Protože pan Bauer zaměňuje *politickou* emancipaci s *lidskou* emancipací a protože stát dovede proti vzpurným živlům – a křesťanství a židovství jsou v „Židovské otázce" kvalifikovány jako velezrádné živly – reagovat jen násilným vyloučením *osob*, které je představují, tak jako na př. hrůzovláda chtěla zabránit skupovávání obilí tím, že těm, kdo je skupovávali, srážela hlavy – musil by pan Bauer ve svém „kritickém státě" dát židy i křesťany pověsit. Zaměniv politickou emancipaci s lidskou emancipací, musil by v důsledku toho také *politické prostředky* emancipace zaměnit s *lidskými prostředky* emancipace. Jakmile však někdo absolutní kritice ukáže, jaký *určitý* smysl mají její vývody, odpoví úplně totéž, co kdysi odpověděl *Schelling* všem odpůrcům, kteří nahradili jeho fráze *skutečnými* myšlenkami:

„Odpůrci Kritiky jsou jejími odpůrci proto, že na ni nejen berou své *dogmatické* měřítko, nýbrž ji dokonce samu považují za *dogmatickou*, čili bojují proti kritice, protože neuznává jejich dogmatické rozlišování, dogmatické definice a vytáčky."

Ovšemže se člověk chová k absolutní kritice stejně jako k panu *Schellingovi* dogmaticky, předpokládá-li u ní *určitý*, skutečný smysl, určité, skutečné myšlenky, určitý, skutečný názor. Aby se přizpůsobila a dokázala panu Riesserovi svou humanitu, odhodlává se „Kritika" nicméně k dogmatickým rozlišením, definicím a zejména *„vytáčkám"*.

Tak čteme:

„Kdybych byl v této práci“ (v „Židovské otázce“) „*chtěl* nebo *směl* vyjít *za hranice kritiky*, byl bych *musil*“ (!) „*mluvit*“ (!) „nikoli o *státu*, nýbrž o *‚společnosti‘*, která nikoho nevylučuje, nýbrž ze které se vylučují jen ti, kdo se nechtějí podílet na jejím vývoji.“

Absolutní kritika zde *dogmaticky rozlišuje* mezi tím, co by byla musila učinit, kdyby nebyla učinila opak, a tím, co skutečně učinila. Vysvětluje omezenost své „Židovské otázky“ „*dogmatickými vytáčkami*“ jakéhosi *chtění* a *smění*, jež jí zakázaly vyjít „*za hranice kritiky*“. Jak? „Kritika“ má vyjít *za hranice „kritiky“*? Tento veskrze *masový* nápad vnucuje absolutní kritice dogmatická nutnost na jedné straně uhájit své pojetí židovské otázky jako absolutní, jakožto „Kritiku“, a na druhé straně přiznat možnost širšího pojetí.

Tajemství jejího „*nechtění*“ a „*nesmění*“ se později vysvětlí kritickým *dogmatem*, podle něhož nejsou všechny zdánlivé omezenosti „kritiky“ nic jiného než nutné případy *přizpůsobení se* chápavosti masy.

Nechtěla! Nesměla vyjít za hranice svého omezeného pojetí židovské otázky! Co by však byla udělala, kdyby byla *chtěla* nebo *směla?* – Byla by podala *dogmatickou definici*. Místo o „státu“ by byla mluvila o „*Společnosti*“, nebyla by tedy zkoumala *skutečný* poměr židovství k *dnešní občanské* společnosti! Byla by „Společnost“ na rozdíl od „státu“ *dogmaticky definovala* tak, že zatím co *stát* vylučuje, ze společnosti se naproti tomu sami *vylučují ti*, kdo se nechtějí podílet na jejím vývoji!

Pokud jde o vylučování, jedná společnost stejně jako stát, jenže zdvořilejší formou. Nevyrazí s tebou dveře, ale raději ti svou společnost zpříjemní tak, že sám hledáš, kde nechal tesař díru.

Stát v podstatě postupuje nejinak, neboť ani on nevylučuje nikoho, kdo vyhoví všem *jeho* požadavkům a příkazům, *jeho* vývoji. Ve své *dovršené* formě dokonce přimhouří oko a *skutečné* protiklady prohlašuje za *nepolitické*, za protiklady, které mu nevadí. Kromě toho absolutní kritika sama vyvodila, že stát vylučuje židy proto a potud, pokud židé vylučují stát, tedy *sami se* ze státu vylučují. A nabývá-li v *kritické* „společnosti“ tento vzájemný vztah galant-

nější, pokrytečtější a záludnější formy, dokazuje to jen, že „*kritická*“ „*společnost*“ je licoměrnější a méně vyspělá.

Sledujme dále absolutní kritiku, jak „dogmaticky rozlišuje“, „definuje“ a zejména se „*vykrucuje*“.

Tak na př. pan Riesser žádá od kritika, „aby *odlišoval* to, co patří do oblasti práva“, od toho, „co je mimo tuto oblast“.

Opovážlivost tohoto *právnického* požadavku Kritika popudila.

„*Ale* dosud,“ odpovídá, „cit a svědomí do práva zasahovaly, vždy je doplňovaly a vzhledem k jeho povaze, založené na jeho *dogmatické formě*“ — tedy ne na jeho dogmatické *podstatě?* — „vždy musely doplňovat.“

Kritik jen zapomíná, že *právo* se na druhé straně *samo* velmi zřetelně *liší* od „citu a svědomí“, že tato odlišnost vyplývá jak z jednostranné *podstaty práva*, tak z jeho dogmatické *formy* a dokonce patří k *hlavním dogmatům* práva, a že konečně praktické uskutečnění této odlišnosti je vrcholem ve *vývoji práva*, podobně jako oddělení náboženství od všeho světského obsahu činí náboženství *abstraktním*, *absolutním* náboženstvím. Že „cit a svědomí“ do práva zasahují, je pro „Kritika“ dostatečným důvodem k tomu, aby tam, kde jde o *právo*, mluvil o citu a svědomí, a tam, kde jde o *právní* dogmatiku, mluvil o *theologické* dogmatice.

„Definice a rozlišování absolutní kritiky“ nás dostatečně připravily, abychom mohli vyslechnout její nejnovější „*objevy*“ týkající se „*společnosti*“ a „*práva*“.

„Ta světová forma, kterou *kritika* připravuje a jejíž *myšlenku dokonce teprve* připravuje, není *pouze právní*, nýbrž“ — čtenáři, drž se! — „*společenská* forma, o níž *lze* říci *při nejmenším* tolik“ — tak málo? — „že ten, kdo k jejímu vytvoření nepřispěl svým podílem, kdo v ní nežije svědomím a citem, nemůže se v ní cítit doma a podílet se na jejích dějinách.“

Světová forma připravovaná Kritikou je určována jako *ne pouze* právní, *nýbrž* společenská forma. Toto určení si lze vyložit dvojím způsobem. Citovanou větu lze vykládat buď jako „*ne* právní, *nýbrž* společenská“, nebo „ne pouze právní, nýbrž *také* společenská“. Zkoumejme její obsah podle obojího čtení; začněme prvním. Poněkud výše určila absolutní kritika tuto novou „světovou formu“, odlišnou od „*státu*“, jako „společnost“. Nyní určuje podstatné jméno „*společnost*“ přídavným jménem „*společenský*“. Byl-li pan

Hinrichs za své „*politický*“ třikráte počastován *slovem* „*společenský*“, je pan Riesser za své „*právní*“ počastován „*společenskou společností*“. Jestliže se *kritické* poučení určené panu Hinrichsovi omezovalo na „společenský“ + „společenský“ + „společenský“ = 3a, přechází absolutní kritika ve svém druhém tažení od *sčítání* k *násobení* a pan Riesser je odkazován na společnost znásobenou samou sebou, na společnost *na druhou*, na společenskou společnost = a^2. Chce-li absolutní kritika své výklady o společnosti doplnit, zbývá jí už jen dát se do zlomků, *druhých odmocnin* společnosti atd.

Vezměme nyní druhý výklad: „*ne pouze* právní, *nýbrž také* společenská“ světová forma; tato křížená světová forma není žádná jiná než *dnes* existující *světová forma*, světová forma *dnešní společnosti*. Že „Kritika“ ve svém předsvětném myšlení teprve *připravuje budoucí* existenci *dnešní existující* světové formy, to je veliký, úctyhodný *kritický zázrak*. Ale ať je tomu s touto „ne pouze právní, nýbrž společenskou společností“ jakkoli, Kritika o ní prozatím nemůže prozradit nic než „fabula docet“*, *mravní* ponaučení. V této společnosti se „nebude *cítit* doma ten“, kdo by v ní nežil citem a svědomím. Nakonec v této společnosti nebude žít nikdo než „čistý cit“ a „čisté svědomí“, totiž „duch“, „Kritika“ a její *blízcí*. Pokud jde o *masu*, ta z ní bude tak či onak vyloučena, takže „masová společnost“ bude přebývat mimo „společenskou společnost“.

Tato společnost není zkrátka nic jiného než *kritické nebe*, z něhož je skutečný svět vyhoštěn jako *nekritické peklo*. Absolutní kritika připravuje tuto proměněnou *světovou formu* protikladu „*masy*“ a „*ducha*“ ve svém čistém myšlení.

Stejnou *kritickou* hloubku jako toto poučení o „Společnosti“ mají informace, kterých se panu Riesserovi dostává o osudu *národů*.

Od vášnivé touhy židů po emancipaci a od manie křesťanských států „zařadit židy do rubriky svého vládního schematismu“ – jako by již dávno nebyli zařazeni do rubriky křesťanského vládního schematismu! – dospívá absolutní kritika k proroctvím o *úpadku národností***. Je vidět, jak složitou oklikou se absolutní kritika dostává

* — doslova: tak učí bajka. *(Pozn. red.)*

** V německém originálu „Nationalität“, termín, jehož se v tehdejší filosofické literatuře užívalo ve smyslu národ i národnost; k rozlišení obsahu těchto pojmů došlo — zásluhou marxismu — teprve později. *(Pozn. čes. red.)*

k soudobému historickému hnutí, totiž *oklikou přes theologii*. O tom, jak velkých výsledků takto dosahuje, svědčí světlodárná věštba:

„*Budoucnost* všech národností *je — velmi — temná!*“

Pro kritiku ať si je budoucnost národností temná jak chce. Jedno, čeho je třeba, je *jasné*: *budoucnost* je *jejím dílem*.

„Nechť *osud*,“ volá absolutní kritika, „rozhodne, jak chce; my teď víme, že je *naším dílem*.“

Jako bůh *svému dílu*, člověku, tak Kritika *svému dílu*, osudu, ponechává *vlastní vůli*. Kritika, jejímž dílem je osud, je *všemohoucí* jako bůh. Dokonce i „odpor“, se kterým se vně sebe „*setkává*“, *je* jejím vlastním dílem. „Kritika *dělá* své odpůrce.“ „*Masová vzpoura*“ proti ní je tudíž „nebezpečná“ jen „mase“ samé.

Ale je-li kritika *všemohoucí* jako bůh, je také jako bůh *vševědoucí* a umí spojit svou všemohoucnost se *svobodou*, *vůlí* a *přirozeným určením* lidských individuí.

„Nebyla by *epochální* silou, kdyby nepůsobila tak, že z *každého dělá to*, čím on *chce* být, a že každému neodvolatelně přikazuje stanovisko, které *odpovídá jeho přirozenosti* a *jeho chtění*.“

Ani *Leibniz* by nemohl šťastněji nastolit předzjednanou harmonii boží všemohoucnosti s lidskou svobodou a lidským přirozeným určením.

Někomu se možná zdá, že „Kritika“ se prohřešuje proti psychologii tím, že *neodlišuje vůli* být něčím od *schopnosti* být něčím, ale ať uváží, že Kritika má závažné důvody k tomu, aby toto „*rozlišování*“ prohlásila za „*dogmatické*“.

Posilme se na třetí tažení! Připomeňme si ještě jednou, že „Kritika *dělá svého* odpůrce“! Jak by však mohla udělat svého odpůrce – „*frázi*“ – kdyby nedělala fráze?

3) *TŘETÍ TAŽENÍ ABSOLUTNÍ KRITIKY*

a) *SEBEOBHAJOBA ABSOLUTNÍ KRITIKY. JEJÍ „POLITICKÁ" MINULOST*

Své třetí tažení proti „*mase*" zahajuje *absolutní* kritika otázkou: „*Co je nyní předmětem kritiky?*"[43]

Poučíme se o tom v témž sešitu „Literatur-Zeitung":

„Kritika nechce *nic* než poznávat *věci.*"

Podle toho by tedy byly *předmětem* kritiky všechny věci. Ptát se po nějakém zvláštním, zvlášť pro kritiku určeném předmětu by nemělo smysl. Rozpor se prostě vyřeší, uvážíme-li, že všechny věci „splývají" v kritické věci, a všechny kritické věci „splývají" v *masu* jako „*předmět*" *absolutní kritiky.*

Pan Bruno nejprve líčí své *nekonečné slitování* s „*masou*". Z „*propasti*", která ho dělí od *davu*, dělá předmět „*vytrvalého studia*". Chce „*poznat význam* této *propasti* pro *budoucnost*" (právě v tom je ono shora zmíněné poznávání „*všech*" věcí) a zároveň „*ji zrušit*". Vpravdě tedy již zná *význam* této propasti. Je právě v tom, že on ji *zruší.*

A protože je bližší košile než kabát, zabývá se „Kritika" nejprve tím, že ruší svou *vlastní masovost*, podobně jako křesťanští asketi zahajují tažení ducha proti tělu tím, že umrtvují *vlastní* tělo. „*Tělem*" absolutní kritiky je její *skutečně masová* – má 20 až 30 svazků – literární *minulost.* Pan Bauer musí tudíž literární životní historii „Kritiky" – která se přesně shoduje s jeho vlastní literární životní historií – zbavit *zdání masovosti*, dodatečně ji *vylepšit* a *vysvětlit*, a tímto *apologetickým* komentářem „*zajistit její dřívější práce*".

Začíná tím, že dvěma důvody vysvětluje omyl *masy*, která až do zániku časopisů „Deutsche Jahrbücher"[44] a „Rheinische Zeitung"[45] považovala pana Bauera za jednoho ze *svých* lidí. Jednak se masa dopustila omylu tím, že literární hnutí *nechápala „jako čistě literární"*. Zároveň se dopustila opačného omylu, že literární hnutí chápala jako „pouze" nebo „čistě" *literární.* Je na bíle dni, že „masa" byla v neprávu už proto, že *najednou* spáchala dva omyly, které se navzájem vylučují.

Při této příležitosti volá absolutní kritika na adresu těch, kdo se posmívali „německému národu", že je to národ „*písmáků*":

„Jmenujte třeba jen jedinou historickou epochu, jež nebyla velitelsky *předznamenána ‚perem'* a svůj otřes nemusila dát rozhodnout škrtem pera."

Pan Bruno ve své kritické naivitě odděluje „*pero*" od *píšícího subjektu* a píšící subjekt jako „abstraktního *písaře*" od živého *historického člověka*, který psal. Takto si umožňuje upadat do vytržení nad *zázračnou* silou „*pera*". Zrovna tak mohl žádat, aby mu někdo jmenoval historické hnutí, které nepředznamenali „opeřenci" nebo „husopaska".

Později se od téhož pana Bruna dovíme, že dosud ani jedna, ani jediná historická epocha nebyla poznána. Jak mohlo být „*pero*", které dosud nedokázalo *dodatečně zaznamenat „ani jedinou"* dějinnou epochu, s to *všechny je předznamenat?*

Přesto však pan Bruno dokazuje správnost svého názoru *činem* – tím, že si sám *apologetickými „škrty pera"* „*předznamenává*" svou vlastní „minulost".

Kritika, která byla po všech stránkách zapletena nejen do *všeobecné* omezenosti světa, epochy, nýbrž i do zcela zvláštní, osobní omezenosti, a která se přesto od nepaměti ve všech svých dílech zapřísahala, že je „*absolutní, dovršenou, čistou*" kritikou, *přizpůsobovala* se jen *předsudkům* a *chápavosti* masy, jak to činívá bůh, když se zjevuje lidem.

„Musilo," informuje nás absolutní kritika, „dojít k roztržce mezi *Theorií* a jejím *zdánlivým spojencem.*"

Protože však Kritika – která se tu pro změnu jmenuje *theorie* – nedochází k *ničemu*, nýbrž naopak všechno od ní pochází, protože se nevyvíjí uvnitř světa, nýbrž *mimo* něj a ve svém božském, nikdy se neměnícím vědomí všechno předem určila, byla také *roztržka* s jejím bývalým spojencem „*novým* obratem" jen *zdánlivě*, jen pro jiné, ale ne o sobě, ne pro ni samu.

„Ale tento obrat *vlastně* ani nebyl nový. Neboť Theorie ustavičně pracovala *na kritice sebe samé*" (víme, co to dalo práce, přinutit ji ke kritice sebe samé), „nikdy nelichotila mase" (tím víc sobě), „vždycky se *střežila* toho, zaplést se do předpokladů svého odpůrce."

„Křesťanský theolog musí vystupovat *obezřele.*" (Bruno Bauer, „Entdecktes Christentum" [„Odhalené křesťanství"][46], str. 99.) A jak se to stalo, že se „obezřelá" kritika přesto zapletla a již tehdy jasně a srozumitelně neřekla „vlastní" mínění? Proč nenalila čistého vína? Proč trpěla blud, že je spřízněna s masou?

„Cos mi to učinil?" řekl farao Abrahamovi, když mu vracel jeho manželku Sarai. „Proč jsi řekl: ‚Sestra má jest'?" (Bruno Bauer, „Odhalené křesťanství", str. 100.)

„Pryč s rozumem a řečí!" říká theolog; „vždyť to by pak Abraham byl lhář! Zjevení by pak bylo smrtelně uraženo!" (Tamtéž.)

Pryč s rozumem a řečí! říká kritik: kdyby se byl pan Bauer *skutečně*, a ne jen kvůli zdání zapletl s masou, to by pak absolutní kritika ve svých zjeveních nebyla absolutní, byla by tedy smrtelně uražena!

„Její úsilí" (absolutní kritiky), pokračuje absolutní kritika, „*jen nebylo zpozorováno*, a *kromě toho existovalo* stadium kritiky, v němž byla *nucena upřímně* přijmout předpoklady svého odpůrce a na okamžik je brát vážně, zkrátka, v němž *ještě nebyla plně* schopna vyvést masu z přesvědčení, že s ní má společnou věc a společný zájem."

Úsilí „Kritiky" jen nebylo zpozorováno; vinna tedy byla masa. Na druhé straně kritika přiznává, že její úsilí *nemohlo* být zpozorováno, protože sama ještě nebyla „*schopna*" *dát je najevo. Zdá se* tedy, že je vinna kritika.

Chraň bůh! Kdepak, Kritika byla „nucena" – bylo jí učiněno násilí – „upřímně přijmout předpoklady svého odpůrce a na okamžik je brát vážně". Pěkná upřímnost, ryze theologická upřímnost, upřímnost, která nebere věc skutečně vážně, nýbrž „*bere* ji vážně" jen „*na okamžik*", upřímnost, která se vždy, tedy v *každém okamžiku* střehla toho, zaplést se do předpokladů svého odpůrce – a přesto „na *okamžik*" tyto předpoklady „upřímně" přijímá. Tuto „upřímnost" ještě zvětšuje dovětek. To, kdy kritika „upřímně přijala předpoklady masy", bylo v témž okamžiku, kdy „ještě nebyla plně *schopna*" rozptýlit ilusi o jednotě *své* a *masové* věci. *Nebyla ještě schopna*, ale už *chtěla* a *myslila* na to. Ještě se *nemohla navenek* s masou rozejít, roztržka však již byla vykonána v *jejím nitru*, v její *mysli*, vykonána v téže chvíli, kdy kritika s masou *upřímně* sympatisovala!

Při všem svém zapletení do předsudků masy nebyla do *nich* kritika zapletena *skutečně;* naopak byla *vlastně* prosta vlastní omezenosti a *nebyla* jen „*ještě plně* schopna" dát to mase najevo. Celá omezenost „kritiky" byla tedy čisté *zdání*, zdání, které, nebýt omezenosti masy, by bylo zbytečné, a tedy by vůbec nebylo. Vina je tedy *opět* na mase.

Pokud však toto *zdání* podporovala „neschopnost", „impotence" kritiky vyjádřit se, byla kritika sama „*neúplná*". Přiznává to po svém, stejně upřímně jako apologeticky:

„Přestože sám liberalismus podrobila" (kritika) „ničivé kritice, mohla být *ještě* považována za zvláštní druh liberalismu, *snad* za jeho krajní výraz; *přestože* její pravé a hlavní vývody vycházely za hranice politiky, *přece* jen *ještě* musila propadnout *zdání*, že *politisuje*, a toto *neúplné zdání* jí získalo většinu výše uvedených přátel."

Kritika si získala přátele *neúplným zdáním*, že politisuje. Kdyby bylo toto *zdání* bývalo *úplné*, byla by jistě ztratila *politické* přátele. Ve své *apologetické úzkostlivé snaze* smýt všechny své hříchy obviňuje *klamné zdání*, že to bylo *neúplné*, a ne *úplné klamné zdání*. Pokud jde o záměnu zdání za zdání, může se „kritika" utěšovat tím, že měla-li „úplné zdání", že chce politisovat, nemá naproti tomu ani „neúplné zdání", že by byla někde a někdy zrušila politiku.

Ne zcela uspokojena „neúplným zdáním", klade si absolutní kritika ještě jednou otázku:

„Jak se stalo, že *kritika* byla tehdy zatažena do ‚masových, politických' zájmů, takže ... *dokonce*" (!) ... „*musila*" (!) ... „*politisovat*" (!).

Pro *theologa* Bauera se rozumí *úplně samo sebou*, že Kritika musila nekonečně dlouho pěstovat *spekulativní theologii*, neboť *on*, vtělená „kritika", je přece theolog ex professo. Ale *politisovat?* To přece musí být motivováno zcela zvláštními, politickými, osobními okolnostmi!

Proč tedy musila „Kritika" dokonce *politisovat?* „Byla obviněna – *tím je otázka zodpovězena.*" Tím je při nejmenším odhaleno „tajemství" „*bauerovské politiky*" a při nejmenším nikdo nenazve *nepolitickým zdání*, které v „*Dobré věci svobody* a *mé vlastní věci*" Bruna Bauera připojuje k *masové* „věci svobody" „*vlastní* věc" spojkou „*a*". Jestliže se však kritika nezabývala „vlastní *věcí*" v *zájmu politiky*,

nýbrž *politikou* v *zájmu své vlastní věci*, je nutno přiznat, že nenapálila politika kritiku, nýbrž naopak kritika politiku.

Bruno Bauer tedy měl být odvolán se své theologické katedry: byl *obviněn;* „Kritika" musila politisovat, t. j. *vést „svůj"* proces, t. j. proces Bruna Bauera. Pan Bauer nevedl proces kritiky, „Kritika" vedla proces páně Bauerův. Proč *musela* „kritika" vést svůj proces?

„Aby se zodpověděla!" *Snad také*; „Kritika" je však na hony vzdálena toho, aby se omezila na tak osobní, všední důvod. Snad také; ale *nejen* proto, *„nýbrž hlavně* proto, aby ukázala rozpory svých odpůrců", a, mohla kritika dodat, aby kromě toho dala svázat do jedné *knihy* staré stati proti různým theologům – viz m. j. rozvláčnou šarvátku s *Planckem*, tuto rodinnou záležitost theologie Bauer a theologie Strauss.

Když se absolutní kritice ulevilo tím, že přiznala pravý zájem své *„politiky"*, při vzpomínce na svůj *„proces"* znovu omílá staré *hegelovské* (viz ve „Fenomenologii" [„Phänomenologie"] boj osvícenství a víry, viz *celou* „Fenomenologii") žvásty, už mnohokrát omleté v „Dobré věci svobody", že „staré, které se staví na odpor novému, již není skutečně staré". Kritická kritika je přežvýkavec. Neustále ohřívá několik drobtů spadlých s Hegelova stolu, jako na př. tuto větu o „starém" a „novém" nebo „vývoj krajnosti z opačné krajnosti" a pod., aniž kdy třeba jen pocítila potřebu vyrovnat se se *„spekulativní dialektikou"* jinak než pomocí zemdlení prof. Hinrichse. Zato však ustavičně „kriticky" překonává Hegela tím, že jej opakuje; na př.:

„Když kritika vystupuje a dává zkoumání novou formu, t. j. *tu* formu, která se *již* nedá *proměnit* ve *vnější omezení*" atd.

Proměňuji-li něco, dělám z toho něco podstatně jiného. Protože každá forma je zároveň *„vnější omezení"*, „nedá" se *žádná* forma *proměnit* ve „vnější omezení", jako se jablko nedá „proměnit" v jablko. Ovšem ta forma, kterou „kritika" dává zkoumání, se nedá proměnit ve „vnější omezení" z *jiného* důvodu. Vycházejíc za hranice jakéhokoli „vnějšího omezení", rozplývá se tato forma v popelavém, tmavomodrém čmoudu nesmyslu.

„Ale také tehdy" (totiž v okamžiku, kdy kritika „dává" zkoumání „novou formu") „by *ani nebyl"* (boj starého s novým) *„možný*, kdyby staré zkoumalo otázku snášenlivosti nebo nesnášenlivosti... *theoreticky*."

A proč staré nezkoumá tuto otázku theoreticky? Protože „mu to *však je* na počátku *nejméně* možné, *neboť* v *okamžiku překvapení"*, t. j. na počátku, „nezná ani sebe, ani to nové", t. j. ani sebe, ani to nové *theoreticky* nezkoumá. Nebyl by ani možný... kdyby „nemožnost" bohužel nebyla nemožná!

Když „Kritik" theologické fakulty dále „přiznává", „že chybil *úmyslně*, že se zmýlil po svobodném rozvážení a zralém uvážení" – všechno, co Kritika zažila, zakusila, udělala, *proměňuje* se jí ve svobodný, čistý, zamýšlený produkt její reflexe – má toto kritikovo přiznání jen „neúplné zdání" pravdy. Protože *„Kritika synoptiků"* [„Kritik der Synoptiker"][47] plně stojí na *theologické* půdě, protože je to skrz naskrz *theologická* kritika, mohl ji pan Bauer, soukromý docent theologie, psát a učit jí, aniž „chybil a zmýlil se". Chybily a zmýlily se theologické fakulty, které nepochopily, jak pan Bauer přísně dodržel, co slíbil v předmluvě ke „Kritice synoptiků", sv. I, str. XXIII.

„Kdyby se i v tomto prvním svazku *negace* ještě zdála příliš smělá a dalekosáhlá, připomínáme, že skutečně *positivní* se může zrodit teprve tehdy, když negace byla vážná a všeobecná... *Na konci* se ukáže, že teprve nejsžíravější kritika na světě nám dá poznat tvůrčí *sílu Ježíše* a jeho *principu*."

Pan Bauer od sebe záměrně odděluje pána „Ježíše" a jeho „princip", aby *positivnímu* smyslu svého slibu nenechal ani zdání dvojsmyslnosti. A pan Bauer skutečně učil o *„tvůrčí"* síle pána Ježíše a jeho principu tak očividně, že jeho *„nekonečné sebeuvědomění"* a *„duch"* nejsou ničím jiným než křesťanskými *výtvory*.

Ať spor kritické kritiky s bonnskou theologickou fakultou sebevíc vysvětluje její tehdejší „politiku", proč po rozhodnutí tohoto sporu dál politisovala? Slyšme:

„Na tomto bodě se kritika *měla* buď *zastavit*, nebo ihned *postupovat dále*, zkoumat politickou podstatu a ukázat ji jako svého odpůrce — jen kdyby bylo bývalo možné, aby se v tehdejším boji mohla zastavit, a jen kdyby na *druhé* straně nebyl až přespříliš přísný historický zákon, že princip, který po prvé měří své síly se svým protikladem, musí se... jím dát potlačit."

Skvělá apologetická fráze! „Kritika se *měla* zastavit", jen kdyby bylo bývalo možné... „aby se mohla zastavit"! Kdo se „*má*" zastavit? A kdo by byl měl učinit to, co „by nebylo bývalo možné ... moci"? Na druhé straně! Kritika by byla měla postupovat dále, „*jen* kdyby na druhé straně *nebyl až přespříliš* přísný historický zákon" atd. Historické zákony jsou k absolutní kritice „*až přespříliš přísné*"! *Nebýt toho*, že stojí na *druhé* straně než kritická kritika, jak skvěle by kráčela vpřed! Ale à la guerre comme à la guerre.* V historii musí kritika ze sebe dát udělat smutnou „historii"!

„A musela-li kritika" (stále pan Bauer) „...každý přece musí *zároveň uznat*, že se stále cítila *nejista*, když přistupovala na požadavky tohoto" (politického) „druhu a že se pro tyto požadavky dostávala do rozporu se svými *pravými elementy*, do rozporu, který byl *již* v těchto *elementech vyřešen*."

Kritika byla přespříliš přísnými zákony dějin donucena k politickým slabostem, ale – úpěnlivě prosí – každý *přece* musí *zároveň uznat*, že byla, i když ne skutečně, přece jen *o sobě* nad tyto slabosti povznesena. Předně je překonala „*v citu*", neboť „se ve svých požadavcích stále cítila nejista", cítila se v politice *špatně*, nevěděla, co se s ní děje. Nejen to! Dostala se do rozporu se svými *pravými elementy*. A nakonec to nejvelkolepější! Rozpor, do kterého se dostala se svými pravými *elementy*, nebyl vyřešen v průběhu jejího *vývoje*, ne, „*byl již*" vyřešen v jejích pravých *elementech*, existujících nezávisle na rozporu! Tyto kritické elementy se mohou honosit: bylyť jsme dříve než Abraham. Ještě než vývoj zplodil náš protiklad, spočíval už, *nezrozen*, vyřešen, mrtev, zničen v našem chaotickém lůně. A protože v pravých elementech kritiky byl její rozpor s jejími pravými elementy „*již* vyřešen", a protože *vyřešený* rozpor *není* rozpor, nebyla tedy, přesně řečeno, v *žádném* rozporu se svými pravými elementy, v *žádném* rozporu sama se sebou – a všeobecného účelu sebeobhajoby by bylo dosaženo.

Sebeobhajoba absolutní kritiky používá celého *apologetického* slovníku:

„vlastně ani ne", „jen nezpozorováno", „kromě toho existovalo", „ještě ne plně", „přestože — přece jen", „nejen — nýbrž hlavně", „rovněž tak vlastně teprve", „kritika měla, jen kdyby bylo bývalo možné a kdyby na druhé straně...",

* — kdo se dal na vojnu, musí bojovat. *(Pozn. red.)*

„*jestliže* ... každý *přece* musí *zároveň* uznat", „což nebylo přirozené, což nebylo nevyhnutelné", „také ani" atd.

Není tomu tak dávno, co se absolutní kritika o podobných apologetických obratech vyjádřila takto:

„‚Ačkoli' a ‚přesto', ‚sice' a ‚ale', nebeské ne a pozemské ano, to jsou pilíře novější theologie, chůdy, na kterých chodí, trik, na který se omezuje celá její moudrost, obrat, který se opakuje ve všech jejích obratech, její alfa a omega." („Odhalené křesťanství", str. 102.)

b) *ŽIDOVSKÁ OTÁZKA ČÍS. 3*

„Absolutní kritika" se nespokojuje tím, že svou autobiografií dokazuje sobě vlastní všemohoucnost, která „*vlastně teprve tvoří staré právě tak* jako *nové*". Nestačí jí, že *si sama* píše apologii své minulosti. Jiným osobám, ostatnímu neposvěcenému světu dává nyní absolutní „úkol", „úkol, na kterém *nyní naopak* záleží", totiž *apologii* Bauerových činů a „děl".

Časopis „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" přinesl kritiku páně Bauerovy „*Židovské otázky*"[48]. Odhalil jeho základní omyl, záměnu „*politické*" emancipace s „*lidskou* emancipací". Neprovedl sice to, aby starou židovskou otázku napřed „*správně položil*", zato zkoumal a řešil „židovskou otázku" v té formulaci, kterou dal novější vývoj *starým časovým otázkám* a kterou se právě tyto staré časové otázky „z otázek" minulosti mění v „otázky" přítomnosti.

V *třetím* tažení má absolutní kritika, jak se zdá, časopisu „Deutsch-Französische Jahrbücher" odpovědět. Absolutní kritika napřed *přiznává:*

„V ‚Židovské otázce' došlo k témuž ‚*nedopatření*', že byla ztotožněna *lidská* a *politická* podstata."

Kritika poznamenává, že:

„by bylo příliš pozdě *vytýkat* jí postoj, který přede *dvěma* roky ještě zčásti zaujímala". „*Naopak záleží na tom*, podat *vysvětlení* toho, že Kritika... dokonce politisovat musela!"

„Přede *dvěma* roky"? Počítejme podle *absolutního* letopočtu, od *narození* kritického spasitele světa, bauerovské „Literatur-Zeitung"!

Kritický vykupitel světa se narodil léta Páně *1843*. Téhož roku spatřilo světlo světa druhé, rozšířené vydání „Židovské otázky". „Kritické" pojednání o „židovské otázce" ve sborníku „Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz" [„Jedenadvacet archů ze Švýcarska"][49] vyšlo ještě později, téhož roku 1843 starého letopočtu. *Po zániku* „Deutsche Jahrbücher" a „Rheinische Zeitung" téhož památného roku 1843 starého letopočtu čili prvního roku kritického letopočtu vyšel páně Bauerův fantasticko-politický spis *„Stát, náboženství a strana"*, který přesně opakuje jeho staré omyly o *„politické* podstatě". Apologet je nucen falšovat *chronologii*.

„Vysvětlení", proč pan Bauer *„dokonce" „musil"* politisovat, je všeobecně zajímavé jen za určitých podmínek. Předpokládáme-li totiž jako *základní dogma* neomylnost, čistotu a absolutnost kritické kritiky, pak se ovšem fakta odporující tomuto dogmatu mění v hádanky stejně obtížné, pamětihodné a tajemné, jakými jsou pro theologa zdánlivě nebožské boží činy.

Díváme-li se však na *„kritika"* jako na konečné individuum, neoddělujeme-li ho od *hranic* jeho doby, nemusíme odpovídat na otázku, *proč* se *dokonce* musil vyvíjet uvnitř světa, protože *otázka* sama neexistuje.

Trvá-li však absolutní kritika přesto na svém požadavku, nabízíme jí, že jí posloužíme scholastickým traktátem, který pojedná o těchto *časových otázkách:*

„Proč početí Panny Marie skrze ducha svatého muselo být dokázáno právě panem Bauerem?" „Proč musil pan Bauer dokázat, že anděl, který se zjevil Abrahamovi, byl *skutečnou* emanací boha, emanací, které se však ještě nedostávalo konsistence nutné k *strávení pokrmů?*" „Proč musil pan Bauer napsat apologii pruské královské dynastie a povýšit pruský stát na *absolutní* stát?" „Proč musil pan Bauer v ‚Kritice synoptiků' dosadit namísto *člověka ‚nekonečné sebeuvědomění'?*" „Proč musil pan Bauer ve svém *‚Odhaleném křesťanství'* opakovat v *hegelovské* formě *křesťanskou theorii stvoření?*" „Proč musil pan Bauer od sebe a jiných žádat *‚vysvětlení'* zázraku, že se musil mýlit?"

Než tyto stejně „kritické" jako „absolutní" nutnosti dokážeme, poslechněme si zatím apologetické vytáčky „Kritiky".

„Židovskou otázku... bylo nutno... napřed *správně* položit jako otázku *náboženskou* a *theologickou* a jako otázku *politickou.*" „Jakožto zkoumání a řešení obou otázek *není* ‚Kritika' *ani náboženská,* ani *politická.*"

V „Deutsch-Französische Jahrbücher" se totiž Bauerovo zpracování „židovské otázky" prohlašuje za *skutečně* theologické a *fantasticko*-politické.

Především, pokud se týče „výtky" o její *theologické* omezenosti, „Kritika" odpovídá:

„Židovská otázka *je náboženská* otázka. *Osvícenství* se domnívalo, že ji vyřešilo tím, že *náboženský protiklad* označilo za *lhostejný* nebo jej dokonce popřelo. Naproti tomu *kritika* jej musila ukázat v jeho čistotě."

Až dojdeme k *politické* stránce židovské otázky, uvidíme, jak se theolog, pan Bauer, ani v politice nezabývá politikou, nýbrž theologií.

Když byl v „Deutsch-Französische Jahrbücher" napaden jeho výklad židovské otázky jako otázky *„čistě náboženské"*, šlo speciálně o jeho stať v „Jedenadvaceti arších":

„Schopnost dnešních židů a křesťanů stát se svobodnými."

Tato stať nemá se starým „osvícenstvím" nic společného. Obsahuje *positivní* názor pana Bauera na schopnost dnešních židů emancipovat se, tedy na možnost jejich emancipace.

„Kritika" praví:

„Židovská otázka je *náboženská* otázka."

Otázka právě je, *co je náboženská* otázka, a zejména, *co je* dnes náboženská otázka?

Theolog bude usuzovat podle *vnějšího zdání* a v *náboženské* otázce bude vidět *náboženskou* otázku. Ale nechť si „kritika" vzpomene, jak vysvětlila prof. *Hinrichsovi*, že soudobé *politické* zájmy mají *společenský* význam: o *politických zájmech* – pravila – „se *již nedá mluvit*".

Stejným právem jí „Deutsch-Französische Jahrbücher" řekly: *Náboženské* otázky dne mají dnes *společenský* význam. O *náboženských* zájmech jako *takových* se již nedá mluvit. Už jen *theolog* si může myslet, že jde o náboženství jako náboženství. „Deutsch-Französische Jahrbücher" se přitom nicméně dopustily té *chyby*, že se nespokojily *slovem „společenský"*. Charakterisovaly *skutečné* postavení

židů v dnešní občanské společnosti. Když bylo židovství zbaveno *náboženského* zakuklení a odhaleno jeho empirické, světské, praktické jádro, bylo možno naznačit praktický, *skutečně společenský* způsob, jak toto jádro vyloupnout. Pan Bauer se spokojuje tím, že „náboženská otázka" je „náboženská otázka".

Nikdo v „Deutsch-Französische Jahrbücher" nepopíral, jak pan Bauer *předstírá*, že židovská otázka je také *náboženskou* otázkou. Naopak, bylo tam ukázáno, že pan Bauer chápe *jen náboženskou* podstatu židovství, že však nechápe *světský*, *reálný základ* této náboženské podstaty. Bojuje proti *náboženskému vědomí* jako nějaké samostatné podstatě. Pan Bauer proto vysvětluje *skutečné* židy z *židovského náboženství*, místo aby tajemství židovského náboženství vysvětloval ze *skutečných židů*. Pan Bauer chápe tedy žida jen potud, pokud je bezprostředním předmětem *theologie* nebo *theolog*.

Pan Bauer proto nemá tušení, že skutečné, *světské* židovství, a proto *také náboženské* židovství, je neustále plozeno *dnešním občanským životem* a v *peněžním systému* má vrchol svého vývoje. Nemohl to tušit, protože neznal židovství jako článek skutečného světa, nýbrž jen jako článek *svého* světa, *theologie*, protože jako zbožný a bohu oddaný muž neviděl *skutečného* žida v činném *židovi všedního dne*, nýbrž v pobožnůstkářském *sobotním židovi*. Pro pana Bauera jako *věřícího křesťanského* theologa musel *světodějný* význam židovství zaniknout *v tom okamžiku*, kdy se *zrodilo* křesťanství. Musil proto opakovat starý pravověrný názor, že židovství se udrželo *navzdory* dějinám, a stará theologická pověra, že židovství existuje jen na *dotvrzení* božího prokletí, jako *viditelný důkaz* křesťanského zjevení, musela se u něho vrátit v té *kriticko-theologické* formě, že židovství existuje a existovalo jen jako *hrubá náboženská pochybnost* o nadpozemském původu křesťanství, t. j. jako *viditelný důkaz* proti křesťanskému zjevení.

Proti tomu se v „Deutsch-Französische Jahrbücher" dokazovalo, že židovství se udrželo a vyvíjelo *díky* dějinám, *v* dějinách a *s* dějinami, že však tento vývoj není s to vidět oko theologa, nýbrž jen oko světského člověka, protože jej nelze zjistit v *náboženské theorii*, nýbrž jen v *obchodní* a *průmyslové praxi*. Bylo tam vysvětleno, *proč* praktické židovství vrcholí teprve v dovršeném *křesťanském* světě,

ba že je dovršenou *praxí křesťanského světa samého*. Existence *dnešního* žida nebyla vysvětlována z jeho náboženství—jako by náboženství bylo zvláštní, pro sebe existující podstatou — nýbrž životnost židovského náboženství byla vysvětlena z praktických elementů občanské společnosti, jejichž *fantastickým* odrazem toto náboženství je. Emancipace židů v lidi čili lidská emancipace od židovství nebyla proto pojata jako speciální úkol žida, jak je tomu u pana Bauera, nýbrž jako všeobecný praktický úkol dnešního světa, který je až do morku kostí *židovský*. Bylo dokázáno, že úkol překonat židovskou podstatu je ve skutečnosti úkol odstranit *židovství občanské společnosti*, nelidskost dnešní životní praxe, která vrcholí v *peněžním systému*.

Pan Bauer, jakožto *ryzí*, i když *kritický theolog* čili *theologický kritik*, se nemohl povznést nad *náboženský protiklad*. V poměru židů ke křesťanskému státu mohl vidět *jen* poměr *židovského náboženství* ke *křesťanskému náboženství*. Musil dokonce náboženský protiklad *kriticky* obnovit jako *protiklad* mezi poměrem žida a křesťana ke *kritickému* náboženství — k *atheismu*, poslednímu stupni *theismu*, *negativnímu* uznávání boha. Ve svém *theologickém fanatismu* nakonec musil schopnost „dnešních židů a křesťanů", t. j. dnešního světa, „stát se svobodnými" *omezit* na jejich schopnost pochopit „kritiku" theologie a sami ji provádět. Jako se totiž pravověrnému theologovi celý svět redukuje na „náboženství a theologii" (právě tak by jej mohl redukovat na politiku, národní ekonomii atd. a *theologii* označit na př. za nebeskou *národní ekonomii*, protože je to učení o výrobě, rozdělování, směně a spotřebě *„duchovního bohatství"* a nebeských pokladů!), tak se radikálnímu, kritickému theologovi *schopnost* světa osvobodit se redukuje na *jedinou* abstraktní schopnost, schopnost kritisovat „náboženství a theologii" jako „náboženství a theologii". Jediný boj, který zná, je boj proti *náboženské* zaujatosti sebeuvědomění, jehož kritická *„čistota"* a *„nekonečnost"* není o nic méně theologickou zaujatostí.

Pan Bauer tedy zkoumal *náboženskou* a *theologickou* otázku *nábožensky* a *theologicky* už proto, že v „náboženské" otázce současnosti viděl *„čistě náboženskou"* otázku. Jeho *„správné položení* otázky" bylo v tom, že položil otázku „správně" jen vzhledem ke své *„vlastní schopnosti"* – na ni odpovědět!

Nyní k politické stránce *židovské otázky!*

Židé (stejně jako křesťané) *jsou* v některých státech úplně *politicky emancipováni*. Židé a křesťané zdaleka nejsou emancipováni *lidsky*. Mezi *politickou* a *lidskou* emancipací tedy musí být *rozdíl*. Je tedy třeba zkoumat podstatu *politické* emancipace, t. j. podstatu vyvinutého, moderního státu. Ty státy, které ještě nemohou žida *politicky* emancipovat, je zase třeba měřit dovršeným politickým státem a ukázat, že jde o nevyvinuté státy.

S tohoto stanoviska se mělo přistoupit ke zkoumání „*politické* emancipace" židů a v „Deutsch-Französische Jahrbücher" se k němu s tohoto stanoviska přistoupilo.

Pan Bauer hájí „Židovskou otázku" „kritiky" takto:

„Židům se ukazuje, že žili v ilusích o *stavu*, od něhož žádali svobodu."

Pan Bauer ovšem ukázal ilusi *německých* židů, že v zemi, kde neexistuje politické společenství, žádají účast na politickém společenství – že tam, kde existují jen politické výsady, žádají *politická práva*. Panu Bauerovi však bylo ukázáno, že on sám, neméně než židé, žil v „ilusích" o „německých politických poměrech". Vysvětloval totiž postavení židů v německých státech tím, že „*křesťanský stát*" nemůže židy politicky emancipovat. V očividném rozporu s fakty zkonstruoval stát *výsad, křesťansko-germánský* stát jako absolutní křesťanský stát. Proti tomu bylo panu Bauerovi dokázáno, že politicky dovršený, moderní stát, který nezná náboženské výsady, je také dovršeným *křesťanským* státem, že tedy dovršený křesťanský stát židy nejen emancipovat *může*, nýbrž je už emancipoval a pro svou podstatu emancipovat musí.

„Židům se ukazuje... že si sami o sobě dělají největší iluse, když si myslí, že žádají *svobodu* a uznání *svobodného lidství*, zatím co jim jde a může jít jen o zvláštní *výsadu*."

Svoboda! Uznání svobodného lidství! Zvláštní výsada! Povznášející slova, aby se mohly apologeticky obejít určité otázky!

Svoboda? Šlo o *politickou* svobodu. Panu Bauerovi bylo ukázáno, že žádá-li žid svobodu, a přesto se nechce vzdát svého náboženství, „*politisuje*", a neklade podmínku, která by odporovala *politické* svobodě. Panu Bauerovi bylo ukázáno, že *rozštěpení* člověka na nenáboženského *občana státu* a náboženského *soukromníka* nikterak neodporuje politické emancipaci. Bylo mu ukázáno, že jako se stát emancipuje od náboženství tím, že se emancipuje od *státního náboženství*, ale uvnitř občanské společnosti ponechává náboženství samo sobě, tak se jednotlivý člověk *politicky* emancipuje od náboženství tím, že se k němu již nechová jako k *veřejné* záležitosti, nýbrž jako ke své *soukromé záležitosti*. Nakonec bylo ukázáno, že *teroristický* vztah francouzské *revoluce* k *náboženství* toto pojetí zdaleka nevyvrací, nýbrž naopak potvrzuje.

Místo aby zkoumal skutečný vztah *moderního* státu k náboženství, musel si pan Bauer vymyslit *kritický* stát, stát, který není nic jiného než *kritik theologie*, který se ve své fantasii *nafoukl ve stát*. Je-li pan Bauer v zajetí *politiky*, pak zase politiku neustále bere do zajetí své víry, *kritické* víry. Pokud se zabýval státem, stále jej proměňoval v *argument* proti „Odpůrci", proti *nekritickému* náboženství a nekritické theologii. Stát je mu vykonavatelem nejvroucnějších přání *kritické theologie*.

Když se pan Bauer po prvé osvobodil od *orthodoxní* nekritické *theologie*, nahradila mu *politická autorita náboženskou autoritu*. Jeho víra v Jehovu se proměnila ve víru v pruský stát. V jeho spise „*Evangelische Landeskirche*" [„*Evangelická zemská církev*"][50] byl povýšen na *absolutno* nejen pruský stát, nýbrž, což bylo důsledné, i pruská panovnická dynastie. Ve skutečnosti však pan Bauer neměl o tento stát *politický* zájem, jeho zásluhu viděla „kritika" spíše v tom, že pomocí církevní *unie* zrušil náboženská dogmata a policejně potlačil jinověrecké sekty.

Politické hnutí, které začalo v roce 1840, zbavilo pana Bauera *jeho konservativní politiky* a na chvíli jej pozvedlo k *liberální* politice. Politika však zase byla vlastně jen *záminkou* pro theologii. Ve spise „Dobrá věc svobody a moje vlastní věc" je svobodný stát kritikem bonnské theologické fakulty a argumentem proti náboženství. V „Židovské otázce" je těžištěm zájmu protiklad státu a náboženství, takže kritika politické emancipace se mění v kritiku židovského náboženství. V posledním politickém spise „Stát, náboženství a strana" je konečně vysloveno nejtajnější vroucí přání kritika, nafouknutého ve stát. *Náboženství* je *obětováno státu* nebo spíše, stát

je jen *prostředkem* k tomu, aby byl připraven o život odpůrce „Kritiky", nekritické náboženství a nekritická theologie. A konečně, když socialistické myšlenky šířící se od roku 1843 v Německu zbavily Kritiku, byť jen zdánlivě, veškeré politiky, tak jako ji politické hnutí po roce 1840 zbavilo konservativní politiky, může Kritika své spisy proti *nekritické* theologii prohlásit za společenské a nerušeně pěstovat svou vlastní *kritickou* theologii, protiklad ducha a hmoty, a hlásat příchod kritického spasitele a vykupitele světa.

Vraťme se k našemu thematu!

Uznání svobodného lidství? To „svobodné lidství", jehož uznání se židé nejen domnívali dožadovat, nýbrž skutečně dožadovali, je totéž „svobodné lidství", jemuž se dostalo *klasického* uznání v tak zvaných všeobecných *lidských právech*. Sám pan Bauer posuzoval úsilí židů o uznání jejich svobodného lidství výslovně jako snahu po dosažení všeobecných *lidských práv*.

V „Deutsch-Französische Jahrbücher" bylo panu Bauerovi vyloženo, že toto „svobodné lidství" a jeho „uznání" není nic jiného než uznání *egoistického, občanského individua* a *nespoutaného* pohybu duchovních a materiálních elementů, které jsou obsahem jeho životní situace, obsahem *dnešního* občanského života, že tudíž *lidská práva* neosvobozují člověka od náboženství, nýbrž dávají mu *náboženskou svobodu*, že ho neosvobozují od vlastnictví, nýbrž zjednávají mu *svobodu vlastnictví*, neosvobozují ho od špinavé honby za výdělkem, nýbrž naopak poskytují mu *svobodu podnikání*.

Bylo mu dokázáno, že *uznání lidských práv moderním státem* nemá jiný smysl než *uznání otroctví antickým státem*. Jako totiž bylo *přirozenou základnou* antického státu otroctví, tak je *přirozenou základnou moderního státu* občanská společnost, jakož i *člověk* občanské společnosti, t. j. nezávislý člověk, spojený s druhým člověkem jen poutem soukromého zájmu a *neuvědomělé* přírodní nutnosti, *otrok* výdělečné práce a své vlastní i cizí *zištné* potřeby. Moderní stát tuto svou přirozenou základnu jako takovou uznal ve *všeobecných lidských právech*. A nevytvořil ji. Jako byl produktem občanské společnosti, kterou její vlastní vývoj vytrhl ze starých politických svazků, tak zase sám uznal svou kolébku a základnu *vyhlášením lidských práv*. Že židé jsou *politicky* emancipováni a že jim jsou přiznána *„lidská práva"*, je tedy

vzájemně se podmiňující akt. Pan *Riesser* správně vyjadřuje smysl, který má úsilí židů o uznání jejich svobodného lidství, když mimo jiné žádá svobodný pohyb, svobodný pobyt, svobodné cestování, provozování živnosti a pod. Tyto projevy *„svobodného lidství"* jsou výslovně uznány jako takové ve francouzské Deklaraci lidských práv. Žid má na toto uznání svého „svobodného lidství" tím větší právo, že „svobodná občanská společnost" má veskrze obchodnickou židovskou podstatu a žid je předem jejím nutným článkem. V „Deutsch-Französische Jahrbücher" bylo dále vyloženo, proč se člen občanské společnosti nazývá „člověk" par excellence* a proč se lidským právům říká „vrozená práva".

O lidských právech nedovedla totiž „Kritika" říci nic kritičtějšího, než že *nejsou* vrozena, nýbrž že vznikla historicky, což řekl již *Hegel*. Konečně proti jejímu tvrzení, že chtějí-li židé a křesťané rozdávat a přijímat všeobecná lidská práva, *musí obětovat výsadu víry* – kritický theolog podkládá všem věcem svou *jedinou* utkvělou myšlenku — byl speciálně postaven fakt obsažený ve všech nekritických deklaracích lidských práv, že *právo* věřit, co chceš, právo vyznávat libovolné náboženství, je výslovně uznáno jako *všeobecné lidské právo*. Kromě toho by „Kritika" měla vědět, že Hébertova strana byla svržena pod záminkou, že sáhla na lidská práva, protože sáhla na *náboženskou svobodu*, a že pozdější obnovení svobody vyznání bylo rovněž odůvodňováno lidskými právy.

„Co se týče *politické* podstaty, sledovala Kritika její rozpory až k bodu, kde byl *rozpor mezi theorií a praxí* již 50 let nejdůkladněji propracováván — až k *francouzskému zastupitelskému systému*, kde praxe vyvrací svobodu theorie a svoboda praktického života marně hledá svůj výraz v theorii.

Když pak byl odhalen i základní klam, byl by *rozpor* dokázaný v *jednáních francouzské sněmovny*, rozpor mezi *svobodnou theorií* a *praktickou platností výsad*, mezi zákonnou platností výsad a *veřejným stavem*, v němž se *sobectví čistého individua* snaží stát pánem *privilegované uzavřenosti* — tento rozpor by byl musel být pojat jako *všeobecný rozpor* v této oblasti."

Rozpor, který Kritika ukázala v jednáních francouzské sněmovny, nebyl nic jiného než rozpor *konstitucionalismu*. Kdyby jej byla pojala jako *všeobecný* rozpor, byla by postihla všeobecný rozpor

* — po výtce. *(Pozn. red.)*

konstitucionalismu. Kdyby byla šla ještě dál, než by podle svého mínění „byla měla" jít, totiž kdyby byla došla až k myšlence *zrušení* tohoto všeobecného rozporu, byla by od konstituční *monarchie* správně došla k *demokratickému zastupitelskému státu,* k dovršenému modernímu státu. Zdaleka by nebyla zkritisovala podstatu politické emancipace a vypátrala její určitý vztah k lidské podstatě, ale byla by dospěla teprve k *faktu* politické emancipace, k vyvinutému modernímu státu, tedy teprve tam, kde existence moderního státu odpovídá jeho podstatě a kde proto také lze pozorovat a charakterisovat nejen relativní, nýbrž absolutní *vady*, které zakládají samu jeho podstatu.

Výše citované „kritické" místo je tím cennější, čím očividněji dokazuje, že v téže chvíli, kdy Kritika vidí *„politickou podstatu"* hluboko pod sebou, je naopak sama hluboko pod ní, že v politické podstatě musí teprve ještě hledat řešení *svých* rozporů a stále ještě setrvává v naprostém nepochopení *principu moderního státu.*

Kritika staví proti *„svobodné theorii"* *„praktickou platnost výsad"* a proti *„zákonné platnosti výsad"* *„veřejný stav"*.

Abychom mínění Kritiky netlumočili nesprávně, připomeňme si rozpor, který objevila v jednáních francouzské sněmovny, ten rozpor, který „by byl musel být pojat" jako *všeobecný* rozpor. Šlo mimo jiné o to, určit jeden den v týdnu, kdy děti měly být osvobozeny od práce. Byla navržena *neděle.* Jeden z poslanců nato žádal, aby zmínka o neděli byla v zákonu vypuštěna, protože prý je protiústavní. Ministr Martin (du Nord) viděl v tomto návrhu návrh na prohlášení, že přestalo existovat křesťanství. Pan Crémieux jménem francouzských židů prohlásil, že židé z úcty k náboženství velké většiny Francouzů by proti zmínce o neděli nic nenamítali. Podle svobodné theorie jsou si tedy židé a křesťané rovni, kdežto podle této praxe mají křesťané před židy výsadu, neboť jak by jinak mohla křesťanská neděle najít místo v zákonu, který je vydáván pro všechny Francouze? A neměla by židovská sobota stejné právo atd.? Nebo se též stává, že v praktickém francouzském životě není žid skutečně utlačován křesťanskými výsadami, ale zákon se neodvažuje tuto praktickou rovnost vyjádřit. Tohoto druhu jsou všechny rozpory politické podstaty, které pan Bauer uvádí v „Židovské

otázce", rozpory *konstitucionalismu*, který je všeobecně řečeno rozporem mezi moderním zastupitelským státem a starým státem výsad.

Pan Bauer se dopouští velmi důkladného nedopatření, myslí-li, že se pojetím a kritikou tohoto rozporu jako „všeobecného" rozporu povznáší od *politické* podstaty k *lidské* podstatě. Byl by se povznesl jen od poloviční politické emancipace k celé politické emancipaci, od konstitučního státu k demokratickému zastupitelskému státu.

Pan Bauer si myslí, že zruší-li *výsadu*, zruší *předmět* výsady. O výroku pana Martina (du Nord) říká:

„Neexistuje už náboženství, neexistuje-li už žádné privilegované náboženství. Vezměte náboženství jeho výlučnost, a ono přestane existovat."

Jako se však nezruší *řemeslnická činnost*, zruší-li se *výsady řemesel*, cechů a korporací, nýbrž naopak teprve po zrušení těchto výsad začíná skutečný *průmysl;* jako se nezruší *pozemkové vlastnictví*, zruší-li se *privilegovaná* držba půdy, naopak teprve zrušením jejích výsad, ve svobodné parcelaci a svobodném zcizování začíná jeho universální pohyb; jako se zrušením *obchodních výsad* nezruší *obchod*, nýbrž se teprve ve svobodném obchodu opravdu uskutečňuje, tak se náboženství rozvíjí ve své *praktické* universálnosti (vzpomeňme na Severoamerické svobodné státy) teprve tam, kde neexistuje žádné *privilegované* náboženství.

Základem moderního *„veřejného stavu"*, vyvinutého moderního státu není společnost, kde vládnou výsady, jak míní Kritika, nýbrž společnost, kde jsou *výsady zrušeny* a *odstraněny*, vyvinutá *občanská* společnost*, v níž byla dána volnost těm životním elementům, které byly za panství výsad ještě politicky spoutány. *Žádná „privilegovaná uzavřenost"* zde nestojí ani proti jiné uzavřenosti, ani proti veřejnému stavu. Jako

* K výrazu „občanská společnost" (bürgerliche Gesellschaft) je tu třeba poznamenat toto: Tento termín vznikl v XVIII. století u anglických osvícenců; odtud přešel do německé literatury a později jej převzal do své filosofické terminologie, zejména ve filosofii státu a práva, Hegel. Od něho převzali výraz „bürgerliche Gesellschaft" Marx a Engels, zprvu ve významu „občanská společnost", ale postupně, jak docházeli k revolučním objevům v oboru materialistického pojetí dějin, náplň tohoto výrazu se u nich mění a nabývá smyslu „buržoasní společnost". Tento vývoj lze sledovat ve spise „Německá ideologie", zařazeném v 3. svazku Spisů. *(Pozn. čes. red.)*

svobodný průmysl a svobodný obchod ruší privilegovanou uzavřenost a tím vzájemný boj privilegovaných uzavřeností a na její místo dosazují člověka, zbaveného pout výsady — která odděluje lidi od obecného celku, zároveň je však spojuje v menší výlučný celek — a nespojeného s jiným člověkem již ani *zdáním* všeobecného svazku, a plodí všeobecný boj člověka proti člověku, individua proti individuu, tak je celá *občanská společnost* touto válkou všech individuí proti všem individuím, oddělených od sebe již jen svou *individualitou*, a všeobecným nespoutaným pohybem elementárních životních sil, osvobozených z pout privilegií. Protiklad *demokratického zastupitelského státu* a *občanské společnosti* je dovršením *klasického* protikladu veřejné *obce* a *otroctví*. V moderním světě je každý *zároveň* otrokem i členem obce. Právě *otroctví občanské společnosti* je *zdánlivě* největší *svoboda*, protože je to zdánlivě dovršená *nezávislost* individua, které pokládá za *vlastní* svobodu bezuzdný, již ani všeobecnými svazky, ani člověkem nespoutaný pohyb svých odcizených životních elementů, jako na př. vlastnictví, průmyslu, náboženství atd., zatím co tato svoboda je naopak jeho dovršeným zotročením a nelidskostí. Na místo *výsady* zde nastoupilo *právo*.

Tedy teprve zde, kde není rozporu mezi svobodnou theorií a praktickou platností výsad, kde naopak „svobodné theorii" odpovídá praktické zničení výsad, *svobodný* průmysl, *svobodný* obchod atd., kde proti veřejnému stavu nestojí *žádná* privilegovaná uzavřenost, kde je *zrušen* rozpor ukázaný kritikou — teprve zde *před sebou máme dovršený moderní stát*.

A zde také vládne pravý *opak* zákona, který pan Bauer shodně s panem Martinem (du Nord) vyslovuje v souvislosti s jednáním francouzské sněmovny.

„Tak jako pan Martin (du Nord) v návrhu, aby byla ze *zákona* vypuštěna zmínka o *neděli*, viděl návrh na prohlášení, že křesťanství přestalo existovat, stejným právem, *a toto právo je plně odůvodněno*, by prohlášení, že *zákon světit sobotu* už není pro židy závazný, *znamenalo vyhlásit zrušení židovství*."

Ve vyvinutém moderním státě je tomu právě *opačně*. Stát prohlašuje, že náboženství i ostatní elementy občanského života *začaly* v plném rozsahu existovat teprve tehdy, když je prohlásil za *nepolitické* a tudíž ponechal samy sobě. Zrušení jejich *politického* jsoucna,

jako třeba zrušení *vlastnictví* zrušením *volebního censu*, zrušení *náboženství* zrušením *státní církve*, právě tomuto vyhlášení jejich státoobčanské smrti odpovídá jejich mohutný život, který se nyní nerušeně řídí svými vlastními zákony a rozlévá se do celé šíře.

Zákonem občanské společnosti emancipované od rozčleňujících *výsad* je *anarchie*, a *anarchie občanské společnosti* je základem soudobého *veřejného stavu*, tak jako je veřejný stav sám opět zárukou této anarchie. Jakkoli je si obojí protikladné, vzájemně se podmiňuje.

Z toho je vidět, do jaké míry je Kritika schopna osvojovat si „nové". Zůstaneme-li však v hranicích „čisté kritiky", vzniká otázka, proč nepojala rozpor objevený v souvislosti s jednáním francouzské sněmovny jako *všeobecný* rozpor, což by se podle jejího vlastního názoru „bylo muselo" stát?

„Tento krok *byl* však tehdy *nemožný* — nejen proto... nejen proto... *nýbrž také* proto, že kritika *byla* bez tohoto *posledního zbytku* vnitřní spletenosti se svým protikladem *nemožná* a *nebyla by mohla dojít k bodu*, kde zbýval již jen *jeden krok*."

Byl nemožný... protože... byl nemožný! K tomu Kritika ujišťuje, že nemožný byl osudný „*jeden krok*", nutný k tomu, „aby mohla dojít k bodu, kde zbýval již jen *jeden krok*". A kdo by to popíral? Aby člověk mohl dojít k bodu, kde zbývá již jen „*jeden krok*", je absolutně nemožné učinit ještě „*jeden krok*", který vede za bod, za nímž zbývá ještě „*jeden krok*".

Konec vše napraví! Na závěr své půtky s *masou*, nepřátelskou její „Židovské otázce", přiznává Kritika, že *její* pojetí „*lidských práv*", *její* „hodnocení náboženství za francouzské revoluce", „svobodná politická podstata, na kterou *v závěru svých* výkladů druhdy poukázala", zkrátka celá „doba francouzské revoluce nebyla pro Kritiku ničím více a ničím méně než symbolem – tedy ne přesně a v prozaickém smyslu onou dobou revolučních pokusů Francouzů – symbolem, tedy také jen fantastickým výrazem pro postavy, které na konci viděla". Nechceme kritice vzít útěchu, že prohřešila-li se politicky, stalo se tak jen v „závěru" a na „konci" jejích děl. Známý opilec se obvykle utěšoval tím, že není nikdy opilý před půlnocí.

Na poli „židovské otázky" Kritika nesporně vyhrávala na Nepříteli stále další a další prostor. V čís. 1 „židovské otázky" byl

spis Kritiky, který pan Bauer hájil, ještě absolutní a odhaloval *„pravý"* a *„všeobecný"* význam „židovské otázky". V čís. 2 Kritika *„nechtěla a nesměla"* vyjít za hranice Kritiky. V čís. 3 by byla *musila* učinit ještě *„jeden krok"*, ale ten byl „nemožný" – protože – byl „nemožný". Nikoli její „chtění a smění", nýbrž to, že byla zapletena do svého „protikladu", jí zabránilo udělat tento *„jeden krok"*. Byla by dokonce velmi ráda přeskočila poslední překážku, ale na neštěstí se jí na kritické sedmimílové boty přilepil *poslední zbytek masy*.

c) *KRITICKÁ BITVA PROTI FRANCOUZSKÉ REVOLUCI*

Omezenost masy donutila „Ducha", Kritiku, pana Bauera, aby *francouzskou revoluci* nepovažoval za dobu revolučních pokusů Francouzů v *„prozaickém* smyslu", nýbrž *„jen"* za *„symbol* a *fantastický výraz"* svých vlastních kritických chimér. I *kaje se* Kritika za své *„nedopatření"* tím, že *revoluci* podrobuje *novému prozkoumání*. Zároveň trestá svůdkyni své nevinnosti – „masu" – tím, že ji seznamuje s výsledky tohoto „nového prozkoumání".

„*Francouzská revoluce* byla pokusem, který veskrze ještě náležel osmnáctému století."

Chronologická pravda, že pokus osmnáctého století, jakým byla francouzská revoluce, je veskrze ještě pokusem osmnáctého století, a ne třeba pokusem devatenáctého století, jak se zdá, „veskrze ještě" patří k pravdám, které se „předem rozumějí samy sebou". V terminologii Kritiky, která je velmi zaujata proti pravdě „jasné jako den", říká se však takové pravdě *„prozkoumání"*, a je tudíž nesporně na místě v „novém prozkoumání revoluce".

„Ideje, které francouzská revoluce vyvolala, nevedly však za *stav*, který chtěla násilím zrušit."

Ideje nikdy nemohou vést za starý stav světa, nýbrž vždy jen za ideje starého stavu světa. Ideje nemohou vůbec *nic provést*. K uskutečnění idejí je třeba lidí, kteří vynaloží praktickou sílu. V doslovném *smyslu* je tedy kritická věta opět pravdou, která se rozumí sama sebou, tedy zase *„prozkoumáním"*.

Neznepokojena tímto prozkoumáním vyvolala francouzská revoluce v život ideje, které vedou za *ideje* veškerého starého stavu světa. Revoluční hnutí, které začalo roku 1789 v *Cercle social*[51], jehož hlavními představiteli uprostřed jeho cesty byli *Leclerc* a *Roux* a jež bylo nakonec dočasně poraženo s *Babeufovým* spiknutím – toto hnutí zrodilo *komunistickou* ideu, kterou po revoluci z roku 1830 znovu ve Francii rozšířil *Babeufův* přítel *Buonarroti*. Tato idea, důsledně rozpracovaná, je *idea nového stavu světa*.

„Když tudíž" (!) „revoluce zrušila feudální přehrady v životě lidu, byla nucena uspokojit čistý egoismus národnosti a dokonce jej rozdmýchávat, stejně jako na druhé straně držet jej na uzdě jeho nutným doplňkem, uznáním nejvyšší bytosti, tímto vyšším potvrzením všeobecné státní podstaty, která musí udržovat pohromadě jednotlivé sobecké atomy."

Egoismus národnosti* je živelný egoismus všeobecné státní podstaty na rozdíl od egoismu feudálních ohraničení. Nejvyšší bytost je vyšší potvrzení všeobecné státní podstaty, a tedy i národnosti. Nejvyšší bytost má nicméně *držet na uzdě* egoismus národnosti, t. j. všeobecné státní podstaty! Je to opravdu kritický úkol, držet na uzdě egoismus jeho potvrzením, a dokonce jeho *náboženským* potvrzením, t. j. jeho uznáním za nadlidskou, a proto také lidských otěží zbavenou podstatu. Tvůrci nejvyšší bytosti nevěděli nic o tomto svém kritickém záměru.

Pan *Buchez*, podle něhož se národnostní fanatismus opírá o náboženský fanatismus, rozumí svému hrdinovi *Robespierrovi* lépe.

Řím a Řecko ztroskotaly na národnosti. Kritika tedy neříká o francouzské revoluci nic specifického, tvrdí-li, že ztroskotala na národnosti. Stejně málo říká o národnosti, určuje-li její egoismus jako *čistý* egoismus. Tento čistý egoismus se naopak jeví jako velmi temný, s masem a krví smíšený, živelný egoismus, srovnáme-li jej třeba s čistým egoismem *fichtovského já*. Je-li však jeho čistota na rozdíl od egoismu feudálních ohraničení jen relativní, nebylo zapotřebí žádného „nového prozkoumání revoluce", aby mohlo být zjištěno, že egoismus, který má za obsah národ, je obecnější nebo čistší než egoismus, který má za obsah zvláštní stav a zvláštní korporaci.

* Viz poznámku na str. 116. *(Pozn. red.)*

Neméně poučné jsou výklady Kritiky o všeobecné státní podstatě. Omezují se na to, že všeobecná státní podstata musí udržovat pohromadě jednotlivé sobecké atomy.

Přesně a prozaicky řečeno, členové občanské společnosti vůbec nejsou *atomy*. *Charakteristickou vlastností* atomu je, že nemá *žádné* vlastnosti, a proto nemá žádný vztah k jiným podstatám existujícím mimo něj, vztah, který by byl podmíněn jeho vlastní *přírodní nutností*. Atom je *bez potřeb*, je *soběstačný;* svět kolem něho je absolutní *prázdno*, t. j. nemá obsah, smysl, nic neříká, a to právě proto, že atom má *všechnu plnost* sám v sobě. Ať se egoistické individuum občanské společnosti ve své nesmyslové představě a neživotné abstrakci nafukuje v *atom*, t. j. v podstatu, která nemá k ničemu vztah, je soběstačná, bez potřeb, *absolutně plná*, blažená. Neblahá *smyslová skutečnost* se nestará o jeho fantasii; každý jeho smysl je nutí, aby věřilo v bytí světa a individuí mimo ně, a i jeho *přízemní* žaludek mu denně připomíná, že svět *mimo* ně není *prázdný*, nýbrž že je tím, co je vlastně *naplňuje*. Každá jeho bytostná činnost a vlastnost, každý jeho životní instinkt nebo popud se stává *potřebou*, *nouzí*, jež mění jeho *sebelásku* ve vášeň k jiným věcem a lidem existujícím mimo ně. Ale protože potřeba jednoho individua nemá smysl, který by se pro jiné egoistické individuum, jež má prostředky k uspokojení této potřeby, rozuměl sám sebou, tedy nijak bezprostředně nesouvisí s uspokojením, musí si každé individuum tuto souvislost vytvářet tím, že se stane rovněž dohazovačem mezi cizí potřebou a předměty této potřeby. Tak tedy *přírodní nutnost, lidské bytostné vlastnosti*, nechť se jeví sebeodcizenější, *zájem*, udržují členy občanské společnosti pohromadě. *Reálným* svazkem mezi nimi je *občanský*, a ne *politický* život. *Atomy* občanské společnosti neudržuje tedy pohromadě *stát*, nýbrž to, že jsou *atomy* jen v *představě*, na *nebesích* své fantasie – kdežto ve *skutečnosti* jsou to podstaty značně odlišné od atomů, totiž vůbec nejsou *božští egoisté*, nýbrž *egoističtí lidé*. Jen *politická pověra* si ještě dnes namlouvá, že občanský život musí být udržován pohromadě státem, kdežto ve skutečnosti naopak stát je udržován pohromadě občanským životem.

„*Robespierrova* a *Saint-Justova* velkolepá idea vytvořit *‚svobodný národ'*, který by žil jen podle pravidel *spravedlnosti* a *ctnosti* — viz na př. Saint-Justovu zprávu

o Dantonových zločinech a zprávu o veřejné policii — mohla se nějakou dobu udržet jen terorem, a byla *rozporem, na nějž* nízké a sobecké elementy *národní podstaty* reagovaly tak zbaběle a záludně, jak se od nich jen dalo čekat."

Tato *absolutně kritická* fráze, která charakterisuje „svobodný národ" jako *„rozpor"*, *na* nějž musejí reagovat elementy *„národní podstaty"*, je tak absolutně prázdná, že *svoboda, spravedlnost, ctnost* v Robespierrově a Saint-Justově smyslu naopak mohou být jen životními projevy *„národa"* a jen vlastnostmi „národní podstaty". Robespierre a Saint-Just mluví výslovně o *antické*, jen *„národu"* vlastní „svobodě, spravedlnosti, ctnosti". *Sparťané, Athéňané, Římané* v době své velikosti jsou „svobodné, spravedlivé, ctnostné národy".

„Jaký," táže se Robespierre v řeči o principech veřejné morálky (zasedání Konventu z 5. února 1794) — „jaký je *základní princip* demokratické čili lidové vlády? *Ctnost*. Mluvím o *veřejné* ctnosti, jež vykonala tak velké zázraky v *Řecku* a v *Římě* a jež vykoná ještě podivuhodnější zázraky v republikánské Francii; o ctnosti, která není nic jiného než láska k vlasti a jejím zákonům."

Nato Robespierre výslovně nazývá *Athéňany* a *Sparťany* „peuples libres"*. Neustále připomíná antický *národ* a uvádí jak jeho hrdiny, tak jeho zhoubce – Lykurga, Demosthena, Miltiada, Aristida, Bruta a Catilinu, Caesara, Claudia, Pisona.

Ve zprávě o Dantonově zatčení — na kterou se kritika odvolává – říká *Saint-Just* výslovně:

„Od doby *Římanů* je svět pustý a jen vzpomínka na ně jej naplňuje a věští ještě *svobodu*."

Jeho obžaloba po anticku líčí *Dantona* jako *Catilinu*.

V jiné *Saint-Justově* zprávě o *veřejné policii* se líčí *republikán* úplně v *antickém* duchu jako *neoblomný, skromný, prostý* atd. *Policie* má být institucí v podstatě odpovídající římské *censuře*. – Nechybějí ani Kodros, Lykurgos, Caesar, Cato, Catilina, Brutus, Antonius, Cassius. Nakonec *Saint-Just* charakterisuje *„svobodu*, spravedlnost, ctnost", po kterých volá, *jedním slovem:*

„Kéž jsou revolucionáři *Římany*."

Robespierre, Saint-Just a jejich strana zahynuli proto, že směšovali antické, *realisticko-demokratické* společenství, založené na *sku-*

* — svobodné národy. *(Pozn. red.)*

tečném otroctví, s *moderním spiritualisticko-demokratickým zastupitelským státem*, založeným na *emancipovaném otroctví*, na *občanské společnosti*. Jaký obrovský klam, muset v *lidských právech* uznat a sankcionovat moderní občanskou společnost, společnost průmyslu, všeobecné konkurence, soukromých zájmů svobodně sledujících své cíle, společnost anarchie, společnost sobě samé odcizené přírodní a duchovní individuality, a zároveň potom v jednotlivých individuích anulovat *životní projevy* této společnosti a přitom chtít vytvořit *politický vrcholek* této společnosti po *antickém* vzoru.

Tragický je tento klam, když Saint-Just před svou popravou ukazuje na velikou desku *lidských práv* vyvěšenou v sále Conciergerie a hrdě a sebevědomě prohlašuje: „A přece jsem to udělal já." Právě na této desce bylo vyhlášeno *právo člověka*, který nemůže být člověkem antického společenství zrovna tak, jako nejsou *antické* jeho *ekonomické* a *průmyslové* vztahy.

Zde není místo k tomu, abychom historicky ospravedlnili omyl *hrůzovládců*.

„Po Robespierrově pádu spělo *politické osvícenství* a *hnutí* k bodu, kde se stalo kořistí *Napoleona*, jenž krátce po 18. brumairu mohl říci: ‚Se svými prefekty, četníky a duchovními si mohu dělat s Francií, co chci'."

Naproti tomu *světské* dějiny sdělují: Po Robespierrově pádu se *politické* osvícenství, které dříve chtělo *předstihnout* samo sebe, které bylo *přepjaté*, teprve začíná *prozaicky* uskutečňovat. Za vlády *direktoria* se život *občanské společnosti* – sama revoluce ji osvobodila z feudálních pout a oficiálně ji uznala, byť by ji byla *hrůzovláda* seberaději obětovala anticko-politickému životu – rozlévá v mohutný proud. Hon a shon po zakládání obchodních podniků, touha po zbohatnutí, závratný vír nového občanského života, jehož první požitek ze sebe sama je ještě drzý, lehkovážný, frivolní, opojný; *skutečné* osvícenství francouzské *půdy*, jejíž feudální rozčlenění rozbilo kladivo revoluce a kterou nyní nesčetní noví vlastníci v prvním horečném zápalu všestranně vzdělávají; první pohyby osvobozeného průmyslu – to jsou některé ze známek života nedávno vzniklé občanské společnosti. *Skutečným* představitelem *občanské společnosti* je *buržoasie*. Buržoasie tedy *začíná* vládnout. *Lidská práva* již neexistují *jen* v *theorii*.

Napoleonovou kořistí 18. brumairu se nestalo, jak Kritika bez

výhrad věří jakémusi panu von Rotteck a Welckerovi, revoluční hnutí vůbec, nýbrž *liberální buržoasie*. Stačí si jen přečíst řeči tehdejších zákonodárců, aby se o tom každý přesvědčil. Bude mít pocit, že se přenesl z Národního konventu do některé dnešní poslanecké sněmovny.

Napoleon byl posledním bojem *revoluční hrůzovlády* proti rovněž revolucí vyhlášené *občanské společnosti* a její politice. Napoleon ovšem již pochopil podstatu *moderního státu*, věděl, že základnou tohoto státu je nebrzděný vývoj občanské společnosti, svobodný pohyb soukromých zájmů atd. Rozhodl se tuto základnu uznat a chránit. Nebyl to blouznivý hrůzovládce. Ale Napoleon přitom ještě viděl ve *státě samoúčel* a v občanském životě jen pokladníka a svého *podřízeného*, který nesmí mít *vlastní vůli*. *Prováděl hrůzovládu tak*, že *permanentní revoluci* nahradil *permanentní válkou*. Uspokojil do sytosti egoismus francouzské národnosti, ale žádal přitom, aby buržoasie obětovala své obchody, požitky, bohatství atd., kdykoli to vyžadoval politický cíl dobyvatelských akcí. Potlačoval despoticky liberalismus občanské společnosti – politický idealismus její každodenní praxe – a nešetřil už ani její nejpodstatnější *hmotné* zájmy, obchod a průmysl, kdykoli se střetly s jeho politickými zájmy. Jeho pohrdání průmyslovými hommes d'affaires* doplňovalo jeho pohrdání *ideology*. I ve vnitřní politice potíral občanskou společnost jako protivníka státu, zosobněného v něm, Napoleonovi, ještě jako absolutní samoúčel. Tak prohlásil ve státní radě, že nestrpí, aby vlastník rozsáhlých pozemků svou půdu obdělával nebo neobdělával, podle toho, jak se mu zlíbí. Tak pojal plán, podle něhož měl být obchod podřízen státu tím, že by stát vzal do rukou *povoznictví*. Francouzští obchodníci připravili událost, která po prvé otřásla Napoleonovou mocí. Pařížští bursovní spekulanti ho donutili uměle vyvolaným nedostatkem potravin k tomu, aby téměř o dva měsíce odložil zahájení ruského tažení a tak je odsunul do příliš pokročilého ročního období.

Jako v Napoleonovi proti liberální buržoasii ještě jednou vystoupila revoluční hrůzovláda, tak proti ní v restauraci, v Bourbonech, ještě jednou vystoupila kontrarevoluce. Konečně roku 1830

* – podnikateli. *(Pozn. red.)*

uskutečnila svá přání z roku 1789, jenže s tím rozdílem, že její *politické osvícenství* bylo nyní *dovršeno*, že v konstitučním zastupitelském státě už neviděla ideál státu, že si už nemyslela, že v něm spasí svět a dosáhne všeobecně lidských cílů, nýbrž naopak poznala v něm *oficiální* výraz své *výhradní* moci a *politické* uznání svých *zvláštních* zájmů.

Životní historie francouzské revoluce, která začala roku 1789, ještě neskončila rokem 1830, kdy zvítězil jeden z jejích momentů, nyní obohacený vědomím svého *sociálního* významu.

d) *KRITICKÁ BITVA PROTI FRANCOUZSKÉMU MATERIALISMU*

„*Spinozismus* ovládal XVIII. století jak ve svém francouzském rozvinutí, jež učinilo hmotu substancí, tak v deismu, který dal hmotě duchovnější název... *Spinozova francouzská škola* a stoupenci deismu byly jen dvě sekty, které se spolu přely o pravý smysl *jeho systému*... Toto osvícenství stihl prostý osud — zaniklo v *romantice*, když se muselo vzdát reakci, která začala po vzniku francouzského hnutí."

Potud Kritika.

Proti kritickým dějinám francouzského materialismu postavíme ve stručném nástinu jeho světské, masové dějiny. S úctou uznáme propast mezi dějinami, jak skutečně proběhly, a dějinami, jak probíhají podle dekretu „absolutní Kritiky", právě takové stvořitelky starého jako nového. A nakonec, poslušni předpisů Kritiky, „učiníme předmětem vytrvalého studia" „proč?", „odkud?" a „kam?" kritických dějin.

„*Přesně* a *prozaicky* řečeno" bylo francouzské osvícenství XVIII. století a zejména *francouzský materialismus* nejen bojem proti tehdejším politickým institucím a proti tehdejšímu náboženství a theologii, nýbrž právě tak *otevřeným*, *vysloveným* bojem proti *metafysice sedmnáctého století* a proti *veškeré metafysice*, zejména proti metafysice *Descartově*, *Malebranchově*, *Spinozově* a *Leibnizově*. Proti *metafysice* byla postavena *filosofie*, tak jako *Feuerbach* při svém prvním rozhodném vystoupení proti *Hegelovi* postavil proti *opilé spekulaci střízlivou filosofii*. *Metafysika* XVII. století, poražená francouzským osvícenstvím a zejména *francouzským materialismem* XVIII. století, prožila *vítěznou*

a obsažnou restauraci v *německé filosofii* a zejména ve *spekulativní německé filosofii* XIX. století. Když ji *Hegel* geniálně spojil s veškerou pozdější metafysikou a německým idealismem a založil metafysickou universální říši, opět jako v XVIII. století útoku proti theologii odpovídal útok proti *spekulativní metafysice* a proti *veškeré metafysice*. Metafysika provždy podlehne *materialismu*, který je nyní dovršen díky tomu, co vykonala *spekulace* sama, a spadá vjedno s *humanismem*. A jako *Feuerbach* v *theoretické* oblasti, tak francouzský a anglický *socialismus* a *komunismus* v *praktické* oblasti představoval *materialismus* spadající vjedno s *humanismem*.

„*Přesně* a *prozaicky* řečeno" existují *dva směry francouzského materialismu*; jeden z nich odvozuje svůj původ od *Descarta*, druhý od *Locka*. Druhý směr je rozpracováván *převážně* ve *Francii* a ústí přímo do *socialismu*. První, *mechanický* materialismus přechází ve francouzskou *přírodovědu* ve vlastním smyslu. Oba směry se v průběhu vývoje proplétají. Francouzským materialismem, který vychází přímo od *Descarta*, se nemusíme blíže zabývat, stejně jako se nemusíme zabývat francouzskou školou *Newtonovou* a vývojem francouzské přírodovědy vůbec.

Proto jen tolik:

Descartes dal ve své *fysice hmotě* sebestvořitelskou sílu a *mechanický* pohyb pojal jako její životní projev. Svou *fysiku* úplně oddělil od své *metafysiky*. *Uvnitř* Descartovy fysiky je *hmota* jedinou *substancí*, jediným základem bytí a poznání.

Francouzský *mechanický* materialismus navázal na *Descartovu fysiku* v protikladu k jeho metafysice. Jeho žáky byli *antimetafysikové* z povolání, totiž *fysikové*.

Lékařem Le Royem tato škola začíná, lékařem *Cabanisem* vrcholí a lékař *Lamettrie* je jejím centrem. Descartes byl ještě naživu, když Le Roy přenesl kartesiánskou konstrukci *zvířete* – podobně jako v XVIII. stol. *Lamettrie* – na lidskou duši, prohlásil duši za *modus těla* a *ideje* za *mechanické pohyby*. Byl dokonce přesvědčen, že Descartes si nechal své pravé mínění pro sebe. Descartes protestoval. Na konci XVIII. století dovršil *Cabanis* kartesiánský materialismus ve spise: „*Rapports du physique et du moral de l'homme*" [„*Vztah mezi fysickým a morálním v člověku*"].[52]

Kartesiánský materialismus existuje ve Francii dodnes. Dosáhl velikých úspěchů v *mechanické přírodovědě*, které lze, *přesně* a *prozaicky* řečeno, vytýkat všechno možné, jen ne *romantiku*.

Metafysika XVII. století, jejímž hlavním představitelem ve Francii byl *Descartes*, měla od svého zrodu *antagonistu* v *materialismu*. Materialismus vystoupil proti Descartovi v postavě *Gassendiho*, obnovitele *epikurejského* materialismu. K *Demokritovi* a *Epikurovi* měl francouzský a anglický materialismus vždy nejhlubší vztah. Jiného protivníka měla kartesiánská metafysika v *anglickém* materialistovi *Hobbesovi*. Gassendi a Hobbes zvítězili nad svým odpůrcem dlouho po své smrti, tehdy, kdy již oficiálně vládl na všech francouzských školách.

Voltaire poznamenal, že lhostejnost Francouzů XVIII. století ke sporům mezi jesuity a jansenisty[53] způsobily spíše *Lawovy* finanční spekulace než filosofie. Ano, pád metafysiky XVII. století lze vysvětlit z materialistické theorie XVIII. století jen potud, že samo toto theoretické hnutí vysvětlujeme z praktického utváření tehdejšího francouzského života. Tento život byl zaměřen na bezprostřední přítomnost, na světský požitek a světské zájmy, na *vezdejší* svět. Jeho antitheologické, antimetafysické, materialistické praxi musely odpovídat antitheologické, antimetafysické, materialistické theorie. Metafysika se *prakticky* úplně zdiskreditovala. Stručně tu naznačíme jen *theoretický* průběh.

V XVII. století byla metafysika (vzpomeňme Descarta, Leibnize atd.) ještě prostoupena *positivním*, světským obsahem. Dělala objevy v matematice, fysice a jiných exaktních vědách, které do ní, jak se zdálo, patřily. Již na začátku XVIII. století bylo toto zdání zničeno. Positivní vědy se od ní oddělily a vymezily si své oblasti. Z celého bohatství metafysiky zbyly už jen myšlenkové podstaty a nebeské věci, a to právě v době, kdy všechen zájem na sebe začaly soustřeďovat reálné podstaty a pozemské věci. Metafysika zjalověla. Téhož roku, kdy zemřeli poslední velcí francouzští metafysikové XVII. století, Malebranche a Arnauld, narodili se *Helvétius* a *Condillac*.

Mužem, který *theoreticky zdiskreditoval* metafysiku XVII. století a veškerou metafysiku, byl *Pierre Bayle*. Jeho zbraní byl *skepti-*

cismus vykovaný ze zaklinadel metafysiky samé. Sám zprvu vycházel z kartesiánské metafysiky. Jako *Feuerbacha* dovedl boj proti spekulativní theologii k boji proti *spekulativní filosofii* právě proto, že ve spekulaci poznal poslední oporu theologie a musel donutit theology, aby se od pavědy vrátili k *primitivní*, odpuzující *víře*, tak náboženské pochybnosti dovedly Bayla k pochybnostem o metafysice, která byla oporou této víry. Podrobil proto kritice celý historický vývoj metafysiky. Stal se jejím historiografem, aby napsal historii její smrti. Vyvrátil hlavně *Spinozu* a *Leibnize*.

Tím, že skepsí rozložil metafysiku, připravil *Pierre Bayle* ve Francii nejen půdu materialismu a filosofii zdravého lidského rozumu. Zároveň zvěstoval, že brzy vznikne *atheistická společnost; dokazoval* to tím, že *může* existovat společnost složená ze samých atheistů, že atheista *může* být člověkem, který si zaslouží úcty, a že člověka nesnižuje atheismus, nýbrž pověra a modlářství.

Pierre Bayle byl podle slov jednoho francouzského spisovatele *„posledním metafysikem ve smyslu XVII. století a prvním filosofem ve smyslu XVIII. století"*.

Kromě negativního vyvrácení theologie a metafysiky XVII. století bylo zapotřebí *positivního, antimetafysického* systému. Bylo zapotřebí knihy, která by shrnula tehdejší životní praxi v systém a theoreticky ji zdůvodnila. *Lockův* spis „O původu lidského rozumu"[54] přišel s druhé strany Kanálu jako na zavolanou. Byl přijat nadšeně jako toužebně očekávaný host.

Vzniká otázka: Je snad *Locke Spinozův* žák? „Světské" dějiny mohou odpovědět:

Materialismus je *rodný* syn *Velké Britannie*. Již její scholastik *Duns Scotus* si kladl otázku, *„zda hmota nemůže myslit"*.

Aby tento zázrak dokázal udělat, přizval na pomoc boží všemohoucnost, t. j. přinutil samu *theologii*, aby kázala *materialismus*. Kromě toho byl *nominalista*. Nominalismus je u *anglických* materialistů jedním z hlavních prvků, jako je vůbec *prvním výrazem* materialismu.

Skutečným praotcem *anglického materialismu* a veškeré *moderní experimentální* vědy je *Bacon*. Pravou vědou je pro něho přírodověda, a *fysika* opírající se o smysly je nejvýznamnější část přírodovědy.

Jeho autoritami jsou zhusta *Anaxagoras* se svými *homoiomeriemi* a *Demokritos* se svými atomy. Podle jeho učení jsou *smysly* neklamné a jsou *zdrojem* všech poznatků. Věda je *zkušenostní věda* a spočívá v použití *racionální metody* na smyslově dané. Indukce, analysa, srovnání, pozorování a experiment jsou hlavní podmínky racionální metody. Z vlastností vrozených *hmotě* je první a nejvýznamnější vlastností *pohyb*, a to nejen jako *mechanický* a *matematický* pohyb, nýbrž ještě více jako *pud, životní duch, napětí*, jako *trýzeň* – abychom použili výrazu Jacoba Böhma – hmoty. Prvotní formy hmoty jsou živé, individualisující, hmotě inherentní *bytostné síly*, produkující specifické rozdíly.

U *Bacona*, svého prvního tvůrce, materialismus v sobě ještě v naivní formě chová zárodky všestranného vývoje. Hmota se usmívá na celého člověka poeticky smyslovým leskem. Aforistická doktrina sama se však ještě hemží theologickými nedůslednostmi.

Ve svém dalším vývoji se materialismus stává *jednostranným*. *Hobbes* je *systematik baconovského* materialismu. Smyslovost ztrácí barvu a vůni a mění se v abstraktní smyslovost *geometra*. *Fysický* pohyb je obětován *mechanickému* nebo *matematickému* pohybu; za hlavní vědu je prohlašována *geometrie*. Materialismus se stává *nepřátelským člověku*. Aby materialismus mohl přemoci *člověku nepřátelského, netělesného* ducha na jeho vlastním poli, musí si sám umrtvit tělo a stát se *asketou*. Vystupuje jako *rozumová bytost*, zato také rozvíjí neúprosnou důslednost rozumu.

Skýtá-li smyslovost lidem všechny poznatky, ukazuje Hobbes, vycházeje z Bacona, pak názor, myšlenka, představa atd. nejsou nic jiného než fantomy tělesného světa více méně zbaveného jeho smyslové formy. Věda může těmto fantomům jenom dávat jména. Jednoho jména lze použít pro několik fantomů. Mohou dokonce existovat jména jmen. Byl by to však rozpor na jedné straně připouštět, že všechny ideje mají původ ve smyslovém světě, a na druhé straně tvrdit, že slovo je více než slovo, že kromě představovaných, vždy jednotlivých podstat existují ještě obecné podstaty. *Netělesná substance* je stejný protimluv jako *netělesné těleso*. *Těleso, bytí, substance* jsou jedna a táž *reálná* idea. Myšlenku nelze oddělit od hmoty, *která* myslí. Hmota je subjekt všech změn. Slovo *nekonečný nemá*

smysl, neznamená-li schopnost našeho ducha bez konce přidávat. Protože lze vnímat, vědět jen to, co je hmotné, neví člověk *nic* o existenci boha. Jen má vlastní existence je jistá. Každá lidská vášeň je mechanický pohyb, který končí nebo začíná. Objekty snažení jsou dobro. Člověk podléhá týmž zákonům jako příroda. Moc a svoboda jsou totožné.

Hobbes systematisoval Bacona, ale jeho základní princip, původ poznatků a idejí ze smyslového světa, blíže nezdůvodnil.

Locke zdůvodnil Baconův a Hobbesův princip ve svém esayi o původu lidského rozumu.

Jako Hobbes zničil *theistické* předsudky baconovského materialismu, tak Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley atd. zničili poslední theologickou překážku lockovského sensualismu. Deismus, alespoň pro materialistu, není nic víc než pohodlný a snadný způsob, jak se zbavit náboženství.

Zmínili jsme se již, jak Lockův spis přišel vhod Francouzům. Locke zdůvodnil filosofii bon sens, zdravého lidského rozumu, t. j. nepřímo řekl, že neexistuje filosofie, která by se neopírala o zdravé lidské smysly a o rozum, který z těchto smyslů vychází.

Přímý žák a *francouzský* vykladač Lockův, *Condillac*, ihned zaměřil lockovský sensualismus proti *metafysice* XVII. století. Dokázal, že ji Francouzi právem zavrhli jako pouhý výplod fantasie a theologických předsudků. Uveřejnil vyvrácení *Descartova, Spinozova, Leibnizova* a *Malebranchova* systému.

Ve spise „L'essai sur l'origine des connaissances humaines" [„Essay o původu lidských poznatků"][55] rozvedl Lockovu myšlenku a dokazoval, že nejen duše, ale i smysly, nejen umění vytvářet ideje, ale také umění smyslového vnímání jsou věcí *zkušenosti* a *návyku*. Celý vývoj člověka závisí proto na *výchově* a *vnějších okolnostech*. Teprve *eklektická* filosofie vytlačila Condillaca z francouzských škol.

Rozdíl mezi *francouzským* a *anglickým* materialismem je rozdíl mezi těmito dvěma národnostmi. Francouzi dali anglickému materialismu esprit, tělo a krev, výmluvnost. Dávají mu temperament a půvab, které mu ještě chyběly. *Civilisují* jej.

U *Helvétia*, který rovněž vychází z Locka, nabývá materialismus vlastního francouzského rázu. Helvétius jej zároveň chápe ve

vztahu k společenskému životu. (Helvétius, De l'homme [„O člověku"][56].) Smyslové vlastnosti a sebeláska, požitek a správně pochopený osobní zájem jsou základem veškeré morálky. Přirozená rovnost lidských duševních schopností, jednota pokroku rozumu a pokroku průmyslu, přirozená dobrota člověka, všemocnost výchovy, to jsou hlavní momenty jeho systému.

Spojením kartesiánského materialismu s anglickým materialismem jsou spisy *Lamettriovy*. Lamettrie používá Descartovy fysiky až do detailů. Jeho „L'homme machine" [„Člověk stroj"][57] je vytvořen podle Descartova zvířete stroje. V Holbachově *„Systému přírody"* [*„Système de la nature"*][58] je v části věnované fysice také spojen francouzský materialismus s materialismem anglickým a část o morálce je v podstatě založena na Helvétiově ethice. Francouzský materialista, který je ještě nejvíce spojen s metafysikou, za což jej také chválí Hegel, *Robinet* („De la nature" [„O přírodě"][59]), se výslovně dovolává *Leibnize*.

O Volneyovi, Dupuisovi, Diderotovi atd. ani o fysiokratech není třeba mluvit, když jsme dokázali dvojí původ francouzského materialismu z Descartovy fysiky a z anglického materialismu i protikladnost francouzského materialismu a *metafysiky* XVII. století, metafysiky Descartovy, Spinozovy, Malebranchovy a Leibnizovy. Tento protiklad mohli Němci postřehnout až tehdy, když se sami dostali do protikladu ke *spekulativní metafysice*.

Jako *kartesiánský* materialismus přechází v *přírodovědu ve vlastním smyslu*, tak ústí druhý směr francouzského materialismu přímo do *socialismu* a *komunismu*.

Není zapotřebí zvláštního důvtipu, aby člověk z učení materialismu o původní dobrotě lidí a rovnosti jejich rozumových vloh, o všemocnosti zkušenosti, návyku, výchovy, o vlivu vnějších okolností na člověka, o velikém významu průmyslu, o oprávnění požitku atd. postřehl jeho nutnou souvislost s komunismem a socialismem. Čerpá-li člověk všecko své poznání, cítění atd. ze smyslového světa a ze zkušenosti získané ve smyslovém světě, jde tedy o to, zařídit empirický svět tak, aby v něm člověk zakoušel, navykal si na opravdu lidské, aby sám sebe zakoušel jako člověka. Je-li principem veškeré mravnosti správně pochopený zájem, záleží na tom, aby se

soukromý zájem člověka shodoval s lidským zájmem. Je-li člověk nesvoboden v materialistickém smyslu, t. j. je-li svoboden ne prostřednictvím negativní síly vyhnout se tomu či onomu, nýbrž prostřednictvím positivní moci uplatnit svou pravou individualitu, nesmí se zločin trestat v jednotlivci, nýbrž musí se zničit antisociální pařeniště zločinu a každému dát sociální prostor pro jeho podstatný životní projev. Utvářejí-li člověka okolnosti, je třeba dát okolnostem lidskou podobu. Je-li člověk od přírody společenský, rozvíjí svou pravou přirozenost teprve ve společnosti a o síle jeho přirozenosti se nesmí soudit podle síly jednotlivého individua, nýbrž podle síly společnosti.

Takové a podobné these najdeme téměř doslova i u nejstarších francouzských materialistů. Nebudeme je zde posuzovat. Příznačná pro socialistickou tendenci materialismu je *obhajoba nepravostí* u *Mandevilla*, staršího anglického žáka Lockova. Mandeville dokazuje, že nepravosti jsou v *dnešní* společnosti *nezbytné* a *užitečné*. To věru nebyla obhajoba dnešní společnosti.

Fourier vychází přímo z učení francouzských materialistů. *Babeufovci* byli primitivní, necivilisovaní materialisté, ale i vyvinutý komunismus odvozuje svůj původ *přímo* z *francouzského materialismu*. Tento materialismus se totiž v podobě, jakou mu dal *Helvétius*, vrací do své mateřské země, do *Anglie*. Na Helvétiově ethice zakládá svůj systém *správně pochopeného zájmu Bentham*, a *Owen*, vycházeje z *Benthamova systému*, zdůvodňuje anglický komunismus. Francouz *Cabet*, vypovězený do Anglie, je inspirován tamějšími komunistickými myšlenkami a po návratu do Francie se tu stane nejpopulárnějším, ač nejplošším představitelem komunismu. Vědečtější francouzští komunisté *Dézamy*, *Gay* a j. rozvíjejí podobně jako Owen učení *materialismu* jako učení *reálného humanismu* a jako *logickou* základnu *komunismu*.

A kam si pan Bauer aneb Kritika šel pro materiál ke kritickým dějinám francouzského materialismu?

1) *Hegelovy* „Dějiny filosofie" [„Geschichte der Philosophie"][60] líčí francouzský materialismus jako *realisaci* spinozovské substance, což je v každém případě nesrovnatelně rozumnější než „francouzská Spinozova škola".

2) Pan *Bauer* vyčetl z Hegelových „Dějin filosofie", že francouzský materialismus je Spinozovou *školou.* Když pak v jiném Hegelově díle našel, že deismus a materialismus jsou *dvě strany jednoho a téhož* základního principu, přišel na to, že Spinoza měl *dvě* školy, které se spolu přely o smysl jeho systému. Pan Bauer mohl najít poučení, jež máme na mysli, v Hegelově „Fenomenologii". Tam stojí doslova:

„Pokud jde o onu absolutní podstatu, dostává se *osvícenství* do sporu samo se sebou... a rozděluje se na *dvě strany*... jedna z nich říká onomu absolutnu bez predikátu... *nejvyšší absolutní bytost*... druhá mu říká *hmota*... obojí je *týž* pojem — rozdíl není ve věci, nýbrž čistě jen v různém východisku obou konstrukcí." (Hegel, „Fenomenologie", str. 420, 421, 422.)

3) A konečně opět v Hegelovi mohl pan Bauer najít, že nepostupuje-li substance dále k pojmu a k sebeuvědomění, zběhne do „romantiky". Něco podobného svého času tvrdily „Hallische Jahrbücher"[61].

Děj se co děj musel však „*duch*" přisoudit svému „protivníku", *materialismu*, „*prostinký osud*".

Poznámka. Souvislost francouzského materialismu s Descartem a Lockem a protiklad mezi filosofií XVIII. století a metafysikou XVII. století obšírně líčí většina novějších *francouzských* dějin filosofie. Proti kritické kritice nám stačilo opakovat jen známé věci. Naproti tomu souvislost materialismu XVIII. století s anglickým a francouzským *komunismem* XIX. století je ještě třeba široce osvětlit. Omezíme se tu na to, že ocitujeme jen několik charakteristických míst z Helvétia, Holbacha a Benthama.

1) *Helvétius.* „Lidé nejsou zlí, ale podléhají svým zájmům. Nestěžujme si tudíž, že jsou zlí, stěžujme si na nevědomost zákonodárců, kteří vždy stavěli zvláštní zájem do protikladu k obecnému zájmu." — „Moralisté dosud neměli úspěch proto, že je nutno vyplet zákonodárství, aby byly vytrhány kořeny, z nichž vyrůstají nepravosti. V New-Orleansu smí žena zapudit muže, jakmile se jí omrzí. V takových zemích nenajdeme nevěrné ženy, protože na tom nemají zájem." — „Morálka je jen frivolní věda, nespojuje-li se s politikou a zákonodárstvím." — „Pokrytecké moralisty poznáme na jedné straně podle lhostejnosti, s jakou se chovají k nepravostem rozkládajícím říše, a na druhé straně podle zuřivosti, s jakou běsní proti nepravostem v soukromém životě." — „Lidé se nerodí ani dobří, ani zlí, leč se sklonem stát se takovými nebo onakými podle toho, zda je společný zájem spojuje nebo rozlučuje." — „Kdyby občané státu nemohli dosáhnout svého zvláštního blaha, aniž by způsobovali obecné blaho, nebylo by nepřestníků kromě bláznů." („De l'esprit" [„O duchu"], Paříž 1822[62],

sv. I, str. 117, 240, 241, 249, 251, 369 a 339.) — Jestliže podle Helvétia výchova, jíž (srov. cit. dílo, str. 390) rozumí nejen výchovu v obyčejném smyslu, nýbrž souhrn životních podmínek individua, utváří člověka, je-li nutná reforma, která zruší rozpor mezi zvláštním a obecným zájmem, je na druhé straně k provedení takové reformy zapotřebí přeměny vědomí: „Velké reformy lze provést jen tak, že se oslabí stupidní úcta národů k starým zákonům a zvyklostem" (tamtéž, str. 260); nebo, jak říká jinde, že se odstraní nevědomost.

2) *Holbach.* „Z předmětů, které miluje, může člověk milovat jen sebe; z bytostí svého druhu má rád jen sebe." „Nikdy v životě se člověk nemůže odloučit od sebe: nemůže přestat vidět sám sebe." „Vždy je to náš užitek, náš zájem, ...co nás učí věci nenávidět nebo milovat" („Système social" [„Sociální systém"], sv. I, Paříž 1822[63], str. 80, 112), ale „člověk má ve svém vlastním zájmu milovat ostatní lidi, protože jsou nutní pro jeho blaho... Morálka mu dokazuje, že ze všech tvorů *je pro člověka nejnezbytnější člověk.*" (Str. 76.) „Pravá morálka tak jako pravá politika je ta, která lidi sbližuje, aby spojenými silami pracovali pro své obapolné štěstí. Každá morálka, která odděluje *naše zájmy od zájmů našich druhů*, je falešná, nesmyslná, protiví se přírodě." (Str. 116.) „Milovat ostatní... znamená *spojovat naše zájmy se zájmy našich druhů*, abychom pracovali pro *společný užitek... Ctnost* není nic jiného než *užitek lidí spojených ve společnost.*" (Str. 77.) „Člověk bez vášní nebo bez přání by už ani nebyl člověk... kdyby byl úplně oddělen sám od sebe, jak by mohl být určen k tomu, aby se přimkl k jiným? Člověk, který by byl ke všemu lhostejný, který by neznal vášně, který by si stačil sám, by už nebyl družná bytost... Ctnost není nic než *předávání dobra.*" (Str. 118.) „Náboženská morálka nikdy nečinila smrtelníky družnějšími." (Str. 36.)

3) *Bentham.* Uvedeme z něho jen jedno místo, kde popírá „obecný zájem v politickém smyslu". „Zájem individuí... má ustoupit před zájmem celku. Ale... co to znamená? Což není každé individuum částí celku jako každé jiné? Tento zájem celku, který ztělesňujete, je jen abstrakce: představuje jen souhrn individuálních zájmů... Kdyby bylo dobré obětovat štěstí jednoho individua, aby se zvětšilo štěstí jiných, bylo by ještě lepší obětovat štěstí druhého, třetího a tak dále až do nekonečna... individuální zájmy jsou jediné skutečné zájmy." (Bentham, „Théorie des peines et des récompenses" [„Theorie trestů a odměn"] etc., sv. II, Paříž 1825—1826, 3. vyd.,[64] str. 229, 230.)

e) *DEFINITIVNÍ PORÁŽKA SOCIALISMU*

„Francouzi vybudovali řadu *systémů, jak* by se měla *organisovat masa;* museli však *blouznit*, protože považovali za použitelný materiál masu takovou, jaká je."

Francouzi a Angličané naopak dokázali, dopodrobna dokázali, že dnešní společenský řád organisuje „masu, *jaká* je", a je tedy její

organisací. Po vzoru „Allgemeine Zeitung“[65] odbývá Kritika všechny socialistické a komunistické systémy *důkladným* slovem *blouznit*.

Tím Kritika potřela cizozemský komunismus a socialismus; nato překládá své vojenské operace do Německa.

„Když *němečtí osvícenci* náhle poznali, že jejich naděje z roku 1842 jsou klamné, a v rozpacích nevěděli, co *teď počít*, ještě včas k nim doletěla *zvěst* o novějších *francouzských* systémech. Mohli pak řečnit o povznesení nižších tříd lidu a za tuto cenu se chtěli zbavit otázky, zda sami nenáležejí k mase, kterou je totiž dlužno hledat nejen v nejnižších vrstvách.“

Jak je vidět, při obhajobě Bauerovy literární minulosti Kritika tak vyčerpala všechnu svou zásobu blahovolných důvodů, že německé socialistické hnutí umí vysvětlit už jen „rozpaky“ osvícenců v roce 1842. „Na štěstí k nim doletěla zvěst o novějších *francouzských* systémech.“ Proč ne o *anglických?* Z toho pádného *kritického* důvodu, že *Steinova* kniha „Der Kommunismus und Sozialismus des heutigen Frankreichs“ [„Komunismus a socialismus dnešní Francie“][66] nedonesla panu Bauerovi zvěst o novějších anglických systémech. Z téhož pádného důvodu existují pro Kritiku v jejím žvanění o socialistických systémech stále jen *francouzské* systémy.

Němečtí osvícenci – osvětluje Kritika dále – se prohřešili proti duchu svatému. Zabývali se „nižšími třídami lidu“, které existovaly již v roce 1842, aby se *zbavili* tehdy ještě *neexistující* otázky, jaká hodnost jim bude přisouzena v *kritickém světovém řádu*, který má být založen léta Páně 1843: ovce nebo berana, kritického kritika nebo nečisté masy, Ducha nebo Hmoty? Především se však měli vážně zamyslit nad *spásou své duše*, protože co je mi platno, kdybych celý svět získal, včetně nižších tříd lidu, ale na duši zkázu utrpěl?

„Duchovní bytost však nelze povznést, nezmění-li se, a změnit ji nelze, dokud nezakusí nejkrajnější odpor.“

Kdyby byla Kritika lépe obeznámena s pohybem nižších tříd lidu, věděla by, že nejkrajnější odpor, který zakusily od praktického života, je denně mění. Nová prozaická a básnická literatura vycházející v Anglii a Francii z nižších tříd lidu by jí dokázala, že nižší třídy lidu se umějí duchovně povznést, i když na ně přímo *nesestoupí duch svatý kritické kritiky*.

„Ti lidé,“ bájí dál absolutní kritika, „jejichž *celým majetkem* je slovo ‚*organisace masy*‘“ atd.

O „organisaci práce“ se toho mnoho namluvilo, třebaže toto „heslo“ nevyšlo přímo od socialistů, nýbrž od politicko-radikální strany ve Francii, která se pokoušela o zprostředkování mezi politikou a socialismem. O „organisaci masy“ jako problému, který se teprve musí vyřešit, nikdo před kritickou kritikou nemluvil. Naopak, bylo ukázáno, že touto organisací *je buržoasní společnost*, rozklad staré *feudální* společnosti.

Kritika uvádí svůj objev v husích nožkách. Husou, která panu Bauerovi nakejhala toto heslo, které zachrání Kapitol, není nikdo jiný než jeho *vlastní husa, kritická kritika*. Nově zorganisovala masu tím, že ji zkonstruovala jako absolutního protivníka Ducha. Protikladem ducha a masy je kritická „organisace společnosti“, při čemž Duch čili Kritika představují organisující *práci*, masa *surovinu* a dějiny *výrobek*.

Zeptejme se po těch velkých vítězstvích, kterých absolutní kritika dosáhla v třetím tažení nad revolucí, materialismem a socialismem, co je *konečným výsledkem* této herkulovské práce? Nic než to, že tato hnutí bezvýsledně *zanikla*, protože absolutní kritika byla ještě *kritika poskvrněná masou* čili *duch poskvrněný hmotou*. Dokonce i ve vlastní literární minulosti pana Bauera objevila Kritika všestranné poskvrnění Kritiky masou. *Zde* však místo kritiky píše obhajobu, místo aby se dala na ústup, „*zajišťuje*“, místo aby v *poskvrnění ducha tělem* viděla také smrt ducha, naopak věc obrací a v *poskvrnění těla duchem* vidí život – dokonce život *bauerovského těla*. Zato tím bezohledněji a bezvýhradněji *teroristická* je, jakmile nedovršená kritika, ještě poskvrněná masou, již není *dílem* páně Bauerovým, nýbrž dílem celých národů a řady bezbožných Francouzů a Angličanů, jakmile se nedovršená kritika už nejmenuje „Židovská otázka“ nebo „Dobrá věc svobody“ nebo „Stát, náboženství a strana“, nýbrž revoluce, materialismus, socialismus, komunismus. Tak Kritika vyhladila poskvrnění ducha hmotou a kritiky masou tím, že vlastní tělo ušetřila a cizí ukřižovala.

Tak či onak je „duch poskvrněný tělem“ aneb „kritika poskvrněná masou“ odklizen s cesty. Na místo tohoto nekritického smí-

šení nastoupilo absolutně kritické *rozdělení* ducha a těla, kritiky a masy, jejich čistý protiklad. Tento protiklad ve své *světodějné* podobě, v níž je opravdovým historickým zájmem přítomnosti, je protiklad mezi panem Bauerem a společníky aneb Duchem a zbývající částí lidského pokolení jako hmotou.

Revoluce, materialismus a komunismus splnily *tedy* svůj historický účel. Svým *zánikem* připravily cestu kritickému *Pánu*. Hosanna!

f) *SPEKULATIVNÍ KOLOBĚH ABSOLUTNÍ KRITIKY A FILOSOFIE SEBEUVĚDOMĚNÍ*

Poněvadž se Kritika v *jedné* oblasti prý *dovršila* a dosáhla čistoty, dopustila se *tedy* jen *nedopatření*, „jen" „nedůslednosti", nebyla-li „čistá" a „dovršená" ve *všech* ostatních oblastech. Touto „jedinou" kritickou oblastí není žádná jiná oblast než oblast *theologie*. *Čisté* pásmo této oblasti se prostírá od „*Kritiky synoptiků*" Bruna Bauera až k „Odhalenému křesťanství" Bruna Bauera jako své nejzazší pohraniční pevnosti.

„Se spinozismem," čteme, „se novější kritika konečně vyrovnala; byla to od ní tedy nedůslednost — byť to bylo jen v jednotlivých bodech, sbíhajících se správné cesty — když v jedné oblasti bez rozpaků předpokládala *substanci*."

Předtím bylo přiznání, že Kritika byla zapletena do *politických* předsudků, ihned zmírněno tím, že prý toto zapletení bylo „*v podstatě tak nepevné!*", zde je přiznání k *nedůslednosti* oslabeno vsuvkou, že k ní došlo jen v *jednotlivých bodech, sbíhajících se správné cesty*. Nezavinil to tedy pan Bauer, zavinily to *nesprávné body*, které jako jankovití koně *seběhly* s Kritikou *se správné cesty*.

Několik citátů ukáže, že překonáním *spinozismu* došla Kritika k *hegelovskému idealismu*, že od „*substance*" došla k jiné *metafysické nestvůře*, *k* „*subjektu*", k „*substanci jakožto procesu*", k „*nekonečnému sebeuvědomění*" a že konečným výsledkem „dovršené" a „čisté" kritiky je *obnovení křesťanské theorie stvoření světa* ve *spekulativní hegelovské formě*.

Podívejme se nejprve do „Kritiky synoptiků";

„Strauss setrvává na stanovisku, jemuž je *substance* absolutnem. Podání v této formě obecnosti, která ještě nedosáhla skutečné a rozumné určenosti obecnosti, jíž lze dosáhnout jen v *sebeuvědomění*, v jeho *jedinečnosti* a *nekonečnosti*, není nic jiného než *substance*, která vystoupila ze své logické jednoduchosti a jakožto *moc obce* přijala určitou formu existence." („Kritika synoptiků", díl I, Předmluva, str. VI—VII.)

Ponechme „obecnost, která dosahuje určenosti", „jedinečnost a nekonečnost" – hegelovský *Pojem* – jejich osudu. – Místo aby pan Bauer řekl, že názor, který je realisován ve *Straussově* theorii o „moci obce" a „tradici", má svůj *abstraktní* výraz, svůj logicko-metafysický *hieroglyf* ve spinozovské představě *substance*, dává „*substanci vystoupit* z její *logické jednoduchosti* a přijmout určitou formu existence v moci obce". Používá *hegelovského* kouzelnického aparátu, pomocí něhož „*metafysické kategorie*" – abstrakce vyabstrahované ze *skutečnosti* – vyskakují z *logiky*, kde jsou převedeny v „*jednoduchost*" myšlení, a přijímají „určitou formu" přírodní nebo lidské existence, vtělují se. *Hinrichsi*, pomoc!

„Tajemný," pokračuje Kritika v námitkách proti Straussovi, „tajemný je tento názor proto, že vždy, když chce vysvětlit a znázornit proces, jemuž vděčí evangelická historie za svůj vznik, může vytvořit jen *zdání* procesu; věta ‚evangelická historie má své zdroje a svůj původ v tradici' klade *dvakrát* totéž: ‚tradici' a ‚evangelickou historii'; uvádí sice také obojí ve vztah, ale neříká nám, jakému *vnitřnímu procesu substance* vděčí její vývoj a výklad za svůj původ."

Podle *Hegela* je třeba *substanci* chápat jako *vnitřní proces*. *Vývoj* charakterisuje Hegel se stanoviska substance takto:

„Při bližším prozkoumání se ukazuje, že k tomuto *rozprostření* nedošlo tím, že by se bylo jedno a totéž rozdílně utvářelo, ne, je to beztvaré *opakování jednoho a téhož*, jež... obsahuje jen nudné *zdání* rozdílnosti." („Fenomenologie", Předmluva, str. 12.)

Hinrichsi, pomoc!

Pan Bauer pokračuje:

„Podle toho se kritika musí zaměřit proti sobě samé a hledat řešení *tajemné substanciálnosti*... tam, kam tíhne *vývoj substance samé*, a ten tíhne k obecnosti a určenosti ideje a k její skutečné existenci, *nekonečnému sebeuvědomění*."

Hegelova kritika substanciálního stanoviska pokračuje:

„Uzavřenost substance je nutno rozevřít a substanci pozvednout k *sebeuvědomění*." („Fenomenologie", str. 7.)

Také u Bauera je *sebeuvědomění substance pozvednutá* k sebeuvědomění čili *sebeuvědomění* jakožto *substance*, i u něho je sebeuvědomění proměněno z *predikátu člověka* v *samostatný subjekt*. Je to *metafysicko-theologická* karikatura člověka *odtrženého* od přírody. *Podstatou* tohoto sebeuvědomění tudíž není *člověk*, nýbrž *idea*, jejíž *skutečnou existencí* toto sebeuvědomění je. Sebeuvědomění je idea, která se *stala člověkem*, a proto je *nekonečné*. Všechny *lidské* vlastnosti se proto *tajemně* proměňují ve vlastnosti imaginárního *„nekonečného sebeuvědomění"*. Proto pan Bauer o tomto „nekonečném sebeuvědomění" *výslovně* říká, že z něho *všechno pochází* a z něho se *vysvětluje*, t. j. že v něm má *důvod* své *existence*. *Hinrichsi*, pomoc!

Pan Bauer pokračuje:

„Síla *substanciálního vztahu* je v jeho pudu, který nás vede k pojmu, k ideji a k sebeuvědomění."

Hegel praví:

„Tak je *pojem pravdou* substance." „Přechod *substanciálního vztahu* se děje v důsledku jeho vlastní imanentní nutnosti a není nic víc než to, že Pojem je pravda substance." „*Idea* je adekvátní pojem." „Pojem... dospělý k *svobodné* existenci... není nic jiného než *já* čili čisté sebeuvědomění." („*Logik*" [„*Logika*"], Hegelovy spisy,[67] sv. V, 2. vyd., str. 6, 9, 229, 13.)

Hinrichsi, pomoc!

Vrcholně směšně působí, když pan Bauer ve své „Literatur-Zeitung" ještě říká:

„Již *Strauss* neuspěl, protože nebyl s to *dovršit kritiku Hegelova systému*, i když svou poloviční kritikou dokázal nutnost jejího dovršení" atd.

Sám pan Bauer nechtěl ve své „Kritice synoptiků" podat *dovršenou kritiku* Hegelova systému, nýbrž nanejvýš *dovršení Hegelova systému*, alespoň v jeho aplikaci na theologii.

Označil svou kritiku (Předmluva k „Synoptikům", str. XXI) za „poslední čin určitého systému", a tento systém není žádný jiný než *Hegelův* systém.

Boj mezi *Straussem* a *Bauerem* o *substanci* a *sebeuvědomění* je boj *v mezích hegelovských* spekulací. V *Hegelovi* jsou *tři* elementy: *spinozovská substance*, *fichtovské sebeuvědomění* a *hegelovská* nutně rozporná *jednota* obou, *absolutní duch*. První element je metafysicky zkarikovaná *příroda odtržená* od člověka, druhý je metafysicky zkarikovaný

duch odtržený od přírody a třetí je metafysicky zkarikovaná *jednota* obou, *skutečný člověk* a skutečný *lidský rod*.

Strauss i *Bauer* důsledně rozvinuli *Hegela* v theologické oblasti, Strauss, vycházeje z *Hegelova spinozovského stanoviska*, Bauer z *Hegelova fichtovského stanoviska*. Oba *kritisovali* Hegela potud, pokud je u něho každý z obou elementů *zfalšován* druhým elementem, zatím co každý z těchto elementů *jednostranně*, tedy důsledně rozvinuli do konce. Ve své kritice tedy oba jdou *za* Hegela, ale oba zároveň zůstávají *v mezích* jeho spekulace a každý z nich je představitelem jen *jedné* stránky jeho systému. Teprve *Feuerbach*, který dovršil a kritisoval *Hegela* s *hegelovského stanoviska* tím, že převedl metafysického *absolutního* ducha na *„skutečného člověka na základě přírody"*, dovršil *kritiku náboženství*, čímž zároveň velkolepě a mistrovsky nastínil *základy* ke *kritice hegelovské spekulace* a tudíž *veškeré metafysiky*.

U pana Bauera to už sice není *duch svatý*, kdo vede evangelistovi pero, ale je to *nekonečné sebeuvědomění*.

„Nesmíme se již tajit tím, že správné chápání evangelické historie má také své *filosofické základy*, *a to ve filosofii sebeuvědomění*." (*Bruno Bauer*, „Kritika synoptiků", Předmluva, str. XV.)

Charakterisujme tuto bauerovskou *filosofii sebeuvědomění*, jakož i *výsledky*, kterých pan Bauer dosáhl svou kritikou theologie, několika citáty z *„Odhaleného křesťanství"*, Bauerova *posledního* spisu z oboru filosofie náboženství.

O *francouzských materialistech* se tam praví:

„Když byla nalezena *pravda* materialismu, *filosofie sebeuvědomění*, a *sebeuvědomění* poznáno jakožto *vše*, jakožto rozluštění hádanky *spinozovské substance* a jakožto pravá *causa sui*...* k čemu je tu Duch? *K čemu sebeuvědomění?* Jako by *sebeuvědomění* tím, že klade *svět*, *rozdíl*, a že v tom, co vytváří, *samo sebe* vytváří, protože opět ruší *rozdíl mezi tím, co vytvořilo, a sebou samým*, protože tedy jen v tom, že vytváří a pohybuje se, je sebou samým — jako by právě v tomto pohybu, jímž samo je, nemělo svůj účel a samo sebe!" („Odhalené křesťanství", str. 113.)

„Francouzští materialisté chápali sice pohyby sebeuvědomění jako pohyby obecné podstaty, hmoty, ale *nemohli ještě* vidět, že *pohyb vesmíru* se stal *skutečným* pro sebe a splynul v jednotu se sebou samým *teprve* jako *pohyb sebeuvědomění*." (Tamtéž, str. 115.)

* — příčina sebe. *(Pozn. red.)*

Hinrichsi, pomoc!

První věta lidsky řečeno znamená: pravdou *materialismu* je *opak* materialismu, *absolutní*, t. zn. výhradní, nespoutaný *idealismus*. Sebeuvědomění, *duch* je *vše*. Mimo sebeuvědomění není *nic*. „Sebeuvědomění", „*duch*", je všemohoucí stvořitel světa, nebe i země. *Svět* je životní projev sebeuvědomění, které se musí *zvnějšnit** a přijmout *podobu otroka*, ale odlišnost světa od sebeuvědomění je jen *zdánlivá odlišnost*. Sebeuvědomění neodlišuje od sebe *nic skutečného*. Svět je naopak jen metafysické *odlišení*, výplod jeho éterického mozku a jeho *smyšlenka*. Proto sebeuvědomění opět ruší zdání, jako by existovalo něco mimo ně, zdání, které na okamžik připustilo, a neuznává svůj „výtvor" za reálný předmět, tedy za předmět, který by byl od něho reálně odlišný. Teprve tímto pohybem se však *sebeuvědomění* vytváří jakožto absolutní, neboť *absolutní* idealista, máli být absolutním idealistou, nutně musí neustále prodělávat *sofistický proces*, že napřed promění svět *mimo sebe* v *ilusi*, v pouhý nápad *svého* mozku, a potom tento *fantom* prohlásí za to, čím je, za pouhou fantasii – a to všechno proto, aby nakonec mohl hlásat, že existuje jedině a výhradně on, jehož jsoucnu už nepřekáží ani zdání nějakého vnějšího světa.

Druhá věta lidsky řečeno znamená: Francouzští materialisté sice chápali pohyby hmoty jako oduševnělé pohyby, ale nemohli ještě vidět, že to nejsou *materiální*, nýbrž *ideální* pohyby, pohyby sebeuvědomění, t. j. čisté pohyby myšlení. Nemohli ještě vidět, že skutečný pohyb vesmíru se stal pravdivým a skutečným teprve jakožto *ideální* pohyb sebeuvědomění, svobodný a osvobozený od *hmoty*, t. j. od *skutečnosti*, čili že *materiální* pohyb odlišný od ideálního pohybu v mozku existuje jen *zdánlivě*. *Hinrichsi*, pomoc!

Tuto spekulativní *theorii stvoření světa* najdeme skoro doslovně u *Hegela*, a to hned v jeho *prvním* díle, ve „Fenomenologii".

„Právě *zvnějšnění sebeuvědomění* klade *věcnost*... V tomto zvnějšnění klade sebe jako *předmět* nebo předmět jako *samo sebe*. Na druhé straně je v tom zároveň obsažen druhý moment, ten, že sebeuvědomění toto *zvnějšnění* a tuto *předmětnost* právě tak *překonalo* a pojalo zpátky do sebe... Toto je *pohyb vědomí*." (Hegel, „Fenomenologie", str. 574—575.)

* Viz poznámku na str. 100. *(Pozn. red.)*

„Sebeuvědomění má *obsah*, který odlišuje *od sebe*... Tento obsah je ve svém *rozdílu* samém *já*, neboť je jím *pohyb* překonávání sama sebe. Tento obsah, blíže určen, není nic jiného než právě *vyjádřený pohyb sám*; neboť je to *duch*, jenž jakožto *duch* probíhá sám sebou, a to *pro sebe*." (Tamtéž, str. 582—583.)

O této Hegelově theorii stvoření světa poznamenává *Feuerbach:*

„Hmota je sebezvnějšnění ducha. Tím nabývá hmota sama ducha a rozumu — zároveň je však přesto opět kladena jako *nicotná*, *nepravdivá* podstata, neboť za dovršenou podstatu, za podstatu ve své pravé podobě a formě je prohlašována podstata, která se vytváří teprve z tohoto zvnějšnění, t. j. podstata zbavující se hmoty, smyslovosti. Přírodní, materiální, smyslové se tedy i zde *neguje*, jako v theologii *příroda otrávená dědičným hříchem*." („Philosophie der Zukunft" [„Filosofie budoucnosti"], str. 35.)

Pan Bauer tedy brání materialismus proti *nekritické theologii* tím, že mu zároveň vytýká, že „ještě není" *kritickou theologií*, *rozmyslovou theologií*, *hegelovskou spekulací*. *Hinrichsi! Hinrichsi!*

Pan Bauer, který nyní ve *všech* oblastech uskutečňuje *svůj* protiklad proti *substanci*, svou *filosofii sebeuvědomění* čili Ducha, musí tedy mít ve všech oblastech co činit jen s *přeludy* svého vlastního *mozku*. V jeho rukou je Kritika nástrojem, jímž všechno, co si *mimo nekonečné sebeuvědomění* uchovává *konečnou* materiální existenci, sublimuje v pouhé *zdání* a *čisté myšlenky*. Nepotírá v substanci *metafysickou ilusi*, nýbrž *světské* jádro – *přírodu*, jak tu, která existuje *mimo* člověka, tak tu, která je jeho vlastní přirozeností. Nepředpokládat v žádné oblasti *substanci* – mluví ještě touto řečí – pro něho tedy znamená: neuznávat žádné *bytí* odlišné od myšlení, žádnou *přírodní energii* odlišnou od *duchovní spontánnosti*, žádnou *lidskou bytostnou sílu* odlišnou od *rozmyslu*, žádné *utrpení* odlišné od *činnosti*, žádné *působení jiných lidí na nás* odlišné od *našeho vlastního působení*, žádné *cítění a chtění* odlišné od *vědění*, žádné *srdce* odlišné od *hlavy*, žádný *objekt* odlišný od *subjektu*, žádnou *praxi* odlišnou od *theorie*, žádného *člověka* odlišného od *kritika*, žádné *skutečné společenství* odlišné od *abstraktní obecnosti*, žádné *ty* odlišné od *já*. Je tedy důsledné, dochází-li pan Bauer k tomu, že *sám sebe* ztotožňuje s *nekonečným sebeuvědomením*, s *duchem*, t. j. že na místo těchto svých výtvorů dosazuje jejich stvořitele. Právě tak důsledné je, že *ostatní svět*, který umíněně trvá na tom, že je něčím *odlišným* od *jeho* výtvoru, zavrhuje jako *vzpurnou masu* a *hmotu*. A tak doufá:

„mnoho času neuplyne
a s těly také zhyne".[68]

Ze *své* rozmrzelosti nad tím, že se mu

„to *něco, nejapný* ten svět"

nepodařilo zdolat, dělá stejně důsledně *rozmrzelost* tohoto světa *sebou samým*, a z pobouření své kritiky nad vývojem lidstva *masové* pobouření lidstva proti *jeho* kritice, proti Duchu, proti panu Bauerovi a spol.

Pan Bauer byl od prvopočátku *theolog*, ale ne nějaký obyčejný theolog, nýbrž *kritický theolog* aneb *theologický kritik*. Už tehdy, když ještě byl nejkrajnějším zastáncem *starohegelovské* pravověrnosti, když spekulativně upravoval všechen *náboženský* a *theologický nesmysl*, ustavičně prohlašoval *kritiku* za své *soukromé vlastnictví*. Tehdy označoval *Straussovu* kritiku za *lidskou* kritiku a proti ní *výslovně* uplatňoval právo *božské* kritiky. Velké *sebevědomí* čili *sebeuvědomění*, jež bylo skrytým jádrem této božskosti, později vyloupl z náboženské skořápky, zesamostatnil je jako zvláštní podstatu a pod firmou „*Nekonečné sebeuvědomění*" učinil principem kritiky. Ve svém *vlastním* pohybu pak vykonal pohyb, jejž „filosofie sebeuvědomění" popisuje jako absolutní životní akt. Zrušil opět „rozdíl mezi tím, co bylo vytvořeno", *nekonečným sebeuvědoměním*, a tím, kdo vytváří, *sebou samým*, a poznal, že nekonečné sebeuvědomění ve svém pohybu „*byl jen on sám*", že se tedy pohyb vesmíru stává *pravdivým* a *skutečným* teprve v jeho ideálním samopohybu.

Božská kritika ve svém *návratu k sobě* je racionálně, vědomě, kriticky obnovena, *bytí o sobě* se stalo bytím *o sobě a pro sebe* a teprve na *konci* učiněn jest naplněný, uskutečněný, zjevený *počátek*. *Božská* kritika na *rozdíl* od *lidské* kritiky se zjevila jako *Kritika*, jako *čistá kritika*, jako *kritická kritika*. Obranu Starého a Nového zákona zaměnila obrana starých a nových děl páně Bauerových. *Theologický* protiklad boha a člověka, ducha a těla, nekonečnosti a konečnosti se proměnil v *kriticko-theologický* protiklad Ducha, Kritiky čili pana *Bauera*, a *hmoty*, *masy* čili pozemského světa. Theologický protiklad víry a rozumu se proměnil v kriticko-theologický protiklad *zdravého lidského rozumu* a čistě kritického myšlení. Časopis „Zeitschrift für spekulative Theologie"[69] se proměnil v kritickou „Literatur-Zeitung". A konečně *náboženský vykupitel světa* se vtělil v *kritického vykupitele světa*, pana *Bauera*.

Poslední stadium pana Bauera není anomalií v jeho vývoji, je to *návrat* tohoto vývoje ze svého *zvnějšnění* do sebe. Rozumí se, že okamžik, v němž se *božská* kritika *zvnějšnila* a vystoupila ze sebe, je totožný s okamžikem, kdy se zčásti zpronevěřila sama sobě a vytvářela něco *lidského*.

Návratem do svého počátečního bodu skončila *absolutní kritika spekulativní koloběh* a tím svůj *životní běh*. Její další pohyb je *čisté* – nad všechen *masový* zájem povznesené *kroužení v sobě*, a proto na něm není nic, co by mohlo zajímat masu.

KAPITOLA SEDMÁ

KORESPONDENCE KRITICKÉ KRITIKY

1) *KRITICKÁ MASA*

Kde může lépe být než v lůně rodiny?[70]

Ve svém *absolutním* jsoucnu v podobě pana *Bruna* prohlásila kritická kritika *většinu* lidstva, celé lidstvo, které není kritická kritika, za svůj *protiklad*, za svůj *podstatný předmět; podstatný* proto, že masa je tu ad majorem gloriam dei*, Kritiky, Ducha, *předmět* proto, že masa je pouhá *materie* kritické kritiky. Kritická kritika prohlásila svůj vztah k mase za *světodějný vztah* současné doby.

Avšak prohlásí-li někdo, že je v protikladu k celému světu, nevytváří ještě žádný *světodějný protiklad*. Nešika, který na kdeco narazí, může si namluvit, že do něho kdekdo vráží. Na světodějný protiklad nestačí jen to, že prohlásím svět za *svůj* protiklad, k tomu je ještě zapotřebí, aby také *svět* prohlásil mne za svůj podstatný protiklad, aby tak se mnou jednal a aby mne zaň *uznával*. Toto uznání má kritické kritice opatřit *korespondence;* jejím úkolem je *dosvědčit* před světem spasitelské poslání kritiky i to, že celý svět se *horší* na kritické evangelium. Kritická kritika je sama sobě předmětem *jako předmět světa*. Korespondence ji má *ukázat jako takový*, jako soudobý *zájem světa*.

Kritická kritika se pokládá za *absolutní subjekt*. Absolutní subjekt chce být uctíván. Ke *skutečnému* uctívání patří třetí věc, věřící

* — k větší slávě boží. *(Pozn. red.)*

individua. *Svaté rodině z Charlottenburgu* se proto dostává náležitého uctívání od jejích dopisovatelů. Ti jí říkají, *co* ona sama *je* a co *není* její protivník, masa.

Tím, že se to, co si kritika o sobě myslí, takto vydává za to, co si o ní myslí svět, tím, že se z jejího *pojmu* dělá *skutečnost*, dopouští se ovšem kritika nedůslednosti. *Přímo uvnitř kritiky* se *vytváří* svého druhu *masa*, totiž kritická masa, jejímž jediným úkolem je být neutuchající ozvěnou kritických hesel. Pro důslednost lze tuto nedůslednost prominout. Kritická kritika, která se v hříšném světě necítí doma, musí si doma zařídit hříšný svět.

Dopisovatel kritické kritiky, člen kritické masy, nemá na růžích ustláno. Pouť jeho je trudná, trnitá, je to pouť kritická. Kritická kritika je spiritualistický pán, čistá spontánnost, actus purus*, a nesnáší žádné působení *zvenčí*. Proto smí být dopisovatel *subjektem* jen *naoko*, smí se ke kritické kritice chovat jen *naoko samostatně*, smí jí jen *naoko* chtít sdělit něco nového a vlastního. Ve *skutečnosti* je to jen její vlastní *výtvor*, její vnímání sebe samé, které se jen na chvíli *zpředmětňuje* a zesamostatňuje.

Proto dopisovatelé nikdy neopominou ujistit, že kritická kritika sama *ví*, *nahlíží*, *zná*, *chápe*, *zakouší* to, co jí dopisovatel právě *naoko* sděluje. Tak na př. *Zerrleder* používá těchto obratů: „Chápete to? Víte. Víte a zase víte. Již jste to jistě mnohokrát slyšeli, takže můžete sami nahlédnout."

A vratislavský dopisovatel *Fleischhammer*: „Ale že... to Vám jistě není hádankou jako ne mně." Nebo curyšský dopisovatel *Hirzel:* „Jistě sami znáte." Kritický dopisovatel respektuje absolutní chápání kritické Kritiky tak úzkostlivě, že jí přisuzuje chápání dokonce i *tam*, kde absolutně není co chápat; na př. *Fleischhammer:*

„*Úplně*" (!) „mne *pochopíte*," (!) „řeknu-li Vám, že člověk téměř na každém kroku potká mladé katolické duchovní v dlouhých černých kutnách a pláštích."

Ba dopisovatelé ve své *úzkosti* dokonce *slyší*, co kritická kritika *říká, odpovídá, volá, jak se vysmívá!*

Tak na př. *Zerrleder:* „Ale – *říkáte*; dobrá, slyšte tedy." A *Fleischhammer:* „Ale už slyším, co na to *říkáte*; – mínil jsem tím *také jen...*"

* — čistý čin. *(Pozn. red.)*

Nebo *Hirzel*: „Urozený pane, *zvoláte*!" A tubinský dopisovatel: „*Nevysmějte se* mi!"

Proto také dopisovatelé používají obratu, že kritické kritice sdělují *fakta* a od ní očekávají *duchovní výklad*, že jí dodávají *premisy* a přenechávají *závěry*, nebo se dokonce *omlouvají*, že omílají to, co je jí už dávno známo.

Tak na př. *Zerrleder:*

„Váš dopisovatel může jen podat obraz, popsat fakta. *Duch* oživující tyto věci *právě vám* jistě není neznám." Nebo také: „Nyní si *již sami* vyvodíte *závěr*."

A *Hirzel:*

„To, že každé stvoření vyšlo ze svého diametrálního protikladu, touto spekulativní poučkou si Vás přece *nemusím dovolit* bavit *až teprve já*."

Nebo také dopisovatelovy *zkušenosti* pouze *naplňují a potvrzují* kritická *proroctví*.

Tak *Fleischhammer:* „Vaše *předpověď* se splnila." A *Zerrleder:*

„Ty tendence, o nichž jsem Vám psal, že se ve Švýcarsku stále více šíří, zdaleka nejsou neblahé, jsou to *šťastné* tendence — *jen potvrzují Vaši* již tolikrát vyřčenou *myšlenku*" atd.

Občas se kritická kritika cítí nucena zdůraznit, jak je blahosklonná, když si dopisuje, a tuto blahosklonnost motivuje tím, že dopisovatel šťastně vykonal *nějaký úkol*. Tak pan Bruno píše tubinskému dopisovateli:

„Je to ode mne vskutku nedůslednost, že na Tvůj dopis odpovídám... Ale na druhé straně... byla Tvá poznámka tak *případná*, že Ti... *nemohu odepřít* žádané objasnění."

Kritická kritika si dává psát *z venkova*, jímž však nerozumějte venkov v politickém smyslu, který, jak známo, v Německu nikde neexistuje, nýbrž *kritický venkov*, jehož hlavním městem je Berlín, *Berlín*, sídlo kritických patriarchů a kritické svaté rodiny, kdežto na venkově přebývá kritická masa. *Kritičtí venkované* se opovažují obtěžovat pozornost *nejvyšší kritické instance* jen klaníce se a omlouvajíce se.

Tak píše jakýsi anonym panu *Edgarovi*, který je jako člen svaté rodiny rovněž vznešený pán:

„Ctěný pane! Jen tím, že se mládež ve společných snahách ráda spojuje (*věkový rozdíl* mezi námi činí jen dva roky), račte *omluvit* tyto řádky."

Tento vrstevník pana Edgara *se* vedle toho označuje za *podstatu nejnovější filosofie*. Není to v pořádku, že si Kritika dopisuje s Podstatou filosofie? Ujišťuje-li vrstevník pana Edgara, že už mu vypadaly *zuby*, naráží tím jen na svou *alegorickou* podstatu. Tato „podstata nejnovější filosofie" se „naučila od *Feuerbacha* klást moment vzdělání do objektivního názoru". A hned podává ukázku svého *vzdělání* a *názoru* tím, že pana Edgara ujišťuje, že má „*ucelený názor* na jeho novelu" – ať žije zásadovost[71]! – a zároveň se otevřeně přiznává, že jí záměr pana Edgara není docela jasný, ba dokonce své ujištění, že získala ucelený názor, paralysuje otázkou: „Nebo jsem Vás *zcela špatně pochopil*?" Po této ukázce shledáme, že je docela v pořádku, vyjadřuje-li se podstata nejnovější filosofie takto o mase:

„*My* se musíme alespoň jednou *snížit*, a prozkoumat a rozetnout začarovaný uzel, který znemožňuje *obyčejnému lidskému rozumu* vstoupit do *bezbřehého oceánu myšlení*."

Kdo si chce utvořit úplnou představu o kritické mase, nechť si přečte páně *Hirzelovy dopisy* z Curychu (sešit V). S opravdu dojemnou učenlivostí a chvályhodnou pamětí memoruje tento nešťastník kritická hesla. Nepostrádáme v nich ani páně Brunovy oblíbené fráze o bitvách, které svedl, a o taženích, která podnikl a vedl. Své poslání člena kritické masy plní pan *Hirzel* zejména tehdy, když horlí o *bezbožné mase* a jejím poměru ke *kritické kritice*.

Mluví o mase, která se domnívá, že se podílí na dějinách, o „čisté mase", o „čisté kritice", o „čistotě tohoto protikladu" – „protikladu tak čistého, jak čistý jej dějiny nikdy nedaly" – o „*nespokojenosti*", o „dokonalé prázdnotě, rozmrzelosti, malomyslnosti, zatvrzelosti, zbabělosti, zuřivosti, rozhořčení masy vůči kritice", o „mase, která je tu jen proto, aby svým odporem zvýšila ostrost a bdělost kritiky". Mluví o „stvoření z diametrálního protikladu" a o tom, jak je kritika povznesena nad *nenávist* a podobné nízké city. Na toto bohatství kritických hesel se omezuje celý páně *Hirzelův* příspěvek do „Literatur-Zeitung". Vytýká *mase*, že vystačí s pouhým „smýšlením", „dobrou vůlí", „frází", „vírou" atd., a přitom se sám

jako člen *kritické masy* spokojuje frázemi, vyjadřujícími jeho „kritické smýšlení", jeho „kritickou víru", jeho „kritickou dobrou vůli", a panu Brunovi a spol. přenechává „jednání, práci, boj" a „díla".

Přes to, že členové „kritické masy" tak hrůzně líčí světodějné napětí mezi bezbožným světem a „kritickou kritikou", nebyla ještě, alespoň pro nevěřící, konstatována ani skutková podstata, skutková podstata tohoto *světodějného* napětí. Úslužné a nekritické opakování kritických „fantasií" a „nároků" v ústech dopisovatelů jenom dokazuje, že utkvělé myšlenky pána jsou také utkvělými myšlenkami sluhy. Jeden z kritických dopisovatelů se sice pokouší dokazovat na základě *faktů*.

„Vidíte," píše svaté rodině, „že ‚Literatur-Zeitung' plní svůj účel, t. j. *nenalézá ohlas*. Ohlas by mohla najít jen tehdy, kdyby souzněla s myšlenkovou chudobou, kdybyste pyšně kráčeli v čele řinčíce frázemi celé janičářské muziky běžných kategorií."

Řinčíce frázemi celé janičářské muziky běžných kategorií! Vidíme, že se kritický dopisovatel snaží přiharcovat na „neběžných" frázích. Jeho výklad faktu, že „Literatur-Zeitung" nenalézá ohlas, je však nutno odmítnout jako čistě *apologetický*. Tento fakt by bylo možno vysvětlit spíše obráceně tím, že kritická kritika *souzní* s širokou *masou*, totiž s širokou masou škrabalů, která *nenalézá* ohlas.

Nestačí tedy, že *kritičtí* dopisovatelé se obracejí s kritickými frázemi jako s „modlitbou" ke svaté rodině a zároveň jako „kletbou" proti mase. K dokázání *skutečného* napětí mezi masou a kritikou je zapotřebí *nekritických, masových* dopisovatelů, je třeba *skutečných* zástupců *masy* u kritické kritiky.

Proto kritická kritika dopřává místo i *nekritické mase*. Podle ní si s ní nezaujatí *představitelé* masy *dopisují*, uznávají svůj protiklad k ní za důležitý, za absolutní, a *úzkostlivě volají* po vykoupení z tohoto protikladu.

2) „*NEKRITICKÁ MASA*" A „*KRITICKÁ KRITIKA*"

a) „*ZATVRZELÁ MASA*" A „*NEUSPOKOJENÁ MASA*"

Bezcitnost, zatvrzelost a slepá nevíra „masy" mají jednoho dosti vyhraněného představitele. Tento představitel mluví o „výhradně hegelovském filosofickém vzdělání berlínského kroužku[72]".

„Pravý pokrok, jehož jsme s to dosáhnout," říká tento dopisovatel, „je jedině v poznání skutečnosti. Od nich se však dovídáme, že jsme nepoznávali skutečnost, nýbrž něco neskutečného."

Za základ filosofie označuje „přírodovědu".

„Dobrý přírodozpytec se má k filosofovi, jako se má filosof k theologovi."

Dále o „berlínském kroužku" poznamenává:

„Nemyslím, že jsem řekl příliš mnoho, snažím-li se stav těchto lidí vysvětlit tím, že sice prodělali proces duchovního pelichání, ale ještě se nezbavili vypelichané látky, aby mohli vstřebat elementy nového vzdělání a omlazení." „Tyto znalosti" (přírodovědecké a průmyslové) „si ještě musíme osvojit." „Znalost světa a lidí, kterou především nutně potřebujeme, také nelze získat jen bystrým myšlením; musí k tomu přispět všechny smysly a člověk k tomu musí použít všech svých vloh jako nutného a nezbytného nástroje, jinak bude nazírání a poznávání vždy nedostatečné... a přivodí *mordlní smrt*."

Přitom se však tento dopisovatel snaží osladit pilulku, kterou podává kritické kritice. Říká, že „*Bauerových slov* bylo správně použito", že „sledoval *Bauerovy myšlenky*", že „*Bauer správně řekl*", a nakonec se tváří, že nepolemisuje přímo proti Kritice, nýbrž proti někomu jinému, proti „berlínskému kroužku".

Kritická kritika, která se cítí dotčena a která je vůbec ve všech *věcech víry* netykavá jako stará panna, se však tímto rozlišováním a polovičatým holdováním nedává zmást.

„*Zmýlil* jste se," odpovídá, „když jste *svého odpůrce* viděl ve straně, kterou líčíte na začátku svého dopisu; raději si to *přiznejte*" — a nyní následuje zdrcující zaklínadlo — „*jste odpůrce kritiky samé!*".

Nešťastník! Propadlý mase! Odpůrce Kritiky *samé*! Pokud pak jde o obsah oné *masové* polemiky, prohlašuje kritická kritika, že má *úctu* k jejímu kritickému poměru k *přírodozpytu* a *průmyslu*.

„*Všechnu úctu přírodozpytu! Všechnu úctu* Jamesu Wattovi a“ — vskutku vznešený obrat! — „ani za nehet úcty milionům, které vyzískal svému příbuzenstvu.“

Všechnu úctu úctě kritické kritiky! V témž dopise, v němž kritická kritika vytýká zmíněnému *berlínskému kroužku*, že jsou hned vyrovnáni s dobrými a slušnými pracemi, aniž je prostudují, že *vyřídí* dílo poznámkou, že je epochální, atd., v témž dopise *sama vyřizuje* celý přírodozpyt a *průmysl* prostě prohlášením, že k nim má úctu. Doložka, kterou kritická kritika připojuje ke svému prohlášení úcty k *přírodozpytu*, připomíná první hromové střely nebožtíka rytíře *Kruga* proti přírodní filosofii.

„Příroda není jedinou skutečností *proto, že ji v jejích jednotlivých produktech jíme a pijeme.*“

Kritická kritika ví o *jednotlivých produktech* přírody všeho všudy to, „že je *jíme a pijeme*“. Klobouk dolů před přírodovědou kritické kritiky!

Proti nepohodlné a dotěrné výzvě, aby studovala „přírodu“ a „průmysl“, kritika naprosto důsledně staví nesporně duchaplné, rétorické zvolání:

„Nebo“ (!) „si snad myslíte, že jsme *již* u *konce* s poznáním *dějinné* skutečnosti? Nebo“ (!) „snad znáte jedno jediné dějinné období, které je *skutečně* již poznáno?“

Nebo si snad kritická kritika myslí, že v poznání dějinné skutečnosti dospěla třeba jen k *začátku*, dokud *z* dějinného pohybu vylučuje theoretické a praktické chování člověka k přírodě, přírodovědu a průmysl? Nebo si snad myslí, že nějaké období skutečně již poznala, aniž poznala na př. průmysl tohoto období, bezprostřední způsob výroby života samého? Spiritualistická, *theologická* kritická kritika zná ovšem – zná alespoň pomyslně – jen politická, literární a theologická dějinná dramata. Jako odtrhuje myšlení od smyslů, duši od těla, samu sebe od světa, tak odtrhuje dějiny od přírodovědy a průmyslu, tak nevidí kolébku dějin v hrubě *materiální* výrobě na zemi, nýbrž v mlžných oblacích na nebi.

Představitele „zatvrzelé“ a „bezcitné“ masy s jeho případnými výtkami a domluvami odbývá kritická kritika jako *masového materialistu*. O nic lépe se nevede ani jinému méně zlomyslnému a méně masovému dopisovateli, který sice od kritické kritiky mnoho očekává, ale nevidí, že by se jeho očekávání splnilo. Představitel „*neuspokojené*“ masy píše:

„Musím však přiznat, že první sešit Vašeho časopisu ještě *vůbec neuspokojil*. Očekávali jsme přece jen něco jiného.“

Kritický patriarcha odpovídá osobně:

„Že časopis nesplní očekávání, to jsem věděl předem, protože jsem si toto očekávání mohl poměrně snadno představit. Lidé jsou tak unaveni, že chtějí *všechno najednou*. Všechno? Ne. Pokud možno všechno a nic zároveň. Chtějí všechno, co nedá námahu, všechno, co do sebe lze pojmout, aniž prodělali vývoj — všechno, co lze shrnout do jednoho slova.“

Dopálen nepřístojnými požadavky „masy“, která od kritiky, jež ze zásady a podle své přirozenosti „*nic nedává*“, žádá *něco*, ba *všechno*, vypráví kritický patriarcha po způsobu starých pánů *anekdotu*. Nedávno prý si jeden berlínský *známý* trpce stěžoval na rozvláčnost a přílišnou zevrubnost jeho spisů – jak známo, vytluče pan Bruno ze sebemenší rádobymyšlenky tlustospis. Pan Bauer ho utěšil slibem, že mu pošle kuličku tiskařské černi potřebné k vytištění knihy, aby si je mohl snáze osvojit. Patriarcha si vysvětluje rozsáhlost svých „děl“ špatným rozdělením tiskařské černi, tak jako si prázdnotu své „Literatur-Zeitung“ vysvětluje prázdnotou „bezbožné masy“, která, aby se naplnila, chtěla by spolknout najednou všechno i nic.

Nepopíráme sice důležitost toho, co nám bylo právě sděleno, ale sotva lze vidět *světodějný protiklad* v tom, že jeden masový známý kritické kritiky o ní říká, že je jalová, a ona zase o něm, že je nekritický, že druhý známý konstatuje, že „Literatur-Zeitung“ nesplňuje jeho očekávání, a že *třetímu* známému a domácímu příteli jsou její díla příliš rozsáhlá. Nicméně známý čís. 2, který chová naděje, a domácí přítel čís. 3, který si alespoň přeje poznat tajemství kritické kritiky, tvoří přechod k *obsažnějšímu* a napjatějšímu poměru mezi kritikou a „nekritickou masou“. Jak nelítostná je Kritika k mase „zatvrzelého srdce“ a „obyčejného lidského rozumu“, tak vlídná bude k mase škemrající, aby byla *spasena* od protikladu. Masa, která se blíží ke kritice se srdcem zkroušeným, myslí kajícnou a duchem pokorným, bude za své čacké snažení odměněna mnohým *uváženým*, *prorockým*, *nelíčeným* slovem.

b) *MASA „DOBROSRDEČNÁ" A „SPÁSYCHTIVÁ"*

Představitel *masy sentimentální, dobrosrdečné a spásychtivé* takto srdceryvně, zkroušeně a se zraky vzhůru obrácenými úpěnlivě škemrá o laskavé slovo kritické kritiky.

„Proč Vám to píši, proč se před Vámi ospravedlňuji? Protože si Vás *vážím*, a proto *toužím*, abyste si mne i Vy *vážil*, protože jsem Vám za svůj vývoj zavázán největším *dík*em, a proto Vás *miluji*. *Mé srdce* pudí mne k Vám, jenž jste mne... pokáral, abych se *ospravedlnil*... *Zdaleka* se Vám tím nechci *vnucovat*, ale soudě *podle sebe*, myslil jsem si, že *i* Vás by *snad potěšil* důkaz *účasti* člověka, kterého jinak ještě velmi málo znáte. *Nikterak* si nečiním *nárok* na to, abyste na tento dopis odpovídal: nechci Vás *ani* olupovat o čas, jehož můžete lépe využít, *ani* Vás přetěžovat, a *ani* sebe zarmucovat tím, že bych viděl *nesplněno* něco, več doufám. *Ať si* vyložíte můj dopis jako *sentimentálnost*, *dotěrnost* nebo *marnivost*" (!) „nebo jako cokoli chcete, ať odpovíte nebo ne, nemohu odolat, *pudí* mne to, abych jej odeslal, a přeji si jen, abyste v něm poznal *přátelské* smýšlení, s jakým byl napsán."!!

Jako se bůh odjakživa slitovával nad *malomyslnými*, tak se i tento masový, ale pokorný a o kritické smilování úpěnlivě žadonící dopisovatel dočkal *splnění* svých přání. Kritická kritika mu vlídně odpovídá. Nejen to! Dává mu *nejhlubší* poučení o předmětech jeho zvídavosti.

„Přede dvěma roky," poučuje kritická kritika, „bylo časové připomínat francouzské osvícenství osmnáctého století, aby v bitvě, která se tehdy bojovala, bylo na nějakém místě dáno operovat i těmto *lehkým oddílům*. Nyní je to *něco docela jiného*. Pravdy se teď velmi rychle mění. Co *bylo* tehdy *případné*, je nyní *nedopatření*."

Bylo to ovšem i tehdy jen „*nedopatření*", ale „*případné*" nedopatření, když absolutní kritika ráčila tyto *lehké oddíly* nazvat „*našimi světci*", našimi „*proroky*", „*patriarchy*" atd. (Viz „Anekdota", II, str. 89[73].) Kdo by nazval *lehké oddíly oddíly „patriarchů"?* Bylo to nedopatření, a „případné" nedopatření, když absolutní kritika enthusiasticky mluvila o tom, s jakým sebezapřením, s jakou mravní energií a s jakým zápalem tyto *lehké* oddíly „celý život pro pravdu myslily, pracovaly – a ji studovaly". Bylo to „nedopatření", když v předmluvě k „Odhalenému křesťanství" prohlásila, že se tyto „*lehké*" oddíly zdály „nepřemožitelné a *každý člověk znalý věci* by jim byl předem dosvědčil, že *vymknou svět z kloubů*", a že „se zdálo

nepochybné, že se jim také podaří dát *světu novou podobu*". *Těmto lehkým oddílům?*

Dále poučuje kritická kritika zvídavého představitele „*srdečné* masy":

„I když si Francouzi svými pokusy vytvořit sociální theorii získali *novou* dějinnou zásluhu, jsou *nyní přesto vyčerpáni*, jejich nová theorie nebyla ještě *čistá*, jejich sociální fantasie, jejich *pokojná demokracie* vůbec ještě nejsou prosty předpokladů starého stavu."

Kritika zde mluví – mluví-li vůbec o něčem – o *fourierismu*, a to speciálně o fourierismu časopisu „Démocratie pacifique"[74]. Tento fourierismus však ani zdaleka není „sociální theorií" Francouzů. Francouzi mají *sociální theorie*, a ne *jednu* sociální theorii, a rozředěný fourierismus, a k tomu ještě, jak jej hlásá „Démocratie pacifique", není nic jiného než sociální učení části filantropické buržoasie; lid smýšlí *komunisticky* a je rozštěpen ve spoustu různých frakcí; pravé hnutí a pravé propracování těchto různých sociálních odstínů se nejen *nevyčerpaly*, nýbrž teprve doopravdy *začínají*. Neskončí však v čisté, t. j. abstraktní *theorii*, jak by kritická kritika chtěla, nýbrž ve velmi *praktické praxi*, která se vůbec nebude starat o kategorické kategorie kritiky.

„Žádný národ," žvaní kritika dále, „*dosud ničím* nevyniká nad jiný." ... „Dospěje-li některý k tomu, že nad jinými dosáhne duchovní převahy, bude to ten, který bude s to kritisovat sebe i ostatní a poznat příčiny všeobecného úpadku."

Každý národ *dosud něčím vyniká* nad ostatní. Je-li však kritické proroctví správné, pak žádný národ *nebude* mít přednost proti jinému, neboť všechny civilisované evropské národy – Angličané, Němci, Francouzi – nyní „*kritisují* sebe i ostatní" a „jsou s to poznat příčiny všeobecného úpadku". A konečně tvrdit, že „kritisování", „poznávání", že *duchovní* činnost dává *duchovní převahu*, je pustá *tautologie*, a kritika, která se svým nekonečným sebevědomím staví nad národy a čeká, až k ní přilezou na kolenou škemrat, aby je osvítila, tímto zkarikovaným křesťansko-germánským idealismem teprve doopravdy ukazuje, že ještě až po uši vězí ve špíně *německé nacionálnosti*.

Kritika Francouzů a Angličanů není taková abstraktní osob-

nost z onoho světa, stojící mimo lidstvo; je to *skutečná lidská činnost* individuí, která jsou činnými členy společnosti, která jako lidé trpí, cítí, myslí a jednají. Proto je jejich kritika zároveň praktická, jejich komunismus je socialismem, v němž činí praktická, hmatatelná opatření, v němž nejen myslí, nýbrž ještě více jednají, je to živá, skutečná kritika existující společnosti, poznání příčin „úpadku".

Když kritická kritika poučila zvídavého člena masy, právem může říci o své „Literatur-Zeitung":

„Zde se provádí *čistá*, popisná kritika, kritika, která zachycuje věc a nic nepřidává."

Zde se „nedává *nic samostatného*", zde se *nedává* vůbec *nic* než *nic nedávající kritika*, t. j. kritika, která se dovršuje až k nejkrajnější nekritice. Kritika dává otiskovat podtržená místa a její činnost vrcholí ve *výtazích*. *Wolfgang Menzel* a *Bruno Bauer* si bratrsky podávají ruce a kritická kritika je *tam*, kde byla v prvních letech tohoto století *filosofie totožnosti*, kdy *Schelling* protestoval proti masové domněnce, že by chtěl něco dávat, něco jiného než *čistou*, *zcela filosofickou* filosofii.

c) *MILOST SPOČINE NA MASE*

Citlivý dopisovatel, jehož poučování jsme právě přihlíželi, měl ke kritice *přátelský* poměr. Napjatý poměr mezi *masou* a *kritikou* je na něm naznačen jen idylicky. Obě stránky *světodějného* protikladu se k sobě chovaly *vlídně* a *zdvořile*, a proto *exotericky*.

Nezdravé, otřásající působení kritické kritiky na masu se projevuje teprve na dopisovateli, který jednou nohou už stojí na půdě kritiky a druhou ještě v hříšném světě. Je představitelem „masy" *vnitřně* bojující s kritikou.

V některých chvílích se mu zdá, „že pan Bruno a jeho přátelé nerozumějí *lidstvu*", že „jsou vlastně zaslepeni". Ale hned se opravuje:

„Ano, je mi úplně *jasné*, že máte pravdu a že Vaše myšlenky jsou pravdivé; ale *odpusťte*, lidé *také nemají* nepravdu... Ach, *ano!* Lidé mají pravdu... Že Vy máte pravdu, to nemohu popírat... Vskutku nevím, jak z toho všeho ven. Řeknete... tak zůstaň doma... *Ach*, nemohu už... *Ach*... člověk by se nakonec

zbláznil... Jistě *laskavě* vyslechnete... Věřte mi, člověku je mnohdy ze získaného poznání tak *hloupě*, jako by se mu v hlavě mlýnské kolo točilo."

Také jiný dopisovatel píše, že „*chvílemi* ztrácí *rozum*". Vidíte, na onoho masového dopisovatele už se *chystá sestoupit kritická milost*. Ubožák! Hříšná masa ho táhne s jedné strany, kritická kritika s druhé strany. Není to získané poznání, co přivádí katechumena kritické kritiky do tohoto stavu hebetismu, je to otázka *svědomí* a *víry:* kritický Kristus nebo lidé, bůh nebo svět, Bruno Bauer a jeho přátelé nebo bezbožná masa! Jako však hříšník musí být krajně rozerván, než na něm spočine *boží* milost, tak je skličující *zhloupnutí* předchůdcem *kritické* milosti. A když na něm konečně milost spočine, pak vyvolený sice neztratí hloupost, zato však *vědomí hlouposti*.

3) *NEKRITICKÝ KRITICKÁ MASA ANEB KRITIKA A „BERLÍNSKÝ KROUŽEK"*

Kritické kritice se nepodařilo vypodobnit se jako *podstatný protiklad*, a proto zároveň jako *podstatný předmět* masového lidstva. Kromě představitelů *zatvrzelé* masy, která kritické kritice vytýká *bezpředmětnost* a co nejgalantněji jí dává na srozuměnou, že ještě neprošla *procesem* duchovního *„pelichání"* a že si především musí napřed získat solidní znalosti, seznámili jsme se ještě se dvěma dopisovateli. Pokud jde o *citlivého* dopisovatele, za prvé vůbec není *protikladem* Kritiky, a za druhé pravý důvod, proč se chce sblížit s kritickou kritikou, je důvod *čistě osobní*. Jak se lze dále dočíst z jeho dopisu, chce vlastně jen svou zbožnou úctu k panu Arnoldu Rugovi smířit se svou zbožnou úctou k panu *Brunovi Bauerovi*. Tento pokus o smír je ke cti jeho dobrému srdci. Ale vůbec netvoří nějaký *masový zájem*. A konečně dopisovatel, který vystoupil naposled, již nebyl *skutečný* člen masy, byl to katechumen kritické kritiky.

Masa je vůbec *neurčitý* předmět, a proto není schopna ani něco určitého vykonat, ani vstoupit do určitého poměru. Masa, která je předmětem kritické kritiky, nemá nic společného se *skutečnými* masami, mezi nimiž zase jsou velmi masové protiklady. *Svou* masu si

kritická kritika sama „udělala", podobně jako kdyby se nějaký přírodozpytec, místo aby mluvil o určitých třídách rostlin a zvířat, zabýval třídou *vůbec*.

Aby *kritická kritika* měla nějaký skutečně masový protiklad, potřebuje kromě této *abstraktní* masy, svého vlastního výmyslu, ještě nějakou *určitou*, empiricky dokazatelnou, ne pouze předstíranou *masu*. Tato masa musí v kritické kritice vidět zároveň svou *podstatu* i *zničení své podstaty*. Musí *chtít* být kritickou kritikou, nemasou, aniž jí *může* být. Touto kriticky nekritickou masou je zmíněný *„berlínský kroužek"*. Na nějaký berlínský kroužek se redukuje *masa* lidstva, která se vážně zabývá kritickou kritikou.

„Berlínský kroužek", *„podstatný předmět"* kritické kritiky, jímž se kritická kritika v myšlenkách stále obírá a o němž si myslí, že se on zase stále zabývá jí, skládá se, pokud víme, z několika cidevant* *mladohegelovců*, jimž kritická kritika, jak sama tvrdí, nahání zčásti *horror vacui***, zčásti vnuká pocit *nicotnosti*. Nezkoumáme skutkovou podstatu, spoléháme se na výroky Kritiky.

Korespondence pak je určena hlavně k tomu, aby čtenářstvu tento *světodějný* poměr Kritiky k „berlínskému kroužku" *obšírně* vyložila, aby odhalila hluboký význam tohoto poměru, aby dokázala, že krutost kritiky k této „mase" je nutná, a konečně aby vyvolala zdání, jako by se *celý svět* o tento protiklad úzkostlivě přičiňoval tím, že se vyjadřuje hned pro postup Kritiky, hned opět proti němu. Tak na př. jednomu dopisovateli, který se staví na stranu „berlínského kroužku", píše *absolutní* kritika:

„Takové věci jsem slyšel *již tak často*, že jsem se rozhodl už si jich vůbec nevšímat."

Svět netuší, jak často měl co dělat s *takovými* kritickými věcmi. Poslechněme si nyní, jakou zprávu o berlínském kroužku podává jakýsi člen *kritické* masy.

„„Uznává-li Bauery vůbec někdo'" (svatou rodinu je vždy nutno uznávat pêle-mêle***), „začala jeho† odpověď, „jsem to *já;* ale »Literatur-Zeitung«! Jen

* — bývalých. *(Pozn. red.)*
** — strach z prázdna. *(Pozn. red.)*
*** — bez ladu a skladu, pomíchaně. *(Pozn. red.)*
† — dopisovatelova oponenta, který vyslovuje názory berlínského kroužku. *(Pozn. red.)*

co je pravda!' Se zájmem jsem vyslechl, co si tak o Vás myslí jeden z těchto radikálů, těchto mudrců z anno 42..."

A pak sděluje, že ten nešťastník na „Literatur-Zeitung" kdeco zhaněl.

Páně Edgarovu novelu „Die drei Biedermänner" [„Tři dobráci"] shledal nepropracovanou a přepjatou. Nepochopil, že *censura* není ani tak boj muže proti muži, boj na venek, jako vnitřní boj. Tito lidé se nenamáhají, aby se zahloubali do sebe a místo *fráze nepřijatelné pro censuru* dali *jemně* provedenou, po všech stránkách vyloženou *kritickou myšlenku*. Článek pana Edgara o Béraudovi podle něho není důkladný. Podle kritického zpravodaje důkladný je. Sám sice přiznává: „Béraudovu knihu *neznám*." *Věří* však, že se panu Edgarovi *podařilo*, atd., a víra, jak je známo, uzdravuje. „Vůbec", pokračuje kritický věřící, „je" (ten z berlínského kroužku) „s Edgarovými věcmi *naprosto* nespokojen". Ani „o *Proudhonovi* prý se tam nepojednává s dosti *důkladnou* vážností". A zde dává zpravodaj panu Edgarovi pochvalné vysvědčení:

„Proudhona *sice*" (!?) „*znám, vím*, že Edgarův výklad z něho vzal *charakteristické* body a názorně je seřadil."

Jediným důvodem, proč se páně Edgarova tak *znamenitá* kritika Proudhona těmto pánům nelíbí, může být podle zpravodajova mínění jen to, že pan Edgar *nehřímá* proti vlastnictví. Ba, pomyslete, odpůrce pokládá i článek pana Edgara o „Dělnickém sdružení" za *bezvýznamný*. Zpravodaj pana Edgara utěšuje:

„Ovšem, vždyť se v něm nedává nic *samostatného*, a tito lidé se skutečně vrátili ke *Gruppovu* stanovisku, na němž ovšem *vždy stáli*. Dávat, dávat, *dávat* prý má Kritika!"

Jako by nám kritika nebyla dala úplně nové linguistické, historické, filosofické, ekonomické a právní objevy! A přitom je tak skromná, že strpí, aby jí někdo říkal, že nedává nic *samostatného!* Dokonce i náš kritický dopisovatel obohatil mechaniku o něco, co dosud neznala, tím že *vrací* lidi na *to* stanovisko, na kterém vždy *stáli*. Neobratné je připomínat *Gruppovo* stanovisko. V brožuře, která je ostatně ubohá a nestojí za zmínku, ptal se Gruppe pana Bruna, co kritického se chystá dát o *spekulativní logice*. Pan Bruno jej odkázal na příští pokolení a –

„blázen čeká na odpověď".[75]

Jako již bůh potrestal nevěřícího faraona tím, že zatvrdil srdce jeho a *neuznal jej za hodna* osvícení, tak ujišťuje zpravodaj:

„Proto také *vůbec nejsou hodni* vidět nebo poznat obsah ve Vaší ‚Literatur-Zeitung'."

A místo aby svému příteli Edgarovi poradil, aby si opatřil myšlenky a znalosti, radí mu:

„Nechť si Edgar opatří *pytel frází*, a až bude příště psát článek, nazdařbůh do něho sáhne, a bude mít sloh lahodící čtenářstvu."

Kromě ujišťování o „jisté zběsilosti, neoblíbenosti, bezobsažnosti, myšlenkové chudobě, chození kolem věci, které nemohou přijít na kloub, pocitu nicotnosti" – všechna tato epiteta se samozřejmě vztahují na berlínský kroužek – pěje na svatou rodinu takovéto chvalozpěvy:

„Lehkost zpracování, pronikající do věci, zvládnutí kategorií, hluboké pochopení získané studiem, zkrátka *panování* Předmětům. On" (člen berlínského kroužku) „si věc ulehčuje, vy ulehčujete věc." Nebo: „Provádíte v ‚Literatur-Zeitung' čistou, popisnou kritiku, zmocňující se věci."

Nakonec čteme:

„Vypsal jsem Vám to všechno tak podrobně proto, že vím, že Vám sdělením názorů svého přítele učiním *radost*. Z toho vidíte, že ‚Literatur-Zeitung' plní svůj účel."

Účelem tohoto časopisu je být protikladem k berlínskému kroužku. Jestliže jsme právě zažili *polemiku berlínského kroužku* proti kritické kritice a to, jak mu za ni vyčinili, čeká nás nyní dvojí vylíčení toho, jak berlínský kroužek usiluje o slitování kritické kritiky.

Jeden dopisovatel píše:

„Když jsem byl začátkem tohoto roku v Berlíně, řekli mi známí, že jste všechny od sebe odpudili a udržovali v uctivé vzdálenosti, že jste se úplně isolovali a schválně se vyhýbáte každému sblížení, každému styku. Nemohu ovšem vědět, na čí straně je vina."

Absolutní kritika odpovídá:

„Kritika netvoří *stranu*, nechce mít za sebou nějakou stranu, je *osamělá* — osamělá, když se noří do *svého*" (!!) „předmětu, osamělá, když se staví proti němu. *Odlučuje se ode všeho.*"

Jako se kritická kritika domnívá, že se povznáší nad všechny dogmatické protiklady tím, že na místo skutečných protikladů klade smyšlený protiklad mezi *sebou* a *světem*, mezi *duchem svatým* a *bezbožnou masou*, tak si myslí, že se povznáší *nad strany*, když klesá *pod stranické stanovisko*, když se sama jako *strana* staví proti ostatnímu lidstvu a všechen zájem soustřeďuje v osobnosti pana Bruna a spol. Že kritika trůní v osamělosti *abstrakce*, že ani tehdy, když se zdánlivě zabývá nějakým *předmětem*, nevystupuje ze své bezpředmětné osamělosti v opravdu *společenský* vztah ke *skutečnému předmětu*, protože *jejím předmětem* je jen předmět *její fantasie*, jen smyšlený předmět – pravdivost tohoto kritického *přiznání* dokazuje celý náš výklad. Stejně správně určuje charakter své *abstrakce* jako *absolutní* abstrakce v tom smyslu, že „se *odlučuje ode všeho*"; tedy právě toto odloučení *ničeho ode všeho*, ode *všeho* myšlení, nazírání atd. je *absolutní nesmysl*. Ostatně toto osamění, jehož se dosáhne odloučením, abstrahováním ode *všeho*, je od předmětu, od něhož abstrahuje, svobodné stejně málo, jako byl *Origenes* svoboden od *pohlavního údu*, který od sebe *oddělil*.

Jiný dopisovatel začíná tím, že jednoho člena „berlínského kroužku", kterého „viděl" a s nímž „mluvil", líčí jako člověka „mrzutého", „sklíčeného", který „již neumí otevřít ústa" (zatím co jinak „vždycky měl pohotově nějakou *drzost*"), jako člověka „malomyslného". Tento člen „berlínského kroužku" vypráví dopisovateli, a ten zas referuje kritice:

„Nemůže pochopit, jak se takoví lidé jako Vy oba, kteří přece vždy přáli humanitnímu principu, mohou chovat tak uzavřeně, tak odpudivě, ba pyšně." Neví prý, „proč jsou lidé, kteří zřejmě úmyslně vyvolávají rozkol. Vždyť přece všichni stojíme na témž stanovisku, všichni *přísaháme věrnost* krajnosti, kritice, všichni jsme schopni, i když ne zplodit, tedy přece jen pochopit extrémní myšlenku a použít jí." Prý „v tomto rozkolu nevidí jiný hybný motiv než sobectví a pýchu".

Pak dopisovatel utrousí dobré slovo:

„Což alespoň někteří z našich přátel Kritiku nepochopili, nebo snad nepochopili *dobrou vůli kritiky*... ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*."

* I když chybí síly, přece je chvályhodná snaha. *(Pozn. red.)*

Na to odpovídá Kritika těmito *antithesemi* mezi sebou a berlínským kroužkem:

„Jsou *různá* stanoviska ke kritice." Ti pánové „si myslí, že mají kritiku v kapse", Kritika „zná moc kritiky a skutečně jí používá", t. j. nenechává si ji v kapse. Pro berlínský kroužek je kritika pouhou formou, pro Kritiku je naopak „tím *nejobsažnějším*, lépe řečeno jedině *obsažným*". Jako absolutní myšlení pokládá samo sebe za veškerou realitu, *tak* i kritická kritika. Proto *mimo sebe* nevidí žádný obsah, není tudíž kritikou *skutečných* předmětů, existujících mimo kritický subjekt, naopak ona *je* předmětem, je absolutní *subjekt–objekt*. Dále! „První druh kritiky se přenáší frázemi přes všechno, přes studium věcí, druhý se frázemi odlučuje *ode všeho*." První druh je „*moudrý, nic nevěda*", druhý se „učí". Druhý je ovšem nemoudrý a učí se par çà, par là*, ale jen naoko, jen proto, aby toho, co se povrchně naučil, mohl, vydávaje to za svou vlastní moudrost, použít jako „hesla" proti mase, od níž se učil, a udělat z toho kriticky kritický nesmysl.

Pro první mají význam a jsou nejuctívanějšími kategoriemi slova jako „krajnost", „jít dále", „nejít dosti daleko"; druhá *zkoumá stanoviska* a nepoužívá pro ně *měřítek* oněch abstraktních kategorií.

Co jiného je vykřikování kritiky čís. 2, že se již nedá mluvit o politice, že filosofie je vyřízena, co jiného je to, jak se vyrovnává se sociálními systémy a hnutími slovy jako „fantastické", „utopické" atd., co jiného je to všechno než *kriticky opravené* obraty „jít dále", „nejít dosti daleko"? A její „měřítka", jako na př. „Dějiny", „Kritika", „shrnutí předmětů", „staré a nové", „kritika a masa", „zkoumání stanovisek" – zkrátka všechna její hesla, to snad nejsou *kategorická* a abstraktně kategorická *měřítka*!?

„První je theologická, zlostná, závistivá, malicherná, domýšlivá, druhá je *opak* všeho toho."

Když si Kritika takto jedním dechem uštědřila tucet pochval a sobě přisoudila všechno to, co berlínskému kroužku chybí, tak jako bůh *je* všechno to, co *člověk není*, dává si vysvědčení:

* – tu a tam. *(Pozn. red.)*

„Dosáhla jasnosti, vědychtivosti a klidu, v němž je *nezranitelná* a *neporazitelná*."

Proto se může svému protikladu, berlínskému kroužku, „nanejvýš vysmát *smíchem olympských bohů*". Tento *výsměch* – s obvyklou důkladností vysvětluje, co tento výsměch je a co není – „tento výsměch není pýcha". Bůh uchovej! Je to negace negace. Je to „*jen proces*, jehož *kritik* v dobré pohodě a s duševním klidem *musí použít* proti *nižšímu stanovisku*, které si *domýšlí*, že je mu *rovno*" – ta domýšlivost! Tedy když se Kritik směje, *používá procesu!* A ve svém „duševním klidu" nepoužívá *procesu smíchu* proti *osobám*, nýbrž proti *stanovisku*! I *smích* je *kategorie*, které používá a dokonce *musí* používat!

Nadpozemská kritika není *bytostnou činností skutečného lidského subjektu*, t. j. lidského subjektu žijícího v *soudobé* společnosti, trpícího v ní a podílejícího se na jejích strastech i radostech. *Skutečné* individuum je jen *akcidens*, pozemská nádoba kritické Kritiky, která se v něm zjevuje jako *věčná substance*. Subjektem není kritika prováděná lidským individuem, nýbrž *nelidské individuum kritiky*. Kritika není *projevem člověka*, nýbrž člověk je *zvnějšnění kritiky* – kritik proto žije úplně mimo společnost.

„Může kritik žít v té společnosti, kterou kritisuje?"

Otázka by naopak měla znít: nemusí žít v této společnosti, nemusí sám být projevem života této společnosti? Proč kritik *prodává* plody svého ducha, když tím mění nejhorší zákon dnešní společnosti ve svůj zákon?

„Kritik se ani nemůže odvážit *osobně* se mísit ve společnost."

Proto si zakládá *svatou rodinu*, jako se také osamělý bůh snaží ve svaté rodině zrušit své nudné odloučení od veškeré společnosti. *Chce-li* se kritik *zbavit špatné společnosti*, nechť se především zbaví *své vlastní společnosti*.

„Tak se kritik zříká *všech radostí společnosti*, ale i *její strasti* jsou mu cizí. Nezná ani *přátelství*" – vyjma kritické přátele – „ani lásku" – vyjma *sebelásku* – „ale zato se od něho také bezmocně odrážejí pomluvy; nic jej nemůže urazit; nedotýká se ho žádná nenávist, žádná závist; zloba a hněv jsou pro něj *neznámé afekty*."

Zkrátka, Kritik je prost všech *lidských vášní*, je to *božská osoba*, může si o sobě zpívat píseň jeptišky:

„Na muže nižádného,
na lásku nemyslím,
na Boha jen, Otce svého,
ten živitelem je mým.“[78]

Kritice není dáno napsat nějaké místo, v němž by si neodporovala. Tak nám nakonec říká:

„Šosáctví, které kritika kamenuje“ — podle biblické analogie musí být kritik kamenován — „které jej zneuznává a podkládá mu *nečisté* motivy“ — *čisté* kritice podkládat *nečisté* motivy! — „aby *jej* učinilo *rovným sobě*“ — výše odsouzené domýšlení si rovnosti — „tomu se kritik *nevysmívá*, protože toho není hodno, nýbrž prohlédá je a s klidem je vykazuje do jeho bezvýznamné významnosti.“

O něco výše *musil* kritik „použít proti nižšímu stanovisku, které si domýšlí, že je mu rovno“, *procesu výsměchu*. Nejasnost, kterou má kritická kritika v tom, jak postupovat proti bezbožné „mase“, téměř naznačuje vnitřní podrážděnost, zlobu, pro niž „afekty“ nejsou něčím „neznámým“.

Ale nepodceňujme ji. Po herkulovském boji o to, aby se *odloučila* od nekritické „bezbožné masy“ a ode „všeho“, se konečně šťastně dopracovala *osamělé, božské, soběstačné, absolutní* existence. Jestliže se v prvním vyjádření této její „nové fáze“ zdá, že starý svět *hříšných vášní* ještě nad ní má určitou moc, uvidíme nyní, jak se v „*umělecké podobě*“ esteticky uklidňuje a *proměňuje* a jak *vykupuje* své hříchy, aby nakonec jako druhý, triumfující *Kristus* mohla svolat *kritický poslední soud* a zvítězivši nad drakem klidně vstoupit na nebesa.

KAPITOLA OSMÁ

POZEMSKÁ POUŤ A PROMĚNY KRITICKÉ KRITIKY ANEB KRITICKÁ KRITIKA V PODOBĚ RUDOLFA, KNÍŽETE Z GEROLDSTEINU

Rudolf, kníže z Geroldsteinu*, *pyká* na své *pozemské pouti* za *dvojí* provinění, za své *osobní* provinění a za provinění *kritické kritiky*. On sám tasil v rozrušené rozmluvě meč na vlastního otce, kritická kritika se zase dala v rozrušené rozmluvě strhnout k hříšným afektům proti mase. Kritická kritika neodhalila *ani jediné* tajemství. Rudolf se za to kaje a odhaluje *všechna* tajemství.

Rudolf je, jak nám sděluje pan Szeliga, *prvním* služebníkem

* V Suových „Tajnostech pařížských“: z Gerolsteinu. *(Pozn. red.)*

státu lidstva. („*Humanitní stát*" Švába *Egidia*. Viz „Konstitutionelle Jahrbücher" dra Karla Weila, 1844, sv. 2.)

Nemá-li svět zaniknout, musí podle tvrzení pana Szeligy

„vystoupit muži nemilosrdné kritiky... Rudolf je *takový* muž... Rudolf chápe myšlenku *čisté kritiky*. A tato myšlenka je pro něho i pro lidstvo plodnější než *všechny* zkušenosti, jež lidstvo získalo za celé své *dějiny*, než *všechno* vědění, jež si Rudolf z těchto dějin mohl osvojit i pod vedením nejsvědomitějšího učitele... Nestranný soud, jímž Rudolf zvěčňuje svou *pozemskou pouť*, není *ve skutečnosti* nic jiného než

odhalení tajemství společnosti."

On sám je „*odhalené tajemství všech tajemství*".

Rudolf má k disposici mnohem víc *vnějších* prostředků než ostatní mužové kritické kritiky. Ta se utěšuje:

„Nedostižné jsou pro toho, komu osud méně přeje, Rudolfovy *výsledky*," (!) „není však nedostižný krásný cíl." (!)

Kritika tedy nechává na Rudolfovi, obdařeném přízní osudu, aby *uskutečňoval* její vlastní *myšlenky*. Zpívá mu:

„*Tlučhubo,*
jdi ty první do té sloty,
ty máš přec ty velké boty!"[77]

Provázejme Rudolfa na jeho kritické pozemské pouti, která „je pro *lidstvo plodnější* než *všechny zkušenosti*, jež lidstvo získalo za celé své dějiny, než *všechno vědění*" atd., a na níž Rudolf *dvakrát* zachrání lidstvo před *zánikem*.

1) *KRITICKÁ PROMĚNA ŘEZNÍKA V PSA ANEB RAS*

Ras byl vyučený řezník. Různé kolise učiní z tohoto mohutného syna přírody vraha. Rudolf se s ním náhodou setká právě ve chvíli, kdy týrá Fleur de Marie. Rudolf zasadí rutinovanému rváči několik mistrných, imponujících ran pěstí do hlavy. Získá si tím Rasovu úctu. Později, v zločinecké krčmě, se projeví Rasův dobromyslný temperament. Rudolf mu říká: „Máš ještě srdce a čest." Tato slova vštípí Rasovi úctu k sobě samému. Ras se polepší, čili jak praví pan Szeliga, promění v „*morální* bytost". Rudolf jej vezme pod svou ochranu. Sledujme Rasovu výchovnou pouť, řízenou Rudolfem.

První stadium. První lekce, kterou Ras dostane, je lekce v pokrytectví, věrolomnosti, zákeřnosti a *přetvářce*. Rudolf využije moralisovaného Rasa naprosto stejným způsobem, jako *Vidocq* využíval jím moralisovaných zločinců, t. j. udělá z něho *špicla* a *agenta provokatéra*. Poradí mu, aby „*se tvářil*" před *Učitelem*, jako by byl upustil od své „zásady nekrást", aby mu navrhl zlodějskou výpravu, a tak jej vlákal do léčky nastražené Rudolfem. Ras má pocit, že má být zneužit k nějaké „ničemnosti". Protestuje proti tomu, aby dělal *špicla* a *agenta provokatéra*. Rudolf tohoto přírodního člověka snadno přesvědčí „*čistou*" *kasuistikou* kritické kritiky, že špatnost není špatnost, provede-li se z „*dobrých, mravných*" pohnutek. Ras jako agent provokatér předstírá svému bývalému druhu kamarádství a důvěru a vláká jej do záhuby. *Po prvé* v životě se dopouští *podlosti*.

Druhé stadium. Shledáváme se znovu s Rasem jako *ošetřovatelem* nemocného Rudolfa, kterého zachránil před smrtí.

Z Rasa se stala tak *slušná morální* bytost, že odmítne návrh černošského lékaře Davida, aby si sedl na zem, protože se bojí, aby neumazal koberec. Ba je tak *nesmělý*, že si nechce sednout na židli. Položí židli na opěradlo a pak si sedne na přední nohy židle. Neopomine se omluvit po každé, kdykoli osloví pana Rudolfa, kterého zachránil před smrtí, „příteli" nebo „monsieur" místo „monseigneur".*

Obdivuhodná dresura bezohledného přírodního člověka! Ras vyslovuje nejskrytější tajemství své kritické proměny, když se Rudolfovi doznává, že k němu cítí tutéž náklonnost, jakou cítí *buldok* ke svému pánu: „Je me sens pour vous, comme qui dirait *l'attachement* d'un *bouledogue* pour *son maître*." Bývalý řezník se proměnil v psa. Od té chvíle se všechny jeho ctnosti redukují na ctnost psí, na ryzí „*oddanost*" svému pánu. Jeho samostatnost, jeho individualita úplně zmizí. Ale jako špatní malíři musí pod svou malbu dát lístek, co má obraz znamenat, tak také Eugène Sue musí „*buldokovi*" Rasovi pověsit na krk lístek, který neustále ujišťuje: „Ta dvě slova: máš srdce a čest, udělala ze mne *člověka*." Až do posledního dechu nebude Ras hledat pohnutky svých činů ve své lidské individualitě,

* — titul knížat a biskupů. *(Pozn. red.)*

nýbrž v tomto lístku. Na důkaz svého morálního polepšení bude častokrát mudrovat o své vlastní výtečnosti a o špatnosti jiných individuí, a kdykoli se začne ohánět mravoučnými frázemi, řekne mu Rudolf: „Rád tě slyším takto *mluvit.*" Ras se nestal obyčejným, nýbrž *morálním buldokem.*

Třetí stadium. Již jsme se obdivovali Rasově *šosácké slušnosti,* která vystřídala jeho *hrubou,* ale *smělou* nenucenost. Nyní se dovídáme, že si osvojil také chůzi a způsoby *šosáka,* jak se sluší a patří na *„morální bytost"*.

„Kdo by ho tak byl viděl jít, řekl by, že to je nejmírumilovnější *měšťan* na světě."

Ještě smutnější než tato forma je obsah, který Rudolf dává jeho kriticky reformovanému životu. Posílá ho do Afriky, aby „byl nevěřícímu světu živým a blahodárným příkladem pokání". Od nynějška nemá vyjadřovat svou lidskou přirozenost, nýbrž křesťanské dogma.

Čtvrté stadium. Kriticko-morální proměna udělala z Rasa tichého, opatrného muže, který se ve svém chování řídí pravidly strachu a životní moudrosti.

„Ras," vypravuje Murph, jenž ve své nediskretní prostotě nepoví, co neví, „neřekl ani slova o potrestání Učitele ze *strachu,* aby *se* nekompromitoval."

Ras tedy ví, že potrestání Učitele bylo nezákonným činem. Nevyžvaní to ze strachu, že by se kompromitoval. *Moudrý* Ras!

Páté stadium. Ras pokročil ve své morální převýchově natolik, že si svůj *psí* vztah k Rudolfovi uvědomuje v civilisované formě. Říká *Germainovi,* když mu zachránil život:

„Mám ochránce, který je pro mne tím, čím pro *kněze Pánbůh* — je mi, jako bych se měl před ním vrhnout na kolena."

A v myšlenkách před svým bohem pokleká.

„Pan Rudolf," vypravuje dále Germainovi, „vás ochrání. Říkám *pan,* ale měl bych říkat *milostivý pán.* Ale zvykl jsem si říkat mu *pane* Rudolfe, a on mi to dovoluje."

„Jaké to nádherné probuzení a rozkvět!" volá pan Szeliga v kritickém vytržení.

Šesté stadium. Ras důstojně zakončuje životní dráhu ryzí oddanosti, morálního buldoctví tím, že se nakonec dá pro svého milostivého pána zapíchnout. Ve chvíli, kdy Kostlivec ohrožuje prince nožem, zadrží Ras vrahovu ruku. Kostlivec ho probodne. I praví umírající Ras Rudolfovi:

„Měl jsem pravdu, když jsem říkal, že i takový *červ*" (takový buldok) „jako já může být jednou užitečný takovému *velkému milostivému pánovi,* jako jste vy."

K tomuto psímu výroku, který lapidárně shrnuje celou Rasovu kritickou životní pouť, dodává lístek na jeho krku:

„Jsme vyrovnáni, pane Rudolfe. Řekl jste mi, že mám srdce a čest."

Pan Szeliga volá z plna hrdla:

„Jakou zásluhu si získal Rudolf tím, že vrátil *„Schurimanna"**" (?) *„lidstvu!"* (?)

2) *ODHALENÍ TAJEMSTVÍ KRITICKÉHO NÁBOŽENSTVÍ ANEB FLEUR DE MARIE***

a) *SPEKULATIVNÍ „SEDMIKRÁSA"*

Ještě slovo o spekulativní „Sedmikráse" pana Szeligy, než přejdeme k Fleur de Marie Eugèna Sue.

Spekulativní „Sedmikrása" je především *oprava.* Čtenář by totiž mohl z konstrukce pana Szeligy soudit, že Eugène Sue

„oddělil vylíčení objektivní základny" („stavu světa") „od vývoje jednajících individuálních sil, které lze pochopit jedině na tomto pozadí".

Mimo úkol opravit tuto mylnou čtenářovu domněnku, vyvolanou páně Szeligovým vylíčením, má Sedmikrása v „našem", totiž páně Szeligově „eposu" ještě jiné, metafysické poslání.

„*Stav světa* a epická událost by *také ani nebyly* umělecky spojeny ve skutečně *jednotný* celek, kdyby se pouze vzájemně prolínaly v pestré směsici, kdyby se střídaly hned kus stavu světa, pak zase nějaká scéna děje. Má-li vzniknout *skutečná jednota,* musí se v *jednom* individuu sejít obojí, jak tajemství tohoto zmateného *světa,* tak jasnost, otevřenost a jistota, s níž do nich *Rudolf* proniká a odhaluje je... Sedmikrása má tento úkol."

* Szeligou překroucená přezdívka Rasova — francouzsky Chourineur. *(Pozn. red.)*

** — doslova „Mariin kvítek" nebo „kvítek Marie"; Szeliga překládá francouzské Fleur de Marie jako Marien-Blume, což znamená sedmikrása. *(Pozn. red.)*

Pan Szeliga konstruuje Sedmikrásu podle analogie *Bauerovy* konstrukce *matky boží.*

Na jedné straně stojí *„božské" (Rudolf)*, jemuž se připisuje „všechna moc a svoboda", jedině *činný* princip. Na druhé straně stojí pasivní *„stav světa"* a k němu náležející lidé. Stav světa je „půda skutečna". Nemá-li tedy být tato půda „úplně opuštěna" nebo nemá-li „být zrušen poslední zbytek přírodního stavu", má-li se svět sám ještě nějak podílet na „principu vývoje", jejž v sobě proti němu soustřeďuje Rudolf, nemá-li být „lidské zobrazeno jako naprosto nesvobodné a nečinné", musí pan Szeliga propadnout „rozporu náboženského vědomí". Ačkoli od sebe odtrhuje stav světa a jeho činnost jako dualismus mrtvé masy a kritiky (Rudolfa), musí přesto světovému stavu a mase přiznat některé atributy božskosti a v Sedmikráse konstruovat spekulativní jednotu obou, Rudolfa a světa. (Viz „Kritiku synoptiků", díl 1, str. 39.)

Mimo skutečné vztahy, jež má *majitel domu* (jednající „individuální síla") k svému *domu* („objektivní základně"), potřebuje mystická spekulace jakož i spekulativní estetika ještě třetí složku, *konkretní, spekulativní jednotu, subjekt-objekt*, jenž *je* domem a majitelem domu v *jedné* osobě. Protože spekulace nemá ráda přirozená zprostředkování pro jejich obšírnost, nechápe, že týž „kus stavu světa", na př. dům, který je pro jednoho, na př. pro majitele domu, „objektivní základnou", je pro druhého, na př. pro stavitele domu, „epickou událostí". Kritická kritika, která vytýká „romantickému umění" „dogma jednoty", chce dosáhnout „opravdu jediného celku", „skutečné jednoty", a proto dosazuje na místo přirozené a lidské souvislosti mezi světovým stavem a světovou událostí fantastickou souvislost, mystický subjekt-objekt, tak jako *Hegel* na místo skutečné souvislosti mezi člověkem a přírodou *staví* absolutní subjekt-objekt, který je celou přírodou a celým lidstvem zároveň – *absolutního ducha.*

V kritické Sedmikráse se „obecná vina doby, vina tajemství" stává *„tajemstvím viny"*, tak jako se obecná vina tajemství stává v zadluženém hokynáři *tajemstvím dluhů**.

Sedmikrása by měla být podle konstrukce matky boží *vlastně*

* Slovní hříčka se slovem „Schuld", které znamená vinu i dluh. *(Pozn. red.)*

Rudolfovou matkou, matkou spasitele světa. Pan Szeliga to také prohlašuje:

„Podle *logického sledu* by měl být Rudolf Sedmikrásiným *synem.*"

Ale protože není jejím synem, nýbrž jejím otcem, nachází v tom pan Szeliga „nové tajemství, že přítomnost rodí ze svého lůna často místo budoucnosti dávno zašlou minulost". Ba objevuje další, ještě větší tajemství, přímo odporující masové statistice, že „dítě, nestane-li se opět otcem nebo matkou, nýbrž sestoupí do hrobu panenské a nevinné... je *v podstatě... dcerou*".

Pan Szeliga jde věrně ve stopách hegelovské spekulace, jestliže je mu podle *„logického* sledu" dcera matkou svého otce. V Hegelově filosofii dějin, stejně jako v jeho filosofii přírody, plodí syn matku, duch přírodu, křesťanské náboženství pohanství, výsledek počátek.

Když pan Szeliga dokázal, že Sedmikrása by podle *„logického* sledu" měla být Rudolfovou matkou, dokazuje nyní opak: „aby plně odpovídala *ideji*, kterou v *našem* eposu ztělesňuje, *nesmí se nikdy stát matkou*". To dokazuje při nejmenším, že idea našeho eposu a logický sled pana Szeligy si vzájemně odporují.

Spekulativní Sedmikrása není nic jiného než *„ztělesnění ideje"*. A jaké ideje? „Má ještě za úkol *jakoby* zobrazovat poslední hořkou slzu, kterou prolévá minulost, než úplně zanikne." Je zobrazením alegorické slzy, a i to málo, co je, je *přesto jen „jakoby"*.

Ponechme pana Szeligu s jeho dalším líčením Sedmikrásy osudu. Přenecháváme jí samé potěšení podle páně Szeligova předpisu „být *nejrozhodnějším* protikladem ke *každému*", tajemným protikladem, tak tajemným jako vlastnosti boží.

Ani nebudeme hloubat nad *„pravým tajemstvím"*, které *„bůh* vložil do lidské hrudi" a které Sedmikrása „přece jen jakoby" naznačuje. Přejdeme od páně Szeligovy Sedmikrásy k Fleur de Marie Eugèna Sue a ke kritickým zázračným kurám, které s ní provádí Rudolf.

b) *FLEUR DE MARIE*

Marii nacházíme mezi zločinci jako nevěstku, jako nevolnici krčmářky, majitelky zločinecké krčmy. I v tomto ponížení si uchovává lidskou ušlechtilost duše, lidskou nenucenost a lidskou krásu, což imponuje jejímu okolí, pozvedá ji na poetický květ zločineckých kruhů a získá jí jméno Fleur de Marie.

Je nutno bedlivě sledovat Fleur de Marie od jejího prvního vystoupení, abychom mohli srovnat její *původní podobu* s jejím *kritickým přetvořením*.

Při vší své křehkosti projevuje Fleur de Marie ihned životní odvahu, energii, veselost, pružnost charakteru, vesměs vlastnosti, jež jedině mohou vysvětlit její lidský rozvoj v jejím *nelidském* postavení.

Když ji Ras týrá, brání se nůžkami. To je první situace, ve které se s ní setkáváme. Nevypadá jako bezbranné jehňátko, které se bez odporu vzdává kruté přesile, nýbrž jako děvče, které dovede hájit svá práva a podstoupit boj.

V zločinecké krčmě v ulici aux Fèves vypravuje Rasovi a Rudolfovi svůj osud. Při vyprávění *se směje* Rasovu vtipkování. Klade si za vinu, že po návratu z vězení utratila 300 franků, které si tam vydělala, za projížďky a parádu, místo aby si hledala práci, „ale neměla jsem nikoho, kdo by mi poradil". Vzpomínka na katastrofu jejího života – na to, jak se zaprodala zločinecké krčmářce – ji rozteskní. Je to od dětství po prvé, co si vzpomíná na všechny tyto události.

„Opravdu, zarmucuje mě to, dívat se takto zpátky... musí to být hezké být počestná." Na Rasovu uštěpačnou poznámku, ať se tedy stane počestnou, zvolá: „Počestná! Božínku, a z čehopak mám být počestná?" Prohlašuje výslovně, že „není nijak ubrečená": „je ne suis pas pleurnicheuse"; ale její postavení je smutné – „není to nic veselého". Nakonec vyslovuje, v protikladu ke křesťanské *lítosti*, nad svou minulostí zároveň *stoickou* i *epikurejskou* zásadu, lidskou zásadu svobodného a silného člověka:

„Konečně, co se stalo, stalo se."

Provázejme nyní Marii na její první projížďce s Rudolfem.

„Vědomí, jak strašné je tvé postavení, tě jistě často trýznilo," říká Rudolf, který už nemůže vydržet, aby nezačal mravoučnou konversaci.

„Ano," odpovídá Marie, „nejednou jsem hleděla přes zábradlí na Seinu, ale pak jsem se zadívala na květy, na slunce a řekla jsem si: řeka tu bude pořád, ještě mi není ani sedmnáct... kdo ví? V takových chvílích se mi zdálo, že jsem si nezasloužila takový osud, že je ve mně něco dobrého. Říkala jsem si, že jsem hodně zkusila, ale alespoň jsem nikdy nikomu neublížila."

Fleur de Marie se nedívá na své postavení jako na svobodný výtvor, jako na výraz sebe samé, nýbrž jako na úděl, který si nezasloužila. Tento zlý osud se může změnit. Je ještě mladá.

Dobro a *zlo* v Mariině pojetí nejsou *morální abstrakce* dobra a zla. Sama je *dobrá*, protože nikdy nikomu *neublížila*, byla vždy *lidská* k nelidskému okolí. Je *dobrá*, neboť slunce a květiny jí zjevují její vlastní slunnou a kvetoucí přirozenost. Je *dobrá*, protože je ještě *mladá*, plná naděje a odvahy do života. Její postavení *není dobré*, protože na ni vykonává nepřirozený nátlak, protože není projevem jejích lidských pudů, není uskutečněním jejích lidských přání, protože je trýznivé a neradostné. Měří své životní postavení svou *vlastní individualitou*, svou *přirozenou podstatou*, nikoli *ideálem dobra*.

Proto v *přírodě*, kde s ní spadávají okovy měšťáckého života, kde může svobodně projevit svou vlastní povahu, překypuje Marie chutí k životu, bohatstvím citů, lidskou radostí z krásy přírody, které dokazují, že její postavení ve společnosti se jí dotklo jen na povrchu, že je to jen zlý osud a že ona sama není ani dobrá, ani zlá, nýbrž *lidská*.

„Pane Rudolfe, jaké to štěstí... tráva, pole! Kdybyste mi dovolil vystoupit, je tak krásně... Tak ráda bych se proběhla po těchto lukách!"

Vystoupí z vozu, trhá Rudolfovi květiny, „nemůže radostí ani promluvit" atd. atd.

Rudolf jí řekne, že ji zaveze na *statek madame Georgeové*. Uvidí tam holubníky, chlévy atd.; je tam mléko, máslo, ovoce atd. To je pro toto dítě pravé *dobrodiní*. *Povyrazí se*, to je její hlavní myšlenka. „Ani nevíte... jak bych se chtěla povyrazit!" Zcela nenuceně vykládá Rudolfovi, že si sama *zavinila* svůj zlý osud. „Všechno moje neštěstí povstalo z toho, že jsem neuměla šetřit." Radí mu proto, aby

byl šetrný a ukládal si peníze do spořitelny. Její fantasie se nemůže nabažit vzdušných zámků, které jí Rudolf staví. Zesmutní jen, protože „zapomněla na *přítomnost*" a „kontrast mezi touto přítomností a snem o radostném a smavém životě jí připomíná její hrozné postavení".

Až do této chvíle vidíme Fleur de Marie v její původní, nekritické podobě. Eugène Sue se pozvedl nad úzký obzor svého světového názoru. Vzepřel se předsudkům buržoasie. Teď vydá Fleur de Marie hrdinovi Rudolfovi, aby se kál za svou opovážlivost, aby zase sklidil potlesk všech dědků a bab, celé pařížské policie, běžného náboženství a „kritické kritiky".

Madame Georgeová, k níž Rudolf přivede Fleur de Marie, je nešťastná, hypochondrická a nábožná žena. Přijme dítě ihned nasládlými slovy, že „*Bůh* žehná těm, kdož jej milují a ctí, kdož byli nešťastní a *kají se*". Rudolf, muž „čisté kritiky", dá zavolat neblahého, v pověře zešedivělého pátera *Laporta*. Ten má provést Mariinu kritickou reformu.

Marie se k starému páterovi blíží vesele a nenuceně. *Eugène Sue* ve své křesťanské hrubosti jí hned dává našeptat „obdivuhodným instinktem" do ucha, že „*stud* končí tam, kde začíná *lítost* a *pokání*", totiž v samospasitelné církvi. Zapomene na její veselou nenucenost při projížďce, na veselost, kterou způsobily milosrdné dary přírody a přátelská účast Rudolfova a která byla zkalena pouze myšlenkou, že se bude muset vrátit k zločinecké krčmářce.

Páter Laporte zaujme ihned *nadzemskou* pózu. Jeho první slovo je:

„Milosrdenství *boží* je nevyčerpatelné, milé dítě! Dokázal ti je tím, že tě neopustil ve velmi bolestných zkouškách... Šlechetný muž, který tě zachránil, uskutečnil tím *slova Písma*:" — všimněme si dobře: slova Písma, nikoli lidský cíl! — „Pán jest blízek těm, kdož ho vzývají; vyplní přání těch, kdož jej vzývají; uslyší jejich volání a zachrání je... Pán dokončí *své* dílo."

Marie ještě nechápe *zlověstný* smysl kněžourova kázání. Odpovídá:

„Budu se modlit za ty, kdo se mnou měli slitování a navrátili mne Bohu."

Její první myšlenkou *není* bůh, nýbrž její *lidský* zachránce, a za *něho*, ne za odpuštění *svých* hříchů, se chce modlit. Domnívá se, že

její modlitba bude mít vliv na spásu druhých. Je dokonce tak naivní, že se domnívá, že *už* je *navrácena* bohu. Kněžour musí tento její blud rozptýlit.

„Brzy," přeruší ji, „brzy si zasloužíš odpuštění, odpuštění svých velkých hříchů... neboť, abych ještě použil slov prorokových: Pán pozvedá ty, kdož klesají."

Nepřehlédněme nelidský obrat knězův. Brzy si zasloužíš odpuštění! *Ještě* ti *nejsou odpuštěny* tvé hříchy!

Jako Laporte presentuje dívce na uvítanou *vědomí hříšnosti*, tak jí dá Rudolf na rozloučenou zlatý *kříž*, symbol *křesťanského ukřižování*, jež ji čeká.

Marie již bydlí nějaký čas na statku paní Georgeové. Poslechněme si nejprve rozmluvu starého pátera Laporta s paní Georgeovou. Že by se Marie „vdala", pokládá za nemožné, „protože žádný muž přes jeho záruky nebude mít odvahu čelit minulosti, jež poskvrnila její mládí". Dodává, že „se musí kát za veliké hříchy... mravní cit ji měl zadržet". Že nemusela klesnout, dokazuje jako nejsprostší buržoa: „V Paříži je mnoho dobročinných lidí." Pokrytecký kněz ví velmi dobře, že tito dobročinní Pařížané chodí na nejživějších ulicích v kteroukoli hodinu lhostejně kolem sedmi- až osmiletých děvčátek, která až do půlnoci nabízejí zápalky a podobné drobnosti, jako to kdysi dělávala Marie, a která čeká skoro bez výjimky stejný osud, jaký potkal ji.

Kněžour pase po Mariinu *pokání;* v jeho nitru je Marie *odsouzena*. Provázejme Fleur de Marie na večerní procházce s Laportem, kterého doprovází domů.

„Pohleď, mé dítě," začíná s úlisným krasořečněním, „na tu nekonečnost, jejíchž mezí nikdo nedohlédne" — je totiž večer — „zdá se, jako by to ticho a nekonečnost hovořily o věčnosti... Říkám ti to, Marie, protože jsi vnímavá pro krásy stvoření... Často jsem byl až dojat nábožným obdivem, který v tobě tyto krásy budily, v tobě, kterás tak dlouho žila bez náboženského cítění."

Kněžourovi se již podařilo proměnit Mariinu nelíčenou radost z krás přírody v *náboženský* obdiv. *Příroda* je pro ni už snížena na pobožnůstkářskou, *pokřesťanštěnou* přírodu, na *stvoření*. Průzračné vzdušné moře je znesvěceno na temný symbol zvětralé *věčnosti*. Již se naučila, že všechny lidské projevy její bytosti jsou „*hříšné*", postrá-

dají nábožnosti, pravého posvěcení, jsou nenáboženské, bezbožné. Kněžour ji musí v jejích vlastních očích pošpinit, všechny její přirozené a duchovní síly a dary strhnout v prach, aby se stala vnímavou pro nadpřirozený dar milosti, který jí slibuje – pro *křest*.

Když se Marie nyní chce knězi k něčemu přiznat a prosí o shovívavost, odpoví jí:

„*Pán* ti dal důkaz, že je milosrdný."

Marie nesmí ve shovívavosti, jíž se jí dostává, vidět přirozený, samozřejmý vztah spřízněné lidské bytosti k sobě jako lidské bytosti. Musí v tom vidět nesmírné, nadpřirozené, nadlidské milosrdenství a blahosklonnost, musí vidět v *lidské shovívavosti boží milosrdenství*. Musí všechny lidské a přirozené vztahy přeměnit v nadsmyslné *vztahy k bohu*. Způsob, jakým se Fleur de Marie ve své odpovědi podvoluje kněžourskému žvástu o božím milosrdenství, dokazuje, jak dalece už ji náboženská doktrina zkazila.

Jakmile prý se octla v lepším postavení, říká, cítila jen své *nové štěstí*.

„Bez ustání jsem myslela na pana Rudolfa. Často jsem pohlížela k nebi, jako bych ho tam chtěla vyhledat — ne Boha, nýbrž pana Rudolfa, abych mu poděkovala. Ano, *vyznávám se*, otče, *ze své viny, myslela jsem víc* na něho než na Boha; neboť *on* pro mne učinil, co jen Bůh mohl učinit... Byla jsem *šťastna*, šťastna jako někdo, kdo navždy unikl velkému nebezpečí."

Fleur de Marie shledává již nesprávným, že pociťovala novou, šťastnou životní situaci prostě jako něco, čím *skutečně* je, jako nové štěstí, t. j. že k ní zaujímala přirozený, a ne nadpřirozený postoj. Již se obviňuje z toho, že v člověku, který ji zachránil, viděla to, čím *skutečně* byl, svého zachránce, a že nepodstrčila na jeho místo imaginárního zachránce, *boha*. Již se jí zmocnilo náboženské pokrytectví, které *druhému* bere, čím se o mne zasloužil, a dává to bohu, a které vůbec pokládá všechno lidské v člověku za jemu cizí a všechno nelidské v něm za jeho *skutečný* majetek.

Marie nám vypravuje, že *náboženskou proměnu* jejích myšlenek, jejích citů, jejího postoje k životu způsobili paní Georgeová a Laporte.

„Když mě Rudolf odvedl ze Starého města, měla jsem již nejasné vědomí svého ponížení..., ale výchova, rady a příklady, kterých se mi dostalo od vás

a od paní Georgeové, mi daly poznat... že jsem byla víc vinna než nešťastná... Vy a paní Georgeová jste mi pomohli *pochopit nekonečnou hloubku mého zavržení*."

To znamená, že knězi Laportovi a madame Georgeové vděčí za to, že zaměnila lidské, a proto snesitelné vědomí ponížení za křesťanské, a proto nesnesitelné vědomí nekonečného zavržení. Černokabátník a svíčková bába ji naučili posuzovat se s *křesťanského stanoviska*.

Marie pociťuje hloubku duševního neštěstí, do něhož ji uvrhli. Říká:

„Mělo-li být poznání dobra a zla pro mne tak hrozné, proč mě neponechali mému nešťastnému osudu?... Kdyby mě nebyli vyrvali ze spárů mrzkosti, bída a rány by mě byly velmi brzy zabily; alespoň bych byla zemřela nevědouc, co je to nevinnost, po níž budu vždy marně toužit."

Bezcitný kněžour odpovídá:

„I nejušlechtilejší povaha, klesla-li jen na den do kalu, z něhož tě vytáhli, odnáší si z něho *nesmazatelné znamení* na celý život. Takový je *nezměnitelný zákon boží spravedlnosti*."

Fleur de Marie, hluboce raněna touto medovou *kněžourskou klatbou*, zvolá:

„Vidíte tedy, že si musím zoufat."

Zešedivělý otrok náboženství odpovídá:

„Nemůžeš doufat, že vymažeš ze svého života tuto neblahou stránku, ale musíš doufat v *nekonečné milosrdenství Všemohoucího*. Zde *dole*, nebohé dítě, jsou pro tebe slzy, lítost, pokání, ale jednoho dne tam *nahoře*, *tam nahoře* tě čeká odpuštění a *věčná blaženost!*"

Marie ještě není dost zpitomělá, aby se dala ukonejšit věčnou blažeností a odpuštěním tam nahoře.

„Slitování," volá, „slitování, můj Bože! Jsem ještě tak mladá... běda mi!"

A pokrytecká sofistika velebníčkova dosahuje vrcholu:

„Naopak, blaze tobě, Marie, blaze tobě, tyto trpké, leč blahodárné výčitky svědomí, které ti sesílá Bůh, dokazují *náboženskou* vnímavost tvé duše... Každé z tvých utrpení ti bude tam nahoře připočteno. Věř mi, Bůh tě nechal chvíli na cestě nepravosti, aby ti pak nechal *slávu lítosti* a aby tvé *pokání* odměnil věčnou blažeností."

Od této chvíle se Marie stala *otrokyní svého vědomí hříšnosti*. Zatím co dříve se v nejnešťastnější životní situaci dokázala rozvinout v roztomilou lidskou individualitu a při všem vnějším ponížení si

byla vědoma *své lidské* podstaty jako *své pravé podstaty*, stává se nyní špína soudobé společnosti, jež se jí zevně dotkla, její nejvnitřnější podstatou a stále se hypochondricky trýznit touto špínou se jí stává povinností, životním úkolem stanoveným přímo bohem, samoúčelem jejího pozemského bytí. Zatím co dříve se pyšnila: „Nejsem ubrečená", zatím co dříve věděla: „co se stalo, stalo se", stává se jí nyní sebedrásání *dobrem* a lítost *slávou*.

Později vyjde najevo, že Fleur de Marie je Rudolfovou dcerou. Setkáváme se s ní znovu jako s princeznou z Geroldsteinu. Poslechněme si ji, jak rozmlouvá s otcem:

„Marně prosím Boha, aby mě zbavil těchto dotěrných myšlenek, aby mé srdce naplnil jedině zbožnou láskou k sobě, svými svatými nadějemi, aby si mne konečně vzal celou, protože se mu chci celá oddat... nevyslyší mé prosby, patrně proto, že mé *pozemské* myšlenky mě činí nehodnou, abych s ním vstoupila ve styk."

Když člověk pochopí, že jeho poklesky jsou *nekonečnými* zločiny proti bohu, může si zajistit *vykoupení* a *milost* jedině tehdy, oddá-li se *cele* bohu, *cele* odumře světu a obcování se světem. Když Fleur de Marie pochopila, že její vysvobození z nelidského postavení je *božský* zázrak, musí se *sama* stát *svatou*, aby byla hodna takového *divu*. Její lidská láska se musí proměnit v náboženskou lásku, touha po štěstí v touhu po věčné blaženosti, světské uspokojení ve svatou naději, obcování s lidmi v obcování s bohem. Bůh si ji má vzít celou. Marie sama vyslovuje tajemství, proč si ji bůh celou nebere. Sama se mu ještě zcela *neoddala*, srdce má ještě zaujato světskými záležitostmi. To je poslední zaplápolání její zdatné povahy. Oddá se docela bohu tím, že úplně odumře světu a odejde do *kláštera*.

„Nechoď ve zdi kláštera,
dokud nemáš na duši
hříchů plnou loktuši,
by ti zrána, zvečera
nechybělo potěšení
krušit duši v zkormoucení."
(Goethe)[78]

V klášteře je Fleur de Marie Rudolfovými pletichami povýšena na *abatyši*. Z počátku se zdráhá přijmout toto místo cítíc, že ho není hodna. Stará abatyše jí domlouvá:

„Řeknu vám ještě více, drahá dcero, kdyby váš život před tím, než jste vstoupila do lůna církve, byl býval právě tak pobloudilý, jak byl naopak čistý a chvályhodný... že *evangelické ctnosti*, jichž jste nám byla příkladem po dobu svého pobytu zde, by odčinily a vykoupily i v očích Páně sebehříšnější minulost."

Ze slov abatyšiných vidíme, že světské ctnosti Mariiny se změnily v evangelické ctnosti, či spíše že její skutečné ctnosti smějí nadále vystupovat jen evangelicky zkarikovány.

Marie odpovídá na abatyšina slova:

„Ctihodná matko — myslím, že nyní mohu přijmout."

Klášterní život neodpovídá Mariině individualitě a Marie umírá. Křesťanství ji utěšuje jen v představě, neboli její křesťanská útěcha je právě zničením jejího skutečného života a její skutečné bytosti – její smrtí.

Rudolf tedy proměnil Fleur de Marie nejprve v kajícnou hříšnici, pak kajícnou hříšnici v jeptišku a konečně jeptišku v mrtvolu. Na jejím pohřbu má mimo katolického kněze pohřební řeč také *kritický* kněz Szeliga.

Její „*nevinné*" pozemské bytí nazývá jejím „*pomíjejícím*" bytím a staví je proti „věčné a neodpustitelné vině". Velebí ji, že její „*poslední vydechnutí*" je „prosbou o odpuštění a prominutí". Ale tak jako protestantský duchovní, když vylíčil nutnost milosti Páně, účast zesnulého na obecném dědičném hříchu a sílu jeho vědomí hříšnosti, použije *světského* obratu a vychválí ctnosti zesnulého, používá i pan Szeliga obratu:

„A přece jí *osobně* není co odpouštět."

Nakonec hází na Mariin hrob nejzvadlejší květinu kazatelské výmluvnosti:

„Vnitřně čista jako málokterý člověk usnula věčným spánkem."

Amen!

3) *ODHALENÍ TAJEMSTVÍ PRÁVA*

a) *UČITEL ANEB NOVÁ THEORIE TRESTU.*

ODHALENÍ TAJEMSTVÍ SYSTÉMU SAMOVAZBY.

LÉKAŘSKÁ TAJEMSTVÍ

Učitel je zločinec herkulovské síly a velké duševní energie. Původně je to vzdělaný a dobře vychovaný muž. Tento vášnivý atlet se dostane do konfliktu se zákony a zvyklostmi měšťácké společnosti, jejíž obecnou mírou je prostřednost, jemná morálka a jemný obchod. Stane se z něho vrah a oddá se všem výstřelkům, jichž je schopen mohutný temperament, který nikde nenalézá přiměřenou lidskou činnost.

Rudolf tohoto zločince dopadl. Chce ho kriticky reformovat, chce z něho udělat příklad pro *právnický* svět. Nepře se s právnickým světem o *„trestu"* vůbec, nýbrž o *způsobu* trestu. Vynalézá podle příznačného výroku černošského lékaře Davida trestní theorii, která by byla hodna *„největšího německého kriminalisty"* a které se dokonce od té doby dostalo štěstí, že ji hájil německý kriminalista s německou vážností a německou důkladností. Rudolf ani netuší, že je možno povznést se *nad* kriminalisty, jeho ctižádostí je stát se *„největším kriminalistou"*, primus inter pares*. Dá Učitele černošským lékařem Davidem *oslepit.*

Rudolf nejprve opakuje všechny otřepané námitky proti trestu smrti, že nepůsobí na zločince ani na lid, jenž v něm vidí zábavnou podívanou.

Rudolf dále stanoví rozdíl mezi Učitelem a Učitelovou *duší.* Nechce zachránit člověka, *skutečného* Učitele, jde mu o *duchovní spásu* jeho *duše.*

„Spása duše," káže, „je cosi posvátného... Každý zločin lze *odpykat* a vykoupit, pravil Spasitel, ale to je možné jen tomu, kdo vážně chce pokání a *lítost.* Přechod od soudu na popraviště je příliš krátký... Zneužíval jsi zločinně své *síly*, já tvou sílu ochromím... budeš se třást před nejslabšími, tvůj trest se

* — první mezi rovnými. *(Pozn. red.)*

vyrovná tvým zločinům... ale strašný ten trest ti alespoň poskytne bezmeznou příležitost k *pokání*... Odloučím tě jen od vnějšího světa a uvrhnu tě do neproniknutelné noci... *samotného* se vzpomínkou na tvé hanebné skutky... Budeš nucen pohlížet do svého nitra... tvá inteligence, kterou jsi snížil, opět procitne a dovede tě k pokání."

Protože Rudolf pokládá *duši* za *svatou*, ale *tělo* člověka za *nečisté*, protože tedy jen duši pokládá za pravou podstatu, ježto náleží nebi – jak pan Szeliga kriticky opisuje lidstvo – nenáleží pak tělo, síla Učitelova lidstvu, její bytostný projev se nemá utvářet lidsky a být přisuzován lidstvu, nemá se s ní zacházet jako s lidskou podstatou sloužící sobě samé. Učitel zneužíval své síly, Rudolf tuto sílu paralysuje, ochromuje, ničí. Není *kritičtějšího* prostředku, jak se zbavit zvrácených projevů nějaké bytostné síly člověka, než tuto bytostnou sílu zničit. To je křesťanský prostředek, který vyrve oko, působí-li pohoršení, utne ruku, působí-li pohoršení, zkrátka zabije tělo, působí-li pohoršení, neboť oko, ruka, tělo jsou vlastně jen zbytečné, hříšné přídatky člověka. Je třeba lidskou přirozenost usmrtit, abychom vyléčili její nemoci. I masová jurisprudence v tom souhlasí s kritickou jurisprudencí a nalézá v *ochromení*, paralysování lidských sil protijed proti rušivým projevům těchto sil.

Co Rudolfovi, muži čisté kritiky, vadí na pozemské kriminalistice, je příliš rychlý přechod od soudu na popraviště. On naopak chce spojit *pomstu* na zločinci se zločincovým *pokáním* a *vědomím hříšnosti*, tělesný trest s duchovním trestem, smyslová muka s nesmyslovými mukami lítosti. Světský trest má být zároveň křesťansko-morálním výchovným prostředkem.

Tato theorie trestu, spojující *jurisprudenci* s *theologií*, toto „odhalené tajemství tajemství" není nic jiného než trestní theorie *katolické* církve, jak obšírně vyložil již *Bentham* ve svém díle „Theorie trestů a odměn". V tomto díle Bentham rovněž dokázal morální neúčinnost dosavadních trestů. Zákonná potrestání nazývá *„soudními parodiemi"*.

Trest, který vykonává Rudolf na Učiteli, je týž trest, který na sobě provedl *Origenes*. *Vyklestí* ho, zbaví jej *plodivého orgánu*, očí. „Oko je světlo těla." Že Rudolf připadne právě na *oslepení*, slouží plně ke cti jeho náboženskému instinktu. Je to trest, který byl na

denním pořádku ve zcela křesťanské říši byzantské a který kvetl v mocném období mládí v křesťansko-germánských říších Francii a Anglii. Odloučení člověka od smyslového vnějšího světa, jeho uvržení do jeho abstraktního nitra, aby se polepšil – oslepení – je nutným důsledkem křesťanské doktriny, podle níž dokonalé provedení tohoto odloučení, ryzí isolace člověka na jeho spiritualistické „*já*", je *dobro samo*. Rudolf nezavře Učitele do skutečného kláštera, jak se to dělalo v byzantské a francké říši, ale zavře jej alespoň do ideálního kláštera, do kláštera neproniknutelné noci, do níž nezasvitne ani paprsek z vnějšího světa, do kláštera nečinného svědomí a vědomí hříšnosti, oživeného pouze strašidelnými vzpomínkami.

Jakýsi spekulativní stud panu Szeligovi brání, aby otevřeně souhlasil s trestní theorií svého hrdiny Rudolfa, se spojením světského trestu s křesťanskou lítostí a pokáním. Podstrkuje mu naopak – ovšem jako tajemství, jež je třeba světu teprve odhalit – theorii, podle níž se má zločinec v trestu stát „*soudcem*" svého „*vlastního*" zločinu.

Tajemství tohoto odhaleného tajemství je *Hegelova* theorie trestu. Podle Hegela vynáší zločinec v trestu sám nad sebou rozsudek. *Gans* tuto theorii šíře rozvedl. U Hegela je *spekulativní náplastí* krásy na staré *ius talionis**, jež *Kant* vykládal jako *jedině právní* theorii trestu. U Hegela zůstává sebeodsouzení zločincovo pouhou „*ideji*", pouhou spekulativní interpretací *běžných empirických kriminálních trestů*. Jejich modus přenechává proto Hegel vždy tomu kterému vývojovému stupni státu, t. j. ponechává trest, jaký je. Právě v tom se ukazuje kritičtějším než jeho kritický napodobitel. Theorie *trestu*, která zároveň v zločinci uznává *člověka*, může tak činit jen *v abstrakci*, v představě, právě proto, že *trest*, *donucení* odporuje *lidskému* počínání. Kromě toho by její provedení bylo nemožné. Na místo abstraktního zákona by nastoupila ryze subjektivní zvůle, protože by vždy muselo záviset na oficiálních „počestných a slušných" mužích, aby přizpůsobili trest zločincově individualitě. Již Platon chápal, že *zákon* musí být jednostranný a *nemůže přihlížet* k individualitě. Za *lidských* vztahů však trest *skutečně* nebude ničím jiným než rozsud-

* — právo odplaty. *(Pozn. red.)*

kem provinilce nad sebou samým. Nikdo ho nebude chtít přesvědčovat, že *vnější násilí*, které mu činí druzí, je násilím, které si činí sám. V *druhých* lidech naopak najde přirozené vykupitele z trestu, který si sám uložil, t. j. poměr se přímo obrátí.

Rudolf vyslovuje svou nejniternější myšlenku – účel oslepení – když říká Učiteli:

„*Každé tvé slovo bude modlitbou.*"

Chce ho naučit *modlit*. Chce herkulovského lupiče proměnit v *mnicha*, který nedělá nic jiného, než že se modlí. Jak humánní je proti této křesťanské krutosti obyčejná trestní theorie, která člověku prostě setne hlavu, když ho chce zničit. Rozumí se konečně samo sebou, že si skutečné masové zákonodárství, kdykoli mu vážně šlo o polepšení zločinců, počínalo nepoměrně rozumněji a humánněji než německý Harun al Rašid. Čtyři holandské zemědělské kolonie, zločinecká kolonie Ostwald v Alsasku jsou opravdu lidské pokusy, srovnáme-li je s oslepením Učitele. Jako Rudolf usmrtí Fleur de Marie tím, že ji vydá kněžourovi a vědomí hříšnosti, jako usmrtí Rasa tím, že mu vezme lidskou samostatnost a sníží jej na buldoka, tak usmrtí Učitele tím, že mu vypíchne oči, aby jej naučil se „*modlit*".

Takhle ovšem vypadá všechna skutečnost, když „*prostě*" vyjde z dílny „*čisté kritiky*" – jako znetvoření skutečnosti a *nesmyslná abstrakce* od skutečnosti.

U pana Szeligy se hned po Učitelově oslepení stane *morální zázrak*.

Podle jeho vyprávění „strašlivý Učitel *náhle* poznává moc poctivosti a počestnosti; říká Schurimannovi: Ano, *tobě mohu důvěřovat, tys nikdy nekradl.*"

Na neštěstí zaznamenal Eugène Sue Učitelův výrok o Rasovi, který obsahuje stejné uznání a nemůže být účinkem oslepení, protože k němu došlo *před* ním. Učitel se o něm totiž ve svém tête-à-tête* s Rudolfem vyjádří takto:

„Ostatně, není schopen zradit přítele. Ne, má své dobré stránky... měl vždycky podivné názory."

* — důvěrném rozhovoru. *(Pozn. red.)*

Morální zázrak pánĕ Szeligův by tím vzal za své! Všimněme si nyní *skutečných* výsledků Rudolfovy *kritické* kury.

Setkáváme se s Učitelem nejprve na výpravě se Sovou na bouquevalský statek, aby provedli Fleur de Marie nějakou ničemnost. Myšlenka, která jej ovládá, je samozřejmě myšlenka *pomstít se* Rudolfovi, a dovede se mu pomstít jen metafysicky tím, že jemu navzdory vymýšlí a kuje „*zlo*". „Vzal mi zrak, ale nemohl mi vzít myšlenku o zlu." Vypravuje Sově, proč ji dal vyhledat:

„*Nudil* jsem se tak sám mezi těmi poctivými lidmi."

Jestliže Eugène Sue ukájí svou mnišskou, svou zvířecí rozkoš ze *sebeponižování* člověka natolik, že nutí Učitele, aby úpěnlivě na kolenou prosil starou čarodějnici Sovu a skrčka Kulhánka, aby jej neopouštěli, zapomíná veliký moralista, že sám podává Sově květ ďábelského požitku. Jako Rudolf dokázal zločinci *násilným oslepením* právě moc *fysického násilí*, o jehož nicotnosti jej chtěl přesvědčit, právě tak zde učí Eugène Sue Učitele teprve dokonale ocenit moc *plné smyslovosti*. Učí ho chápat, že bez ní je člověk *vykleštěn* a stává se bezbranným terčem dětského výsměchu. Přesvědčuje jej, že si svět zasloužil jeho zločiny, protože jen ztratil zrak, a už jej tento svět týrá. Bere mu jeho poslední lidskou ilusi, neboť Učitel věřil v Sovinu oddanost. Řekl kdysi Rudolfovi: „Skočila by pro mne do ohně." Zato se Eugènu Sue dostává zadostučinění, že Učitel v nevýslovném zoufalství zvolá:

„*Bože můj, Bože můj, Bože můj!*"

Naučil se „*modlit*"! A pan Sue vidí v tomto „*bezděčném* vzývání božského milosrdenství prst boží".

Prvním následkem Rudolfovy kritiky je tato *bezděčná modlitba*. Jí v patách jde *nedobrovolné pokání* na statku v Bouquevalu, kde se Učitelovi ve snu zjeví přízraky zavražděných.

Přeskočíme rozvláčné líčení tohoto snu a shledáme se s kriticky reformovaným Učitelem ve sklepení Červené ruky, kde je přikován řetězy, napůl sežrán krysami, polomrtev hlady, pološílený mučením Soviným a Kulhánkovým, řvoucí jako zvíře. Kulhánek mu vydal Sovu do rukou. Pozorujme jej za operace, kterou s ní podniká. *Kopíruje* hrdinu *Rudolfa* nejen po vnější stránce tím, že Sově vyškrábe

oči, nýbrž i *morálně* tím, že opakuje Rudolfovy pokrytecké řeči a svůj krutý skutek krášlí zbožnými frázemi. Jakmile Učitel dostane Sovu do rukou, projevuje „strašlivou radost"; hlas se mu chvěje vztekem.

„Víš dobře, že to nechci odbýt naráz... muka za muka... musím s tebou dlouho mluvit, než tě zabiju... to bude pro tebe strašné. Především, hleď... od toho snu na statku v Bouquevalu, který mi připomněl všechny naše zločiny a z něhož bych se byl málem zbláznil... a z něhož se zblázním... se se mnou udála podivná změna... Zhrozil jsem se své dřívější surovosti... nedovolil jsem ti mučit Zpěvačku*, ale to ještě nic nebylo... když jsi mě v tomhle sklepě připoutala řetězy a nechala trpět zimou a hladem... vydalas mě na pospas mým hrozným myšlenkám... Ach! Ty nevíš, co je to být sám... samota mě napravila. Nebyl bych věřil, že je to možné... důkazem, že snad jsem méně zločinný než dříve... je obrovská radost, kterou pociťuji z toho, že tě tu držím... ty obludo ... ne, abych pomstil sebe, ale... ale abych pomstil naše oběti... ano, splním svou povinnost, až vlastní rukou ztrestám svou spoluvinnici... Děsím se teď svých dřívějších vražd a přece... nezdá se ti to podivné? Klidně a bez výčitek spáchám na tobě děsnou, strašně rafinovanou vraždu... pověz... pověz.. není ti to také divné?"

Učitel prochází v těchto několika slovech celou stupnicí *moralistické kasuistiky*.

Jeho první slova jsou *upřímným* projevem pomstychtivosti. Chce muka odplatit mukami. Chce Sovu zavraždit, chce její strach ze smrti prodloužit dlouhým kázáním a – skvělá sofistika! – tato řeč, kterou ji mučí, je *mravoučné kázání*. Tvrdí, že sen v Bouquevalu jej napravil. Zároveň prozrazuje pravý účinek tohoto snu tím, že přiznává, že by se byl z něho skoro zbláznil, že se z něho zblázní. Jako důkaz, že se polepšil, uvádí, že zabránil trýznění Fleur de Marie. U Eugèna Sue musí osoby, předtím Ras, nyní Učitel, vyslovovat jeho spisovatelský záměr, podle něhož jednají tak a nejinak, jako *své* úvahy, jako vědomý motiv svého jednání. Musí neustále říkat: V tomhle jsem se polepšil a v tomhle a v tomhle atd. Protože jim není dán život, který by měl skutečný obsah, musí naprosto bezvýznamné činy, zde ochranu Fleur de Marie, alespoň vytrubovat slovy.

Když Učitel pověděl o *blahodárném* účinku snu v Bouquevalu, musí nám ještě vysvětlit, proč jej dal Eugène Sue zavřít do sklepa.

* — přezdívka Fleur de Marie. *(Pozn. red.)*

Musí uznat romanopiscovo počínání za rozumné. Musí říci Sově: Tím, že jsi mne zavřela do sklepa, nechala mě žrát krysami a trápila mě hladem a žízní, způsobila jsi, že jsem se napravil. Samota mě *napravila.*

Zvířecí řev, zuřivý vztek, strašlivá pomstychtivost, s nimiž Učitel přijme Sovu, jsou přímo výsměchem těmto mravoučným frázím. Prozrazují, jakým úvahám se oddával ve svém vězení.

Učitel to zřejmě sám cítí, ale jako *kritický moralista* dokáže rozpory smířit.

Právě onu „nevýslovnou radost", že má Sovu v moci, prohlašuje za známku toho, že se polepšil. Jeho pomstychtivost není totiž *přirozenou*, nýbrž *morální* pomstychtivostí. Nechce pomstít sebe, nýbrž své a Soviny společné *oběti*. Zabije-li ji, nespáchá *vraždu*, nýbrž splní *povinnost*. *Nemstí* se jí, *trestá* jako nestranný soudce svou spoluvinnici. Hrozí se svých dřívějších vražd a přesto – sám se diví své kasuistice – a přesto se ptá Sovy: Nezdá se ti to podivné? Beze strachu, klidně tě zabiji! Z neuvedených morálních důvodů se zároveň kochá obrazem vraždy, kterou chce spáchat, jako „strašlivé vraždy", jako „strašně rafinované vraždy".

Že Učitel vraždí Sovu, odpovídá jeho charakteru, zejména když ho tak krutě týrala. Že však vraždí z morálních důvodů, že svou barbarskou radost ze „strašlivé vraždy", z její „strašné rafinovanosti" vysvětluje moralisticky, že projevuje lítost nad svými dřívějšími zločiny právě tím, že spáchá novou vraždu, že se stává z prostého vraha *dvojsmyslným*, *morálním vrahem* – to je slavný výsledek Rudolfovy kritické kury.

Sova se snaží Učitelovi uniknout. Ten to zpozoruje a chytí ji.

„Počkej, Sovo, musím ti důkladně vysvětlit, jak jsem pozvolna došel k lítosti... toto odhalení ti nebude po chuti... a dokáže ti také, jak nelítostný musím být v pomstě, kterou na tobě chci vykonat ve jménu našich obětí... Ale musím si pospíšit... radostí, že tě držím, mi vře krev v žilách... zbude mi dost času, abych ti učinil blízkost smrti strašnou, tím, že tě přinutím, abys mě vyslechla... Jsem slepý... a má myšlenka nabývá tvaru, těla, aby mi ustavičně připomínala viditelně a takřka hmatatelně... obličeje mých obětí... myšlenky se mi téměř zhmotňují v mozku. Když se k lítosti pojí tak strašlivě přísné pokání... pokání, které mění náš život v dlouhou noc plnou mstivých přeludů a zoufalých úvah... pak snad následuje za lítostí a pokáním odpuštění lidí."

Učitel pokračuje ve svém pokryteckém řečnění, jež se co chvíli prozrazuje jako pokrytectví. Sova má vyslechnout, jak pozvolna dospěl k pokání. Toto odhalení jí bude proti mysli, neboť dokáže, že je jeho *povinností* vykonat na ní nemilosrdnou pomstu nikoli ve svém vlastním jménu, nýbrž ve jménu jejich společných obětí. Náhle Učitel přeruší svou didaktickou přednášku. Musí si, jak říká, „pospíšit" se svou lekcí, protože mu radostí, že ji má v rukou, vře krev v žilách; morální důvod ke zkrácení přednášky! Pak svou krev zase utiší. Dlouhá doba, kdy jí dělá mravoučné kázání, není přece pro jeho pomstu ztracena. Učiní jí „přibližování smrti strašným". To je zase morální důvod k tomu, aby své kázání prodloužil! A nyní, po těchto morálních důvodech, může zase s klidem pokračovat tam, kde přestal.

Učitel správně popisuje stav, do něhož člověka přivede odloučení od vnějšího světa. Člověku, jemuž se *smyslový svět* stal *pouhou ideou*, tomu se zas naopak pouhé ideje proměňují v *smyslové bytosti*. Přízraky jeho mozku nabývají tělesných tvarů. V jeho duchu se vytvoří svět hmatatelných, vnímatelných strašidel. To je tajemství všech zbožných vidění, to je zároveň obecná forma šílenství. Když Učitel opakuje Rudolfovy fráze o „moci lítosti a pokání, spojených se strašlivými mukami", opakuje je proto již jako poloviční šílenec a dokazuje tak názorně souvislost křesťanského vědomí hříšnosti s šílenstvím. Právě tak, když Učitel pokládá proměnu *života* v *noc plnou snů* a šálení za pravý výsledek lítosti a pokání, vyslovuje skutečné tajemství čisté kritiky a křesťanské nápravy. Ta spočívá právě v tom, že mění člověka ve strašidlo a jeho život ve *snový život*.

Eugène Sue na tomto místě cítí, jak Učitelovo jednání se Sovou dělá ostudu *blahodárným myšlenkám*, které tu u něho slepý lupič papouškuje po Rudolfovi. Vkládá proto Učitelovi do úst tuto větu:

„Tyto myšlenky mají tak blahodárný vliv, že můj vztek polevuje."

Učitel tedy přiznává, že jeho *morální hněv* nebyl nic jiného než *obyčejný vztek*.

„Chybí mi odvaha... síla... vůle tě zabít. Ne, nepřísluší mi, abych prolil tvou krev... byla by to *vražda*," nazývá věc pravým jménem... „snad omluvitelná... ale přece jen vražda."

Sova využije vhodné chvíle a poraní Učitele dýkou. Eugène Sue už jej teď může nechat Sovu bez další moralistické kasuistiky zabít.

„Vykřikl bolestí... všechna jeho pomstychtivost, všechna jeho zuřivost, krvelačnost byly tímto útokem znovu probuzeny a vystupňovány, náhle divoce vybuchly a rozum, beztak již silně otřesený, jej zcela opustil... Ach ty zmije!... pocítil jsem tvůj zub... budeš jako já. *Slepá.*"

Vydloube jí oči.

Ve chvíli, kdy vybuchne Učitelova přirozená povaha, Rudolfovou kurou pouze pokrytecky, pouze sofisticky přikrášlená, pouze asketicky potlačená, je *výbuch* tím prudší, tím strašlivější. Přiznání Eugèna Sue, že Učitelův rozum byl již silně otřesen všemi událostmi, nastrojenými Rudolfem, je chvályhodné.

„Poslední záblesk jeho rozumu uhasl v tomto výkřiku hrůzy, v tomto výkřiku zatracencově" (spatří přízraky zavražděných) „...Učitel řádí a řve jako *divoké zvíře*... Usmýká Sovu k smrti."

Pan Szeliga si mumlá do vousů:

„S Učitelem nemohla nastat tak *rychlá*" (!) „a *šťastná*" (!) „*přeměna*" (!) „jako s *Schurimannem*."

Jako dostal Rudolf Fleur de Marie do kláštera, dostal Učitele do blázince, do *Bicêtre*. Ochromil nejen jeho fysickou, ale i *duševní* sílu. A právem. Neboť Učitel zhřešil nejen svou tělesnou, ale i duševní silou, a podle Rudolfovy trestní theorie je třeba *hříšné síly* zničit.

Ale u pana Sue nejsou „lítost a pokání spojené se strašlivou pomstou" ještě u konce. Učitel přijde opět k rozumu, ale ze strachu, aby nebyl vydán spravedlnosti, zůstane v Bicêtre a *hraje* blázna. Pan Sue zapomíná, že „každé jeho slovo mělo být *modlitbou*" a že nakonec je to spíše neartikulované vytí a zuření šílence. Anebo snad pan Sue ironicky staví tyto životní projevy na roveň modlení?

Idea trestu, jíž používá Rudolf při oslepení Učitele, tato isolace člověka na jeho duši a jeho odloučení od vnějšího světa, spojení právnického trestu s theologickým mučením, je nejdokonaleji uskutečněna v *systému samovazby*. Pan Sue proto také velebí samovazbu.

„Kolika staletí bylo zapotřebí, abychom pochopili, že existuje *jen jediný* prostředek, jímž lze zabránit hrozivému šíření nákazy, která ohrožuje sociální tělo" (totiž zkaženost ve věznicích) „— isolace."

Pan Sue sdílí názor pořádných lidí, kteří vysvětlují šíření zločinnosti zřízením věznic. Aby zločince vytrhli ze špatné společnosti, přenechávají ho jeho vlastní společnosti.

Pan Eugène Sue prohlašuje:

„Pokládal bych se za šťastna, kdyby můj slabý hlas byl slyšen mezi všemi těmi hlasy, které tak plným právem a s takovou vytrvalostí žádají *úplné a naprosté* zavedení systému samovazby."

Přání pana Sue se splnilo jen *zčásti*. Když se letos v poslanecké sněmovně jednalo o systému samovazby, museli dokonce i oficiální obhájci tohoto systému přiznat, že má dříve či později za následek zešílení zločincovo. Všechny tresty vězení nad deset let musely být proto změněny v deportaci.

Kdyby byli pan Tocqueville a pan Beaumont důkladně prostudovali román Eugèna Sue, byli by jistě prosadili úplné a naprosté zavedení systému samovazby.

Jestliže totiž Eugène Sue zbavuje zločince se zdravým rozumem společnosti, aby zešíleli, dává šílencům společnost, aby přišli k rozumu.

„Zkušenost ukazuje, že isolace je pro choromyslné právě tak neblahá, jako je blahodárná pro vězněné zločince."

Pan Sue a jeho kritický hrdina Rudolf tedy ani *katolickou theorii trestu*, ani *metodistickým systémem samovazby* sice neochudili *právo* o žádné tajemství, zato medicinu obohatili o nová tajemství, a konec konců je právě tak záslužné *objevovat nová* tajemství jako *odhalovat stará*. Kritická kritika nám shodně s panem Sue říká o Učitelově oslepení:

„Nevěří ani, když mu říkají, že byl oloupen o světlo svých očí."

Učitel nemohl uvěřit ve ztrátu zraku, protože skutečně ještě viděl. Pan Sue popisuje nový druh zákalu, přichází se skutečným tajemstvím pro masovou, nekritickou *oftalmologii*.

Zřítelnice je po operaci *bílá*. Jde tedy o *zákal čočky*. Ten bylo ovšem až dosud možno přivodit zraněním čočkového pouzdra, i dost bezbolestně, třebaže ne docela bez bolesti. Protože však lékaři dosahují tohoto výsledku jen *přirozenou*, a nikoli *kritickou* cestou, nezbývalo než po zranění vyčkat zánětu s jeho plastickým exsudátem, aby se dostavilo zakalení čočky.

Ještě větší *div* a *tajemství* se přihodí Učitelovi v třetí kapitole třetího dílu.

Oslepený opět *vidí:*

„Sova, Učitel a Kulhánek *spatřili* kněze a Fleur de Marie."

Nechceme-li toto Učitelovo vidění vykládat po vzoru „Kritiky synoptiků" jako *spisovatelský zázrak*, pak si Učitel jistě dal zákal operovat. Později je už zase slepý. Začal se asi příliš brzy okem dívat a světelným podrážděním si způsobil zánět, který skončil ochrnutím *sítnice* a způsobil nevyléčitelnou *slepotu*. Že tento proces tu proběhne ve *vteřině*, je nové *tajemství* pro nekritickou oftalmologii.

b) *ODMĚNA A TREST. DVOJÍ SRRAVEDLNOST (S TABULKOU)*

Hrdina Rudolf odhaluje novou theorii, která udržuje společnost *odměňováním dobrých* a *trestáním zlých*. Nekriticky vzato je tato theorie zas jen theorií dnešní společnosti. Copak dnešní společnost šetří odměnami dobrým a tresty zlým? Jak nekritický je proti tomuto odhalenému tajemství masový komunista *Owen*, který vidí v trestu a odměně posvěcení společenských rozdílů a dovršený výraz otrockého zavržení.

Novým objevem by se mohlo zdát to, že podle pana Eugèna Sue má spravedlnost udělovat odměny — jakýsi protějšek trestající spravedlnosti – a že pan Sue, nespokojen s *jednou* soudní pravomocí, vynalézá *dvojí*. Bohužel, i toto odhalené tajemství je opakováním starého učení, podrobně vyloženého v *Benthamově* uvedené knize. Nechceme však panu Eugènu Sue upírat čest, že svůj návrh motivoval a rozvedl mnohem kritičtěji než *Bentham*. Zatím co masový Angličan zůstává stát zcela na pevné zemi, pozvedá se Sueova dedukce do kritických nebeských končin. Pan Sue rozvádí myšlenku takto:

„Abychom zastrašili zlé, zhmotňujeme a předem provádíme výsledky nebeského hněvu. Proč bychom neměli podobně zhmotňovat a předem provádět na zemi výsledky božského odměňování dobrých?"

Podle *nekritického* názoru je naopak v nebeské trestní theorii jen zidealisována pozemská trestní theorie, stejně jako v božském odměňování je zidealisována lidská námezdní služba. Neodměňuje-li společnost všechny dobré, musí to tak být, aby božská spravedlnost alespoň v něčem vynikala nad lidskou.

V líčení své kriticky odměňující spravedlnosti skýtá pan Sue „příklad onoho *ženského dogmatismu*", který pan Edgar vytýká se vším „klidem poznávání" Floře Tristanové, „dogmatismu, který chce mít formuli a tvoří si ji podle kategorií *existujícího*". Pan Eugène Sue navrhuje ke každému bodu existující *trestající spravedlnosti*, kterou nechává beze změny, do nejmenších detailů okopírovaný protějšek *odměňující spravedlnosti*. Pro přehlednost sestavíme jeho líčení do tabulky, kde postavíme proti sobě dnešní justici a tu, kterou pan Sue navrhuje. (Viz tabulku na str. 210.)

Pan Sue, uchvácen pohledem na tento obraz, volá:

„Je to bohužel jen utopie, ale představte si, že by nějaká společnost byla takto *organisována*!"

To by tedy byla *kritická organisace společnosti*. Musíme vzít tuto organisaci přímo v ochranu proti výtce pana Sue, že až dosud zůstala pouhou utopií. Sue opět zapomněl na „*cenu ctnosti*", která se každoročně uděluje v Paříži a o které se předtím sám zmiňuje. Tato cena je dokonce dvojí, hmotná *Montyonova cena* za šlechetné skutky mužů a žen, a prix rosière* pro nejmravnější dívky. Zde dokonce ani nechybí *koruna* z růží, kterou žádá Eugène Sue.

* — rosière — dívka, která je za ctnostný život odměněna věnečkem z růží. *(Pozn. red.)*

Tabulka kriticky úplné spravedlnosti

Existující spravedlnost	*Kriticky doplněná spravedlnost*
Název: Spravedlnost *zločinu*	Název: Spravedlnost *ctnosti*
Popis osoby: Drží v ruce *meč*, aby zlé o hlavu zkrátila.	Popis osoby: Drží v ruce *korunu*, aby dobré o hlavu zvýšila.
Účel: Potrestání zlého, vazba, zbavení cti, zbavení života. Lid se doví o strašlivém potrestání přichystaném pro zlého.	Účel: Odměna dobrého, stravování zdarma, pocty, zachování života. Lid se doví o skvělém triumfu přichystaném pro dobrého.
Prostředky k odhalení zlých: Policejní špionáž, fízlové, aby vyslídili zlé.	Prostředky k odhalení dobrých: *Špehování ctnosti*, fízlové, aby vyslídili ctnostné.
Rozhodnutí, zda někdo je zlý: Les assises du crime, porota zločinu. Ministerstvo spravedlnosti upozorní na zločiny obžalovaného a oznámí je veřejné pomstě.	Rozhodnutí, zda někdo je dobrý: Assises de la vertu, porota ctnosti. Ministerstvo spravedlnosti upozorní na ušlechtilé skutky obžalovaného a oznámí je veřejnému uznání.
Stav zločincův po rozsudku: Je pod dohledem vysoké policie. Je živen ve vězení. Stát na něj platí.	Stav ctnostného po rozsudku: Je pod dohledem vysoké morální dobročinnosti. Je živen ve svém domě. Stát na něj platí.
Výkon rozsudku. Zločinec stojí na *popravišti*.	Výkon rozsudku: Přímo proti popravišti pro zločince se tyčí *piedestal*, na který vystupuje veliký poctivý muž — *pranýř ctnosti*.

Co se týče špehování ctnosti stejně jako dozoru vysoké morální dobročinnosti, ty už dávno organisovali jesuité. Mimo to listy „Journal des débats“[79], „Siècle“[80], „Petites affiches de Paris“[81] atd. za přiměřené ceny denně oznamují a upozorňují na ctnosti, šlechetné skutky a zásluhy všech pařížských bursiánů, nemluvě ani o inserování a oznamování šlechetných politických skutků, pro něž má každá strana svůj vlastní orgán.

Již starý Voss poznamenal, že Homér je lepší než jeho bohové. „Odhalené tajemství všech tajemství“, Rudolfa, můžeme proto činit odpovědným za myšlenky Eugèna Sue.

Kromě toho sděluje pan *Szeliga:*

„Mimo to je takových míst, jimiž Eugène Sue přerušuje vyprávění, uvádí a zakončuje episody, mnoho a všechna jsou *kritikou*.“

c) *ODSTRANĚNÍ ZVLČILOSTI UPROSTŘED CIVILISACE A BEZPRÁVNOSTI VE STÁTĚ*

Právnické *preventivní opatření* k vymýcení zločinů a tím zvlčilosti uprostřed civilisace je „ochranné poručenství, které přejímá stát nad dětmi popravených a odsouzených na doživotí“. Sue chce distribuci zločinů organisovat liberálněji. Žádná rodina nemá mít napříště dědičné privilegium na zločinnost – svobodná konkurence zločinců má zvítězit nad monopolem.

„Bezprávnost ve státě“ odstraňuje pan Sue reformou trestního zákoníku, jeho oddílu o „zneužití důvěry“, a zejména dosazením *placených chudinských advokátů*. V Piemontu, Holandsku atd., kde existuje chudinský advokát, je prý proto podle pana Sue bezprávnost ve státě odstraněna. Francouzské zákonodárství prý chybuje pouze v tom, že chudinské advokáty neplatí, neodkazuje je výhradně na obor právní pomoci chudým a stanoví příliš úzké hranice chudoby. Jako kdyby bezprávnost nezačínala právě teprve v *procesu* samém a jako kdyby ve Francii nevěděli dávno, že *právo* nic nestanoví, nýbrž jen sankcionuje existující stav. Rozlišování mezi

právem a *skutečností*, jež se již stalo otřepaným, zůstalo zřejmě kritickému romanopisci pařížskou tajností.

Přidáme-li ke kritickým odhalením právnických tajemství ještě velké reformy, které chce Eugène Sue provést se *soudními vykonavateli*, pochopíme pařížský časopis „*Satan*“[82]: píší v něm obyvatelé jedné městské čtvrti tomuto „velkému reformátoru, jemuž jde psaní tak od ruky“, že ještě nemají plynové osvětlení ulic. Pan Sue odpovídá, že tomuto nedostatku odpomůže v šestém svazku svého románu „Věčný Žid“. Jiná čtvrť si naříká na nedostatek základních škol. Eugène Sue slibuje, že provede reformu základního školství pro tuto městskou čtvrť v desátém svazku svého „Věčného Žida“.

4) *ODHALENÉ TAJEMSTVÍ „STANOVISKA“*

„Rudolf nezůstává stát na svém povzneseném“(!) „*stanovisku*..., neleká se námahy zaujímat ze svobodné vůle *stanoviska* nalevo i napravo, nahoře i dole.“ ***Szeliga.***

Jedním z hlavních tajemství kritické kritiky je „*stanovisko*“ a *posuzování se stanoviska stanoviska*. Každý člověk i každý duchovní výtvor se jí mění ve stanovisko.

Není nic snazšího než rozluštit tajemství stanoviska, jestliže jsme prohlédli obecné tajemství kritické kritiky, že znovu omílá staré spekulativní žvásty.

Nejdříve nechť promluví sama Kritika ústy patriarchy, pana *Bruna Bauera*, o své theorii „stanoviska“.

„Věda... nemá *nikdy* co dělat s *tímto jednotlivým individuem* nebo s *tímto určitým stanoviskem*... Neopomine ovšem *odstranit meze nějakého stanoviska*, stojí-li to za námahu a mají-li tyto meze skutečně obecně lidský význam; chápe je však jako *čistou kategorii a určenost sebeuvědomění* a obrací se proto jen k těm, kdo mají odvahu povznést se k *obecnosti sebeuvědomění*, t. j. k těm, kteří nechtějí stůj co stůj uváznout v oněch mezích.“ („Anekdota“, sv. II, str. 127.)

Tajemství této Bauerovy odvahy je *Hegelova „Fenomenologie“*. Protože Hegel v ní na místo *člověka* dosazuje *sebeuvědomění*, jeví se *nejrozmanitější* lidská skutečnost jen jako *určitá* forma *sebeuvědomění*,

jako *určenost sebeuvědomění*. Pouhá určenost sebeuvědomění je však *„čistá kategorie“*, pouhá „myšlenka“, mohu ji tedy zrušit rovněž v „čistém“ myšlení a čistým myšlením ji překonat. V Hegelově „Fenomenologii“ se *opomíjejí materiální*, *smyslové*, *předmětné* základy různých odcizených podob lidského sebeuvědomění a výsledkem celého destruktivního díla je pak *nejkonservativnější filosofie*, protože si myslí, že překonalo *předmětný svět*, smyslově skutečný svět, jakmile jej proměnilo v „myšlenkovou věc“, v pouhou *určenost sebeuvědomění*, a že nyní může protivníka, který se stal *éterickým*, také rozpustit v *„éteru čistého myšlení“*. „Fenomenologie“ končí proto důsledně tím, že na místo veškeré lidské skutečnosti dosazuje *„absolutní vědění“* – *vědění* proto, že to je jediný způsob jsoucna sebeuvědomění a protože sebeuvědomění je považováno za jediný způsob existence člověka; *absolutní* vědění proto, že sebeuvědomění ví jen o *sobě* a není již obtěžováno žádným předmětným světem. Hegel dělá z člověka *člověka sebeuvědomění*, místo aby dělal ze sebeuvědomění *sebeuvědomění člověka*, skutečného člověka, tedy člověka žijícího také ve skutečném, předmětném světě a jím podmíněného. Staví svět na *hlavu* a může proto také *v hlavě* odstranit všechny meze, což ovšem neznamená, že by *pro špatnou smyslovost*, pro *skutečného* člověka neexistovaly dál. Kromě toho je mu nutně mezí všechno, co svědčí o *omezenosti obecného sebeuvědomění*, všechna smyslovost, skutečnost, individualita lidí i jejich světa. Celá „Fenomenologie“ chce dokázat, že *sebeuvědomění* je *jedinou* a *veškerou realitou*.

V poslední době překřtil pan Bauer absolutní vědění na *kritiku* a určenost sebeuvědomění na světštěji znějící *stanovisko*. V „Anekdota“ se ještě vyskytují oba názvy vedle sebe a stanovisko se ještě komentuje určeností sebeuvědomění.

Protože *„náboženský svět jako náboženský svět“* existuje jen jako svět *sebeuvědomění*, nemůže kritický kritik – theolog ex professo* – vůbec připadnout na myšlenku, že existuje svět, v němž se *vědomí* a *bytí* od sebe liší, svět, který trvá dál, zruším-li pouze jeho myšlenkové jsoucno, jeho jsoucno jako kategorie, jako stanoviska, t. j. pozměním-li své vlastní subjektivní vědomí, aniž změním předmětnou

* – z povolání, odborným zaměřením. *(Pozn. red.)*

skutečnost skutečně předmětným způsobem, t. j. aniž změním svou vlastní *předmětnou* skutečnost a předmětnou skutečnost ostatních lidí. Spekulativní *mystická totožnost bytí* a *myšlení* se tedy u kritiky opakuje jako stejně mystická totožnost *praxe* a *theorie*. Odtud její zlost na praxi, která chce být ještě něčím jiným než theorií, a na theorii, která chce být něčím jiným než rozplynutím určité *kategorie* v *„bezmeznou obecnost sebeuvědomění"*. Její vlastní theorie se omezuje na to, že všechno určité prohlašuje za protiklad bezmezné obecnosti sebeuvědomění, a proto za nicotné, jako na př. stát, soukromé vlastnictví atd. Je třeba naopak ukázat, jak stát, soukromé vlastnictví atd. proměňují lidi v abstrakce, čili že jsou to výtvory *abstraktního* člověka, místo aby byly skutečností individuálních, konkretních lidí.

Rozumí se nakonec samo sebou, že podává-li Hegelova „Fenomenologie" přes svůj spekulativní dědičný hřích v mnoha bodech prvky skutečné charakteristiky lidských vztahů, pan Bruno a spol. naproti tomu podávají jen bezobsažnou karikaturu — karikaturu, která se spokojuje tím, že z nějakého duchovního výtvoru i z reálných vztahů a hnutí vyjme některou určenost, tuto určenost promění v myšlenkovou určenost, *v kategorii*, a tuto kategorii vydává za *stanovisko* výtvoru, vztahu nebo hnutí – a pak s přemoudřelou rozšafností vítězoslavně shlíží na tuto určenost se stanoviska abstrakce, obecné kategorie, obecného sebeuvědomění.

Jako pro Rudolfa všichni lidé stojí na stanovisku dobra nebo zla a Rudolf je posuzuje podle těchto dvou utkvělých představ, tak pro pana Bauera a spol. stojí lidé buď na stanovisku *kritiky*, nebo *masy*. Oba však proměňují *skutečné lidi* v *abstraktní stanoviska*.

5) *ODHALENÍ TAJEMSTVÍ VYUŽITÍ LIDSKÝCH PUDŮ*

ANEB CLÉMENCE D'HARVILLE

Rudolf dovedl dosud jen svým způsobem odměňovat dobré a svým způsobem trestat zlé. Nyní na jednom příkladu uvidíme, jak využívá *vášní* a „jak přiměřeně rozvíjí krásné založení Klementiny d'Harville",

„Rudolf," praví pan Szeliga, „jí poukazuje na *zábavnou* stránku *dobročinnosti*. Myšlenka, svědčící o znalosti lidí, jaká se mohla zrodit *jedině* v nitru Rudolfově, které prošlo tolika zkouškami."

Výrazy, jichž Rudolf užívá v rozmluvě s Klementinou, jako: „učinit *poutavým*", „*využít vrozené záliby*", „*osnovat pikle*", „*využít sklonu k přetvářce a lsti*", „změnit velitelské a nepřekonatelné pudy v ušlechtilé vlastnosti" atd. – všechny tyto výrazy stejně jako *pudy* samy, které se tu připisují převážně ženské povaze, *prozrazují* tajný pramen Rudolfovy moudrosti – je jím *Fourier*. Rudolfovi se dostal do rukou populární výklad Fourierova učení.

Aplikace je opět právě tak Rudolfovým kritickým vlastnictvím jako výše uvedené provedení Benthamovy theorie.

Nikoli v dobročinnosti *jako takové* má najít mladá markýza uspokojení své lidské podstaty, lidský obsah a účel činnosti, a tím zábavu. Dobročinnost naopak poskytuje jen vnější popud, jen *záminku*, jen *látku* k určitému druhu pobavení, jež by mohlo učinit svým obsahem právě tak dobře kteroukoli jinou látku. Bída je vědomě vykořisťována, aby opatřila dobrodinci „románovou pikantnost, ukojila jeho zvědavost", opatřila mu „dobrodružství, přestrojování, požitek z vlastní výtečnosti, vzrušení" a podobně.

Rudolf tím nevědomky vyslovil dávno odhalené tajemství, že i lidská bída, nekonečné pokoření, které musí přijímat almužnu, musí sloužit aristokracii peněz a vzdělání ke *hře*, k ukojení samolibosti, k polechtání bujnosti, k pobavení.

Ony spousty dobročinných spolků v Německu, spousty dobročinných společností ve Francii, ony četné dobročinné donquijotiády v Anglii, koncerty, plesy, divadla, obědy pro chudé, ba i veřejné sbírky pro postižené nemají jiný smysl. Takhle by tedy byla i dobročinnost již dávno *organisována* jako zábava.

Náhlá, nemotivovaná proměna markýzy při pouhém slovu „zábavný" v nás vyvolává pochyby o trvalosti této léčebné kury, či spíše tato proměna je jen naoko náhlá a nemotivovaná, jen naoko vyvolaná líčením dobročinnosti jako zábavy. Markýza *miluje* Rudolfa a Rudolf *se* chce *s ní* přestrojovat, kout pikle, vrhnout se do dobročinných dobrodružství. Později, při své dobročinné návštěvě ve vězení Saint-Lazare, začne markýza žárlit na Fleur de Marie

a z dobročinnosti ke své žárlivosti zamlčí Rudolfovi, že je Marie ve vězení. V nejlepším případě se však Rudolfovi podařilo naučit nešťastnou ženu hrát hloupou komedii s nešťastnými bytostmi. Tajemství oné *dobročinnosti*, kterou si Rudolf vymyslil, prozradil onen pařížský hejsek, který po tanci pozval svou dámu na večeři těmito slovy:

„Ó, madame... nestačí, že jsme si zatančili ve prospěch těch ubohých Poláků... buďme dobročinní až do konce... pojďme se *navečeřet ve prospěch chudých*!"

6) *ODHALENÍ TAJEMSTVÍ ŽENSKÉ EMANCIPACE ANEB LUISA MORELOVÁ*

U příležitosti zatčení *Luisy Morelové* rozpřádá Rudolf úvahy, které se dají shrnout asi takto:

„Pán často svede služku, ať už tak, že ji zastraší, překvapí nebo jinak využije příležitosti, již poskytuje přirozená povaha *služebního poměru*. Uvrhne ji do neštěstí, hanby, zločinu. *Zákon* si toho *nevšímá*... Zločinec, který dívku vlastně k vraždě dítěte dohnal, není *trestán*."

Rudolfovy úvahy nesahají ani tak daleko, aby podrobil nejjasnější knížecí kritice *služební poměr* sám. Jako *malý* vládce je *velkým* příznivcem služebních poměrů. Ještě méně je s to pochopit, jak nelidské je všeobecné postavení ženy v dnešní společnosti. Naprosto věren své dosavadní theorii nepostrádá nic jiného než *zákon*, který *trestá* svůdce a spojuje lítost a pokání se strašlivými tresty.

Stačilo by, aby se Rudolf rozhlédl po existujícím zákonodárství jiných zemí. *Anglické* zákonodárství splňuje všechna jeho přání. Ve svém jemnocitu, který tak vynáší *Blackstone*, jde tak daleko, že obviňuje z *věrolomnosti* i toho, kdo svede prostitutku.

Pan Szeliga troubí *tuš:*

„*Toto*"(!) —„*si myslí*"(!) —„*Rudolf.*"(!) „A nyní srovnejte *s těmito myšlenkami* vaše *fantasie* o *emancipaci ženy*. Skutek této emancipace je v nich možno *skoro* nahmatat rukama, kdežto vy jste již od přírody příliš praktičtí, a proto tak často se svými pouhými pokusy ztroskotáváte."

Buď jak buď jsme panu Szeligovi zavázáni díkem za odhalení tajemství, že lze skutek z myšlenek skoro nahmatat rukama. Co se týče jeho směšného srovnání Rudolfa s muži, kteří hlásali emancipaci ženy, nechť čtenář srovná Rudolfovy *myšlenky* třeba s těmito *Fourierovými* „fantasiemi":

„Cizoložství, svedení dělá svůdci čest, je dobrým tónem... Ale ubohé děvče! Vražda dítěte, jaký to zločin! Dbá-li na čest, musí smazat stopy zneuctění, a obětuje-li předsudkům světa své dítě, pak je ještě více zhanobena a propadá předsudkům zákona... To je *bludný kruh*, v němž se pohybuje veškerý mechanismus civilisace."

„Což není mladá dcera zbožím nabízeným na prodej prvnímu, kdo se namane a chce si ji koupit do výhradního vlastnictví? ... Tak jako v mluvnici dva zápory dávají klad, lze říci, že *v manželském obchodu dávají dvě prostituce ctnost.*"

„Změna v určité dějinné epoše se dá vždy určit podle toho, oč se ženy přiblížily ke svobodě, protože zde, v poměru ženy k muži, slabého k silnému, se jeví nejzřetelněji vítězství lidské přirozenosti nad surovostí. Stupeň emancipace ženy je přirozenou mírou všeobecné emancipace."

„Ponížení ženského pohlaví je podstatný povahový rys jak civilisace, tak barbarství, jen s tím rozdílem, že civilisovaný řád dělá z každé neřesti, kterou barbarství provádí prostě, složitou, obojetnou, dvojznačnou, pokryteckou neřest... Nikoho nestíhá trest za to, že drží ženu v otroctví, více než muže samého" *(Fourier)*.[83]

Je zbytečné proti Rudolfovým myšlenkám poukazovat na Fourierovu mistrnou charakteristiku *manželství* i na spisy materialistické frakce francouzského komunismu.

Nejžalostnější odpad socialistické literatury, který u romanopisce najdeme, odhaluje „tajemství" kritické kritice stále ještě neznámá.

7) *ODHALENÍ TAJEMSTVÍ NÁRODNÍ EKONOMIE*

a) *THEORETICKÉ ODHALENÍ TAJEMSTVÍ NÁRODNÍ EKONOMIE*

První odhalení: Bohatství vede často k rozmařilosti, rozmařilost ke zkáze.

Druhé odhalení: Právě popsané následky bohatství vznikají z nedostatečného poučení bohaté mládeže.

Třetí odhalení: Dědictví a soukromé vlastnictví jsou a *musí* být nedotknutelné a posvátné.

Čtvrté odhalení: Bohatý je *morálně* povinen skládat dělníkům účty z toho, jak používá svého jmění. Velké jmění je dědičný vklad – *feudální léno* – svěřený do chytrých, pevných, obratných a velkodušných rukou, jež jsou zároveň pověřeny zúrodnit jej a používat ho tak, aby všechno, co má to *štěstí*, že dlí v dosahu skvělého a blahodárného vyzařování velkého jmění, bylo zúrodněno, oživeno, polepšeno.

Páté odhalení: Stát má dát nezkušené bohaté mládeži *elementární základy individuální ekonomie*. Musí jmění moralisovat.

Šesté odhalení: Konečně se stát musí pustit do obrovské otázky *organisace práce*. Musí dát blahodárný příklad *sdružení kapitálu a práce*, a to sdružení, jež by bylo čestné, rozumné a spravedlivé, jež by zajišťovalo blaho *dělníkovo*, *aniž* by přitom poškodilo *jmění bohdčovo*, jež by *mezi* těmito *dvěma třídami* vytvořilo *pouta* náklonnosti, a tím *navždy* zajistilo klid ve státě.

Protože stát prozatím tuto theorii nevzal za svou, uvádí *Rudolf* sám několik praktických příkladů. Ty odhalí tajemství, že panu Sue, panu Rudolfovi a kritické kritice zůstaly nejznámější *ekonomické vztahy* „mysteriemi".

b) „*BANKA CHUDÝCH*"

Rudolf zřizuje *banku chudých*. Stanovy této *kritické* banky chudých jsou tyto:

Má podporovat poctivé dělníky s rodinami v době nezaměstnanosti. Má nahrazovat almužny a zastavárny. Disponuje ročním důchodem 12.000 franků a rozděluje podpůrné půjčky ve výši od 20 až do 40 franků bezúročně. Její působnost se prozatím vztahuje na *sedmý* pařížský okres, kde bydlí většina dělníků. Dělníci nebo dělnice, kteří žádají o podporu, musí mít od svého posledního zaměstnavatele vysvědčení o dobrém chování, v němž bude také uvedena příčina a datum propuštění z práce. Tyto půjčky se budou splácet v šesti nebo dvanácti měsíčních splátkách, podle volby vypůjčovatelovy, ode dne, kdy opět najde zaměstnání. Jako záruka půjčky

platí závazek na čestné slovo. Kromě toho se musí ještě dva další dělníci zaručit za čestné slovo vypůjčovatele. Protože kritickým účelem banky chudých je pomoci dělníkovi při jedné z nejhorších nehod dělnického života, při *propuštění z práce*, bude poskytována pomoc vůbec jen nezaměstnaným řemeslníkům. Pan Germain, který je ředitelem tohoto ústavu, pobírá roční příjem 10.000 franků.

Věnujme teď „masový" pohled praxi kritické národní ekonomie. Roční důchod banky činí 12.000 franků. Podpory činí na osobu 20 až 40 franků, tedy průměrně 30 franků. V sedmém okrese je oficiálně uznáno za „nuzné" nejméně 4000 dělníků. Může být tedy ročně poskytnuta podpora 400, t. j. desetině nejpotřebnějších dělníků v sedmém okrese. Počítáme-li málo, je v Paříži *průměr* doby nezaměstnanosti čtyři měsíce (příliš nízko odhadnuto), tedy 16 týdnů. 30 franků, rozděleno na 16 týdnů, činí na týden něco méně než 37 sous a 3 centimy, na den ani ne 27 centimů. Denní výlohy na *jednoho věžně* činí ve Francii průměrně o něco víc než 47 centimů, při čemž jen na stravu připadá o něco víc než 30 centimů. Ale dělník, kterého pan Rudolf podporuje, má rodinu. Dejme tomu, že rodina má mimo muže a ženu průměrně ještě jen dvě děti, 27 centimů se tedy musí rozdělit mezi čtyři osoby. Z toho odpadá na bydlení minimálně 15 centimů denně, zbývá 12 centimů. *Chléb*, který sní průměrně *jediný* vězeň, stojí asi 14 centimů. Dělník s rodinou si nebude moci z podpory kritické banky chudých koupit ani čtvrtinu potřebného chleba – nehledě ani ke všem ostatním potřebám – a čeká ho jistá smrt hlady, nesáhne-li k prostředkům, jimž chce tato banka předejít, k zastavárně, žebrotě, krádeži a prostituci.

Tím skvěleji zato pamatuje muž nemilosrdné kritiky na ředitele banky. Spravovaný důchod činí 12.000 franků, plat ředitelův 10.000 franků. Správa tedy stojí 45%, téměř trojnásobek toho, co masová chudinská správa v Paříži, která stojí asi 17%.

Předpokládejme na chvíli, že podpora, kterou banka chudých poskytuje, je skutečná, a ne pouze ilusorní podpora; pak spočívá toto zřízení založené odhaleným tajemstvím všech tajemství na bludu, že je zapotřebí jen jiného *rozdělení* mzdy, aby mohl být dělník živ po celý rok.

Abychom mluvili prozaicky, příjem 7,500.000 francouzských

dělníků činí jen 91 franků na osobu, příjem dalších 7,500.000 francouzských dělníků jen 120 franků na osobu, tedy již u 15 milionů dělníků méně, než je absolutně nezbytné k životu.

Myšlenka kritické banky chudých se redukuje na to – je-li jinak rozumně pojímána – že se dělníkovi v době, kdy má práci, strhává ze mzdy tolik, kolik potřebuje, aby mohl žít v době nezaměstnanosti. Půjčím-li mu určitou peněžní částku v době, kdy je bez práce, a on mi ji vrátí, až zase začne pracovat, anebo odvádí-li mi v době práce určitou částku a já mu ji vracím v době nezaměstnanosti, to je jedno a totéž. Dává mi vždy v době práce to, co ode mne dostává v době nezaměstnanosti.

„Čistá" *banka chudých* se tedy liší od masových *spořitelen* jen dvěma velmi originálními, velmi kritickými vlastnostmi: jednak tím, že banka půjčuje peníze *à fonds perdu** v pošetilém předpokladu, že dělník může vrátit peníze, když chce, a že je vždy chce vrátit, když může; – dále pak tím, že banka nevyplácí *úroky* z částek, které si v ní dělník uloží. Protože uložená částka vystupuje ve formě zálohy, dělá banka již velký skutek, že sama od dělníka žádné úroky nebere.

Kritická banka chudých se tedy liší od masových spořitelen tím, že v ní dělník ztrácí úroky a banka kapitál.

c) *VZORNÉ HOSPODÁŘSTVÍ V BOUQUEVALU*

Rudolf založí *vzorné hospodářství* v *Bouquevalu*. Místo je voleno tím šťastněji, že se k němu víží feudální vzpomínky – je to totiž panský zámek.

Každý ze šesti dělníků zaměstnaných v tomto dvoře dostává 150 tolarů čili 450 franků, každá dělnice 60 tolarů čili 180 franků roční mzdy. Mimo to mají bezplatnou stravu a byt. Obyčejné denní jídlo bouquevalských dělníků se skládá z „ohromné" mísy šunky, z neméně ohromné mísy skopového a konečně z neméně obrovského kusu telecího, k čemuž přistupují jako příkrmy dva druhy zimního salátu, dvě cihly sýra, brambory, mošt atd. Každý z šesti

* – bez vyhlídky na vrácení. *(Pozn. red.)*

mužských dělníků pracuje *dvakrát* tolik jako obyčejný francouzský zemědělský nádeník.

Kdybychom celkovou sumu ročně vytvořeného důchodu ve Francii rozdělili rovným dílem, činilo by to průměrně pouze 93 franků; a protože přímo v zemědělství jsou zaměstnány dvě třetiny všeho obyvatelstva ve Francii, lze usoudit, jakou revoluci nejen v rozdělování, nýbrž i ve výrobě národního bohatství by způsobilo všeobecné napodobení vzorného hospodářství německého kalifa.

Podle toho dosáhl Rudolf tohoto ohromného vzrůstu produkce jen tím, že u něho každý dělník pracuje dvakrát tolik a sní šestkrát tolik jako dosud.

Protože francouzský rolník je velmi pilný, musí být dělníci, kteří pracují *dvakrát* tolik, *nadlidští atleti*, o čemž by rovněž svědčily ony „ohromné" mísy masa. Můžeme tedy počítat, že každý z těchto šesti dělníků sní denně nejméně libru masa.

Kdyby se všechno maso vyrobené ve Francii rozdělilo rovným dílem, připadlo by na jednoho člověka ani ne $^1/_4$ libry denně. Vidíme tedy, jakou revoluci by vyvolal i v tomto směru Rudolfův příklad. Zemědělské obyvatelstvo by *samo* spotřebovalo více masa, než kolik se ho ve Francii vyrobí, takže tato kritická reforma by Francii připravila o všechen dobytek.

Pětina hrubého výnosu, kterou dává Rudolf podle zprávy bouquevalského správce, otce Châtelaina, dělníkům kromě vysoké mzdy a přepychové stravy, není nic jiného než jeho *pozemková renta*. Podle průměrných výpočtů se totiž předpokládá, že po odečtení všech výrobních nákladů a zisku z provozního kapitálu zbývá pro francouzského vlastníka půdy průměrně pětina hrubého výnosu, čili že díl připadající na jeho rentu se rovná pětině hrubého výnosu. Ačkoli tedy Rudolf nesporně nepoměrně zmenšuje zisk ze svého provozního kapitálu tím, že náklady na dělníky nepoměrně zvyšuje — podle Chaptala („De l'industrie française" [„O francouzské výrobě"][84] díl. I, str. 239) je průměr ročních příjmů francouzského rolníka pracujícího za mzdu 120 franků – ačkoli celou svou pozemkovou rentu daruje dělníkům, přesto otec Châtelain praví, že monseigneurovi při této metodě statek vynáší a že to pobízí ostatní nekritické statkáře, aby hospodařili podobně.

Vzorné bouquevalské hospodářství je jen fantastické zdání; jeho *skrytým fondem* není *přirozená* bouquevalská půda, nýbrž pohádkový fortunátovský[85] měšec Rudolfův!

Kritická kritika povykuje:

„Na *první pohled* je vidět, že *celý tento* plán *není utopií*."

Jen kritická kritika může na první pohled vidět, že *nevyčerpatelný měšec* není žádná utopie. První pohled kritické kritiky je „špatný a uhrančivý pohled"!

8) *RUDOLF, „ODHALENÉ TAJEMSTVÍ VŠECH TAJEMSTVÍ"*

Zázračný prostředek, jímž Rudolf provádí všechny své spasitelné skutky a divotvorné kury, nejsou jeho krásná slova, nýbrž jeho *hotové peníze*. Takoví jsou moralisté, říká Fourier. Člověk by musil být milionářem, aby si mohl počínat jako jejich hrdinové.

Morálka je *„nemohoucnost uvedená v činnost"*[86]. Kdykoli bojuje proti neřesti, podlehne. A Rudolf se nepozvedá ani na stanovisko samostatné morálky, která spočívá alespoň na vědomí *lidské důstojnosti*. Jeho morálka spočívá naopak na vědomí lidské slabosti. Je ztělesněná *theologická* morálka. Sledovali jsme do podrobností jeho hrdinské činy, které provádí svými *křesťanskými utkvělými* idejemi, jimiž měří svět, idejemi jako dobročinnost, oddanost, odříkání, lítost, dobří a zlí, odměna a trest, strašlivé tresty, odloučenost, spása duše atd., a dokázali jsme, že to jsou enšpíglovské kousky. Zbývá nám už jen vypořádat se s *osobním* charakterem Rudolfovým, tohoto „odhaleného tajemství všech tajemství", čili s odhaleným tajemstvím *„čisté* kritiky".

Protiklad „dobra" a „zla" se zjevuje kritickému Herkulovi již jako mladíku ve dvou vtěleních – *Murphovi* a *Polidorovi*, obou Rudolfových učitelích. První ho vychovává k dobru a je *„dobrý"*. Druhý jej vychovává ke zlu a je *„zlý"*. Aby si toto pojetí co do otřepanosti naprosto v ničem nezadalo s podobnými pojetími v jiných mravoučných románech, nesmí být *„dobrý"* Murph zrovna „učenec", t. j. nesmí být „příliš duševně obdařen". Zato je *čestný, prostý, jednoslabičný*, velkolepě dovede vyřídit zlo několika slabikami jako: *hanebné, podlé*, a má hrůzu z *nízkosti*. Řečeno s Hegelem, spojuje čestně melodii dobra a pravdy ve stejné tóny, t. j. v *jednu notu*, je monotonní.

Polidori je naproti tomu zázrak chytrosti, znalostí a vzdělání, přitom „nebezpečně nemravný" a zejména oplývá *„nejhroznějším skepticismem"*, na což Eugène Sue jako příslušník mladé zbožné francouzské buržoasie nesměl zapomenout. Podle panické hrůzy před *skepticismem* nechť čtenář posoudí duševní energii a vzdělanost Eugèna Sue a jeho hrdiny.

„Murph," říká pan Szeliga, „je zároveň zvěčněnou vinou 13. ledna a věčným napravováním této viny nesrovnatelnou láskou k Rudolfovi a obětováním se za něho."

Jako je Rudolf deus ex machina* a prostředník světa, tak je zase Murph osobní deus ex machina a prostředník Rudolfův.

„Rudolf a spása lidstva, Rudolf a uskutečnění podstatných dokonalostí člověka jsou pro Murpha nedílnou jednotou, jednotou, jíž neslouží s hloupou psí oddaností otroka, nýbrž vědomě a samostatně."

Murph je tedy osvícený, vědomý a samostatný otrok. Jako každý knížecí sluha vidí ve svém pánu vtělenou spásu lidstva. *Graun* Murphovi lichotivě říká *„neohrožený tělesný strážce"*. Rudolf sám jej nazývá *„modèle d'un valet"* a on skutečně je *vzorný sluha*. Velmi dbal na to, jak píše Eugène Sue, aby mezi čtyřma očima oslovoval Rudolfa „monseigneur". Před lidmi mu říká kvůli inkognitu rty *„monsieur"*, ale srdcem „monseigneur".

„Murph pomáhá strhnout závoj s tajemství, ale jen kvůli Rudolfovi. Pomáhá při ničení moci tajemství."

Hustotu závoje, jenž Murphovi zahaluje nejprostší „světové stavy", můžeme posoudit z jeho rozmluvy s vyslancem Graunem. Ze zákonného práva na sebeobranu v nutném případě vyvozuje, že Rudolf směl oslepit spoutaného a bezbranného Učitele jako *fémový soudce*. Jeho líčení, jak bude Rudolf před porotou vypravovat

* — doslova: bůh ze stroje (v antickém divadle se herci představující bohy objevovali na scéně pomocí zvláštních mechanismů); přeneseně: nečekaně se objevující osoba, která zachrání situaci. *(Pozn. red.)*

o svých „šlechetných" skutcích, jak se vytasí s krasořečnickými frázemi a jak jim otevře své velké srdce, je hodno gymnasisty, který si právě přečetl Schillerovy „Loupežníky". Jediné tajemství, které dává Murph světu luštit, je otázka, zda si začernil obličej sazemi nebo černou barvou, když hrál uhlíře.

„Vyjdou andělé, a oddělí zlé z prostředku spravedlivých." (Matouš, 13, 49.) „Trápení a úzkost každé duši člověka činícího zlé; ale sláva a čest a pokoj každému, kdo činí dobré." (Epištola sv. Pavla k Římanům, 2, 9-10.)

Rudolf ze sebe dělá takového *anděla*. Jde do světa, aby oddělil zlé od spravedlivých a zlé aby potrestal, dobré odměnil. Představa zla a dobra se tak uhnízdila v jeho slabém mozku, že věří ve skutečného ďábla a chtěl by chytit živého čerta jako nebožtík prof. *Sack* z Bonnu. Na druhé straně se zase pokouší v malém kopírovat protiklad ďábla, *boha*. Rád si „hraje tak trochu na prozřetelnost". Jako ve *skutečnosti všechny* rozdíly stále víc splývají v rozdíl mezi *chudobou* a *bohatstvím*, tak se v *ideji všechny* aristokratické rozdíly redukují na protiklad *dobra* a *zla*. Toto rozlišení je poslední formou, kterou aristokrat dává svým předsudkům. Rudolf sám se pokládá za dobrého, a zlí jsou tu k tomu, aby mu poskytovali požitek z vlastní výtečnosti. Všimněme si tohoto „dobrého" poněkud blíže.

Pan Rudolf koná dobré skutky a plýtvá penězi jako nějaký kalif bagdadský z „Tisíce a jedné noci". Takový život by sotva mohl vést, kdyby nevyssával svou malinkou německou zemičku jako upír až do poslední kapky krve. Podle zprávy pana Eugèna Sue by patřil mezi mediatisovaná německá knížata[87], kdyby jej nebyla zachránila před nedobrovolným poděkováním protekce jednoho francouzského *markýze*. Podle toho můžeme odhadnout velikost jeho země. Jak *kriticky* Rudolf posuzuje *své vlastní poměry*, můžeme dále posoudit podle toho, že on, malý německý serenissimus*, pokládá za nutné zachovávat v Paříži poloviční inkognito, aby nebudil pozornost. Schválně si s sebou přivádí vlastního *kancléře* z toho kritického důvodu, aby mu představoval „divadelní a dětinskou stránku suverénní moci"; jako kdyby malý serenissimus potřeboval kromě sebe a zrcadla ještě třetího představitele divadelní a dětinské

* — Výsost, Jasnost — titul vládnoucích německých knížat. *(Pozn. red.)*

stránky suverénní moci. Rudolf naučil i své lidi, aby se *kriticky zneuznávali*. Tak sluha *Murph* a vyslanec *Graun* nepozorují, jak si z nich pařížský agent monsieur *Badinot* tropí šašky, když se tváří, jako by jejich soukromé příkazy pokládal za státní záležitosti, když sarkasticky žvaní o

„tajných vztazích, které mohou existovat mezi nejrozličnějšími zájmy a *osudy říší*". „Ba," říká Rudolfův vyslanec, „někdy mi neomaleně řekne: ‚Kolik se vyskytne při řízení státu komplikací, o nichž nemá lid potuchy! Kdo by řekl, že zprávy, které vám přináším, pane barone, budou bezpochyby mít vliv na *evropské záležitosti*?'"

Vyslanec a Murph nevidí nestydatost v tom, že je jim přikládán vliv na evropské záležitosti, nýbrž že Badinot takto idealisuje své nízké povolání.

Připomeňme si nejprve jednu scénu z *Rudolfova* domácího života. Rudolf vypravuje Murphovi, že „prožívá okamžiky pýchy a blaženosti". Hned nato se rozzuří, protože Murph mu nechce odpovědět na jakousi otázku. „Nařizuji vám, abyste mluvil." Murph si však nechce dát poručit. Rudolf mu říká: „Nemám rád zamlčování." Zapomene se tak, že Murphovi sprostě naznačí, že mu za jeho služby *platí*. Chlapec není k utišení, dokud mu Murph nepřipomene 13. leden. Dodatečně se projeví otrocká povaha Murphova, která se na chvíli zapomněla. Rve si „vlasy", které na štěstí nemá, zoufá si nad tím, že spustil trochu drsně na urozeného pána, který jej nazývá „vzorným sluhou", „svým dobrým, starým, věrným Murphem".

Po těchto ukázkách zla, které v něm je, opakuje Rudolf své fixní ideje o „dobru" a „zlu" a vypravuje o pokrocích, jichž dosahuje na poli „dobra". Nazývá almužnu a soucit cudnými a zbožnými utěšitelkami *své* zraněné duše. Zhanobit je tím, že by pomáhal zavrženým, nehodným tvorům, to by bylo strašné, bezbožné, byla by to *svatokrádež*. Samozřejmě, soucit a almužna jsou utěšitelkami *jeho* duše. Znesvětit je bylo by proto svatokrádeží. Znamenalo by to „podrývat víru v Boha; a ten, kdo dává, má přece vnukat víru v něho". Zavrženému dát almužnu – to si nelze ani představit!

Každé z vlastních duševních hnutí je pro Rudolfa nekonečně

významné. Proto je neustále váží a pozoruje. Tak se zde bláhově utěšuje proti Murphovi, že jej dojala Fleur de Marie. „Byl jsem dojat až k slzám, a přitom mě obviňují, že jsem lhostejný, tvrdý, neústupný!" Když takto dokázal *svou vlastní dobrotu*, vzrušuje se nad *„špatností"*, nad špatností neznámé Mariiny matky, a se vší možnou slavnostností se obrací k Murphovi: „Ty víš, určitý druh pomsty je mi velmi milý, určitá utrpení jsou mi velmi cenná." Přitom dělá tak ďábelské grimasy, že věrný služebník poděšen vzkřikne: „Ach, monseigneur!" Tento urozený pán se podobá stoupencům *Mladé Anglie*[88], kteří také chtějí reformovat svět, dělají šlechetné skutky a mají podobné hysterické záchvaty.

Vysvětlení pro dobrodružství a situace, jimž se Rudolf vystavuje, nacházíme především v jeho *dobrodružném založení*. Má rád „románové pikanterie, rozptýlení, dobrodružství, přestrojování", jeho „zvědavost" je „nenasytná", cítí „potřebu živého, palčivého vzrušení", je „chtivý *mocných nervových vzruchů*".

Toto jeho založení podporuje chorobná touha *hrát si na prozřetelnost* a zařizovat svět podle svých utkvělých představ.

Jeho poměr k jiným osobám je určen buďto abstraktní fixní ideou, anebo zcela osobními, náhodnými motivy.

Tak černošského lékaře Davida a jeho milenku neosvobozuje z bezprostřední lidské účasti, již tyto osoby vzbuzují, ne proto, aby *je* osvobodil, nýbrž aby si vůči otrokáři Willisovi zahrál na *prozřetelnost* a potrestal ho za *nevíru v boha*. Tak je pro něho Učitel vítaným soustem, aby mohl *použít* své již dávno vymyšlené trestní theorie. Murphova rozmluva s vyslancem Graunem nám dává na druhé straně hluboko nahlédnout do čistě osobních pohnutek určujících Rudolfovy šlechetné skutky.

Zájem monseigneurův o Fleur de Marie vyplývá, jak praví Murph, „necháme-li stranou" soucit, který ubožačka budí, z toho, že by jeho dceři, jejíž ztráty tak trpce želí, bylo nyní právě tolik let. Rudolfova účast s markýzou d'Harville, „necháme-li stranou" jeho filantropické rozmary, má osobní odůvodnění v tom, že nebýt starého markýze d'Harville a jeho přátelství s carem Alexandrem, byl by Rudolfův otec vyškrtnut z řady německých suverénů.

Jeho dobrota k madame Georgeové a jeho zájem o jejího syna Germaina má týž důvod. Madame Georgeová je z rodiny d'Harvillů.

„Paní Georgeové prokazuje jeho Výsost ustavičně dobrodiní nejen proto, že to je žena nešťastná a ctnostná, nýbrž také z toho důvodu, že je *příbuzná* rodiny d'Harvillů."

Apologet Murph se snaží zatušovat dvojsmyslnost Rudolfových motivů obraty jako „hlavně", „necháme-li stranou", „nejen proto".

Celý Rudolfův charakter je konečně shrnut v *„čistém" pokrytectví*, s nímž dovede sobě i druhým vydávat *výbuchy svých špatných vášní* za *výbuchy proti vášním ostatních, špatných lidí*, podobně jako kritická kritika vydává *své vlastní hlouposti* za *hlouposti masy*, své nenávistné záští proti vývoji světa mimo ni za zlobu tohoto světa proti vývoji, a konečně své sobectví, které si myslí, že spolklo veškerého ducha, za sobecký odpor masy proti duchu.

Ukážeme *Rudolfovo* „čisté" pokrytectví na jeho chování k *Učitelovi*, k hraběnce *Sáře Mac-Gregorové* a k notáři *Jacquesu Ferrandovi*.

Rudolf přemluvil *Učitele* k vloupání do svého bytu, aby jej vlákal do pasti a mohl se ho zmocnit. Při tom je veden čistě osobním, a ne všelidským zájmem. Učitel má totiž u sebe *tobolku hraběnky Mac-Gregorové* a Rudolfovi velmi záleží na tom, aby se *této tobolky* zmocnil.

O Rudolfově schůzce s Učitelem se výslovně praví:

„Rudolf byl v krutých rozpacích; dá-li si *ujít tuhle příležitost*, aby se *zmocnil Učitele*, určitě se mu už nikdy nenaskytne; lupič *by vzal s sebou tajemství*, která se Rudolf tak toužil dovědět."

Rudolf se tedy *Učitele* zmocňuje proto, aby se zmocnil *tobolky* hraběnky Mac-Gregorové; *zmocňuje* se Učitele z osobního zájmu; *oslepuje* ho z osobní vášně.

Když Ras vypravuje Rudolfovi o zápasu Učitele s Murphem a to, že kladl takový odpor, odůvodňuje tím, že věděl, co ho čeká, odpoví Rudolf: „Nevěděl to." Říká to „se zachmuřenou tváří, s rysy znetvořenými tímto téměř divokým výrazem, o němž jsme mluvili". Myšlenka pomsty mu prochází hlavou, už předem prožívá divoký požitek, jejž mu připraví barbarské potrestání Učitelovo.

Tak také volá Rudolf při vstupu černošského lékaře Davida,

jejž určil za nástroj své *pomsty*: „‚*pomstím se*... Pomstím!‘ zvolal Rudolf s *chladnou a soustředěnou zuřivostí*.“

Chladná a soustředěná zuřivost v něm vřela. Pak zašeptá svůj plán lékaři do ucha, a když se lékař zhrozí, dovede okamžitě podstrčit *osobní pomstě* „čistý“ theoretický motiv. Jde jen, říká, o „*provedení myšlenky*“, která mu již často prošla vznešeným mozkem, a neopomine s nasládlou velebností dodat: „Bude mít ještě dost času k pokání.“ Napodobuje španělskou inkvisici, která při předávání odsouzených k upálení světské justici připojovala pokryteckou prosbu o milosrdenství s kajícným hříšníkem.

Rozumí se, že když má dojít k výslechu a exekuci Učitelově, milostivý pán tu sedí ve velmi komfortním kabinetu, oblečen v dlouhý, velmi černý župan, tvář mu pokrývá velmi interesantní bledost, a aby věrně kopíroval soudní dvůr, stojí před ním dlouhý stůl s usvědčujícím materiálem. Nyní také musí zmizet divoký a pomstychtivý výraz, s nímž sděloval Rasovi a lékaři plán oslepení, a Rudolf se musí presentovat „klidný, vážný a soustředěný“, ve velmi komické, slavnostní póze samozvaného soudce světa.

Aby nebylo pochyb o „čistém“ motivu oslepení, doznává ťulpas *Murph* vyslanci Graunovi:

„Kruté potrestání Učitele mělo *především* za účel *pomstít se zdkeřnému vrahu* za mne.“

Když je sám s Murphem, vyjadřuje se Rudolf takto:

„Moje nenávist k zlým lidem... je stále živější, můj odpor k *Sáře* roste nesporně tak jako žal, který mi působí smrt mé dcery.“

Rudolf nás zpravuje o větší živosti své nenávisti k zlým. Rozumí se, že jeho nenávist je kritická, čistá, morální nenávist, nenávist k zlým, *protože* jsou zlí. Proto sám pokládá tuto nenávist za svůj krok kupředu na poli dobra.

Zároveň však prozrazuje, že tento růst morální nenávisti není nic jiného než *pokrytecká sankce*, jíž zkrašluje růst svého *osobního odporu* k Sáře. Neurčitá morální představa – vzrůst nenávisti k zlým, je jen slupkou určité nemorální skutečnosti – vzrůstu odporu k Sáře. Tento odpor má velmi přirozenou, velmi individuální příčinu – jeho osobní žal. Tento žal je mírou jeho odporu. Sans doute!*

* – ovšem. *(Pozn. red.)*

Ještě odpornější pokrytectví se projevuje při Rudolfově setkání s umírající hraběnkou Mac-Gregorovou.

Po odhalení tajemství, že Fleur de Marie je dcerou Rudolfovou a hraběnčinou, přistupuje Rudolf k hraběnce „s hrozivým, neúprosným výrazem“. Hraběnka prosí o smilování.

„Pro vás není smilování,“ odpovídá Rudolf, „Prokleta buďte... Vy... Vy zloduchu můj i mého rodu!“

Tedy „rod“ chce pomstít. Vypravuje pak hraběnce, jak si za vražedný útok na svého otce uložil pokání, vydal se na pozemskou pouť, na níž odměňoval dobré a trestal zlé. Rudolf týrá hraběnku, poddá se své *podrážděnosti*, ale ve *svých* očích plní pouze úkol, který si uložil po 13. lednu, „pronásledovat zlo“.

Když odchází, zvolá Sára: „Smilování! Umírám...“

„‚Umřete tedy, prokletá‘, odvětil Rudolf, třesa se vztekem.“

Tato poslední slova „třesa se *vztekem*“ prozrazují čisté, kritické a morální motivy jeho jednání. Právě v takovém vzteku tasil meč proti svému, jak jej Szeliga nazývá, *v pánu zesnulému* otci. Místo aby toto zlo potíral u sebe, potírá je jako čistý kritik u druhých.

A nakonec ruší Rudolf sám svou katolickou theorii trestu. Chtěl odstranit trest smrti, proměnit trest v pokání, ale jen dokud vrah vraždí cizí lidi a nechává na pokoji členy Rudolfovy rodiny. Rudolf přijímá trest smrti, jakmile vražda stihne někoho z jeho rodiny; potřebuje dvojí zákonodárství, jedno pro svou vlastní osobu, druhé pro obyčejné pozemšťany.

Od Sáry se doví, že Jacques Ferrand způsobil smrt Fleur de Marie. Praví sám sobě:

„Ne! Není toho dost!... Jaká pomstychtivost!... jaká krvežíznivost!... jaký klidný a uvážený vztek! *Dokud jsem nevěděl*, že *jednou* z obětí tohoto netvora bylo *mé dítě*, říkal jsem si: smrt tohoto člověka by byla neplodná... život bez peněz a bez ukájení jeho zuřivé smyslnosti bude dlouhou a dvojnásobnou mukou... *Ale je to moje dcera!... Zabiji* toho člověka!“

Prchá, aby Ferranda zavraždil, ale nachází jej ve stavu, kdy je vražda zbytečná.

„Dobrý“ Rudolf! V horečce pomstychtivosti, v krvelačnosti, v klidném a uváženém vzteku, v pokrytectví, jež kasuisticky opentluje každé jeho špatné hnutí, má právě všechny ony *zlé* vášně,

pro které druhým vypíchává oči. Jen šťastné náhody, peníze a postavení zachraňují tohoto „*dobrého*“ před *galejemi*.

„*Moc kritiky*“ dělá z tohoto Dona Quijota náhradou za to, jak je jinak nicotný, „dobrého nájemníka“, „dobrého souseda“, „dobrého přítele“, „dobrého otce“, „dobrého měšťana“, „dobrého občana“, „dobrého knížete“ a tak dále po této škále chvalozpěvů pana Szeligy. *To* je *více* než *všechny výsledky*, „jež *lidstvo* získalo za *celé* své *dějiny*“. To stačí k tomu, aby *Rudolf* dvakrát *zachránil* „*svět*“ před „*zánikem*“*!*

KAPITOLA DEVÁTÁ

KRITICKÝ POSLEDNÍ SOUD

Dvakráte skrze *Rudolfa* zachránila kritická kritika svět před zánikem, ale jen proto, aby teď *zanikl* z úradku *jejího*.

Já viděl jsem a slyšel anděla silného, pana *Hirzela*, an z Curychu letí po prostředku nebe. A měl v ruce své knížku otevřenou, pátý to sešit „Literatur-Zeitung“; i postavil nohu svou pravou na masu a nohu svou levou na Charlottenburg; a volal hlasem velikým, jako by lev řval, a slova jeho nesla se jako holubice, hlas libý! do říše pathosu a k hromovým aspektům *kritického soudu posledního*.

„Až nakonec *všechno* se spojí proti kritice — a jistě, jistě, pravím vám,* přijde brzy ten okamžik — až celý zkažený svět — dáno mu i bojovati s svatými — se kolem nás seskupí k poslednímu útoku, *pak* odvaze kritiky a významu jejímu dostane se uznání největšího. V očekávání výsledku nemusíme být sklíčeni. Všechno skončí tím, že zúčtujeme s jednotlivými skupinami — i rozdělíme je na různo, tak jako pastýř odděluje ovce od kozlů, a postavíme ovce zajisté na pravici své a kozly pak na levici — a nepřátelskému rytířstvu — nebo jsou duchové ďábelští, chodí po všem okršlku světa, aby jej shromáždili k boji, k tomu velikému dni Boha všemohoucího — vystavíme všeobecné vysvědčení chudoby — a diviti se budou bydlitelé země.“[89]

* Proloženě jsou v tomto odstavci označeny Marxovy vsuvky. *(Pozn. red.)*

A když anděl dokonal volání, mluvilo sedm hromů hlasy své:

Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla.
Iudex ergo cum sedebit,
Quidquid latet adparebit,
Nil inultum remanebit,
Quid sum miser tunc dicturus? etc.*

Uslyšítež války a zpuštění válečné. To vše musí přijít napřed. Nebo povstanou falešní Kristové a falešní proroci, pan *Buchez* a *Roux* z Paříže, pan *Friedrich Rohmer* a *Theodor Rohmer* z Curychu, řkouce: Jáť jsem Kristus! Tehdážť ukáže se znamení bratří *Bauerů* a tehdyť naplní se slovo Písma o práci těch, od nichž mají tito bratři v kritice jméno, o *práci sedláků*:

„Když je volů pár, ó jé,
zordš všecko jedna dvě!“[90]

HISTORICKÝ DOSLOV

Jak jsme se později dověděli, nezanikl svět, nýbrž kritická „Literatur-Zeitung“.

* Onen den, den hněvu lkavý
zruší čas, dým vzejde tmavý.
Soudce zasedat až bude,
zjeví se, co skryto všude.
Bez pomsty zda něco zbude?
Co mám, běda, promluviti? atd.
Verše ze sequence, zpívané při zádušních mších. Zde je použito českého překladu dr. A. Fuchse. *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY V ANGLII

PODLE VLASTNÍCH POZNATKŮ A AUTENTICKÝCH PRAMENŮ[91]

Titulní stránka prvního vydání knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii“

Napsal B. Engels
v září 1844 až březnu 1845
Po prvé vytištěno v Lipsku
roku 1845
Podpis: Bedřich Engels

Podle textu německého vydání
z roku 1845, porovnaného
s textem německého vydání
z roku 1892
Přeloženo z němčiny

DĚLNICKÉ TŘÍDĚ VELKÉ BRITANNIE[92]

Dělníci!

Vám věnuji dílo, ve kterém jsem se pokusil vykreslit svým německým krajanům věrný obraz toho, v jakých podmínkách žijete, jaké jsou vaše útrapy a boje, vaše naděje a vyhlídky. Žil jsem mezi vámi dost dlouho, takže o vašich poměrech ledacos vím; věnoval jsem nejvážnější pozornost tomu, abych je poznal; prostudoval jsem různé oficiální i neoficiální dokumenty, pokud jsem měl možnost si je opatřit. Ale tím vším jsem se nespokojil, šlo mi o víc než jen o *abstraktní* znalost předmětu, chtěl jsem vás vidět ve vašich domovech, pozorovat vás v každodenním životě, porozprávět si s vámi o tom, jak se vám vede a co vás trápí, být svědkem vašich bojů proti sociální a politické moci vašich utlačovatelů. Počínal jsem si při tom takto: vzdal jsem se buržoasní společnosti a hostin, portského a šampaňského, a skoro všechny své volné chvíle jsem věnoval styku s prostými dělníky; jsem rád i hrdý, že jsem tak jednal. Jsem rád, protože jsem při tom užil mnoho radostných chvil a zároveň jsem poznal váš skutečný život, mnoho chvil, které bych byl jinak promarnil v konvenčním žvanění a nudné etiketě. Jsem na to hrdý, protože mi to umožnilo zastat se potlačené a pomlouvané třídy, která si přes všechny své chyby a při všech nevýhodách svého postavení musí získat úctu každého, až snad na nějakou tu anglickou kramářskou duši. Jsem na to hrdý i proto, že jsem takto mohl uchránit anglický lid před rostoucím opovržením, jež bylo na kontinentě nevyhnutelným důsledkem brutálně sobecké politiky a vůbec celého vystupování vaší vládnoucí buržoasie.

Protože jsem měl zároveň hodně příležitosti pozorovat vašeho odpůrce, buržoasii, dospěl jsem brzy k závěru, že máte pravdu, úplnou pravdu, když od ní neočekáváte naprosto žádnou pomoc. Vaše zájmy se diametrálně rozcházejí s jejími zájmy, i když se buržoasie bude neustále snažit tvrdit opak a bude se vám snažit namluvit, že jí váš osud upřímně leží na srdci. Její činy ji usvědčují ze lži. Doufám, že se mi podařilo předložit víc než dost důkazů, že buržoasie – ať už prohlašuje cokoli – ve skutečnosti nezná jiný cíl než se vaší prací obohacovat, dokud může výsledek této práce prodávat, nebo vás nechat pomřít hlady, jakmile už na tomto nepřímém obchodu s lidským masem nemůže nic vydělat. Co udělali, aby činem dokázali svou dobrou vůli vůči vám, o níž pořád mluví? Věnovali vůbec kdy, ať tak či onak, vážnou pozornost vašemu utrpení? Udělali někdy něco víc, než že povolili výdaje na půl tuctu vyšetřovacích komisí, jejichž objemné zprávy jsou odsouzeny k věčnému spánku pod haldami makulatury v regálech ministerstva vnitra? Zmohli se někdy alespoň na to, aby z těchto práchnivějících Modrých knih sestavili jednu jedinou knihu, která by se dala číst a kde by si každý celkem snadno mohl najít doklady o tom, jak žije velká většina „rodem svobodných Britů"? Kdepak, to je ani nenapadlo, to jsou věci, o nichž neradi mluví – zbylo to na cizince, aby informoval civilisovaný svět o ponižujících poměrech, v nichž musíte žít.

Jsem cizinec pro *ně*, ale doufám, že ne pro *vás*. Možná, že moje angličtina není docela bezvadná, ale jistě shledáte, že je to *jasná* angličtina. Žádný dělník v Anglii – a mimochodem ani ve Francii – se ke mně nikdy nechoval jako k cizinci. S velkou radostí jsem pozoroval, že nejste zatíženi onou zhoubnou kletbou nacionálních předsudků a nacionální pýchy, které nejsou konec konců nic jiného než *sobectví ve velkém*. Pozoroval jsem, že sympatisujete s každým, kdo své síly poctivě zasvěcuje lidskému pokroku, ať už je to Angličan nebo ne – že se obdivujete všemu ušlechtilému a dobrému, ať už to vyrostlo z vaší rodné půdy nebo ne. Shledal jsem, že jste víc než jenom *Angličané*, příslušníci jednotlivého, isolovaného národa; shledal jsem, že jste *lidé*, členové velké a mezinárodní rodiny lidstva, kteří poznali, že jejich zájmy a zájmy celého lidského rodu jsou

totožné. A jako takové, jako členy této rodiny „jediného a nedělitelného" lidstva, jako lidské bytosti v nejhlubším smyslu tohoto slova, vás zdravíme já i mnoho dalších na kontinentě, vítáme vaše pokroky v kterémkoli směru a přejeme vám brzký úspěch. Nuže, jen dál cestou, kterou jste se dali. Ještě mnoho je třeba zdolávat. Buďte pevní, nedejte se odradit – váš úspěch je jistý a každý krok vpřed na cestě, kterou musíte jít, prospívá vaší společné věci, věci lidstva!

V Barmenu (Porýnské Prusko) 15. března 1845

Bedřich Engels

PŘEDMLUVA

Předmětem této knihy je otázka, jíž jsem chtěl zprvu věnovat jen jednu kapitolu obsáhlejší práce o sociálních dějinách Anglie, ale její závažnost mě brzy přiměla, abych ji zpracoval samostatně.

Postavení dělnické třídy je skutečným základem a východiskem všech sociálních hnutí přítomnosti, neboť je nejvyšším, nejviditelnějším vrcholem našich dnešních bídných sociálních poměrů. Z něho se přímo rodí francouzský a německý dělnický komunismus a nepřímo fourierismus a anglický socialismus, stejně jako komunismus německé vzdělané buržoasie. A proto chceme-li dát pevný základ jak socialistickým theoriím, tak i dohadům o jejich oprávnění, chceme-li skoncovat se všemi fantasiemi a blouzněním pro et contra*, je naprosto nezbytné poznat, jak žije proletariát. V *klasické formě*, ve svém dovršení, existují však proletářské poměry jen v britské říši, zejména ve vlastní Anglii; a také jen v Anglii je potřebný materiál natolik shromážděn a ověřen oficiálním vyšetřováním, jak je zapotřebí k alespoň poněkud úplnému vylíčení věci.

Měl jsem po jedenadvacet měsíců příležitost zblízka na vlastní oči a osobním stykem poznávat anglický proletariát, jeho snahy, jeho strasti i radosti a zároveň si svá pozorování doplňovat studiem potřebných autentických pramenů. Co jsem viděl, slyšel a četl, to jsem zpracoval v této knize. Počítám s tím, že nejen mé stanovisko, nýbrž i uvedená fakta budou s mnoha stran napadena, zvláště dostane-li se má kniha do rukou Angličanům; rovněž vím, že tu a tam mi budou moci dokázat nějakou bezvýznamnou nesprávnost,

* — pro a proti. *(Pozn. red.)*

jaké by se u tak obsáhlého předmětu a při tak dalekosáhlých předpokladech nebyl vyvaroval ani Angličan, a to tím spíše, že v Anglii samé není dosud jediné dílo, které by se zabývalo *všemi* dělníky jako má kniha; neváhám však ani chvilku a vyzývám anglickou buržoasii: ať mi dokáže nesprávnost třebas jen jediného faktu, jenž má nějaký význam pro celkové stanovisko – ať mi to dokáže doklady tak autentickými, jaké jsem uvedl já.

Vylíčení klasických poměrů proletariátu britské říše má – zvláště v tuto chvíli – veliký význam zejména pro Německo. Německý socialismus a komunismus víc než kterýkoli jiný vyšel z theoretických předpokladů. My němečtí theoretikové jsme věděli ještě příliš málo o skutečném světě, než aby nás skutečné poměry musely přímo hnát k reformám této „špatné skutečnosti". Alespoň z veřejných stoupenců takovýchto reforem téměř ani jediný nedospěl ke komunismu jinak než feuerbachovským překonáním hegelovské spekulace. Skutečné poměry, v nichž žije proletariát, známe u nás tak málo, že i dobře míněné „spolky pro povznesení pracujících tříd", v nichž nyní naše buržoasie vykládá po svém sociální otázku, vycházejí neustále z nejsměšnějších a nejnejapnějších představ o postavení dělnictva. Především my Němci potřebujeme znát fakta o této otázce. A třebaže poměry německého proletariátu zatím nedosáhly takové klasické podoby jako v Anglii, přece jen máme v zásadě totéž sociální zřízení, které musí dříve nebo později dospět k týmž krajnostem, k jakým už dospělo na druhé straně Severního moře – jestliže národ včas neprohlédne a neprosadí opatření, které postaví celý sociální systém na nový základ. Tytéž základní příčiny, které vedly k bídě a útlaku anglického proletariátu, existují i v Německu a musí časem vést k stejným výsledkům. Prozatím nám však může být konstatování *anglické* bídy pohnutkou k tomu, abychom i my konstatovali svou *německou* bídu a našli měřítko, jímž bychom mohli změřit rozsah této bídy a velikost nebezpečí, jež se projevilo nepokoji ve Slezsku a v Čechách[93] a jež s této strany bezprostředně ohrožuje klid Německa.

Konečně ještě dvě poznámky. Předně, že jsem výrazu *Mittelklasse* (střední třída) užíval neustále ve smyslu anglické „middle class" (nebo jak se skoro vždy říká: „middle classes"), což stejně

jako francouzské „bourgeoisie“ znamená majetnou třídu, zejména majetnou třídu na rozdíl od tak zvané aristokracie, třídu, která v Anglii a ve Francii přímo, v Německu nepřímo jako „veřejné mínění“, má v rukou státní moc.* Stejně tak jsem užíval výrazů: dělníci (working men) a proletáři, dělnická třída, nemajetná třída a proletariát, vždy v témž významu. – Za druhé: u většiny citátů jsem uváděl, k jaké straně jejich autoři patří, a to z toho důvodu, že liberálové skoro vesměs zdůrazňují bídu v zemědělských obvodech, ale zato se pokoušejí popírat bídu v továrních obvodech, kdežto konservativci zase naopak připouštějí bídu v továrních obvodech, ale o bídě v zemědělských krajích nechtějí ani slyšet. Proto také, kde jsem neměl oficiální dokumenty, dával jsem při líčení poměrů průmyslových dělníků vždy přednost dokladu *liberálnímu*, abych porazil liberální buržoasii jejími vlastními výroky, a vůbec jsem se toryů nebo chartistů dovolával jen tehdy, když jsem se buď na vlastní oči přesvědčil, jak se věci mají, nebo byla-li mi zárukou pravdivosti výpovědi osobní nebo literární reputace mých autorit.

V Barmenu 15. března 1845

B. Engels

* Vzhledem k tomuto Engelsovu vysvětlení překládáme dále v textu slovo „Mittelklasse“ („střední třída“) výrazem „buržoasie“. *(Pozn. red.)*

TO THE WORKING CLASSES

OF

GREAT-BRITAIN.

Working Men!

To you I dedicate a work, in which I have tried to lay before my German Countrymen a faithful picture of your condition, of your sufferings and struggles, of your hopes and prospects. I have lived long enough amidst you to know something about your circumstances; I have devoted to their knowledge my most serious attention, I have studied the various official and non-official documents as far as I was able to get hold of them — I have not been satisfied with this, I wanted more than a mere *abstract* knowledge of my subject, I wanted to see you in your own homes to observe you in your every-day life, to chat with you on your condition and grievances, to witness your struggles against the social and political power of your oppressors. I have done so: I forsook the company and the dinner-parties, the port-wine and champaign of the middle-classes, and devoted my leisure-hours almost exclusively to the intercourse with plain Working Men; I am both glad and proud of having done so. Glad, because thus I was induced to spend many a happy hour in obtaining a knowledge of the realities of life — many an hour.

První stránka Engelsova provolání „Dělnické třídě Velké Británie“

ÚVOD

Dějiny dělnické třídy v Anglii začínají v druhé polovině minulého století vynálezem parního stroje a strojů na zpracovávání bavlny. Tyto vynálezy daly, jak je známo, podnět k průmyslové revoluci, která zároveň přetvořila i celou občanskou společnost a jejíž světodějný význam se začíná chápat teprve teď. Anglie je klasickou zemí tohoto převratu, který byl o to mohutnější, oč nehlučněji probíhal, a Anglie je proto také klasickou zemí vývoje proletariátu, hlavního výsledku tohoto převratu. Jen v Anglii lze proletariát studovat ve všech jeho vztazích a po všech stránkách.

Nebudeme se tu prozatím zabývat ani dějinami této revoluce, ani jejím nesmírným významem pro přítomnost i budoucnost. To bude předmětem další, obsáhlejší práce. Prozatím se musíme omezit jen na to nejnutnější, co je nezbytné k pochopení faktů, o nichž se píše dále, k pochopení nynější situace anglického proletariátu.

Před zavedením strojů dělníci spřádali a tkali suroviny doma. Žena a dcery předly a muž tkal, anebo když otec rodiny sám netkal, příze se prodávala. Tyto tkalcovské rodiny žily většinou na venkově, poblíž měst, a docela dobře vystačily se svým výdělkem, protože poptávku po látkách určoval dosud domácí trh, byl to tehdy téměř jediný trh, a protože přesila konkurence, jež se rozmohla později po dobytí zahraničních trhů a po rozšíření obchodu, zatím ještě citelně nepůsobila na mzdy. K tomu ještě přistupovalo to, že poptávka na domácím trhu zároveň s růstem obyvatelstva pomalu stoupala, takže všechno dělnictvo bylo zaměstnáno, a pak ta okolnost, že si dělníci nemohli vzájemně příliš konkurovat, protože bydleli na venkově, každý zvlášť. A tak se stávalo, že si tkadlec mohl většinou

něco ušetřit, propachtovat si malý pozemek a ve volných chvílích jej obdělávat – a volných chvil měl, kolik chtěl, protože tkát mohl, kdy a jak dlouho měl chuť. Byl ovšem špatným rolníkem, hospodařil nedbale a bez valného reálného výtěžku, ale aspoň nebyl proletář; zarazil, jak říkají Angličané, kůl do rodné půdy, byl usedlý a stál ve společnosti přece jen o stupínek výš než dnešní anglický dělník.

Tak měli dělníci docela obstojné živobytí a vedli řádný a poklidný život ve vší počestnosti a bázni boží, jejich materiální postavení bylo daleko lepší než postavení jejich potomků. Nemuseli se dřít nad své síly, pracovali jen podle chuti a přitom si vydělali, kolik potřebovali, ba měli ještě pokdy na zdravou práci na zahradě nebo na poli, na práci, která již sama o sobě byla pro ně osvěžením, a kromě toho se mohli ještě účastnit různých zábav a her u sousedů. A všechny tyto hry, jako kuželky, míčové hry atd., přispívaly k upevnění zdraví a otužení těla. Byli to většinou silní a urostlí lidé, kteří se tělesnou konstitucí jen málo lišili nebo vůbec nelišili od svých rolnických sousedů. Jejich děti vyrůstaly na zdravém venkovském vzduchu, a když mohly rodičům pomáhat při práci, pracovaly jen občas; o nějaké osmihodinové nebo dvanáctihodinové denní práci nebylo ani řeči.

Lze si představit, jaký byl mravní a intelektuální charaker této třídy. Do města nepřišli, protože přízi i vébu odváděli cestujícím překupníkům, kteří jim za to vypláceli mzdu. Od města žili tak odloučeně, že staří lidé se tam za celý život nevypravili, i když bydleli docela blízko, a než je stroje připravily o živobytí a než byli donuceni poohlédnout se po práci ve městě, stáli na stejném mravním a intelektuálním stupni jako venkované, s nimiž byli beztak ještě přímo spjati pachtem políčka. Jejich *squire* – nejvýznamnější statkář v kraji – byl pro ně přirozeným představeným, chodili k němu na radu, předkládali mu své drobné spory k rozhodnutí a prokazovali mu veškerou úctu, jakou s sebou přinášel tento patriarchální poměr. Byli to „řádní" lidé a starostliví otcové rodin, žili mravně, neboť neměli příležitost páchat nepravosti. Nablízku totiž nebyly ani hospody, ani vykřičené domy, a hostinský, k němuž občas zašli svlažit hrdlo, byl také řádný člověk a obvykle také velký pachtýř,

který dbal na dobré pivo, na pořádek a aby se chodilo včas na kutě. Děti mívali po celý den doma u sebe a vychovávali je v poslušnosti a bázni boží. Patriarchální poměr v rodině trval, dokud se děti samy neoženily nebo nevdaly. Hoši a dívky si hráli a vyrůstali pohromadě v idylické prostotě a důvěřivosti až do sňatku, a třebaže pohlavní styk před sňatkem byl téměř běžným zjevem, docházelo k němu jen tam, kde obě strany uznávaly mravní závazek uzavřít manželství, takže svatba potom zase všechno napravila. Zkrátka tehdejší angličtí průmysloví dělníci žili a mysleli zrovna tak, jak to ještě dnes tu a tam najdeme v Německu – odloučeni a vzdáleni od světa, v duševní nečinnosti a bez násilných existenčních výkyvů. Jen málo jich umělo číst a ještě méně psát, chodili pravidelně do kostela, nepolitisovali, nekonspirovali, nemysleli, bavili se tělocvikem, s vštípenou zbožností poslouchali předčítání bible a při své bezenáročné pokoře se výborně snášeli se vznešenými společenskými třídami. Zato však byli duševně mrtvi, žili jen svým malicherným soukromým zájmům, znali jen svůj tkalcovský stav a svou zahrádku a neměli potuchy o mohutných proudech, jež venku zmítaly lidstvem. Poklidně vegetovali a cítili se přitom dobře, a nebýt průmyslové revoluce, nebyli by se nikdy vymanili z této existence sice velmi romanticky milé, leč přece jen nedůstojné člověka. Nebyli to ani lidé, nýbrž jen pracující stroje ve službách několika aristokratů, kteří až do té doby řídili dějiny. Průmyslová revoluce také už jen dovršila tento vývoj tím, že udělala z dělníků opravdu jen stroje a vzala jim přímo pod rukama poslední zbytky samostatné činnosti, ale právě tím je vyburcovala, že začali přemýšlet a dožadovat se lidské existence. Jako ve Francii politika, tak v Anglii průmysl a vůbec vývoj občanské společnosti strhly i ty poslední třídy, dosud úplně lhostejné k všelidským záležitostem, do víru dějin.

Prvním vynálezem, který pronikavě změnil dosavadní postavení anglického dělnictva, byla „*jenny*" tkalce *Jamese Hargreavese* ze Standhillu u Blackburnu v severním Lancashiru (1764). Tento stroj byl hrubý předchůdce pozdějšího selfaktoru, byl poháněn ručně, ale měl na rozdíl od obyčejného kolovratu, kde ie jedno vřeteno, šestnáct až osmnáct vřeten, která poháněl jediný dělník. Tím bylo možno napříst mnohem víc příze než dosud. Zatím co dříve, kdy

pro jednoho tkalce předly vždy tři přadleny, příze nikdy nestačila a tkadlec na ni často musel čekat, bylo nyní příze víc, než tehdejší počet dělníků stačil zpracovat. Poptávka po látkách, která beztak rostla, stoupla ještě víc, když klesly jejich ceny, což bylo způsobeno tím, že se zavedením tohoto nového stroje snížily výrobní náklady příze. Bylo třeba více tkalců a jejich mzda stoupala. Protože si nyní tkadlec vydělal víc, nechával postupně sedlačení a zabýval se jen tkaním. V té době si rodina, skládající se ze čtyř dospělých a dvou dětí, které musely navíjet cívky, dokázala vydělat při desetihodinové denní práci 4 libry št. týdně, a když šly dobře obchody a práce spěchala, mnohdy i víc. Stávalo se dost často, že si jeden tkadlec sám vydělal za stavem až dvě libry št. týdně. A tak pozvolna úplně vymizela třída sedlačících tkalců a přešla v nově vznikající třídu tkalců, kteří žili jen ze své mzdy, neměli žádný majetek, ba ani zdánlivý majetek v podobě pachtu, takže se z nich stali *proletáři* (working men). K tomu ještě přistupovalo to, že zanikl i starý poměr mezi předlákem a tkalcem. Až dosud se příze předla i tkala, pokud to šlo, pod jednou střechou. Nyní, kdy „jenny" vyžadovala stejně silné ruky jako tkalcovský stav, začali příst také muži a celé rodiny se živily pouze předením. Jiné rodiny sice rovněž odložily zastaralý a překonaný kolovrat, ale neměly peníze na „jenny", a tak musily žít jen z toho, co utkal otec rodiny. Tím začala u tkaní a předení ona dělba práce, jež se později v průmyslu tak ohromně rozvinula.

Zatím co tedy hned první, zatím ještě velmi nedokonalý stroj vyvolal v život *průmyslový proletariát*, dal týž stroj podnět i ke vzniku *zemědělského proletariátu*. Dosud existovalo velké množství drobných vlastníků půdy, jimž se říkalo „yeomen" a kteří žili právě tak poklidně a bezmyšlenkovitě jako jejich sousedé, sedlačící tkalci. Obdělávali svá políčka po staru, stejně ledabyle jako jejich otcové a vzpírali se všem novotám s tvrdošíjností příznačnou pro lidi, jejichž život plyne po řadu generací beze změn, podle tradic a obyčejů. Byli mezi nimi i četní drobní pachtýři, ne ovšem pachtýři v dnešním slova smyslu, nýbrž lidé, kteří dostali své políčko od otců a dědů buď na základě smluvně zajištěného dědičného pachtu, nebo podle starého zvyku, a dosud se na něm drželi tak pevně, jako by jim patřilo.

Nyní, když průmysloví dělníci nechávali zemědělství, uvolnilo se mnoho pozemků a na nich se zahnízdila nová třída *velkopachtýřů*, kteří si propachtovávali padesát, sto, dvě stě i více jiter vcelku; byli to „tenants-at-will", t. j. pachtýři, kteří mohli každým rokem dostat výpověď z pachtu, a ti už dovedli zvyšovat výtěžek z půdy lepším obděláváním a hospodařením ve větším měřítku. Mohli své výrobky prodávat levněji než drobný yeoman, a tomu nyní nezbývalo, protože ho pozemek už neuživil, než jej prodat a buď si opatřit „jenny" nebo tkalcovský stav, anebo jít do služby k velkému pachtýři jako nádeník, zemědělský proletář. Při své vrozené těžkopádnosti a ledabylém způsobu obdělávání půdy, který převzal od předků a který nedovedl překonat, neměl na vybranou, protože s lidmi, hospodařícími podle rozumnějších zásad a se všemi výhodami, jež jim poskytovalo hospodářství ve velkém a investování kapitálu do melio-race půdy, konkurovat nemohl.

Rozvoj průmyslu se ovšem nezastavil u prvního stroje. Někteří kapitalisté postavili více takových „jenny" do velkých budov a začali je pohánět *vodní silou*, takže mohli snížit počet dělníků a prodávat přízi levněji než jednotliví přadláci, kteří poháněli stroj jen ručně. „Jenny" se stále víc zdokonalovala, takže co chvíli některý typ zastaral a bylo nutno buď jej předělat, nebo dokonce vyřadit; kapitalista ještě vystačil i se staršími stroji, použil-li vodní síly, ale pro jednotlivého přadláka to bylo natrvalo nemožné. A třebaže už zde je dán základ továrního systému, nastal v něm další rozmach, když *Richard Arkwright*, holič z *Prestonu* v severním Lancashiru, vynalezl (1767) tak zvaný „spinning throstle". Tento stroj, kterému u nás říkáme prstencový spřádací stroj, je vedle parního stroje nejdůležitějším mechanickým vynálezem XVIII. století. Je přímo konstruován na *mechanický* pohon a je založen na zcela nových principech. Spojením vlastností „jenny" a „spinning throstle" sestrojil roku 1785 *Samuel Crompton* z *Firwoodu* v Lancashiru stroj zvaný „mule", a protože ve stejnou dobu vynalezl Arkwright *mykací* a *předpřádací* stroj, při spřádání bavlny úplně převládl tovární systém. Po několika nepodstatných úpravách začalo se těchto strojů používat i k předení vlny a později (v prvním desetiletí XIX. století) také k předení lnu, takže i tam začaly stroje vytlačovat ruční práci.

Ale ani zde se vývoj nezastavil; v posledních letech XVIII. století vynalezl venkovský farář *dr. Cartwright mechanický tkalcovský stav* a roku 1804 jej natolik zdokonalil, že mohl úspěšně soutěžit s ručními stavy; a všechny tyto vynálezy získaly dvojnásobný význam, když se *parního stroje Jamese Watta*, vynalezeného roku 1764, začalo od roku 1785 používat k pohonu spřádacích strojů.

Tyto vynálezy, které se potom každým rokem zdokonalovaly, rozhodly o *vítězství strojové práce nad ruční prací* v hlavních odvětvích anglického průmyslu a od té doby vypravují celé dějiny průmyslu jen o tom, jak ruční práce krok za krokem ustupovala strojům. Důsledkem toho byl na jedné straně prudký pokles cen všech rukodělných výrobků, rozkvět obchodu a průmyslu, dobytí skoro všech nechráněných cizích trhů, rychlý vzrůst kapitálu a národního bohatství, na druhé straně však ještě mnohem rychlejší vzrůst proletariátu, nemajetnost a naprostá nejistota výdělku u pracujících tříd, demoralisace, politický neklid a jiné skutečnosti, všem zámožným Angličanům velmi nepříjemné, jimiž se budeme zabývat na dalších stránkách. Viděli jsme už, jaký převrat vyvolal ve společenských poměrech nižších tříd jediný neohrabaný stroj, jako byla „jenny", a tak nás nepřekvapí změny, které způsobil dokonale skloubený systém do detailů promyšlených strojů, kterým dáváme surovinu a které nám vracejí hotovou tkaninu.

Avšak sledujme vývoj anglického průmyslu* trochu podrobněji a začněme jeho hlavním odvětvím, bavlnářským průmyslem. V letech 1771 až 1775 se dováželo průměrně necelých pět milionů liber surové bavlny ročně; roku 1841 528 milionů a roku 1844 dosáhne dovoz při nejmenším 600 milionů liber. Roku 1834 vyvážela Anglie 556 milionů yardů bavlněných tkanin, 76 $^1/_2$ milionů liber bavlněné příze a za 1,200.000 liber št. bavlněného stávkového zboží. Téhož roku pracovalo v bavlnářském průmyslu přes 8 milionů mulových

* Podle *Porterovy* knihy „Progress of the Nation", London, 1836 — I vol., 1838 — II vol., 1843 — III vol. [„Rozvoj národa", Londýn, I. díl 1836, II. díl 1838, III. díl 1843] (podle oficiálních údajů) a podle jiných, většinou rovněž oficiálních pramenů.

(1892) Tento historický nástin průmyslového převratu je v některých podrobnostech nepřesný; ale v letech 1843-1844 nebyly lepší prameny.[94] *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

vřeten, 110.000 mechanických a 250.000 ručních stavů, kromě vřeten prstencových spřádacích strojů, a podle *MacCullochova* výpočtu žilo tehdy v celém Spojeném království z tohoto průmyslového odvětví přímo nebo nepřímo bezmála půl druhého milionu lidí a z toho jen v továrnách pracovalo 220.000 lidí. Energie používaná v těchto továrnách činila 33.000 KS parního a 11.000 KS vodního pohonu. Dnes jsou všechna tato čísla daleko překonána a můžeme klidně předpokládat, že do roku 1845 vzroste množství energie, strojů i dělníků proti roku 1834 o celou polovinu. Hlavním sídlem tohoto průmyslu je *Lancashire*, který je také jeho kolébkou; průmysl toto hrabství skrz naskrz zrevolucionoval, změnil je ze zapomenutého, špatně obděláváného močálu v živý, rušný kraj, za 80 let zdesateronásobil počet jeho obyvatel, a jako když mávne kouzelným proutkem, vyčaroval ze země ohromná města, jako *Liverpool* a *Manchester*, dohromady se 700.000 obyvateli, dále sousední města *Bolton* (60.000 obyv.), *Rochdale* (75.000 obyv.), *Oldham* (50.000 obyv.), *Preston* (60.000 obyv.), *Ashton* a *Stalybridge* (40.000 obyv.) a spoustu jiných továrních měst. Ačkoli se o tom obvykle nepíše, mohly by dějiny jižního Lancashiru vyprávět o největších divech novější doby a všechny tyto divy dokázal bavlnářský průmysl. Dalším střediskem tohoto průmyslu je *Glasgow*, centrum skotského bavlnářského obvodu, zahrnujícího *Lanarkshire* a *Renfrewshire*. I tady vzrostl počet obyvatelstva hlavního města ze 30.000 na 300.000. Zlevnění příze a potom také zdokonalení punčochářského stávku, který plete dvě punčochy najednou, znovu oživilo *punčochářství* v *Nottinghamu* a *Derby;* také *výroba krajek* se stala po roce 1777, kdy byl vynalezen *„lace-machine"* [krajkářský stávek], důležitým průmyslovým odvětvím; brzy nato vynalezl *Lindley „point-net-machine"* [ananasový stávek] a roku 1809 vynalezl *Heathcoat „bobbin-net-machine"* [bobbinetový nebo tylový stávek], čímž se výroba krajek nesmírně zjednodušila, a láce tak zvýšila spotřebu, že se dnes výrobou krajek živí při nejmenším 200.000 lidí. Tento průmysl má středisko v *Nottinghamu*, *Leicesteru* a v západní Anglii *(Wiltshire, Devonshire* atd.*)*. Stejný rozmach prodělávala i průmyslová odvětví závislá na bavlnářství, jako běličství, barvířství a tiskařství. *Běličství* se zdokonalilo zavedením *chloru* místo kyselin při rychlobělení, *barvení a potiskování* rych-

lým rozvojem chemie, potiskování mimo to ještě mnoha skvělými mechanickými vynálezy, a to všechno spolu s rozšířením vyvolaným růstem bavlnářské výroby způsobilo, že tato výrobní odvětví dosáhla nebývalého rozkvětu.

Stejný převrat nastal i u *zpracovávání vlny*. Vlnařství bývalo hlavním odvětvím anglického průmyslu, ale produkce tehdejších let se nedá ani srovnat s tím, co se vyrábí dnes. Roku 1782 celá střiž vlny za předcházející tři roky ležela ještě nezpracována, protože nebylo dost dělníků, a byla by musila ležet dál, kdyby nebyly pomohly nově vynalezené stroje, které vlnu spředly. Upravit tyto stroje pro předení vlny se podařilo skvěle. Nyní nastal ve vlnařských oblastech týž rychlý rozvoj, jaký jsme viděli v bavlnářských krajích. Roku 1738 bylo vyrobeno v *yorkshirském West-Ridingu* [západní oblast] 75.000 kusů vlněného sukna, roku 1817 490.000 kusů a rozmach vlnařského průmyslu byl tak rychlý, že roku 1834 bylo vyvezeno už o 450.000 kusů sukna víc než roku 1825. Roku 1801 byl zpracován 101 milion liber vlny (z toho 7 milionů dovezené), roku 1835 už 180 milionů liber (z toho 42 milionů dovezené). Hlavní oblast tohoto průmyslu je yorkshirský West-Riding, kde se, zejména v *Bradfordu*, vyrábí z dlouhé anglické vlny pletací příze a pod.; v ostatních městech, v *Leedsu*, *Halifaxu*, *Huddersfieldu* atd., se krátká vlna zpracovává na pevně kroucenou přízi a k výrobě sukna; dále je to cíp *Lancashiru* v okolí *Rochdale*, kde se vedle zpracovávání bavlny vyrábí také mnoho flanelu, a *západní Anglie*, kde se vyrábějí nejjemnější sukna. Také tady je přírůstek obyvatelstva pozoruhodný:

	1801	1831
Bradford	29.000 obyv.	77.000 obyv.
Halifax	63.000 „	110.000 „
Huddersfield	15.000 „	34.000 „
Leeds	53.000 „	123.000 „
a celý West-Riding	564.000 „	980.000 „

A od roku 1831 už zase počet obyvatelstva vzrostl jistě alespoň o 20 až 25%. Předení vlny se ve Spojeném království roku 1835

věnovalo 1313 továren s 71.300 dělníky, což je ostatně jen malá část těch, kdo se přímo či nepřímo živí zpracováváním vlny, a tkalci do toho nejsou skoro vůbec započteni.

Rozvoj v *plátenickém průmyslu* začal později, protože zde přirozené vlastnosti suroviny velmi znesnadňovaly použití spřádacího stroje. Příst len strojem se sice pokoušeli už v posledních letech XVIII. století ve Skotsku, avšak teprve roku 1810 se podařilo Francouzi *Girardovi mechanické předení lnu* prakticky vyřešit, ale i Girardovy stroje došly zaslouženého ocenění teprve, když byly v Anglii zdokonaleny a když se jich začalo běžně používat na britské půdě v *Leedsu*, *Dundee* a *Belfastu*. Potom ovšem anglický plátenický průmysl rostl velmi rychle. Roku 1814 bylo do Dundee dovezeno 3000 tun* lnu, roku 1833 na 19.000 tun lnu a 3400 tun konopí. Vývoz irského plátna do Velké Britannie stoupl z 32 milionů yardů (1800) na 53 milionů yardů (1825), z čehož byla velká část zase vyvezena; export anglického a skotského plátna stoupl z 24 milionů yardů (1820) na 51 milionů (1833). Počet přádelen lnu dosáhl roku 1835 347 se 33.000 dělníky; z toho polovina přádelen byla v jižním Skotsku, přes šedesát v yorkshirském West-Ridingu (Leeds a okolí), pětadvacet v Belfastu v Irsku a ostatní v Dorsetshiru a Lancashiru. Plátenictví se provozuje v jižním Skotsku, tu a tam v Anglii, ale hlavně v Irsku.

S nemenším úspěchem se Britové pustili do *zpracovávání hedvábí*. Zde dostávali materiál z jižní Evropy a z Asie již upředený a hlavní práce spočívala ve skrucování tenkých nitek *(skaní)*. Do roku 1824 rozvoj anglického hedvábnického průmyslu velmi brzdilo vysoké clo na surové hedvábí (4 šilinky za libru) a hedvábnictví byl otevřen jen trh Anglie a jejích kolonií, chráněný ochrannými cly. Nyní bylo dovozní clo sníženo na jeden penny a hned také počet továren značně vzrostl; za jeden rok stoupl počet skacích vřeten ze 780.000 na 1,180.000, a přestože obchodní krise v roce 1835 toto průmyslové odvětví na čas ochromila, přece se už roku 1827 vyrábělo více než kdy předtím, protože technická dovednost a zkušenost Angličanů zajistila jejich skacím strojům náskok před

* — Anglická tuna se rovná 2240 anglickým librám, tedy skoro 1000 kg.

nemotornými zařízeními jejich konkurentů. Roku 1835 měla britská říše 263 továren na kroucené hedvábí s 30.000 dělníky většinou v *Cheshiru* (*Macclesfield*, *Congleton* a okolí), v *Manchesteru* a v *Somersetshiru*. Mimo to existuje ještě mnoho továren na zpracování hedvábného odpadu z kokonů, z nichž se vyrábí zvláštní obchodní artikl (spunsilk), který Angličané dodávají dokonce i pařížským a lyonským tkalcovnám. Takto skané a spředené hedvábí se tká především ve Skotsku (*Paisley* atd.), v Londýně (*Spitalfields*), ale také v Manchesteru a jinde.

Tento obrovský rozmach, který prodělal anglický průmysl od roku 1760, se ovšem neomezuje jen na výrobu látek. Byl tím dán impuls, který se rozšířil na všechna odvětví průmyslové činnosti, a četné jiné vynálezy, které s uvedenými nijak nesouvisely, se staly dvojnásob důležitými, protože spadaly do doby všeobecného rozvoje. Jakmile se prakticky projevil nesmírný význam mechanické energie v průmyslu, začali se hned jednotliví vynálezci a továrníci usilovně snažit této energie v každém směru využít a vytlouci z ní co největší zisk pro sebe; kromě toho sháňka po strojích, pohonných látkách a surovinách vyžadovala od masy dělníků i od celých průmyslových odvětví, aby každý dělal za dva. S vynálezem parního stroje se teprve ukázal pravý význam rozsáhlých *uhelných ložisek*, která má Anglie; *strojírenství* se teprve rodilo a s ním i nový zájem o *doly na železnou rudu*, jež skýtaly pro stroje surovinu; zvýšená spotřeba vlny pozvedla anglický chov ovcí a vzrůstající dovoz vlny, lnu a hedvábí si vynutil rozšíření britského obchodního loďstva. Především se však zvýšila *výroba železa*. Anglické doly s rudou bohatou na železo byly dosud málo využívány. Železná ruda se tehdy tavila s pomocí dřevěného uhlí, ale to bylo stále dražší a vzácnější, protože půda se obdělávala intensivněji a lesy se klučily. Teprve v minulém století se počalo k tavení rudy používat praženého kamenného uhlí (koksu) a roku 1780 byla objevena nová metoda, jak dodat kujnosti železu roztavenému koksem, jehož se dosud používalo jen jako litiny. Tuto metodu, jež spočívá v odstranění uhlíku, který se do železa přimísil tavením, nazývají Angličané „puddling" [pudlování]. Tím se otevřelo anglickému železářství zcela nové pole. Začaly se stavět padesátkrát větší vysoké pece než dříve, tavení rudy se zjednodušilo

dmýcháním horkého vzduchu, a tím se mohlo železo vyrábět tak levně, že celá spousta věcí, které se dříve dělaly ze dřeva nebo z kamene, se nyní zhotovovala ze železa. Roku 1788 postavil známý demokrat *Thomas Paine* v Yorkshiru první železný most a po něm pak následovalo mnoho dalších, takže dnes se skoro všechny mosty, zejména železniční, stavějí z litiny, a dokonce i v Londýně byl z tohoto materiálu postaven jeden most přes Temži, Southwarský most; železné sloupy, železné kostry strojů atd. jsou dnes naprosto běžné a po zavedení plynového osvětlení a železnic se anglickému železářství otvírají nové možnosti odbytu. Také hřebíky a šrouby se postupně začaly vyrábět strojově. Roku 1760 vynalezl sheffieldský občan *Huntsman* nový způsob tavení oceli, jímž se ušetřilo mnoho práce a umožnila výroba zcela nových levnějších druhů zboží. Teprve pak větší čistota dodávané suroviny, jakož i dokonalejší nástroje, nové stroje a detailnější dělba práce získaly anglické výrobě železného zboží její jméno. Obyvatelstvo *Birminghamu* vzrostlo z 73.000 (1801) na 200.000 (1844), obyvatelstvo *Sheffieldu* z 46.000 (1801) na 110.000 (1844) a spotřeba uhlí jen v tomto městě dosáhla roku 1836 asi 515.000 tun. Roku 1805 bylo vyvezeno 4300 tun železných výrobků a 4600 tun surového železa, roku 1834 už 16.200 tun železných výrobků a 107.000 tun surového železa a celá těžba železa, která činila roku 1740 pouze 17.000 tun, stoupla roku 1834 na téměř 700.000 tun. Samo tavení surového železa pohltí ročně přes 3 miliony tun uhlí, a význam, který za posledních šedesát let získaly *uhelné doly*, si nelze ani představit. Dnes se těží ve všech anglických a skotských uhelných revírech a jen *northumberlandské* a *durhamské* doly dodávají ročně přes 5 milionů tun pro vývoz a zaměstnávají 40.000 až 50.000 dělníků. Podle „Durham Chronicle"[95] bylo v obou uvedených hrabstvích v provozu:

roku 1753	14	uhelných dolů
„ 1800	40	„
„ 1836	76	„
„ 1843	130	„

Přitom je nyní těžba ve všech dolech mnohem intensivnější než dříve. Podobně se zvýšila těžba v *dolech na cín*, *měď* a *olovo*

a spolu s rozvojem *sklářství* vzniklo nové průmyslové odvětví, *hrnčířství*, jež získalo na významu okolo roku 1763 dík *Josiahu Wedgewoodovi*. Wedgewood postavil celou výrobu kameninového zboží na vědecký základ a založil *hrnčírny* (potteries) v *severním Staffordshiru*, což je okres o rozloze osmi anglických čtverečních mil, který byl dříve neúrodnou pustinou, ale nyní je poset továrnami a obytnými domy a skýtá obživu více než 60.000 lidí.

Do tohoto všeobecného víru bylo strženo i všechno ostatní. Rovněž v *zemědělství* nastal převrat. Nejenže pozemkové vlastnictví přešlo, jak jsme si už všimli, do rukou jiných pánů a hospodářů, zemědělství bylo postiženo i jinak. Velcí pachtýři investovali kapitál do meliorace půdy, strhávali zbytečné ploty, vysušovali močály, hnojili, používali lepšího nářadí a zaváděli soustavné střídání osevu (cropping by rotation). Také jim pomohl pokrok vědy; sir *H. Davy* s úspěchem použil v zemědělství chemie a rozvoj techniky přinesl velkým pachtýřům spoustu výhod. K tomu ještě se vzrůstem hustoty obyvatelstva stoupla poptávka po zemědělských produktech tou měrou, že v letech 1760 až 1834 bylo nově obděláno asi 6,840.540 anglických jiter půdy ležící ladem, a přesto se Anglie, která do té doby obilí vyvážela, stala zemí obilí dovážející.

Stejný ruch nastal ve stavbě *komunikací*. Od roku 1818 do roku 1829 bylo v Anglii a Walesu postaveno 1000 anglických mil silnic o předepsané šířce 60 stop a skoro všechny staré silnice byly předělány podle MacAdamova principu. Ve *Skotsku* postavil Úřad pro veřejné práce od roku 1803 na devět set mil silnic a přes tisíc mostů, čímž se obyvatelstvo skotské vysočiny rázem dostalo do blízkosti civilisace. Až dosud se skotští horalé většinou živili pytláctvím a pašeráctvím; nyní se z nich stali pilní zemědělci a řemeslníci, a třebaže byly zřízeny gaelské školy, aby se zachoval původní jazyk, keltské mravy i řeč rychle ustupují náporu anglické civilisace. Právě tak je tomu v *Irsku*. Mezi hrabstvími *Cork*, *Limerick* a *Kerry* se prostíral až do nedávna pustý kraj bez jediné sjízdné cesty, který byl pro svou nepřístupnost útočištěm všech zločinců a hlavní záštitou keltsko-irské národnosti v jižním Irsku; nyní tento kraj protaly silnice, a tak se civilisaci otevřela cesta i do této pustiny. Celá britská říše, zejména však Anglie, jež měla před šedesáti lety právě tak špatné

cesty jako tehdejší Německo a Francie, je dnes křížem krážem protkána sítí nejkrásnějších silnic, a také ty jsou, jako téměř všechno v Anglii, dílem soukromého podnikání, protože stát pro to neudělal skoro nic nebo vůbec nic.

Před rokem 1755 neměla Anglie téměř žádné *průplavy*. Roku 1755 byl v Lancashiru prokopán průplav ze *Sankey Brooku* do *St. Helens;* roku 1759 vybudoval *James Brindley* první významný průplav, *průplav vévody z Bridgewateru*, který spojuje *Manchester* a okolní uhelné doly s ústím řeky *Mersey* a u *Bartonu* je veden akvaduktem přes řeku *Irwell*. To je počátek anglického systému průplavů, jemuž skutečný význam dal teprve Brindley. Nyní se stavěly průplavy všemi směry a usplavňovaly se řeky. Jen v *Anglii* je 2200 mil průplavů a 1800 mil splavných řek; ve *Skotsku* byl postaven *Kaledonský průplav*, protínající napříč celou zem, a rovněž v *Irsku* byly vybudovány různé průplavy. Také tyto stavby jsou, podobně jako železnice a silnice, skoro vesměs dílem soukromých podnikatelů a společností.

Železnice se začaly stavět až v nejnovější době. První významnější dráha vedla z *Liverpoolu* do *Manchesteru* (provoz zahájen roku 1830); od té doby byla všechna velká města navzájem spojena železnicemi. Londýn se Southamptonem, Brightonem, Doverem, Colchesterem, Cambridgí, Exeterem (přes Bristol) a s Birminghamem; Birmingham s Gloucesterem, Liverpoolem, Lancasterem (přes Newton a Wigan a přes Manchester a Bolton), dále s Leedsem (přes Manchester a Halifax a přes Leicester, Derby a Sheffield); Leeds s Hullem a Newcastlem (přes York). Dále je tu množství menších tratí, mnohé se teprve stavějí a projektují, a ty už brzy umožní dostat se z Edinburghu do Londýna za jeden den.

Právě tak jako *pára* zrevolucionovala dopravu po souši, změnila úplně i tvářnost dopravy po vodě. První parník byl spuštěn na vodu roku 1807 na řece Hudsonu v Severní Americe; v britské říši plul první parník roku 1811 po řece Clyde. Od té doby bylo v Anglii postaveno přes šest set parníků a roku 1836 jich bylo přes pět set v provozu v britských přístavech.

To je ve zkratce historie anglického průmyslu za posledních šedesát let, historie, jež nemá obdoby v letopisech lidstva. Před šedesáti, osmdesáti lety byla Anglie země jako všechny ostatní,

s malými městy, s nepatrným a primitivním průmyslem a s řídkým, ale poměrně početným zemědělským obyvatelstvem; nyní je to země jako žádná jiná, s hlavním městem o dvou a půl milionech obyvatel, s ohromnými továrními městy, s průmyslem, který zásobuje celý svět a vyrábí téměř všechno nejsložitějšími stroji, země hustě osídlená pilným, inteligentním obyvatelstvem, z něhož dvě třetiny jsou zaměstnány v průmyslu* a jež se skládá z docela jiných tříd, ba tvoří docela jiný národ s jinými mravy a jinými potřebami než kdysi. Průmyslová revoluce má pro Anglii týž význam jako politická revoluce pro Francii a filosofická revoluce pro Německo, a rozdíl mezi Anglií roku 1760 a Anglií roku 1844 je při nejmenším právě tak veliký jako rozdíl mezi Francií za ancien régime** a Francií červencové revoluce. Ale nejdůležitějším plodem tohoto průmyslového převratu je anglický proletariát.

Viděli jsme už, jak zavedení strojů vyvolalo v život proletariát. Rychlý růst průmyslu vyžadoval dělné ruce; mzda stoupala, a tak se zástupy dělníků hrnuly ze zemědělských krajů do měst. Počet obyvatelstva závratně rostl a přitom skoro celý přírůstek připadl na třídu proletářů. K tomu ještě v Irsku nastal teprve začátkem XVIII. století klid a pořádek; také tam se obyvatelstvo, za dřívějších nepokojů více než zdecimované anglickým barbarstvím, rychle množilo, zejména od té doby, co rozkvět průmyslu začal mnoho Irů přetahovat do Anglie. Tak vznikla velká tovární a obchodní města britské říše, kde nejméně tři čtvrtiny obyvatelstva patří k dělnické třídě a maloburžoasii tvoří jen kramáři a hrstka řemeslníků. Neboť právě tak jako nový průmysl nabyl svého významu teprve tím, že proměnil nástroje ve stroje, dílny v továrny – a tím pracující živly střední třídy v proletariát a dosavadní velkoobchodníky v továrníky; právě tak jako tedy už zde zatlačil maloburžoasii a redukoval obyvatelstvo na jedné straně na dělníky a na druhé straně na kapitalisty, probíhal stejný proces i mimo průmysl v užším smyslu, u řemesel, ba i v obchodě. Na místo bývalých mistrů a tovaryšů

* V anglických vydáních z roku 1887 a 1892 je za slovem „průmyslu" ještě „a obchodu". *(Pozn. red.)*

** — starého režimu, t. j. před francouzskou revolucí z konce XVIII. století. *(Pozn. red.)*

nastoupili velkokapitalisté a dělníci, kteří neměli naději, že by se někdy mohli vyšvihnout nad svou třídu, řemeslo přešlo v tovární výrobu, uskutečnila se přísná dělba práce a drobní mistři, kteří nemohli konkurovat s velkými závody, byli sraženi mezi proletáře. Jenže se zánikem dosavadní řemeslné výroby a zničením maloburžoasie ztratil dělník zároveň i všechny možnosti stát se sám buržoou. Dosud měl stále naději, že si jednou někde otevře vlastní dílnu a později si třeba bude moci vzít i tovaryše; ale nyní, když továrníci vytlačovali i mistry, kdy bylo k zařízení samostatného podniku zapotřebí velkého kapitálu, stal se teprve proletariát opravdovou, stálou třídou obyvatelstva, zatím co dříve byl často jen etapou na cestě do řad buržoasie. Kdo se nyní narodil dělníkem, neměl jinou vyhlídku než zůstat po celý život proletářem. Proto byl proletariát teprve teď s to organisovat samostatná hnutí.

Tak se vytvořila ona ohromná masa dělnictva, která nyní naplňuje celou britskou říši a jejíž sociální postavení si den ze dne víc a více vynucuje pozornost civilisovaného světa.

Postavení dělnické třídy, to jest postavení ohromné většiny anglického národa, otázka, co bude s těmito miliony nemajetných, kteří dnes spotřebují, co včera vydělali, kteří svým důmyslem a svou prací vytvořili velikost Anglie, kteří si den ze dne víc a víc uvědomují svou moc a každým dnem se důrazněji dožadují svého podílu na výhodách společenských zařízení – to je otázka, jež se stala od dob zákona o reformě[96] otázkou celonárodní. Všechny alespoň trochu významné parlamentní debaty se dají na tuto otázku redukovat. A třebaže si to anglická buržoasie zatím nechce přiznat, třebaže se snaží vyhnout této velké otázce a své vlastní zájmy vydává za zájmy skutečně národní, není jí to nic platné. Každým parlamentním zasedáním nabývá dělnická třída půdy a zájmy buržoasie ztrácejí na významu; a ačkoli je buržoasie hlavní, ba možno říci jedinou mocí v parlamentě, přece jen bylo poslední zasedání roku 1844 nepřetržitou řadou debat o poměrech dělnictva (návrh chudinského zákona, továrního zákona, zákon o poměru mezi pány a sluhy).[97] Thomas Duncombe, zástupce dělnické třídy v dolní sněmovně, byl hlavní osobou zasedání, kdežto liberální buržoasie se svým požadavkem zrušení obilních zákonů a radikální buržoasie se svým

návrhem na odepření daní hrály žalostnou úlohu. Dokonce i debaty o Irsku byly v podstatě jen debatami o postavení irského proletariátu a o tom, jak mu pomoci. Ale je už také na čase, aby anglická buržoasie udělala ústupky dělníkům, kteří už neprosí, ale hrozí a žádají, neboť zakrátko by mohlo být pozdě.

Ale při tom všem nechce anglická buržoasie a zejména továrníci, kteří na bídě dělníků přímo bohatnou, o této bídě nic vědět. Buržoasie, která se cítí mocnou třídou, představitelkou národa, stydí se odhalit před zrakem světa tento bolák Anglie; nechce si přiznat, že dělníci žijí v bídě, protože ona sama, majetná, průmyslová třída, by musela nést za tuto bídu morální odpovědnost. Proto onen uštěpačný výraz, který si obvykle nasadí vzdělaní Angličané – a jen je, to znamená buržoasii, známe na kontinentě – kdykoli se začne mluvit o postavení dělnictva; proto ona úplná nevědomost celé buržoasie o všem, co se týká dělníků; proto ony směšné omyly, jichž se dopouští tato třída v parlamentu i mimo něj, přijde-li řeč na situaci proletariátu; proto ona smavá bezstarostnost, s níž žijí na podkopané půdě, která se pod nimi může každou chvíli propadnout a jejíž brzké sesutí je právě tak jisté jako kterýkoli matematický nebo mechanický zákon; proto ta zvláštní věc, že Angličané nemají ještě ani jednu úplnou knihu o postavení svého dělnictva, ačkoli už bůhvíjak dlouho dělnickou otázku zkoumají a všelijak záplatují. Ale proto také ta hluboká zášť celé dělnické třídy, od Glasgowa až po Londýn, proti boháčům, kteří ji soustavně vykořisťují a potom bezcitně ponechávají jejímu osudu, zášť, jež za nepříliš dlouho – dá se to téměř vypočítat – musí propuknout v revoluci, proti níž bude první francouzská revoluce a rok 1794 dětskou hrou.

PRŮMYSLOVÝ PROLETARIÁT

Pořadí, v němž je třeba probrat různé skupiny proletariátu, vyplývá samo sebou z předcházející historie jeho vzniku. První proletáři jsou spjati s průmyslem, průmysl je přímo zplodil; proto také věnujeme pozornost nejprve *průmyslovým dělníkům*, těm, kteří zpracovávají suroviny. Těžba materiálu pro průmysl, tedy surovin a paliv, nabyla významu až v souvislosti s průmyslovým převratem, a teprve pak mohla vytvořit nový proletariát: *dělnictvo v uhelných a rudných dolech*. Do třetí etapy patří zpětné účinky průmyslu na *zemědělství*, do čtvrté působení na *Irsko*, a podle toho také musíme stanovit pořadí příslušných kategorií proletářů. Kromě toho se přesvědčíme, že – až snad na Iry – úroveň vzdělanosti různých skupin dělníků je přímo závislá na jejich vztahu k průmyslu, tedy že průmysloví dělníci si plně uvědomují, jaké jsou jejich zájmy, horníci již méně a zemědělští dělníci téměř vůbec ne. S takovým odstupňováním se setkáme i u průmyslového proletariátu a uvidíme, že tovární dělníci, tyto nejstarší děti průmyslové revoluce, byli od počátku a jsou dodnes jádrem dělnického hnutí, kdežto ostatní se teprve postupně připojovali podle toho, jak průmyslový převrat zachvacoval odvětví, v němž pracovali. A tak na příkladu Anglie, na tom, jak dělnické hnutí postupuje ruku v ruce s průmyslovým rozvojem, pochopíme dějinný význam průmyslu.

Protože však nyní toto hnutí strhlo již téměř všechen průmyslový proletariát a poměry v jednotlivých odvětvích mají mnoho společného právě proto, že jsou to vesměs odvětví průmyslová, musíme nejprve probrat společné rysy, abychom si později mohli tím důkladněji všimnout zvláštností každé jednotlivé skupiny.

Již shora jsme naznačili, jak průmysl soustřeďuje majetek v rukou několika jedinců. Průmysl potřebuje velké kapitály, s jejichž pomocí buduje velkolepé závody, a tím ničí malou řemeslnickou buržoasii, s pomocí kapitálu si podrobuje přírodní síly, a tak vytlačuje z trhu individuálního malovýrobce. Dělba práce, využívání vodní síly a zejména páry a mechanisace s pomocí strojů, to jsou tři mohutné páky, jimiž se průmysl od poloviny XVIII. století snaží pohnout světem. Drobný průmysl vytvořil buržoasii, velký průmysl vytvořil dělnickou třídu a pozvedl několik vyvolenců z řad buržoasie na trůn, ale jen proto, aby je jednou tím bezpečněji svrhl. Prozatím je však nepopíranou a snadno vysvětlitelnou skutečností, že průmysl zničil početnou drobnou buržoasii „starých zlatých časů" a udělal z ní na jedné straně bohaté kapitalisty, na druhé straně chudé dělníky.*

Tím však centralisující tendence průmyslu nekončí, obyvatelstvo se centralisuje právě tak jako kapitál; to je docela přirozené, neboť v průmyslu je člověk, dělník, pokládán jen za část kapitálu, jíž továrník za to, že se mu dává k disposici, platí úrok, zvaný mzda. Velký průmyslový podnik potřebuje mnoho dělníků, kteří pracují pohromadě v jedné budově; také bydlet musí pohromadě a už u prostředně velkého podniku tvoří celou vesnici. Mají své potřeby a k jejich uspokojení potřebují jiné lidi; táhnou se za nimi řemeslníci, krejčí, ševci, pekaři, zedníci a truhláři. Obyvatelé vesnice, zejména mladší generace, si zvyká na tovární práci, srůstá s ní, a když první továrna, což je samozřejmé, nemůže všechny zaměstnat, mzda klesá a následek toho je, že se tu usazují noví továrníci. Tak se z vesnice stává malé město, z malého města velké. Čím větší je město, tím výhodnější je usadit se tam. Jsou tu železnice, průplavy a silnice; možnost vybrat si ze zkušených dělníků je stále větší; konkurence mezi staviteli a výrobci strojů, které tu má každý hned po ruce, způsobuje, že tu lze zakládat nové podniky levněji než v zapadlých krajích, kam se stavební dříví, stroje, stavební a tovární dělníci

* Viz o tom můj „Nástin kritiky politické ekonomie" (Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie) v „Deutsch-Französische Jahrbücher".[98] V tomto pojednání se vychází ze „svobodné konkurence", ale průmysl je jen praxí svobodné konkurence a ta zas je jen principem průmyslu.

musí teprve dovážet; je tu trh, bursa, kam se kupující jen hrnou; je tu přímé spojení s trhy, které dodávají surový materiál nebo odebírají hotové zboží. Proto velká tovární města tak úžasně rychle rostou. Proti tomu má ovšem venkov zase tu výhodu, že je tam obyčejně levná mzda, a tak si venkov a tovární města neustále konkurují, a je-li dnes výhoda na straně města, klesne třeba zítra na venkově mzda natolik, že bude výhodnější stavět nové podniky na venkově. Přitom však centralisující tendence průmyslu působí s nezmenšenou silou dál a každá nová továrna postavená na venkově je zárodkem továrního města. Kdyby bylo možné, aby šílený tanec průmyslu pokračoval takto ještě dalších sto let, stala by se každá průmyslová oblast v Anglii jediným velkým průmyslovým městem a Manchester by se někde u Warringtonu nebo Newtonu setkal s Liverpoolem; a protože i v obchodu působí tato centralisace obyvatelstva týmž způsobem, má několik velkých přístavů, jako Liverpool, Bristol, Hull a Londýn, monopol téměř celého námořního obchodu britské říše.

Protože se průmysl a obchod nejúplněji rozvíjejí v těchto velkých městech, projevují se právě zde nejzřetelněji a nejnápadněji i důsledky tohoto rozvoje pro proletariát. Ve velkých městech dosáhla centralisace majetku vrcholu, zde jsou mravy a poměry starých dobrých časů nejdůkladněji zapomenuty, zde to došlo tak daleko, že slova „Old merry England"* lidem nic neříkají, protože „Old England" neznají už ani ze vzpomínek a vyprávění babiček a dědečků. Proto je tu také už jen bohatá a chudá třída, neboť drobná buržoasie den ze dne víc mizí. Tato dříve nejstabilnější třída se nyní stala nejvratší; tvoří ji už jen nečetné trosky zašlých časů a hrstka lidí, jejichž snahou je zbohatnout, dokonalých hochštaplerů a spekulantů, z nichž jeden zbohatne a devětadevadesát udělá bankrot a polovina z těch devětadevadesáti žije jen z bankrotů.

Ale ohromnou většinu obyvatelstva v těchto městech tvoří proletáři, a jak těm se vede, jaký vliv na ně má velkoměsto, to budeme zkoumat nyní.

* — „stará bodrá Anglie". *(Pozn. red.)*

VELKÁ MĚSTA

Takové město jako Londýn, kde člověk putuje hodiny a hodiny a nedojde ještě ani na začátek konce, nenarazí nikde na nic, co by sebeméně naznačovalo blízkost polí, takové město je přece jen zvláštní věc. Taková kolosální centralisace, takovéto nakupení půl třetího milionu lidí na jednom místě zestonásobilo sílu všech těchto lidí. Učinilo z Londýna hlavní obchodní město světa, vytvořilo obrovské doky, soustředilo zde tisíce lodí, které ustavičně pokrývají Temži. Neznám nic imposantnějšího než pohled, jaký poskytuje Temže, blížíme-li se od moře k Londýnskému mostu. Masy domů, loděnice po obou stranách, hlavně od Woolwiche vzhůru, nesčetné lodi podél obou břehů, jež se kupí stále hustěji a hustěji jedna vedle druhé, až nakonec zbývá jen úzký průjezd uprostřed řeky, kudy se oběma směry prodírají stovky parníků – to všechno je tak velkolepé, tak mohutné, že každý zůstane jako ohromen a žasne nad velikostí Anglie, ještě než vkročí na anglickou půdu.*

Oběti, jež to všechno stálo, objevíme ovšem až později. Teprve když několik dní bloudíme po chodnících hlavních ulic, s námahou se prodíráme hemžením lidí a nekonečnými řadami kočárů a vozů, když zavítáme do „špatných čtvrtí" světového města, teprve pak si uvědomíme, že Londýňané musili obětovat nejlepší část své lidské podstaty, aby uskutečnili všechny ty divy civilisace, jimiž jejich město překypuje, že mnoho a mnoho sil, které v nich dřímaly, zůstalo nevyužito a bylo potlačeno, aby se jen některé

* (1892) Tak tomu bylo téměř před padesáti lety v době malebných plachetnic. Dnes, pokud ještě vůbec nějaké plachetnice do Londýna plují, kotví v docích a Temže se černá začouzenými, ohyzdnými parníky. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

z nich mohly plněji rozvinout a umocnit spojením se stejnými silami ostatních. Už v pouličním hemžení je cosi odporného, proti čemu se lidská přirozenost vzpouzí. Nejsou všechny tyto statisíce lidí všech tříd a stavů, které se tu tlačí a strkají, vesměs lidé stejných vlastností a schopností a se stejnou touhou po štěstí? A nemusí všichni dosahovat svého štěstí nakonec stejnými prostředky a způsoby? A přece se kolem sebe ženou, jako by neměli vůbec nic společného, jako by jim do druhých nic nebylo. A přece jedinou vzájemnou dohodou je mlčenlivé dorozumění, že se každý přidržuje pravé strany chodníku, aby se oba proudy lidské tlačenice valící se opačnými směry vzájemně nezdržovaly; a přece nikoho ani nenapadne, aby druhého poctil třeba jen jediným pohledem. Surová lhostejnost, bezcitné omezení každého jednotlivce jen na vlastní soukromé zájmy vyniká tím odporněji a urážlivěji, čím více je těchto jednotlivců stěsnáno na malém prostoru. A i když víme, že taková isolace jednotlivce, takové omezené sobectví je všude základním principem dnešní společnosti, přece jen se nikde neprojevuje tak nestoudně a nezahaleně, tak sebevědomě jako právě tady, v hemžení velkého města. Rozpad lidstva na monady, z nichž každá má zvláštní životní princip a zvláštní účel, svět atomů tu dosahuje vrcholu.

Proto také dochází k tomu, že je tu otevřeně vypovězděna sociální válka, válka všech proti všem. Podobně jako přítel Stirner, vidí lidé jeden v druhém jen předmět k využití, jeden druhého vykořisťuje a výsledkem toho je, že silnější šlape po slabším a že několik málo silných, to jest kapitalisté, shrabuje všechno pro sebe, kdežto spoustě slabých, chudých, zbývá sotva na holý život.

A co platí o Londýnu, platí i o Manchesteru, Birminghamu a Leedsu; platí to o všech velkých městech. Všude barbarská lhostejnost, sobecká tvrdost na jedné straně a nevýslovná bída na druhé, všude sociální válka, každý dům ve stavu obležení, všude vzájemné odírání pod ochranou zákona, a to všechno se provádí tak nestoudně, s takovou samozřejmostí, že se člověk až děsí toho, kam spěje naše společnost, která se nám tu jeví ve své nezastřené podobě, a nediví se ničemu, leda tomu, že se celý ten šílený rej nerozletí na kusy.

Protože zbraní, jíž se v této sociální válce bojuje, je kapitál,

přímé nebo nepřímé vlastnictví životních a výrobních prostředků, je zřejmé, že všechny nevýhody takového stavu odnáší chudák. Nikdo se o něj nestará: sražen do divokého víru musí se probíjet, jak dovede. Poštěstí-li se mu dostat práci, t. j. prokáže-li mu buržoasie tu milost, že z něho bohatne, může se těšit na mzdu, která taktak stačí udržet duši v těle. Nedostane-li práci, může krást, nebojí-li se policie, nebo pojít hlady, a i přitom se policie postará, aby pošel bez hluku, tak aby to buržoasii neuráželo. Za mého pobytu v Anglii zemřelo nejméně dvacet až třicet lidí za okolností opravdu pobuřujících, přímo hlady, ale při ohledávání mrtvoly se zřídka kdy našla porota, která měla odvahu to přímo přiznat. Svědecké výpovědi mohly být sebejasnější a sebejednoznačnější, buržoasie, z níž byla porota zvolena, našla vždy zadní dvířka, jimiž mohla uniknout strašnému zjištění: zemřel hlady. Vždyť buržoasie v těchto případech ani *nesmí* říci pravdu, sic by vyslovila rozsudek sama nad sebou. Ale i nepřímo – mnohem častěji než přímo – zemřelo mnoho lidí hlady, protože trvalá podvýživa přivodila smrtelné choroby, kterým vyhladovělý člověk podlehl; byl totiž podvýživou tak zesláblý, že určité okolnosti, které by jinak byly proběhly zcela bez následků, nutně přivodily těžké onemocnění a smrt. Angličtí dělníci tomu říkají sociální vražda a obviňují celou společnost, že se neustále dopouští tohoto zločinu. A nemají snad pravdu?

Hladem umře ovšem jen tu a tam někdo, ale jakou záruku má dělník, že zítra nedojde právě na něho? Kdo mu zajistí jeho postavení? Kdo mu zaručí, že propustí-li ho zítra jeho chlebodárce, ať z nějakého důvodu nebo bezdůvodně, že se se svou rodinou protluče, dokud nenajde někoho jiného, kdo mu „dá chleba"? Kdo zaručí dělníkovi, že stačí dobrá vůle k práci, aby práci dostal, že ho skutečně dovede ke štěstí poctivost, píle, šetrnost, a jak se jmenují všechny ty četné ctnosti, které mu doporučuje moudrá buržoasie? Nikdo. Ví, že dnes něco má a že nezáleží na něm, bude-li mít ještě něco i zítra; ví, že každá maličkost, každý rozmar zaměstnavatele, každá špatná obchodní konjunktura ho zase může srazit do divokého víru, z něhož se na čas zachránil a v němž je těžké, ba často nemožné udržet se nad vodou. Ví, že jestliže dnes jakž takž žije, je velmi nejisté, jak to s ním dopadne zítra.

Přistupme nyní k podrobnějšímu prozkoumání stavu, do něhož přivádí nemajetnou třídu sociální válka. Podívejme se, jakou odměnu v obydlí, šatech a potravě vlastně společnost dělníkovi dává za jeho práci, jakou existenci poskytuje těm, kdo nejvíc přispívají k existenci společnosti. Všimněme si nejprve bytů.

Každé velké město má jednu nebo více „špatných čtvrtí", v nichž se tísní dělnická třída. Často ovšem bydlívá chudina v zastrčených uličkách, hned vedle paláců boháčů. Ale obyčejně je jí vyhrazen oddělený obvod, aby nebyla na očích šťastnějším třídám, a tam se musí sama protloukat, jak umí. Tyto špatné čtvrti jsou ve všech anglických městech skoro stejné – nejhorší domy v nejhorší končině města; ponejvíce dvoupatrové nebo jednopatrové cihlové budovy v dlouhých řadách, pokud možno se sklepními byty, téměř všude postavené bez ladu a skladu. Těmto domkům o třech až čtyřech světnicích a kuchyni se říká kotáže (cottages) a jsou po celé Anglii, až na některé části Londýna, pravidelně obydlím dělnické třídy. Ulice jsou obyčejně nedlážděné, hrbolaté, špinavé, zaneřáděné rostlinnými i živočišnými odpadky, nemají odpadní kanály ani strouhy, zato jsou plny nevysychajících smrdutých louží. Špatný, bezplánovitý způsob, jakým je celá čtvrť postavena, ještě ke všemu znesnadňuje přístup vzduchu, a protože tu žije tolik lidí směstnáno na malém prostoru, lze si snadno představit, jaké je v těchto dělnických čtvrtích ovzduší. Kromě toho se za pěkného počasí na ulicích suší prádlo; od domu k domu se natáhnou šňůry a na ně se pověsí mokré prádlo.

Proberme několik takových špatných čtvrtí. Především je tu *Londýn** a v Londýně pověstné „krkavčí hnízdo" (rookery), *St. Giles*, kde má být nyní konečně proraženo několik širokých ulic, a tak tato čtvrť odstraněna. St. Giles leží uprostřed nejlidnatější části města, obklopeno skvělými, širokými ulicemi, v nichž se potlouká elegantní Londýn – v samé blízkosti Oxford-Street a Regent Street, Trafalgar Square a Strandu. St. Giles je nespořádaná masa vysokých, tří-

* Když jsem už měl toto líčení napsané, dostal se mi do rukou článek o londýnských dělnických čtvrtích v „Illuminated Magazine" (z října 1844), který souhlasí s mým líčením na mnoha místech téměř doslovně a po obsahové stránce úplně. Článek je nadepsán: „The Dwellings of the Poor, from the note-book of an M. D." [Obydlí chuďasů. Z lékařova zápisníku.]

patrových až čtyřpatrových domů s úzkými, křivolakými a špinavými ulicemi, v nichž je při nejmenším stejně živo jako na hlavních třídách města, jen s tím rozdílem, že v St. Giles je vidět jen lidi z dělnické třídy. Ulice slouží za tržiště, koše se zeleninou a ovocem, vesměs ovšem bídným a sotva k jídlu, zatarasují ještě více úzké ulice a vydávají, stejně jako řeznické krámy, ohavný zápach. Domy jsou obydleny od sklepa až pod střechu, jsou špinavé zvenčí i uvnitř a vypadají tak odpudivě, že by v nich nebydlel nikdo, kdo by měl na vybranou. Ale to všechno ještě nic není proti bytům v těsných dvorech a uličkách mezi zadními trakty domů, do nichž se vchází krytými průchody mezi domy a kde špína a zchátralost překonává všechny představy; není tu téměř ani jediná okenní tabule celá, zdi se drolí, veřeje a okenní rámy jsou rozbité a rozviklané, dveře jsou stlučeny ze starých prken nebo vůbec chybějí – vždyť v této zlodějské čtvrti ani není zapotřebí dveří, protože nikde není co ukrást. Všude kolem dokola se kupí hromady smetí a popela a splašky vylévané rovnou za dveře se slévají v páchnoucí louže. Bydlí tu ti nejubožejší chudáci, nejhůře placení dělníci pohromadě se zloději, darebáky a oběťmi prostituce v pestré směsici; většinou jsou to Irové nebo potomci Irů, a ti z nich, které ještě nestáhl na dno vír mravní zchátralosti, jež je obklopuje, klesají každým dnem hlouběji a hlouběji, každým dnem stále více ztrácejí sílu bránit se demoralisujícím vlivům bídy, špíny a strašného prostředí.

St. Giles však není jediná „špatná čtvrť" Londýna. V obrovské změti ulic je na sta a tisíce zastrčených ulic a uliček, jejichž domy jsou příliš špatné pro ty, kdo si ještě mohou dopřát lidské bydlení – často jsou takové útulky nejkrutější bídy hned vedle nádherných domů boháčů. Tak nedávno jedna komise pro ohledání mrtvol označila končinu hned vedle Portman-Square, jinak velmi slušného náměstí, za místo, kde prý žije „mnoho Irů demoralisovaných špínou a chudobou". Také v ulicích, jako jsou Long-Acre a pod., které sice nejsou mondénní (fashionable), ale přesto slušné, je mnoho sklepních bytů, z nichž se co chvíli vynoří na světlo neduživé postavičky dětí a polovyhladovělé, otrhané ženy. Přímo vedle divadla Drury-Lane, druhého londýnského divadla, je několik nejhorších ulic z celého města: *Charles-Street*, *King-Street* a *Parker-Street*,

kde jsou také všechny domy obydleny od sklepů až pod střechu samými chudými rodinami. Ve farnostech *St. John* a *St. Margaret* ve Westminsteru bydlelo roku 1840 podle časopisu statistické společnosti 5366 dělnických rodin ve 5294 „bytech", dá-li se to tak nazvat, muži, ženy, děti, všechno pohromadě bez ohledu na stáří a pohlaví, celkem 26.830 osob, a přitom tři čtvrtiny všech těchto rodin obývaly jen po jedné místnosti. V aristokratické farnosti *St. George* na Hanover-Square bydlilo podle téhož pramene ve stejných poměrech 1465 dělnických rodin, dohromady na 6000 osob – a zase více než dvě třetiny jich žily namačkány vždy po jedné rodině v jedné místnosti. A jak přitom dovedou zámožné třídy pod ochranou zákona týt z bídy těchto nešťastníků, jimž už ani zloděj nemá co ukrást! Z hanebných bytů v Drury-Lane, o nichž jsme právě mluvili, se platí toto nájemné: dvě sklepní místnosti stojí 3 šilinky (1 tolar) týdně, jedna místnost v přízemí 4 šilinky, v prvním poschodí 4 a půl šilinku, v druhém patře 4 šilinky, podkrovní světnice 3 šilinky týdně, takže jenom hladoví obyvatelé Charles-Street zaplatí domácím pánům roční tribut 2000 liber št. (14.000 tolarů). Oněch zmíněných 5366 rodin ve Westminsteru zaplatí ročně celkem 40.000 liber št. (270.000 tolarů) nájemného.

Největší dělnický okres leží však na východ od Toweru – ve *Whitechapelu* a *Bethnal-Greenu*, kde je soustředěna hlavní masa londýnského dělnictva. Poslyšme, co říká o stavu své farnosti pan *G. Alston*, kazatel od sv. Filipa v Bethnal-Greenu:

„Je tu 1400 domů, které obývá 2795 rodin, čili asi 12.000 osob. Plocha, na níž tato spousta lidí bydlí, je menší než 400 čtverečních yardů (1200 stop) a při takové stísněnosti není nic neobvyklého, že tu žije muž, žena a čtyři nebo pět dětí a často ještě děd a bába v jediné místnosti o deseti až dvanácti čtverečních stopách, kde se pracuje, jí i spí. Myslím, že předtím, než londýnský biskup upozornil veřejnost na tuto nanejvýš chudobnou farnost, vědělo se o ní v západní části Londýna právě tak málo jako o australských nebo tichomořských divoších. A uzříme-li jednou na vlastní oči utrpení těchto nešťastníků, naslouchámе-li, jak si povídají při chudobném obědě a vidíme-li je klesat pod tíhou nemoci nebo nezaměstnanosti, pak poznáme tak hroznou bezmocnost a bídu, že národ, jako je náš, by se měl stydět, že je u nás něco takového možné. Byl jsem farářem poblíž Huddersfieldu v oněch třech letech, kdy to v továrnách vypadalo nejhůř, ale nikdy jsem neviděl takovou naprostou bezmocnost u chudáků jako teď v Bethnal-Greenu. Ani jeden otec z deseti nemá jiné šaty než svůj pracovní oblek, a ten je

ještě chatrný a roztrhaný až běda; mnoho jich nemá mimo tyto hadry ani čím se v noci přikrýt a za lože jim slouží pytel slámy nebo hoblin.“[99]

Už z tohoto popisu vidíme, jak to obvykle vypadá v těchto příbytcích. Pro úplnější obraz zajdeme ještě do několika proletářských bytů, a to s anglickými úředními orgány, které tam občas zavítají.

Při ohledávání mrtvoly 45leté *Anny Galwayové*, které provedl 16. listopadu 1843 pan Carter, coroner* pro Surrey, psaly noviny o bytě nebožky toto: Bydlela v Londýně, White-Lion-Court, Bermondsey-Street čís. 3, se svým manželem a 19letým synem v malé světničce, kde nebyly ani peřiny, ani postel, ani žádný jiný kus nábytku. Ležela mrtva vedle svého syna na hromadě peří, jímž bylo posypáno její skoro nahé tělo, protože neměli ani pokrývku, ani prostěradlo. Peří měla nalepeno po celém těle tak, že lékař nemohl mrtvolu ohledat, dokud nebyla očištěna, a pak zjistil, že je kost a kůže a celá pokousána od hmyzu. Část podlahy v místnosti byla vytržena a otvoru používala rodina jako záchodu.

V pondělí 15. ledna 1844 byli k policejnímu soudu ve Worship-Street v Londýně předvedeni dva chlapci, protože z hladu ukradli v jakémsi krámě polovařenou hovězí nohu a hned ji snědli. Policejní soudce pokládal za nutné vyšetřit případ podrobněji a strážníci zanedlouho podali toto vysvětlení: Matka obou chlapců byla vdova po vysloužilém vojákovi a pozdějším strážníkovi a po mužově smrti se jí vedlo s devíti dětmi velmi špatně. Bydlela v Spitalfields, Quaker-Street, Pool's Place čís. 2, v největší bídě. Když k ní strážník přišel, našel ji a jejích šest dětí doslova namačkány v malé zadní světnici, kde nebyl žádný nábytek kromě dvou starých rákosových židlí bez dna, stolku se dvěma zlámanými nohami, rozbitého šálku a jedné mističky. V krbu sotva doutnala jiskřička ohně a v koutě byla hromádka starých hadrů, asi kolik by nabrala žena do zástěry, což bylo lože pro celou rodinu. Na přikrytí neměli nic než své chatrné šaty. Ubožačka vyprávěla, že minulého roku musela prodat postel, aby mohla koupit jídlo; prostěradla dala do zástavy hokynáři za nějaké potraviny, musela vůbec všechno prodat, aby

* Soudní vyšetřovatel, do jehož kompetence patří zjišťovat příčiny smrti osob, jež zemřely za okolností vyžadujících soudního zákroku. *(Pozn. čes. red.)*

měli aspoň na chleba. Soudce dal ženě značnou zálohu z almužní pokladny.

V únoru 1844 byla doporučena dobročinnosti policejního soudce z Marlborough-Street šedesátiletá vdova Tereza Bishopová se šestadvacetiletou nemocnou dcerou. Bydlela v Grosvenor-Square, Brown-Street čís. 5, ve světničce do dvora, ne větší než skříň, kde nebylo ani kouska nábytku. V jednom koutě se válelo pár hadrů, na nichž obě spaly, za stůl i židli sloužila bedna. Matka si něco vydělávala posluhováním; podle výpovědi domácího žily takto od května 1843, postupně prodaly nebo zastavily všechno, co ještě měly, ale přesto nemohly zaplatit činži. Soudce jim dal vyplatit libru št. z almužní pokladny.

Naprosto nechci tvrdit, že *všichni* londýnští dělníci žijí v takové bídě jako uvedené tři rodiny; vím dobře, že na jednoho, kterého společnost takto ušlápla, připadá deset jiných, kterým se daří lépe. Tvrdím však, že tisíce pilných a pořádných rodin, mnohem pořádnějších, mnohem úctyhodnějších než všichni londýnští boháči dohromady, žijí v takovémto postavení nedůstojném člověka a že každého proletáře, každého bez výjimky, bez vlastní viny a přes všechno úsilí může postihnout stejný osud.

Ale při tom všem jsou ještě ti, kteří mají střechu nad hlavou, šťastni proti těm, kteří jsou úplně bez přístřeší. V Londýně vstává každé ráno na padesát tisíc lidí, kteří nevědí, kam večer složit hlavu. Nejšťastnější z nich, jimž večer zbude jeden nebo dva penny, jdou do noclehárny (lodging-house), jakých je ve všech větších městech spousta a kde dostanou za peníze nocleh. Ale jaký nocleh! Dům je odshora dolů plný postelí, po čtyřech, pěti, šesti v jedné světnici, kolik se jich tam jen vejde. Do každé postele se nacpe čtyři, pět, šest lidí, rovněž kolik se jich tam vejde – nemocní i zdraví, staří i mladí, ženy i muži, opilí i střízliví, jak kdo zrovna přijde, všechno páté přes deváté. Přitom ovšem dochází k hádkám, rvačkám, zraněním – a když se nocležníci dobře snášejí, je to ještě horší, to pak smlouvají krádeže nebo pášou věci, jejichž zvířeckost se naše řeč, jež se už stala trochu lidštější, zdráhá vůbec vyjádřit. A co ti, kteří si nemohou zaplatit takový nocleh? Ti se vyspí, kde se dá, v průchodech, podloubích, někde v koutě, odkud je policie nebo

majitel nevyžene; někteří také najdou přístřeší v útulcích, které byly tu a tam zřízeny soukromou dobročinností – jiní spí v parcích na lavičkách, přímo pod okny královny Viktorie. Poslyšme, co říkají „Times“[100] z října 1843:

„Z naší včerejší policejní zprávy vysvítá, že průměrně padesát lidských tvorů spí noc co noc v parcích a jedinou ochranou před nepohodou jsou jim stromy nebo díry v tarasu nábřeží. Většinou jsou to mladá děvčata svedená vojáky, přivedená do hlavního města a tady ponechaná osudu, vydaná na pospas hrůze opuštěnosti v cizím městě, veškeré té bezuzdnosti a lehkomyslnosti předčasně poznané neřesti.

To je nesporně strašné. Chudí musí být všude. Bída všude pronikne a usadí se v celé ohyzdnosti přímo v srdci velkého a kvetoucího města. V tisíci úzkých ulicích a uličkách lidnaté metropole musí asi bohužel vždy být mnoho utrpení, mnoho toho, co zraňuje zrak, nebo co nikdy nevyjde na denní světlo.

Ale že přímo do čtvrti, kde se usídlilo bohatství, veselí a lesk, že do samé blízkosti královské residence St. James, přímo ke skvělému Bayswaterskému paláci, kde se setkává stará aristokratická čtvrť s novou, do končin, kde se opatrná rafinovanost moderní urbanistiky střehla postavit sebenepatrnější domek pro chudáky, do oblasti jakoby zasvěcené nejvybranějším požitkům boháčů, že i *sem* se vetře bída, hlad, nemoc a neřest se všemi svými hrůzami, stravujícími tělo i duši!

Je to opravdu něco nestvůrného. Nejvyšší požitky, jež může poskytovat tělesné zdraví, duševní činnost, nevinné smyslové radosti v bezprostřední blízkosti nejkrutější bídy! Bohatství, smějící se s výše svých skvělých salonů, smějící se s brutální bezmyšlenkovitostí hned vedle nevídaných běd nedostatku! Radost nevědomky, ale krutě se vysmívající bolesti, jež sténá tam dole! Samé protiklady, jež se sobě navzájem vysmívají, samé protiklady, až na neřest, která uvádí v pokušení, a neřest, která pokušení podléhá... Všichni však nechť mají na paměti jedno: že v nejskvělejší čtvrti nejbohatšího města na této zemi, noc co noc, zimu co zimu lze najít ženy — věkem mladé, ale hříchy a utrpením staré, vyvržené ze společnosti, které za živa hnijí v hladu, špíně a nemocech. Nechť si to pamatují a učí se ne theoretisovat, ale jednat. Bůh ví, že pro činy je dnes široké pole!“

Mluvil jsem předtím o útulcích pro lidi bez přístřeší. Jak jsou přeplněny, o tom nechť nás poučí dva příklady. Nově zřízený „Refuge of the Houseless“* v Upper-Ogle-Street, který na jednu noc pojme 300 osob, přijal od svého otevření 27. ledna do 17. března 1844 na jednu nebo několik nocí 2740 osob. I potom přes příznivější roční dobu uchazečů silně přibývalo jak v tomto útulku, tak i v útulcích ve Whitecross-Street a Wappingu, a každou noc muselo

* — útulek pro lidi bez domova. *(Pozn. red.)*

být mnoho uchazečů pro nedostatek místa odmítnuto. V jiném útulku, v ústředním asylu v Playhouse-Yard, bylo poskytnuto v prvních třech měsících roku 1844 průměrně 460 noclehů za noc, celkem tu prošlo 6681 osob a bylo rozděleno 96.141 porcí chleba. Přesto prohlašuje řídící výbor, že prý také tento ústav jakž takž zmohl nával potřebných, až když byla otevřena noclehárna i při východním útulku.

Opusťme Londýn a projděme po řadě ostatní velká města Spojeného království. Vezměme nejdříve *Dublin*. Příjezd z moře do tohoto města je stejně okouzlující, jako je příjezd do Londýna imposantní. Dublinský záliv je nejkrásnější z celé britské ostrovní říše a Irové jej rádi srovnávají dokonce s neapolským. Město samo je rovněž velmi krásné a aristokratické čtvrti jsou tu lépe a vkusněji řešeny než v kterémkoli jiném britském městě. Zato však chudší dublinské čtvrti patří k tomu nejohavnějšímu a nejodpornějšímu, co lze na světě spatřit. Spolupůsobí tu ovšem i irský národní charakter, který se za určitých okolností cítí dobře teprve ve špíně. Ale protože v každém velkém anglickém a skotském městě najdeme i tisíce Irů a všechno chudé obyvatelstvo stejně musí ponenáhlu klesnout do stejné nečistoty, není už dublinská bída ničím specifickým, co by patřilo jedině k irskému městu, nýbrž něčím, co je společné všem velkým městům na celém světě. Chudinské čtvrti v Dublinu jsou velmi rozlehlé a špína, neobyvatelnost domů a zanedbanost ulic přesahují všechny představy. O tom, jak je tu chudina stísněna, si můžeme udělat představu, když slyšíme, že roku 1817, podle zpráv inspektorů chudinské pracovny*, bydlelo v Barack-Street v 52 domech s 390 místnostmi 1318 osob a v Church-Street a okolí v 71 domech s 393 místnostmi 1997 osob; že

„v tomto a sousedním obvodu je množství smrdutých (foul) uliček a dvorů, četné sklepy jsou osvětleny jen dveřmi, a mnoho lidí tu spí na holé zemi, ačkoli většina z nich má aspoň postele — že však na příklad v Nicholson's-Court žije

* Citováno v knize *Dr. W. Alison*, F. R. S. E., fellow and late President of the Royal College of Physicians etc. etc., „Observations on the Management of the Poor in Scotland and its Effects on the Health of Great Towns. Edinburgh 1840 [Dr. W. P. Alison, člen Královské společnosti nauk, člen a bývalý president Královské společnosti chirurgů atd. atd.: „Poznámky k péči o chudé ve Skotsku a o jejích účincích na zdravotní stav ve velkých městech“]. — Autor je nábožensky založený tory a bratr dějepisce Archibalda Alisona.

v osmadvaceti malých, bídných světnicích 151 lidí v největší bídě, takže v celém dvoře se našly jen dvě postele a dvě přikrývky".

Chudoba v Dublině je taková, že jen jediný dobročinný ústav, útulek „Mendicity Association"* přijímá denně 2500 osob, tedy *jedno* procento všeho obyvatelstva, které přes den živí a večer zase propustí.

Totéž vypráví dr. Alison o *Edinburghu*. To je opět město s nádhernou polohou, která mu získala název moderní Athény, ale jeho skvělá aristokratická čtvrť v nové části města příkře kontrastuje s páchnoucí bídou chudiny ve starém městě. Alison tvrdí, že tato velká městská čtvrť je stejně špinavá a hnusná jako nejhorší čtvrti Dublina, a že „Mendicity Association" by v Edinburghu našla nemenší počet ubožáků potřebujících podporu než v irském hlavním městě. Říká dokonce, že chudí ve Skotsku, zejména v Edinburghu a Glasgowě, jsou na tom hůř než v kterémkoli jiném kraji britské říše a že nejzuboženější nejsou Irové, nýbrž Skoti. Kazatel staré církve v Edinburghu, dr. Lee, vypovídal roku 1836 před komisí pro náboženskou výchovu toto:

„Nikdy předtím prý neviděl takovou bídu jako ve své farnosti. Lidé nemají nábytek, prostě nic; často bydlí dvě manželské dvojice v jedné světnici. Za jeden den navštívil sedm domů, v nichž nebyla ani jediná postel, někde neměli dokonce ani slámu. Osmdesátiletí lidé spali na holé prkenné podlaze a skoro všichni zůstávali na noc v šatech. V jedné sklepní místnosti našel dvě venkovské skotské rodiny; brzy po tom, co přišli do města, zemřely jim dvě děti, třetí právě umíralo, když tam byl. Pro každou rodinu byla v rohu hromada špinavé slámy a ve sklepě, který byl tak tmavý, že tam za dne nebylo možno rozeznat tváře, byl ještě ke všemu ustájen — osel. I srdce tvrdé jak démant musí prý krvácet při pohledu na takovou bídu v zemi, jako je Skotsko."

Podobně píše dr. Hennen v „Edinburgh Medical and Surgical Journal". Z jedné parlamentní zprávy** je vidět, jaká nečistota –

* — „Společnosti pro potírání žebroty". *(Pozn. red.)*

** „*Report* to the Home Secretary from the Poor-Law Commissioners, on an Inquiry into the *Sanitary Condition of the Labouring Classes* of Great Britain. With Appendices". Presented to both Houses of Parlament in July 1842. — 3 vols. in folio. [„Zpráva komise pro chudinský zákon, podaná ministru vnitra o vyšetřování zdravotního stavu pracujících tříd Velké Británie. S přílohami". Předloženo oběma sněmovnám v červenci 1842. 3 díly, in folio.] — Sebral a uspořádal z lékařských zpráv Edwin Chadwick, tajemník komise pro chudinský zákon.

a za daných podmínek nelze nic jiného ani očekávat – vládne v domech edinburské chudiny. Na pelestích postelí sedí v noci slepice jako na hřadě, psi a dokonce i koně spí s lidmi v jedné místnosti. Přirozeným důsledkem toho je strašná špína a zápach v těchto bytech, jakož i spousta hmyzu všeho druhu. Způsob, jakým je Edinburgh vystavěn, všemožně podporuje tento ohavný stav. Staré město je postaveno na obou stráních pahorku, po jehož vrcholu vede Hlavní třída (high-street). Od ní běží dolů na obě strany množství úzkých, křivolakých uliček, kterým se říká pro jejich četné zákruty „wynds"*, a ty tvoří proletářskou čtvrť. Domy skotských měst jsou vůbec vysoké, pětipatrové a šestipatrové, obývané množstvím různých rodin, jako to bývá v Paříži, na rozdíl od Anglie, kde každý má pokud možno domek pro sebe. Tím hůř jsou tu však lidé namačkáni jeden na druhého na malé ploše.

„Tyto ulice," říká jeden anglický časopis v článku o zdravotních poměrech dělnictva ve městech**, „tyto ulice jsou často tak úzké, že z okna jednoho domu lze překročit do okna protějšího domu a přitom jsou domy s patry navršenými na sebe tak vysoké, že světlo jen stěží vniká do dvora nebo do ulice mezi nimi. V této části města není u domů ani kanalisace, ani jiné odpady nebo žumpy. A proto všechny splašky, odpadky i výkaly nejméně 50.000 lidí putují každé noci do struh podél chodníků, takže se tam přes všechno zametání ulic hromadí kupy zaschlé nečistoty a vzniká hrozný zápach, což nejen uráží zrak a čich, ale i velmi nebezpečně ohrožuje zdraví obyvatelstva. Jaký div, že se v takových místech vůbec nedbá na zdraví, mravnost, ba ani na nejzákladnější slušnost? Naopak, všichni, kdo blíže poznali, jak žijí obyvatelé těchto domů, dosvědčí, jak tam řádí nemoci, bída a demoralisace. Společnost klesla v těchto končinách na nepopsatelně nízký, žalostný stupeň. Byty chudiny jsou všeobecně velmi špinavé a zřejmě se nikdy nečistí. Většinou se skládají z jedné místnosti, která je přes velmi bídné větrání studená, protože okna jsou rozbita a nedoléhají; leckdy je místnost vlhká a částečně pod zemí, vždy uboze zařízená a krajně nevhodná k bydlení. Často spí celá rodina na hromadě slámy, muži i ženy, mladí i staří, všechno pohromadě v odporné směsici. Voda je jen ve veřejných pumpách a námaha s nošením ovšem jen podporuje nečistotu všeho druhu."

V ostatních velkých přístavních městech to nevypadá lépe. *Liverpool* se vším svým obchodem, leskem a bohatstvím zachází se svými dělníky stejně barbarsky. Plná pětina obyvatelstva, tedy

* — zákrut, smyčka. *(Pozn. red.)*

** Měsíčník „The Artisan", říjnové číslo 1843.

přes 45.000 lidí, bydlí v těsných, tmavých, vlhkých, špatně větraných sklepích, jichž je ve městě 7862. K tomu přistupuje ještě 2270 dvorů (courts), t. j. malých prostranství ze všech čtyř stran obstavených, která mají jen jediný, úzký, většinou překlenutý příchod, kam je tedy jakýkoli přístup vzduchu *nemožný*, a která jsou většinou hrozně špinavá a jsou téměř výhradně obývána proletáři. Takových dvorů si všimneme blíže, až budeme mluvit o Manchesteru. V *Bristolu* bylo při jedné příležitosti navštíveno 2800 dělnických rodin a z těch obývalo 46% jen jedinou místnost.

Úplně totéž najdeme v továrních městech. V *Nottinghamu* je celkem 11.000 domů, z nichž asi 7000 až 8000 je postaveno zadními zdmi k sobě, takže byty tu nelze provětrávat; k tomu je tu většinou jen jeden společný záchod pro více domů. Nedávno bylo při jedné inspekci zjištěno, že celé řady domů byly vystavěny nad mělkými odpadovými stokami přikrytými pouze prkny podlahy. V Leicesteru, Derby a Sheffieldu to není o nic lepší. O *Birminghamu* praví již dříve citovaný článek z časopisu „Artisan":

„Ve starších částech města je mnoho špatných čtvrtí, špinavých a zanedbaných, se spoustou stojatých kaluží a smetišť. Dvorů je v Birminghamu velmi mnoho, přes 2000, a většina dělnické třídy bydlí právě v nich. Jsou převážně těsné, bláhové, špatně větrané a se špatnou kanalisací, uzavírá je osm až dvacet domů, které je možno větrat jen s jedné strany, protože mají zadní stěnu společnou s jinou budovou, a vzadu ve dvoře je skoro vždy jáma na popel nebo podobně, jejíž špína se nedá popsat. Musíme však podotknout, že v novější době se takové dvory stavějí už rozumněji a jsou lépe udržovány. Ale ani ve dvorech nejsou tu kotáže tak stísněny jako v Manchesteru a Liverpoolu, a proto také měl Birmingham za epidemií mnohem menší úmrtnost než na př. Wolverhampton, Dudley a Bilston, vzdálené sotva několik mil od něho. Sklepní byty jsou v Birminghamu rovněž neznámy, i když se některých sklepních místností nevhodně používá jako dílen. Nocleháren pro proletáře je tu poměrně dost (přes 400), hlavně ve dvorech ve středu města; jsou skoro všechny ohavně špinavé a dusné a jsou to útulky žebráků, tuláků (trampers — o bližším významu tohoto slova později), zlodějů a nevěstek, kteří tu bez ohledu na jakoukoli slušnost nebo pohodlí jedí, pijí, kouří a spí, v ovzduší snesitelném jen pro tyto zchátralé lidi."

Glasgow se po mnoha stránkách podobá Edinburghu; tytéž křivolaké uličky, tytéž vysoké domy. O tomto městě poznamenává „Artisan":

„Dělnická třída tu tvoří asi 78% všeho obyvatelstva (na 300.000) a bydlí

v městských čtvrtích, které bídou a ošklivostí předstihují nejnuznější brlohy v St. Giles a Whitechapelu, ‚liberties'* v Dublinu a ‚wynds' v Edinburghu. Množství takových míst je v samém srdci města, jižně od Trongate, západně od Solného trhu, v Caltonu, po stranách Hlavní třídy atd. — nekonečná bludiště úzkých uliček nebo zákrutů, kam ústí téměř na každém kroku nesčetné dvory a slepé uličky, tvořené starými, vysokými domy na spadnutí, bez větrání a bez vody. Tyto domy jsou doslova napěchovány lidmi. Bydlí v nich tři neb čtyři rodiny — leckdy dvacet osob — v každém poschodí. Někdy jsou všechna patra pronajata jako noclehárny, takže v jediné místnosti je nacpáno (nechci říci ubytováno) patnáct až dvacet lidí. V těchto čtvrtích bydlí nejchudší, nejzchátralejší a nejdemoralisovanější část obyvatelstva a tyto barabizny jsou semeništěm oněch hrozných horečnatých epidemií, které se odtud šíří a jsou pohromou pro celý Glasgow."

Poslechněme si, jak tyto části města popisuje *J. C. Symons*, vládní komisař pověřený vyšetřováním poměrů ručních tkalců**:

„Poznal jsem několikrát bídu v jejích nejhorších fázích jak u nás, tak na kontinentě, ale nežli jsem navštívil glasgowské ‚wynds', nevěřil jsem, že by v některé civilisované zemi mohlo existovat tolik zločinnosti, bídy a nemocí. V horších noclehárnách spí pohromadě na podlaze deset, dvanáct, někdy i patnáct osob obojího pohlaví a všech stáří v různých stupních nahoty, všechno pomícháno. Tyto domy jsou obyčejně (generally) tak špinavé, vlhké a sešlé, že by tam člověk nechtěl ustájit ani koně."

A jinde:

„V glasgowských ‚wynds' bydlí patnáct až třicet tisíc lidí, kteří se stále vyměňují. Tato čtvrt se skládá ze samých úzkých uliček a čtyřhranných dvorů, obyčejně s hnojištěm uprostřed. Třebaže už vnější vzhled těchto míst působil tak odpudivě, nebyl jsem přece jen ještě dost připraven na špínu a bídu uvnitř. V některých z těchto místností, které jsme" (vrchní policejní intendant setník Miller a Symons) „navštívili v noci, našli jsme podlahu pokrytu souvislou vrstvou lidských těl, často patnáct až dvacet, některé oblečené, jiné nahé, ženy i muže, všechno pohromadě. Jejich ložem byla náruč plesnivé slámy s trochou hadrů. Nábytku tu bylo málo nebo žádný, a jediné, co dodávalo těm děrám vzhled obydlí, byl oheň v krbu. Hlavními zdroji výdělku těchto lidí je krádež a prostituce. Nikdo se zřejmě nenamáhá vymést tento Augiášův chlév, toto pandemonium, toto pařeniště zločinnosti, špíny a morové nákazy ve středu druhého největšího města říše. Při zevrubné prohlídce nejubožejších čtvrtí jiných měst jsem nikdy

* — původně městské čtvrti se zvláštní pravomocí, jakási ghetta. *(Pozn. red.)*

** „Arts and Artisans at Home and Abroad". By *J. C. Symons*. [„Řemesla a řemeslníci doma i za hranicemi". Napsal J. C. Symons.] Edinburgh 1839. — Autor, zřejmě sám Skot, je liberál, a tudíž fanatický odpůrce každého samostatného dělnického hnutí. Výše citovaná místa najdeme na str. 116 a násl.

nespatřil nic ani z poloviny tak hrozného, ani co do hloubky mravní a fysické zpustlosti, ani co do poměrné hustoty obyvatelstva. — Většinu domů v této čtvrti označily místní úřady za vetché a neobyvatelné — ale právě ty jsou nejhustěji obydleny, protože podle zákona se z nich nesmí vybírat nájemné."

Velká průmyslová oblast uprostřed britského ostrova, hustě obydlený pás *západního Yorkshiru* a *jižního Lancashiru*, se svými četnými továrními městy si v ničem nezadá s jinými městy. Vlnařský obvod yorkshirského West-Ridingu je rozkošný kraj, krásná zelená vrchovina, jejíž kopce se čím dál na západ tyčí stále příkřeji, až dosahují nejvyššího bodu v strmém hřebenu Blackstone Edge, který je rozvodím mezi Irským a Severním mořem. Údolí řeky Aire, na které leží Leeds, a údolí Calderu, jímž vede dráha z Manchesteru do Leedsu, patří k nejpůvabnějším v Anglii a jsou všude poseta továrnami, vesnicemi a městy; šedé domy z hrubého kamene vypadají tak pěkně a čistě proti začouzeným cihlovým budovám v Lancashiru, že je radost se na ně dívat. Ale přijdeme-li do měst samých, najdeme málo potěšitelného. *Leeds* leží – jak to líčí „Artisan" (na uvedeném místě) a jak jsem si sám ověřil —

„na mírném svahu, sklánějícím se do údolí Airy. Tato řeka se vine městem asi v délce půl druhé míle* a při oblevách nebo prudších lijácích bývá silně rozvodněna. Výše položené západní části města jsou na tak velké město čisté, ale níže položené části u řeky a podél potoků (becks), které se do ní vlévají, jsou špinavé, těsné a již samy o sobě stačí zkrátit život svých obyvatel — zejména malých dětí. K tomu ještě přistupuje strašný stav dělnických čtvrtí kolem Kirkgate, March-Lane, Cross-Street a Richmond-Road, který je způsoben nedlážděnými ulicemi bez kanalisace, bezplánovitě stavěnými domy, četnými dvory, slepými uličkami a naprostým nedostatkem i těch nejprimitivnějších prostředků k udržování čistoty. Když tohle všechno uvážíme, snadno si vysvětlíme, proč je v těchto nešťastných semeništích špíny a bídy tak vysoká úmrtnost. — Když se rozvodní Aire," (která, jak nutno dodat, stejně jako všechny řeky sloužící průmyslu, vtéká do města čistá a průzračná a opouští je na druhém konci hustá a černá a páchnoucí vším možným neřádem) „zaplaví často byty a sklepy, takže se z nich voda musí čerpat na ulici; v takovém případě stoupá voda i tam, kde je kanalisace, ze stok do sklepů**, vydává miasmatické výpary silně smíšené se sirovodíkem a zanechává ohavné usazeniny, velmi škodlivé zdraví. Při jarní zátopě roku 1839 byly účinky

* Všude, kde se mluví o mílích bez bližšího označení, míní se anglická míle, jichž připadá 69 ½ na jeden stupeň rovníku, tedy asi pět na německou míli. [1 angl. míle = 1609,3 m.]

** Nezapomínejme, že tyto „sklepy" nejsou skladovací prostory, ale že v nich bydlí lidé.

takového ucpání stok tak zhoubné, že podle zprávy matričního úřadu připadala v tomto čtvrtletí v této čtvrti na dvě narození tři úmrtí, kdežto všechny ostatní čtvrti měly v témž čtvrtletí tři narození na dvě úmrtí."

Jiné přelidněné čtvrti nemají vůbec stoky nebo jich mají tak málo a tak špatné, že z nich používatelé nemají žádné výhody. U několika bloků domů jsou sklepy jen zřídka kdy suché. V jiných čtvrtích jsou četné ulice plny mazlavého bláta, sahajícího až po kotníky. Obyvatelé se marně pokoušeli čas od času tomu odpomoci lopatami popela; močůvka a splašky z domů se tu neustále drží ve všech prohlubních, dokud je vítr a slunce nevysuší. (Viz zprávu městské rady ve „Statistical Journal" sv. 2, str. 404.) Obyčejná kotáž v Leedsu nezabírá víc než pět čtverečních yardů a skládá se zpravidla ze sklepa, jedné obytné místnosti a jedné ložnice. Tato těsná, ve dne v noci lidmi přeplněná obydlí jsou dalším ohrožením mravnosti a zdravotního stavu obyvatelstva. A jak jsou tato obydlí přeplněna, líčí výše citovaná zpráva o zdravotním stavu dělnické třídy:

„V Leedsu jsme našli bratry a sestry a strávníky obojího pohlaví, sdílející s rodiči jednu ložnici; co z toho vyplývá, to se lidký cit až děsí domyslet."

Stejně to vypadá v *Bradfordu*, který leží sedm mil od Leedsu, uprostřed několika sbíhajících se údolí na černé, páchnoucí říčce. Za krásné neděle, neboť v pracovních dnech je zahaleno šedým mrakem uhelného kouře, skýtá město z okolních kopců nádherný pohled. Ale uvnitř je stejná špína a stejně bídné bytové poměry jako v Leedsu. Starší části města se bez ladu a skladu tísní na příkrých stráních; v ulicích, dvorech a slepých uličkách leží hromady špíny a rumu, domy jsou na spadnutí, nečisté a neobyvatelné. A dole v údolí přímo u řeky jsem našel některé domy, jejichž přízemí, zpola zahrabaná do svahu, byla zcela neobyvatelná. Vůbec jsou čtvrti na dně údolí, kde se krčí dělnická obydlí mezi vysokými továrnami, nejhůře postavené a nejšpinavější z celého města. V novějších čtvrtích, stejně jako v nových čtvrtích ostatních továrních měst, jsou kotáže postaveny v pravidelnějších řadách, ale i ony mají všechny špatné stránky spojené s tradičním způsobem stavění dělnických příbytků, o nichž si promluvíme podrobněji, až budeme psát o Manchesteru. Totéž platí o ostatních městech West-Ridingu,

zejména o *Barnsley*, *Halifaxu* a *Huddersfieldu*. I Huddersfield, který je pro svou pěknou polohu a moderní architekturu zdaleka nejkrásnější ze všech továrních měst Yorkshiru a Lancashiru, má přece jen také své bídné čtvrti; neboť komise, jmenovaná shromážděním občanstva k tomu, aby provedla prohlídku města, podala 5. srpna 1844 tuto zprávu:

„Je všeobecně známo, že v Huddersfieldu jsou celé ulice a mnoho uliček a dvorů nedlážděno, bez kanalisace a stok; že se tam hromadí všelijaké odpadky, smetí a špína, které hnijí a kvasí; že skoro všude se tvoří louže stojaté vody; že jsou proto okolní byty nutně špatné a špinavé a že se z takových míst šíří nemoci, ohrožující zdraví celého města."[101]

Přejdeme-li přes Blackstone-Edge nebo projedeme-li jej železnicí, dostáváme se na klasickou půdu, kde anglický průmysl vytvořil své mistrovské dílo a ze které vyrůstají všechna hnutí anglických dělníků, totiž do *jižního Lancashiru* s *Manchesterem* jakožto hlavním střediskem. Opět máme před sebou krásnou vrchovinu, která se na západ od rozvodí mírně svažuje k Irskému moři s rozkošnými zelenými údolími řek Ribble, Irwel, Mersey a jejich přítoků; kraj, ještě před sto lety většinou močálovitý a řídce obydlený, je dnes poset městy a vesnicemi a je nejlidnatější částí Anglie. Lancashire a hlavně Manchester je kolébkou i střediskem průmyslu britské říše. Manchesterská bursa je barometrem všech výkyvů průmyslového života, v Manchesteru dosáhla moderní technika nejvyššího stupně dokonalosti. Bavlnářský průmysl jižního Lancashiru je příkladem, kam až může dospět využití přírodních sil, vytlačení ruční práce stroji (zejména mechanickým stavem a selfaktorem) a dělba práce; a jestliže jsme předtím zjistili, že tyto tři prvky jsou charakteristickým rysem moderního průmyslu, musíme uznat, že i v nich si bavlnářský průmysl, od počátku až dodnes, udržel prvenství nad všemi ostatními průmyslovými odvětvími. Současně se tu však musely nejúplněji a nejryzeji rozvinout i důsledky moderního průmyslu pro dělnickou třídu a musel se tu objevit průmyslový proletariát ve své nejklasičtější podobě. Ponížení, do něhož dělníka uvrhly používání páry, stroje a dělba práce, a pokusy proletariátu vymanit se z tohoto nedůstojného postavení se také musely právě zde nejvíce přiostřit a zde si je dělník musel nejjasněji uvědomit. Proto tedy, že je Manchester klasickým typem moderního průmyslového města, a pak také proto, že jej znám stejně dobře jako své rodné město – lépe než většina jeho obyvatel – zastavíme se u něho poněkud déle.

Pokud jde o dělnické čtvrti, liší se okolní města od Manchesteru celkem málo — ledaže v nich dělnictvo tvoří pokud možno ještě větší část obyvatelstva. Tato města jsou totiž ryze průmyslová a všechny obchodní záležitosti si obstarávají v Manchesteru a jeho prostřednictvím. Jsou po všech stránkách závislá na Manchesteru, a bydlí v nich tudíž jen dělníci, továrníci a malí obchodníci – kdežto Manchester má přece jen ještě velmi významné obchodní obyvatelstvo, zejména komisionářské i vážené maloobchodní firmy. Proto jsou *Bolton*, *Preston*, *Wigan*, *Bury*, *Rochdale*, *Middleton*, *Heywood*, *Oldham*, *Ashton*, *Stalybridge*, *Stockport* atd., třebaže skoro vesměs města s třiceti, padesáti, sedmdesáti až devadesáti tisíci obyvateli, téměř jen velké dělnické čtvrti, přerušované pouze továrnami a několika hlavními ulicemi, jejichž frontu tvoří obchody, a s několika výpadovými silnicemi, vroubenými zahradami a vilovými domy továrníků. Města sama jsou vystavěna špatně a nepravidelně, se špinavými dvory, ulicemi a zastrčenými uličkami, jsou zakouřená a vypadají velmi nevlídně, protože původně jasně červené cihly, jež jsou zde obvyklým stavebním materiálem, se časem začoudí a zčernají. Sklepní byty jsou tu běžné; tato podzemní doupata se stavějí, kde to jen trochu jde, a bydlí v nich velká část obyvatelstva.

K nejhorším z těchto měst patří vedle Prestonu a Oldhamu *Bolton*, ležící 11 mil severozápadně od Manchesteru. Pokud jsem mohl zjistit, když jsem tam několikrát byl, má Bolton pouze jedinou a k tomu dosti špinavou hlavní ulici, Deansgate, která je zároveň tržištěm, a je to i za nejkrásnějšího počasí tmavá, nevzhledná díra, přestože tu kromě továren stojí jen nízké jednopatrové a dvoupatrové domy. Jako všude, je i zde starší část města zvlášť zchátralá a nezpůsobilá k obývání. Teče tu černá špína, o které se dá těžko říci, zda je to potok či dlouhá řada smrdutých louží, a jen ještě víc zamořuje již beztak nečistý vzduch.

Dále je *Stockport*, který sice leží na cheshirské straně řeky Mersey, přesto však patří k manchesterskému průmyslovému obvodu. Táhne se v těsném údolí podél řeky Mersey, takže s jedné strany se

ulice svažují příkře dolů a na druhé straně zase stejně příkře stoupají vzhůru a dráha z Manchesteru do Birminghamu vede nad městem a celým údolím na vysokém viaduktu. Stockport je v celém obvodu znám jako jedno z nejponuřejších a nejzakouřenějších hnízd a vypadá vskutku, zejména při pohledu s viaduktu, krajně nevlídně. Ale ještě mnohem nevlídněji vypadají kotáže a sklepní byty proletářů, které se táhnou v dlouhých řadách všemi částmi města od dna údolí až na vrcholky kopců. Nepamatuji se, že bych byl v některém jiném městě tohoto okresu viděl tolik obydlených sklepů.

Několik mil severovýchodně od Stockportu leží *Ashton-under-Lyne*, jedno z nejnovějších továrních měst v kraji. Leží na svahu kopce, pod nímž vede průplav a teče řeka Tame, a je celkem vystavěno podle novějšího, pravidelnějšího systému. Pět nebo šest dlouhých rovnoběžných ulic se táhne po úbočí svahu a další ulice, vedoucí dolů do údolí, je v pravém úhlu protínají. Tento způsob stavby vytlačuje všechny továrny z vlastního města, a to i kdyby je nebyla blízkost průplavu a vody přitáhla do údolí, kde stojí těsně jedna vedle druhé a chrlí z komínů hustý kouř. Tím získal Ashton mnohem přívětivější vzhled než většina ostatních továrních měst; ulice jsou široké a čistší, čerstvá červeň cihel působí, že kotáže jsou jako nové a vypadají útulně. Ale nový systém stavby kotáží pro dělníky má i své stinné stránky; každá ulice má svou zastrčenou zadní uličku, k níž vede úzký postranní příchod a která je zato tím špinavější. I v Ashtonu – třebaže jsem tam neviděl budovy, jež by mohly být starší než padesát let, kromě několika domů při vstupu do města – i v Ashtonu jsou ulice, kde jsou staré a sešlé kotáže, na jejichž rozích už cihly nedrží a viklají se, zdi dostávají trhliny, takže uvnitř opadává omítka se stěn; ulice, jejichž nečistý a začouzený vzhled si v ničem nezadá s jinými městy okresu, jen s tím rozdílem, že v Ashtonu je to výjimka, a ne pravidlo.

Jednu míli dále na východ leží *Stalybridge*, rovněž na řece Tame. Přicházíme-li z Ashtonu přes kopec, vidíme na vršcích vpravo i vlevo nádherné vilové domy uprostřed krásných velkých zahrad, většinou v „alžbětinském" slohu, který se má ke gotickému slohu právě tak jako anglikánský protestantismus k apoštolskému římsko-

katolickému náboženství. O sto kroků dále se objeví v údolí Stalybridge – ale jaký příkrý kontrast k nádherným sídlům, příkrý dokonce i ve srovnání se skromnými kotážemi v Ashtonu! Stalybridge leží v úzké úžlabině, plné zákrutů, ještě mnohem užší než údolí u Stockportu; obě její úbočí jsou bez ladu a skladu zastavěna kotážemi, domy a továrnami. Přijdeme-li blíže, vidíme, že hned první kotáže jsou těsné, začouzené, staré a sešlé, a jaké jsou první domy, takové je celé město. Na dně těsného údolí je jen několik ulic; většina jich běží křížem krážem, nahoru a dolů, jedna přes druhou. Protože domy stojí na příkrém svahu, jsou jejich přízemí skoro všude s jedné strany v zemi. S vrchů, odkud se nám město tu a tam objevuje téměř s ptačí perspektivy, můžeme vidět, jaká spousta dvorů, zadních uliček a zastrčených koutů vzniká při takovém zmateném způsobu stavby. K tomu ta hrozná špína, a snadno pochopíme, proč Stalybridge přes své pěkné okolí působí tak odpuzujícím dojmem.

Ale už dost o těchto menších městech. Každé z nich má své zvláštnosti, vcelku však v nich žijí dělníci stejně jako v Manchesteru, a proto jsem vylíčil zvlášť jen svéráznosti ve způsobu, jakým jsou postaveny, a k tomu jen připomínám, že všechny obecnější poznámky o stavu dělnických příbytků v Manchesteru platí plně i o okolních městech. Vraťme se nyní k samému hlavnímu městu.

Manchester leží na úpatí jižního svahu vysočiny, jež se táhne od Oldhamu mezi údolími řek Irwell a Medlock a jejímž posledním výběžkem je *Kersall-Moor*, zároveň dostihová dráha i manchesterský Mons sacer[102]. Vlastní Manchester leží na levém břehu Irwellu, mezi touto řekou a oběma jejími menšími přítoky, Irkem a Medlockem. Na pravém břehu Irwellu, vrouben prudkým zákrutem této řeky, leží *Salford*, dále na západ *Pendleton;* severně od Irwellu leží Horní a Dolní *Brougthon*, severně od Irku *Cheetham Hill;* jižně od Medlocku *Hulme*, dále na východ *Chorlton-on-Medlock*, ještě dále, téměř na východním konci Manchesteru *Ardwick*. Celému tomuto komplexu domů se běžně říká Manchester a má asi čtyři sta tisíc obyvatel, spíše o něco víc. Město samo je vystavěno podivuhodným způsobem; můžete v něm po léta bydlet a denně chodit sem a tam a nepřijdete vůbec do dělnické čtvrti nebo třeba jen do styku

s dělníky – pokud totiž chodíte jen za svými záležitostmi nebo na procházku. A to hlavně proto, že jak bezděčnou, mlčelivou dohodou, tak z vědomého úmyslného záměru jsou dělnické čtvrti co nejpřísněji odděleny od čtvrtí obývaných buržoasií anebo – kde to nejde – alespoň jemnocitně zakryty. Ve středu Manchesteru je dosti rozlehlá obchodní čtvrt, asi půl míle dlouhá a stejně široká, kterou tvoří téměř jen obchodní kanceláře a skladiště (warehouses). Téměř celá čtvrt je neobydlena a v noci prázdná a pustá – jen hlídkující strážníci se zacloněnými svítilnami tu procházejí úzkými a tmavými ulicemi. Touto čtvrtí probíhá několik hlavních tříd, kde je obrovský provoz a ruch a kde jsou v přízemí domů nádherné obchody. V těchto ulicích jsou tu a tam obydlena hořejší poschodí a zde je také na ulici hodně živo až pozdě do noci. Kromě této obchodní čtvrti je celý vlastní Manchester, celý Salford a Hulme, značná část Pendletonu a Chorltonu, dvě třetiny Ardwicku a jednotlivá pásma Cheetham Hillu a Broughtonu – jedinou velkou dělnickou čtvrtí, která se táhne jako pás průměrně půl druhé míle široký kolem dokola obchodní čtvrti. Za tímto pásem bydlí vyšší a střední buržoasie – střední buržoasie v pravidelných ulicích blíž k dělnické čtvrti, zejména v Chorltonu a v níže položených částech Cheetham Hillu, vyšší buržoasie trochu dál ve vilách se zahradami v Chorltonu a Ardwicku nebo na vzdušných výšinách Cheetham Hillu, Broughtonu a Pendletonu – na volném, zdravém venkovském vzduchu, v nádherných pohodlných bytech, kolem nichž jezdí každou čtvrthodinu nebo půlhodinu omnibusy do města. A nejlepší na tom je, že tito bohatí peněžní aristokraté mohou jet nejkratší cestou do svých kanceláří ve středu města všemi dělnickými čtvrtěmi, aniž v nejmenším pozorují, že se dostali do blízkosti té největší špíny a bídy, která všude kolem vládne. Hlavní tepny, které vedou od bursy všemi směry z města, jsou totiž téměř bez přerušení po obou stranách lemovány řadou obchodů, jsou tedy v rukou střední a drobné buržoasie, která už z vlastního zájmu dbá a může dbát na jejich slušný a čistý vzhled. Tyto obchody mají ovšem přece jen určitou spřízněnost s čtvrtěmi, které leží za nimi, a tak jsou v obchodní čtvrti a v blízkosti buržoasních částí města elegantnější než tam, kde zakrývají špinavé dělnické kotáže. Přesto však stačí

skrýt před zraky bohatých pánů a dam se silným žaludkem a slabými nervy bídu a špínu, které jsou neoddělitelným rubem jejich bohatství a přepychu. Tak na př. ulice Deansgate, která vede od starého kostela přímo na jih, je na začátku vroubena skladišti a továrnami, pak obchody druhého řádu a několika pivnicemi, dále na jih, kde opouští obchodní čtvrt, už nevzhlednějšími krámy, které jsou čím dál špinavější a stále častěji se střídají s výčepy a kořalnami, až pak na jižním konci vzhled krámů nepochybně svědčí o tom, že jejich zákazníky jsou dělníci a jen dělníci. Právě tak Market-Street, která vede od bursy na jihovýchod; zprvu skvělé obchody prvního řádu a v hořejších poschodích kanceláře a skladiště, dále (Piccadilly) ohromné hotely a skladiště, ještě dále (London-Road) u Medlocku továrny, hostince, obchody pro nižší buržoasii a dělníky, pak u Ardwick-Green byty pro vyšší a střední buržoasii a odtud počínaje velké zahrady a venkovská sídla pro bohatší továrníky a obchodníky. Známe-li Manchester, můžeme sice podle hlavních ulic *usoudit*, jak vypadají přilehlé čtvrti, ale velmi zřídka lze odtud vidět *skutečné* dělnické čtvrti samy. Vím velmi dobře, že tento pokrytecký způsob stavby je více méně společný všem velkým městům; vím rovněž, že obchodníci v malém už pro charakter svého obchodu musí obsadit hlavní tepny; vím, že se v takových ulicích všude najde víc dobrých než špatných domů a že v jejich blízkosti jsou ceny pozemků vyšší než v odlehlých končinách; ale přitom jsem nikde neviděl, aby dělnická třída byla tak systematicky odříznuta od hlavních ulic, aby se tak jemnocitně zakrývalo všechno, co by mohlo urážet oči a nervy buržoasie, jako je tomu v Manchesteru. A přece právě Manchester je postaven méně podle plánu nebo podle policejních předpisů, naopak mnohem náhodněji než kterékoli jiné město; a uvážím-li horlivá ujišťování buržoasie, že se dělníkům vede znamenitě, pak se mi přece jen zdá, že liberální průmyslníci, manchesterští „big wigs"*, nejsou tak zcela bez viny na tom, že město je postaveno tak cudně.

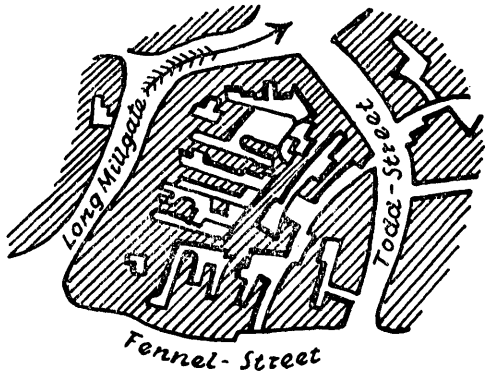
Jen ještě připomenu, že skoro všechny tovární objekty se táhnou podél tří řek nebo různých průplavů protékajících městem, a při-

* Slovní hříčka: velká zvířata, „esa" a zároveň (foneticky) velcí whigové, t. j. liberálové. *(Pozn. red.)*

stoupím nyní k vylíčení dělnických čtvrtí samých. Nejdříve je tu manchesterské Staré město, které leží mezi severní hranicí obchodní čtvrti a Irkem. Zde jsou ulice, i ty lepší, úzké a křivolaké – jako Todd-Street, Long Millgate, Withy-Grove a Shude-Hill – domy špinavé, staré a na spadnutí, a postranní ulice jsou vesměs úplně strašné. Vejdeme-li do Long Millgate od starého kostela, uvidíme hned vpravo řadu staromódních domů, z nichž ani jeden nemá průčelí, které by zůstalo skutečně svislé. Jsou to zbytky starého, předprůmyslového Manchesteru, jehož dřívější obyvatelé se se svými potomky přestěhovali do výstavnějších čtvrtí, a domy, které pro ně už byly příliš špatné, přenechali dělnickému obyvatelstvu, v jehož žilách koluje hodně irské krve. Tato čtvrt se skutečně ničím nesnaží zakrýt svůj dělnický ráz, neboť ani krámy a hospody v ulici se ani v nejmenším nesnaží vypadat alespoň trochu čistě. Ale to všechno ještě není nic proti uličkám a dvorkům v zadních traktech, kam se dostaneme jen úzkými, klenutými průchody, kde se dva lidé nevyhnou. Nelze si ani učinit představu, jak nepořádně, na posměch každému rozumnému stavebnímu plánu jsou tu domy nakupeny, jak se tísní doslova jeden na druhém. A vinu na tom nemají jen budovy, které tu zůstaly z dob starého Manchesteru; zmatek byl dovršen teprve v novější době tím, že se všude tam, kde stavitel dřívější epochy ponechal ještě trochu místa, později přistavovalo a nastavovalo, až konečně nezůstala mezi domy ani píď nezastavěné plochy. Na potvrzení svých slov tu obkresluji malý kousek z plánu Manchesteru – není to ještě ta nejhorší část a ani ne desetina celého Starého města.

Tato kresba dostatečně charakterisuje šílený způsob, jakým je celá čtvrt vystavěna, zejména v blízkosti řeky Irku. Břeh Irku je zde na jižní straně velmi srázný a patnáct až třicet stop vysoký; na tento strmý svah jsou většinou ještě nalepeny tři řady domů nad sebou, z nichž nejníže položená se zvedá přímo z řeky, kdežto průčelí nejvyšší řady je v úrovni hřebene pahorku v ulici Long Millgate. U řeky jsou ještě mezi domy továrny, zkrátka, tato část města je postavena právě tak stísněně a neuspořádaně jako dolní část Long Millgate. Vpravo i vlevo odbočuje z hlavní ulice do četných dvorů spousta klenutých průchodů, a vejdeme-li dovnitř, najdeme tu ta-

kovou špínu a hnusnou nečistotu, že jí není rovno – zvláště ve dvorech vedoucích dolů k Irku, kde jsou nesporně nejhnusnější byty, s jakými jsem se až dosud setkal. V jednom z těchto dvorů, hned u vchodu, kde končí krytý průjezd, stojí záchod, který nemá dveře a je tak zaneřáděný, že se obyvatelé mohou dostat do dvora nebo ven, jen když se probrodí kalužemi rozkládající se moči a výkalů kolem záchodu; je to první dvůr u Irku nad mostem Ducie Bridge, kdyby měl někdo chuť se tam jít podívat. Dole u řeky je několik koželužen, které otravují okolí hnilobným zápachem nevydělaných kožích. Do dvorů pod Ducie Bridge se sestupuje většinou po úzkých,

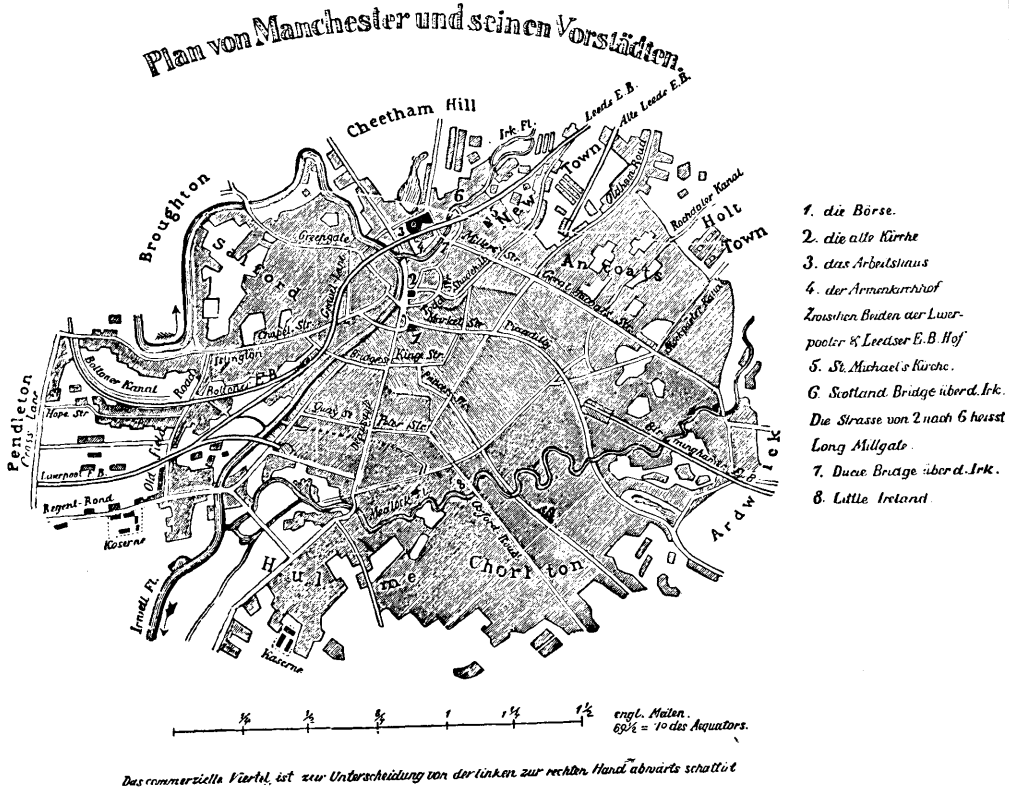

špinavých schodech a do domů se člověk dostane jen přes hromady ssutin a odpadků. První dvůr pod Ducie Bridge se jmenuje Allen's Court a byl v době cholery v takovém stavu, že jej zdravotní policie dala vyklidit, vymést a vykouřit chlorem; dr. Kay podává v jedné brožuře* hrůzostrašný popis, jak to tehdy v tomto dvoře vypadalo. Zdá se, že některé domy tu potom byly strženy a nově postaveny – alespoň s Ducie Bridge je vidět ještě zbořené zdi a vysoké hromady rumu vedle několika domů novějšího původu. Vyhlídka s tohoto

* „The Moral and Physical Condition of the Working Classes, employed in the Cotton Manufacture in Manchester". By *James Ph. Kay*, Dr. Med. 2nd edit. 1832 [„Morální a fysický stav dělníků bavlnářského průmyslu v Manchesteru". Napsal MUDr James Ph. Kay, 2. vydání 1832]. – Zaměňuje dělnickou třídu vůbec s třídou továrních dělníků, jinak výborné dílo.

mostu, jemnocitně zakrytá smrtelníkům menší postavy zídkou do výše člověka, je vůbec charakteristická pro celou tuto čtvrt. V hloubi teče či lépe zahnívá Irk, úzká, jako smůla černá, páchnoucí řeka, plná špíny a odpadků, které vyplavuje na pravý, plošší břeh; v době sucha zbude při tomto břehu dlouhá řada hnusných, černozelených bahnitých louží, z nichž ustavičně vystupují bubliny hnilobných plynů a šíří zápach, který je nesnesitelný dokonce i nahoře na mostě, čtyřicet až padesát stop nad hladinou. Mimo to je řeka ještě co krok zahrazena vysokými jezy, za nimiž se v tlustých vrstvách usazuje bahno a kal a hnije tu. Za mostem proti proudu stojí vysoké koželužny, o něco výše barvírny, mlýny na kosti a plynárny, jejichž splašky a odpadky vesměs putují do Irku, který mimo to přijímá i obsah přilehlých stok a záchodů. Můžeme si tedy představit, co asi tvoří kal, který se tu usazuje. Za mostem po proudu je vidět hromady ssutin, špínu a sešlost dvorů na levém, strmém břehu. Domy stojí těsně za sebou, a protože břeh prudce stoupá, vidíme vždy z každého jen část – všechny jsou do černa začouzené, opryskané, sešlé, s rozbitými okny a okenními rámy. Pozadí tvoří kasárnovité, staré tovární budovy. – Na pravém, plochém břehu stojí dlouhá řada domů a továren – hned druhý dům je zřícenina bez střechy, zavalená rumem, a třetí stojí tak nízko, že nejdolejší poschodí je neobyvatelné, a proto bez oken a bez dveří. Pozadí tu tvoří hřbitov chudých, nádraží liverpoolské a leedské dráhy a za nimi pracovna pro chudé, manchesterská „bastila chudinského zákona", která výhružně shlíží s kopce za vysokými zdmi s cimbuřím jako citadela na protější dělnickou čtvrt.

Nad Ducie Bridge je levý břeh nižší, kdežto pravý příkřejší, ale příbytky po obou stranách řeky jsou spíše ještě horší než lepší. Odbočíme-li tu z hlavní ulice – stále ještě Long Millgate – doleva, jsme ztraceni; bloudíme z jednoho dvora do druhého, hned odbočujeme za roh sem, hned tam, prodíráme se samými těsnými špinavými kouty a chodbami, a za několik minut ztratíme orientaci a nevíme kudy kam. Všude polozbořené nebo úplně rozpadlé budovy – některé jsou skutečně neobydlené, a to už tady znamená mnoho – uvnitř domů málokde prkenná nebo kamenná podlaha, zato skoro všude rozbitá, špatně přiléhající okna a dveře, a ta špína! –

Plán Manchesteru

Hromady ssutin, odpadků a smetí, kam se podíváš; stojaté louže místo stok a zápach, který by sám o sobě stačil jen trochu civilisovanému člověku učinit bydlení v takové končině nesnesitelným. Nedávno prodloužená leedská dráha, která tu vede přes řeku Irk, část těchto dvorků a uliček smetla, zato jiné teprve plně odkryla. Tak na příklad přímo vedle železničního mostu po proudu dolů je dvůr, který špínou a ohavností daleko předčí všechny ostatní, právě proto, že byl až dosud tak odříznutý a zastrčený, že ho člověk jen stěží našel; sám bych ho byl nikdy neobjevil, nebýt mezery vytvořené železničním mostem, ačkoli jsem se domníval, že celou tuto končinu podrobně znám. Po hrbolatém břehu, mezi kůly a šňůrami na prádlo se dostaneme do této změti malých jednopatrových chatrčí o jedné místnosti, z nichž většina nemá podlahu – je to kuchyň, obývací místnost, ložnice, všechno v jednom. V jedné takové díře, sotva šest stop dlouhé a pět široké, jsem viděl dvě postele – ale jaké postele! – které spolu se schody a krbem právě stačily vyplnit celou místnost. V mnoha jiných jsem neviděl *vůbec nic*, ačkoli dveře byly otevřeny a ti, kdo tam bydleli, se o ně opírali. Před dveřmi všude smetí a bahno. Dlažbu pod tím vším nebylo vůbec vidět, jen místy ji člověk nahmatal nohou. Celá tato kupa chlévů obývaných lidmi byla se dvou stran sevřena domy a továrnou, s třetí strany řekou, a kromě úzké pobřežní pěšiny vedl odtud jen ještě úzký průchod – do jiného, skoro stejně bídně stavěného a udržovaného bludiště domků.

Dost o tom! Takto je zastavěn celý břeh Irku, bezplánovitá změť domů bez ladu a skladu, které jsou skoro všechny více méně nepobytelné a jejichž špína uvnitř dokonale odpovídá zaneřáděnému okolí. Jak také mají být tito lidé čistí! Nemají vlastně ani možnost uspokojovat nejpřirozenější, nejvšednější potřeby. Záchody jsou tu takovou vzácností, že jsou buďto celý den obsazené nebo pro mnohé příliš z ruky. Jak se tu lidé mají mýt, když je tu jen špinavá voda z Irku – vodovody nebo pumpy jsou jen ve „slušných" čtvrtích! Nemůžeme za to opravdu dávat vinu těmto helotům moderní společnosti, nejsou-li jejich příbytky o nic čistší než prasečí chlívky, jež zde tu a tam stojí! Vždyť domácí páni se přece také nestydí pronajímat takové byty, jako je oněch šest nebo sedm sklepů na nábřeží

u Scotland Bridge, jejichž podlaha je i za nízkého stavu vody při nejmenším dvě stopy pod hladinou Irku, tekoucího necelých šest stop odtud, nebo jako hořejší poschodí rohového domu na protějším břehu hned nad mostem, jehož přízemí je neobyvatelné a stojí tu s nezabedněnými děrami po oknech a dveřích. To ovšem není v této končině nikde vzácností a takového neobydleného přízemí obvykle používá celé okolí z nedostatku jiného vhodného místa jako záchodu!

Když se vzdálíme od Irku a zajdeme na protější straně Long Millgate znovu mezi dělnická obydlí, přijdeme do poněkud novější čtvrti, táhnoucí se od kostela sv. Michala až k Withy-Grove a Shudehill. Tady je alespoň trochu lepší pořádek; místo chaosu na sebe nalepených domů najdeme tu alespoň dlouhé, rovné ulice a slepé uličky nebo záměrně postavené, většinou čtvercové dvorky. Ne sice už každý jednotlivý dům, ale zato zase každá ulice a každý dvůr se tu staví, jak koho napadne a bez ohledu na polohu ostatních. Ulice vede hned tím, hned oním směrem, každou chvíli uvíznete ve slepé uličce nebo zabočíte za nějaký přistavěný roh a jste zase tam, odkud jste vyšli. Kdo v tomto bludišti nebydlí delší dobu, určitě se tu nevyzná. Větrání ulic a dvorů – dá-li se o něčem takovém v této končině vůbec mluvit – je tedy stejně nedostatečné jako ve čtvrtích u Irku. I když má tato čtvrt určité přednosti proti údolí Irku – domy jsou tu ovšem novější, ulice mají alespoň někde strouhy – je tu zase naproti tomu pod každým domem sklepní byt, což se u Irku najde málokdy, právě proto, že jsou tam domy starší a ledabyle postaveny. Jinak je tu špína, hromady rumu a popela, louže na ulicích stejně jako tam; a ve čtvrti, o níž nyní mluvíme, se kromě toho setkáme ještě s jinou okolností, která nijak nepřispívá k čistotě obyvatelstva, totiž se spoustou vepřů, kteří se tu všude potulují po ulicích a ryjí ve smetištích nebo jsou zavřeni v chlívcích ve dvorech. Obchodníci s vepři si tu pronajímají – stejně jako ve většině dělnických čtvrtí Manchesteru – dvory a stavějí v nich prasečí chlívky. Téměř v každém domě je jeden nebo více takových oddělených koutů, kam obyvatelé házejí všechny odpadky a smetí – vepři z toho tloustnou a vzduch, který se v těchto dvorech, se všech stran zastavěných, stejně nevyměňuje, se nadobro zkazí hnijícími

odpadky a zvířecími výkaly. Touto čtvrtí byla proražena široká, dosti slušná ulice – Millers-Street – která celkem úspěšně zakrývá pozadí. Ale zabloudíte-li ze zvědavosti do některého z četných průchodů vedoucích do dvorů, můžete tento – doslova – svinčík vidět každých dvacet kroků znovu.

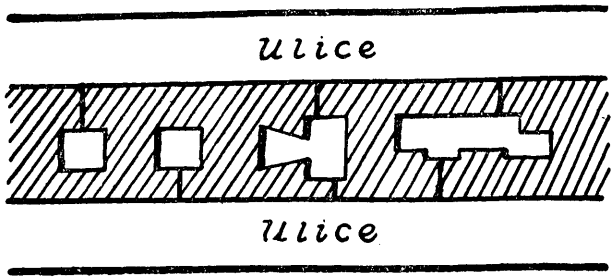
To je manchesterské Staré město – a když znovu pročítám své líčení, musím doznat, že nejen není přehnané, ale zdaleka není dost barvité, aby názorně vystihovalo všechnu špínu, zpustlost a neobyvatelnost, tento způsob, kterým je postavena celá tato čtvrt, čítající nejméně dvacet až třicet tisíc obyvatel, a který je výsměchem všem ohledům na čistotu, vzdušnost a zdraví. A taková čtvrt existuje ve středu druhého města Anglie, prvního továrního města světa! Chce-li někdo vidět, jak málo místa potřebuje v nouzi člověk k pohybu, jak málo vzduchu – a jakého vzduchu! – k dýchání, s jakou nepatrnou civilisací může žít, ať jen přijde sem! Je to ovšem *Staré* město – a toho se zdejší lidé dovolávají, mluvíte-li s nimi o děsném stavu tohoto pekla na zemi – ale co to znamená? Všechno, co v nás vzbuzuje největší odpor a co nás nejvíc pobuřuje, je novějšího data, patří *průmyslové epoše*. Těch několik set domů z dob starého Manchesteru původní obyvatelé už dávno opustili. Teprve průmysl je přecpal spoustami dělníků, kteří v nich nyní bydlí. Teprve průmysl zastavěl každý volný kout těmito starými domy, aby získal přístřeší pro masy, které přitáhl ze zemědělských krajů a z Irska. Teprve průmysl trpí majitelům těchto chlívků, aby je za vysoké nájemné pronajímali lidem jako byty, aby těžili z chudoby dělníků a podkopávali zdraví tisíců pro *své vlastní* obohacování. Teprve průmysl umožnil, že se s dělníkem sotva osvobozeným od nevolnictví už zase nakládá jako s pouhým materiálem, jako s *věcí*, že se musí dát zavřít do bytu, kde by nikdo jiný nebydlel a kde má právo žít za své těžce vydělané peníze, dokud dům nespadne. To dokázal teprve průmysl, který by bez těchto dělníků, bez jejich chudoby a poroby nemohl existovat. Je pravda, že tato čtvrt byla již původně špatně postavena a že se s tím těžko dalo něco dělat – ale přičinili se snad majitelé pozemků nebo městská správa, aby to při pozdějších přestavbách napravili? Naopak, kde byl ještě koutek volný, tam se vlepil dům, kde byl ještě přebytečný východ, tam se

zastavěl. Cena pozemků s rozkvětem průmyslu stoupala, a čím více stoupala, tím bláznivěji se stavělo, bez ohledu na zdraví a pohodlí obyvatelstva – *žádná barabizna není tak špatná, aby se nenašel chudák, který si nemůže dovolit lepší* – rozhodoval jedině co největší zisk. Konečně, je to Staré město, a tím je to pro buržoasii odbyto. Podívejme se tedy, jak vypadá *Nové město* (the New town).

Nové město, také zvané Irské město (the Irish town), se rozkládá za Starým městem na úbočí jílovitého pahorku mezi řekou Irkem a St. George's Road. Zde už to vůbec nevypadá jako město; jednotlivé řady domů nebo komplexy ulic jsou tu roztroušeny daleko od sebe jako malé vesničky na holé, jílovité půdě, kde ani tráva neroste. Domy nebo spíše kotáže jsou ve špatném stavu, neopravované, špinavé, s vlhkými a nečistými sklepními byty. Ulice nejsou ani dlážděny, ani nemají odpady, zato jsou tu početné kolonie vepřů, kteří jsou zavřeni na dvorečcích a ve chlívcích nebo se volně potulují po návrší. Bláta na cestách je tu tolik, že jen při velkém suchu tu nezapadáte na každém kroku po kotníky do bahna. Poblíž St. George's Road se jednotlivá zastavěná místa k sobě přibližují, procházíme souvislou řadou ulic, slepých a postranních uliček a dvorů, které jsou tím směstnanější a nepořádnější, čím více se blížíme středu města. Zato se tu ovšem také častěji vyskytuje dláždění nebo alespoň dlážděné chodníky a strouhy; ale špína, špatné domy a hlavně sklepy jsou tu všude stejné.

Na tomto místě bude vhodné uvést několik všeobecných poznámek o obvyklém způsobu výstavby dělnických čtvrtí v Manchesteru. Viděli jsme, že ve Starém městě bylo ponecháno většinou náhodě, jaký celek domy tvoří. Každý dům je postaven bez ohledu na ostatní, a křivolakým prostorům mezi jednotlivými domy se říká dvory (courts) jen pro nedostatek jiného výrazu. V poněkud novějších částech téže čtvrti a v jiných dělnických čtvrtích, jež pocházejí z prvních let průmyslového rozkvětu, jsou domy uspořádány trochu víc podle plánu. Prostor mezi dvěma ulicemi je rozdělen v pravidelnější, většinou čtyřhranné dvory, asi takto: (Viz plánek na str. 293.) Tyto dvory byly už původně postaveny takto a vedou k nim kryté průchody z ulice. Jestliže dřívější úplně bezplánovitý způsob stavby byl již velmi na újmu zdraví obyvatelstva tím, že znemožňoval

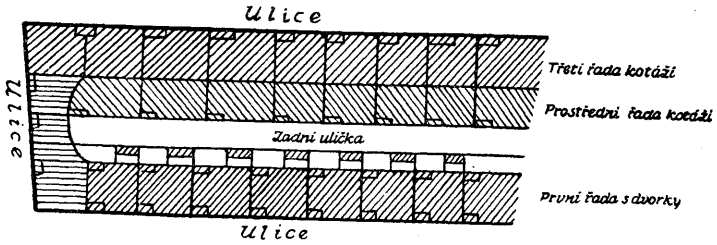
větrání, je tento způsob ještě mnohem nezdravější, protože zavírá dělníky do dvorů se všech stran obklopených budovami. Vzduch se tu prostě ani nehne; uzavřený vzduch dvorů odchází jedině komíny domů, pokud ovšem hoří v kamnech oheň.* Ke všemu ještě jsou řady domů kolem takových dvorů většinou dvojité, postavené po dvou k sobě zadními stěnami, a to už samo stačí úplně zabránit dobrému, důkladnému provětrání. Protože městská policie se o stav těchto dvorů nestará, protože tu všechno, co kdo vyhodí, klidně zůstává ležet, nesmíme se divit špíně, hromadám popela a odpadků, které tu najdeme. Byl jsem ve dvorech – nedaleko Millers-Street – které leží aspoň půl stopy pod úrovní hlavní ulice a nemají ani nejmenší odpad, aby voda, která se tam při deštivém počasí nahromadí, mohla odtékat!

Později se začalo stavět jinak a tento způsob se nyní uplatňuje všeobecně. Dělnické kotáže se teď totiž téměř nikdy nestavějí jednotlivě, nýbrž na tucty, ba na kopy – jediný podnikatel vystaví hned celou ulici nebo několik ulic. Provádí se to takto: jednu frontu – viz následující obrázek – tvoří prvotřídní kotáže, které jsou tak šťastny, že mají zadní vchod a dvoreček, a které vynášejí nejvyšší nájemné. Za zdmi dvorku je úzká zadní ulička (back street), která je na obou koncích zastavěna a k níž vede se strany buď úzký

* A přece tvrdí jeden moudrý anglický liberál — ve „Zprávě komise pro vyšetřování dětské práce" — že tyto dvory jsou veledílem urbanistiky, protože stejně jako řada malých náměstí zlepšily větrání a výměnu vzduchu! Ovšem, kdyby měl každý dvůr dva nebo čtyři široké, proti sobě položené, nahoře otevřené vchody, jimiž by mohl vzduch proudit — ale ony nemají *nikdy* dva, nýbrž jen jeden, málokdy otevřený a téměř vždy jen úzký a překlenutý vchod.

průchod, nebo krytý průjezd. Z kotáží, které stojí čelem do této uličky, se platí nejmenší nájem a ty jsou vůbec nejvíc zanedbané. Zadní zeď mají společnou s třetí řadou kotáží, které vedou na druhou stranu do ulice a z nichž se platí menší nájem než z první, ale větší než z druhé řady. Půdorys ulice vypadá tedy asi takto:

Takovým uspořádáním získá sice první řada kotáží dosti dobré větrání a pro třetí řadu se větrání proti dřívějšímu způsobu alespoň nezhorší. Naproti tomu prostřední řada je při nejmenším stejně špatně větrána jako domy ve dvorech a zadní ulička je stejně špinavá a nevzhledná jako staré dvory. Podnikatelé dávají přednost tomuto způsobu, protože šetří místem a umožňuje ještě účinněji vykořisťovat lépe placené dělníky požadováním vyššího nájemného za kotáže první a třetí řady.

S tímto trojím systémem stavby kotáží se setkáváme v celém Manchesteru, ba v celém Lancashiru a Yorkshiru; leckde se prolínají, ale většinou jsou dost zřetelně odlišeny, takže podle nich můžeme soudit na poměrné stáří jednotlivých částí města. Třetí systém, systém zadních uliček, rozhodně převládá ve velké dělnické čtvrti na východ od St. George's Road, po obou stranách Oldham Road a Great Ancoats-Street, a také v ostatních manchesterských dělnických čtvrtích a předměstích se s tím setkáváme nejčastěji.

V onom velkém obvodu, známém pod jménem Ancoats, stojí podél průplavů většina největších továren Manchesteru. Jsou to obrovské šestipatrové až sedmipatrové budovy, které svými štíhlými komíny čnějí vysoko nad nízké dělnické kotáže. Obyvatelstvo tohoto obvodu tvoří proto hlavně tovární dělníci a v nejhorších ulicích bydlí ruční tkalci. Ulice nejblíž ke středu města jsou nejstarší, a tudíž

nejhorší, ale jsou vydlážděny a mají odpadové stoky; počítám sem nejbližší ulice rovnoběžné s Oldham Road a Great Ancoats-Street. Dále na severovýchod jsou četné nově vybudované ulice; zde vypadají kotáže úpravně a čistě, dveře a okna jsou nová a čerstvě natřená, místnosti uvnitř čistě vybílené; ulice samy jsou vzdušnější, nezastavěné pozemky mezi nimi větší a četnější. To však lze říci jen o menším počtu příbytků; kromě toho je tu skoro pod každou kotáží sklepní byt, mnoho ulic je nedlážděno a bez odpadových stok, ale hlavně celý tento pěkný vzhled je jen zdání, a po prvních deseti letech po něm nebude ani stopy. Jednotlivé kotáže se totiž nestavějí o nic solidněji než celé ulice. Takové kotáže vypadají z počátku úpravně a solidně, masivní cihlové zdi klamou zrak, a procházíme-li *nově postavenou* dělnickou ulicí, aniž si blíže všímáme zadních uliček nebo toho, jak jsou domy postaveny, pak bychom souhlasili s tvrzením liberálních továrníků, že nikde nebydlí dělníci tak dobře jako v Anglii. Přihlédneme-li však blíže, vidíme, že zdi těchto kotáží jsou tak tenké, že tenčí už nejde postavit. Vnější zdi základů, které nesou přízemí a střechu, mají tloušťku nanejvýš jedné cihly, takže v každé vodorovné vrstvě se cihly vedle sebe kladou dlouhou stranou. (▭▭▭▭▭▭) Viděl jsem však mnohé stejně vysoké kotáže, některé dokonce ještě za stavby – jejichž vnější zdi měly tloušťku jen půl cihly, cihly tu nebyly kladeny na šíř, nýbrž po délce, takže na sebe napojovaly úzkou stranou (▯▯▯▯▯▯). To se dělá jednak pro úsporu materiálu, jednak však také proto, že stavebníci nikdy nejsou vlastníky půdy, nýbrž ji podle anglického zvyku jen najímají na dvacet, třicet, padesát nebo devětadevadesát let, a po této době se půda vrací se vším, co na ní stojí, původnímu majiteli, aniž je vlastník povinen za provedené stavby cokoli zaplatit. Nájemce se proto snaží, aby po uplynutí smluvní lhůty byly provedené stavby pokud možná bezcenné. A protože se takové kotáže často stavějí jen dvacet či třicet let před vypršením lhůty, je jasné, že podnikatelé nebudou do kotáží mnoho investovat. Kromě toho tito podnikatelé, většinou zedníci a tesaři nebo továrníci, věnují málo nebo vůbec nic na opravy, jednak aby si tím nezmenšovali

výnos z nájemného, jednak proto, že se blíží doba, kdy pozemek připadne zpět vlastníkovi; také se často stává, že následkem krisí a z nich plynoucí nezaměstnanosti jsou celé ulice prázdné, a tím kotáže velmi rychle pustnou a stávají se neobyvatelnými. Skutečně se všeobecně počítá, že dělnické byty jsou obyvatelné průměrně jen čtyřicet let. Zní to dost podivně, vidíme-li krásné, masivní zdi nově vystavěných kotáží, které vypadají, jako by měly přetrvat staletí – ale přece je tomu tak; to, že se skrblí už při stavbě, že se kotáže neopravují a zůstávají často prázdné, že se nájemníci ustavičně rychle střídají, a k tomu spoušť, kterou nadělají obyvatelé, hlavně Irové, v posledních deseti letech, kdy se tam ještě dá bydlet, tím, že někdy všechno, co je ze dřeva, odtrhají a spálí – to všechno působí, že za čtyřicet let jsou z těchto kotáží zříceniny. Proto také obvod Ancoats, který byl postaven teprve v době rozkvětu průmyslu, většinou dokonce teprve v tomto století, má přesto spoustu zchátralých domů na spadnutí, dokonce většina domů je tu už teď v posledním stadiu obyvatelnosti. Nechci mluvit o tom, kolik kapitálu se takto promrhá a že by stačilo obětovat jen o něco málo víc už při stavbě a na pozdější opravy, aby celá čtvrť mohla být po mnoho let udržována v čistém, slušném a obyvatelném stavu. Jde mi teď jen o stav domů a životní podmínky jejich obyvatel, a tu je třeba především říci, že neexistuje škodlivější a víc demoralisující způsob, jak ubytovat dělnictvo, než právě tento. Dělník je nucen bydlet v takových sešlých kotážích, protože na lepší bydlení nemá nebo protože v blízkosti jeho továrny lepší nejsou, možná i proto, že patří jeho zaměstnavateli, a ten ho vezme do práce jen tehdy, když se do takového bytu nastěhuje. S těmi čtyřiceti lety se to ovšem všude tak přesně nedodržuje, neboť jde-li o byty v hustě zastavěné části města, a jsou-li tudíž při vysokém pachtovném z pozemků dobré vyhlídky, že se vždy najdou nájemníci, snaží se je podnikatelé přece jen udržet v trochu obyvatelném stavu déle než čtyřicet let; ale i pak nedělají určitě nic víc než to nejnutnější a tyto opravované byty jsou právě nejhorší. Občas, při hrozících epidemiích, bývá jinak velmi ospalé svědomí zdravotní policie poněkud vyburcováno, a tu pak podniká policie šťáry v dělnických čtvrtích, zavírá celé řady sklepů a kotáží, jako se to na př. stalo

s několika ulicemi nedaleko Oldham-Road; ale to nikdy netrvá dlouho, zakázané byty najdou zase brzy obyvatele a majitelé udělají nejlépe, hledají-li si hned zas nájemníky – je totiž známo, že zdravotní policie zas hned tak nepřijde!

Tato východní a severovýchodní strana Manchesteru je jediná, k níž buržoasie nepřistavovala své domy – a to proto, že po deset nebo jedenáct měsíců v roce vane západní a jihozápadní vítr, který sem zahání kouř ze všech továren, a těch není málo. Ten ať si dýchají dělníci sami!

Jižně od Great Ancoats-Street leží velká, polozastavěná dělnická čtvrť – kopcovitý, holý pruh země s jednotlivými nepravidelnými řadami nebo bloky domů. Mezi tím prázdná staveniště, nerovná jílovitá půda bez trávy, a proto za deštivého počasí téměř neschůdná. Kotáže jsou vesměs špinavé a staré, stojí často v hlubokých prohlubních a připomínají vůbec Nové město. Pruh, který protíná birminghamská železnice, je nejhustěji zastavěn, a tedy také nejhorší. Zde teče v nesčetných zákrutech řeka Medlock údolím, jež si místy v ničem nezadá s údolím Irku. Po obou březích stejně černé, stojaté a páchnoucí řeky táhne se od jejího vtoku do města až k soutoku s řekou Irwell široký pás továren a dělnických příbytků, jež jsou vesměs v nejhorším stavu. Břeh je většinou příkrý a zastavěný až k řece, stejně jako jsme to viděli u Irku. Stavba domů a uspořádání ulic je stejně špatné, ať na straně Manchesteru nebo Ardwicku, Chorltonu nebo Hulmu. Nejhnusnější část – kdybych měl psát zevrubně o všech, nebyl bych nikdy hotov – leží však na manchesterské straně, hned na jihozápad od Oxford-Road, a říká se jí Malé Irsko (Little Ireland). V dosti hluboké kotlině, obtékané v půlkruhu Medlockem a na všech čtyřech stranách obklopené vysokými továrnami, strmými zastavěnými břehy nebo náspy, leží ve dvou skupinách asi 200 kotáží, většinou vždy dva byty opřeny o sebe zadní zdí, a tady bydlí dohromady asi 4000 lidí, skoro vesměs Irů. Kotáže jsou staré, špinavé a maličké. Ulice křivolaké, hrbolaté, zčásti nedlážděné a bez odpadů. Všude kolem spousta smetí, odpadků, hnusného bláta mezi smrdutými louženi, které svými výpary zamořují ovzduší, beztak už dusné a těžké kouřem z tuctu továrních komínů. Potuluje se tu množství otrhaných žen a dětí,

stejně špinavých jako vepři, kteří se spokojeně ryjí ve smetištích a v loužích – zkrátka, celé hnízdo skýtá tak nepříjemný a odpuzující pohled, jaký neposkytují ani nejhorší dvory při břehu Irku. Lidé, kteří žijí v těchto polorozpadlých kotážích, za rozbitými okny zalepenými olejovaným plátnem, za popraskanými dveřmi s uhnívajícími veřejemi nebo dokonce v tmavých, mokrých sklepích, v této nepopsatelné špíně a zápachu, v tomto jakoby schválně uzavřeném ovzduší – tito lidé musí být opravdu na nejnižším stupni lidství. To je dojem a závěr, který se vám vnucuje, už když se na celou tuto končinu díváte zvenčí. Ale co říci, slyšíte-li, že v každém tom domku, který má nanejvýš dvě místnosti a podkroví, a leda snad ještě sklep, bydlí průměrně dvacet lidí, že v celém tomto obvodu připadá asi na 120 lidí jediný záchod – ovšem většinou úplně nepoužitelný – a že přes veškeré domluvy lékařů, přes rozhořčení, které se v době cholery nad stavem Malého Irska zmocnilo zdravotní policie, je dnes, léta páně 1844, přesto skoro všechno v témž stavu jako roku 1831? Dr. Kay vypráví*, že nejen sklepy, nýbrž i přízemní byty všech domů v tomto obvodu jsou vlhké; že před nějakou dobou byl určitý počet sklepů zasypán hlínou, ale lidé hlínu postupně zase vynesli a nyní v nich bydlí Irové, že v jednom sklepě ustavičně prosakovala voda děrou ucpanou jílem, protože podlaha sklepa byla níže než hladina řeky, takže jeho obyvatel, ruční tkadlec, musel každé ráno vodu vynášet a vylévat ji na ulici!

Poněkud níže na levém břehu Medlocku leží Hulme, který je vlastně jedinou velkou dělnickou čtvrtí a kde to vypadá skoro úplně stejně jako v Ancoats. V hustěji zastavěných obvodech jsou domy většinou špatné a na spadnutí, v méně zalidněných jsou stavby novější a vzdušnější, ale většinou se topí v blátě. Všechny kotáže jsou tu vlhké a postaveny na jeden způsob, se zadními uličkami a sklepními byty. Na protějším břehu Medlocku, ve vlastním Manchesteru, leží druhá velká dělnická čtvrt, která se táhne po obou stranách Deansgate až k obchodní čtvrti a zčásti si v ničem nezadá se Starým městem. Zvláště v bezprostřední blízkosti obchodní čtvrti, mezi Bridge-Street a Quay-Street, Princess-Street a Peter-Street, jsou místy domy na sebe namačkány ještě hůř než v nejtěsnějších dvo-

* *Dr. Kay* v citovaném díle.

rech Starého města. Najdeme tu dlouhé, úzké ulice, mezi nimi těsné, nepravidelné dvorky, a průchody, jejichž vchody a východy jsou umístěny tak nepořádně, že se člověk v tomto bludišti každou chvíli octne ve slepé uličce, nebo nezná-li přesně každý průchod a každý dvůr, vyjde úplně jinde, než chtěl. V těchto stísněných, sešlých a špinavých končinách bydlí podle dr. Kaye nejzchátralejší spodina z celého Manchesteru, která se živí krádežemi nebo prostitucí, a podle všeho je tomu tak dodnes. Když i tu provedla zdravotní policie roku 1831 prohlídku, našla v tomto obvodě stejnou špínu jako u Irku nebo v Malém Irsku (že to ani dnes není o mnoho lepší, to mohu dosvědčit) a mimo jiné zjistila, že v Parliament-Street je pro tři sta osmdesát lidí a v Parliament-Passage na třicet hustě obydlených domů jen jediný záchod.

Přejdeme-li přes Irwell do Salfordu, najdeme na jednom z poloostrovů, jež tvoří tato řeka, město s osmdesáti tisíci obyvateli, které je vlastně velikou dělnickou čtvrtí, protatou jedinou širokou třídou. Salford, kdysi význačnější než Manchester, byl tehdy hlavním městem celého okolního obvodu, který se ještě podle něho jmenuje (Salford Hundred). Proto i tam najdeme dosti starou, a tudíž dnes velmi nezdravou, špinavou a sešlou čtvrt, která leží proti starému manchesterskému kostelu a je ve stejně špatném stavu jako Staré město na druhém břehu Irwellu. Dál od řeky leží novější čtvrt, která je však rovněž už přes čtyřicet let stará, a proto značně zchátralá. Celý Salford je postaven ve dvorech a úzkých uličkách, které jsou tak těsné, že mi připomínaly nejužší uličky, které jsem kdy viděl, totiž úzké uličky v Janově. Po této stránce je Salford postaven vcelku ještě značně hůř než Manchester a stejně je tomu i s čistotou. Jestliže policie v Manchesteru kontrolovala dělnické čtvrti alespoň jednou za čas – vždy za šest až deset let – uzavřela nejhorší byty a dala vymést nejšpinavější místa tohoto Augiášova chléva, neudělala v Salfordu zřejmě vůbec nic. Úzké postranní ulice a dvory Chapel-Street, Greengate a Gravel-Lane nebyly jistě čištěny od svého založení. Nyní tamtudy vede na vysokém viaduktu liverpoolská dráha, která smetla leckterý z těch nejšpinavějších koutů, ale co je to platné? Jedete-li po tomto viaduktu, vidíte i shora dost špíny a bídy, ale dáte-li si práci a tyto uličky projdete

a nahlédnete otevřenými dveřmi a okny do sklepů a domů, můžete se na každém kroku přesvědčit, že salfordští dělníci žijí v bytech, v nichž je čistota a pohodlí úplnou nemožností. Totéž shledáme i v zastrčenějších končinách Salfordu, v Islingtonu, podél Regent-Road a za boltonskou drahou. Dělnické příbytky mezi Oldfield-Road a Cross-Lane, kde je po obou stranách Hope-Street mnoho dvorů a ulic v nejhorším stavu, závodí ve špíně a stísněnosti s manchesterským Starým městem; v této končině jsem našel muže, kterému podle vzhledu bylo šedesát let a který bydlel v kravském chlévě – na čtyřhrannou bednu bez oken, bez kamenné nebo dřevěné podlahy nasadil jakýsi komín, postavil si tam postel a bydlel tam, ačkoli tam vetchou, propadlou střechou zatékalo. Muž byl příliš starý a slabý, takže nemohl pravidelně pracovat; živil se tím, že na kolečku vyvážel hnůj a pod. Hned u jeho chléva byla kaluž hnojůvky.

To jsou tedy různé dělnické čtvrti Manchesteru, jak jsem je měl příležitost sám pozorovat po dvacet měsíců. Shrneme-li výsledek našeho putování těmito končinami, musíme říci, že téměř všech tři sta padesát tisíc dělníků v Manchesteru a jeho předměstích bydlí ve špatných, vlhkých a špinavých kotážích, že ulice s těmito příbytky jsou většinou v nejhorším a nejšpinavějším stavu a jsou stavěny bez nejmenšího zřetele na vzdušnost, jedině se zřetelem na zisk stavebníků – zkrátka, že v manchesterských dělnických bytech jsou čistota, pohodlí a tudíž i domácký život naprosto nemožné. Že v těchto bytech se může cítit doma jen tělesně nezdravý, degradovaný člověk, který ztratil lidskou tvářnost a duševně i mravně klesl na úroveň zvířat. Nejsem sám, kdo to tvrdí; viděli jsme, že dr. Kay to popisuje stejně, a navíc ještě uvedu slova jednoho liberála, uznávané a velmi vážené autority továrníků, fanatického odpůrce jakéhokoli samostatného dělnického hnutí, slova pana *Seniora**:

„Když jsem procházel obydlími továrních dělníků v Irském městě, Ancoatsu

* *Nassau W. Senior*, „Letters on the Factory Act to the Rt. Hon. the President of the Board of Trade (Chas. Poulett Thompson Esq.)" [„Dopisy o továrním zákonu, adresované veleváženému panu ministrovi obchodu (Charles Poulett Thompsonovi)"], Londýn 1837, str. 24.

a Malém Irsku, jen jsem žasl, jak je možno uchovat si v takových bytech jakž takž zdraví. Při stavbě těchto měst — neboť rozlohou a počtem obyvatelstva jsou to skutečně města — se nedbalo naprosto na nic kromě bezprostředního zisku spekulujících stavebníků. Tesař se spojí se zedníkem a koupí" (t. j. najmou na určitý počet let) „řadu stavebních pozemků a postaví na nich tak zvané domy. Na jednom místě jsme našli celou ulici, která byla postavena nad příkopem, aby se ušetřily náklady na hloubení sklepů — nikoli prostorů na haraburdí a uložení topiva a pod., ale sklepů, kde se bydlí. *Ani jediný dům v této ulici nezůstal uchráněn před cholerou.* Ulice v těchto předměstích jsou vesměs nedlážděné, s hnojištěm nebo louží uprostřed, domy jsou postaveny zadními stěnami k sobě, bez ventilace nebo odvodnění, a často celé rodiny obývají nějaký kout ve sklepě nebo v podkroví."

Zmínil jsem se už o tom, jakou nezvyklou aktivitu vyvíjela zdravotní policie v Manchesteru v době cholery. Když se totiž tato epidemie začala přibližovat, zachvátila buržoasii tohoto města všeobecná hrůza. Najednou si vzpomněli na nezdravé příbytky chudiny a třásli se při pomyšlení, že by se každá taková bídná čtvrť mohla stát semeništěm nákazy, odkud by se zhouba šířila všemi směry do bytů majetných tříd. Ihned byla jmenována zdravotní komise, aby prozkoumala tyto obvody a podala městské radě přesnou zprávu o jejich stavu. Dr. Kay, sám člen komise, která prozkoumávala každý jednotlivý policejní obvod zvlášť, až na jedenáctý, uvádí jednotlivé výňatky z této zprávy. Inspekce byla provedena celkem v 6951 domech – ovšem jen ve *vlastním* Manchesteru, nikoli tedy v Salfordu a ostatních předměstích. Z těchto domů 2565 nutně potřebovalo uvnitř vybílit vápnem, u 960 nebyly včas provedeny nezbytné opravy (were out of repair), 939 mělo nedostatečnou kanalisaci, 1435 bylo vlhkých, 452 špatně větraných, 2221 bez záchodů. Z prohlédnutých 687 ulic bylo 248 nedlážděných, 53 jen částečně dlážděných, 112 bez dostatečného přístupu vzduchu, v 352 ulicích byly stojaté louže, hromady smetí, odpadků a pod. – Samozřejmě, že vymést takový Augiášův chlév před příchodem cholery bylo zhola nemožné; proto se radní páni spokojili vyčištěním několika nejhorších doupat a jinak nechali všechno při starém – a je jasné, že na vyčištěných místech se za několik měsíců znovu rozmohla stará špína, jak dokazuje Malé Irsko. O vnitřku těchto bytů referuje táž komise podobně, jak to už známe z Londýna, Edinburghu a jiných měst:

„Často spí celá irská rodina namačkána na jedné posteli; často zakrývá hromada špinavé slámy a pokrývky ze staré pytloviny nerozeznatelnou kupu lidí, stejně zchátralých nedostatkem, tupostí a nepořádným životem. Často našli inspektoři v domě o dvou místnostech dvě rodiny; v jedné místnosti všichni spali, druhá byla společnou jídelnou a kuchyní; a často bydlelo v jedné vlhké sklepní místnosti více rodin pohromadě, takže se tu v zamořeném vzduchu tísnilo dvanáct až šestnáct lidí; k těmto a jiným zdrojům nemocí přistupuje dále to, že se tu ještě ke všemu chovají v místnostech prasata a vyskytují se tu i jiné odporné nešvary nejhnusnějšího druhu.“*

Musíme dodat, že mnoho rodin, jež mají samy jen jednu místnost, přibírá si za peníze ještě strávníky a nocležníky a že takoví strávníci obojího pohlaví nezřídka spí dokonce s manžely v jedné posteli, a na př. případ, kdy muž, jeho žena a jeho dospělá švagrová spali v jedné posteli, byl podle „Zprávy o zdravotním stavu dělnické třídy“ zjištěn v Manchesteru šestkrát i vícekrát. Společných noclehárен je i tady velmi mnoho. Dr. Kay udává, že roku 1831 jich bylo ve vlastním Manchesteru na 267, a od té doby jejich počet jistě značně vzrostl. Každá taková noclehárna pojme dvacet až třicet hostů, dohromady tedy každou noc poskytují nocleh pěti až sedmi tisícům lidí. Ráz noclehárен a jejich návštěvníků je stejný jako v jiných městech. V každé místnosti pět až sedm lůžek přímo na holé zemi a na ně se uloží tolik lidí, kolik přijde a jak zrovna přijdou. Jaké fysické a mravní ovzduší vládne v těchto doupatech neřesti, o tom snad nemusím mluvit. Každý z těchto domů je líhní zločinů a dějištěm činů, proti nimž se lidskost bouří a k nimž by snad nikdy nedošlo, nebýt takové násilné centralisace nemravnosti. Počet osob bydlících ve sklepních místnostech činí podle *Gaskella*** ve vlastním Manchesteru na 20.000. „Weekly Dispatch“

* *Dr. Kay* v citovaném díle, str. 32.

** *P. Gaskell*, „The Manufacturing Population of England, its Moral, Social and Physical Condition, and the Changes, which have arisen from the Use of Steam-Machinery. With an Examination of Infant Labour“. „Fiat Justitia“. [„Průmyslové obyvatelstvo Anglie, jeho morální, sociální a fysické poměry, jakož i změny způsobené zavedením parního stroje. S pojednáním o dětské práci“. „Fiat Justitia“.] 1833. — Líčí hlavně postavení dělníků v Lancashiru. Autor je liberál, psal však v době, kdy velebit „štěstí“ dělníků ještě nepatřilo k liberalismu. Proto je ještě nezaujatý a smí ještě vidět zlořády současného stavu, zejména továrního systému. Zato ale psal také ještě *před* ustavením Komise pro vyšetřování v továrnách a přejímá z nespolehlivých pramenů mnoho tvrzení, která později zpráva komise vyvrátila. Spisu, i když je celkem dobrý, musíme

udává „podle oficiálních zpráv“, že ve sklepních bytech bydlí 12% dělnické třídy, což by se s tím shodovalo – počítáme-li celkový počet dělníků 175.000, je 12% 21.000. V předměstích jsou sklepní byty *při nejmenším* stejně četné, takže počet osob, jež bydlí ve sklepích v Manchesteru a jeho předměstích, nebude o mnoho menší než 40.000 až 50.000. Tolik o dělnických bytech ve velkých městech. Jak je uspokojena potřeba přístřeší, bude měřítkem pro to, jak jsou uspokojeny všechny ostatní potřeby. Je samozřejmé, že v těchto špinavých brlozích mohou bydlet jen otrhaní, špatně živení lidé. A tak tomu také skutečně je. Dělníci jsou převážnou většinou velmi špatně oblečeni. Už samy látky, z nichž jsou jejich šaty ušity, nejsou nejvhodnější; plátno a vlna u mužů i žen téměř vymizely a na jejich místo nastoupila bavlna. Košile jsou z bíleného nebo pestrého kartounu, také oděvy žen jsou většinou z potištěného kartounu, rovněž vlněné sukně se na šňůrách na prádlo skoro neuvidí. Muži mají většinou kalhoty z bavlněného sametu nebo z jiné těžké bavlněné látky, kabáty a kazajky ze stejného materiálu. Bavlněný samet (fustian) se dokonce stal příslovečným oblekem dělníků – říká se jim fustian jackets* i oni sami si tak říkají na rozdíl od pánů v soukenných oblecích (broad-cloth), kteréhožto názvu se rovněž používá k označení buržoasie. Když za povstání roku 1842 přišel do Manchesteru vůdce chartistů Feargus O'Connor, objevil se za bouřlivého potlesku dělníků v obleku z bavlněného sametu. Klobouky nosí v Anglii běžně i dělníci, a to klobouky nejrůznějších tvarů, kulaté, kuželovité nebo válcovité, s širokou i úzkou střechou nebo vůbec bez střechy – jen mladší dělníci v továrních městech nosí čepice. Kdo nemá klobouk, složí si z papíru nízkou, čtyřrohou čapku. Celé oblečení dělníků – i když je v dobrém stavu – je pro tamější podnebí nevhodné. Vlhké anglické podnebí, které svými náhlými změnami způsobuje více nachlazení než kterékoli jiné klima, nutí skoro všechny příslušníky majetných tříd nosit na horní části těla flanelové prádlo; téměř všeobecně se užívá flanelových

z tohoto důvodu a také proto, že Gaskell stejně jako dr. Kay zaměňuje dělnickou třídu vůbec s továrními dělníky, používat, pokud jde o jednotlivosti, jen opatrně. Dějiny vývoje proletariátu, uvedené v úvodu, jsou převzaty hlavně z této práce.

* — manšestrové kazajky. *(Pozn. red.)*

šál, kazajek a nátělníků. Pro dělnickou třídu je nejen takové prádlo nedostupné, ale nemůže si vůbec dopřát téměř nikdy pro své oblečení ani jedinou vlněnou nitku. Hrubé bavlněné látky, třebaže silnější, tužší a těžší než vlněné, chrání přesto mnohem méně před zimou a vlhkem, pro svou tloušťku a vlastnosti materiálu pomaleji schnou a jsou přitom řidší než valchované vlněné sukno. A může-li si dělník někdy pořídit sváteční vlněný kabát, musí jít do jednoho z „levných obchodů", kde dostane špatné sukno, tak zvaný „devil's dust"*, vyrobený „jen na prodej, nikoli k nošení", který se za čtrnáct dní roztrhá či prodře – anebo si musí koupit u vetešníka starý obnošený kabát, který má nejlepší doby už dávno za sebou a který mu bude konat dobré služby jen několik týdnů. Ke všemu ještě má většina své šatstvo ve velmi špatném stavu a občas musí lepší kusy zanést do zastavárny. A velmi, velmi mnozí, zejména Irové, mají místo šatů hotové hadry, které často už ani nelze spravovat nebo na nichž už pro samé záplaty nelze rozeznat původní barvu. Angličané nebo Anglo-Irové přesto ještě přišívají další a další záplaty a dotáhli to v tomto umění ku podivu daleko – vlna nebo pytlovina na bavlněný samet nebo obráceně, to je jim jedno; ale praví, přistěhovalí Irové skoro nikdy nezáplatují, jen v nejkrajnějším případě, když už by se šaty rozpadly na dva kusy. Obyčejně jim lezou cáry košile děrami kabátu nebo kalhot; nosí, jak říká Thomas Carlyle**,

„oblek z hadrů, jejž svlékat a oblékat je jedna z nejtěžších operací, kterou podnikají jen o svátcích a za obzvláště příznivých okolností".

Irové zavedli také chození na boso, dříve v Anglii neznámé. Nyní vidíme ve všech továrních městech mnoho bosých lidí, hlavně dětí a žen, a tento zvyk se ponenáhlu ujímá i u chudších Angličanů.

Stejně jako s oblečením je to i se stravou. Dělníci dostanou to, co už je pro majetnou třídu příliš špatné. Ve všech velkých anglických městech můžeme koupit prvotřídní zboží, ale je ukrutně drahé; dělník, který musí s těmi svými několika groši opatrně hospo-

* Doslova: „čertův prach" — látka zhotovená ze starých vlněných hadrů rozemletých na stroji, anglicky zvaném „devil" (čert). *(Pozn. red.)*

** *Thomas Carlyle*, „Chartism" [„Chartismus"], Londýn 1840, str. 28. — O Thomasu Carlylovi viz dále.

dařit, nemůže tolik vydávat. Mimo to je výplata většinou až v sobotu večer – začalo se už s výplatou v pátek, ale toto velmi dobré zařízení ještě zdaleka není všeobecné – a tak dělník přijde na trh teprve v sobotu ve čtyři, v pět nebo v sedm hodin, když už všechno lepší zboží dopoledne přebrala buržoasie. Ráno trh oplývá nejlepším zbožím, ale když přijdou dělníci, je to nejlepší pryč, ovšem i kdyby to tam ještě bylo, stejně by si to asi nemohli koupit. Brambory, které dělník kupuje, jsou většinou špatné, zelenina zvadlá, sýr starý a špatné jakosti, slanina žluklá, maso hubené, staré, tuhé, ze starých, často nemocných nebo pošlých zvířat – leckdy už napolo zkažené. Dělníky zásobují většinou malí kramáři a hokynáři, kteří skupují špatné zboží, a proto mohou prodávat tak levně. Nejchudší dělníci, i když kupují zboží nejhorší jakosti, musí si vypomáhat ještě i jinak, aby se svou hubenou mzdou vůbec vyšli. Protože v sobotu ve dvanáct hodin v noci musí být všechny krámy zavřeny a v neděli se nesmí nic prodávat, prodává se mezi desátou a dvanáctou hodinou za směšně nízkou cenu zboží, které by se jinak do pondělka zkazilo. Co však ještě v deset hodin zůstane neprodáno, z toho je devět desetin již v neděli ráno nepoživatelné. A právě toto zboží bývá nedělním obědem nejchudší třídy. Maso, které dostávají dělníci, je velmi často nepoživatelné – ale protože už je jednou koupili, musí je také sníst. Dne 6. ledna (nemýlím-li se) roku 1844 konal se v Manchesteru výroční soud na trhu (court leet), kde bylo odsouzeno jedenáct obchodníků s masem, protože prodávali nepoživatelné maso. U každého z nich bylo nalezeno a zabaveno buď celé dobytče, nebo vepř, nebo několik ovcí, nebo 50 – 60 liber masa už v úplně nepoživatelném stavu. Jednomu bylo zabaveno 64 nadívaných vánočních hus, které se neprodaly v Liverpoolu, a byly proto dopraveny do Manchesteru, kam přišly na trh zkažené a zapáchající. Celá aféra i se jmény a výměry trestu byla tehdy vylíčena v listě „Manchester Guardian"[103]. Za šest týdnů, od 1. července do 14. srpna, uveřejnil týž list tři případy téhož druhu; podle čísla z 3. července bylo v Heywoodu zkonfiskováno dvousetlibrové prase, které našli mrtvé a částečně v rozkladu a v tom stavu u řezníka rozsekali a prodávali. Podle čísla z 31. července byli dva řezníci ve Wiganu, z nichž jeden se již dříve dopustil téhož provinění,

odsouzeni k 2 a 4 librám št. pokuty za prodej nepoživatelného masa a podle čísla z 10. srpna bylo u jednoho hokynáře v Boltonu zabaveno a veřejně spáleno 26 nepoživatelných šunek a hokynář potrestán pokutou 20 šilinků. To však ještě nejsou ani zdaleka všechny případy, dokonce ani ne průměr za dobu šesti týdnů, podle něhož by se dal vypočítat roční průměr – bývají období, kdy každé číslo „Guardianu", vycházejícího dvakrát týdně, přináší zprávu o takovém případu buď z Manchesteru, nebo z okolních továrních obvodů. A uvážíme-li, kolik případů musí ujít pozornosti, když tržiště, která se táhnou podél všech hlavních ulic, jsou tak rozlehlá a kontroly tržních inspektorů tak vzácné – jak bychom si jinak mohli vysvětlit drzost, s jakou se prodávají celé zkažené kusy dobytka? – uvážíme-li, jak velké je asi pokušení při uvedených nepochopitelně nízkých pokutách – uvážíme-li, v jakém stavu takový kus masa už musí být, aby jej dozorci zkonfiskovali jako zcela nepoživatelný, pak není možno věřit, že dělníci dostávají v průměru dobré a výživné maso. Ale buržoasie je ve své hrabivosti šidí i jinak. Obchodníci a továrníci falšují všechny potraviny naprosto neodpovědně a s největší bezohledností k zdraví těch, kdo je mají jíst. Citovali jsme už „Manchester Guardian", nyní si poslechněme jiný buržoasní list – beru rád za svědky své odpůrce – slyšme „Liverpool Mercury":

„Solené máslo se prodává za čerstvé buď tak, že se hrouda obalí vrstvou čerstvého másla, nebo že se navrch vyloží na ochutnání libra čerstvého, a když zákazník ochutná, prodá se mu solené, anebo se sůl vymáčí a máslo se prodává jako čerstvé. Do cukru se míchá roztlučená rýže nebo jiné laciné příměsi a prodává se za plnou cenu. Odpadky z mydláren se rovněž smíchají s jinými přísadami a prodávají za cukr. Do mleté kávy se míchá cikorka nebo jiné levné náhražky, ba i do nemleté se míchá náhražka ve tvaru kávových zrnek. Do kakaa se často dává jemná hnědá hlinka, která se roztírá se skopovým lojem, aby se s pravým kakaem lépe vázala. Čaj se míchá s trnkovým listím a jiným neřádstvem nebo se vyvařený čaj usuší a vypraží na horkých měděných plátech, aby nabyl původní barvy, a prodává se jako čerstvý. Pepř se míchá s prachem ze slupek a pod., portské víno se přímo uměle vyrábí (z barviv, lihu atd.), vždyť je známo, že jen v Anglii se ho vypije víc, než se ho v celém Portugalsku urodí; do tabáku se namíchávají různé hnusné náhražky všeho druhu a ve všech podobách, ve kterých se toto zboží prodává."

(K tomu mohu dodat, že pokud jde o všeobecné falšování tabáku, prohlásilo veřejně loni v létě několik nejváženějších obchodníků s tabákem v Manchesteru, že žádný takový obchod se bez falšování nemůže udržet a že žádný doutník, který stojí méně než 3 pence, není vyroben z čistého tabáku.) Ovšemže nezůstává jen při falšování potravin, kterých bych mohl uvést ještě celou řadu – mimo jiné i hanebné přimíchávání sádry nebo křídy do mouky. Všechny druhy zboží se falšují, flanel, punčochy atd. se vytahují, aby vypadaly větší, takže se po prvním vyprání srazí, úzké látky se prodávají za širší o půl druhého až tři palce, kameninové nádobí se polévá tak tence, že je vlastně nepolévané a poleva ihned popraská, a sto jiných hanebností. – Tout comme chez nous* – ale následky těchto podvodů odnášejí ovšem nejvíc dělníci. Boháče nešidí, protože může zaplatit vysoké ceny ve velkých obchodech, které musí dbát na dobrou pověst a uškodily by nejvíc samy sobě, kdyby prodávaly špatné, falšované zboží; boháč je zhýčkán dobrou stravou a svým jemným jazýčkem snáze pozná podvod. Ale chuďas, dělník, pro něhož několik haléřů znamená mnoho, který musí za málo peněz nakoupit hodně zboží, který nesmí a nemůže tak přesně hledět na jakost, protože nikdy neměl příležitost pěstovat labužnické choutky, dostane všechno to zfalšované, často dokonce otrávené zboží. Musí chodit k malým hokynářům, musí třeba i kupovat na úvěr, a tito hokynáři a kramáři, kteří mají jen nepatrný kapitál, zato však tím větší obchodní výlohy, ani nemohou při stejné kvalitě prodávat tak levně jako velcí maloobchodníci, musí si opatřovat vědomě nebo nevědomě falšované zboží, protože jejich zákazníci žádají nízké ceny a protože je ohrožuje konkurence. A pak, znamená-li u velkého maloobchodníka, který vložil do svého obchodu kapitál, odhalení podvodu ztrátu úvěru, a tím úplné zničení – co to udělá takovému pokoutnímu kramáři, který zásobuje zbožím jen jednu ulici, dokáží-li se mu nějaké ty švindly? Ztratil-li důvěru v Ancoatsu, odejde do Chorltonu nebo Hulmu, kde ho nikdo nezná a kde začne šidit znovu; a zákonné tresty postihují jen velmi málo druhů falšování, ledaže je to zároveň přestupek proti předpisům o potravinové čáře. Ale nejen na kvalitě, i na kvantitě zboží šidí obchodníci anglického dělníka; malí hokynáři a kramáři mají oby-

* Úplně jako u nás. *(Pozn. red.)*

čejně falešné míry a váhy a v policejních zprávách se denně můžeme dočíst o neuvěřitelné spoustě trestů za podobné přestupky. Jak všeobecný je tento druh podvodů v továrních čtvrtích, o tom nás může poučit několik citátů z listu „Manchester Guardian". Jsou to případy jen za krátké období a ani z toho nemám po ruce *všechna* čísla.

„Guardian", 16. června 1844. Soudní zasedání v *Rochdale:* čtyři hokynáři pro špatnou váhu odsouzeni k pokutě od 5 do 10 šil. Ze zasedání v *Stockportu* – 2 hokynáři po 1 šil. pokuty – jeden z nich měl sedm lehčích závaží a jednu misku vah těžší; oba byli už předtím varováni.

„Guardian", 19. června. Zasedání v *Rochdale* – jeden hokynář odsouzen k pokutě 10 šil. a dva sedláci k pokutě 10 šil.

„Guardian", 22. června. Smírčí soud v *Manchesteru* – 19 hokynářů od $2^1/_2$ šil. do 2 liber pokuty.

„Guardian", 26. června. Soud v *Ashtonu* – 14 hokynářů a sedláků od $2^1/_2$ šil. do 1 libry št. pokuty. *Hyde* – 9 sedláků a hokynářů odsouzeno k 5 šil. pokuty a zaplacení soudních útrat.

„Guardian", 6. července. *Manchester* – 16 hokynářů odsouzeno k zaplacení soudních útrat a pokutám do 10 šil.

„Guardian", 13. července. *Manchester* – 9 hokynářů od $2^1/_2$ do 20 šilinků.

„Guardian", 24. července. *Rochdale* – 4 hokynáři od 10 do 20 šilinků.

„Guardian", 27. července. *Bolton* – 12 hokynářů a hostinských, pokuty a zaplacení soudních útrat.

„Guardian", 3. srpna. *Bolton* – 3 hokynáři k pokutám od $2^1/_2$ do 5 šil.

„Guardian", 10. srpna. *Bolton* – jeden hokynář k 5 šil. pokuty.

A ze stejných důvodů, proč podvody na jakosti zboží odnášejí hlavně dělníci, postihuje je i šizení na váze a míře.

Obvyklá strava jednotlivých dělníků je samozřejmě různá podle mzdy. Lépe placení dělníci, zejména takoví tovární dělníci, u nichž každý člen rodiny je s to něco vydělat, mají, pokud trvá zaměstnanost, dobrou stravu, denně maso a večer slaninu a sýr. Kde vydělávají méně, tam mají maso jen v neděli nebo dvakrát,

nejvýš třikrát v týdnu, zato více brambor a chleba; jdeme-li postupně níže, redukuje se živočišná strava na kousek slaniny nakrájené pod brambory – ještě níže mizí i to, zůstává jen sýr, chléb, ovesná kaše (porridge) a brambory, a konečně na nejnižším stupni, u Irů, se jedí jen brambory. K tomu se pije všude slabý čaj, snad s trochou cukru, mléka nebo kořalky; čaj se v Anglii, ba i v Irsku považuje za stejně nutný a nezbytný nápoj jako u nás káva, a kde se už nepije čaj, tam je vždy nejhorší bída. – To všechno předpokládá, že je dělník zaměstnán; nemá-li práci, je vydán úplně na pospas náhodě, a jí, co mu kdo dá, co si vyžebrá nebo – ukradne; když nic nesežene, zemře prostě hlady, jak jsme viděli výše. Rozumí se samo sebou, že stejně jako jakost stravy řídí se i její množství výší mzdy a že mezi hůře placenými dělníky, mají-li k tomu ještě početnou rodinu, je hlad i při plné zaměstnanosti; a těchto hůře placených dělníků je velmi mnoho. Zejména v Londýně, kde konkurence mezi dělníky vzrůstá úměrně s růstem obyvatelstva, je tato skupina velmi početná. Ale najdeme ji i ve všech ostatních městech. Tu se pak hledá všelijaká pomoc. Z nedostatku jiného jídla se jedí bramborové slupky, odpadky zeleniny, shnilé ovoce* a chtivě se shání všechno, co by v sobě mohlo mít ještě alespoň atom nějaké výživy. A je-li týdenní mzda spotřebována před koncem týdne, stává se dost často, že rodina nemá v posledních dnech vůbec nic, nebo jen tolik, co je nevyhnutelně nutné, aby nezemřela hlady. Takový způsob života samozřejmě musí vyvolávat spoustu nemocí, a když ty přijdou, když nakonec onemocní muž, z jehož práce rodina hlavně žije, jehož namáhavá činnost vyžaduje nejvíc výživy – který proto také první podlehne – když ten nakonec onemocní, pak je nouze teprve strašná, a pak se teprve v pravém světle ukáže brutalita, s jakou společnost opouští své členy právě tehdy, když nejvíc potřebují její podpory.

Nakonec shrňme ještě jednou stručně uvedená fakta: Velká města obývají hlavně dělníci, neboť v nejpříznivějším případě připadá jeden měšťák na dva, často i na tři, tu a tam na čtyři dělníky; tito dělníci sami nemají vůbec žádný majetek a žijí ze mzdy, která

* „Weekly Dispatch", z dubna nebo května 1884, podle zprávy dra Southwooda Smitha o poměrech chudiny v Londýně.

jde skoro vždy z ruky rovnou do úst; společnost, rozložená až na atomy, se o ně nestará, přenechává jim, aby se sami starali o sebe a o rodinu, ale přitom jim nedává do rukou prostředky, aby jejich úsilí mohlo mít trvalý výsledek; každému dělníkovi, i tomu nejlepšímu, proto neustále hrozí nezaměstnanost, to znamená smrt hladem, které také mnozí skutečně podlehnou; dělnická obydlí jsou vesměs špatně řešena, špatně stavěna, ve špatném stavu, špatně větrána, vlhká a nezdravá; obyvatelé jsou namačkáni na co nejmenší prostor a ve většině případů spí alespoň jedna celá rodina v jedné místnosti; vnitřní zařízení bytů je v různých stupních nuzné a leckde chybí i nejnutnější nábytek; oděv dělníků je rovněž v průměru chudobný a u velmi mnohých roztrhaný; strava je všeobecně špatná, často téměř nepoživatelná a v mnoha případech, alespoň občas, v nedostatečném množství, takže v krajním případě nastává smrt hladem. – A tak tvoří dělnická třída velkých měst stupnici různých životních úrovní – v nejpříznivějším případě dočasně snesitelná existence, za namáhavou práci dobrá mzda, dobrý byt a ne zrovna špatná strava – všechno ovšem dobré a snesitelné s dělnického stanoviska – v nejhorším případě krutá bída, která může jít až tak daleko, že lidé nemají střechu nad hlavou a umírají hlady; průměr je však mnohem blíž nejhoršímu případu než nejlepšímu. Tato stupnice se ovšem nedělí na trvalé kategorie v tom smyslu, že bychom mohli říci: této skupině dělnictva se vede dobře, oné špatně, tak tomu vždycky bylo a bude; ale i když tu a tam tomu tak je, když jednotlivá pracovní odvětví jsou na tom celkem lépe než jiná, přece jen postavení dělníků i v jednom oboru kolísá tak, že se každému jednotlivému dělníku může stát, že projde celou stupnicí od poměrného blahobytu až k nejhorší nouzi a smrti hladem. Vždyť také téměř každý anglický proletář by mohl vyprávět, jak je štěstí vrtkavé. Všimněme si nyní trochu podrobněji příčin tohoto jevu.

KONKURENCE

V úvodu jsme viděli, jak konkurence hned na počátku rozvoje průmyslu vytvořila proletariát tím, že při zvýšené poptávce po tkaninách vyhnala mzdy tkalců do výše, a tak přiměla rolníky, kteří se zabývali tkaním, že nechali zemědělství, protože si u stavu vydělali více; viděli jsme, jak systémem hospodaření ve velkém vytlačila drobné rolníky, jak z nich udělala proletáře a pak jich část přitáhla do měst; jak dále zruinovala většinu maloburžoasie a také tu zatlačila mezi proletariát; viděli jsme, jak soustředila kapitál do rukou několika jednotlivců a obyvatelstvo do velkých měst. To jsou různé cesty a prostředky, jimiž konkurence, plně se projevující a volně rozvíjející své důsledky teprve v moderním průmyslu, vytvářela a rozmnožovala proletariát. Nyní si všimněme vlivu konkurence na existující už proletariát. A tu si především musíme všimnout vzájemné konkurence jednotlivých dělníků a jejích důsledků.

Konkurence je nejdokonalejším výrazem války všech proti všem, která zuří v moderní občanské společnosti. Tato válka, válka o život, o existenci, o všechno, v nejhorším případě tedy také válka na život a na smrt, se nevede jen mezi jednotlivými třídami společnosti, nýbrž i mezi jednotlivými příslušníky těchto tříd; každý někomu překáží, a proto se také každý snaží všechny, kdo mu stojí v cestě, vytlačit a sám se postavit na jejich místo. Dělníci si vzájemně konkurují zrovna tak, jako si vzájemně konkuruje buržoasie. Strojní tkadlec konkuruje ručnímu tkalci, nezaměstnaný nebo špatně placený ruční tkadlec zaměstnanému nebo lépe placenému a snaží se ho vytlačit. Tato vzájemná konkurence dělníků je však nejstinnější stránkou dnešního postavení dělnictva a nejostřejší

zbraní buržoasie proti proletariátu. Odtud ono úsilí dělníků překonat tuto konkurenci sdružováním, odtud onen vztek buržoasie na tato sdružení a její vítězný pokřik nad každou ranou zasazenou těmto sdružením.

Proletariát je bezmocný; sám o sobě nemůže žít ani jediný den. Buržoasie si přisvojila monopol všech životních potřeb v nejširším slova smyslu. To, co proletář potřebuje, může dostat jen od buržoasie, jejíž monopol je chráněn státní mocí. Proletář je tedy právně i fakticky otrokem buržoasie; ona rozhoduje o jeho životě a smrti. Nabízí mu životní prostředky, jenže za „ekvivalent", za jeho práci; nechává mu dokonce i ilusi, že jedná ze svobodné vůle a že s ní bez nátlaku a ze svobodného rozhodnutí jako plnoprávný člověk uzavírá smlouvu. Pěkná svoboda, když proletář nemá na vybranou než buďto podepsat podmínky, které mu buržoasie klade, anebo zemřít hlady, zmrznout, či žít nahý v lese mezi divokou zvěří! Pěkný „ekvivalent", když jeho výše závisí úplně na libovůli buržoasie! A najde-li se proletář, který je takový blázen, že raději zemře hlady, než aby přistoupil na „rozumné" návrhy svých „*přirozených představených*"*, tím hůř pro něj, vždyť se snadno najde jiný, proletářů je na světě dost a ne všichni jsou takoví blázni, ne všichni dají přednost smrti před životem.

Tak tedy vypadá konkurence dělníků mezi sebou. Kdyby *všichni* proletáři vyslovili odhodlání raději zemřít hlady než pracovat pro buržoasii, musila by se buržoasie svého monopolu vzdát; ale tak tomu není, je to dokonce skoro nemožné, a proto je buržoasie stále ještě na koni. Jen jedinou mez má tato konkurence dělníků – žádný dělník nebude chtít pracovat za méně, než kolik nezbytně potřebuje k životu; má-li zemřít hlady, pak raději zahyne v zahálce než v práci. Tato hranice je ovšem relativní; jeden potřebuje více, druhý méně, jeden je zvyklý na větší pohodlí než druhý – Angličan, který je ještě trochu civilisovaný, potřebuje víc než Ir, který chodí v hadrech, jí brambory a nocuje v prasečím chlívku. Ale to nijak nebrání Irovi, aby Angličanovi nekonkuroval a postupně nestlačoval mzdu a s ní i stupeň civilisace anglického dělníka na úroveň

* Oblíbené rčení anglických továrníků.

irského dělníka. Některá práce vyžaduje určitý stupeň civilisace: sem patří téměř všechny práce v průmyslu; proto tady musí buržoasie už ve vlastním zájmu zachovávat mzdu na takové výši, aby se dělník mohl na tomto stupni udržet. Právě přistěhovalý Ir, který se utábořil v první stáji a kterého ze slušného bytu vyhodí týden co týden na ulici, poněvadž všechno propije a nemá na činži, tento Ir by byl špatným továrním dělníkem. Proto musí tovární dělníci dostat tolik, aby mohli své děti vychovávat k pravidelné práci – ale také ne více, protože pak by se mohli obejít bez výdělku dětí a z dětí by se mohlo stát něco jiného než pouzí dělníci. Také zde je ona hranice, minimum mzdy, relativní; v rodině, kde každý člen pracuje, může každý vydělávat o něco méně. Buržoasie důkladně využila příležitosti výhodnějšího zaměstnávání žen a dětí, kterou jí poskytla strojová práce, k stlačení mezd. Samozřejmě nejsou v každé rodině všichni schopni práce, a zle by se vedlo takové rodině, kdyby měla pracovat za minimální mzdu, vyměřenou rodině, kde mohou pracovat všichni; proto se mzda stanoví podle průměru, při němž se vede rodině, kde mohou pracovat všichni, dost dobře, a rodině, kde může pracovat jen málo členů, dost špatně. Ale v nejhorším případě se dělník vzdá té trochy přepychu nebo civilisace, na niž si zvykl, jen aby uhájil holou existenci; raději se spokojí s prasečím chlívkem, než aby byl úplně bez přístřeší, raději bude nosit hadry, než nemít co na sebe, a raději bude jíst jen brambory, než mít hlad. Raději se spokojí s poloviční mzdou v naději na lepší časy, než aby se dal vyhodit na ulici a zemřel hladem, jak se to stalo už mnoha lidem bez práce. Tato troška, toto o něco víc než nic, to je ono minimum mzdy. A když existuje víc dělníků, než buržoasie uzná za vhodné zaměstnat, když tedy ke konci konkurenčního boje přece jen ještě zbývá určitý počet těch, pro které není práce, těm pak nezbývá nic jiného než umřít hlady; buržoa jim přece nebude dávat práci, když produkty jejich práce nebude moci prodat se ziskem.

Z toho vidíme, co je to minimum mzdy. Maximum se stanoví vzájemnou konkurencí buržoů, neboť jak jsme viděli, i oni si mezi sebou konkurují. Buržoa může svůj kapitál rozmnožovat jen obchodem nebo průmyslovým podnikáním, a k tomu obojímu potřebuje

dělníky. I když svůj kapitál uloží na úroky, potřebuje dělníky nepřímo, protože nebýt obchodu a průmyslu, nikdo by mu úroky neplatil, kapitál by nikomu k ničemu nebyl. A tak ovšem buržoa proletáře potřebuje, ale ne přímo, k životu – vždyť by mohl být živ ze svého kapitálu – nýbrž tak, jako se potřebuje nějaký druh zboží nebo tažné zvíře, k obohacování. Proletář vyrábí pro buržou zboží a ten je pak s výdělkem prodává. Když tedy poptávka po zboží roste, takže všichni vzájemně si konkurující dělníci jsou zaměstnáni nebo se jich třeba ještě nedostává, pak konkurence mezi dělníky odpadá a začínají si vzájemně konkurovat buržoové. Kapitalista, který shání dělníky, ví velmi dobře, že mu kyne větší zisk, když zvýšená poptávka žene ceny nahoru, a proto raději zaplatí i o něco vyšší mzdu, jen aby mu neušel celý zisk; pustí uzenku, aby chytil šunku, a když pak šunku drží v ruce, ochotně popřeje uzenku proletáři. Tak jeden kapitalista přetahuje dělníky druhému a mzda stoupá. Ale jen tak vysoko, jak to dovoluje stoupající poptávka. Kapitalista sice něco obětoval ze svého mimořádného zisku, ale kdyby měl obětovat i něco ze svého řádného, t. j. průměrného zisku, tu si dá dobrý pozor, aby dělníkům platil víc než průměrnou mzdu.

Na základě toho můžeme určit průměrnou mzdu. Za normálních poměrů, t. j. když ani dělníci, ani kapitalisté nemají důvod si navzájem zvlášť konkurovat, v dobách, kdy je *právě tolik* dělníků, kolik lze zaměstnat, aby se vyrobilo právě požadované zboží, bude mzda o něco vyšší než minimum. Oč bude mzda vyšší než ono minimum, závisí na průměrných potřebách a úrovni civilisace dělníků. Jsou-li dělníci zvyklí jíst víckrát za týden maso, pak musí kapitalisté chtě nechtě vyplácet takovou mzdu, aby si dělníci mohli takovou stravu popřát. O nic méně, protože dělníci mezi sebou nekonkurují a nemají proto důvod, proč by měli brát zavděk nižší mzdou; ale také o nic více, protože není konkurence mezi kapitalisty a ti nemají důvod k tomu, aby si mimořádnými výhodami dělníky navzájem přetahovali.

Tato míra průměrných potřeb a průměrné civilisace dělníků se stala pro složité poměry v dnešním anglickém průmyslu věcí velmi spletitou a pro rozličné skupiny dělníků věcí zcela různou, jak jsme už naznačili shora. Většina prací v průmyslu vyžaduje však

jisté zručnosti a pravidelnosti, a za ty práce, které vyžadují u dělníků i určitou úroveň civilisace, musí pak i průměrná mzda být taková, aby dělníka podněcovala k tomu, osvojit si tuto zručnost a této pravidelnosti práce se podřídit. Proto je mzda průmyslových dělníků průměrně vyšší než u pouhých nosičů, nádeníků atd., zejména je vyšší než mzda zemědělských dělníků, k čemuž ovšem přispívá i větší drahota potravin ve městech.

Čili stručně a jasně: dělník je právně i fakticky otrokem majetné třídy, buržoasie, a to do té míry, že je prodáván jako zboží a že stejně jako u zboží i jeho cena stoupá a klesá. Stoupá-li poptávka po dělnících, i dělníci stoupají v ceně; klesá-li, klesají v ceně i dělníci; klesne-li natolik, že určitý počet dělníků nejde na odbyt, „zůstává na skladě", pak dělníci ovšem zůstávají ležet, a protože se z pouhého ležení nedá žít, umírají hladem. Neboť, vyjádřeno řečí ekonomů, výdaje na jejich udržování by se „nereprodukovaly" a byly by to vyhozené peníze, a k tomu nikdo svůj kapitál nepropůjčí. Potud má pan Malthus se svou populační theorií úplnou pravdu. Celý rozdíl proti starému, zjevnému otroctví je jen v tom, že dnešní dělník se *zdá* být svobodný, protože se neprodává najednou, nýbrž po kusech, na den, na týden, na rok, a protože jej jeden vlastník neprodává druhému, nýbrž on sám se musí takto prodávat, ježto není otrokem jednotlivce, ale celé majetné třídy. Pro něj se na celé věci v podstatě nic nemění, a i když mu toto zdání svobody na jedné straně musí dát určitou *skutečnou* svobodu, má to na druhé straně zase tu nevýhodu, že mu nikdo nezaručí obživu a jeho pán, buržoasie, ho může kdykoli odkopnout a nechat zajít hlady, jakmile už nemá dál zájem na tom, aby pracoval, aby žil. Naproti tomu je na tom buržoasie při tomto uspořádání daleko lépe než za starého otroctví – může se svých lidí zbavit, kdykoli se jí zachce, aniž tím ztrácí investovaný kapitál, a vůbec dostává práci mnohem laciněji, než by to pořídila s pomocí otroků, jak jí to také pro útěchu vypočítává Adam Smith.*

* „Opotřebování otroka, jak už bylo řečeno, jde na útraty jeho pána, kdežto opotřebování svobodného dělníka jde na jeho vlastní účet. Ale opotřebování svobodného dělníka jde ve skutečnosti právě tak na účet pána jako opotřebování otroka. Mzda placená nádeníkům a sluhům všeho druhu musí být tak vysoká, aby jim vcelku umožňovala udržovat rod nádeníků a sluhů v takovém

Z toho také dále plyne, že Adam Smith má docela pravdu, když (na uvedeném místě) praví:

„že poptávka po dělnících, stejně jako po *každém jiném zboží*, nutně reguluje produkci dělníků, množství lidí, jež se rodí, že tuto produkci zrychluje, když je příliš pomalá, a brzdí ji, když postupuje příliš rychle".

Docela jako u každého jiného zboží – je-li ho málo, pak stoupají ceny, t. j. mzda, dělníkům se vede lépe, je více sňatků, rodí se více lidí, vyrůstá víc dětí, až je nakonec dělníků dost; je-li tohoto zboží příliš mnoho, ceny klesají, nastává nezaměstnanost, bída, hlad a následkem toho se rozmáhají epidemie, jež skosí „přebytečné obyvatelstvo". A Malthus, který onu Smithovu thesi rozvádí dál, má rovněž svým způsobem pravdu, když tvrdí, že přebytečné obyvatelstvo existuje stále, že je stále příliš mnoho lidí na světě; jen v tom nemá pravdu, když tvrdí, že je na světě víc lidí, než mohou uživit prostředky k životu, které lidé mají. Přebytek obyvatelstva vzniká mnohem spíše ze vzájemné konkurence dělníků, která jednotlivého dělníka nutí pracovat den co den, seč mu síly stačí. Může-li továrník zaměstnat deset dělníků devět hodin denně, může jich zaměstnat jen devět, budou-li pracovat deset hodin denně, a desátý zůstane bez chleba. A když továrník v době, kdy není poptávka po dělnictvu právě velká, může těchto devět dělníků pod pohrůžkou propuštění donutit, aby za stejnou mzdu pracovali denně o hodinu více, tedy deset hodin, může desátého dělníka propustit a uspoří jeho mzdu. To, co se tu děje v malém, děje se u celého národa ve velkém. Výkony každého jednotlivce, vystupňované konkurencí dělníků na nejvyšší míru, dělba práce, zavádění strojů, využívání přírodních sil, to všechno připravuje určité množství dělníků o chleba. Jenže tito nezaměstnaní dělníci jsou vyloučeni z trhu; nemohou si už nic kupovat a ono množství zboží, které dříve odebírali, teď odebrat nemohou a to se tedy už nemusí vyrábět. Dělníci, kteří se dříve

množství, jaké právě vyžaduje stoupající, klesající nebo stabilní poptávka společnosti po těchto lidech. Ale třebaže i opotřebování svobodného dělníka jde na útraty pánovy, přijde ho zpravidla daleko levněji než opotřebování otroka. Fond určený, abych tak řekl, k obnově nebo náhradě opotřebování otroka bývá obyčejně spravován nedbalým pánem nebo nepozorným dozorcem atd." — *A. Smith*, „Wealth of Nations" [„Blahobyt národů"], I, 8, str. 133 MacCullochova čtyřsvazkového vydání.

živili výrobou tohoto zboží, teď také přijdou o chleba, i oni jsou vyřazeni z trhu, a tak to jde stále dál, pořád stejně dokola, či spíše, tak by to šlo pořád dokola, kdyby nenastaly nové okolnosti. Zavádění zmíněných prostředků k zvyšování výroby v průmyslu vede totiž nakonec k poklesu cen vyráběného zboží, což zase vyvolá větší spotřebu, takže veliká část nezaměstnaného dělnictva se nakonec přece jen zase uchytí v nových odvětvích, ovšem po dlouhém strádání. Přistoupí-li k tomu ještě dobytí cizích trhů, jak tomu bylo v Anglii v posledních šedesáti letech, takže poptávka po průmyslovém zboží trvale a rychle stoupá, stoupá i poptávka po dělnících a úměrně s ní počet obyvatelstva. Proto počet obyvatelstva britské říše, místo aby klesal, závratně rychle stoupal a stále ještě stoupá – a přes všechno neustálé rozrůstání britského průmyslu, přes všechnu vcelku stoupající poptávku po dělnících, je v Anglii, jak přiznávají všechny oficiální anglické strany (t. j. toryové, whigové a radikálové), přece jen stále přebytečné obyvatelstvo a přece jen je vcelku větší konkurence *mezi* dělníky než *o* dělníky.

Z čeho pramení tento rozpor? Pramení z podstaty průmyslu a konkurence a z obchodních krisí, které z toho vyplývají. Při dnešní ničím neřízené výrobě a rozdělování životních prostředků, jež neslouží bezprostředně uspokojování potřeb, nýbrž zisku, při systému, kdy každý pracuje a obohacuje se na vlastní pěst, musí každou chvíli dojít k poruše. Anglie na př. zásobuje mnoho zemí nejrůznějším zbožím. I když tedy továrník ví, kolik se v jednotlivých zemích ročně spotřebuje toho či onoho zboží, přece jen neví, jaké jsou tam v tu kterou dobu zásoby, a už vůbec neví, kolik tam pošlou jeho konkurenti. Může jen z věčně kolísajících cen přibližně soudit na stav zásob a potřebu, musí své zboží poslat nazdařbůh; a tak se všechno dělá naslepo, od oka, více méně přenecháno náhodě. Při jen trochu příznivější zprávě pošle hned každý, co může – a zanedlouho je takový trh zbožím přeplněn, prodej vázne, kapitál se nevrací, ceny klesají – a anglický průmysl zase už nemá práci pro své dělníky. Na začátku rozvoje průmyslu omezovaly se tyto poruchy na jednotlivá výrobní odvětví a na jednotlivé trhy; ale centralisující účinek konkurence vhání dělníky, kteří přišli o chléb v jednom pracovním odvětví, do druhých, jimž se lze nejsnáze

naučit, a vrhá zboží neprodejné na jednom trhu na ostatní trhy, jednotlivé malé krise postupně stále víc splývají, až tento centralisující účinek konkurence ponenáhlu vytvoří jedinou řadu periodicky se opakujících krisí. Taková krise přichází obyčejně každých pět let po krátkém období rozkvětu a všeobecné prosperity; domácí trh i všechny cizí trhy jsou plny anglických výrobků a mohou je jen pomalu konsumovat; průmyslový ruch téměř ve všech odvětvích vázne; malí továrníci a obchodníci, kteří nemohou vydržet zamrznutí kapitálu, bankrotují; větší přestávají po dobu nejhorší krise dělat obchody, zastavují stroje nebo zavádějí „zkrácenou pracovní dobu", t. j. přibližně jen polodenní; mzda klesá v důsledku konkurence nezaměstnaných, zkracování pracovní doby a proto, že nelze prodávat se ziskem; mezi dělnictvem propuká všeobecná bída, malé úspory, které si jednotlivci tu a tam našetřili, se rychle rozplývají, dobročinné ústavy jsou se všech stran obléhány, chudinská daň se zdvojnásobuje, ztrojnásobuje, a přesto nestačí, počet hladovějících roste a najednou se celé množství „přebytečného" obyvatelstva objevuje ve své hrůzostrašné spoustě. To pak trvá nějakou dobu; „přebyteční" se nějak protlukou nebo se také neprotlukou, dobročinnost a chudinské zákony pomohou mnohým, aby se jakž takž udrželi při životě; ostatní najdou tu a tam nuznou obživu v těch pracovních odvětvích, která přímo nesouvisí s průmyslem a byla proto méně vystavena konkurenci – vždyť jak málo člověku stačí k tomu, aby se nějaký čas protloukl! – Pozvolna se situace zlepšuje; nahromaděné zásoby zboží se spotřebují, všeobecná skleslost obchodníků a průmyslníků brání tomu, aby se mezery příliš rychle zaplňovaly, až konečně stoupající ceny a příznivé zprávy se všech stran znovu roztočí kola. Trhy jsou většinou značně vzdáleny; než tam první dodávky dorazí, poptávka stoupá dál a s ní i ceny; první dovezené zboží jde na dračku, první odbyt ještě více oživí obchodní ruch, dodávky na cestě slibují ještě vyšší ceny, v očekávání dalšího vzestupu se zboží začne skupovávat na spekulaci, a tak se zboží určené k spotřebě právě v době, kdy se nejvíce žádá, spotřebě odejme – spekulace vyžene ceny ještě víc do výše, protože povzbuzuje ke koupi ostatní a předem odnímá z oběhu nové dodávky – to všechno se hlásí do Anglie, továrníci roztočí kola na plné

obrátky, zřizují se nové továrny, nasadí se všechny prostředky, aby se využilo příznivého období, a také tady nastoupí spekulace s úplně stejnými účinky jako na zahraničních trzích: zvyšuje ceny, odebírá zboží spotřebitelům, dohání tím průmyslovou výrobu k nejvyššímu vypětí sil. A tu vyrukují „nesolidní" spekulanti, kteří pracují s fiktivním kapitálem, žijí z úvěru a okamžitě se položí, jakmile nemohou zboží rychle prodat; vrhají se do této všeobecné zmatené honby za penězi, zvyšují zmatek a chvat svou vlastní bezuzdnou chtivostí, jež stupňuje ceny i výrobu až k šílenství – je to bláznivý shon, který zachvacuje i ty nejklidnější a nejzkušenější. Kladiva buší, stroje rachotí, přede se, tká, jako by mělo celé lidstvo dostat novou výbavu, jako by se na Měsíci objevilo několik miliard nových spotřebitelů. Najednou začnou tam na druhé straně nesolidní spekulanti, kteří potřebují peníze, prodávat – samozřejmě pod tržní cenu, neboť mají naspěch – po jednom prodeji následují další, ceny začnou kolísat, spekulanti zděšeně vrhnou své zboží na trh, na trhu vznikne zmatek, úvěr je otřesen, jedna firma po druhé zastavuje platby, bankrot stíhá bankrot – a najednou je zřejmé, že na místě i na cestě je třikrát víc zboží, než kolik spotřeba žádala. Zprávy o tom přijdou do Anglie, kde se mezitím stále ještě ze všech sil vyrábělo – panická hrůza se začne šířit i zde, úpadky v zámoří přivodí další úpadky v Anglii, stagnace způsobuje, že se hroutí další a další firmy, i tady se ze strachu vrhnou hned všechny zásoby na trh a tím se panika jen ještě zvětší. To je počátek krise, která má potom týž průběh jako předcházející a později opět přejde v období rozkvětu. Tak to jde stále, rozkvět, krise, rozkvět, krise, a tento věčný koloběh, v němž se pohybuje anglický průmysl, se opakuje, jak už bylo řečeno, každých pět nebo šet let.

Z toho vyplývá, že až na krátká období nejvyšší konjunktury musí mít anglický průmysl neustále reservu nezaměstnaných dělníků, aby mohl vyrobit množství zboží požadované trhem právě v nejživějších měsících. Tato reserva je větší nebo menší podle toho, zda situace na trhu dává práci větší či menší části této reservy. A i když v období největšího oživení trhu mohou alespoň dočasně dodat určitý počet dělníků zemědělské oblasti, Irsko a některá pracovní odvětví méně postižená tímto rozmachem, je to jednak přece

jen menšina, jednak jsou i tito dělníci sami součástí reservy, jen s tím rozdílem, že teprve konjunktura po každé ukáže, *že* k ní patří. Tam, kde dělníci pracovali předtím, než přešli do oživenějších pracovních odvětví, se uskrovní, aby odchod dělníků byl méně citelný, pracuje se déle, přiberou se do práce ženy i mladší lidé, a když se pak s příchodem krise dělníci vrátí zpátky, shledají, že jejich místa jsou obsazena a oni se stali zbytečnými – alespoň ve většině případů tomu tak bývá. Tato reserva, k níž v době krise náleží ohromné spousty dělníků a v průměrné době mezi rozmachem a krisí stále ještě hodně dělníků – to je to „přebytečné obyvatelstvo" Anglie, které se bídně živí tím, že žebrá, krade, zametá ulice, sbírá koňský trus, jezdí s károu nebo s osly, chodí po domech a všelicos prodává, dělá drobné příležitostné práce. Ve všech velkých městech vidíme mnoho takových lidí, kteří těmito příležitostnými výdělky „udržují duši v těle", jak říkají Angličané. Je pozoruhodné, čím vším si toto „přebytečné" obyvatelstvo vydělává na chléb! Londýnští metaři (crossing sweeps) jsou světoznámí; až dosud však zametali nejen křižovatky, nýbrž i hlavní ulice jiných měst nezaměstnaní, které si k tomu účelu najímala buď chudinská, nebo městská správa – nyní je tu stroj, který den co den rachotí ulicemi a připravuje nezaměstnané o chléb. Na hlavních silnicích, které vedou do města a po nichž projíždí mnoho vozů, vidíme spousty lidí s malými vozíky, kteří s nasazením života shrabují mezi jedoucími kočáry a omnibusy čerstvý koňský trus a pak jej prodávají – často za to musí ještě platit silniční správě několik šilinků týdně a na mnoha místech je to vůbec zakázáno, protože jinak by silniční správa nemohla prodávat bláto smetené se silnic jako hnůj, kdyby neobsahovalo patřičnou dávku koňského trusu. Šťastni jsou ti „přebyteční", kteří si mohou opatřit káru a vozit na ní různé náklady, a ještě šťastnější jsou ti, kterým se podaří získat peníze na káru s oslem – krmení si osel musí hledat sám nebo dostane trochu posbíraných odpadků a něco se s ním přece jen vydělá.

Většina „přebytečných" se věnuje pouličnímu obchodu. Zvláště v sobotu večer, kdy je všechno dělnické obyvatelstvo na ulici, vidíme, jaké množství lidí se živí tímto způsobem. Řemínky do bot, šle, kalouny, pomeranče, koláče, zkrátka všechno možné tu nabízejí

nesčetní muži, ženy i děti – ale i jindy je možno co chvíli vidět postávat nebo bloumat ulicí takové prodavače pomerančů, pečiva, zázvorového nebo kopřivového piva*. Zápalky a podobné věci, pečetní vosk, patentní směsi k rozdělávání ohně atd. To jsou další artikly, s nimiž tito lidé obchodují. Jiní – tak zvaní „jobbers"** – bloudí ulicemi a hledají nějakou příležitostnou menší práci; některým se podaří získat na den nějaké zaměstnání, ale všichni nemají to štěstí.

„U bran všech londýnských doků," píše duchovní W. Champneys, kazatel z londýnského East-Endu, „stojí v zimě každé ráno už před rozedněním sta a sta chudých v naději, že dostanou nějakou práci na jeden den, a čekají, až se otevře brána — a když pak jsou přijati ti nejmladší, nejsilnější a s nejlepšími známostmi, vracejí se ještě stovky chudáků, sklíčených a zklamaných, do svých nuzných domovů."[104]

Co zbývá těmto lidem, nenajdou-li práci a nechtějí-li se vzepřít proti společnosti, než jít žebrat? Proto se nelze divit té spoustě žebráků, většinou mužů schopných práce, s nimiž musí policie neustále bojovat. Žebrota těchto lidí má však svůj zvláštní ráz. Takový člověk obyčejně táhne se svou rodinou ulicemi a zpívá buď nějakou prosebnou píseň nebo se snaží pohnout sousedy tím, že jim vykládá o své bídě. A je nápadné, že se s těmito žebráky setkáváme většinou jen v dělnických čtvrtích a že je něčím podarují jenom dělníci. Nebo se rodina postaví mlčky na rušnou ulici a beze slova čeká, až se někdo při pohledu na tuto bezmocnost ustrne. Také zde počítají jen s účastí dělníků, kteří z vlastní zkušenosti vědí, co je hlad, a kteří se mohou každým okamžikem dostat do stejné situace; neboť s takovou němou a přitom přece tak dojemnou prosbou se setkáváme skoro jen na těch ulicích, kudy chodí dělníci, a jen v těch hodinách, kdy tudy chodí dělníci; zvláště však v sobotu večer, kdy se vůbec na hlavních ulicích odhalují „tajemství" dělnických čtvrtí a kdy se buržoasie úzkostlivě vyhýbá těmto tak špinavým končinám. A když někdo z přebytečných má dost odvahy

* Dva osvěžující pěnivé nápoje, první je vyroben z vody, cukru a z trochy zázvoru, druhý se připravuje z vody, cukru a kopřiv. Oba nápoje jsou oblíbeny mezi dělníky, hlavně mezi abstinenty.

** — pomocní dělníci bez stálé práce. *(Pozn. red.)*

a vášně, aby se otevřeně postavil na odpor společnosti a aby na *skrytou* válku, kterou proti němu vede buržoasie, odpověděl *otevřenou* válkou proti buržoasii, ten pak jde a krade, loupí a vraždí.

Těchto přebytečných je v Anglii a Walesu podle zpráv komise pro chudinský zákon průměrně půl druhého milionu. Ve Skotsku se nedá počet dobře určit, protože tam zákony o chudinské péči nemají, a o Irsku si promluvíme zvlášť. Do tohoto půl druhého milionu jsou ostatně započteni jen ti, kteří se skutečně obrátili na chudinskou správu o pomoc; není v něm však zahrnuto velké množství těch, kteří se protloukají sami, aniž použijí tohoto posledního východiska, jehož se všichni tak štítí; zato však také značná část uvedeného počtu připadá na zemědělské oblasti a nepřichází zde tudíž v úvahu. Za krise se ovšem toto číslo podstatně zvyšuje a bída dostoupí vrcholu. Vezměme na př. krisi z roku 1842, která, protože byla poslední, byla také nejprudší – neboť intensita krisí s každým opakováním roste, a příští krise, jež nastane nejpozději roku 1847, bude podle všeho ještě prudší a ještě vleklejší. Za této krise dostoupila chudinská daň ve všech městech nebývalé výše. Ve *Stockportu* museli mimo jiné odevzdávat z každé libry št. nájemného 8 šilinků na chudinskou daň, takže jen z nájemného z celého města připadalo na daň 40%. K tomu byly celé ulice prázdné, takže tu bylo alespoň o 20.000 obyvatel méně než obvykle, a na dveřích prázdných domů bylo napsáno: Stockport to let – Stockport k pronajmutí. V Boltonu, kde příspěvek z nájemného na chudinskou daň činil v normálních letech průměrně 86.000 liber št., klesl na 36.000 liber št.; naproti tomu stoupl počet chudých, kteří potřebovali podporu, na 14.000, tedy přes 20% všeho obyvatelstva. V Leedsu měla chudinská správa reservní fond 10.000 liber št., a tento fond, stejně jako sbírka 7000 liber št., byly úplně vyčerpány, ještě než krise dosáhla vrcholu. Tak tomu bylo všude; zpráva, kterou sestavil jeden výbor Ligy proti obilním zákonům v lednu 1843 o situaci v průmyslových obvodech roku 1842 a která se opírala o podrobné údaje továrníků, praví, že chudinská daň byla průměrně dvakrát vyšší než roku 1839 a že počet těch, kteří potřebovali podporu, se za tu dobu ztrojnásobil, ba dokonce zpětinásobil; že velmi mnoho žadatelů pocházelo z vrstev, které až dosud nikdy

o podporu nežádaly, atd.; že pracující třída měla o dvě třetiny méně potravin než v letech 1834–1836; že spotřeba masa podstatně klesla – někde o 20%, jinde o 60%; že i obyčejní řemeslníci, kováři, zedníci a pod., u nichž byla jinak i v dobách největší tísně plná zaměstnanost, rovněž velmi trpěli nedostatkem práce a poklesem mezd – a že dokonce ještě teď, v lednu 1843, mzda stále klesá. A to jsou zprávy továrníků!

Nezaměstnaní dělníci, jejichž továrny zahálely a jimž jejich chlebodárci nemohli dát práci, se potloukali po ulicích, žebrali jednotlivě nebo ve skupinách, obléhali v tlupách silnici a žádali kolemjdoucí o podporu – ale neprosili pokorně jako obyčejní žebráci, nýbrž výhružně svým počtem, svými posunky i slovy. Tak to vypadalo ve všech průmyslových obvodech od Leicesteru až po Leeds a od Manchesteru až po Birmingham. Tu a tam vypukly jednotlivé nepokoje, na př. v červenci v hrnčírnách v severním Staffordshiru; mezi dělníky to strašlivě vřelo, až konečně v srpnu propukla v továrních obvodech všeobecná vzpoura. Když jsem přijel koncem listopadu 1842 do Manchesteru, postávalo ještě všude na rozích ulic plno nezaměstnaných a mnoho továren dosud nepracovalo; v příštích měsících do poloviny roku 1843 se tito nedobrovolní zahaleči ponenáhlu ztráceli a továrny se zase rozjely.

Jaká nesmírná bída a nouze vládne za takové krise mezi nezaměstnanými, to jistě nemusím líčit. Chudinské daně zdaleka nestačí; dobročinnost bohatých je jako kapka na žhavý kámen, účinek je v mžiku ten tam; žebrání, když je žebrajících tolik, může pomoci jen několika lidem. Kdyby v těchto dobách neprodávali malí kupci dělníkům na úvěr tak dlouho, jak jen mohou – ovšemže si to dají dodatečně pořádně zaplatit – a kdyby se dělníci navzájem nepodporovali, jak jen mohou, skosil by samozřejmě při každé krisi masy těchto „přebytečných" hlad. Takto však, protože to nejhroznější období je přece jen krátké – trvá rok, nanejvýš dva nebo dva a půl roku – většina, i když jen s holým životem a za cenu těžkých strádání, z toho přece jen vyjde. Že v každé krisi mnoho z nich nepřímo padne za oběť nemocem atd., to ještě uvidíme. Zatím si všimneme jiné příčiny těžkého postavení anglických dělníků, příčiny, která neustále působí a zatlačuje tuto třídu stále níž a níž.

IRSKÉ PŘISTĚHOVALECTVÍ

Již několikrát jsem se příležitostně zmínil o Irech, kteří se přistěhovali do Anglie; nyní si budeme muset příčin a účinků tohoto přistěhovalectví všimnout podrobněji.

Anglický průmysl by se nebyl mohl tak rychle rozrůstat, kdyby Anglie nebyla měla v početném a chudém obyvatelstvu Irska reservu, s níž mohla disponovat. Ir neměl doma co ztratit, v Anglii mohl mnoho získat, a od té doby, co se po Irsku rozhlásilo, že na východní straně průlivu sv. Jiří je pro silné paže jistá práce a dobrá mzda, proudily sem každoročně zástupy Irů. Má se za to, že se až dosud takto přistěhovalo přes milion Irů a že jich stále ještě ročně přichází na padesát tisíc. Téměř všichni se hrnou do průmyslových obvodů, zejména do velkých měst, kde tvoří nejnižší vrstvu obyvatelstva. Tak na př. v Londýně je 120.000 chudých Irů, v Manchesteru 40.000, v Liverpoolu 34.000, v Bristolu 24.000, v Glasgowě 40.000, v Edinburghu 29.000.* Tito lidé, vyrostlí takřka úplně bez civilisace, zvyklí od malička na strádání všeho druhu, lidé hrubí, s pijáckými sklony, bez starosti o budoucnost, přicházejí pak přes moře a vnášejí své neurvalé mravy do té třídy anglického obyvatelstva, která skutečně velmi málo tíhne k vzdělání a morálce. Nechme mluvit Thomase Carlyla**:

„Divoké milésk é*** obličeje, ve kterých se zračí úskočná prohnanost, prchlivost, nerozum, ubohost a potměšilost, zdraví vás na všech silnicích a cestách. An-

* *Archibald Alison*, High Sheriff of Lanarkshire, „The Principles of Population, and their Connection with Human Happiness". 2 vols, 1840 [Archibald Alison, starší šerif Lanarkshiru, „Zásady populace a jejich souvislost se štěstím lidí", 2 díly, 1840]. — Tento Alison je dějepiscem francouzské revoluce a stejně jako jeho bratr, dr. W. P. Alison, nábožensky založený tory.

** „Chartism", str. 28, 31 a d.

*** Miles je jméno starých keltských králů v Irsku.

glický kočí, jak se žene mimo, švihne po milésanovi bičem, ten mu oplatí nadávkou, ale nastaví klobouk a žebrá. Je to nejhorší zlo, s nímž musí tato zem bojovat. Ve svých hadrech a ve své usměvavé primitivnosti je milésan vždy ochoten pustit se do jakékoli práce, k níž je třeba jen silných rukou a silných zad — za mzdu, za kterou si koupí brambory. Jako koření mu stačí sůl. Vyspí se po chuti v každém prasečím chlívku nebo v psí boudě, nocuje ve stodole a nosí oblek z hadrů, jejž svlékat a oblékat je prý jedna z nejtěžších operací, kterou podniká jen o svátcích a za zvlášť příznivých okolností. Anglosas, nedokáže-li za takových podmínek pracovat, prostě práci nenajde. Necivilisovaný Ir vytlačí anglosaského domorodce ne silou, ale právě opakem síly, a zaujme jeho místo. A pak si tam hoví ve své špíně a netečnosti, ve své úskočnosti a opilém násilnictví, hotový choroboplodný zárodek zchátralosti a nepořádku. Kdo se ještě zmítá, kdo se ještě s námahou udržuje nad vodou, ten tu najednou názorně vidí, jak může existovat člověk, který se nedrží nad vodou, ale klesl ke dnu... Kdo by neviděl, že postavení nejnižších vrstev anglického dělnictva se stále více blíží postavení Irů, kteří jim konkurují na všech trzích? Kdo by neviděl, že všechna práce, kterou lze vykonávat pouhou tělesnou silou bez veliké dovednosti, se nedělá za anglickou mzdu, nýbrž za mzdu téměř irskou, t. j. za něco víc, než co stačí na to, aby se člověk ‚po třicet týdnů v roce do polosyta najedl brambor' — za něco víc, ale každou hodinu, s každým příjezdem parníku z Irska se to irské mzdě stále víc blíží."

Nehledíme-li k přehnanému, jednostrannému odsuzování irského národního charakteru, má Carlyle úplnou pravdu. Tito irští dělníci, kteří se za čtyři pence ($3^1/_2$ stříbr. groše) přepravují do Anglie na palubách parníků, kde jsou často namačkáni jako dobytek – se zahnizďují všude. Nejhorší byt je pro ně až dost dobrý; se šatstvem si nelámou hlavu, dokud ještě drží jedinou nití pohromadě, boty neznají; jejich stravou jsou brambory a zase brambory – co vydělají navíc, to propijí. Nač potřebují takoví lidé velkou mzdu? Nejhorší čtvrti všech velkých měst jsou obydleny Iry; všude, kde se nějaká čtvrť vyznačuje obzvláštní špínou a zchátralostí, můžeme počítat s tím, že tu budeme převážně potkávat tyto keltské obličeje, jež na první pohled rozeznáme od anglosaských fysiognomií domácích obyvatel, že tu uslyšíme zpěvavý hrdelní irský přízvuk, jemuž se pravý Ir nikdy neodnaučí. Občas jsem slyšel v nejzalidněnějších čtvrtích Manchesteru mluvit dokonce irskokeltsky. Většina rodin, které bydlí ve sklepích, je skoro všude irského původu. Zkrátka, Irové přišli na to, jak říká dr. Kay, co to je minimum životních potřeb, a učí tomu nyní anglické dělníky. I špínu a opilství si sem přivezli s sebou. Tato nečistota, která na venkově,

kde se žije víc roztroušeně, ani tolik nevadí, ale která se Irovi už stala druhou přirozeností, začne být teprve ve velkých městech, zkoncentrována na jedno místo, hrůzná a nebezpečná. Jak byl zvyklý doma, vyhazuje a vylévá Ir všechny splašky a odpadky rovnou za dveře, a tak vznikají ony louže a hromady špíny, které hyzdí dělnické čtvrti a zamořují jejich vzduch. Jako doma přistaví si i tady prasečí chlívek přímo k domu, a když to nejde, vezme si prase k sobě do světnice. Tento nový neslýchaný způsob chovu domácích zvířat ve velkých městech je čistě irského původu; Ir lpí na svém vepříku jako Arab na svém koni, jen s tím rozdílem, že Ir pašíka prodá, když je dost vykrmený – ale jinak s ním jí i spí, jeho děti si s ním hrají, jezdí na něm, válí se s ním v blátě, jak to můžeme vidět ve všech velkých anglických městech vždy znovu a znovu. Jaká špína a nepořádek přitom vládne v domech, nelze si ani představit. Na nábytek není Ir zvyklý – kupa slámy a několik hadrů, které už jako šaty dosloužily, to je jeho lože. Kus dřeva, rozlámanou židli, starou bednu místo stolu, víc nepotřebuje; čajový kotlík, několik hrnců a střepů mu úplně stačí k vybavení kuchyně, která je zároveň ložnicí i obytnou světnicí. Když není čím topit, putuje do kamen všechno, co hoří a co je na dosah, židle, veřeje, římsa i prkna z podlahy, když tu ovšem jsou. Nač by potřeboval příliš místa? Tam doma za průlivem měl v hliněné chatě taky jen jednu místnost pro všechny domácí účely; víc než jednu místnost nepotřebuje rodina ani v Anglii. A tak také to směstnání tolika lidí do jedné světnice, které teď nacházíme všude, se v Anglii rozmohlo hlavně vlivem irského přistěhovalectví. A protože i chudák musí mít nějakou radost a protože mu společnost žádnou jinou radost nepopřeje – jde a pije kořalku. Kořalka je to jediné, co mu dělá život snesitelným, kořalka a ovšem i jeho bezstarostný, veselý temperament – a proto se také zpíjí do němoty. Irova jižní, lehkomyslná povaha, jeho hrubost, která ho jen málo odlišuje od divocha, jeho pohrdání všemi lidštějšími požitky, ze kterých se právě pro tuto svou hrubost nedovede těšit, jeho špína a bída, to všechno podporuje jeho opilství – pokušení je příliš velké, nedokáže odolat, a jakmile dostane peníze, musí je prolít hrdlem. Co jiného mu také zbývá? Jak jen chce společnost, která jej vehnala

do postavení, v němž se *téměř nutně* musí stát pijanem, která ho ve všem zanedbává a nechává zdivočet, jak ho chce tato společnost potom zavrhovat, když se z něho skutečně stane opilec?

S takovým konkurentem musí bojovat anglický dělník – s konkurentem, který stojí na nejnižším stupni, na jaký lze v civilisované zemi vůbec klesnout, a který tudíž potřebuje méně mzdy než kdokoli druhý. Není proto ani jinak možné, jak Carlyle říká, než že mzda anglického dělníka bude ve všech odvětvích, v nichž s ním může Ir konkurovat, stále více klesat. A těchto odvětví je hodně. Irovi jsou otevřena všechna odvětví, kde není zapotřebí žádné nebo jen docela malé dovednosti. Samozřejmě, že se lajdácký, nestálý a opilý Ir nehodí k práci, která vyžaduje delší výuční doby nebo déle trvající pravidelné činnosti. Aby se stal mechanikem („mechanic" je v angličtině každý dělník pracující při výrobě strojů), aby se stal továrním dělníkem, musil by nejdříve přijmout anglickou civilisaci a anglické mravy, zkrátka a dobře stát se vlastně nejdříve Angličanem. Ale kde jde o jednoduchou, méně přesnou práci, kde záleží spíš na síle než na dovednosti, tam se Ir osvědčuje právě tak dobře jako Angličan. Proto se také do těchto pracovních odvětví hrnou převážně Irové; mezi ručními tkalci, zednickými přihazovači, nosiči, nádeníky a pod. je plno Irů; a pronikání tohoto národa velmi přispělo k tomu, že v těchto odvětvích klesly mzdy a že se vůbec zhoršilo postavení dělnické třídy. A i když se Irové, kteří pronikli do jiných pracovních odvětví, musili jakž takž civilisovat, přece jen na nich lpí dál dost ze starých zlozvyků, že to i tam – nehledě k vlivu irského prostředí vůbec – působilo zhoubně na jejich anglické spoludělníky. Neboť uvědomíme-li si, že téměř v každém větším městě pětina nebo čtvrtina všeho dělnictva jsou Irové nebo děti Irů vyrostlé v irské špíně, nebudeme se divit, že život celé dělnické třídy, její mravy, její intelektuální a morální postoj, celý její charakter převzal mnoho rysů z irské povahy, a pochopíme, jak se mohlo už beztak ponižující postavení anglických dělníků, způsobené moderním průmyslem a jeho přímými důsledky, ještě více zhoršit.

ZÁVĚRY

Když jsme si dosti podrobně všimli poměrů, ve kterých žije anglická dělnická třída ve městech, bude nyní na čase vyvodit z těchto skutečností další závěry a ty pak zase porovnat se skutečným stavem. Podívejme se tedy, co se za těchto poměrů stalo s dělníky samými, jací to jsou lidé a jaký je jejich tělesný stav, inteligence a mravní úroveň.

Když jednotlivec způsobí druhému ublížení na těle, a to takové, že přivodí poškozenému smrt, pak to nazýváme zabitím; věděl-li pachatel předem, že ublížení přivodí smrt, nazýváme takový zločin vraždou. Když však společnost* přivede stovky proletářů do takové situace, že musí propadnout předčasné, nepřirozené smrti, smrti, která je stejně násilná jako smrt mečem nebo kulkou; když bere tisícům podmínky, jež k životu potřebují, a vhání je do poměrů, v nichž prostě žít *nemohou;* když je mocným ramenem

* Mluvím-li tady i jinde o společnosti jako o odpovědném celku, který má svá práva a své povinnosti, pak se rozumí samo sebou, že tím míním *moc ve společnosti*, tedy tu třídu, která má v dnešní době politickou a sociální nadvládu a tím zároveň nese i odpovědnost za postavení těch, jimž účast na vládě odpírá. Vládnoucí třídou je v Anglii, jako ve všech ostatních civilisovaných zemích, buržoasie. Že však společnost, a zvláště buržoasie, má povinnost chránit alespoň *život* každého člena společnosti, na př. starat se o to, aby nikdo neumřel hlady — to svým *německým* čtenářům nepotřebuji teprve dokazovat. Něco jiného by ovšem bylo, kdybych psal pro anglickou buržoasii. *(Engelsova poznámka k vydání z roku 1845.)*

Dnes už je tomu v Německu právě tak. Naši němečtí kapitalisté se léta páně 1886 plně vyrovnávají anglickým, alespoň po této stránce. *(Engelsův dodatek k americkému vydání z roku 1887.)*

(1892) Jak se to všechno za 50 let změnilo! Dnes existují angličtí buržoové, kteří uznávají povinnosti společnosti vůči jejím jednotlivým členům; zato němečtí buržoové?!? *(Engelsův dodatek k německému vydání z roku 1892.)*

zákona nutí v těchto poměrech setrvávat, dokud nepřijde smrt, jež je nutným důsledkem těchto poměrů; když společnost ví, až příliš dobře ví, že se tyto tisíce musí stát obětí takových podmínek, a přece dopouští, aby tyto podmínky trvaly dál – pak je to právě tak vražda, jako když někoho zabije jednotlivec. Jenomže je to vražda skrytá, zákeřná, vražda, proti které se nikdo nemůže bránit, vražda, jež se nezdá být vraždou, poněvadž vraha není vidět, protože vrahy jsou všichni a přece nikdo, protože smrt oběti vypadá jako smrt přirozená a poněvadž je to spíše zločin z opomenutí než zločin spáchaný. Ale vraždou to stejně zůstává. Budu muset nyní dokázat, že se společnost v Anglii každého dne a každé hodiny dopouští této sociální vraždy, jak to plným právem nazývají anglické dělnické noviny; že přivedla dělníky do postavení, v němž si nemohou udržet zdraví a v němž nemohou dlouho žít; že takto krok za krokem pozvolna podrývá dělníkům život a připravuje je tak předčasně do hrobu. Budu muset dále dokázat, že společnost *ví*, jak je tento stav škodlivý zdraví a životu dělníků, a přece nic nedělá, aby jej zlepšila. To, že o následcích svých zřízení *ví*, že tedy její jednání není pouhým zabitím, nýbrž vraždou, to dokáži už tím, když budu moci doložit fakt zabití oficiálními dokumenty, parlamentními a vládními zprávami.

Rozumí se samo sebou, že třída, která žije ve vylíčených poměrech a která je tak špatně zaopatřena nejnutnějšími životními potřebami, nemůže být zdráva a dosahovat vysokého věku. Než všimněme si ještě jednou jednotlivých okolností, teď speciálně s toho hlediska, jaký mají vliv na zdraví dělníků. Už sama centralisace obyvatelstva do velkých měst má nepříznivý vliv; ovzduší Londýna nemůže být nikdy tak čisté a bohaté na kyslík jako vzduch v nějakém venkovském obvodu. Dva a půl milionů plic a dvě stě padesát tisíc ohňů soustředěných na třech až čtyřech čtverečných zeměpisných mílích spotřebuje nesmírné množství kyslíku, jež se dá jen stěží nahrazovat, protože způsob stavby městských domů už sám o sobě znesnadňuje přístup vzduchu. Kysličník uhličitý, vznikající při dýchání a spalování, zůstává pro svou specifickou váhu dole v ulicích a hlavní proud větru vane jen nad střechami domů. Plíce obyvatel nedostávají všechno potřebné množství kyslíku a následek

toho je tělesná i duševní zemdlenost a snížení životaschopnosti. Z tohoto důvodu jsou sice městští lidé daleko méně vystaveni akutním a zvláště zánětlivým chorobám než venkované, žijící ve volném, normálním ovzduší, zato však trpí tím více chronickými neduhy. A není-li život ve velkých městech už sám o sobě nijak zdravý, jak škodlivý teprve musí být vliv nepřirozeného ovzduší v dělnických čtvrtích, kde, jak jsme viděli, je pohromadě všechno, co může vzduch kazit. Na venkově je snad docela neškodné mít těsně vedle domu hnojiště, protože tam má vzduch se všech stran volný přístup; ale uprostřed velkého města v těsných ulicích a dvorech, kde vzduch proudit nemůže, je to něco docela jiného. Ve všech hnijících rostlinných a živočišných látkách se vyvíjejí plyny, které jsou nesporně zdraví škodlivé, a když pak tyto plyny nemohou volně unikat, musí zamořovat ovzduší. Smetiště a stojaté kaluže v dělnických čtvrtích velkoměst mají proto velmi neblahý vliv na veřejné zdraví, neboť právě v nich se tvoří takové choroboplodné plyny; stejně tak výpary znečištěných řek. Ale to ještě zdaleka není všechno. Dnešní společnost zachází s masou chudáků přímo hanebně. Přiláká je do měst, kde dýchají horší vzduch než doma na venkově. Vykáže je do čtvrtí, které jsou postaveny tak, že je tu výměna vzduchu mnohem nedokonalejší než ve všech ostatních částech města. Vezme jim všechnu možnost udržovat čistotu, vezme jim vodu, protože zavedení vodovodu stojí peníze a řeky jsou tak znečištěny, že se voda z nich nedá používat ani na mytí, ani na praní; nutí je vyhazovat na ulici všechny odpadky a smetí, vylévat tam všechnu špínu, často i všechen nejhnusnější neřád a výkaly, protože jim bere všechnu možnost zbavit se toho nějak jinak; nutí je tím, aby si sami zamořovali svoje vlastní čtvrti. Ale ani to ještě není všechno. Na hlavu chudáka se nahrne všechno nejhorší. Je-li obyvatelstvo ve městech už beztak příliš směstnáno, jsou chudáci teprve namačkáni na co nejmenším prostoru. Nestačí, že jim zkazili vzduch na ulici, zavírají je ještě po tuctech do jediné světnice, takže vzduch, který v noci dýchají, je přímo k zalknutí. Dávají jim vlhké byty, sklepní díry, kam teče zdola, nebo podkrovní komůrky, kam teče shora. Domy jim stavějí tak, že ztuchlý vzduch nemůže odcházet. Dávají jim špatné, chatrné nebo roztrhané šaty

a špatnou, falšovanou a těžko stravitelnou potravu. Vystavují je neustálému napětí, zmítání mezi strachem a nadějí, štvou je jako divou zvěř a nedopřejí jim chvíli pokoje, aby se těšili z poklidného života. Vezmou jim všechny radosti mimo pohlavní rozkoš a alkohol, zato je nutí denně pracovat až do úpadu všech duševních a tělesných sil, a tím je neustále dráždí k nejšílenějším výstřelkům v těch dvou jediných požitcích, které si mohou dopřát. A když to všechno není nic platné, když to všechno přečkají, stanou se za krise obětí nezaměstnanosti a přijdou i o to poslední, co jim ještě zbývalo.

Je možné, aby za takových okolností mohla být chudší třída zdravá a dožívat se vysokého věku? Co tu lze jiného očekávat než nadměrnou úmrtnost, neustálé řádění epidemií a nezadržitelně postupující tělesné chátrání dělnického obyvatelstva? Podívejme se, jak vypadá skutečnost.

Že bydlení dělníků v bídných čtvrtích spolu s ostatními podmínkami, v nichž tato třída žije, vyvolává mnoho nemocí, o tom máme svědectví se všech stran. Již dříve uvedený článek v „Artisan" tvrdí plným právem, že nutným následkem takových poměrů musí být plicní choroby a ty že se opravdu zvláště často vyskytují mezi dělníky. Souchotinářský vzhled tolika lidí, jež potkáváme na ulici, dokazuje, že špatné ovzduší Londýna, především jeho dělnických čtvrtí, ohromnou měrou podporuje vznik tuberkulosy. Jestliže se časně zrána v době, kdy jdou všichni do práce, procházíme chvíli ulicemi, užasneme nad spoustou napolo nebo docela souchotinářsky vypadajících lidí, jež potkáváme. Ani v Manchesteru nevypadají lidé tak špatně; tyto bledé, vyzáblé mátohy s propadlým hrudníkem a vpadlýma očima, které potkáváme na každém kroku, tyto malátné, vyčerpané obličeje bez špetky energie jsem viděl v tak nápadném množství jen v Londýně – ačkoli i v továrních městech na severu si souchotiny vyžádají každý rok velmi mnoho obětí. Se souchotinami soutěží, vedle jiných plicních nemocí a spály, především nemoc, jež řádí mezi dělníky nejstrašněji – a to je tyfus. Tuto všeobecně rozšířenou pohromu oficiální zpráva o zdravotním stavu dělnické třídy přímo vyvozuje ze špatného stavu bytů, zvláště ze špatného větrání, vlhkosti a špíny. Tato zpráva – nezapomínejme, že ji vypracovali

přední angličtí lékaři podle údajů jiných lékařů – tvrdí, že jediný takový špatně větraný dvůr, jediná slepá ulička bez stoky je schopna vyvolat a téměř vždy vyvolává epidemii horečky, zvláště když obyvatelé žijí stísněni jeden na druhém a v blízkosti se rozkládají organické látky. Tato horečka má skoro všude stejný charakter a téměř vždy se z ní vyvine pravý tyfus. Tak je tomu v dělnických čtvrtích všech velkých měst a dokonce i v jednotlivých špatně postavených a nečistých uličkách menších obcí. Tyfus je nejvíce rozšířen v chudých čtvrtích, ačkoli si ovšem tu a tam vyžádá nějakou oběť i z lepších obvodů. V Londýně řádil tyfus už od dávných dob; ale neobyčejně prudký průběh epidemie roku 1837 dal podnět k zmíněné oficiální zprávě. Podle výroční zprávy dra *Southwooda Smitha* o londýnské infekční nemocnici bylo roku 1843 ošetřováno 1462 nemocných, t. j. o 418 více než v kterémkoli dřívějším roce. Ve vlhkých a špinavých končinách východního, severního a jižního obvodu Londýna řádila tato nemoc zvlášť prudce. Mnoho pacientů byli dělníci, kteří přišli z venkova a kteří cestou i po svém příchodu krutě strádali, spali na ulici polonazí a polomrtví hlady, protože nemohli najít práci, a tak dostali horečku. Tito lidé byli při převozu do nemocnice tak zesláblí, že museli dostat pro posilnění neobvyklé množství vína, koňaku, čpavkových preparátů a jiných povzbuzujících prostředků. Z celkového počtu nemocných zemřelo $16^1/_2\%$. Také v Manchesteru se tato zhoubná horečka vyskytuje; v horších dělnických čtvrtích Starého města, v Ancoats, v Malém Irsku atd. nebyla skoro nikdy docela potlačena, ale přece jen je tam, jako vůbec ve všech *anglických* městech, méně rozšířena, než by se dalo očekávat. Naproti tomu ve Skotsku a Irsku řádí tyfus s nepředstavitelnou prudkostí; v Edinburghu a v Glasgowě vypukl s obzvláštní silou po drahotě roku 1817 a po obchodních krisích v letech 1826 a 1837. Po každé řádil asi tři roky a pak na čas poněkud ochabl. Za epidemie v Edinburghu postihla horečka roku 1817 asi 6000 osob, roku 1837 na 10.000 osob, a nejen počet nemocných, nýbrž i prudkost nemoci a úmrtnost se s každým novým opakováním epidemie stupňovaly.* Ale pohromy způsobené touto nemocí v dřívějších

* *Dr. Alison*, „Management of the Poor in Scotland" [„Péče o chudé ve Skotsku"].

dobách nejsou nic proti tomu, jak řádila po krisi roku 1842. Šestina všech chudých v celém Skotsku dostala horečku a potulní žebráci hrozivě rychle přenášeli nákazu od obce k obci. Nemoc nezasáhla střední a vyšší vrstvy společnosti – přesto bylo ve dvou měsících více nemocných horečkou než dříve za dvanáct let. V Glasgowě onemocnělo roku 1843 horečkou dvanáct procent obyvatelstva, t. j. 32.000 lidí, z nichž pak 32% zemřelo, kdežto v Manchesteru a Liverpoolu bývá úmrtnost obvykle jen 8%. U této nemoci byl kritický sedmý a patnáctý den; patnáctého dne pacient většinou zežloutl, což naše autorita považuje za důkaz, že příčinu nemoci je třeba hledat i v duševním rozrušení a strachu.* Rovněž v Irsku jsou tyto epidemické horečky obvyklé. Za 21 měsíců v letech 1817–1818 prošlo dublinskou nemocnicí 39.000 nemocných horečkou a v pozdějších letech podle šerifa Alisona (v druhém svazku knihy „Zásady populace") dokonce 60.000. Nemocnice v Corku musila v letech 1817–1818 vzít do lékařské péče sedminu obyvatelstva, v Limericku byla v tutéž dobu nemocna horečkou čtvrtina obyvatelstva a v *brlozích* Waterfordu devatenáct dvacetin obyvatelstva.**

Když si připomeneme podmínky, v nichž dělníci žijí, když uvážíme, jak těsné jsou jejich byty, jak je každý kout napěchován lidmi, jak nemocní i zdraví spí spolu v jedné místnosti, na jednom lůžku, pak se musíme ještě divit, že se tak nakažlivá choroba jako tato horečka nerozšíří ještě víc. A když považíme, jak nedostatečná je lékařská pomoc, které se nemocným dostává, kolik jich zůstane vůbec bez lékařské rady a bez poučení o nejsamozřejmějších dietních předpisech, pak nám tato úmrtnost připadá ještě nepatrná. Dr. Alison, který tuto nemoc důkladně zná, vidí její příčinu přímo v nouzi a bídném postavení chudých, stejně jako citovaná zpráva; tvrdí, že strádání a nedostatečné uspokojování životních potřeb činí tělo přístupným nákaze a vůbec zaviňuje, že je epidemie tak strašná a že se tak rychle šíří. Dr. Alison dokazuje, že jak ve Skotsku, tak v Irsku přišla tyfová epidemie vždycky po období strádání – ať

* *Dr. Alison* v jednom článku, předneseném v British Association for the Advancement of Science [Britské společnosti pro šíření vědy] v Yorku v říjnu 1844.

** *Dr. Alison*, „Péče o chudé ve Skotsku".

už byla příčinou obchodní krise nebo neúroda – a že nemoc řádila skoro výhradně mezi dělnickou třídou. Je pozoruhodné, že podle jeho výpovědi většina těch, kdo tyfu podlehli, byli otcové rodin, tedy právě ti, které jejich rodina nejvíc postrádá; totéž dosvědčuje několik irských lékařů, které cituje.

Bezprostřední příčinou mnoha dalších nemocí je spíše potrava než obydlí dělníků. Strava dělníků, která je už sama o sobě těžko stravitelná, se naprosto nehodí pro děti; a přitom dělník nemá ani čas, ani prostředky, aby svým dětem opatřil vhodnější výživu. K tomu ještě přistupuje velmi rozšířený zvyk dávat dětem kořalku nebo dokonce opium a to všechno spolu s ostatními životními podmínkami škodlivými pro tělesný vývoj způsobuje nejrůznější choroby zažívacích orgánů, jež zanechávají následky pro celý život. Skoro všichni dělníci mají více méně slabý žaludek, a přesto jsou neustále nuceni dál jíst stravu, která jejich neduh způsobila. Odkud by také mohli vědět, z čeho nemoc pochází – a i kdyby to věděli, jak by mohli dodržovat vhodnou dietu, dokud se nezmění jejich životní podmínky a návyky? – Z tohoto špatného zažívání se však už v dětství vyvíjejí nové nemoci. Krtičnatost (skrofulosa) je mezi dělníky téměř všeobecná a krtičnatí rodiče mají krtičnaté děti, zvláště když u dětí se zděděnou náchylností ke krticím působí zase znovu původní příčina nemoci. Druhým následkem podvýživy v době vývoje je křivice (anglická nemoc, uzlovité výrůstky na kloubech), kterou rovněž vidíme velmi často u dělnických dětí. Kosti zůstávají dlouho měkké, vývoj kostry vůbec postupuje velmi pomalu a vedle obvyklých příznaků křivice se vyskytuje i zkřivení nohou a páteře. Jistě nemusím připomínat, jak všechny tyto choroby ještě zhoršuje to, že dělníci jsou vystaveni neustálým změnám, způsobeným váznutím obchodu, nezaměstnaností a hladovými mzdami za krise. Přechodná podvýživa, kterou téměř každý dělník alespoň jednou v životě po nějaký čas trpí, zhoršuje ještě následky způsobené nevhodnou, i když dostatečnou výživou. Děti, které nedostanou dosyta najíst právě v době, kdy nejvíc potřebují dobrou výživu – a kolik je takových dětí za každé krise, ba i v dobách největší konjunktury! – takové děti nutně musí být slabé, krtičnaté a ve vysokém stupni rachitické. A že tomu tak je, to vidíme na vlastní oči. Nedostatek

péče, kterým trpí ohromné množství dělnických dětí, zanechává nenapravitelné následky na celý život a vede k oslabení celé dělnické třídy. Připočítáme-li k tomu ještě nevyhovující oblečení dělníků a že se právě proto těžko mohou chránit před nachlazením, dále že musí pracovat tak dlouho, dokud se vůbec drží na nohou, že bída rodiny ještě vzrůstá, když někdo onemocní, že se jim až příliš často nedostává vůbec žádné lékařské pomoci – pak si budeme moci zhruba představit, jaký je zdravotní stav anglických dělníků. O škodlivých následcích práce v některých odvětvích při dnešním provozu se tu zatím zmiňovat nebudu.

K tomu přistupují ještě jiné vlivy, které oslabují zdraví velmi mnoha dělníků. Především je to opilství. Všechny svody, všechna možná pokušení se tu spojují, aby udělala z dělníků pijany. Kořalka je pro ně téměř jediným zdrojem potěšení a všechno jako by se spiklo, aby k němu měli co nejblíže. Dělník přichází z práce domů unavený a otupělý; jeho domov není ani trochu útulný, je vlhký, nevlídný a špinavý; dělník nutně potřebuje rozveselení, musí mít *něco*, proč by stálo za to se dřít, něco, co by učinilo vyhlídku na příští trpký den snesitelnou; jeho nervosní, mrzutou a hypochondrickou náladu, vyvolanou už špatným zdravotním stavem, hlavně zažívacími poruchami, stupňuje až k nesnesitelnosti jeho celkové postavení v životě, nejistota existence, závislost na všech možných náhodách a bezmocnost udělat něco pro své vlastní zajištění; jeho tělo, zesláblé pobytem ve špatném vzduchu a špatným jídlem, se mocně dožaduje nějakého povzbuzení zvenčí; svou potřebu družnosti může uspokojit jen v hospodě, protože to je jediné místo, kde se může sejít s přáteli; a při tom všem by to nemělo dělníka táhnout k pití, při tom všem by měl odolávat vábení kořalky? Naopak, je to morální a fysická nutnost, že za takových podmínek velmi mnoho dělníků *musí* propadnout opilství. A vedle spíše fysických vlivů, které ženou dělníka k pití, příklad tolika lidí kolem, zanedbaná výchova, nemožnost uchránit mladé lidi před pokušením, často přímý vliv rodičů propadlých alkoholu, kteří sami dávají dětem kořalku, dále jistota, že v opojení alespoň na několik hodin zapomene na bídu a tíhu života, a sta a sta jiných okolností působí tak silně, že opravdu nemůžeme dělníkovi jeho zálibu v kořalce

zazlívat. Opilství tu přestalo být neřestí, za kterou můžeme činit odpovědným toho, kdo jí propadl, stává se prostě jevem, nutným a nevyhnutelným důsledkem určitých podmínek, působících na objekt bez vůle – bez vůle alespoň vůči těmto podmínkám. Odpovědni jsou ti, kdo udělali z dělníka pouhý objekt. Ale stejně nutně jako dělníci propadají pití, právě tak nutně má pití zhoubné účinky na ducha i tělo svých obětí. Náchylnost k nemocem všeho druhu, vyvolávanou poměry, v nichž dělníci žijí, šíření plicních a břišních chorob, stejně jako vznik a rozmáhání tyfu pití v nejvyšší míře podporuje.

Jiná příčina, proč dělníci trpí různými tělesnými neduhy, je v tom, že nemají možnost opatřit si v nemoci pomoc schopných lékařů. Je sice pravda, že se mnoho dobročinných ústavů snaží tomuto nedostatku odpomoci, že na př. nemocnice v Manchesteru poskytne pomoc 22.000 nemocných ročně, buď je přijme do ošetřování, nebo jim poskytne lékařskou radu či léky, ale co to všechno je na město, kde podle Gaskellova výpočtu* potřebují lékařskou pomoc ročně tři čtvrtiny obyvatelstva? Angličtí lékaři si za návštěvy hodně počítají a dělníci to nemohou zaplatit. Mají tudíž na vybranou: buď nedělat vůbec nic, nebo se rozhodnout pro levné mastičkáře a jejich lektvary, kterými si nakonec spíš uškodí, než pomohou. Ve všech anglických městech řádí velká spousta takových mastičkářů, kteří inseráty, plakáty a jinými triky získávají zákaznictvo mezi chudšími vrstvami. Mimo to se prodává mnoho tak zvaných patentovaných léčiv (patent medicines) proti všem možným i nemožným neduhům: Morrisonovy pilulky, Parrův životobudič, pilulky dra Mainwaringa a tisíce jiných pilulek, esencí, balzámů, jež mají vesměs tu vlastnost, že léčí všechny nemoci na světě. Tyto lektvary sice zřídka kdy obsahují vysloveně škodlivé látky, ale užívají-li se často a ve velkých dávkách, působí přece jen na organismus nepříznivě; a protože všechny inseráty hlásají nevědomým dělníkům, že čím víc takových pilulek berou, tím lépe, nemůžeme se divit, když je neustále polykají ve velkých dávkách, ať už k tomu mají důvod nebo ne. Není nic neobvyklého, že výrobce Parrova životobudiče prodá za jediný

* „Manufacturing Population of England", c. 8 [„Průmyslové obyvatelstvo Anglie", kap. 8].

týden 20.000 až 25.000 krabiček těchto léčivých pilulek – a přitom je jeden užívá proti zácpě, druhý proti průjmu, ten zas proti horečce, slabosti a proti všem možným nemocem. Tak jako si u nás v Německu rolníci v určitých dobách přikládali baňky a pouštěli žilou, užívají nyní angličtí dělníci patentované lektvary, aby si tím sami škodili a výrobcům těchto pilulek naháněli peníze do kapes. Jedna z nejškodlivějších patentovaných medicin je nápoj, který se připravuje z opiátů, zvláště z laudánu, a který se prodává pod názvem „Godfrey's Cordial". Ženy, které pracují doma a opatrují vlastní nebo cizí děti, dávají jim tento nápoj, aby byly zticha a aby, jak se mnohé z nich domnívají, zesílily. Často začnou dítě krmit touto medicinou hned po narození, a aniž tuší škodlivé následky takového „posilování srdce", pokračují tak dlouho, až dítě zemře. Čím je dětský organismus otupělejší na působení opia, tím větší dávky dostává. A když už nepůsobí „Cordial", dávají mu i nezředěné opium, často 15 až 20 kapek najednou. Nottinghamský coroner vypovídal před vládní komisí*, že jeden lékárník zpracoval podle vlastního přiznání za jeden rok třináct centů syrupu na „Godfrey's Cordial". Snadno si domyslíme, jaké následky to má na takto léčené děti. Blednou, vadnou, slábnou a většinou umírají dříve, než dosáhnou věku dvou let. Používání tohoto léku je velmi rozšířeno ve všech velkých městech a průmyslových obvodech Anglie.

Následek všech těchto vlivů je celková tělesná zesláblost dělníků. Je mezi nimi málo silných, urostlých a zdravých lidí, alespoň ne mezi průmyslovými dělníky, kteří pracují převážně v uzavřených místnostech, a jen o těch je tu řeč. Skoro všichni jsou slabí, kostnatí, ale kosti nemají zvlášť silné, jsou hubení, bledí a s chabými svaly kromě těch, které jsou při práci vystaveny zvláštní námaze. Skoro

* „Report of Commission of Inquiry into the Employment of Children and Young Persons in Mines and Collieries and in the Trades and Manufactures in which Numbers of them work together, not being included under the terms of the Factories' Regulation Act. First and Second Reports". [„Zpráva komise pro vyšetřování práce dětí a mladistvých v uhelných a rudných dolech a rovněž v těch průmyslových odvětvích a továrnách, kde jich pracuje více pohromadě a které nepodléhají zákonu o omezení práce v továrnách. První a druhá zpráva".] Graingerova výpověď v druhé zprávě. Obvykle se cituje jako „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce". Je to jedna z nejlepších oficiálních zpráv, která obsahuje spoustu velice cenných, ale i velmi otřesných skutečností. První zpráva vyšla roku 1841, druhá o dva roky později.

všichni trpí špatným zažíváním, a jsou proto více méně hypochondričtí, zachmuření a mrzutí. Jejich zesláblé tělo není odolné proti nemocem, a tak jim při každé příležitosti snadno podléhá. Proto také brzy stárnou a umírají mladí. Tabulky úmrtnosti toto tvrzení nezvratně dokazují.

Podle zprávy generálního registrátora G. Grahama je roční úmrtnost v celé Anglii a Walesu o něco nižší než $2^1/_4$ %, t. j. ročně umírá jeden z 45 lidí.* Takový alespoň byl průměr v letech 1839 až 1840. V dalším roce úmrtnost poněkud klesla a umíral jen jeden ze 46. Ale ve velkých městech je poměr úplně jiný. Mám tu před sebou oficiální tabulky („Manchester Guardian" z 31. července 1844), podle nichž úmrtnost v některých velkých městech vypadá takto: v Manchesteru, včetně Salfordu a Chorltonu jeden z 32,72 – bez Salfordu a Chorltonu jeden z 30,75; v Liverpoolu včetně West-Derby (předměstí) jeden z 31,90 a bez West-Derby jeden z 29,90, kdežto průměrná úmrtnost všech uvedených obvodů Cheshiru, Lancashiru a Yorkshiru – a tato hrabství zahrnují celou řadu úplně nebo zpola venkovských obvodů a mnoho malých měst – vykazuje při celkovém počtu 2,172.506 obyvatel úmrtnost jeden z 39,80. Jak zle jsou na tom dělníci ve městech, ukazuje úmrtnost v Prescottu v Lancashiru: zde bydlí převážně horníci, a protože práce v dolech není zrovna nejzdravější, jsou tu zdravotní poměry horší než v zemědělských krajích. Ale dělníci tu bydlí na venkově, a tak je tu úmrtnost 1 ku 47,54, což je bezmála o $2^1/_2$% lepší než průměr celé Anglie. Všechny tyto údaje jsou z tabulek úmrtnosti z roku 1843. Ještě vyšší je úmrtnost ve skotských městech; v Edinburghu roku 1838–1839 1 z 29, roku 1831 jen ve Starém městě dokonce 1 z 22; v Glasgowě podle dra Cowana („Statistika narození a úmrtnosti v Glasgowě")[105] od roku 1830 umírá ročně průměrně jeden z 30, v jednotlivých letech i jeden z 22 až 24. – Existují nejrůznější svědectví, že toto neobyčejné zkrácení průměrného věku připadá hlavně na dělnickou třídu a že průměr všech tříd je příznivější proto, že u vyšších a středních tříd je úmrtnost menší. Údaje

* „Fifth Annual Report of Reg. Gen. of Births, Deaths and Marriages" [„Pátá výroční zpráva nejvyššího matričního úřadu o narozeních, úmrtích a sňatcích"].

posledního data najdeme ve svědectví lékaře P. H. Hollanda z Manchesteru, který z úředního příkazu* prozkoumal manchesterské předměstí Chorlton-on-Medlock. Rozdělil domy a ulice vždy do tří kategorií a zjistil tyto rozdíly v úmrtnosti:

První	kategorie	ulic:	domy	I.	kategorie,	úmrtnost	1 z 51
„	„	„	„	II.	„	„	1 z 45
„	„	„	„	III.	„	„	1 z 36
Druhá	kategorie	ulic:	domy	I.	kategorie,	úmrtnost	1 z 55
„	„	„	„	II.	„	„	1 z 38
„	„	„	„	III.	„	„	1 z 35
Třetí	kategorie	ulic:	domy	I.	kategorie,	údaje nejsou	
„	„	„	„	II.	„	úmrtnost	1 z 35
„	„	„	„	III.	„	„	1 z 25

Z mnoha jiných tabulek sestavených Hollandem vysvítá, že v *ulicích* druhé kategorie je úmrtnost o 18 % vyšší a v ulicích třetí kategorie o 68 % vyšší než v ulicích první kategorie; že v *domech* druhé kategorie je o 31 % vyšší a v domech třetí kategorie o 78 % vyšší než v domech první kategorie. Dále, že se ve špatných ulicích, které byly opraveny, úmrtnost o 25 % zmenšila. A končí poznámkou, na anglického buržou velmi otevřenou:

„Zjistíme-li, že úmrtnost je v některých ulicích čtyřikrát vyšší než v jiných a v celých kategoriích ulic dvakrát vyšší než v jiných kategoriích, zjistíme-li dále, že v ulicích, které jsou ve špatném stavu, je úmrtnost stále stejně vysoká a v dobře udržovaných ulicích stále stejně nízká, nemůžeme se vyhnout závěru, že jsou masy našich spoluobčanů, stovky našich nejbližších sousedů každoročně zabíjeny (destroyed) proto, že se neprovádějí ani ta nejsamozřejmější bezpečnostní opatření."

Týž fakt potvrzuje zpráva o zdravotním stavu dělnické třídy. V Liverpoolu byl roku 1840 průměrný věk u vyšších tříd (gentry, svobodná povolání atd.) 35 let, u obchodníků a lépe postavených

* Srovnej „Report of Commission of Inquiry into the State of large Towns and populous Districts", first Report, 1844. Apendix. [„Zpráva komise pro vyšetření stavu velkých měst a hustě zalidněných obvodů", první zpráva, 1844, dodatek.]

řemeslníků 22 let, kdežto u dělníků, nádeníků a námezdně pracujících vůbec jenom 15 let. Parlamentní zprávy obsahují další spoustu podobných faktů.

Úmrtnost dělnické třídy zvyšuje hlavně to, že tu umírá tolik malých dětí. Něžné dětské tělíčko nejhůř odolává nepříznivým vlivům nízké životní úrovně; nedostatek péče, jímž dítě často trpí, když oba rodiče pracují nebo když jeden z nich je mrtev, se velmi brzy mstí, a tak se nelze divit, když na př. v Manchesteru podle právě zmíněné zprávy umírá přes 57 % dělnických dětí před dosažením pátého roku, kdežto dětí z vyšších vrstev umírá jen 20 % a průměrná úmrtnost dětí všech tříd ve venkovských obvodech nečiní ani 32 % všech dětí pod pět let.* Článek v „Artisan", o němž tu byla už několikrát zmínka, nám o tom podává podrobnější přehled tím, že srovnává úmrtnost u jednotlivých dětských nemocí ve městech a na venkově, a tak dokazuje, že vcelku jsou epidemie v Liverpoolu a Manchesteru třikrát smrtelnější než ve venkovských obvodech; že onemocnění nervové soustavy jsou ve městech pětkrát častější a žaludeční choroby dvakrát častější. Poměr mezi těmi, kdož umírají na plicní choroby ve městech a na venkově, je $2^1/_2$% k 1. Počet dětských úmrtí na neštovice, spalničky, černý kašel a spálu je ve městech čtyřikrát větší, na vodnatelnost mozku třikrát větší a na psotník desetkrát větší než na venkově. Abych uvedl ještě jeden věrohodný pramen, zařazuji sem tabulku**, kterou otiskl dr. Wade ve své knize „History of the Middle and Working Classes", London 1835, 3rd ed. [„Dějiny střední a pracující třídy", Londýn 1835, 3. vyd.] podle zprávy parlamentní tovární komise z roku 1832.

Mimo tyto rozličné nemoci, které jsou nutným následkem dnešního zanedbávání a utlačování chudší třídy, působí tu však ještě jiné vlivy, které přispívají k růstu úmrtnosti malých dětí. V mnoha rodinách pracuje žena i muž mimo dům, a tak jsou děti odkázány úplně samy na sebe; rodiče je buď zamknou doma, nebo je dají někomu za peníze hlídat. Není proto divu, že sta a sta takových

* „Factories Inquiry Commision's Report", 3rd vol. [„Zpráva tovární komise", 3. díl]; zpráva dra Hawkinse o Lancashiru; jako svědek se tam uvádí dr. Roberton, „hlavní autorita v oboru statistiky Manchesteru".

** Viz tabulku na str. 341. *(Pozn. red.)*

Z 10.000 lidí umírají	pod 5 let	5—19	20—39	40—59	60—69	70—79	80—89	90—99	100 a více
v hrabství Rutland, zdravý zemědělský obvod	2865	891	1275	1299	1189	1428	938	112	3
v hrabství Essex, bažinatý zemědělský obvod	3159	1110	1526	1413	963	1019	630	177	3
ve městě Carlisle 1779-1787, před zavedením továren	4408	911	1006	1201	940	826	533	153	22
ve městě Carlisle po zavedení továren	4738	930	1261	1134	677	727	452	80	1
v Prestonu, továrním městě	4947	1136	1379	1114	553	532	298	38	3
v Leedsu, továrním městě	5286	927	1228	1198	593	512	225	29	2

dětí padnou za oběť všem možným nehodám. Nikde nekončí tolik dětí pod koly vozů a pod kopyty koní, nikde se jich tolik nezabije pádem z okna a pod., nikde se jich tolik neutopí nebo neuhoří jako ve velkých anglických městech. Zvláště časté jsou případy, kdy děti zemřou na popáleniny nebo opařeniny – v Manchesteru v zimních měsících téměř každý týden jedno, v Londýně je tomu stejně, ale tam o tom noviny zřídka kdy píší; mám po ruce jen jednu zprávu z „Weekly Dispatch" z 15. prosince 1844, podle níž se v týdnu od 1. do 7. prosince stalo *šest* takových případů. Tyto ubohé děti, které zhynou takovou strašnou smrtí, jsou jen a jen obětí našeho společenského nepořádku a majetné třídy, jež má na udržení tohoto nepořádku zájem – ale přitom je těžko říci, nebyla-li i tato hrozná, bolestná smrt vlastně pro děti dobrodiním, když je uchránila před dlouhým životem plným dřiny a bídy, životem bohatým

na utrpení a chudým na radost. Tak daleko to došlo v Anglii – a buržoasie o tom všem čte denně v novinách a vůbec se o to nestará. Nebude si ovšem také moci stěžovat, když ji na základě uvedených oficiálních i neoficiálních zpráv, které *musí* znát, přímo obviním ze sociální vraždy. Buď ať se postará o to, aby se s tímto strašným stavem skoncovalo, nebo ať odevzdá správu obecných zájmů do rukou dělnické třídy. K tomu druhému nemá chuti, a k prvnímu – pokud zůstává buržoasií a v zajetí buržoasních předsudků – nemá síly; dělá sice teď, kdy už padlo statisíce obětí, konečně určitá menší opatření pro budoucnost, vydává „Metropolitan Buildings Act“[106], který má alespoň trochu omezit nejbezohlednější stavění jednoho domu na druhý – pyšní se sice opatřeními, která nejen nejdou na kořen zlu, nýbrž se ani zdaleka nevyrovnají nařízením docela obyčejné zdravotní policie, ale tím se sebe vinu nesmyje. Anglická buržoasie má na vybranou jen dvojí: buď vládnout dál *navzdory* obžalobě z vraždy, kterou nemůže se svých beder nijak setřást, anebo se vlády zříci ve prospěch dělnické třídy. Až dosud dávala přednost první možnosti.

Přejděme nyní od fysických podmínek, v nichž dělníci žijí, k duševním. Jestliže buržoasie ponechává dělníkům ze života jen tolik, kolik je naprosto nezbytné, nesmíme se divit, dává-li jim také vzdělání jen tolik, kolik je v jejím zájmu. A to opravdu není příliš mnoho. V poměru k počtu obyvatel je vzdělávacích prostředků v Anglii velmi málo. Těch několik týdenních škol, které má dělnická třída k disposici, může navštěvovat jen nepatrný počet žáků a mimo to jsou to školy špatné; učitelé – vysloužilí dělníci nebo jiní nepovolaní lidé, kteří se stali kantory jen proto, aby neumřeli hlady – nemají většinou ani nejnutnější základní vědomosti, ani charakterové vlastnosti, pro učitele tak nutné, a učí bez jakékoli kontroly veřejnosti. Také zde vládne svobodná konkurence, a jako vždy mají z toho zisk bohatí, kdežto chudí, pro které konkurence právě není svobodná, kteří nemají potřebné znalosti, aby mohli věc posoudit, z toho mají škodu. Povinná školní docházka neexistuje nikde, ve vlastních továrnách, jak uvidíme, existuje jen podle jména; a když vláda chtěla v roce 1843 tuto zdánlivou povinnou školní docházku zavést, postavila se průmyslová buržoasie se vší

rozhodností proti tomu, ačkoli dělníci se vyslovili rozhodně *pro* povinnou školní docházku. Stejně však velké množství dětí pracuje celý týden v továrnách a doma, a nemůže tudíž chodit do školy. Neboť *večerní školy*, kam mají chodit ti, kdo přes den pracují, nejsou k ničemu a skoro nikdo tam nechodí. Žádali bychom skutečně příliš mnoho od mladých dělníků, kteří se dvanáct hodin dřeli, kdybychom chtěli, aby ještě od osmi do deseti hodin večer chodili do školy. A ti, kteří tam chodí, tam většinou usínají, jak to konstatuje „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce“ ve stovkách případů. Byly ovšem zřízeny nedělní školy, ale i ty trpí velkým nedostatkem učitelů a mohou z nich něco mít jen ti, kdo se už něčemu naučili v týdenní škole. Doba mezi dvěma nedělemi je příliš dlouhá, než aby dítě, které ještě vůbec nic nezná, nezapomnělo do příští hodiny to, čemu se učilo před týdnem v první hodině. „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce“ přináší o tom tisíce důkazů a komise sama velmi důrazně prohlašuje, že ani týdenní, ani nedělní školy potřebám národa ani zdaleka nevyhovují. Tato zpráva přináší doklady o takové nevědomosti u anglické dělnické třídy, jakou bychom nečekali ani v takových zemích, jako je Itálie nebo Španělsko. Ale nemůže tomu ani být jinak; od vzdělání dělníků si buržoasie nemá co slibovat, má spíše důvody se ho obávat; z celého svého obrovského rozpočtu 55,000.000 liber št. věnuje vláda na školství jen jedinou nepatrnou položku 40.000 liber št.; a nebýt fanatismu náboženských sekt, který ostatně při nejmenším právě tolik poškodí, jako tu a tam napraví, byly by prostředky na školské účely ještě mnohem žalostnější. Ale takto zřizuje anglikánská církev své national schools* a každá sekta své vlastní školy, jedině s tím úmyslem, aby udržela děti svých souvěrců ve svém lůně a pokud možno ještě druhým sektám nějakou tu ubohou dětskou dušičku odloudila. Důsledek toho je, že se náboženství, a to právě jeho nejneplodnější stránka – polemika, stává nejdůležitějším vyučovacím předmětem a paměť dětí se zatěžuje nepochopitelnými dogmaty a theologickými finesami, že se v nich co možná nejdřív probouzí sektářská nenávist a náboženský fanatismus a všechno rozumové,

* — národní školy. *(Pozn. red.)*

duchovní i mravní vzdělání se hanebně zanedbává. Dělníci se dost často dožadovali na parlamentu ryze světského veřejného školství, při němž by náboženská výchova byla svěřena duchovním jednotlivých sekt – ale dosud nenašli ministerstvo, jež by jim něco podobného povolilo. Ovšem. Ministr je poslušným sluhou buržoasie, a ta se dělí na nesčetné sekty; každá sekta však dopřeje dělníkovi jinak nebezpečné vzdělání jen tehdy, musí-li dělník zároveň přijmout protijed zvláštních dogmat právě této sekty. A protože se tyto sekty až dodnes hašteří o prvenství, zůstává dělnická třída zatím bez vzdělání. Továrníci se sice vychloubají, že většinu dělníků naučili číst, ale jak to s takovým čtením vypadá, to ukazuje „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce". Kdo zná abecedu, už říká, že umí číst, a to továrníkům úplně stačí. A uvážíme-li zmatený anglický pravopis, při kterém je čtení opravdovým uměním a vyžaduje dlouhého učení, je tato nevědomost docela pochopitelná. Psát jich umí teprve málo – a pravopisně správně neumí velmi často psát ani leckterý „vzdělanec". Nedělní školy anglikánské církve, kvakerů a myslím ještě mnoha jiných sekt psaní vůbec nevyučují, „protože je to prý pro neděli příliš světské zaměstnání". A jak jinak vypadá vzdělání, kterého se dostává dělníkům, ukáže několik příkladů. Jsou ze „Zprávy komise pro vyšetřování dětské práce", která bohužel nepodchycuje vlastní tovární průmysl.

„V Birminghamu," říká člen komise Grainger, „chybí všem dětem, které jsem zkoušel, naprosto všechno, co by se při nejskromnějších požadavcích dalo nazvat užitečnými znalostmi. Ačkoli se tu téměř na všech školách vyučuje *jenom* náboženství, projevily děti většinou i v tomto směru nejhrubší neznalosti." — „Ve Wolverhamptonu," vypráví člen komise Horne, „setkal jsem se mimo jiné s těmito případy: jedenáctileté děvčátko, které navštěvovalo týdenní a nedělní školu, ‚neslyšelo nikdy o nějakém jiném světě, o nebi nebo o nějakém jiném životě'. Jindy zase sedmnáctiletý chlapec nevěděl, kolik je dvakrát dvě, nevěděl, kolik farthingů ($^1/_4$ penny) je ve 2 pencích, a nepochopil to ani potom, když mu vložili mince do dlaně. Někteří hoši neslyšeli nikdy o Londýně, ba ani o Willenhallu, ačkoli je vzdálen jen hodinu cesty od jejich domova a je s Wolverhamptonem v neustálém spojení. Někteří nikdy neslyšeli jméno královny nebo jména jako Nelson, Wellington, Bonaparte; ale bylo zajímavé, že ti, kteří nikdy neslyšeli o sv. Pavlu, Mojžíšovi nebo Šalamounovi, znali velmi dobře život, činy a povahu lupiče Dicka Turpina a zvláště pak život zloděje Jacka Shepparda, který několikráte uprchl z vězení." — „Šestnáctiletý hoch nevěděl, kolik je dvakrát

dvě nebo kolik dělají čtyři farthingy, sedmnáctiletý chlapec tvrdil, že deset farthingů je deset půlpencí, a třetí, sedmnáct let starý, odpověděl na některé velmi prosté otázky stručně, ‚že vůbec o ničem nic nezná' (he was ne judge o'nothin')" (Horne, „Zpráva", dodatek, část II, Q. 18, čís. 216, 217, 226, 233 atd.).

Tyto děti, které učitelé čtyři nebo pět let souží náboženskými dogmaty, vědí nakonec právě tolik jako na počátku.

Jedno dítě „pět let pravidelně navštěvovalo nedělní školu; neví, kdo byl Ježíš Kristus, ale to jméno už slyšelo; nikdy neslyšelo o dvanácti apoštolech, o Samsonovi, Mojžíšovi, Aronovi atd." (tamtéž, dokumenty str. q 39, I. 33). Jiné dítě „navštěvovalo pravidelně po šest let nedělní školu. Ví, kdo byl Ježíš Kristus, že umřel na kříži a prolil svou krev, aby spasil našeho Spasitele; nikdy neslyšelo o sv. Petrovi nebo Pavlovi" (tamtéž, str. q 36, I. 46). A třetí dítě „chodilo sedm let do různých nedělních škol, umí však číst jen v knížkách s velkými písmeny, snadná jednoslabičná slova; slyšelo o apoštolech, neví však, zda k nim patřili sv. Petr a sv. Jan, ten poslední, to byl asi sv. Jan Wesley" (zakladatel methodistické církve) atd. (tamtéž, str. q 34, I. 58). Na otázku, kdo byl Ježíš Kristus, dostal Horne mimo jiné takovéto odpovědi: „Byl to Adam"; „byl to jeden apoštol"; „byl to syn Spasitele Páně (he was the Saviour's Lord's Son)". A jeden šestnáctiletý hoch odpověděl: „Byl to londýnský král před mnoha a mnoha lety." — V Sheffieldu dal člen komise Symons dětem z nedělní školy číst; nebyly s to říci, co četly, nebo jací to byli lidé, ti apoštolové, o kterých právě četly. Když se potom po řadě všech ptal na apoštoly, aniž dostal správnou odpověď, vykřikl jeden malý, bystře vypadající hoch s naprostou jistotou: „Já to, pane, vím, byli to malomocní!" (Symons, „Zpráva", dodatek, část I, str. E 22 a d.)

Z hrnčířských obvodů a z Lancashiru máme podobné zprávy.

Vidíme, co buržoasie a stát udělaly pro výchovu a vzdělání dělnické třídy. Na štěstí jsou poměry, v nichž tato třída žije, takové, že jí dávají určité praktické vzdělání, které nejen nahradí školské „moudrosti", ale zneškodní i zmatené náboženské představy spojené s těmito „moudrostmi", a staví dělníky dokonce do čela anglického národního hnutí. Nouze učí housti, a co víc, učí myslit a jednat. Anglický dělník, který umí sotva číst a ještě méně psát, přece jen velmi dobře ví, co je jeho vlastní zájem a zájem celého národa – ví také, jaké jsou zvláštní zájmy buržoasie a co od ní může očekávat. Neumí sice psát, ale zato umí mluvit, veřejně mluvit; neumí sice počítat, ale umí přece jen natolik kalkulovat s ekonomickými pojmy, aby prohlédl a odhalil měšťáka, který bojuje za zrušení obilních cel; i když mu přes všechnu snahu velebníčků

nebeské otázky zůstávají nejasné, zato se tím líp vyzná v otázkách pozemských, politických a sociálních. O tom si ještě promluvíme později, ale nyní přejděme k mravní charakteristice našich dělníků.

Je celkem jasné, že mravní výchova nemůže mít lepší výsledky než výchova náboženská, která je s ní na všech anglických školách spojena. Prosté zásady, které pro *člověka* určují jeho vztah k ostatním lidem, zásady, ve kterých je v důsledku sociálního stavu, války všech proti všem, už beztak strašný zmatek, musí zůstat nevzdělaným dělníkům úplně nejasné a cizí, podávají-li se jim pomíchány s nesrozumitelnými náboženskými poučkami a v náboženské podobě svévolného, nezdůvodněného rozkazu. Všechny autority, zejména komise pro vyšetřování dětské práce, přiznávají, že školy téměř ničím nepřispívají k mravnosti dělnické třídy. Anglická buržoasie je ve svém sobectví tak bezohledná, tak hloupě omezená, že si ani nedá tu práci, aby dělníkům vštípila dnešní morálku, onu morálku, kterou si přece sama slátala ve vlastním zájmu a na svou vlastní ochranu! Dokonce i tato starost o vlastní zájmy je pro ochablou a zlenivělou buržoasii příliš velká práce, i to už se jí zdá zbytečné. Přijde ovšem čas, kdy bude pozdě bycha honit. A jestliže dělníci o této morálce nic nevědí a podle ní se neřídí, může buržoasie naříkat jen na sebe.

Vládnoucí třída tedy dělníky vyřadila a přenechala jejich osudu jak po fysické a intelektuální stránce, tak také po stránce mravní. Jediné, čím na ně pamatuje, je zákon, který na ně dopadá, jakmile se dostanou buržoasii příliš blízko k tělu – stejně jako vůči nerozumným zvířatům užívá se i vůči nim jen jednoho výchovného prostředku – biče, surového násilí, které nepřesvědčuje, nýbrž jen zastrašuje. Není tedy divu, když se dělníci, zachází-li se s nimi jako se zvířaty, skutečně zvířaty stávají, anebo když si vědomí a pocit lidství uchovávají jen žhoucí nenávistí a neustálou vnitřní vzpourou proti vládnoucí buržoasii. Jsou lidmi jen tak dlouho, dokud cítí hněv vůči vládnoucí třídě; a stávají se zvířaty, jakmile pokorně sklánějí hlavu pod jho, jakmile se už jen snaží učinit si snesitelným život pod jhem a nechtějí už zlomit jho samo.

To je tedy všechno, co udělala buržoasie pro vzdělání dělnické třídy – a zvážíme-li ostatní okolnosti, za nichž dělnická třída žije,

pak jí naprosto nemůžeme zazlívat nenávist, kterou k panující třídě chová. – Mravní výchovu, kterou dělník nedostane ve škole, mu také neposkytnou žádné jiné životní podmínky – alespoň ne *takovou* mravní výchovu, která v očích buržoasie něco platí. Celé jeho postavení a prostředí jej přímo žene k nemorálnosti. Je chudý, život pro něj nemá cenu, téměř všechny radosti jsou mu odepřeny, zákonné tresty mu už nenahánějí strach – proč by tedy měl nějak krotit své choutky, proč by jen bohatí měli užívat svých statků, proč by si část z nich nepřivlastnil? Jaké důvody má proletář k tomu, aby *ne*kradl? Je to sice velmi pěkné a lahodí to sluchu buržoasie, mluví-li se o „posvátnosti vlastnictví" – ale pro toho, kdo žádný majetek nemá, odpadá posvátnost vlastnictví sama sebou. Peníze jsou bohem tohoto světa. Buržoa bere proletáři peníze, a tím z něho dělá praktického atheistu. Není tedy divu, když proletář svůj atheismus uplatňuje a nerespektuje posvátnost a moc pozemského boha. A když se proletářova nouze stupňuje až k skutečnému nedostatku nejnutnějších životních potřeb, až k bídě a hladu, tu pokušení nedbat žádných ustanovení společenského řádu zesílí ještě víc. Buržoasie to také většinou ví. *Symons** podotýká, že nouze má týž rozkladný vliv na ducha jako opilství na tělo, a šerif *Alison* dokonce velmi podrobně líčí boháčům, jaké následky musí mít pro dělníky sociální útlak.** Bída dává dělníkovi na vybranou: buď pozvolna umírat hlady či se rychle zabít, anebo si vzít, co potřebuje, kde se dá, prostě – krást. A tu se nesmíme divit, jestliže většina z nich dává přednost krádeži před smrtí hladem nebo sebevraždou. Je samozřejmě i mezi dělníky hodně těch, kteří mají tak pevné mravní zásady, že se nedopustí krádeže, ani když jsou už docela na dně, a ti umírají hlady nebo se zabíjejí. Sebevražda, která byla až dosud záviděníhodným privilegiem vyšších vrstev, stala se v Anglii módou i mezi proletariátem a mnoho chudých lidí se zabíjí, aby unikli bídě, z níž nevidí jiného východiska.

Ale ještě mnohem víc než bída demoralisuje anglické dělníky nejistota jejich postavení, nutnost žít ze mzdy z ruky do úst, zkrátka to, co z nich dělá *proletáře*. Naši drobní rolníci v Německu jsou také

* „Arts and Artisans" [„Řemesla a řemeslníci"].
** „Principles of Population" [„Zásady populace"], II. díl, str. 196, 197.

většinou chudí a také často trpí nedostatkem, ale nejsou tak vydáni na pospas náhodě, mají alespoň něco jistého. Ale proletář, který nemá nic než své dvě ruce, který dnes sní, co včera vydělal, který je závislý na všemožných náhodách, který nemá sebemenší záruku, že bude mít příležitost vydělat si na nejnutnější životní potřeby, protože každá krise, každý vrtoch zaměstnavatele jej může připravit o práci – proletář žije v nejvíc pobuřujícím a nejméně lidském postavení, jaké si lze představit. Otroku zajišťuje existenci alespoň pánova ziskuchtivost, nevolník má alespoň kus pole, z kterého žije, oba tedy mají při nejmenším zajištěn holý život – ale proletář je odkázán jen sám na sebe a přitom nemá možnost použít svých sil tak, aby se na ně mohl spolehnout. Všechno, co může proletář sám udělat pro zlepšení svého postavení, se ztrácí jako kapka v moři v záplavě různých náhodných zvratů, jimž je vystaven a nad nimiž nemá nejmenší moc. Je bezmocnou hříčkou všech možných okolností a jejich kombinací a může mluvit o štěstí, zachrání-li jen na krátký čas holý život. A je samozřejmé, že tyto okolnosti zase určují jeho povahu a způsob života. Buď se snaží udržet se v tomto víru nad hladinou a zachránit svou lidskou důstojnost, což je možné jen vzpourou proti třídě*, která ho tak bezohledně vykořisťuje a pak nechává osudu, proti třídě, jež se ho snaží přinutit, aby zůstal v tomto postavení nedůstojném člověka, vzpourou proti buržoasii – anebo se vzdává boje proti svému postavení jako marného úsilí a snaží se co nejlépe využít příznivých okamžiků. Šetření mu nepomůže, protože si může uspořit nanejvýš tolik, aby mohl být několik týdnů živ bez práce – a jestliže se octne na dlažbě, pak to nikdy není jen na několik týdnů. Majetek natrvalo získat nemůže, a kdyby mohl, pak by ovšem přestal být dělníkem a na jeho místo by nastoupil jiný. Co tedy může udělat lepšího, dostane-li dobrou mzdu, než si za ni popřát? Anglický buržoa se velmi pohoršuje nad lehkomyslným životem, jaký vedou dělníci v době, kdy dost vydělávají. A přece je to nejen přirozené, ale i rozumné, že užívají života, když mohou, místo aby schraňovali poklady, které jim stejně nejsou nic platné a které jim nakonec sežerou moli

* Uvidíme později, jak v Anglii právo svobodného sdružování dává vzpouře proletariátu proti buržoasii zákonný základ.

a rez, t. j. buržoasie. Ale takový život demoralisuje víc než kterýkoli jiný. To, co říká Carlyle o přadlácích bavlny, platí o všech anglických průmyslových dělnících:

„Daří se jim jednou znamenitě, po druhé bídně — je to neustálá hazardní hra; a oni také žijí jako hazardní hráči, dnes v přepychu, zítra o hladu. Sžírá je temná, vzpurná nespokojenost, ten nejbídnější cit, jaký může sídlit v lidské hrudi. Anglický obchod se svými celosvětovými křečovitými výkyvy, se svou nesmírnou, proteovsky měnlivou parní silou, jim uzavřel všechny cesty, drží je jako v bludném kruhu; střízlivost, stálost a pokojné trvání, největší dobrodiní lidí, jim zůstávají cizí... Tento svět jim není domovem, nýbrž zatuchlým vězením, plným nesmyslné, marné dřiny, vzpoury, hněvu a vzteku na sebe samé a na všechny lidi. Je to zelený kvetoucí svět, jejž stvořil a řídí bůh — nebo je to zlověstně klokotající pekelný kotel, plný sirných výparů, bavlněného prachu, opilého řádění, vzteku a dřiny, stvořený a řízený ďáblem?“*

A dále na str. 40:

„Je-li nespravedlnost, zpronevěra pravdě, skutečnosti a přírodnímu řádu jediným opravdovým zlem pod sluncem, je-li vědomí křivdy jedinou opravdu nesnesitelnou bolestí, pak by naše hlavní otázka o postavení dělnictva zněla takto: Je to spravedlivé? A především: co si dělníci sami myslí o spravedlnosti tohoto uspořádání?... Jejich slova jsou dostatečnou odpovědí, jejich činy tím spíše... Vzpoura, chmurná, pomstychtivá touha po vzpouře proti vyšším třídám, rostoucí pohrdání tím, co světští představení nařizují, stále menší víra v to, co duchovní pastýři učí, to je nálada, která se stále víc a víc šíří mezi nižšími vrstvami. Tuto náladu lze odsuzovat, lze za ni trestat, ale všichni musí uznat, že existuje, musí vědět, že je to neradostný stav, a nezmění-li se, může se jednoho dne stát osudným.“

Po věcné stránce má Carlyle úplnou pravdu, nemá pravdu jen v tom, že dělníkům jejich vášnivou nenávist k vyšším třídám vytýká. Tato nenávist, tento hněv je spíše důkazem, že dělníci cítí nelidskost svého postavení, že se nechtějí dát zatlačit na úroveň zvířat a že se jednoho dne z buržoasní poroby osvobodí. Vidíme to ostatně na těch, kteří tento hněv nesdílejí – ti se buď pokorně podrobují osudu, žijí, pokud to jde, jako počestní soukromníci, nestarají se o běh světa, pomáhají buržoasii ještě pevněji kout okovy dělníků a jsou duchovně stejně mrtvi, jako bývali lidé předprůmyslového období – anebo se stávají bezmocnou hříčkou osudu a zahrávají si s ním, ztrácejí i vnitřně oporu, kterou už dávno ztratili

* „Chartismus“, str. 34 a n.

navenek, žijí ze dne na den, pijí kořalku a běhají za děvčaty – v obou případech žijí jako zvířata. Druhá skupina pak zvláště přispívá „k rychlému rozmáhání se neřesti", jímž je sentimentální buržoasie tak pohoršena, třebaže původní příčiny tohoto zjevu sama vytvořila.

Jiným zdrojem demoralisace dělníků je jejich odsouzení k práci. Je-li dobrovolná produktivní činnost největším požitkem, jaký známe, je nucená práce nejtrpčí, nejvíc pokořující trýzní. Není nic strašnějšího než muset dělat celé dny od rána do večera něco, co se člověku protiví. A čím je v dělníkovi lidské cítění silnější, tím víc musí svou práci nenávidět, neboť v ní cítí donucení i to, jak je pro něj bezúčelná. Proč vlastně pracuje? Z tvůrčí radosti? Z přirozené potřeby? Naprosto ne. Pracuje pro peníze, pro věc, která s prací samou nemá nic společného, pracuje, poněvadž musí, a k tomu ještě pracuje tak dlouho a neustále tak jednotvárně, že se mu už jen z tohoto důvodu musí hned v prvních týdnech, jestliže v něm ještě zbývá trochu lidského citu, práce stát mukou. Dělba práce ještě zvýšila ony účinky nucené práce, které dělají z lidí zvířata. Ve většině pracovních odvětví se dělníkova činnost omezuje na nepatrný, čistě mechanický úkon, který se minutu co minutu opakuje a vůbec se nemění, jak je rok dlouhý.* Kolik lidského cítění a kolik schopností může ještě mít ve třiceti letech ten, kdo od dětství dvanáct i více hodin denně nedělal nic jiného než špendlíkové hlavičky nebo jen piloval ozubená kola, a kromě toho žil v poměrech, ve kterých musí žít anglický proletář? Právě tak je tomu při zavádění parního pohonu a strojů. Usnadňuje to dělníkovi práci, šetří námahu svalů, ale práce sama se stává bezvýznamnou a nanejvýš jednotvárnou. Duševně ho práce nezaujímá, ale přitom zaměstnává jeho pozornost natolik, že nesmí myslet na nic jiného, chce-li ji dobře zastávat. A být odsouzen k takové práci – k práci, která dělníkovi zabírá všechen čas, takže se sotva stačí najíst a vyspat, nemá kdy ani na pohyb na volném vzduchu, ani na požitek z přírody, o duševní činnosti ani nemluvě – být odsouzen k takové práci, to musí člo-

* Mám snad i zde dát slovo buržoasním svědkům? Vybírám jen jedno svědectví, které si každý může vyhledat v knize *Adama Smitha* „Blahobyt národů", díl 3, kniha 5, kap. 1, str. 297 citovaného vydání.

věka dohnat k tomu, že se stane zvířetem! Dělník má zase na vybranou jen dvojí, buď se smířit se svým osudem, stát se „dobrým dělníkem", „oddaně" zastávat zájmy buržoasie – a pak zcela určitě klesne na úroveň zvířete – nebo se postavit na odpor, bojovat za své lidství, pokud mu síly stačí, a to může jen v boji proti buržoasii.

A když pak všechny tyto vlivy vyvolají dalekosáhlou demoralisaci dělnické třídy, začne působit další okolnost, která tuto demoralisaci ještě rozšíří a vystupňuje na nejvyšší míru – a to je centralisace obyvatelstva. Angličtí buržoasní spisovatelé bědují nad znemravňujícím vlivem velkoměst – tito Jeremiášové na ruby naříkají nikoli nad zkázou měst, nýbrž nad jejich rozkvětem. Šerif *Alison* svádí téměř všechno na tuto příčinu a dr. *Vaughan*, autor knihy „The Age of Great Cities" [„Věk velkoměst"], ještě více. Samozřejmě. Při ostatních příčinách, které působí zhoubně na tělo i ducha dělníků, jde totiž příliš bezprostředně o zájmy majetné třídy. Kdyby připustili, že bída, nejistota postavení, nadměrná a nucená práce jsou hlavními příčinami, pak by každý namítl a oni sami by si musili namítnout: Dejme tedy chudým majetek, zajistěme jim existenci a vydejme zákony proti nadměrné práci – a to buržoasie nesmí připustit. Ale velkoměsta narostla sama od sebe, lidé se do nich přistěhovali zcela dobrovolně; uzavírat z toho, že tato velká města vytvořil jedině průmysl a buržoasie, která z něho těží, je tak nepřirozené, že se vládnoucí třídě přímo samo nabízí, aby všechno zlo sváděla na tuto zdánlivě nevyhnutelnou příčinu – zatím co ve skutečnosti mohou velká města jen urychlit šíření a zrání zla, které v zárodku existovalo už předtím. Alison je alespoň natolik humánní, že to uznává – není to totiž zarytý průmyslový a liberální měšťák, nýbrž jen nedopečený, toryovský měšťák, a proto má tu a tam otevřené oči, kde jsou praví buržoové úplně slepí. Nechme mluvit jeho samého:

„Právě ve velkých městech nastražuje neřest své svody a rozkoš své sítě, právě tam je zločinnost podněcována nadějí na beztrestnost a lenost povzbuzována častým příkladem. Právě sem, do těchto velikých shromaždišť lidské zkaženosti, utíkají z prostoty venkovského života zpustlíci a rozmařilci; tady si nacházejí oběti pro svou zlotřilost a snadný zisk jim vynahrazuje nebezpečí, jímž se vystavují. Ctnost se tu krčí ve stínu a ústraní, neřest bují, protože je nesnadné ji tu odhalit; prostopášnosti se dostává odměny v okamžitém požitku.

Kdo projde v noci čtvrtí St. Giles, úzkými, těsnými uličkami Dublinu nebo chudšími čtvrtěmi Glasgowa, najde tu víc než dost důkazů pravdivosti těchto slov a nebude se divit, že je tak mnoho zločinů na světě, nýbrž že je jich tak málo... Závažnou příčinou této zkaženosti ve velkoměstech je nakažlivost špatného příkladu i to, že je pro dorůstající generaci nesmírně těžké odolávat pokušení neřesti, když s ní denně přichází do nejužšího styku. Bohatí nejsou samozřejmě o nic lepší, a octnou-li se ve stejné situaci, ani oni neodolají. Obzvláštním neštěstím chudých je, že *nemohou* nenarážet všude na lákadla neřesti a na pokušení zakázaných požitků... nepopiratelná nemožnost uchránit mladší generaci chudiny ve velkých městech před svody neřesti je pravou příčinou demoralisace."

Po delším líčení mravů náš autor pokračuje:

„To všechno nepramení z nějaké mimořádné zkaženosti, nýbrž z toho, že pokušení, jimž jsou chudí vystaveni, jsou skoro neodolatelná. Bohatí, kteří se pohoršují nad počínáním chudých, by podobným vlivům podlehli právě tak rychle. Existuje určitý stupeň bídy, určitá přitažlivá síla hříchů, proti nimž ctnost zřídka kdy co zmůže a jimž se zvláště mládež obvykle nedokáže ubránit. Za takových okolností se neřesti šíří téměř stejně nezadržitelně a často skoro stejně rychle jako nakažlivá nemoc."

A na jiném místě dále píše:

„Ježto vyšší třídy pro svůj vlastní prospěch směstnaly spousty dělníků na malý prostor, je nákaza zločinností závratně rychlá a nevyhnutelná. Při dnešním stavu mravní a náboženské výchovy lze často nižším třídám právě tak málo vyčítat, že podléhají svodům, které je obklopují, jako to, *že umírají na tyfus*."*

Ale dost už! Poloviční měšťák Alison nám prozrazuje, i když opatrnými výrazy, jaký zhoubný vliv mají velká města na morální vývoj dělníků. Jiný muž, plnokrevný buržoa zcela podle vkusu Ligy proti obilním zákonům, doktor Anrew *Ure*** nám prozrazuje druhou stránku věci. Říká nám, že život ve velkých městech usnadňuje paktování dělníků a dává luze moc. Kdyby prý se tu dělníkům nedostávalo určité výchovy (t. j. výchovy k poslušnosti vůči buržoasii), dívali by se na věci jednostranně, s hlediska zlovolného sobectví a dali by se lehce svést prohnanými demagogy – ba byli by prý schopni dívat se na svého *největšího dobrodince*, skromného a podnikavého kapitalistu, závistivýma a nepřátelskýma očima.

* „Zásady populace", II. díl, str. 76 a n., str. 135.

** „Philosophy of Manufactures" [„Filosofie továren"], Londýn 1835. – O této podařené knížce budeme mít příležitost si pohovořit ještě více. Uvedená místa jsou na str. 406 a dalších.

Tady prý může pomoci jen dobrá výchova, protože jinak, nepodaří-li se zabránit dělnické revoluci, hrozí národní bankrot a jiné hrůzy. A obavy našeho buržoy jsou docela oprávněné! Je-li centralisace obyvatelstva i pro majetné třídy podnětem a povzbuzením, urychluje vývoj dělníků ještě daleko více. Dělníci začínají pociťovat, že tvoří dohromady třídu, začínají si uvědomovat, že i když jsou jako jednotlivci slabí, jako celek jsou moc; urychluje to jejich odtržení od buržoasie, urychluje to vytváření samostatných názorů a idejí, vlastních dělníkům a odpovídajících jejich životnímu postavení; dělníci si začínají uvědomovat, že jsou utlačováni, a stávají se sociálně i politicky významným činitelem. Velká města jsou kolébkou dělnického hnutí, zde začali dělníci po prvé přemýšlet o svém postavení a bojovat za jeho změnu, zde se nejdříve projevil rozpor mezi proletariátem a buržoasií, z nich vzešla dělnická sdružení, chartismus a socialismus. Velká města dodala nemoci sociálního organismu, která se na vesnici projevuje v chronické formě, akutní podobu, a tím ukázala, v čem vlastně tato nemoc spočívá, a zároveň, jak ji správně léčit. Nebýt velkých měst a jejich podnětného vlivu na rozvoj společenského uvědomění, dělníci by ještě dlouho nebyli tak daleko, jako jsou teď. Kromě toho odstranila města poslední zbytky patriarchálního poměru mezi dělníky a jejich zaměstnavateli, k čemuž přispěl také velký průmysl tím, že na jednom buržoovi teď závisí mnohem více dělníků. Buržoasie nad tím ovšem hořekuje a má pravdu – neboť pokud trval starý poměr, byl buržoa celkem bezpečný před vzpourou dělníků. Mohl je po libosti vykořisťovat a ovládat a navíc mu ti hlupáčkové ještě opláceli poslušností, vděčností a oddaností, když jim kromě mzdy ráčil občas uštědřit trochu vlídnosti, která ho nic nestála, případně i nějaké ty drobné výhody – a to všechno zdánlivě z ryzí, překypující, nesobecké dobroty srdce, a přitom to nebyla ani desetina toho, čím jim byl povinen. Je sice pravda, že jako jednotlivec, který se dostal do vztahů, jež sám nevytvořil, plnil buržoa alespoň částečně své povinnosti, ale jako člen vládnoucí třídy, která už tím, *že vládne*, je odpovědna za postavení celého národa a je povinna hájit zájmy celku, nedělal nic z toho, k čemu ho jeho postavení zavazovalo, nýbrž ještě ke všemu celý národ vykořisťoval ve svůj

vlastní soukromý prospěch. V patriarchálním poměru, který otroctví dělníků pokrytecky zastíral, musel dělník zůstávat duševně mrtvý, nemohl si vůbec uvědomovat své vlastní zájmy, byl pouhým soukromým člověkem. Teprve když se svému chlebodárci odcizil, když se ukázalo, že ho s ním pojí jen soukromý zájem, jen zisk, když se úplně rozplynula zdánlivá náklonnost, která neobstála v sebemenší zkoušce, teprve pak začal dělník poznávat své postavení a své zájmy a vyvíjet se samostatně; teprve pak přestal být i ve svém myšlení, cítění a chtění otrokem buržoasie. A k tomu přispěl hlavně velký průmysl a velká města.

Jiný moment, který měl značný vliv na charakter anglického dělníka, je irské přistěhovalectví, o kterém jsme už také v tomto smyslu mluvili. Toto přistěhovalectví, jak jsme viděli, sice na jedné straně anglické dělníky degradovalo, udělalo z nich lidi nekulturní a zhoršilo jejich postavení – ale na druhé straně přispělo k prohloubení propasti mezi dělnictvem a buržoasií, a tím k urychlení blížící se krise. Průběh sociální choroby, kterou trpí Anglie, je totiž stejný jako průběh fysické nemoci; vyvíjí se podle určitých zákonů a má své krise, z nichž poslední a nejprudší rozhoduje o osudu nemocného. A poněvadž anglický národ při této poslední krisi nemůže zahynout, nýbrž musí z ní vyjít obnovený a obrozený, můžeme jen vítat všechno, co průběh nemoci urychluje. A irské přistěhovalectví k tomu přispívá i tím, že tak proniká do Anglie a mezi anglickou dělnickou třídu náruživá, bystrá irská povaha. Rozdíl mezi Iry a Angličany je v mnohém podobný rozdílu mezi Francouzi a Němci a smíšení lehčí, vznětlivé, prudké irské letory s klidnou, houževnatou, rozvážnou letorou anglickou může být natrvalo pro obě strany jen prospěšné. Strohý egoismus anglické buržoasie by se byl v dělnické třídě mnohem více uchytil, nebýt vlivu irské povahy, až k sebeponížení velkomyslné, ovládané převážně citem, která jednak míšením, jednak denním stykem zmiňuje čistě rozumovou, chladnou anglickou povahu.

Po tomto všem už nás nebude udivovat, že se z dělnické třídy postupně stal docela jiný národ, než je anglická buržoasie. Buržoasie má se všemi jinými národy světa víc společného než s dělníky, kteří žijí těsně vedle ní. Dělníci mluví jinými nářečími, mají jiné ideje

a jiné představy, jiné obyčeje a mravní zásady, jiné náboženství a jinou politiku než buržoasie. Jsou to dva zcela rozdílné národy, tak rozdílné, jak jen mohou být dvě různé rasy; z těchto dvou národů jsme na kontinentě dosud znali jen jeden – buržoasii. A přece je právě ten druhý národ, tvořený proletáři, pro budoucnost Anglie mnohem důležitější.*

O společenském charakteru anglických dělníků, jak se projevuje v jejich sdruženích a v politických zásadách, budeme ještě mluvit zvlášť – zde se chceme zmínit jen o tom, jak působí vlivy, které jsme právě probírali, na osobní vlastnosti dělníků. Dělník je v každodenním životě mnohem lidštější než buržoa. Zmínil jsem se už dříve o tom, že se žebráci obracejí skoro jen na dělníky a že dělníci vůbec podporují chudáky mnohem víc než buržoasie. Tuto skutečnost – můžeme se o tom ostatně každodenně na vlastní oči přesvědčit – potvrzuje mimo jiné i pan Parkinson, kanovník z Manchesteru:

„Chudí si navzájem dají víc, než dávají chudým bohatí. Své tvrzení mohu doložit svědectvím dra Bardsleye, jednoho z našich nejstarších, nejschopnějších, nejvšímavějších a nejhumánnějších lékařů, který často veřejně říkal, že to, co si chudí za rok dají navzájem, dělá mnohem víc, než co jim za stejnou dobu dají bohatí."**

I jinak se všude potěšitelně projevuje lidskost dělníků. Měli sami krušný život, a dovedou proto cítit s těmi, kterým se vede zle; pro ně je každý člověk člověkem, kdežto pro měšťáka je dělník méně než člověk; proto jsou dělníci přístupnější, vlídnější, a ačkoli potřebují peníze víc než bohatí, méně na nich lpí, poněvadž pro ně mají peníze jen cenu věcí, které si za ně mohou koupit, kdežto pro buržou mají peníze zvláštní, na všem ostatním nezávislou hodnotu, hodnotu božstva, a to je právě to, co dělá z buržoy

* (1892) Myšlenku, že velký průmysl rozdělil Angličany na dva různé národy, rozvedl, jak známo, téměř současně se mnou Disraeli ve svém románě „Sybil, or the Two Nations" [„Sibyla aneb dva národy"]. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

** „On the present Condition of the Labouring Poor in Manchester etc." By the Rev. *Rd. Parkinson,* Canon of Manchester. 3rd edit. London and Manchester, 1841. Pamphlet. [„O dnešním postavení pracující chudiny v Manchesteru atd." Napsal ctihodný Rd. Parkinson, manchesterský kanovník. 3. vydání, Londýn a Manchester 1841. Pojednání.]

sprostého, špinavého hrabivce. Dělník, který nezná tento pocit nábožné úcty k penězům, není proto tak lakomý jako buržoa, který dělá všechno jen proto, aby nahrabal peníze, který vidí svůj životní cíl v hromadění žoků s penězi. Proto je také dělník daleko nezaujatější, má mnohem otevřenější oči pro skutečnost než buržoa a nevidí všechno brýlemi osobního prospěchu. Před náboženskými předsudky ho chrání jeho nedostatečná výchova; nerozumí tomu a netrápí se tím, nezná fanatismus, v jehož zajetí je buržoasie, a když už přece jen má nějaké to náboženství, pak je má stejně jen podle jména, tedy ani ne v theorii – prakticky žije dělník jen pro tento svět a snaží se najít si v něm své místo. Všichni buržoasní spisovatelé se shodují v tom, že dělníci nemají náboženství a nechodí do kostela. Ovšem až na Iry a některé staré lidi, dále poloviční buržoy, dozorce, dílenské mistry a podobně. Ale v širokých vrstvách najdeme skoro všude úplnou lhostejnost k náboženství, nanejvýš trochu deismu, který je stejně tak mlhavý, že se projevuje jen slovy a budí sotva víc než nejasný strach z výrazů jako infidel (nevěřící) a atheista. Duchovenstvo všech sekt je u dělnictva velmi špatně zapsáno, ačkoli svůj vliv na ně ztratilo teprve v poslední době. Dnes však je situace taková, že často stačí zavolat: he is a parson – je to velebníček! a kněz se musí klidit s tribuny veřejné schůze. Stejně jako už samy podmínky, ve kterých dělníci žijí, tak i nedostatek náboženské a jiné výchovy přispívá k tomu, že dělníci jsou nezaujatější, nejsou tolik v zajetí zděděných a zakořeněných principů a předsudků jako měšťáci. Ti trčí až po uši ve svých třídních předsudcích a zásadách, kterými je od mládí krmili. S měšťákem se nedá nic dělat, je ve svém jádře konservativní, i když se tváří sebeliberálněji, svým zájmem je srostlý se současným řádem, je mrtvý pro jakýkoli vývoj. Nekráčí už v čele historického vývoje, na jeho místo nastupují dělníci, zatím jen podle práva, ale jednou tam stanou i fakticky.

Toto všechno, stejně jako veřejná činnost dělníků, která z toho vyplývá a které si všimneme později, jsou kladné povahové rysy této třídy; záporné rysy lze shrnout docela stručně a vyplývají úplně přirozeně z uvedených příčin. Opilství, nezřízenost v pohlavním životě, hrubost a nedostatek úcty k vlastnictví, to jsou hlavní

neřesti, které vytýká dělníkům buržoasie. Že dělníci mnoho pijí, tomu se nelze divit. Šerif *Alison* tvrdí, že v Glasgowě je každou sobotu večer na třicet tisíc dělníků opilých, a to jistě není zrovna málo; dále tvrdí, že roku 1830 připadala na každých dvanáct domů v tomto městě jedna kořalna a roku 1840 už na každých deset domů; že ve Skotsku se zaplatila roku 1823 potravní daň ze 2,300.000 gallonů kořalky, roku 1837 ze 6,620.000 gallonů a v Anglii roku 1823 z 1,976.000 gallonů, roku 1837 ze 7,875.000 gallonů.* Zákon o pivnicích z roku 1830, který usnadnil zřizování pivnic, t. zv. jerry-shops, jejichž majitel dostává koncesi k prodeji piva, to be drunk on the premises (pivo se musí vypít ve výčepu), přispěl také k šíření opilství tím, že teď má každý hospodu div ne rovnou u nosu. Skoro v každé ulici najdete několik takových pivnic, a kde stojí na venkově dva tři domy pohromadě, pak je určitě jeden z nich jerry-shop. Kromě toho existuje mnoho t. zv. hush-shops, t. j. tajných výčepů bez koncese, a dále spousta vinopalen, kde se uprostřed velkých měst, v odlehlých čtvrtích, kam policie zřídka kdy zavítá, pálí ohromné množství kořalky. Gaskell (v citované knize) odhaduje jejich počet jen v Manchesteru na více než sto a jejich roční produkci nejméně na 156.000 gallonů. V Manchesteru je mimo to přes tisíc výčepů, tedy v poměru k počtu domů jich není o nic méně než v Glasgowě. Ve všech ostatních velkých městech je tomu právě tak. I když necháme stranou obvyklé následky opilství a uvážíme jen to, že muži a ženy nejrůznějšího věku, dokonce i děti, často matky s dětmi v náručí, tu přicházejí do styku s nejspustlejšími oběťmi buržoasního režimu, se zloději, podvodníky a prostitutkami, uvážíme-li, že leckterá matka napájí kořalkou nemluvně v náručí, pak ovšem nemůžeme popírat, že navštěvování takových míst má demoralisující vliv. Hlavně v sobotu večer, když je po výplatě a práce končí trochu dříve než obvykle, když se celá dělnická třída vyhrne ze svých bídných čtvrtí do hlavních ulic, můžeme vidět opilství v celé jeho brutalitě. Málokdy jsem za takového večera, když jsem si vyšel za Manchester, nepotkal množství vrávorajících nebo ve škarpách se válejících opilců. V neděli večer se opakuje táž podí-

* „Zásady populace", na různých místech.

vaná, jen trochu méně hlučně. A když jsou peníze pryč, jdou pijáci do nejbližší zastavárny, kterých je v každém velkém městě plno – v Manchesteru přes šedesát a v jediné salfordské ulici (Chapel-Street) deset až dvanáct – a zastaví všechno, co jim zbývá. Nábytek, sváteční šaty, pokud nějaké mají, nádobí, to všechno se každou sobotu večer hromadně vyzvedá ze zastaváren, aby to tam skoro vždy, ještě než přijde středa, putovalo znovu, až nějaká náhoda znemožní zastavené předměty vyplatit a kus za kusem propadá lichváři, anebo až už zastavárna nechce na odřené a opotřebované zboží půjčit. Kdo sám viděl, jak je v Anglii mezi dělníky rozšířeno pití, rád uvěří lordu Ashleyovi,* který tvrdí, že dělníci utratí za lihoviny pětadvacet milionů liber št. ročně. A jaké zhoršení hmotných poměrů, jaké strašné poruchy duševního i tělesného zdraví, jaký rozvrat rodinného života to má za následek, může si každý snadno představit. Spolky bojující proti alkoholismu sice udělaly hodně, ale co znamená takových několik tisíc „teetotallers"** proti milionům dělníků? Když otec Mathew, irský apoštol abstinence, cestuje anglickými městy, složí často třicet až šedesát tisíc dělníků „pledge" (slib), ale ani ne za měsíc naň většina zapomene. Spočítáme-li na př., kolik lidí za poslední tři až čtyři roky složilo v Manchesteru slib střídmosti, vyjde nám víc, než kolik vůbec ve městě bydlí lidí – a přece není ani znát, že by opilství ubývalo.

Kromě nevázanosti v požívání lihovin je největší nectností mnohých anglických dělníků nevázanost v pohlavním životě. I ta vyplývá se železnou důsledností, s nevyhnutelnou nutností z postavení třídy, která je odkázána sama na sebe a nemá přitom prostředky, aby mohla této svobody vhodně užívat. Buržoasie jí ponechala jen tyto dvě radosti, zato jí naložila na hřbet spoustu dřiny a plahočení, a důsledek je potom ten, že dělníci, aby přece jen něco měli ze života, vrhají se se vší náruživostí na tyto dva požitky a užívají jich bez jakékoli míry a naprosto nevázaně. Donutíte-li lidi žít v poměrech, v nichž se může cítit dobře jen zvíře, nezbude jim nic jiného než buď se vzbouřit, nebo podlehnout a stát se zvířetem. A když ještě ke všemu buržoasie sama přímo nemalým dílem přispí-

* Řeč v dolní sněmovně z 28. února 1843.
** — abstinentů. *(Pozn. red.)*

vá k růstu prostituce – kolik z těch 40.000 nevěstek, které každý večer plní londýnské ulice,* žije z peněz ctnostné buržoasie, kolik z nich má co děkovat svému prvnímu svůdci z buržoasních kruhů za to, že musí své tělo nabízet kolemjdoucím, aby neumřely hlady? – pak má buržoasie věru nejmenší právo vytýkat dělníkům jejich sexuální otrlost.

Nectnosti dělníků se vůbec dají redukovat na nevázanost v požitcích, neprozíravost a nepřizpůsobivost sociálnímu řádu, zkrátka na neschopnost obětovat okamžitý požitek vzdálenější výhodě. Ale můžeme se tomu divit? Není naprosto přirozené, že se třída, která si za trpkou dřinu může dopřát tak málo požitků a jen ty nejsmyslnější, na tyto požitky přímo bláznivě a slepě vrhá? Co může vést třídu, o jejíž vzdělání se nikdo nestará, která je vydána na pospas všem možným náhodám, která nezná existenční jistotu, co může vést takovou třídu k tomu, aby myslila na zítřek, aby vedla „solidní" život, a místo aby využívala příznivého okamžiku, aby myslela na vzdálenější radosti, které právě pro *ni* s jejím věčně kolísajícím a proměnlivým postavením mizejí kdesi v dálce? Od třídy, která musí nést všechny nevýhody sociálního řádu, aniž má něco z jeho výhod, od třídy, které se tento sociální řád jeví jen s nepřátelské stránky – od takové třídy by si ještě někdo troufal požadovat, aby tento sociální řád respektovala? To je opravdu příliš. Ale pokud tento sociální řád trvá, nemůže mu dělnická třída uniknout, a vzbouří-li se proti němu jednotlivý dělník, odnese to nejhůř on sám. Tak sociální řád téměř znemožňuje dělníkovi rodinný život; nevlídný, špinavý dům, který je dobrý leda tak na přespání, bídně zařízený, kam často zatéká a kde se leckdy ani nedá topit, dusné ovzduší přeplněných světnic, to nemůže být útulný domov. Muž pracuje celý den, často i žena a starší děti, každý jinde, vidí se jen ráno a večer – k tomu stálé pokušení kořalky – kde by se tu vzal nějaký rodinný život? Přesto nemůže dělník před rodinou uprchnout, musí v ní žít, a tak z toho nakonec mohou být jen ustavičné rodinné nesváry a domácí hádky, které silně demoralisují rodiče i děti. Zanedbávání všech domácích povinností, hlavně zanedbávání dětí, je u anglického

* Šerif *Alison*, „Zásady populace", díl II.

dělnictva až příliš častým zjevem a instituce dnešní společnosti to jen podporují. A z dětí, které tu rostou jako dříví v lese, v krajně demoralisujícím prostředí, k němuž dost často patří i sami rodiče, mají najednou být mravně neotřesitelní jedinci? Co všechno by samolibý měšťák od dělníků nechtěl!

Neúcta k sociálnímu řádu vystupuje nejzřetelněji ve svém extrému, ve zločinu. Působí-li demoralisující vlivy na dělníka silněji, soustředěněji než obvykle, stane se z něho zločinec právě tak jistě, jako že voda při 80 stupních Réaumura přechází ze skupenství kapalného do plynného. Buržoasie zachází s dělníkem tak surově, tak v něm ubíjí všechnu lidskou důstojnost, že se dělník stává právě takovou věcí bez vůle jako voda a právě tak nutně podléhá přírodním zákonům – na určitém stupni ztrácí všechnu svobodu vůle. Proto také se vzrůstem proletariátu vzrostla v Anglii i zločinnost a Britové se stali nejzločinnějším národem světa. Z „tabulek zločinnosti" každoročně uveřejňovaných ministerstvem vnitra vidíme, že zločinnost v Anglii rostla závratnou rychlostí. Počet zatčení pro *kriminální* zločiny byl jen v Anglii a Walesu:

roku 1805	4.605
„ 1810	5.146
„ 1815	7.818
„ 1820	13.710
„ 1825	14.437
„ 1830	18.107
„ 1835	20.731
„ 1840	27.187
„ 1841	27.760
„ 1842	31.309

Vzrostl tedy za 37 let počet zatčení sedminásobně. Z těchto zatčení připadá v roce 1842 jen na Lancashire 4497, tedy přes 14%, a na Middlesex (včetně Londýna) 4094, tedy přes 13%. Vidíme tedy, že na dva obvody, kde jsou velká města s početným proletariátem, připadá přes čtvrtinu celkového počtu zločinů, přestože celkový počet obyvatel těchto obvodů zdaleka netvoří čtvrtinu veškerého obyvatelstva celé země. Tabulky zločinnosti kromě toho ještě přímo dokazují, že skoro všechny zločiny připadají na proletariát, protože roku 1842 neumělo 32,35% zločinců číst ani psát, 58,32% umělo špatně číst a psát, 6,77% dobře číst a psát, 0,22% mělo vyšší vzdělání a u 2,34% nemohlo být vzdělání zjištěno. Ve Skotsku vzrůstala zločinnost ještě rychleji. Roku 1819 tam bylo zatčeno pro kriminální zločiny jen 89 lidí, roku 1837 již 3176, roku 1842 dokonce již 4189 lidí. V Lanarkshiru, kde oficiální zprávu vypracoval sám šerif Alison, se počet obyvatelstva zdvojnásobil za 30 let, avšak zločinnost se zdvojnásobila za každých $5^1/_2$ roku, vzrůstala tedy šestkrát rychleji než počet obyvatelstva. Zločiny jsou jako ve všech civilisovaných zemích hlavně zločiny proti majetku, tedy takové, které byly spáchány z nedostatku té či oné věci, protože nikdo nekrade to, co má. Poměr mezi zločiny proti majetku a počtem obyvatel, který byl v Holandsku 1 : 7140, ve Francii 1 : 1804, byl v době, kdy psal Gaskell, v Anglii 1 : 799; poměr mezi zločiny proti osobám a počtem obyvatel byl v Holandsku 1 : 28.904, ve Francii 1 : 17.573, v Anglii 1 : 23.395; poměr všech zločinů vůbec k počtu obyvatel byl v zemědělských obvodech 1 : 1043, v továrních obvodech 1 : 840*; v celé Anglii je nyní tento poměr *sotva* 1 : 660** a od vydání Gaskellovy knihy neuplynulo ještě ani deset let!

Tyto skutečnosti jsou opravdu víc než dostatečné, aby přiměly každého, i měšťáka, aby se zamyslel nad následky takového stavu. Poroste-li demoralisace a zločinnost ještě dvacet let takovým tempem – a bude-li mít anglický průmysl v těchto dvaceti letech méně štěstí, než měl dosud, poroste zločinnost ještě rychleji – co bude pak? Už teď vidíme, že společnost je v naprostém rozkladu; ať vezmeme do rukou kterékoli noviny, všude nacházíme nejvýmluvnější příklady toho, jak se dnes všechny sociální svazky uvolňují. Vytahuji nazdařbůh z kupy anglických časopisů, které mám před sebou, jedny noviny; je to „Manchester Guardian" (z 30. října 1844), který přináší zprávy vždy za tři dny; už se ani nenamáhá podávat podrobně všechny novinky z Manchesteru a referuje jen o nej-

* „Průmyslové obyvatelstvo Anglie", kap. 10.

** Počet obyvatel asi 15 milionů, dělený počtem *usvědčených* zločinců (22.733).

zajímavějších případech; že v jedné továrně dělníci zastavili práci, aby si vynutili zvýšení mezd, a že byli smírčím soudem donuceni znovu zahájit práci; že se v Salfordu několik chlapců dopustilo krádeže a obchodník, který udělal bankrot, chtěl napálit své věřitele. Podrobnější jsou zprávy z okolí: v Ashtonu dvě krádeže, jedno vloupání, jedna sebevražda; v Bury jedna krádež, v Boltonu dvě krádeže, podvod na potravní čáře, v Leighu jedna krádež, v Oldhamu mzdová stávka, jedna krádež, rvačka mezi Irkami, jeden kloboučník, který nebyl členem dělnického svazu, ztýrán členy svazu, syn zbil matku, v Rochdale několik rvaček, napadení policie, vloupání do kostela, ve Stockportu nespokojenost dělníků se mzdou, jedna krádež a jeden podvod, rvačka, muž ztýral svou ženu, ve Warringtonu jedna krádež a jedna rvačka, ve Wiganu jedna krádež a jedno vloupání do kostela. Zprávy londýnských listů jsou ještě daleko horší; podvody, krádeže, loupežná přepadení, rodinné rozvraty neberou konce; vzal jsem náhodou do ruky „Times" (z 12. září 1844), které uveřejňují zprávy o událostech jen z jednoho dne: jedna krádež, napadení policie, otec nemanželského dítěte odsouzen k placení alimentů, rodiče odložili dítě a žena otrávila muže. Podobné případy najdeme ve všech anglických novinách. V této zemi už naplno zuří sociální válka; každý se stará jen o sebe a bojuje jen za sebe proti všem ostatním, a zda bude všem ostatním, kteří jsou jeho zapřisáhlými nepřáteli, škodit či ne, závisí jen na sobeckém uvážení, co je pro něho nejvýhodnější. Nikoho už ani nenapadne, aby se se svými bližními dorozuměl po dobrém. Všechny spory se vyřizují hrozbami, násilím nebo před soudy. Zkrátka každý vidí v druhém nepřítele, kterého musí odstranit s cesty, nebo nanejvýš nástroj, který může využít pro své záměry. A tato válka je, podle svědectví tabulek zločinnosti, rok od roku urputnější, vášnivější, nesmiřitelnější; nepřátelé se ponenáhlu rozdělují do dvou velkých táborů, které proti sobě bojují: v jednom buržoasie, v druhém proletariát. Tento boj všech proti všem a boj buržoasie proti proletariátu nás nesmí překvapovat, protože je jen důsledným rozvedením zásady, obsažené už ve svobodné konkurenci; ale překvapuje nás, že buržoasie, nad kterou se denodenně stahují nová, hrozivější mračna, zůstává při tom všem tak klidná a netečná, překvapuje

nás, jak může o všech těchto věcech denně číst v novinách a nebýt přitom, ne-li rozhořčena sociálním stavem, tedy alespoň poděšena tím, jak to dopadne, až naráz vybuchne to, co se jednotlivě projevuje ve formě zločinu. Ale právě proto je to právě buržoasie a se svého stanoviska ani nemůže vidět skutečnosti, natožpak jejich důsledky. Zvláštní je jen to, že třídní předsudky a výchovou vštípené, předpojaté názory mohou celou třídu lidí ranit tak velkou, řekl bych šílenou slepotou. Vývoj národa jde však dál svou cestou, ať to buržoasie vidí nebo ne, a jednoho krásného dne překvapí majetnou třídu událostmi, o jakých se jí v její moudrosti nikdy ani nesnilo.

JEDNOTLIVÁ PRACOVNÍ ODVĚTVÍ

TOVÁRNÍ DĚLNÍCI V UŽŠÍM SMYSLU

Máme-li si teď podrobněji všimnout jednotlivých důležitějších odvětví anglického průmyslového proletariátu, musíme podle dříve vytyčené zásady (str. 261) začít továrními dělníky, t. j. těmi, kteří podléhají továrnímu zákonu. Tento zákon reguluje pracovní dobu v továrnách, kde se spřádá nebo tká vlna, hedvábí, bavlna a len za pomoci vodní nebo parní síly, vztahuje se tedy na nejdůležitější odvětví anglického průmyslu. Třída, která v nich nachází obživu, je nejpočetnější, nejstarší, nejinteligentnější a nejenergičtější, proto však také nejnepokojnější a buržoasií nejvíce nenáviděná ze všech anglických dělníků; zaujímá, zvláště dělníci bavlnářských továren, vůdčí místo v dělnickém hnutí, právě tak jako jejich zaměstnavatelé, továrníci, hlavně v Lancashiru, stojí v čele politického hnutí buržoasie.

Již v úvodu jsme viděli, jak nové stroje také nejdříve rozrušily poměry, v nichž dosud žili dělníci těchto pracovních odvětví. Nesmíme se proto divit, jestliže pokrok mechanických vynálezů i v pozdějších letech nejvíce a nejtrvaleji postihoval právě je. Dějiny bavlnářského průmyslu, jak o nich píší Ure*, Baines** a jiní, vyprávějí na každé stránce o nových a nových zdokonaleních, z nichž většina zdomácněla i v ostatních jmenovaných průmyslo-

*„The Cotton Manufacture of Great Britain". By *Dr. A. Ure.* 1836 [Dr. A. Ure, „Bavlnářský průmysl Velké Britannie", 1836].

** „History of the Cotton Manufacture of Great Britain". By *E. Baines,* Esq. [E. Baines, „Dějiny bavlnářského průmyslu Velké Britannie"].

vých odvětvích. Skoro všude teď nahrazuje strojová práce ruční, skoro všechny úkony už dělá vodní nebo parní síla a přitom se stroje rok od roku stále zdokonalují.

Ve spořádaném sociálním řádu by bylo možno všechna taková zdokonalování jen vítat; jenže za války všech proti všem těží z nich jen jednotlivci a většinu ostatních tím připravují o existenci. Každé zdokonalení strojů připravuje dělníka o chléb, a čím je zdokonalení významnější, tím víc dělníků vyřadí z práce, a má proto pro určitý okruh dělníků stejné účinky jako obchodní krise – plodí nouzi, bídu a zločinnost. Uveďme některé příklady. Protože hned první vynález, „jenny" (viz výše), obsluhovaná jediným dělníkem, vyrobila nejméně šestkrát tolik, co za stejnou dobu kolovrat, přišlo s každou novou „jenny" o chléb pět předláků. „Throstle", spřádací prstencový stroj, který, rovněž obsluhován jen jedním dělníkem, vyrobil zase mnohem víc než „jenny", připravil o zaměstnání další spousty lidí. „Mule", který v poměru k množství výrobků potřeboval ještě daleko méně dělníků, měl týž účinek, a každé zdokonalení „mule", t. j. zvýšení počtu vřeten, znovu snížilo počet potřebných dělníků. Počet vřeten na „mule" vzrostl o tolik, že tím přišly o chléb celé zástupy dělníků; neboť zatím co dříve obsluhoval jeden „předlák" s několika dětmi (piecers – přikrucovači) 600 vřeten, mohl nyní přejít na 1400 až 2000 vřeten na dvou „mulech" – takže tím přišli o práci dva dospělí předláci a několik přikrucovačů, kteří jim pomáhali. A od té doby, co byly ve velkém počtu přádelen, vybavených „muly", zavedeny „self-faktory", předlák vůbec odpadá, stroj dělá všechno sám. Mám před sebou knihu, kterou napsal uznávaný vůdce chartistů v Manchesteru James Leach.* Autor po léta pracoval v různých průmyslových odvětvích, v továrnách i uhelných dolech, znám ho osobně jako řádného, spolehlivého a schopného člověka. Díky svému postavení ve straně měl možnost získat mnoho podrobných zpráv o různých továrnách, jak mu je sdělili sami dělníci; sestavil podle nich tabulky, z nichž je vidět, že roku 1829 bylo v 35 továrnách

* „Stubborn Facts from the Factories, by a Manchester Operative". Published and dedicated to the Working Classes, by *Wm. Rashleigh,* M. P. London, Ollivier, 1844, p. 28 ff. [„Nesporná fakta z továren od jednoho manchesterského továrního dělníka". Vydal a dělnické třídě věnoval člen parlamentu W. Rashleigh, Londýn, Ollivier, 1844, str. 28 a násl.]

zaměstnáno na „mulech" jen o 1083 předláků více než roku 1841, ačkoli počet vřeten v těchto 35 továrnách stoupl o 99.429. Uvádí dále pět továren, kde už nejsou vůbec žádní předláci, protože tyto továrny mají jen samé selfaktory. Zatím co se počet vřeten zvýšil o 10%, klesl počet předláků o víc než 60%. A po roce 1841, dodává Leach, byly spřádací stroje zdvojením řady vřeten (double decking) a pod. tak zdokonaleny, že v několika ze zmíněných továren byla od roku 1841 propuštěna zase už polovina předláků. Dokonce v jedné továrně, kde nedávno pracovalo ještě 80 předláků, je jich už jen 20, ostatní byli propuštěni nebo musí vykonávat dětskou práci za dětskou mzdu. Stejné zprávy podává Leach o Stockportu, kde bylo roku 1835 zaměstnáno 800 předláků a roku 1843 už jen 140, přestože se stockportský průmysl za posledních 8 až 9 let značně rozrostl. Také mykací stroje byly nyní podobně zdokonaleny, takže polovina dělníků přišla o práci. V jedné továrně byly zavedeny zdokonalené zdvojovací stroje, které připravily čtyři děvčata z osmi o práci – kromě toho snížil továrník ostatním čtyřem mzdu z 8 na 7 šilinků. Podobně tomu bylo v tkalcovství. Mechanický stav se postupně zmocňuje jednoho odvětví ručního tkalcovství za druhým, a protože vyrábí mnohem více než ruční stav a jeden dělník stačí k obsluze dvou mechanických stavů, ztratila i tady spousta dělníků práci. A u všech druhů výroby, při předení lnu i vlny, při smotávání hedvábí je tomu právě tak; dnes i mechanický tkalcovský stav začíná ovládat všechna odvětví tkaní vlněných látek a plátna, jedno za druhým; jen v Rochdale pracuje při tkaní flanelu a jiných vlněných látek víc mechanických stavů než ručních. – Buržoasie na to obyčejně odpovídá tak, že prý zdokonalování strojů snižuje výrobní náklady, a tím zlevňuje cenu zboží; že toto snížení cen vyvolává takový vzrůst spotřeby, že nezaměstnaní dělníci zase brzy najdou zaměstnání v nově vznikajících továrnách. Ovšem, buržoasie má úplnou pravdu v tom, že za určitých podmínek, příznivých pro všeobecný rozvoj průmyslu, každé snížení cen u takového zboží, jehož suroviny jsou *levné*, velmi zvyšuje spotřebu a přispívá k tomu, že se zakládají nové továrny; jinak je však každé slovo jejího tvrzení lež. Jí ovšem nesejde na tom, že trvá léta, než se tyto důsledky snížení cen projeví, než se postaví nové továrny;

zamlčuje nám, že každé zdokonalení strojů přenáší stále víc vlastní, těžkou dřinu na stroj a proměňuje tak práci dospělých lidí v pouhý dozor nad stroji, který může stejně dobře vykonávat žena nebo dokonce dítě, a skutečně ji také vykonává, ovšem za polovinu nebo třetinu mzdy; že jsou tedy dospělí muži stále víc z průmyslu vytlačováni, a i když výroba sebevíc vzroste, práci *už nedostanou;* zamlčuje nám, že tak zanikají celá pracovní odvětví nebo se tak změní, že se jim dělníci musí znovu učit; a za živý svět by tu buržoasie nepřiznala, čím se jinak horlivě ohání, když jde o to, aby byla zakázána práce malých dětí – totiž že tovární práci se dělníci musí začít učit v nejútlejším mládí, rozhodně před desátým rokem, aby ji řádně ovládali (srov. na př. „Zprávu komise pro vyšetřování práce v továrnách", na různých místech); buržoasie při tom neříká, že proces zdokonalování strojů neustále pokračuje, a že i kdyby se dělníkovi nakrásně podařilo zakotvit v novém pracovním odvětví, dojde během doby i na ně a dělník stejně ztratí poslední zbytek existenční jistoty, který ještě měl. Zato buržoasie má ze zdokonalování strojů jen výhody; hlavně v prvních letech, kdy je ještě v provozu mnoho starých strojů a zdokonalení není ještě zavedeno všeobecně, má skvělou příležitost hromadit peníze, a žádali bychom příliš mnoho, kdybychom chtěli, aby viděla také nevýhody zdokonalených strojů.

Buržoasie energicky popírá i to, že by zdokonalování strojů stlačovalo mzdu, kdežto dělníci to neustále znovu a znovu tvrdí. Buržoasie trvá na tom, že usnadněním výroby sice klesla *mzda od kusu*, zato týdenní mzda vcelku spíše stoupla, než klesla, a postavení dělnictva se spíše zlepšilo, než zhoršilo. Není tak snadné přijít této věci na kloub, protože dělníci se většinou odvolávají na *mzdu od kusu*. Jedno je ovšem nepochybné: že zavedením strojů klesla v různých pracovních odvětvích i týdenní mzda. Předláci jemných přízí, kteří předou tenkou mulovou přízi, mají ovšem vysokou mzdu, 30 až 40 šilinků týdně, protože jsou organisováni v silném svazu na obranu mezd a jejich práce vyžaduje dlouhého učení; ale předláci hrubé příze, kteří musí konkurovat se stroji (selfaktory), nepoužitelnými při zpracování jemné příze, a jejichž organisace zavedením těchto strojů zle utrpěla, mají naproti tomu mzdy velmi nízké. Jeden

přadlák pracující na „mule" mi řekl, že nevydělá víc než 14 šilinků týdně, a to souhlasí i s údaji Leachovými, že v různých továrnách vydělávají přadláci hrubé příze méně než $16^1/_2$ šilinku týdně a že přadlák, který před třemi roky vydělával 30 šilinků, má dnes sotva $12^1/_2$ šilinku mzdy a také v průměru za poslední rok nevydělal víc. Mzda žen a dětí ovšem asi tolik neklesla, ale zřejmě jen proto, že nikdy nebyla zvlášť vysoká. Znám mnoho žen – jsou to vdovy s dětmi – které stěží vydělají osm až devět šilinků týdně, a že z toho nemohou být s rodinou řádně živy, to přizná každý, kdo zná ceny nejnutnějších životních potřeb v Anglii. Jenže všichni dělníci jednohlasně tvrdí, že zdokonalení strojů stlačilo mzdy vůbec; a na každé dělnické schůzi v továrních obvodech můžeme slyšet, jak dělníci sami vyvracejí jako nehoráznou lež tvrzení průmyslové buržoasie, že prý se postavení dělnické třídy strojovou výrobou zlepšilo. A i *kdyby* to byla pravda, že jen relativní mzda, mzda od kusu, klesla a absolutní, týdenní mzda zůstala stejná, co z toho vyplývá? Že se dělníci museli klidně dívat na to, jak si páni fabrikanti cpali měšce a jak těžili z každého zdokonalení, aniž jim dali, co by se za nehet vešlo. Když buržoasie bojuje proti dělnictvu, zapomíná i na ty nejběžnější zásady své vlastní národní ekonomie. Ona, která jinak přísahá na Malthuse, starostlivě namítá dělníkům: Kde by byly našly práci ty miliony, o něž vzrostl počet obyvatel v Anglii, nebýt strojů?* To je hloupost. Jako by buržoasie sama velmi dobře nevěděla, že bez strojů a bez rozmachu průmyslu, který stroje způsobily, by se tyto „miliony" vůbec nezrodily a nevyrostly! Jestliže stroje dělníkům v něčem prospěly, pak prostě v tom, že jim názorně dokázaly, že je nutno provést takovou sociální reformu, aby stroje už nepracovaly *proti* dělníkům, ale *pro* ně. Ať se jen moudří páni měšťáci zeptají lidí, kteří v Manchesteru a jinde zametají ulice (s tím je teď ovšem konec, protože už i na to byly vynalezeny a zavedeny stroje), kteří prodávají na ulicích sůl, zápalky, pomeranče a šněrovadla nebo musí žebrat, ať se jich zeptají, čím byli dříve – kolik jich odpoví: továrními dělníky, které stroje připravily o práci. Zdokonalování strojů má pro dělníka v dnešních sociálních poměrech jen

* Tak se ptá na př. pan Symons v knize „Řemesla a řemeslníci".

nepříznivé a často nesmírně těžké následky; každý nový stroj plodí nezaměstnanost, bídu a nouzi – a v zemi jako Anglie, která má beztak skoro vždy „přebytečné obyvatelstvo", je propuštění z práce ve většině případů to nejhorší, co může dělníka potkat. A to vůbec nemluvíme o tom, jak musí dělníka, který je stejně stále jednou nohou na dlažbě, demoralisovat a vyčerpávat taková existenční nejistota vyvolávaná tím, že je mechanisace a s ní i nezaměstnanost neustále na postupu! Nechce-li si dělník zoufat, má na vybranou jen dvojí: buď vnitřní i vnější protest proti buržoasii – anebo alkohol a propadání neřestem všeho druhu. A angličtí dělníci se utíkají k obojímu. Dějiny anglického proletariátu vyprávějí o stovkách rebelií proti strojům i buržoasii vůbec; o propadání neřestem jsme už mluvili. Je to ovšem jen jiná forma zoufalství.

V nejtísnivějších poměrech žijí dělníci, kteří musí konkurovat s nově zaváděnými stroji. Cena zboží, které vyrábějí dělníci, se řídí cenou stejného výrobku vyrobeného strojem, a protože stroj pracuje levněji, má dělník, který s ním konkuruje, nejhorší mzdu. Do téže situace se dostává každý dělník, který pracuje na starém stroji konkurujícím s novějšími, zdokonalenými stroji. Ovšemže, kdo jiný by měl na to doplácet? Továrník ani nechce stroj zahodit, ani nechce nést škodu; na mrtvém stroji si nic nevezme, proto to odnese živý dělník, obvyklý obětní beránek společnosti. Z těchto dělníků, kteří konkurují se stroji, jsou na tom nejhůř ruční tkalci v bavlnářském průmyslu. Ti dostávají nejnižší mzdu a při celodenní práci nejsou s to vydělat víc než 10 šilinků týdně. Mechanický stav jim přebírá jeden druh tkaniva za druhým a kromě toho je ruční tkaní posledním útočištěm všech nezaměstnaných dělníků z ostatních odvětví, takže je tu neustále velká konkurence. Proto v průměrných obdobích je ruční tkadlec šťasten, když si vydělá 6 až 7 šilinků týdně, a aby tuto částku získal, musí sedět za stavem 14 až 18 hodin denně. Výroba většiny tkaniv ještě ke všemu vyžaduje, aby dílna byla vlhká, aby se útek každou chvíli netrhal. Jednak z tohoto důvodu, jednak proto, že si dělníci nemohou dopřát lepší byt, nemá většina dílen ručních tkalců ani dřevěnou, ani dlážděnou podlahu. Prošel jsem mnoha byty ručních tkalců – v zastrčených, zanedbaných dvorech a ulicích, obyčejně ve sklepích. Často bydlilo šest tkalců – někteří z nich

ženatí – v jedné kotáži, která měla jen jednu nebo dvě světnice, kde se pracovalo, a jednu velkou společnou ložnici. Jejich stravou jsou skoro výhradně brambory, snad ještě trochu ovesné kaše, zřídka kdy mléko a skoro nikdy maso; je mezi nimi hodně Irů nebo lidí irského původu. A těmito chudými tkalci, kteří jsou krisí postiženi vždy první a poslední se z ní dostávají, se nestydí buržoasie ohánět, aby se ubránila útokům na tovární systém! Jen se podívejte, volá buržoasie vítězoslavně, jen se podívejte, jak ti chudáci tkalci strádají a jak dobře se vede továrním dělníkům, a *teprve potom* suďte tovární systém!* Jako kdyby do této strašné bídy nebyl ruční tkalce vehnal právě tovární systém a jeho stroje – jako kdyby to buržoasie sama nevěděla právě tak dobře jako my! Ale buržoasie brání své zájmy, a tak jí na nějaké té lži a pokrytectví nesejde.

Podívejme se trochu pozorněji na skutečnost, že stroje stále více vytlačují práci dospělého dělníka. Práce u strojů jak při spřádání, tak při tkaní, spočívá hlavně v navazování přetrhaných nití, protože všechno ostatní dělá stroj; tato práce nevyžaduje síly, zato tím větší zručnosti prstů. Mužů tu tedy nejen není zapotřebí, nýbrž jsou dokonce k této práci méně způsobilí než ženy a děti, protože mají svaly a kosti na rukou silněji vyvinuty, a tak jsou přirozeně z tohoto pracovního oboru skoro úplně vytlačeni. Čím více se tedy práce svalů, fysická námaha zavedením strojů přesunuje na vodní nebo parní sílu, tím méně je třeba brát do práce muže – a protože ženy a děti jsou beztoho lacinější, a jak jsem už říkal, v těchto odvětvích pracují lépe než muži, berou továrníci do práce je. V přádelnách u prstencových spřádacích strojů najdeme jen ženy a děvčata, u „mule" jednoho přadláka, tedy jednoho dospělého muže (který u selfaktoru odpadá) a několik přikrucovačů k navazování nití, většinou děti nebo ženy, někdy osmnáctileté až dvacetileté mladíky, tu a tam starého přadláka, který přišel o práci.** U mechanických

* Na př. dr. *Ure* ve své „Filosofii továren".

** „Mzdová situace v některých odvětvích bavlnářského průmyslu v Lancashiru je úplně paradoxní. Mnoho mladých mužů od dvaceti do třiceti let, kteří dělají přikrucovače a pod., nevydělá víc než 8 až 9 šilinků týdně, zatím co v témže podniku mají třináctileté děti 5 šilinků a mladá šestnáctiletá až dvacetiletá děvčata 10 až 12 šilinků týdně." Zpráva továrního inspektora L. Hornera z října 1844.

stavů pracují hlavně ženy od 15 do 20 let a starší, někde také muži, ale ti málokdy vydrží u tohoto zaměstnání déle než do jedenadvaceti let. Také u předpřádacích strojů najdeme samé ženy, jen tu a tam nějaký muž, který brousí a čistí mykací stroje. Kromě toho zaměstnávají továrny určitý počet dětí při snímání a nasazování válců (doffers), několik dospělých mužů jako dozorce v dílnách, jednoho mechanika a jednoho strojníka k parnímu stroji, a potom ovšem truhláře, vrátného a pod. Vlastní práci však dělají ženy a děti. Továrníci popírají i to a loni uveřejnili rozsáhlé statistické tabulky, jimiž chtěli dokázat, že stroje nevyřazují muže z práce. Z těchto tabulek vyplývá, že z celkového počtu továrních dělníků a dělnic bylo něco přes polovinu (52 %) žen a asi 48 % mužů a z těchto dělníků a dělnic bylo něco více než polovina nad 18 let. Až potud je to v pořádku. Jenže páni továrníci si dali moc dobrý pozor, aby nám neprozradili, kolik bylo z oněch dospělých osob mužů a kolik žen. Ale o to právě jde. Zřejmě započítali do této sumy i strojníky, truhláře a všechny dospělé muže, kteří mají nějaký vztah k jejich továrnám, možná, že i písaře a pod., a přece nemají odvahu přiznat celou pravdu. Údaje tohoto druhu se vůbec hemží nesprávnostmi a všelijak skreslenými, falešnými údaji a průměrnými výpočty, které nezasvěceného přesvědčí, ale zasvěceného ani trochu, naopak, zatajením nejdůležitějších bodů jen dokazují sobeckou zaslepenost a nepoctivost těchto továrníků. Z řeči lorda Ashleye v dolní sněmovně dne 15. března 1844 na podporu návrhu zákona o desetihodinové pracovní době uvedeme některá čísla o tom, kolik mužů a kolik žen a v jakém věku pracuje v továrnách; továrníci tato čísla nevyvrátili a jejich vlastní údaje se stejně vztahují jen na část anglického továrního průmyslu. Ze 419.590 továrních dělníků britské říše (1839) bylo 192.887, tedy skoro polovina, pod 18 let a 242.296 žen, z nichž bylo 112.192 pod 18 let. Zbývá tedy 80.695 mužských dělníků pod 18 let a 96.599 dospělých dělníků čili 23 %, tedy *ani ne čtvrtina* celkového počtu. V bavlnářských továrnách bylo $56^1/_4$ % dělnic, ve vlnařských $69^1/_2$ %, v hedvábnických $70^1/_2$ %, ve lnářských $70^1/_2$ %. Tato čísla dostatečně dokazují, že ženy a děti vytlačují z práce dospělé dělníky. Ale stačí také jen zajít do kterékoli továrny, abychom to viděli na vlastní oči. Z toho pak nutně vyplývá,

že celý dnešní sociální řád je postaven na hlavu, a protože dělník je nucen v něm žít, musí to pro něj mít ty nejzhoubnější následky. Práce žen především úplně rozkládá rodinu; stráví-li totiž žena více než 12–13 hodin denně v továrně a pracuje-li tam nebo někde jinde i muž, co potom s dětmi? Rostou jako dříví v lese, matka je dá za jeden nebo půl druhého šilinku týdně do opatrování, a jak se tam s nimi zachází, to si jistě umíte představit. Proto také v průmyslových obvodech tak hrozivě vzrůstá počet nehod, jejichž oběťmi jsou malé děti bez dozoru. V záznamech úředních ohledavačů mrtvol v Manchesteru (podle „Zprávy komise pro vyšetřování práce v továrnách", zpráva dra Hawkinse, str. 3) najdeme za 9 měsíců 69 případů smrti uhořením, 56 utopením, 23 pádem a 67 jiných smrtelných nehod, tedy celkem 215 smrtelných nehod*, kdežto v netovárním Liverpoolu došlo za dvanáct měsíců jen k 146 smrtelným nehodám. Důlní neštěstí nepřicházejí ani u jednoho, ani u druhého města v úvahu a je třeba uvážit, že pravomoc manchesterského coronera se nevztahuje na Salford, takže počet obyvatelstva je v obou srovnávaných obvodech přibližně stejný. „Manchester Guardian" přináší skoro v každém čísle zprávu o jednom nebo více případech popálení. Že se dětská úmrtnost zvyšuje mimo jiné i tím, že matky chodí do práce, to je samozřejmé a skutečnosti to potvrzují nade všechnu pochybnost. Ženy se často vracejí do továrny už tři nebo čtyři dny po porodu a nemluvně samozřejmě nechávají doma. Ve volných chvílích musí letět domů, aby dítě nakojily a ještě samy přitom něco snědly – jak takové kojení asi vypadá, nemusím vykládat. Lord Ashley uvádí výpovědi několika dělnic:

„M. H., dvacetiletá, má dvě děti, mladší je kojenec, opatruje ho druhé dítě, o něco starší. Žena odchází ráno brzy po páté hodině do továrny a vrací se v osm hodin večer. Přes den jí teče mléko z prsou, až má šaty celé promáčené. — H. W. má tři děti, odchází v pondělí o páté hodině ranní z domova a přichází až v sobotu v sedm hodin večer. Pak má ovšem tolik práce s obstarávání dětí, že se nedostane do postele dřív než ráno ve tři. Často přijde doslova promoklá na kůži a tak musí pracovat. ‚Prsy mě hrozně bolely a byla jsem úplně promočená mlékem.'"

* Roku 1843 bylo mezi úrazy, které přijala nemocnice v Manchesteru, 189, slovy sto osmdesát devět případů popálení. Kolik jich bylo smrtelných, není uvedeno.

Užívání narkotik k utišení dětí tento hanebný systém jen podporuje a v dělnických obvodech se tento zlořád nesmírně rozmohl. Dr. Johns, vrchní matrikář manchesterského obvodu, se domnívá, že tento zvyk je hlavní příčinou, proč tolik dětí umírá na křeče. Práce ženy v továrně nevyhnutelně rozvrací rodinu a tento rozvrat má za dnešního stavu společnosti, který se o rodinu opírá, za následek nejhorší demoralisaci jak manželů, tak dětí. Matka, která nemá čas starat se o své dítě, věnovat mu v prvních letech života tu nejběžnější mateřskou péči, matka, která své dítě takřka nevidí, nemůže být tomuto dítěti dobrou matkou, musí vůči němu zlhostejnět, jedná s ním bez lásky a starostlivosti jako s cizím; a děti, které vyrůstají v takových poměrech, jsou později samy pro rodinný život úplně ztraceny, nemohou se v rodině, kterou potom samy založí, nikdy cítit doma, protože se naučily žít jen samy pro sebe, a tak musí jen ještě víc přispívat k rozvratu rodiny, který je u dělnictva už stejně všeobecný. Podobný rozkladný vliv na rodinu má i práce dětí. Jakmile jsou děti s to vydělat více, než co rodiče stojí jejich výživa, začnou dávat rodičům určitou částku na stravu a byt a zbytek spotřebují samy. Tak si počínají často už ve čtrnácti nebo patnácti letech. (Power, zpráva o Leedsu, na různých místech; Tufnell, zpráva o Manchesteru, str. 17 a další ve „Zprávě komise pro vyšetřování práce v továrnách".) Zkrátka a dobře, děti se emancipují, na domov pohlížejí jako na stravovnu, a když se jim znelíbí, dosti často ji zamění za jinou.

V mnoha případech práce ženy rodinu sice úplně nerozvrátí, ale postaví ji na hlavu. Žena živí rodinu, muž sedí doma, opatruje děti, uklízí a vaří. Tento případ je velmi, velmi častý; jen v Manchesteru bychom napočítali na sta takových mužů, kteří jsou odsouzeni k práci v domácnosti. Dovedeme si představit, jaké spravedlivé rozhořčení vyvolává u dělníků tato faktická kastrace, jak se tím převrací vzhůru nohama všechny vztahy v rodině, zatím co se ostatní společenské poměry nijak nemění. Mám tu dopis anglického dělníka Roberta Poundera, Baron's Buildings, Woodhouse Moor-Side v Leedsu (ať si ho tam buržoasie vyhledá, proto uvádím přesnou adresu), který poslal Oastlerovi. Jeho prostoduchost mohu reprodukovat jen nedokonale. Pravopis lze trochu

napodobit, ale yorkshirské nářečí nikoli. Vypravuje v něm, jak se jiný dělník, jeho známý, když jednou putoval za prací, sešel v St. Helens v Lancashiru se starým přítelem:

„No pane našel ho a když přišel k jeho baráku tak co myslíte že to bylo — no mokrej nizkej sklep a nábitek? dvě starí židle třínohej kulatej stul bedna, žádná postel ale hromada starý slámy v jednom koutě na tom pár špinavejch laňtuchu dva kousky dřeva f krbu a dyš tam ten muj kamarát přišel seděl chudák Jak u vohýnku vod toho dřeva a co mislýte že dělal? seděl a štupoval svý ženě punčochi a dyš uviděl svýho starýho přítele udveří honem to chtěl skovat ale Joe jak říkají mímu známýmu to přece viděl a poudá — Jaku k čertu co to děláš, de máš Ženu copak tohle je tvoje práce? chudák Jak se styděl a poudá — nejni já vim ale má žena je chudák ve fabryce musí fpůlšestý uš jít a dělá do vosmi Večír a pak uš je tak stahaná že není štont něco dělat dyš příde domů — tak musim šecko udělat za ní comůžu protože už tři roky nemám práci a žádný peníze a živobití neseženu, pak plakal, tekli mu slze jako hráchy — ne Joe poudá — je práce dost pro ženský a děti tady v tomdle kraji ale pro muskýho to spíš najdeš stoliber naulici neš práci ale nepomislel sem že by si mě moch ty nebo Někdo vydět jak štupuju svý ženě punčochy Protože je to mizerná práce ale vona už nemůže ani nanohouch stát mám strach že se načisto rostůně a pak nevim co si počnem protože vona už dělá dávno muskýho v domě a já ženskou je to mizerná práce Joe a hořce plakal a řikal nebylo to dycky tak ne Jaku povídá Joe. A dyš si neměl žádnou práci celej ten čas jak si se udržel naživu? řeknu ti Joe tak jak to šlo ale šlo to mizerně mužeš si myslet ty víš dyš sem se voženil tak sem měl práce dost a ty víš línej sem nebyl ne to zas ne línej von nebyl. A měli sme slušnej domek snábitkem a Mary nemusela dělat, vyďál sem dost pro voba ale nýčko je vobrácenej svět mary musí dělat a já musím bejt doma a vopatrovat děti a zametat a prát a vařit a spravovat protože dyš chudák stará příde domu večír to je hrozně udřená to víš Joe To je sakramencky tvrdý pro jednoho dyš byl zviklej na jinačí řek Joe. Jo chlapče je to tvrdý a nato se dal Jak zase do pláče a říkal dyby se byl nigdá nevoženil a dyby se nebyl nigdá narodil ale to by si byl nepomislil dyš si mary bral žese mu taklec povede, už sem se přes to dost natejral povidal Jak. No pane dyš tohle všechno Joe slišel povydal mi proklel a poslal k čertu všecky Fabryky a Fabrykanty a vládu a vinadal jim všem nadáfkama co se vodmládí ve fabryce naučil."

Dovedete si představit bláznivější, nesmyslnější stav než ten, který je vylíčen v tomto dopise? A přece tento stav, který zženšťuje muže a ženu připravuje o její ženskost, aniž dává muži pravou ženskost a ženě pravou mužnost, tento stav, který tím nejhanebnějším způsobem ponižuje obě pohlaví a v nich celé lidstvo, to je poslední slovo naší vychvalované civilisace, to je výsledek všeho

úsilí, jež vynaložily stovky generací v boji za lepší život svůj i svých potomků! Vidíme-li, jak se výsledky veškeré naší námahy a práce zvrtly v úplný výsměch, nezbývá nám než si buďto nad lidstvem, nad jeho tužbami a úsilím zoufat, anebo přiznat, že lidská společnost dosud hledala své štěstí na nepravé cestě. Nezbývá nám než přiznat, že se takový úplně převrácený poměr mezi mužem a ženou mohl vytvořit jen proto, že vzájemný vztah obou pohlaví byl od počátku nesprávný. Je-li nadvláda ženy nad mužem, jak ji nutně s sebou přináší tovární systém, nelidská, pak musí být právě tak nelidská i původní nadvláda muže nad ženou. Jestliže teď zase zakládá žena – jako to dříve dělával muž – svou nadvládu na tom, že vnáší do rodinného majetkového společenství většinu, nebo dokonce všechno, nutně z toho vyplývá, že toto společenství majetku není pravé, rozumné společenství, když jeden člen rodiny si osobuje větší práva, protože víc dal. Jestliže se rodina v dnešní společnosti rozkládá, pak už sám tento fakt dokazuje, že tmelícím poutem rodiny v podstatě nebyla rodinná láska, nýbrž soukromý zájem, kterému falešné majetkové společenství skýtalo živnou půdu.* Týž vztah se vytváří i u dětí, které vydržují své nezaměstnané rodiče, nedávají-li rodičům, jak jsem se už o tom zmínil, peníze na stravu. Dr. Hawkins dosvědčuje v tovární zprávě, že tento poměr je dost častý a zvlášť v Manchesteru běžný. Stejně jako předtím žena, jsou teď zase pány v domě děti. Lord Ashley uvádí ve své řeči (v dolní sněmovně 15. března 1844) tento příklad: Jistý muž plísnil své dvě dcery, protože byly v hostinci, a dívky na to prohlásily, že už mají toho poručení až po krk: Damn you, we have you to keep [čert vás vem, my vás musíme živit], chtějí prý také něco mít ze života; odešly z domova a ponechaly otce i matku jejich osudu.

Svobodné ženy, které vyrůstají v továrnách, nejsou na tom o nic lépe než vdané. Rozumí se samo sebou, že děvče, které pracovalo od devíti let v továrně, se nemohlo obeznámit s domácími pracemi, a proto jsou všechny tovární dělnice v domácnosti naprosto

* Jak velký počet vdaných žen pracuje v továrnách, dovídáme se od továrníků samých: v 412 továrnách v Lancashiru jich pracovalo 10.721; z jejich mužů mělo práci v továrnách jen 5314, 3927 bylo zaměstnáno jinde, 821 jich bylo nezaměstnaných a u 659 chyběly údaje. Připadají tedy na každou továrnu průměrně dva, ne-li tři muži, kteří žijí z práce svých žen.

nezkušené a nejsou dobré hospodyně. Nedovedou šít, plést, vařit ani prát, neznají nejobyčejnější domácí práce a s malými dětmi si už vůbec nevědí rady. „Zpráva komise pro vyšetřování práce v továrnách“ uvádí k tomu desítky příkladů a dr. Hawkins, člen komise pro Lancashire, vyjadřuje svůj názor těmito slovy (str. 4 „Zprávy“):

„Dívky se vdávají záhy a ukvapeně; nemají ani prostředky, ani čas, ani příležitost, aby poznaly nejběžnější povinnosti rodinného života; ale i kdyby tohle všechno měly, stejně jim, až se vdají, nezbude na tyto povinnosti čas. Matka je každý den víc než dvanáct hodin od dítěte pryč; dítě svěří do opatrování nějakému děvčeti nebo staré ženě. Ke všemu ještě dělnické obydlí bývá zřídka kdy domov (home), je to prostě sklep, kde není ani nádobí na vaření, ani věci na mytí a praní, ani potřeby k šití nebo k látání, není tu nic, co život zpříjemňuje a zušlechťuje nebo co dělá domov útulným. Z těchto i jiných důvodů, ale hlavně pro lepší budoucnost dětí bych si přál a chtěl bych doufat, že přijde doba, kdy vdané ženy nebudou smět pracovat v továrnách.“

Jednotlivé příklady a výpovědi viz „Zpráva komise pro vyšetřování práce v továrnách“, Cowell, doklady, str. 37, 38, 39, 72, 77, 50. Tufnell, doklady, str. 9, 15, 45, 54, atd.

Ale tohle všechno ještě není to nejhorší. Mravní následky práce žen v továrnách jsou ještě mnohem horší. Muži i ženy nejrůznějšího věku pohromadě v jedné dílně, nevyhnutelné sblížení mezi nimi, směstnání lidí, kterým se nedostalo ani intelektuálního, ani mravního vzdělání, v těsném prostoru, to všechno nemá právě příznivý vliv na vývoj ženského charakteru. Továrník, i kdyby si toho všímal, může zakročit, jen když se přihodí něco opravdu pohoršujícího; trvalé, méně nápadné působení lehkomyslnějších povah na morálnější a zejména mladší nemůže pozorovat, a proto také tomu nemůže zabránit. Ale tento vliv je právě nejškodlivější. Řeč, kterou se v továrnách mluví, označili různí lidé před tovární komisí z roku 1833 jako „neslušnou“, „špatnou“, „špinavou“ atd. (Cowell, doklady, str. 35, 37, a na mnoha jiných místech). Je to v malém totéž, co jsme ve velkých městech viděli ve velkém. Centralisace obyvatelstva má na tytéž lidi tytéž účinky, ať je to ve velkém městě nebo v malé továrně. Je-li továrna menší, lidé přicházejí víc do styku a víc se sbližují. Důsledky toho se brzy dostaví. Jeden svědek z Leicesteru říká, že by poslal dceru raději na žebrotu než do továrny – to prý jsou hotová doupata neřesti, většina nevěstek ve městě se rekrutuje z továren (Power, doklady, str. 8); jiný v Manchesteru „může bez váhání říci, že tři čtvrtiny mladých továrních dělnic od 14 do 20 let jsou necudy“ (Cowell, doklady, str. 57). Člen komise Cowell vůbec tvrdí, že morálka továrních dělníků je poněkud horší než průměrná morálka dělnické třídy (str. 82), a dr. Hawkins říká („Zpráva“, str. 4):

„Z čísel se dají těžko dělat závěry o sexuální morálce, ale mohu-li věřit vlastnímu pozorování a celkovému názoru těch, s nimiž jsem o tom mluvil, jakož i tomu, jak vcelku vyznívala svědectví, jichž se mi dostalo, pak je obraz toho, jak působí tovární život na dívčí mládež, velmi skličující.“

Je ostatně samozřejmé, že tovární poddanství stejně jako každé jiné, ba ještě víc, dává chlebodárci ius primae noctis.* Továrník je i po této stránce pánem nad tělem a půvaby svých dělnic. Propuštění je dost velkým trestem, aby v devíti případech z desíti, ne-li devadesáti devíti ze sta, zlomilo odpor u děvčat, která stejně nemají valně proč bránit svou cudnost. Je-li továrník dost sprostý – a zpráva komise uvádí víc takových případů – je továrna současně jeho harémem; a že všichni továrníci svého práva nevyužívají, to na postavení děvčat celkem nic nemění. Když tovární průmysl teprve vznikal a továrníci byli většinou nevzdělaní muži z lidu, kteří se neohlíželi na společenskou přetvářku, nedali se také ve výkonu svého „poctivě získaného“ práva ničím rušit.

Abychom mohli správně posoudit, jaký vliv má práce v továrně na fysický stav žen, musíme si nejprve všimnout práce dětí a vůbec toho, jaký druh práce tu vykonávají. Hned jak začal vznikat nový průmysl, pracovaly v továrnách děti; z počátku skoro jen samé děti, protože stroje byly původně malé – teprve později se konstruovaly větší stroje; továrníci si brali děti z chudobinců a najímali je hromadně jako „učně“ na několik let. Děti bydlely společně, stejně se strojily a byly samozřejmě úplnými otroky svých chlebodárců, kteří s nimi jednali naprosto bezohledně a barbarsky. Již roku 1796 se projevila nevole veřejnosti nad tímto pobuřujícím systémem a dr. Percival a sir R. Peel (otec nynějšího ministra a sám majitel přádelny) ji vyslovili tak energicky, že roku 1802 odhlasoval parlament

* — právo první noci. *(Pozn. red.)*

zákon o učních (apprentice-bill), který učinil přítrž nejkřiklavějším zlořádům[107]. Ponenáhlu se začala uplatňovat konkurence svobodných dělníků a celý učňovský systém vytlačila. Továrny se stále častěji stavěly ve městech, konstruovaly se větší stroje a také dílny byly teď vzdušnější a zdravější; pozvolna přibývalo práce pro dospělé a pro dorostlejší mládež, a tak počet pracujících dětí relativně poněkud klesl a věková hranice nástupu do práce se poněkud zvýšila. Dětí pod 8–9 let se už přijímalo do práce méně. Později, jak uvidíme, zakročila zákonodárná moc ještě několikrát na ochranu dětí proti hrabivosti buržoasie.

Velká úmrtnost u dětí dělníků a hlavně továrních dělníků je dostatečným důkazem toho, v jak nezdravých poměrech děti tráví první léta svého života. Tyto vlivy působí i na děti, které zůstanou na živu, ne ovšem v takové míře jako na ty, které jim podlehnou. V nejpříznivějším případě se to projeví jako disposice k určité nemoci nebo jako zakrnělý vývoj, tedy tím, že dítě je tělesně slabší než normální děti. Devítileté dítě továrního dělníka, které vyrostlo v nedostatku, strádání a nejistotě, ve vlhku, zimě, v nedostatečném oblečení i bytě, není v práci zdaleka tak výkonné jako dítě vyrostlé v zdravějších poměrech. V devíti letech je pošlou do továrny, pracuje $6^1/_2$ hodiny denně (dříve 8, ještě dříve 12 až 14, ba i 16 hodin) až do třinácti let, od třinácti do osmnácti let 12 hodin. Vlivy, které mu podlomily zdraví, působí dále, navíc k tomu ještě přistupuje práce. Je ovšem nesporné, že devítileté dítě, rozhodně i dělnické dítě, vydrží pracovat $6^1/_2$ hodiny denně a nemusí to mít pro jeho vývoj *zjevné* a přímo škodlivé následky; ale pobyt v dusném, vlhkém, často zároveň horkém i vlhkém továrním ovzduší dítěti na zdraví nijak nepřidá. Rozhodně je však neodpovědné, obětuje-li se doba, která by měla být u dětí věnována jen a jen tělesnému a duševnímu rozvoji, hrabivosti bezcitné buržoasie, připravuje-li se dítě o školu a čerstvý vzduch, aby je mohli páni fabrikanti vykořisťovat pro svůj zisk. Buržoasie ovšem říká: nezaměstnáme-li děti v továrnách, zůstanou v poměrech, které nejsou pro jejich vývoj zrovna nejpříznivější – a to je vcelku pravda – ale podíváme-li se věci na kloub, neznamená to nic jiného, než že buržoasie nejdříve uvrhne dělnické děti do bídných poměrů a pak z těchto bídných poměrů těží. Dovo-

lává se tu něčeho, co je právě tak její vinou jako tovární systém, omlouvá hřích, kterého se dopouští dnes, hříchem, jehož se dopustila včera. A kdyby jim tovární zákon alespoň trochu nevázal ruce, jak by se tito „dobrotiví", „humánní" buržoové, kteří své továrny vybudovali vlastně jen pro blaho dělníků, za zájmy těchto dělníků bili! Jen si poslyšme, jak to dělali, dokud jim tovární inspektor nešlapal na paty: ať je porazí jejich vlastní uznávané svědectví, zpráva tovární komise z roku 1833.

Zpráva ústřední komise uvádí, že továrníci berou děti do práce tu a tam od pěti let, častěji od šesti, velmi často od sedmi, ale většinou od osmi až devíti let, že pracovní doba trvá často 14–16 hodin denně (bez přestávek k obědu), že továrníci trpí, aby dozorci děti bili a týrali, často i sami přiloží ruku. Zpráva uvádí dokonce případ, jak jeden skotský továrník na koni pronásledoval uprchlého šestnáctiletého dělníka, pak ho zpátky hnal klusem před sebou a při tom ho ustavičně šlehal dlouhým bičem! (Stuart, doklady, str. 35.) Ve velkých městech, kde si dělníci nedají tolik líbit, se ovšem takové případy nevyskytují tak často. Ale ani tato dlouhá pracovní doba hrabivosti kapitalistů ještě nestačila. Šlo o to vytlouci z kapitálu, vloženého do budov a strojů, co nejvíc, aby se kola pořád točila na plné obrátky. Proto továrníci zavedli hanebný systém noční práce; někde pracovaly dvě směny, každá tak silná, aby byla celá továrna obsazena; jedna pracovala dvanáct hodin ve dne, druhá dvanáct hodin v noci. Jistě si snadno představíme, jak asi toto trvalé olupování o noční klid, který nelze denním spánkem nahradit, působilo na tělesný stav, zejména u menších a větších dětí, ale i u dospělých. Mělo to nutně za následek předráždění celé nervové soustavy, spojené s celkovým tělesným oslabením a ochablostí. Kromě toho podporuje noční práce opilství a vydražďuje k nevázanému pohlavnímu styku. Jeden továrník dosvědčuje (Tufnell, doklady, str. 91), že za dva roky, kdy se v jeho továrně pracovalo v noci, narodil se dvojnásobný počet nemanželských dětí a vůbec nastala taková demoralisace, že musel noční práci zrušit. – Jiní továrníci si počínali ještě barbarštěji, nechávali někdy dělníky pracovat nepřetržitě 30–40 hodin, a to *několikrát za týden*, protože druhá směna nebyla úplná a měla za účel vystřídat vždy jen část dělníků, aby se

mohli několik hodin vyspat. Zprávy komise o tomto barbarství a jeho následcích přesahují všechno, co jinak v tomto směru znám. Takové ohavnosti, o jakých se mluví zde, nenajdeme nikde jinde – a přitom uvidíme, že se buržoasie neustále dovolává svědectví komise *ve svůj prospěch!* Důsledky takového systému se brzy projevily: členové komisí mluví o množství mrzáků, s nimiž se setkali a kteří nepochybně vděčí za své zmrzačení dlouhé pracovní době. Při tomto zmrzačení jde obvykle o zkřivení páteře a nohou, a Francis Sharp, M. R. C. S. (člen královského kolegia ranhojičů) v Leedsu, je popisuje takto:

„Než jsem přišel do Leedsu, nesetkal jsem se nikdy s tak zvláštní zkřiveninou dolní části stehenní kosti. Zprvu jsem se domníval, že je to křivice, ale množství pacientů přicházejících do nemocnice, výskyt nemoci ve věku (od 8 do 14 let), kdy děti již obyčejně křivicí netrpí, stejně jako ta okolnost, že se nemoc objevila teprve, když děti pracovaly nějakou dobu v továrně, přiměla mě změnit názor. Viděl jsem dosud asi sto takových případů a mohu naprosto bezpečně tvrdit, že je to následek příliš dlouhé pracovní doby; pokud vím, byly to vesměs děti pracující v továrnách, a ony samy přičítaly své zmrzačení této příčině. Kromě toho prošlo mýma rukama dobře na tři sta případů zkřivené páteře, zřejmě následek příliš dlouhého stání“ (dr. Loudon, doklady, str. 12, 13).

Stejně píše dr. Hey z Leedsu, který byl osmnáct let lékařem v tamější nemocnici:

„Deformace páteře jsou u lidí z továren velmi časté; u některých je to prostě následek příliš těžké práce; u jiných je to výsledek působení nadměrně dlouhé práce na konstituci od narození slabou nebo zeslabenou podvýživou... Znetvořeniny se tu zřejmě vyskytují častěji než zmíněné nemoci: kolena vybočena dovnitř, kloubové vazivo velmi často uvolněno a ochablé, dlouhé kosti nohou prohnuté. Zejména silnější části těchto dlouhých kostí byly zkroucené a nadměrně vyvinuté. Takto postižení pacienti přicházeli z továren, v nichž byla často velmi dlouhá pracovní doba“ (dr. Loudon, doklady, str. 16).

Totéž říkají ranhojiči Beaumont a Sharp z Bradfordu. Zprávy členů komise Drinkwatera, Powera a dra Loudona popisují spoustu případů takového zmrzačení; Tufnell a dr. sir David Barry, kteří se touto stránkou tolik nezabývají, uvádějí ve svých zprávách jen jednotlivé případy (Drinkwater, doklady, str. 69 u dvou bratrů, str. 72, 80, 146, 148, 150 u dvou bratrů, str. 155 a mnoho jiných; Power, doklady, str. 63, 66, 67 dva případy, str. 68 tři, str. 69 dva; ve zprávě o Leedsu, str. 29, 31, 40, 43, 53 a j.; dr. Loudon, doklady,

str. 4, 7 čtyři, str. 8 několik případů atd.; sir D. Barry, str. 6, 8, 13, 21, 22, 44, 55 tři atd. Tufnell, str. 5, 16 a další). Členové komise pro Lancashire, Cowell, Tufnell a dr. Hawkins, tento následek továrního systému pro zdraví dělníků skoro úplně přehlédli, ačkoli tento obvod může počtem zmrzačení směle závodit s Yorkshirem. Málokdy jsem šel Manchesterem, abych nepotkal tři nebo čtyři mrzáky, kteří měli právě tak zkřivenou páteř a nohy, jak popisuje uvedená zpráva, a dost často jsem si jich důkladně všiml a měl jsem možnost je pozorovat. Sám znám jednoho mrzáka, který je znetvořen přesně tak, jak to popisuje dr. Hey, a který si své zmrzačení přivodil v továrně pana Douglase v Pendletonu, mezi dělníky stále ještě pověstné tím, jak tam bývala dlouhá, do noci trvající pracovní doba. Na takto postižených je také na první pohled vidět, odkud jejich znetvoření pochází, všichni vypadají docela stejně, kolena jsou vyvrácena dovnitř a dozadu, nohy míří špičkami k sobě, klouby jsou znetvořené a zduřelé a páteř často prohnuta kupředu nebo do strany. Nejhůře však zřejmě řádili lidumilní továrníci v macclesfieldském hedvábnickém obvodu, což mimo jiné souvisí s tím, že v tamějších továrnách pracovaly docela malé, pětileté až šestileté děti. V doplňujících dokladech, předložených členem komise Tufnellem, najdeme výpovědi továrního správce Wrighta (str. 26.), jehož obě sestry byly ohavně zmrzačeny a který jednou počítal mrzáky v různých macclesfieldských ulicích, a to i v některých nejčistších a nejúpravnějších; v Townley-Street zjistil deset mrzáků, v George-Street pět, v Charlotte-Street čtyři, ve Watercots patnáct, v Bank-Top tři, v Lord-Street sedm, v Mill-Lane dvanáct, v Great George-Street dva, v chudobinci dva, v Park-Green jednoho, v Pickford-Street dva. Jejich rodiny svorně prohlašovaly, že všichni zakrněli od nadměrné práce v továrnách na útkové hedvábí. Na str. 27 líčí chlapce, který byl tak znetvořen, že nemohl ani do schodů, a uvádí příklady děvčat se zmrzačením páteře a kyčlí.

Z takovéto příliš těžké nebo dlouhé práce vznikají i jiné deformace, zvláště plochonohost, se kterou se často setkal dr. Barry (na př. na str. 21 uvádí dva příklady, a dále), a také lékaři a ranhojiči v Leedsu (Loudon, str. 13, 16 atd.) ji prohlašují za velmi častý zjev. U mladých dělníků, kteří jsou pro silnější konstituci, lepší

výživu a jiné okolnosti odolnější vůči následkům barbarského vykořisťování, se setkáváme alespoň s bolestmi v zádech, v kyčlích a v nohách, s oteklými kotníky, s křečovými žilami nebo s velkými úpornými vředy na stehnech a lýtkách. Těmito neduhy trpí skoro všichni dělníci; Stuart, Mackintosh, sir D. Barry uvádějí ve svých zprávách na sta případů, ba nepoznali takřka dělníka, který by nebyl postižen některým z těchto neduhů. A v ostatních zprávách mnoho lékařů alespoň potvrzuje, že se takové následky vyskytují. Zprávy o Skotsku na četných příkladech jasně dokazují, že třináctihodinová práce ještě u osmnáctiletých až dvacetiletých dělníků a dělnic vyvolává při nejmenším *tyto* následky, a to jak v přádelnách lnu v Dundee a Dunfermline, tak v bavlnářských továrnách v Glasgowě a Lanarku.

Všechny tyto neduhy a potíže lze snadno vysvětlit charakterem tovární práce, která je ovšem, jak říkají továrníci, velmi „lehká", ale právě pro svou snadnost únavnější než kterákoli jiná. Dělníci nemají mnoho práce, ale musí celou dobu *stát* a nemohou si sednout. Kdo se posadí třeba na okno nebo na koš, dostane pokutu; a toto trvalé stání, tento ustavičný mechanický tlak horní části trupu na páteř, kyčle a nohy nutně vyvolává uvedené následky. Práce ovšem nevyžaduje, aby se při ní stálo, jak je vidno v Nottinghamu, kde v dílnách na zdvojování příze zavedli alespoň sedačky (zmíněné zdravotní potíže tam také skutečně vymizely a dělnice byly ochotnější dodržovat dlouhou pracovní dobu), ovšem v továrně, kde dělník pracuje jen pro měšťáka a na dobré práci mu nezáleží, seděl by patrně víc, než by bylo továrníkovi milé a prospěšné – a tak, aby se buržoovi nepokazilo tolik surovin, musí dělníci obětovat své zdraví a sílu.* Tato trvalá práce vstoje, ještě ke všemu ve špatném vzduchu továrních dílen, vyvolává značnou ochablost celého těla a spolu s ní všelijaké další, spíše povšechné než lokální zdravotní poruchy a potíže. Vzduch v továrnách je obyčejně vlhký i horký zároveň, většinou teplejší, než je třeba, a při *nevalném* větrání velmi nečistý, dusný, obsahuje málo kyslíku a je zamořen prachem a pročpělý zápachem strojního oleje, který je všude rozlit po podlaze,

* Také v přádelně jedné továrny v Leedsu byly zavedeny sedačky (Drinkwater, doklady, str. 85).

vpíjí se do ní a žlukne; protože je tu teplo, jsou dělníci oblečeni jen lehce, a tak by se při nestejnoměrné teplotě v místnosti určitě nachladili; průvan je jim v horku nepříjemný, pozvolná malátnost, která postihuje všechny tělesné funkce, snižuje živočišné teplo, jež musí být doplňováno zvenčí, a proto je i dělníkovi samému nejpříjemněji při úplně zavřených oknech v teplém vzduchu dílny. Navíc ještě působí časté prudké změny teploty, když dělník vychází z dusného továrního ovzduší do mrazivého nebo sychravého vzduchu, dále to, že se dělníci nemohou dostatečně chránit před deštěm nebo se převléci do suchých šatů, když promoknou, což všechno způsobuje, že je dělník ustavičně nachlazen. A uvážíme-li, že se při tom všem téměř ani jediný sval opravdu nenamáhá, není doopravdy v činnosti, snad kromě svalů na nohou, že tu není nic, co by čelilo zmalátňujícímu, vyčerpávajícímu účinku uvedených okolností, že dělník nezná tělocvik, který by dodával jeho svalům sílu, jeho vazivům pružnost a pevnost, uvážíme-li, že od mládí nemá vůbec čas proběhnout se na čerstvém vzduchu, neudiví nás téměř jednohlasné svědectví lékařů v tovární zprávě, že shledali u továrních dělníků obzvlášť nízkou odolnost vůči nemocem, celkový pokles životní aktivity a trvalou ochablost všech duševních i tělesných sil. Poslechněme si nejprve sira D. Barryho:

„Na dělníka působí tyto nepříznivé vlivy tovární práce: 1) nutnost přizpůsobovat pohyby i myšlení chodu stroje, který je hnán stejnoměrnou a stále působící silou; 2) trvalá práce vstoje po nepřirozeně dlouhou dobu v intervalech, jež následují příliš rychle za sebou; 3) nedostatek spánku (pro příliš dlouhou pracovní dobu, bolesti v nohou a povšechnou tělesnou nevolnost). K tomu ještě často nízké, stísněné, prašné nebo vlhké dílny, nečistý vzduch, přetopená atmosféra, ustavičné pocení. Proto zejména hoši ztrácejí — až na nepatrné výjimky — velmi brzy růžovou svěžest dětství a jsou bledší a hubenější než ostatní chlapci. I pomocník ručního tkalce, který sedí za stavem s bosýma nohama na hliněné podlaze, vypadá lépe, protože se přece jen tu a tam dostane na čerstvý vzduch. Ale dítě pracující v továrně nemá ani chvilku volnou, kromě k jídlu, a nikdy nepřijde na zdravý vzduch, leda když se jde najíst. Všichni dospělí předláci jsou bledí a hubení, trpívají nechutenstvím a špatným trávením. Protože všichni od mládí vyrůstali v továrně a je mezi nimi málo urostlých atletických mužů nebo vůbec žádní, je oprávněn závěr, že jejich zaměstnání je pro vývoj mužské konstituce velmi nepříznivé. Ženy snášejí práci mnohem lépe" (docela přirozeně, ale uvidíme, že i ony mají své nemoci) (Sir D. Barry, Celková zpráva).

Stejně tak Power:

„Mohu říci přímo, že tovární systém v Bradfordu má na svědomí velmi mnoho mrzáků... a že se účinek příliš dlouhé práce na tělesném zdraví projevuje nejen přímo jako zmrzačení, ale mnohem častěji i tím, že tělo zakrňuje, svaly ochabují a celý organismus chřadne“ (Power, zpráva str. 74).

Dále již citovaný ranhojič* F. Sharp z Leedsu:

„Když jsem se přestěhoval ze Scarborough do Leedsu, bylo mi hned nápadné, že děti tu byly vesměs mnohem bledší a jejich svalstvo mnohem ochablejší než ve Scarborough a okolí. Všiml jsem si také, že mnohé zdejší děti byly na svůj věk abnormálně malé. Setkal jsem se tu s četnými případy skrofulosy, plicních chorob a různých zažívacích potíží, o nichž jsem jako lékař ani trochu nepochyboval, že jsou to následky práce v továrnách. Podle mého názoru oslabuje dlouhotrvající práce nervovou energii těla a připravuje tak půdu mnoha nemocem. Kdyby nebylo stálého přílivu lidí z venkova, tovární dělníci by brzy úplně zdegenerovali.“

Podobně píše Beaumont, ranhojič z Bradfordu:

„Podle mého názoru způsobuje systém práce ve zdejších továrnách zvláštní ochablost celého organismu, a proto jsou tu děti velmi náchylné k epidemiím i k různým náhodným nemocem. Nedostatek vhodných předpisů o ventilaci a čistotě v továrnách považuji rozhodně za hlavní příčinu oné choulostivosti či náchylnosti k nákazám, s níž jsem se za své praxe tak často setkal.“

Stejně i William Sharp ml. říká:

„1) Měl jsem příležitost pozorovat účinky továrního systému na zdraví dětí za nejvýhodnějších podmínek“ (ve Woodově továrně v Bradfordu, jedné z nejlépe zařízených v místě, kde byl továrním lékařem); „2) tyto účinky jsou i za těchto příznivých okolností zcela určitě velice škodlivé; 3) roku 1842 jsem jako lékař ošetřoval tři pětiny všech dětí, zaměstnaných ve Woodově továrně; 4) k nejškodlivějším účinkům patří ne snad zmrzačení, nýbrž spíše zeslabená a neduživá konstituce; 5) toto všechno se velmi zlepšilo, když byla u Woodů snížena pracovní doba dětí na deset hodin.“

Člen komise Loudon, který cituje tyto svědky, sám říká:

„Myslím, že bylo dost pádně dokázáno, že děti musily pracovat nerozumně a nemilosrdně dlouho, i dospělým bylo ukládáno tolik práce, že to sotva může lidské stvoření vydržet. Proto mnozí předčasně umírali, jiní byli zmrzačeni na celý život, a obava, že potomstvo těchto lidí s narušenou tělesnou konstitucí bude oslabené, je fysiologicky až příliš odůvodněná.“

* Tak zvaní ranhojiči (surgeons) jsou studovaní medici stejně jako diplomovaní lékaři (physicians) a mají obyčejně jak lékařskou, tak i ranhojičskou praxi. Z různých důvodů se jim často dokonce dává přednost před lékaři.

A nakonec dr. Hawkins o Manchesteru:

„Myslím, že většině cizinců je nápadné, jak jsou lidé v Manchesteru, zejména tovární dělníci, malí, neduživí a bledí. V žádném jiném britském nebo evropském městě jsem neviděl, aby odlišnost od normálního národního typu ve vzrůstu a barvě pleti byla tak nápadná. Vdaným ženám zřetelně chybějí všechny charakteristické zvláštnosti anglické ženy atd. Musím doznat, že všichni hoši a děvčata, které ke mně přivedli z manchesterských továren, vypadali zakřiknutě a byli velmi bledí. Ve výrazu jejich tváří nebylo nic z oné obvyklé těkavosti, živosti a veselosti mládí. Mnozí mi řekli, že je to v sobotu večer a v neděli vůbec neláká hrát si venku, že raději sedí doma.“

Uveďme tu hned jiné místo z Hawkinsovy zprávy, které sem patří sice jen zpola, ale právě proto je můžeme uvést stejně dobře tady jako jinde:

„Nestřídmost, výstřelky a bezstarostný poměr k zítřku, to jsou hlavní nectnosti továrního obyvatelstva, a tyto nedostatky můžeme snadno vyvodit ze zvyků, které vznikají za dnešního systému a *takřka nevyhnutelně z něho vyplývají.* Všeobecně se přiznává, že tato třída značně trpí špatným trávením, hypochondrií a celkovou neduživostí. Po dvanácti hodinách jednotvárné práce je touha po nějakém vzpružení víc než přirozená, ale když se k obvyklé únavě připojí zmíněné chorobné stavy, hledá člověk snadno útočiště v pití a rychle mu přivyká.“

Ke všem těmto výpovědím lékařů a členů komise uvádí zpráva sama na sta dokladů. Že práce brzdí růst mladých dělníků, dokládá zpráva stovkami příkladů; mezi jiným udává Cowell váhu 46 chlapců, vesměs sedmnáctiletých, žáků jedné nedělní školy, z nichž 26 pracovalo v továrně a vážilo v průměru 104,5 angl. libry a 20 sice nepracovalo v továrně, ale patřilo k dělnické třídě, a těchto dvacet vážilo průměrně 117,7 angl. libry. Jeden z největších továrníků v Manchesteru a vůdce oposice továrníků proti dělníkům – myslím Robert Hyde Greg – sám kdesi říkal, že půjde-li to tak dále, bude brzy z lancashirských továrních dělníků trpasličí plémě.* Jeden poručík, který měl na starosti odvody, vypovídá (Tufnell, str. 59), že tovární dělníci se příliš nehodí pro vojenskou službu; jsou prý hubení a neduživí a lékaři je často odmítají jako neschopné. V Manchesteru prý skoro nesehnal mladíky, kteří by měřili 5 stop 8 palců, skoro všichni měli jen 5 stop 6-7 palců, kdežto v zeměděl-

* Tento výrok není z tovární zprávy.

ských krajích měřila většina rekrutů 5 stop 8 palců (pruská stopa je o něco větší než anglická, rozdíl činí asi 2 palce na 5 stop).*

Všechny tyto vlivy způsobují, že muži jsou velmi brzy zedření. Většina z nich je ve čtyřiceti letech neschopna práce, někteří se drží až do pětačtyřiceti, ale do padesáti nevydrží skoro nikdo. Příčinou toho je kromě všeobecné tělesné ochablosti částečně i slabost zraku, vyvolaná předením na „mule", při kterém musí dělník neustále pozorně sledovat dlouhou řadu jemných, rovnoběžně běžících vláken, a tím silně namáhá zrak. Ze 1600 dělníků, pracujících v několika továrnách v Harpuru a Lanarku, bylo jen 10 starších než 45 let; ze 22.094 dělníků v různých továrnách ve Stockportu a Manchesteru bylo jen 143 přes 45 let. Z těchto 143 pracovalo 16 jen z protekce a jeden vykonával dětskou práci. Na jednom seznamu 131 předláků bylo jen sedm dělníků starších 45 let, a přesto továrníci, u nichž se tito předláci ucházeli o práci, všech 131 odmítli, protože prý jsou „příliš staří". Z padesáti vyřazených předláků v Boltonu byli jen dva přes 50 let. Průměrné stáří ostatních nebylo ani 40 let, a všechny je vyhodili z práce jako přestárlé! Pan Ashworth, známý továrník, sám přiznává v jednom dopise lordu Ashleyovi, že kolem čtyřiceti let předláci už nedokážou vyrobit patřičné množství příze a jsou proto „tu a tam" propouštěni; nazývá čtyřicetileté dělníky „starými lidmi"!** Stejně mluví člen komise Mackintosh ve zprávě z roku 1833:

„Ačkoli jsem na to byl již připraven, když jsem viděl, jak pracují děti, přece se mi ani nechtělo věřit, když starší dělníci říkali, kolik je jim let; tak hrozně brzy ti lidé stárnou."

Ranhojič Smellie z Glasgowa, který ošetřuje hlavně tovární dělníky, rovněž říká, že čtyřicet let už u nich znamená vysoký věk (old age) (Stuart, doklady, str. 101). Totéž dosvědčuje i Tufnell, doklady, str. 3, 9, 15, Hawkins, zpráva, str. 4, doklady, str. 14 atd. V Manchesteru je toto předčasné stárnutí dělníků tak běžný zjev, že skoro každý čtyřicátník vypadá o deset až patnáct let starší, kdežto muži i ženy ze zámožných tříd jsou velmi zachovalí, nepijí-li příliš.

Zcela zvláštním způsobem působí dělnická práce i na ženské

* Anglická stopa (12 palců) = 30,48 cm; palec = 2,54 cm. *(Pozn. čes. red.)*
** Vesměs z řeči lorda Ashleye (v dolní sněmovně 15. března 1844).

tělo. Znetvořeniny jako následky dlouhotrvající práce jsou u žen ještě mnohem vážnější; často se u nich vyskytuje deformace pánve, zčásti způsobená nesprávnou polohou a vývojem pánevních kostí samých, částečně zkřivením dolní části páteře.

„I když jsem se sám," říká ve své zprávě dr. Loudon, „se žádným případem deformované pánve a s podobnými neduhy nesetkal, jsou to přesto tak běžné choroby, že každý lékař je nutně musí pokládat za pravděpodobný následek dlouhé pracovní doby dětí, a kromě toho je potvrzují naprosto věrohodné lékařské autority."

Několik porodních bab a porodníků dosvědčuje, že tovární dělnice mají těžší porody než jiné ženy, rovněž že mají častější potraty, na př. dr. Hawkins, doklady, str. 11 a 13. Kromě toho trpí ženy celkovou slabostí, která je společná všemu továrnímu dělnictvu, a otěhotnějí-li, pracují v továrně *až do chvíle slehnutí* – pochopitelně, protože se bojí, že kdyby zůstaly doma dříve, obsadila by jejich místo jiná dělnice a ztratily by práci – a také by přišly o mzdu. Často se stává, že ženy, které ještě večer pracují, do rána slehnou, ba nejsou vzácné případy, že porodí v továrně mezi stroji. I když páni měšťáci v tom nevidí nic zvláštního, snad alespoň jejich ženy mi dají za pravdu, že je to ukrutnost a hanebné barbarství nepřímo nutit těhotnou ženu, aby až do dne slehnutí pracovala v továrně dvanáct až třináct hodin denně (dříve ještě více), aby tam celý den stála a neustále se shýbala. Ale to ještě není všechno. Nemusí-li ženy jít do práce čtrnáct dní po porodu, jsou šťastné a považují to za dlouhou dobu. Mnohé se vrátí do továrny už za týden, dokonce za tři čtyři dny, a pracují *plnou* pracovní dobu. Slyšel jsem jednou, jak se továrník ptal dozorce: – Ta a ta ještě nepřišla do práce? – Ne. – Jak je to dlouho, co porodila? – Osm dní. – To už by přece mohla být dávno zpátky. Tamhleta zůstává doma vždycky jen tři dny. – Ovšem, strach z propuštění, strach před nezaměstnaností je žene do továrny, i když jsou slabé, i když mají bolesti; zájem továrníka nestrpí, aby jeho dělníci zůstávali pro nemoc doma, nesmějí stonat, ženy se nesmějí opovážit po porodu zůstat ležet – vždyť jinak by musel zastavit své stroje nebo mořit svou převzácnou hlavu přemýšlením, jak zařídit nějakou dočasnou náhradu; a než by to udělal, raději své lidí propustí, troufají-li si stonat.

Jen poslyšte (Cowell, doklady, str. 77):

„Jednomu děvčeti je hrozně špatně, nemůže skoro pracovat. — Proč se nedovolí, aby smělo jít domů? — Ach, pane, ‚pán' je na to moc přísný, vynecháme-li čtvrt dne, hrozí nám, že vyletíme."

Nebo (sir D. Barry, doklady, str. 44): dělník Thomas MacDurt má mírnou horečku:

„Nemůže zůstat doma, alespoň ne víc než čtyři dny, jinak by mu hrozilo, že ztratí práci."

A tak to chodí skoro ve všech továrnách. U mladých děvčat vyvolává práce v době dospívání ještě mnoho dalších poruch. U některých, hlavně lépe živených, urychluje horko v továrnách dospívání, takže některá dvanáctiletá až čtrnáctiletá děvčata jsou už úplně vyspělá. Roberton, zmíněný už „vynikající" – jak říká tovární zpráva – porodník v Manchesteru, vypráví v „North of England Medical and Surgical Journal", že se setkal s jedenáctiletou dívkou, která byla nejen po všech stránkách dospělou ženou, nýbrž dokonce už těhotná, a v Manchesteru prý není žádnou vzácností, když patnáctiletá děvčata mají dítě. V takových případech působí vedro továren stejně jako vedro tropického podnebí a právě jako tam mstí se předčasná vyspělost také předčasným stářím a vadnutím. – Ale často se zase naopak setkáme s opožděným sexuálním vývojem ženského těla. Ňadra se vyvíjejí pozdě nebo vůbec ne, k tomu uvádí příklady Cowell na str. 35, menstruace se mnohdy dostavuje až v sedmnáctém nebo osmnáctém roce, někdy teprve ve dvacátém, a často se nedostaví vůbec (dr. Hawkins, doklady, str. 11, dr. Loudon, str. 14 atd., sir D. Barry, str. 5 atd.). Velmi častým zjevem je nepravidelná menstruace, spojená s velkými bolestmi a poruchami, zejména bledničkou, jak to shodně potvrzují lékařské zprávy.

Takové ženy, zejména když musejí v době těhotenství pracovat, nemohou rodit silné děti. Naopak, jak líčí tovární zpráva, zejména v Manchesteru jsou děti továrních dělnic velmi neduživé. Jen Barry tvrdí, že jsou dělnické děti zdravé – říká však také, že ve Skotsku, kde on prováděl šetření, *skoro žádné vdané ženy nepracovaly;* mimoto je tam s výjimkou Glasgowa většina továren na venkově, a to značně přispívá k tomu, že jsou tam silné děti. Dělnické děti

v nejbližším okolí Manchesteru jsou skoro všechny kvetoucí a svěží, kdežto ve městech jsou bledé a krtičnaté; ale s devátým rokem barva rychle mizí, protože přicházejí do továren a brzy je od městských dětí nerozeznáme.

Kromě toho existuje ještě několik odvětví tovární práce, která mají zvlášť škodlivé následky. V mnoha dílnách přádelen bavlny a lnu víří množství prachu z vláken, který zejména ve vochlovnách a mykárnách působí nepříznivě na plíce. Někdo to snáší, někdo ne. Dělník však nemá na vybranou, musí dělat tam, kde je práce, ať má plíce dobré nebo slabé. Nejobvyklejší následky vdechování tohoto prachu je plivání krve, těžký sípavý dech, bolesti na prsou, kašel, nespavost, zkrátka všechny příznaky záduchy, která v nejhorších případech končí souchotinami (srov. Stuart, str. 13, 70, 101, Mackintosh, str. 24. atd., Power, zpráva o Nottinghamu a Leedsu, Cowell, str. 33 atd., Barry, str. 12 – pět případů v jedné továrně – str. 17, 44, 52, 60 atd.; rovněž v jeho zprávě; Loudon, str. 13 atd. atd.). Obzvláště nezdravé je předení lněné příze za mokra, jež obstarávají mladá děvčata a děti. Voda jim stříká s vřeten na tělo, takže mají šaty vpředu ustavičně promočené až na kůži a na zemi je stále plno vody. Stejně je tomu v menší míře i u zdvojovacích strojů v přádelnách bavlny a dělnice tu trpí chronickým nachlazením a plicními chorobami. Všichni tovární dělníci mají chraptivý, drsný hlas, ale u těch, kteří pracují ve zmíněných odděleních přádelen, je to zvlášť nápadné. Stuart, Mackintosh a sir D. Barry co nejpříkřeji odsuzují tuto nezdravou práci i naprostou bezohlednost většiny továrníků ke zdraví děvčat, jež ji vykonávají. Jiným následkem předení lnu jsou zvláštní zkřiveniny zad, zejména vysedlá pravá lopatka, což je zaviněno povahou práce. Tento způsob předení lnu, stejně jako spřádání bavlny na prstencovém stroji, vyvolává často onemocnění kolenní čéšky, jíž se přidržuje vřeteno při navazování přetrhaných vláken. Časté ohýbání při obou těchto pracovních úkonech a nízké stroje jsou vůbec příčinou zakrnělého vzrůstu. Nepamatuji si, že bych byl viděl v bavlnářské továrně v Manchesteru, kde jsem byl zaměstnán, v místnosti, kde se pracovalo u prstencových spřádacích strojů, jediné pěkně urostlé a štíhlé děvče; všechny byly malé, špatně rostlé a podivně sražené, zkrátka

všechny měly nehezké postavy. Kromě všech těchto nemocí a deformací jsou však dělníci vystaveni ještě i jinému nebezpečí. Práce mezi stroji je příčinou četných úrazů, vážnějších či méně vážných, a ty mají pro dělníka ještě ten další následek, že jej částečně nebo úplně vyřazují z práce. Nejčastěji se stává, že stroj rozmačká článek prstu, někdy také, že kola zachytí a rozdrtí prst, polovinu ruky neb celou ruku, paži atd. Velmi často se dostavuje i po menších úrazech ztrnutí úst, a to způsobí smrt. V Manchesteru potkáváme kromě mnoha deformovaných také velký počet zmrzačených; jednomu chybí celá paže nebo půlka, druhému noha po kotník, třetímu po koleno; člověk by řekl, že žije mezi vojáky, kteří se právě vrátili z války. Ale nejnebezpečnější částí strojního zařízení jsou řemeny, které přenášejí hnací sílu s hřídele na jednotlivé stroje, zejména mají-li přezky, které zatím už skoro vymizely. Koho takový řemen zachytí, toho hnací síla střelhbitě strhne s sebou a mrští jím nahoru ke stropu nebo dolů k podlaze tak prudce, že málokdy zůstane jediná kost v těle celá, a okamžitě nastává smrt. Za dobu od 12. června do 3. srpna 1844 přinesl „Manchester Guardian" zprávy o těchto *vážných* úrazech – o lehčích se vůbec nezmiňuje: 12. června zemřel v Manchesteru chlapec na ztrnutí čelisti následkem rozdrcení ruky mezi koly. – 15. června, v Saddleworthu, chlapec zachycen kolem a stržen, zemřel, úplně rozmačkán. – 29. června, mladý muž v Greenacres Moor u Manchesteru, který pracoval v továrně na stroje, dostal se pod brus, který mu zlomil dvě žebra a vážně ho pochroumal. – 24. července zemřelo v Oldhamu děvče; řemen jím smýkal padesátkrát dokola, ani jedna kost v těle nezůstala celá.– 27. července, v Manchesteru spadlo jedno děvče do bloweru (stroj, do něhož přichází surová bavlna nejdříve) a podlehlo zranění.– 3. srpna, soustružník cívek v Dukinfieldu stržen řemenem, zemřel, všechna žebra měl zpřelámána. – V nemocnici v Manchesteru bylo jen za rok 1843 v léčení 962 případů zranění a zmrzačení způsobených stroji, zatím co počet všech ostatních úrazů v obvodu této nemocnice činil 2426, takže na pět neštěstí zaviněných jinými příčinami připadla dvě zaviněná stroji v továrnách. Nehody, k nimž došlo v Salfordu, tu započítány nejsou, také ne ty, které léčili soukromí lékaři. – Při takových úrazech, ať způsobí trvalou pracovní

neschopnost nebo ne, zaplatí továrníci nanejvýš lékaře a ve vzácných případech mzdu po dobu léčení; co si pak počne dělník, který nemůže pracovat, to je jim docela jedno.

Tovární zpráva o této věci říká: Ve všech případech by měl nést odpovědnost továrník, vždyť děti nebezpečí nechápou a dospělí si dávají pozor už ve vlastním zájmu. Ale zprávu psali měšťáci, a proto si musí sami odporovat a žvanit pak ještě o „trestuhodné smělosti" (culpable temerity) dělníků. Ať tak či onak, skutečnost je taková: Když si děti *nemohou* dát samy na sebe pozor, musí být dětská práce zakázána. Když si na sebe *nedají* náležitě pozor dospělí, tedy musí být buď dětmi, t. j. stojí na takové úrovni vzdělání, že nedokážou rozeznat nebezpečí v celé jeho šíři – a kdo jiný je tím vinen než buržoasie, která je udržuje v takových poměrech, že se vzdělávat *nemohou?* – anebo jsou stroje špatně instalovány a mají být opatřeny ochranným pažením nebo obložením, což rovněž padá k tíži buržoům – nebo má dělník pohnutky, které jsou silnější než hrozící nebezpečí, musí pracovat rychle, aby vydělal peníze, a nemá kdy dávat na sebe pozor a pod. – a tím je rovněž vinen buržoa. K mnoha úrazům dochází, na př. když dělníci chtějí čistit stroje v chodu. Proč? Protože buržoa je nutí, aby je čistili v přestávkách, kdy stroje stojí, ale dělník samozřejmě nemá chuť dát se olupovat o volný čas. Každá volná chvilka je mu tak drahá, že se raději dvakrát týdně vystavuje nebezpečí smrti, než by ji buržoovi obětoval. Ať dají továrníci čas nutný k čištění strojů z pracovní doby, a žádného dělníka ani nenapadne čistit stroje v chodu. Zkrátka ve všech případech nese nakonec vinu továrník, a mělo by se od něho při nejmenším aspoň žádat, aby vyplácel dělníkovi, který se stal práce neschopným, doživotní podporu, nebo když dělník zemře, měl by platit jeho rodině. Když průmysl začínal, byly úrazy poměrně mnohem častější než nyní, protože stroje byly horší, menší, stály těsněji vedle sebe a téměř vůbec nebyly ohrazeny. Ale jak dosvědčují uvedené údaje, je jich stále ještě dost a dost a je třeba vážně se zamyslit nad stavem, který umožňuje, aby jen pro zisk jedné třídy docházelo k tak četným zmrzačením a zraněním, nad stavem, který dopouští, aby byl mnohý pilný dělník vydán na pospas bídě a hladu za to, že ho stihlo ve službách buržoasie a její vinou neštěstí.

Pěkná řádka nemocí, které má na svědomí jen a jen hnusná ziskuchtivost buržoasie! Ženy neschopné rodit, zmrzačené děti, zedření muži, rozdrcené údy, celé zničené generace, vyčerpané a neduživé, jen aby si buržoasie mohla cpát měšce! A což teprve, čtete-li o jednotlivých případech barbarství, jak dozorci vytahují nahé děti z postelí a ranami a kopanci je ženou se šaty přehozenými přes ruku do továren (na př. Stuart, str. 39 a j.), jak z nich vyhánějí ospalost ranami, jak děti přesto při práci usínají, jak jedno ubohé dítě, ještě napolo ve spánku, na zavolání dozorce vyskočilo, a přestože stroj stál, se zavřenýma očima dělalo hmaty navyklé při práci. Když čtete, jak děti tak unavené, že se jim ani nechtělo domů, zalezly v sušárně pod vlnu, aby tam přespaly, jak je pak museli vyhnat z továrny řemenem, jak sta a sta dětí přicházelo večer domů tak unaveno, že pro ospalost a nechuť ani nevečeřely, jak je pak rodiče našli klečet před postelí, kde usnuly při modlitbě; když toto všechno a sta jiných ničemností a hanebností čteme v jediné zprávě, všechno dosvědčené pod přísahou a potvrzené mnoha svědky, ve výpovědích mužů, které sami členové komise prohlašují za hodnověrné, a uvážíme-li, že je to „liberální", buržoasní zpráva, která má vyvrátit dřívější zprávu toryů a ukázat bezúhonnost nevinných továrníků, že členové komise sami stojí na straně buržoasie a podávají tyto zprávy jen neradi – jakpak nemáme být rozhořčeni, ba rozlíceni na tuto třídu, která se honosí svou lidumilností a obětavostí, zatím co jí jde jen o to, aby si cpala své prkenice, ať to stojí co stojí! Ale poslechněme si buržoasii, jak promlouvá ústy svého vyvoleného přisluhovače, doktora Ura:

Namluvili dělníkům – říká ve své „Filosofii továren", str. 277 a další – že jejich mzda je naprosto neúměrná jejich obětem, a tak narušili dobrý poměr mezi pány a dělníky. Místo toho by si měli dělníci získat přízeň pánů pílí a pozorností a radovat se z jejich prospěchu, pak by se také stali mistry, správci a konečně společníky a tím by (ó moudrosti, mluvíš jak holubice!) „zároveň zvýšili na trhu poptávku po práci"!!

„Kdyby nebyli dělníci tak nepokojní, *byl by se tovární systém vyvíjel ještě blahodárněji.*"

Nato následuje dlouhá jeremiáda o vzpurnosti dělníků a v sou-

vislosti se stávkou nejlépe placených dělníků, přadláků jemné příze, tato naivnost:

„Ba, právě jejich vysoká mzda jim umožnila vydržovat si placený výbor a vykrmit se až k chorobné nervositě stravou, která byla pro jejich práci příliš silná a dráždivá!" (Str. 298.)

Poslyšme si, jak buržoa líčí práci dětí:

„Navštívil jsem mnoho továren v Manchesteru i okolí a nikde jsem neviděl, že by se s dětmi špatně zacházelo nebo že by je někdo tělesně trestal, ba ani to, že by měly špatnou náladu. Všechny se zdály *veselé* (cheerful) a *čilé* a *těšily se* (taking pleasure) z lehké hry svých svalů, *oddávajíce se úplně* požitku z pohybu v jejich věku úplně přirozenému. Samo dějiště průmyslu nevzbuzovalo ve mně ani dost málo skličující pocity, naopak působilo na mne vždy *povzbudivě*. Bylo *rozkošné* (delightful) pozorovat, jak děti hbitě navazovaly přetrhaná vlákna, vždycky když vozík selfaktoru zajel zpátky, a vidět, jak si hoví poté, kdy jejich jemné prstíky byly několik vteřin v činnosti, jak se *baví* ve všech myslitelných posicích, dokud se nitě znovu neskroutí a nenasoukají. Práce těchto *čipernych* (lively) *elfů* vypadala skoro jako *hra*, při níž cvikem nabyly děti půvabné zručnosti. Jsouce si vědomy své obratnosti, ukazují ji s radostí každému cizinci. Ani stopy po nějaké vyčerpanosti, neboť když vyšly z továrny, začaly hned na nejbližším hřišti dovádět stejně živě jako chlapci, kteří právě přišli ze školy" (str. 301).

(Samozřejmě, vždyť přece ztuhlé a zároveň zemdlené tělo pohyb všech svalů přímo vyžaduje! Ale pan Ure měl počkat, zda tato chvilková čilost za několik minut nezmizí. Ostatně tuto scénu mohl p. Ure vidět jen v *poledne*, po pětihodinové až šestihodinové práci, ale ne *večer!*) Pokud jde o zdraví dělníků, má tenhle buržoa tu bezmeznou drzost, že se jako svědectví znamenitého zdraví těchto lidí dovolává právě oné zprávy z roku 1833, kterou jsme už tolikrát citovali a z níž jsme tolik čerpali; vytrhl z ní totiž několik vět bez souvislosti a chce jimi dokazovat, že u dělníků není ani stopy po krticích a že tovární systém je chrání před všemi akutními nemocemi, což je docela správné (jenže zamlčuje, že jim za to nadělil všechny chronické nemoci). Je třeba vědět, že zpráva má tři tlusté svazky půlarchového formátu a že vypaseného anglického měšťáka ani nenapadne celou ji prostudovat, a pak pochopíme drzost, s jakou náš přítel Ure anglické veřejnosti lže, až se hory zelenají. Poslechněme si ještě, jak se vyjadřuje o továrním zákonu z roku 1833, který vydala liberální buržoasie a který, jak uvidíme, ukládá továrníkovi jen nejnutnější omezení. Tento zákon, zejména povinná školní do-

cházka, je prý absurdním a despotickým opatřením proti továrníkům. Všechny děti mladší dvanácti let se prý tím staly nezaměstnanými, a jaký je následek? Děti byly připraveny o lehkou a užitečnou práci a teď už se jim nedostává vůbec žádného vychování; *vyhnány z teplé přádelny do studeného světa* živí se jen žebrotou a krádeží – život, který smutně kontrastuje s jejich stále se zlepšujícím postavením v továrně a s jejich nedělní školou! Tento zákon pod maskou filantropie prý jen zhoršuje utrpení chudých a *svědomitého* továrníka bude velice brzdit v jeho užitečné práci, ne-li mu v ní vůbec bránit (str. 405, 406 a další).

Zhoubné vlivy továrního systému začaly brzy budit všeobecnou pozornost. O zákonu o učních z roku 1802 jsme už mluvili. Později, asi roku 1817, začal pozdější zakladatel anglického socialismu, Robert Owen, tehdy továrník v New Lanarku (Skotsko), připomínat peticemi a pamětními spisy vládě, že bude nutno zajistit zdraví dělníků, zejména dětí, zákonem. Zesnulý sir R. Peel a jiní lidumilové se k němu připojili a postupně vymohli tovární zákony z let 1819, 1825 a 1831, z nichž prvních dvou nebylo vůbec dbáno,[108] třetího jen tu a tam. Tento zákon z roku 1831, opírající se o návrh sira J. C. Hobhouse, stanovil, že v žádné bavlnářské továrně nesmějí být zaměstnávány v noci, t. j. mezi půl osmou hodinou večerní a půl šestou ranní, osoby mladší 21 let, a mládež pod 18 let smí ve všech továrnách pracovat nanejvýš 12 hodin denně, v sobotu 9 hodin. Protože však dělníci nemohli proti svým zaměstnavatelům vypovídat, nechtěli-li být propuštěni, byl tento zákon málo platný. Ve velkých městech, kde byli dělníci neklidnější, došlo alespoň k dohodě význačnějších továrníků, že se zákonu podrobí, ale i mezi nimi byli mnozí, kteří stejně jako továrníci na venkově zákona vůbec nedbali. Mezitím se mezi dělníky stále naléhavěji ozývaly hlasy žádající zákon o desetihodinové pracovní době, t. j. zákon, který by zakázal mládeži pod osmnáct let pracovat déle než deset hodin denně; dělnické organisace rozvinuly agitaci a udělaly z tohoto přání všeobecný požadavek továrního dělnictva, humánní křídlo toryovské strany, vedené tehdy Michaelem Sadlerem, se tohoto návrhu chopilo a předneslo jej v parlamentě. Sadler vymohl zřízení parlamentního výboru, který měl vyšetřit tovární systém, a tento výbor předložil svou zprávu na zasedání parlamentu v roce

1832. Tato zpráva byla nesporně stranicky zaujatá, vypracovali ji sami nepřátelé továrního systému a sledovali při tom stranické cíle. Ve svém ušlechtilém zanícení se dal Sadler strhnout k opravdu skresleným a nepravdivým tvrzením, kladl svědkům sugestivní otázky, takže dostával odpovědi, jež sice obsahovaly pravdu, ale v překroucené, skreslené podobě. Továrníci se zhrozili zprávy, která je líčila jako netvory, a sami nyní žádali oficiální vyšetření; věděli, že *nyní* jim může přesná zpráva jen prospět, věděli, že u kormidla státu jsou *whigové*, opravdoví buržoové, s nimiž byli jedna ruka a jejichž zásady nepřipouštěly zásahy do průmyslu. Byla jim skutečně schválena komise, složená vesměs z liberálních měšťáků, a je to právě jejich zpráva, kterou jsem tu už tolikrát citoval. Zpráva je sice *trochu* blíže pravdě než zpráva Sadlerova výboru, ale odchyluje se od ní zase opačným směrem. Z každé stránky mluví sympatie k továrníkům, nedůvěra k Sadlerově zprávě, odpor k samostatným akcím dělníků a k zastáncům desetihodinové pracovní doby. Zpráva nikde nepřiznává dělníkům právo na lidskou existenci, na samostatnou činnost a vlastní mínění; *vyčítá* jim, že domáhají-li se desetihodinové práce, nemyslí jen na děti, ale také sami na sebe, nazývá dělnické agitátory demagogy, podvratníky, zlomyslníky atd., zkrátka stojí úplně na straně buržoasie – a přece se jí nepodařilo továrníky očistit, přesto i podle vlastního doznání mají továrníci na svědomí tolik hanebností, že i po této zprávě jsou agitace pro desetihodinovou práci, nenávist dělníků k továrníkům, ba i ty nejostřejší výpady Sadlerova výboru proti nim úplně oprávněny. Rozdíl je jen v tom, že zatím co Sadlerova zpráva vytýká továrníkům zjevnou, nezastřenou brutalitu, ukázalo se nyní, že tato brutalita se většinou skrývá pod maskou civilisace a lidskosti. Vždyť i sám dr. Hawkins, pověřený vyšetřením zdravotních poměrů v Lancashiru, hned v prvních řádcích své zprávy se vyslovuje rozhodně pro desetihodinovou pracovní dobu! A člen komise Mackintosh sám prohlašuje, že jeho zpráva nepřináší plnou pravdu, protože dělníky lze velmi těžko přimět k tomu, aby svědčili proti svým zaměstnavatelům, a továrníci – stejně už donucení vřením mezi dělníky k větší ústupnosti – často se už předem připravili na příchod inspekce, dali zamést továrny, zpomalili chod strojů atd. Zejména v Lancashiru

použili toho triku, že předváděli komisi dílenské dozorce jako „dělníky", a ti potom dosvědčovali lidskost továrníků, zdravý vliv práce a lhostejnost, ba odpor dělnictva k zákonu o desetihodinové práci. Jenže takoví dozorci už nejsou pravými dělníky, jsou to desertéři své třídy, kteří se za vyšší mzdu zaprodali buržoasii a ve službách kapitalistů bojují proti dělnictvu. Jejich zájem je spjat se zájmy buržoasie, a proto je dělníci nenávidí skoro ještě víc než samy továrníky. A přes to všechno zpráva naprosto přesvědčivě ukazuje nejhnusnější bezohlednost průmyslové buržoasie vůči dělníkům, veškerou hanebnost průmyslového vykořisťovatelského systému a celé jeho nelidskosti. Nic tolik nepobuřuje jako to, vidíte-li v této zprávě na jedné straně dlouhé seznamy nemocí a zmrzačení, způsobených nadměrnou prací, a na druhé straně chladné ekonomické výpočty továrníka, v nichž se snaží číslicemi dokázat, že by on a s ním celá Anglie musili zahynout, kdyby mu nebylo i nadále dovoleno z tolika a tolika dětí ročně nadělat mrzáky. Jen nestoudné výklady pana Ura, které jsem právě citoval, by mohly ještě víc pobuřovat, kdyby nebyly tak směšné.

Výsledkem této zprávy byl tovární zákon z roku 1833, který zakázal práci dětí mladších než devět let (s výjimkou hedvábnických továren), omezil pracovní dobu dětí od deseti do čtrnácti let na 48 hodin týdně nebo nanejvýš 9 hodin denně, práci mladistvých od čtrnácti do osmnácti let na 69 hodin týdně nebo nanejvýš dvanáct hodin denně, stanovil minimální přestávku na jídlo na $1^1/_2$ hodiny a znovu zakázal noční práci pro všechny mladistvé pod osmnáct let. Zároveň byla zavedena denní dvouhodinová povinná školní docházka pro děti mladší než čtrnáct let a továrník, který zaměstnával děti bez potvrzení o stáří dítěte od továrního lékaře nebo bez potvrzení o školní docházce od učitele, podléhal trestu. Zato směl strhávat ze mzdy dítěte týdně jeden penny pro učitele. Mimoto byli ustanoveni tovární lékaři a inspektoři, kteří směli kdykoli přijít do továrny, pod přísahou vyslýchat dělníky a žalobou u smírčího soudu vynucovat dodržování zákona. To je tedy ten zákon, jemuž dr. Ure tak spílá!

Zákon a hlavně jmenování inspektorů mělo za následek, že se pracovní doba snížila průměrně na dvanáct až třináct hodin

a děti byly, pokud to šlo, nahrazeny jinými pracovními silami. Tím takřka vymizely některé nejkřiklavější nešvary; zmrzačení se vyskytovalo už jen u velmi slabých organismů, škodlivé účinky práce na zdraví nebyly už tak nápadné. Přesto máme v tovární zprávě dost svědectví, že menší potíže, jako oteklé kotníky, slabost a bolesti nohou, kyčlí a páteře, městky, vředy na nohou, celková ochablost, zejména špatná funkce žaludku a střev, sklon k zvracení, nechutenství střídající se s abnormálním hladem, špatné trávení, hypochondrie, dále plicní choroby z prachu a špatného vzduchu v továrnách atd. atd., všechny tyto choroby se vyskytovaly i u osob v továrnách, kde se pracovalo podle ustanovení zákona sira J. C. Hobhouse, t. j. dvanáct, nanejvýš třináct hodin denně. Zvlášť poučné jsou v tomto směru zprávy z Glasgowa a Manchesteru. Tyto choroby se vyskytují dál i po zavedení zákona z roku 1833 a podkopávají zdraví dělnické třídy dodnes. Tvůrci zákona se postarali o to, aby surové kořistnictví buržoasie dostalo pokrytecky civilisovanou formu, takže továrníci, které zákon zdržuje od nejnehorázznějších hanebností, se mohou naoko větším právem samolibě holedbat svou vylhanou humanitou – a to je všechno. Kdyby dnes přišla nějaká nová tovární komise, shledala by většinou všechno při starém. Improvisovaná povinná školní docházka se zcela minula účinkem, protože se vláda současně nepostarala o dobré školy. Továrníci najali vysloužilé dělníky, posílali k nim děti na dvě hodiny denně a vyhověli tak liteře zákona – ale děti se nenaučily ničemu. Stačí materiál ze zpráv továrních inspektorů, přestože se omezují na to, co je jejich úřední povinností, totiž na kontrolu dodržování továrního zákona, abychom z toho usoudili, že zmíněné zlořády trvají dál. Inspektoři Horner a Saunders líčí ve svých zprávách z října a prosince 1843, že mnoho továrníků ponechává dál čtrnáctihodinovou až šestnáctihodinovou i delší pracovní dobu v těch pracovních odvětvích, kde se lze obejít bez práce dětí nebo kde ji lze nahradit prací dospělých, vyhozených z jiné továrny. Pracují tu hlavně mladiství, kteří právě překročili věkovou hranici stanovenou zákonem. Jiní továrníci přímo porušují zákon, zkracují přestávky, nutí děti pracovat déle, než je dovoleno, a nechají se klidně žalovat, vždyť přece eventuální pokuta je velmi nepatrná ve srovnání s tím, co

získávají, nedbají-li zákona. Zejména nyní, kdy obchody tak vzkvétají, je to pro ně náramně lákavé.

Zatím mezi dělnictvem agitace pro desetihodinovou pracovní dobu neustávala; roku 1839 byla opět v plném proudu. Na místo zemřelého Sadlera nastoupil v dolní sněmovně lord Ashley a dále Richard Oastler, oba toryové. Zejména Oastler, který stále agitoval v továrních obvodech, a to už za dob Sadlerových, se stal miláčkem dělnictva. Jinak mu neřekli než „náš starý dobrý král", „král továrních dětí", a v žádném továrním obvodu nebylo dítěte, které by ho neznalo a nectilo, které by mu nešlo s celým procesím ostatních dětí naproti, když přijel do města. Oastler také velmi energicky vystupoval proti novému chudinskému zákonu. Proto ho jakýsi pan Thornhill, whig, na jehož statku byl Oastler správcem a jemuž dlužil nějakou částku, dal vsadit do vězení pro dlužníky. Whigové Oastlerovi několikrát nabízeli, že za něho dluh zaplatí a i jinak se mu odmění, zanechá-li oposice proti chudinskému zákonu. Marně. Zůstal ve vězení a posílal odtud svoje „Fleet Papers"[109] proti továrnímu systému a chudinskému zákonu.

Toryovská vláda z roku 1841 znovu věnovala pozornost továrním zákonům. Ministr vnitra sir James Graham navrhl roku 1843 zákon, jímž měla být pracovní doba dětí omezena na $6^1/_2$ hodiny a zostřena povinnost školní docházky; nejdůležitější však při tom bylo zřízení lepších škol. Tento návrh zákona ztroskotal na řevnivosti dissenterů; ačkoli se na děti dissenterů nevztahovala povinnost chodit na náboženství, bylo celé školství podřízeno dozoru anglikánské církve, a protože bible měla být čítankou pro všechny, a náboženství mělo tedy být základem veškerého vyučování, cítili se dissenteři ohroženi. Továrníci a vůbec liberálové se k nim přidali, dělníci byli pro příslušnost k různým církvím nejednotni, a proto nezasáhli. Oposice proti návrhu, ačkoli byla ve velkých továrních městech, na př. v Salfordu a Stockportu, poražena a v jiných, jako v Manchesteru, si ze strachu před dělnictvem troufala napadnout jen některé body návrhu, sebrala na petice na dva miliony podpisů. Graham se dal natolik zastrašit, že celý návrh odvolal. Příští rok vyškrtl ustanovení o školách a navrhl pouze, aby místo dosavadních ustanovení byla práce dětí od *osmi* do třinácti let snížena na $6^1/_2$ ho-

diny denně, a to tak, aby měly buď celé dopoledne nebo celé odpoledne volno. Práce všech žen a mládeže od třinácti do osmnácti let měla být stanovena na dvanáct hodin a kromě toho se měla učinit nějaká opatření, aby se zákon tak často neobcházel. Sotvaže s tím vystoupil, rozpoutala se agitace za desetihodinovou pracovní dobu prudčeji než kdy předtím. Oastler byl propuštěn z vězení – dluh za něj zaplatilo několik jeho přátel a sbírka mezi dělníky – a dal všechny své síly do služeb hnutí. Stoupenců zákona o desetihodinové pracovní době v dolní sněmovně přibývalo, spousty petic se všech stran, žádajících desetihodinovou pracovní dobu, získávaly jim další a další podporu – až 19. března 1844 prosadil lord Ashley většinou 179 hlasů proti 170 usnesení, že slovem „noc" se v továrním zákoně rozumí doba od šesté hodiny večerní do šesté hodiny ranní, takže zákazem noční práce se stanoví pracovní doba včetně přestávek na 12, čili čistá pracovní doba bez přestávek na 10 hodin denně. Ale s tím ministerstvo nesouhlasilo. Sir James Graham začal hrozit, že vláda odstoupí, a při příštím hlasování o jednom paragrafu návrhu zamítla sněmovna malou většinou nejen desetihodinovou, ale i dvanáctihodinovou pracovní dobu! Graham a Peel prohlásili, že podají nový návrh, a když neprojde, že odstoupí; nový návrh byl přesně stejný jako starý o dvanáctihodinové pracovní době, jen forma byla pozměněna – a táž dolní sněmovna, která v březnu tento návrh v hlavních bodech zamítla, přijala jej nyní v květnu do puntíku! Příčinou toho bylo, že zákon o desetihodinové pracovní době podporovali většinou toryové, kteří raději nechali padnout zákon než vládu. Ale ať už byly motivy jakékoli, tímto dvojím protichůdným hlasováním upadla dolní sněmovna u všeho dělnictva v nejhlubší opovržení a sama nad slunce jasněji dokázala, že je nutná reforma parlamentu, kterou žádali chartisté. Tři členové, kteří dříve hlasovali proti ministerstvu, hlasovali později pro ně a tím je zachránili. Při všech hlasováních hlasovala oposice hromadně *pro* ministerstvo a stoupenci ministerstva hromadně *proti* němu.* Tak tedy uvedené Grahamovy návrhy o $6^1/_2$

* Jak známo, blamovala se dolní sněmovna v témž zasedání ještě jednou, a to v otázce cukru, kdy hlasovala zprvu proti vládě a později, po použití „vládního biče", pro ni.

hodinové a 12hodinové pracovní době pro ony dvě kategorie dělníků nabyly moci zákona, a protože bylo dále omezeno i napracovávání prostojů (porouchá-li se stroj nebo nestačí-li vodní síla následkem mrazu nebo sucha) a byla zavedena ještě jiná drobnější omezení, je dnes delší pracovní doba než 12 hodin skoro znemožněna. Ostatně je téměř jisté, že v nejbližší době projde i návrh na desetihodinovou pracovní dobu. Továrníci jsou ovšem skoro všichni proti, snad by se jich nenašlo ani deset, kteří jsou pro; použili proti nenáviděnému návrhu všech poctivých i nepoctivých prostředků, ale stejně jim to není nic platné, jen tím proti sobě vyvolávají stále větší nenávist dělníků. Návrh nakonec přece projde, co dělníci *chtějí*, to také zmohou, a že zákon o desetihodinové pracovní době chtějí, to dokázali loni z jara. Ekonomické argumenty továrníků, že desetihodinová pracovní doba zvýší výrobní náklady, že se tím anglickému průmyslu znemožní čelit zahraniční konkurenci, že mzdy budou muset klesnout atd., jsou sice *napůl pravdivé*, ale dokazují jen to, že si Anglie zachovává svou průmyslovou velikost jen barbarským vykořisťováním dělníků, podrýváním jejich zdraví a udržováním celých generací v sociální, fysické i duševní zaostalosti. Pravda, kdyby zůstalo jen při omezení pracovní doby na deset hodin, znamenalo by to pro Anglii pohromu; ale protože tento zákon nutně s sebou přinese další opatření, která povedou Anglii docela jiným směrem, než jakým se ubírala dosud, bude to naopak pokrok.

Všimněte si nyní jiné stránky továrního systému, kterou asi nebudou zákonné předpisy s to odstranit tak snadno jako onemocnění, jež má tento systém na svědomí. O způsobu práce jsme už vcelku mluvili a mluvili jsme o něm dost podrobně, abychom z uvedených faktů mohli vyvodit další závěry. Dozor nad stroji, navazování přetrhaných vláken není práce, při které by dělník musel myslet, ale na druhé straně také nedovoluje, aby dělník myslel na něco jiného. Zároveň jsme viděli, že tato práce nijak zvlášť nezaměstnává ani svaly a tělo vůbec. Takže to vlastně není žádná práce, nýbrž pouhá nuda, něco tak ubíjejícího a únavného, že to dál nejde. Tovární dělník je odsouzen k tomu, aby v této nudě promarňoval všechny své tělesné i duševní síly, jeho povoláním od

osmi let je po celý den se nudit. Při tom se nemůže ani na okamžik vzdálit – parní stroj běží po celý den, kola, řemeny a vřetena ustavičně vrčí a rachotí dělníkovi do uší, a chce-li si jen chvilku odpočinout, už je tu dozorce s knihou pokut. Toto pohřbení za živa v továrně, k němuž je dělník odsouzen, toto neustálé sledování neúnavného stroje pociťují dělníci jako nejkrutější muka. Ale zároveň je to i strašně otupuje, a to jak tělesně, tak i duševně. Nelze skutečně vymyslet lepší ohlupovací metodu, než je tovární práce, a jestliže si při tom všem tovární dělníci nejen rozum zachovali, nýbrž ho i vycvičili a zbystřili víc než jiní, umožnila to zase jen vzpoura proti vlastnímu údělu a proti buržoasii – což bylo to jediné, co ještě mohli při své práci myslet a cítit. A nezaujme-li toto rozhořčení proti buržoasii celou dělníkovu mysl, pak nutně propadá opilství a vůbec všemu, co se obvykle nazývá demoralisací. Členu oficiální komise Hawkinsovi připadalo, že sama tělesná únava a choroby, které za továrního systému mezi dělníky řádí, dostatečně vysvětlují, proč dělník musí propadat této demoralisaci – což teprve, přistoupí-li k tomu ještě duševní vyčerpání a ostatní vlivy, o kterých jsme mluvili už dříve a které působí na *každého* dělníka! Není tedy vůbec divu, že se právě v továrních městech opilství a pohlavní výstřednosti tak rozmohly, jak jsem to vylíčil předtím.*

Dále. Otroctví, v němž buržoasie udržuje proletariát, se nikde neprojevuje výrazněji než v továrním systému. Zde přestává právně i fakticky veškerá svoboda. Dělník musí být o půl šesté ráno v továrně – přijde-li o několik minut později, dostane pokutu, zpozdí-li se o deset minut, už ho nepustí do továrny dřív než po přesnídávce, a ztrácí tak mzdu za čtvrtinu dne (ačkoli nepracoval jen $2^1/_2$ hodiny

* Poslechněme si ještě jednoho povolaného soudce: „Uvážíme-li špatný příklad Irů a neustálou úmornou dřinu bavlnářských dělníků, nebudeme se tolik divit jejich strašné demoralisaci. Nepřetržitá a vyčerpávající práce den co den, rok co rok nijak nepřispívá k rozvoji intelektuálních a mravních schopností člověka. Bezútěšný koloběh nekonečné lopoty (drudgery), při níž se opakuje stále znovu týž mechanický proces, se vyrovná mukám Sisyfovým; břímě práce dopadá jako balvan stále znovu na udřeného dělníka. Věčně stejná práce týchž svalů jej nemůže obohatit novými znalostmi ani rozšířit jeho duševní obzor. Rozum dříme v tupé netečnosti, zato hrubá část naší přirozenosti se bujně rozvíjí. Odsoudit člověka k takové práci znamená pěstovat v něm zvířecí sklony. Zlhostejní, pohrdá pak pohnutkami a zvyky, které jsou charakteristické pro lidský rod. Nedbá na pohodlí a ušlechtilejší životní radosti, žije v bídě a špíně, při hubené stravě, a co mu zbude z výdělku, prohýří." — *Dr. J. P. Kay* v citovaném díle.

z dvanácti). Musí jíst, pít a spát na povel. K uspokojení nejnaléhavějších potřeb má minimální dobu. Bydlí-li od továrny půl hodiny nebo hodinu, to továrníka nezajímá. Despotický zvon vytáhne dělníka z postele, volá ho od snídaně i od oběda.

A což teprve přímo v továrně! Tady je továrník absolutním zákonodárcem. Vydává tovární řád, jak se mu zachce; mění a připisuje dodatky ke svému kodexu, jak se jemu zlíbí. A i když dá do takových předpisů nejnesmyslnější věci, řeknou soudy nakonec dělníkovi:

„Byli jste přece svými pány, vždyť jste nemuseli na takovou smlouvu přistupovat, když se vám to nelíbilo; ale teď, když jste tuto smlouvu dobrovolně uzavřeli, musíte se podle ní řídit."

A tak dělník ještě ke všemu sklidí posměch soudce, který je sám buržoa, a posměch zákona, který si vydali buržoové. Taková soudní rozhodnutí jsou dost častým zjevem. V říjnu 1844 zastavili dělníci u továrníka Kennedyho v Manchesteru práci. Kennedy je zažaloval, opíraje se o předpis, který v továrně vydal, že nikdy nesmějí dát výpověď víc než dva dělníci z jedné dílny najednou! A soud mu dal za pravdu a dělníkům odpověděl shora uvedenými slovy. („Manchester Guardian" z 30. října.) A jaká to bývají pravidla! Poslyšte sami: 1) Tovární brána se zavírá 10 minut po začátku práce a až do přesnídávky není nikdo vpuštěn. Kdo v této době chybí, zaplatí pokutu 3 pence za každý stav. 2) Je-li tkadlec (u mechanického stavu) nepřítomen v jinou dobu, když je stroj v chodu, dostane pokutu 3 pence za každou hodinu a každý stroj, který obsluhuje. Kdo bez dovolení dozorce opustí místnost v pracovní době, zaplatí rovněž 3 pence pokuty. 3) Tkalci, kteří nemají při sobě nůžky, zaplatí pokutu 1 penny za den. 4) Všechny rozbité tkalcovské člunky, kartáče, olejničky, kola, okna atd. musí zaplatit tkadlec. 5) Tkadlec nesmí odejít ze služby, *nedá-li výpověď týden předem*. Továrník smí kteréhokoli dělníka pro špatnou práci nebo nepřístojné chování propustit *bez výpovědi*. 6) Dělník, který byl přistižen, že *se s druhým bavil*, že *zpíval* nebo *pískal*, dostane 6 pencí pokuty. Kdo v pracovní době opustí pracoviště, zaplatí rovněž 6 pencí.* Mám tu ještě jiný tovární řád: podle něho se kaž-

* „Nesporná fakta", str. 9 a další.

dému, kdo se opozdí o 3 minuty, strhává mzda za $^1/_4$ hodiny, a tomu, kdo se opozdí o 20 minut, mzda za čtvrt dne. Kdo vůbec nepřijde až do přesnídávky, platí v pondělí 1 šilink a všechny ostatní dny v týdnu 6 pencí atd. atd. Je to řád závodu Phoenix Works v Jersey-Street v Manchesteru. – Namítnete mi, že takové předpisy jsou ve velké, spořádané továrně nutné; musí se přece zajistit, aby jednotlivé úkony do sebe zapadaly. Namítnete mi, že taková přísná kázeň je tu stejně na místě jako v armádě. Dobrá, dejme tomu, ale jaký je to sociální řád, nemůže-li existovat bez takového hanebného tyranství? Buď světí účel prostředky, anebo máme plné právo soudit ze špatných prostředků na špatný účel. A kdo byl vojákem, ví, co znamená třeba jen krátkou dobu žít pod vojenskou kázní. Ale dělníci jsou odsouzeni žít pod duševní i tělesnou knutou od devíti let až do smrti, jsou horšími otroky než černoši v Americe, protože mají nad sebou ostřejší dozor, a přitom se od nich ještě žádá, aby žili, myslili a cítili jako lidé! Ano, jsou toho schopni, ale zas jen ve žhavé nenávisti k utlačovatelům a k současnému řádu, který je do takového postavení uvrhl, který z nich dělá pouhé stroje! Ale ještě daleko hanebnější je to, že podle *všeobecných* výpovědí dělníků existuje množství továrníků, kteří krutě a bezcitně vymáhají pokuty uložené dělníkům, aby o těch pár grošů uloupených nemajetným proletářům rozmnožili vlastní zisk. I Leach tvrdí, že dělníci často ráno zjistí, že tovární hodiny jsou posunuty o čtvrt hodiny kupředu, a když přijdou do práce, jsou už vrata zavřena; uvnitř prochází dílnami písař s knihou pokut a zapisuje velké množství chybějících. Leach sám napočítal jednou 95 takových nevpuštěných dělníků před továrnou, kde šly hodiny proti veřejným městským hodinám večer o $^1/_4$ hodiny *pozadu* a ráno o $^1/_4$ hodiny *napřed*. Tovární zpráva líčí podobné případy. V jedné továrně se v pracovní době hodiny posouvaly zpět, takže se pracovalo déle než předepsaný čas, ale dělník nedostal o nic víc; v jiné se přímo pracovalo o čtvrt hodiny déle, ve třetí byly dvoje hodiny, obyčejné a strojové, které ukazovaly počet obrátek hlavního hřídele. Když běžely stroje pomalu, pracovalo se podle strojových hodin tak dlouho, dokud se nedovršil počet obrátek, připadající na 12 hodin práce; když šla práce dobře, takže se počtu obrátek dosáhlo před koncem pracovní doby, musili dělníci

přesto pracovat až do konce dvanácté hodiny. Svědek dodává, že znal několik děvčat, která měla dobrou práci a přesčasové hodiny, ale přesto se raději vrhla na prostituci, než by se podvolila tomuto tyranství (Drinkwater, doklady, str. 80). Leach vypravuje – abychom se vrátili k pokutám – že častokrát viděl, jak ženy ve vysokém stupni těhotenství dostaly pokutu 6 pencí za to, že si při práci na chvíli sedly, aby si odpočinuly. Pokuty za špatnou práci se ukládají naprosto svévolně. Zboží se prohlíží ve skladišti, kontrolující skladník tam zapisuje pokuty na listinu a *dělníka k tomu vůbec ani nezavolá.* Ten se doví, že byl pokutován, až když mu dozorce vyplácí mzdu, a to už je zboží možná prodáno a rozhodně je už dávno pryč. Leach má jeden takový seznam pokut – kdyby se slepil dohromady, měřil by deset stop – a pokuty na něm zaznamenané činí 35 liber št. 17 šilinků 10 pencí. Píše, že v továrně, kde byl seznam sestaven, byl nový skladník propuštěn, protože příliš málo pokutoval, a tak odváděl továrníkovi týdně o 5 liber (34 tolarů) méně („Nesporná fakta", str. 13–17). A já znovu opakuji, že znám Leache jako naprosto důvěryhodného muže, který nedovede lhát.

Ale i jinak je dělník otrokem svého zaměstnavatele. Zalíbí-li se bohatému pánu žena nebo dcera dělníkova, může si jen poručit, jen kývnout, a ona mu musí být po vůli. Potřebuje-li továrník podpisy na nějakou petici k ochraně buržoasních zájmů – stačí ji jen poslat do továrny. Chce-li, aby byl někdo zvolen do parlamentu, pošle své dělníky, kteří mají volební právo, pěkně v šiku k volebním urnám a oni musí hlasovat pro buržou, ať chtějí nebo nechtějí. Chce-li dosáhnout na veřejné schůzi většiny – pustí je z práce o půl hodiny dříve a obstará jim místa těsně u tribuny, kde je má patřičně pod dohledem.

K tomu však přistupuje ještě dvojí zařízení, které zvláště přispívá k tomu, že je dělník v úplném područí továrníka. Je to *truck-system* [truckový systém] a *cottage-system* [kotážový systém]. Slovem „truck" označují dělníci placení mzdy ve zboží; tento způsob výplaty byl dříve v Anglii všeobecně rozšířen. Továrník zřídil „pro pohodlí dělníků, a aby je chránil před předražováním kramářů", obchod, kde se na jeho účet prodávalo zboží všeho druhu. A aby dělník nešel jinam, kde by dostal zboží levněji – truckové

zboží v takovém „tommy–shop"* bylo o 25–30 % dražší než jinde – zaplatili mu místo penězi poukázkou na zboží do prodejny ve výši mzdy. Všeobecná nevole nad tímto hanebným systémem dala roku 1831 podnět k vydání t. zv. Truck Act, jímž bylo u většiny dělníků placení mezd ve zboží prohlášeno za neplatné, nezákonné a trestné; avšak jako většina anglických zákonů, i tento zákon se skutečně dodržoval jen tu a tam. Ve městech se ovšem provádí dosti přesně, ale na venkově přímý i nepřímý truckový systém nerušeně bují dál. Také ve městě Leicesteru se vyskytuje velmi hojně. Našel jsem asi tucet případů odsouzení za tento přečin, došlo k nim v době od listopadu 1843 do června 1844 a psalo se o nich částečně v „Manchester Guardian", částečně v „Northern Star"[110]. Truckový systém se teď už ovšem neprovádí tak otevřeně; dělník většinou dostane peníze na ruku, ale továrník má dost prostředků, aby ho donutil nakupovat zboží v truckových obchodech a nikde jinde. Proto je nesnadné dostat se takovým továrníkům na kobylku; jakmile totiž dají dělníkovi opravdu peníze na ruku, mohou své neplechy tropit pod ochranou zákona. „Northern Star" z 27. dubna 1844 otiskuje dopis jednoho dělníka z Holmfirthu u Huddersfieldu v Yorkshiru, jehož pravopis pokud možno naznačím; dopis se týká jistého továrníka Bowerse:

„Člověku to ani nejde dohlavi žeby ten zatracenej truksistém měl bejt fšude takjako ftom holmfirtu a žese nenajde žádnej kdoby měl kuráš abyto tomu fabrikantovi zatrch, tady trpí spousta poctivejch kalcu skrz tendle všivej sistém, tady máte jednu ukásku za moc jinejch vo tej ušlechtilej klyce pro svobodnej vobchot.** Je tady jeden fabrikand kterího proklíná celej kraj zato jeho hnusny chovani k jeho chudejm kalcum dyš maj kus hotovej tak misto 34 nebo 36 šilinku dá von jen 20 fpenězich a zbitek fplatně nebo latce našaty a to ještě vo 40 nebo 50 Procent dráš neš u vostatních vobchodniku a jak často eště je to zboži schnili. ále jak to říká ten merkůr vod svobodnýho vopchodu*** šak vas ktomu holomci nigdo nenuti ouplně podle vaši vule. to Jo ale musej to vzit nebo chcipnout hladem, dyš chtěj mit víc neš těch 20 šilinku fpenězich musej čekat 8 nebo 14 dni na vosnovu ale dyš vezmou těch 20 šilinku a zboži tak tu vosnovu dicky dostanou. To je volnej vobchot. lord Brohom" (Brougham) „říká žesi máme něco uspořit dokut sme mladý abysme nastary kolena nemuseli brát vot chudinsky kasi.

* — závodní prodejna. *(Pozn. red.)*
** Stoupenci Ligy proti obilním zákonům.
*** „Leeds Mercury" — buržoasně radikální list.

to asi mame ukladat to schnili zboži, dyby to nebyl lord tak byse mohlo říct že to má fhlavě zrovna tak schnilý jako to zboži skerym nám plati za naší práci. jak višli ty nevoštemplovany noviny našlo se móc lidí co to donesly policajtum v holmfirtu. to byli ty Blythovic Estwoodovic atd., atd. a gdesou teď? ale to je něco jinyho naš fabrikant patři ktěm pobožnejm svobodnejm vobchodnikum. de 2krat dokostela každou neděli a řika to jako ten velebníček že misme nedělali vjeci kerysme dělat měli a dělali sme vjeci kterysme dělat neměli a nejni vnas nic dobrýho, ale chraňnas dobrý bóže" (slova anglikánské litanie) „jo chraňnas až dozejtra pak zas zaplatime našim kalcum ve schnilym zbóži."

Kotážový systém vypadá mnohem nevinněji a vznikl také daleko nevinnějším způsobem, ačkoli pro dělníka má týž zotročující účinek. Na venkově není často poblíž továren dost bytů pro dělníky: továrník někdy musí byty postavit a dělá to rád, protože takto investovaný kapitál nese velký zisk. Nese-li majitelům dělnických kotáží kapitál asi 6% ročně, můžeme počítat, že továrníkovi vynášejí kotáže dvojnásob. Vždyť dokud jeho továrna úplně nestojí, má stále nájemníky, a nájemné jim sráží ze mzdy. Je tedy ušetřen dvou nevýhod, které postihují ostatní majitele domů: nikdy nemá kotáže prázdné a nenese žádné risiko. Jenže při stanovení nájemného z kotáží se právě s těmito nevýhodami počítá, a vybírá-li továrník stejné nájemné jako ostatní páni domácí, má 12 až 14 procent zisku, což je skvělý obchod – ovšem na úkor dělníků. Je přece vyloženě nespravedlivé, když už vydělává na pronajímání domů, aby měl větší, ba dvojnásobný zisk než jeho konkurenti a současně jim úplně znemožňoval, aby s ním konkurovali. Ale tím nespravedlivější je, že se takto obohacuje na nemajetné třídě, která musí každý groš čtyřikrát na dlani obrátit – ale na to je *on* přece zvyklý, vždyť celé své bohatství získal na účet svých dělníků. Avšak nespravedlnost se stává podlostí, jestliže továrník – jak se dost často stává – nutí své dělníky, kteří pod hrozbou propuštění *musí* bydlet v jeho domech, aby platili vyšší nájemné než jinde, nebo dokonce aby platili nájemné z domu, v němž vůbec nebydlí! „Halifax Guardian", citovaný v liberálním listě „Sun", tvrdí, že stovky dělníků v Ashtonu-under-Lyne, Oldhamu, Rochdalu i jinde musili na nátlak svých zaměstnavatelů platit nájemné z domků, ať už je obývali nebo ne.* Kotážový systém je všeobecně rozšířen ve venkovských továrních obvodech

* „Sun" (londýnský deník) z konce listopadu 1844.

a dal na mnoha místech vzniknout celým vesnicím. Továrník většinou skoro nemá konkurenci, takže nájemné ve svých domech nemusí přizpůsobovat tomu, co žádají ostatní majitelé domů, a může si je určit, jak se mu zlíbí. A jakou teprve moc dává továrníkovi kotážový systém při neshodách s dělníky! Začnou-li stávkovat, stačí, aby jim dal výpověď z bytu, a výpovědní lhůta je pouze jeden týden; když pak tato lhůta vyprší, jsou dělníci nejen bez chleba, ale také bez střechy nad hlavou, tuláci mimo zákon, které pošlou bez milosti na celý měsíc pohánět šlapací mlýn.

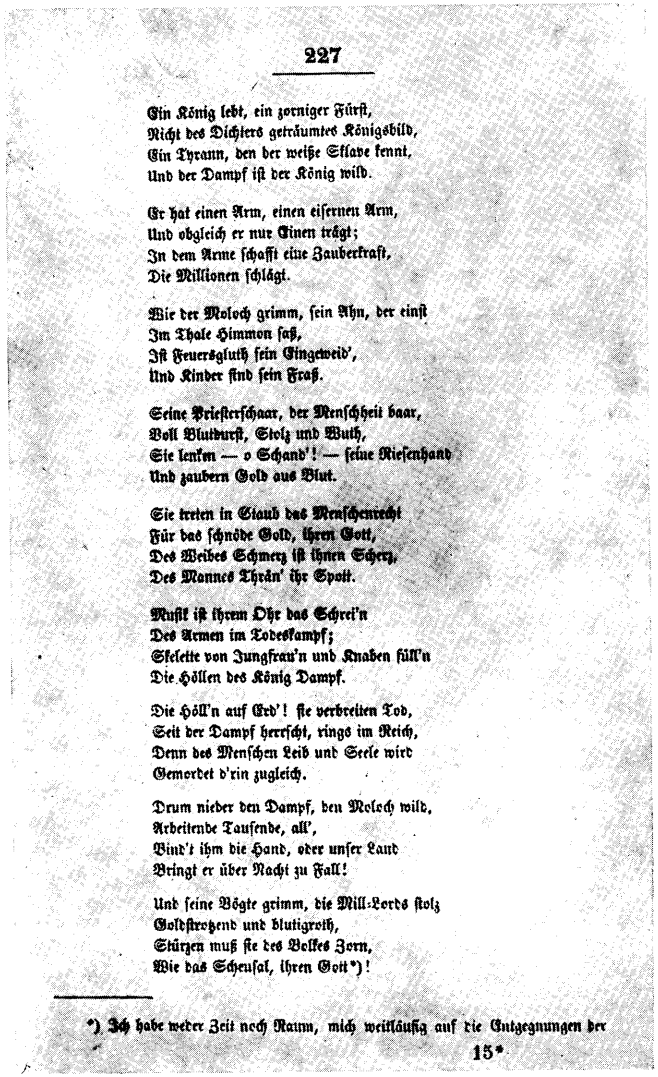
To je tedy tovární systém, a vylíčil jsem ho tak podrobně, jak mi to dovoluje místo, a tak nestranně, jak to dovolují hrdinské činy buržoasie proti bezbranným dělníkům, činy, při nichž nelze zůstat lhostejným, při nichž lhostejnost by byla zločinem. Srovnejme postavení svobodného Angličana z roku 1845 se saským nevolníkem pod knutou normanského barona z roku 1145. Nevolník byl glebae adscriptus, připoután k hroudě; to je svobodný dělník také – kotážovým systémem; vrchnostenský pán měl vůči nevolníkovi ius primae noctis, právo první noci – svobodný dělník je svému pánu povinen právem nejen první noci, nýbrž *každé* noci. Nevolník nesměl nabývat žádného majetku, všechno, co získal, mohl mu jeho pán sebrat – svobodný dělník rovněž nemá majetek, pod tlakem konkurence nemůže žádného nabýt, a továrník dělá to, co ani Norman nedělal: na základě truckového systému si denně osobuje právo určovat, co dělník nezbytně potřebuje k živobytí. Poměr nevolníka k vrchnosti byl upraven zákony, které se dodržovaly, protože odpovídaly tehdejším zvyklostem, a pak také přímo těmito zvyklostmi; poměr svobodného dělníka k pánovi je upraven zákony, které se *nedodržují*, protože neodpovídají ani zvyklostem, ani zájmům pánovým. Statkář nemohl nevolníka odtrhnout od hroudy, nemohl ho bez ní prodat, a protože téměř všechno bylo majorát, a ne kapitál, nemohl ho vůbec prodat; moderní buržoasie nutí dělníka, aby prodával sám sebe. Nevolník byl otrokem půdy, na které se narodil; dělník je otrokem nezbytných životních potřeb a peněz, za něž je kupuje – oba jsou otroky *věci*. Nevolníkovi zaručuje existenci feudální společenský řád, v němž má každý své místo; svobodný dělník nemá vůbec žádnou záruku, protože má místo ve společnosti jen tehdy,

když ho buržoasie potřebuje – jinak o něm nikdo neví, jako by tu nebyl. Nevolník se obětuje pro svého pána za války – tovární dělník v míru. Nevolníkův pán byl barbar, považoval svého poddaného za kus dobytka; dělníkův pán je civilisovaný, považuje dělníka za stroj. Zkrátka, oba jsou na tom asi stejně, a je-li na tom někdo z nich hůře, je to svobodný dělník. Otroky jsou oba, jenže poroba jednoho je neskrývaná, otevřená a poctivá, kdežto druhého pokrytecká, lstivě zakrývaná před ním samým i přede všemi ostatními; je to theologické nevolnictví, horší, než bývalo to staré. Humánní toryové měli pravdu, když říkali továrním dělníkům „white slaves", bílí otroci. Ale pokrytecky zastíraná poroba uznává právo na svobodu alespoň naoko; ustupuje svobodomilovnému veřejnému mínění, a dějinný pokrok proti starému otroctví spočívá v tom, že byla prosazena alespoň *zásada* svobody – a utlačovaní se už postarají o to, aby tato zásada byla také uvedena v život. Nakonec ještě několik slok básně, která vyslovuje názor dělníků samých na tovární systém.* Napsal ji Edward P. Mead v Birminghamu a správně v ní vyjádřil smýšlení dělnictva.[111]

Je jeden král, ukrutný král,
ne jako bývá v pohádkách.
Pára se zove tento král,
kol něho bída, strach.

* Nemám ani čas, ani místo široce a dlouze odpovídat na námitky továrníků proti obviněním vznášeným na ně už po dvanáct let. Jsou nepoučitelní, protože jsou zaslepeni svým domnělým zájmem. Protože jsem tady už beztak při různých příležitostech vyvrátil mnoho jejich námitek, zbývá mi říci jen toto:

Přijdete do Manchesteru, chcete se seznámit s anglickými poměry. Máte samozřejmě dobrá doporučení na „vážené" osoby. Prohodíte nějakou poznámku o postavení dělníků. Představí vás některým významným liberálním továrníkům, třeba Robertu Hyde Gregovi, Edmundu Ashworthovi, Thomasu Ashtonovi a podobně. Vyprávíte jim o svých úmyslech. Továrník vám rozumí, ví, co má dělat. Jede s vámi do své továrny na venkově. Pan Greg do Quarry-Bank v Cheshiru, pan Ashworth do Turtonu u Boltonu, pan Ashton do Hyde. Provede vás nádhernou, dobře zařízenou budovou, možná i vybavenou ventilátory, upozorňuje vás na vysoké vzdušné místnosti, na krásné stroje, tu a tam na zdravě vypadající dělníky. Dá vám dobrou snídani a navrhne vám, abyste navštívil dělnická obydlí. Zavede vás ke kotážím, jež vypadají nově, čistě a úpravně, a jde s vámi osobně do jedné či do dvou z nich. Ovšem jen k dozorcům, mechanikům atd., abyste viděli „rodiny, jež *celé* žijí *jenom* z továrny". U jiných byste třeba zjistili, že pracuje jen žena a děti a muži létají punčochy. Přítomnost továrníka vám brání klást nediskretní otázky; najdete samé dobře placené, v pohodlí žijící lidi, kteří jsou díky venkovskému vzduchu poměrně zdraví, začínáte se vzdávat svých

227

Ein König lebt, ein zorniger Fürſt,
Nicht des Dichters geträumtes Königsbild,
Ein Tyrann, den der weiße Sklave kennt,
Und der Dampf iſt der König wild.

Er hat einen Arm, einen eiſernen Arm,
Und obgleich er nur Einen trägt;
In dem Arme ſchafft eine Zauberkraft,
Die Millionen ſchlägt.

Wie der Moloch grimm, ſein Ahn, der einſt
Im Thale Himmon ſaß,
Iſt Feuersgluth ſein Eingeweid',
Und Kinder ſind ſein Fraß.

Seine Prieſterſchaar, der Menſchheit baar,
Voll Blutdurſt, Stolz und Wuth,
Sie lenken — o Schand'! — ſeine Rieſenhand
Und zaubern Gold aus Blut.

Sie treten in Staub das Menſchenrecht
Für das ſchnöde Gold, ihren Gott,
Des Weibes Schmerz iſt ihnen Scherz,
Des Mannes Thrän' ihr Spott.

Muſik iſt ihrem Ohr das Schrei'n
Des Armen im Todeskampf;
Skelette von Jungfrau'n und Knaben füll'n
Die Höllen des König Dampf.

Die Höll'n auf Erd'! ſie verbreiten Tod,
Seit der Dampf herrſcht, rings im Reich,
Denn des Menſchen Leib und Seele wird
Gemordet d'rin zugleich.

Drum nieder den Dampf, den Moloch wild,
Arbeitende Tauſende, all',
Bind't ihm die Hand, oder unſer Land
Bringt er über Nacht zu Fall!

Und ſeine Vögte grimm, die Mill-Lords ſtolz
Goldſtrotzend und blutigroth,
Stürzen muß ſie des Volkes Zorn,
Wie das Scheuſal, ihren Gott*)!

*) Ich habe weder Zeit noch Raum, mich weitläufig auf die Entgegnungen der

Stránka knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" (vydání z roku 1845) s textem básně Edwarda Meada „Král Pára" v Engelsově překladu

Má jeden hnát — železný hnát,
však je mu víc než dost;
jím miliony zkruší v ráz,
rve maso, drtí kost.

Jak krvelačný Moloch kdys
do běla rozdmychán,
i on tu ční a děti cpe
v svůj nenasytný chřtán.

Jeho kněží dav — jen v srdci chlad
a krutost, pýchu, hněv,
vede — ó, hanbo — jeho hnát
a v zlato mění krev.

A spravedlnost šlapou v prach
pro zlato — modlu svou,
a ženy bol jim pro posměch,
pláč muže zábavou.

Král Pára nad tím kraluje,
nářek mu hudbou zní,
kostrami panen a mládenců
plní svou jeskyni.

přepjatých myšlenek o bídě a hladu. Že však systém kotáží dělníky zotročuje, že snad docela blízko je truckový obchod, to se nedovíte; že lidé továrníka nenávidí, to vám nedávají najevo, poněvadž je u toho. Možná, že postavil i školu, kostel, zřídil čítárnu atd. Že školy používá k tomu, aby se děti naučily podřízenosti, že v čítárně trpí jen takové knihy a časopisy, které hájí zájmy buržoasie, že své lidi propustí, čtou-li chartistické a socialistické noviny a knihy — to všechno se nedovíte. Vidíte laskavý patriarchální poměr, vidíte, jak žijí dozorci, vidíte, co buržoasie dělníkům *slibuje*, jsou-li ochotni stát se i duševně jejími otroky. Tato „venkovská výroba" byla odedávna koníčkem továrníků, protože nevýhody továrního systému, hlavně zdravotní, se tu částečně vyrovnávají čistým vzduchem a prostředím a protože se zde *patriarchální* poroba dělníků udržuje nejdéle. Dr Ure na to pěje nadšené chvalozpěvy. Ale běda, napadne-li dělníky myslet po svém a dát se k chartistům — pak je otcovská náklonnost továrníků najednou ta tam. Ostatně, chcete snad, aby vás provedli dělnickými čtvrtěmi Manchesteru, chcete vidět, jak vypadá tovární systém v továrním *městě* — to byste se načekali, než by vám v tomhle tito bohatí měšťáci pomohli! Páni nevědí, co jejich dělníci chtějí a v jakých poměrech žijí, a oni to nechtějí, ba nesmějí vědět, protože neustále trnou, že se dovědí věci, které by je znepokojily nebo při nichž by dokonce musili jednat proti vlastním zájmům. Ale na tom stejně vůbec nezáleží — co dělníci musí udělat, to už dokáží vlastními silami.

Kam oko zří, kol jenom smrt,
zní chroptění jen v sluch,
neb v krále Páry doupatech
mře tělo, hyne duch.

Dělníci, vzhůru, vzchopte se,
vás miliony jsou,
krutého krále Molocha
rozdrťte silou svou!

A pány své, zlé boháče,
co z žil vám ssají krev,
pak slavně svrhne navždycky
v prach hrozný lidu hněv.

OSTATNÍ PRACOVNÍ ODVĚTVÍ

Jestliže jsme se museli poněkud déle zdržet u popisu továrního systému, protože je to zcela nový výtvor průmyslové éry, budeme moci být u ostatních dělníků tím stručnější, neboť zde platí zcela nebo zčásti to, co bylo řečeno buď o průmyslovém proletariátu vůbec, nebo o továrním systému zvlášť. Zbývá nám tedy všimnout si hlavně toho, jak dalece dokázal tovární systém proniknout do jednotlivých pracovních odvětví a jakými zvláštnostmi se i jinak tato odvětví vyznačují.

Čtyři pracovní odvětví, na něž se vztahuje tovární zákon, zabývají se výrobou látek na šaty. Nejlépe bude, všimneme-li si tu nejdříve těch dělníků, kteří dostávají surovinu z přádelen a textilních továren, a to nejdříve *punčochářů* z Nottinghamu, Derby a Leicesteru. O těchto dělnících říká „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce", že dlouhá pracovní doba (vynucená nízkou mzdou) spolu se sedavým životem a přílišným namáháním zraku, což je dáno přímo povahou práce, zaviňuje celkovou tělesnou neduživost, zvláště pak slabost zraku. K práci večer potřebují pletaři velmi silné světlo, a proto obyčejně používají skleněných koulí, kterými světlo soustřeďují, což je velmi škodlivé pro oči. Ve čtyřiceti letech musí skoro všichni nosit brýle. Dětem, které pomáhají soukat a šít (obrubovat), tato práce obyčejně značně škodí na zdraví a tělesném vývoji. Pracují od šesti, sedmi nebo osmi let v malých, zatuchlých místnostech deset až dvanáct hodin denně. Mnohé děti při práci omdlévají, protože jsou příliš slabé i pro nejobyčejnější domácí práce, a jsou tak krátkozraké, že musí už od dětství nosit brýle. U mnoha dětí shledali členové komise všechny příznaky skrofulosy, a továrníci

se většinou zdráhají zaměstnávat v továrně děvčata, která předtím pletla punčochy, protože jsou příliš slabá. Zpráva říká, že stav těchto dětí je „hanbou pro křesťanskou zemi", a vyslovuje přání, aby se jim dostalo zákonné ochrany (Grainger, „Zpráva", dodatky, část 1, str. F 15, §§ 132-142). Tovární zpráva dodává, že punčocháři jsou nejhůře placení dělníci v Leicesteru – vydělávali 6 šilinků a s vypětím všech sil 7 šilinků týdně, když pracovali šestnáct až osmnáct hodin denně. Dříve vydělávali 20 až 21 šilinků, ale zavedení větších stávků jim pokazilo výdělky; velká většina jich ještě pracuje na starších, jednoduchých stávcích a jen těžko konkuruje se zdokonalovanými stroji. Tedy i tady každý pokrok znamená pro dělníka krok zpět! Ale přes to všechno, říká člen komise Power, jsou prý punčocháři pyšni na to, že jsou *svobodní* a *nemají nad sebou tovární zvon*, který by jim odměřoval čas k jídlu, spaní a práci. Co se týče mzdy, není na tom tato kategorie dělníků dnes o nic lépe než roku 1833, kdy podávala tovární komise shora zmíněnou zprávu; o to se stará konkurence saských punčochářů, kteří sami nemají takřka do čeho kousnout. Porážejí Angličany skoro na všech cizích trzích a v horších kvalitách dokonce i na trhu anglickém. Nemá být německý vlastenecký punčochář hrdý na to, že svým hladověním připravuje o chleba i anglické punčocháře, a nebude k větší slávě německého průmyslu pyšně a radostně hladovět i nadále, vyžaduje-li čest Německa, aby jedl jen do polosyta? Ach, jaká je to krása, tahle konkurence a tohle „závodění národů"! V „Morning Chronicle" – což je další liberální list, buržoasní list, jak se sluší a patří – bylo v prosinci 1843 uveřejněno několik dopisů jednoho punčocháře z Hinckley o postavení jeho spoludělníků. Píše mezi jiným o padesáti rodinách, čítajících celkem 321 členů, které žily ze 109 stávků; každý stávek nesl průměrně $5\,^1/_6$ šilinku, každá rodina vydělala průměrně za týden 11 šilinků 4 pence. Z toho připadlo na byt, nájem za punčochářský stávek, uhlí, světlo, mýdlo, jehly dohromady 5 šilinků 10 pencí, takže na stravu zbývalo denně na osobu $1^1/_2$ pence – 15 pruských feniků – a na ošacení vůbec nic.

„Žádné oko nevidělo," píše dále punčochář, „žádné ucho neslyšelo a žádné srdce nepojme ani polovinu utrpení, jež tito ubožáci prožívají."

Postele buď vůbec nemají, nebo jen sotva pro polovinu rodiny,

děti běhají v hadrech a bosé; muži říkají se slzami v očích: „Už dávno, dávno jsme neměli maso, už jsme skoro zapomněli, jak chutná" – a to ještě pracovali někteří i v neděli, ačkoli se to všeobecně odsuzuje víc než co jiného a ačkoli rachot stávku je slyšet v celém sousedství.

„Podívejte se jenom na moje děti," říkal jeden z nich, „a neptejte se. Bída mě k tomu nutí; nemohu a nechci věčně poslouchat, jak děti křičí, že mají hlad, raději udělám všechno možné, jen abych si poctivě vydělal na chléb. Minulé pondělí jsem vstal ve dvě hodiny ráno a pracoval jsem skoro až do půlnoci, ostatní dny od šesti ráno až do půl dvanácté v noci. Mám toho dost, nechci se připravit do hrobu. Teď končím každý večer v deset hodin a doháním to v neděli."

Mzda proti roku 1833 se nezvýšila ani v Leicesteru, ani v Derby a Nottinghamu, a co je nejhorší, v Leicesteru, jak jsem už říkal, je velmi rozšířen truckový systém. Proto také není divu, že tkalci tohoto kraje se velmi horlivě účastnili všech dělnických hnutí, a to tím aktivněji a účinněji, že u stávků pracují většinou *muži*.

V témž kraji, kde žijí punčocháři, je také středisko výroby *krajek*. Ve třech jmenovaných hrabstvích je v provozu celkem 2760 strojů na výrobu krajek, kdežto v ostatní Anglii pouze 786. Přísně provedenou dělbou práce se krajkářství stalo velmi složitou výrobou a má mnoho odvětví. Nejprve se musí příze soukat na cívky, což dělají čtrnáctiletá děvčata (winders – sukařky), pak se cívky nasadí do stroje, nitě se navlečou do otvorů, jichž má každý stroj průměrně 1800, a vedou se, kam je třeba. To dělají chlapci (threaders – navlékači) od osmi let. Pak přijde dělník a dělá krajky, které vycházejí ze stroje v podobě širokého pruhu, a docela malé děti jej dělí na jednotlivé kusy tím, že vytahují spojovací nitě – tomu se říká running nebo drawing lace (vytahování) a dětem lace-runners (vytahovači). Potom se krajky připravují k prodeji. – Ani sukaři, ani navlékači nemají určitou pracovní dobu, protože musí nastoupit, jakmile dojde příze na cívkách na stroji; a protože dělníci pracují i v noci, mohou být děti zavolány do továrny nebo do tkalcovy dílny kdykoli. Tato nepravidelnost, častá noční práce, nespořádaná životospráva, která z toho plyne, způsobuje velkou újmu na zdraví i na duši, hlavně nevázaný a předčasný pohlavní styk,

v tom jsou všichni svědci zajedno. Práce sama velmi škodí zraku. Není sice všeobecně prokázáno, že práce navlékačů má trvale nepříznivé následky, přesto však se vyskytují oční záněty, při navlékání pak bolesti očí, slzení, chvilkové zamžení zraku atd. U sukařek je ovšem jisté, že jejich práce vážně škodí očím, a kromě častých zánětů rohovky vyvolává nezřídka i šedý a černý zákal. – Práce strojních krajkářů samých je velmi těžká, protože stroje se dělají stále širší, takže nyní se užívá skoro výhradně jen takových, u nichž pracují tři muži. Ti se po čtyřech hodinách střídají tak, že všichni dohromady pracují plných čtyřiadvacet hodin a každý z nich osm hodin denně. Tím se vysvětluje, proč sukařky a navlékači musí tak často v noci do práce, aby stroj příliš dlouho nestál. I tak trvá navlékání do 1800 otvorů třem dětem dvě hodiny. Některé stroje se také pohánějí parou a tím jsou muži vytlačováni z práce. Protože „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" mluví stále jen o tom, že děti se povolávají do „krajkářských továren", zdá se podle toho, že v poslední době buď krajkáři pracují pohromadě ve velkých továrních dílnách, nebo se téměř všeobecně rozšířilo užívání páry. V obou případech pokrok továrního systému. – Nejnezdravější však je práce t. zv. vytahovačů, většinou dětí ve stáří sedmi, někdy i pěti, ba i čtyř let. Člen komise Grainger dokonce viděl, jak se touto prací zabývalo *dvouleté* dítě. Stálé sledování jedné niti, která se jehlou vytahuje z umně spleteného tkaniva, je velmi škodlivé pro oči, zejména trvá-li tato práce, jak tomu bývá, čtrnáct až šestnáct hodin denně. V nejlepším případě má za následek silnou krátkozrakost, v nejhorším, který je dosti častý, černý zákal a nevyléčitelnou slepotu. Od toho, jak se stále hrbí, jsou děti ještě ke všemu slabé, mají úzké hrudníky a krtice ze špatného trávení; poruchy funkcí dělohy u děvčat jsou skoro všeobecné, stejně tak zkřiveniny páteře, takže „všechny vytahovače lze poznat podle chůze". Stejné následky pro oči i pro celou konstituci má *šití* krajek. Všichni lékaři se shodují v tom, že zdraví dětí zaměstnaných v krajkářství velmi trpí, že tyto děti jsou bledé, choulostivé, slabé, na svůj věk malé a mnohem méně odolné vůči nemocem než ostatní děti. Obyčejně trpí celkovou slabostí, častým omdléváním, bolestmi hlavy, v boku, v zádech a kyčlích, bušením srdce, nevolností, zvra-

cením a nechutenstvím, zkřivením páteře, krtičnatostí a úbytěmi. Zejména na ženský organismus má tato práce trvalý a hluboce škodlivý vliv. Ženy si všeobecně stěžují na bledničku, těžké porody a potraty (Grainger, „Zpráva", na různých místech). Týž nižší úředník dosvědčil komisi pro vyšetřování dětské práce, že děti jsou velmi často špatně oblečeny, chodí v roztrhaných šatech a mají nedostatečnou stravu, většinou jen chléb a čaj, maso často nevidí několik měsíců. – O jejich mravních poměrech říká:

„Všichni obyvatelé Nottinghamu, policie, duchovenstvo, továrníci, dělníci i sami rodiče dětí jsou jednomyslně přesvědčeni, že dnešní systém práce je nejvydatnějším zdrojem nemorálnosti. Navlékače, většinou chlapce, a sukařky, většinou děvčata, volají do továrny ve stejnou dobu — často v noci, a protože rodiče nemohou vědět, jak dlouho je tam budou potřebovat, mají chlapci a děvčata nejlepší příležitost navazovat nenáležité styky a po práci se společně toulat. To nemálo přispělo k nemorálnosti, která je podle obecného tvrzení v Nottinghamu strašlivě rozšířena. Kromě toho v rodinách, k nimž tyto děti a mladiství patří, je všechen poklid a pořádek rodinného života úplně obětován tomuto naprosto nepřirozenému stavu."

Jiné odvětví výroby krajek, paličkování, je rozšířeno v jinak zemědělských hrabstvích Northampton, Oxford, Bedford a Buckingham. Paličkují tu především děti a mladiství, kteří si všeobecně stěžují, že mají špatnou stravu, hlavně málo masa. Práce sama je velice nezdravá. Děti pracují v malých, špatně větraných, zatuchlých místnostech, stále vsedě a sehnuty nad paličkovací poduškou. Aby ulehčily tělu v této namáhavé posici, nosí dívky šněrovačky s dřevěnými planžety, jenže při útlém věku většiny z nich, kdy mají ještě měkké kosti, a při shrbené posici to způsobuje úplné vybočení prsní kosti i žeber a brání to vývoji hrudníku. Většina jich proto umírá na souchotiny, když předtím vlivem sedavé práce a z nedostatku pohybu dosti dlouhou dobu trpěly velmi prudkými (severest) bolestmi od špatného zažívání. Nemají skoro vůbec žádné vzdělání, hlavně žádnou mravní výchovu, rády se fintí, jejich mravní úroveň je vůbec velmi žalostná a prostituce je mezi nimi skoro epidemická. („Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce", Burnsova zpráva.)

To je cena, kterou společnost platí za to, aby krásné buržoasní dámy mohly chodit v krajkách – a není to velmi levná cena? Jen

několik tisíc slepých dělníků, jen pár souchotinářských proletářských dcer, jen jedna neduživá generace té chátry, která svou neduživost přenese na své děti a děti svých dětí, což je stále stejná chátra – co to všechno je? Nic, docela nic. Naše anglická buržoasie lhostejně odloží zprávu vládní komise a jejich ženy a dcery se budou dále zdobit krajkami jako dříve. Takový duševní klid anglického měšťáka, to je přece jen krásná věc!

Mnoho dělníků pracuje v Lancashiru, Derbyshiru a v západním Skotsku v tiskárnách kartounu. V žádném odvětví anglického průmyslu nepřinesla mechanisace tak skvělé výsledky, ale v žádném také tak nezhoršila postavení dělnictva jako zde. Použití rytých válců na parní pohon, vynález, podle něhož se takovými válci tiskne až šest barev současně, úplně vytlačily ruční práci, stejně jako tomu bylo při předení a tkaní bavlny. Tyto nové vynálezy v oboru potiskování látek připravily však o práci ještě daleko více dělníků než při jejich výrobě. Jeden muž s pomocí jednoho dítěte udělá na stroji práci, kterou dříve ručně dělalo 200 dělníků; jediný stroj dodá za minutu 28 yardů (skoro $25^1/_2$ m) potištěné látky. Proto jsou tiskaři kartounů ve velmi špatné situaci; hrabství Lancaster, Derby a Chester dodávala (podle petice tiskařů dolní směnovně) roku 1842 jedenáct milionů kusů potištěného kartounu; z toho bylo 100.000 tištěno jen ručně, 900.000 částečně stroji, částečně ručně a 10 milionů jen strojově, a to až v šesti barvách. Protože stroje jsou většinou novějšího data a stále se zdokonalují, je ručních tiskařů na potřebnou práci příliš mnoho, a je jich pak ovšem spousta úplně bez chleba – v petici se mluví o čtvrtině celkového počtu – kdežto ostatní jsou zaměstnáni průměrně jen jeden nebo dva, nejvýš tři dny v týdnu a špatně placeni. Leach tvrdí, že v jedné tiskárně látek (Deeply Dale u Bury v Lancashiru) ruční tiskaři nevydělali víc než průměrně 5 šilinků týdně („Nesporná fakta", str. 47), ačkoli samozřejmě dobře ví, že ti, kdo pracují u strojů, jsou placeni dost dobře. Tiskárny tedy úplně přešly na tovární systém, ale přitom nepodléhají omezením, jež mu ukládá zákon. Vyrábějí módní zboží, a proto nemají pravidelnou pracovní dobu. Mají-li málo objednávek, sníží ji na polovinu; mají-li s nějakým vzorkem úspěch a zboží jde na dračku, pracuje se do deseti, do dvanácti hodin, ba

i celou noc. Poblíž mého bytu v Manchesteru byla tiskárna látek, která byla často osvětlena ještě pozdě v noci, když jsem se vracel domů, a často jsem slýchal, jak prý tam občas musí děti pracovat tak dlouho, že se snaží ukrást chvilku odpočinku nebo spánku na kamenných schodech a v koutech chodby. Nemám to *právnicky* doloženo, jinak bych firmu jmenoval. „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" je v tomto směru velmi kusá, říká jen, že alespoň v Anglii jsou tyto děti dost dobře oblečeny a živeny (to je ovšem relativní, podle toho, kolik jejich rodiče vydělají), že nemají vůbec žádné vzdělání a morálně za mnoho nestojí. Stačí si jen uvědomit, že tyto děti žijí v továrním systému, a vzpomenout toho, co jsme už o něm řekli, a můžeme jít dále.

O ostatních dělnících, zaměstnaných při výrobě textilu, nezbývá už mnoho co říci; *běliči* mají velmi nezdravou práci, protože neustále vdechují chlor, jednu z nejškodlivějších látek pro plíce; práce *barvířů* je už zdravější, v mnoha případech velmi zdravá, protože vyžaduje námahy celého těla; jak jsou tyto kategorie placeny, o tom se mluví celkem málo, a z toho lze soudit, že nedostávají nižší než průměrnou mzdu, protože jinak by si dělníci už stěžovali. *Postřihovači sametu*, jichž je při velké spotřebě manšestru velmi mnoho – asi 3000 až 4000 – továrním systémem nepřímo velmi silně utrpěli. Zboží, které se dříve vyrábělo na ručních stavech, nebylo utkáno docela stejnoměrně a vyžadovalo cvičené ruky k postřihování jednotlivých řad vláken; od doby, kdy se samet dělá na mechanických stavech, běží řady úplně stejnoměrně, všechna útková vlákna jsou naprosto rovnoběžná a postřihování už není velkým uměním. Dělníci, které stroje připravily o chleba v jiných odvětvích, vrhají se na postřihování sametu a svou konkurencí stlačují mzdy; továrníci objevili, že samet mohou docela dobře postřihovat ženy a děti – a tak výdělek klesl na úroveň ženské a dětské mzdy, zatím co stovky mužů byly vyřazeny z práce; továrníci objevili, že je práce v místnostech továrny přijde levněji než v dělníkově dílně, protože za ni přece nepřímo platili nájemné; od té doby nízká hořejší poschodí četných kotáží, zařízená na postřihování sametu, zůstávají prázdná nebo se pronajímají jako byty. Postřihovač sametu ztratil svobodu určovat si sám pracovní hodiny

a dostal se do područí továrního zvonce. Jeden postřihovač sametu, asi pětačtyřicetiletý, mi říkal, že se pamatuje na dobu, kdy za tutéž práci, za kterou teď dostává 1 penny za yard, bral 8 pencí; stejnoměrnější tkanivo může prý ovšem stříhat rychleji než dříve, ale zdaleka nemůže udělat za hodinu dvakrát tolik, kolik dělal za stejnou dobu dříve – takže jeho týdenní mzda klesla na méně než čtvrtinu dřívější mzdy. Leach („Nesporná fakta", str. 35) uveřejňuje seznam mezd, vyplácených za různé látky roku 1827 a 1843; vidíme z něho, že výrobky, které se platily roku 1827 4 pence, $2^1/_4$ pence, $2^3/_4$ pence, 1 penny za yard, platily se roku 1843 jen $1^1/_2$ pence, $^3/_4$ pence, 1 penny a $^3/_8$ penny za yard. Srovnání průměrného týdenního výdělku vypadá podle Leache takto: roku 1827 1 libra št. 6 šilinků 6 pencí, 1 libra št. 2 šilinky 6 pencí, 1 libra št., 1 libra št. 6 šilinků 6 pencí, a za totéž zboží roku 1843 10 šilinků, 7 šilinků 6 pencí, 6 šilinků 8 pencí a 10 šilinků. A to ještě existují stovky dělníků, kteří nedosáhli ani této nejnižší mzdové sazby. – O *ručních tkalcích* v bavlnářském průmyslu jsme už mluvili; ostatní tkané látky vyrábějí skoro výhradně po domácku ruční tkalci, kteří většinou stejně jako postřihovači sametu utrpěli konkurencí dělníků, které stroje připravily o obživu, a kromě toho se jim stejně jako továrním dělníkům strhávají veliké pokuty za špatnou práci. Všimněme si třeba *tkalců hedvábí*. Hedvábnický továrník Brocklehurst, jeden z nejvýznačnějších v Anglii, předložil parlamentnímu výboru výtahy ze svých knih, z nichž vidíme, že za týž výrobek, za který roku 1821 vyplácel 30 šilinků, 14 šilinků, $3^1/_2$ šilinku, $^3/_4$ šilinku, $1^1/_2$ šilinku, 10 šilinků mzdy, vyplácel roku 1831 jen 9 šilinků, $7^1/_2$ šilinku, $2^1/_4$ šilinku, $^1/_3$ šilinku, $^1/_2$ šilinku, $6^1/_4$ šilinku, ačkoli v *tomto odvětví* nedošlo k vůbec žádnému zdokonalení strojů. Ale co dělá pan Brocklehurst, to platí jako norma pro celou Anglii. Z týchž seznamů vyplývá, že průměrný výdělek tkalců v jeho továrně byl roku 1821 po všech srážkách $16^1/_2$ šilinku týdně a roku 1831 jen 6 šilinků týdně. Od té doby mzda ještě víc klesla – tkaniny, za něž se platilo roku 1831 $^1/_3$ šilinku čili 4 pence mzdy za yard, se platí roku 1843 jen $2^1/_2$ pence za yard (jsou to t. zv. single sarsnets – dykyty). A velmi mnoho tkalců na venkově dostane tuto práci jen tehdy, spokojí-li se s $1^1/_2$–2 pencemi za yard. K tomu

přistupují ještě naprosto svévolné mzdové srážky. Každý tkadlec, když si odnáší osnovu, dostane současně lístek, kde je obyčejně napsáno: že se práce přijímá v těch a těch hodinách, že tkadlec, který nemůže pro nemoc pracovat, musí to do tří dnů ohlásit v kanceláři, jinak není nemoc omluvou; že se neuznává za dostatečnou omluvu, řekne-li tkadlec, že musel čekat na útkovou přízi; že za určité nedopatření při práci (na př. vyjde-li na určitou délku véby víc útkových nití, než je předepsáno) sráží se mu *celá* polovina mzdy; není-li látka hotova v určenou dobu, odpočítává se za každý yard odevzdaného kusu jeden penny. – Srážky na mzdách podle těchto lístků jsou tak velké, že na př. faktor, který přichází dvakrát týdně do Leighu v Lancashiru přejímat vébu, přinese po každé továrníkovi nejméně 15 liber št. na pokutách (100 pruských tolarů). To říká on sám, a je přitom považován za jednoho z nejmírnějších. Dříve řešily takové případy soudy, ale protože dělníci, kteří se domáhali soudního rozhodnutí, bývali obyčejně propuštěni, upouští se od toho a továrník si počíná naprosto svévolně. Je žalobcem, svědkem, soudcem, zákonodárcem i vykonavatelem, všechno v jedné osobě. A obrátí-li se dělník na smírčí soud, řeknou mu: tím, že jsi přijal lístek, uzavřel jsi smlouvu a tu teď musíš plnit. Právě tak jako u továrních dělníků. Továrník stejně dá dělníkovi po každé podepsat doklad, v němž dělník prohlašuje, že „souhlasí s provedenými srážkami". A zdráhá-li se, hned všichni továrníci ve městě vědí, že je to člověk, který, jak praví Leach,

„vzpírá se zákonitému pořádku zajištěnému pracovními lístky a ještě ke všemu má tu drzost, že pochybuje o moudrosti těch, kteří — jak by měl vědět — jsou přece jeho představenými ve společnosti" („Nesporná fakta", str. 37—40).

Ovšem, tkalci jsou *úplně* svobodni, továrník je přece nenutí, aby přijímali jeho osnovy a lístky, ale říká jim, jak to Leach překládá do jadrné angličtiny:

„Nechcete-li se smažit na mé pánvi, můžete skočit rovnou do ohně" (If you don't like to be frizzled in my frying-pan, you can take a walk into the fire).

Londýnští tkalci hedvábí, zejména ze Spitalfields, prožívali odedávna pravidelná období kruté bídy, a že ještě ani teď nemají příčinu, aby byli se svým postavením spokojeni, vidíme z toho, že

se velmi aktivně účastní všech anglických a hlavně londýnských dělnických hnutí. Bída těchto tkalců byla příčinou horečnaté nemoci, která propukla ve východní části Londýna a vyvolala v život komisi pro vyšetřování zdravotních poměrů dělnické třídy. Z poslední zprávy londýnské infekční nemocnice vidíme, že tato nemoc řádí dál.

Vedle textilu je nejdůležitějším výrobkem anglického průmyslu *kovové zboží*. Hlavními středisky této výroby jsou *Birmingham*, kde se vyrábí jemnější kovové zboží všeho druhu, *Sheffield*, kde se zhotovuje veškeré nožířské zboží, a *Staffordshire*, zejména Wolverhampton, kde se vyrábí hrubší zboží, jako zámky, hřebíky a pod. Vylíčení toho, jak žijí dělníci zaměstnaní v těchto průmyslových odvětvích, začneme Birminghamem. – Uspořádání práce v *Birminghamu* a vůbec ve většině míst, kde se zpracovávají kovy, si uchovalo něco ze starého řemeslnického způsobu; jsou tam stále ještě malí mistři a pracují se svými učni buď doma v dílně, anebo tam, kde jsou parní stroje, ve velkých továrních budovách, jež jsou rozděleny na malé dílny, pronajímané jednotlivým mistrům. Do všech těchto dílen jsou zavedeny hřídele poháněné parním strojem, které zase mohou hnát další stroje. Léon Faucher (autor řady článků o poměrech mezi anglickými dělníky v „Revue des deux Mondes"[112], které svědčí při nejmenším o studiu problému a jsou rozhodně lepší než všechno, co o tom napsali Angličané i Němci) označuje tento vztah na rozdíl od tovární velkovýroby v Lancashiru a Yorkshiru výrazem „démocratie industrielle"* a připomíná, že to rozhodně nemá nijak zvlášť příznivé důsledky pro postavení jak mistrů, tak učňů. Tato připomínka je naprosto správná, protože o zisk, jehož výši určuje konkurence a který jinak spolkne jeden velký továrník, se tu musí podělit celé množství malých mistrů, takže se jim nevede nijak skvěle. Centralisující tendence kapitálu je dusí, na jednoho, který zbohatne, přijde deset na mizinu a stovky jsou na tom hůř než předtím, protože ten jeden zbohatlý, který může prodávat levněji než oni, je tiskne ke zdi. A v těch případech, kde musí hned od počátku konkurovat s velkými kapitalisty, čelí samozřejmě této konkurenci jen s vypětím všech sil. Učňové těchto malých mistrů

* — průmyslová demokracie. *(Pozn. red.)*

jsou na tom, jak uvidíme, při nejmenším stejně špatně jako u továrníků, jen s tím rozdílem, že se později sami stávají mistry, a tak dosahují jakési samostatnosti – t. j. buržoasie je nevykořisťuje tak přímo jako v továrnách. Tito malí mistři nejsou tedy ani pravými proletáři – protože částečně těží z práce učňů a neprodávají svou práci, nýbrž hotové výrobky – ani pravými buržoy, protože v podstatě stále ještě žijí hlavně ze své vlastní práce. Toto zvláštní kompromisní postavení je příčinou, proč se birminghamské dělnictvo v tak nepatrné míře plně a otevřeně účastnilo anglického dělnického hnutí. Birmingham je město politicky radikální, ale nikoli vyhraněně chartistické. – V Birminghamu existuje ovšem i řada větších továren patřících kapitalistům, v nichž je plně zaveden tovární systém – je tam do nejmenších podrobností provedena dělba práce (na př. při výrobě jehel) a použití páry umožňuje zaměstnávání velkého počtu žen a dětí; vůbec se tu shledáváme (podle dokladů „Zprávy komise pro vyšetřování dětské práce") s týmiž zjevy, které už známe z tovární zprávy – ženy pracují až do chvíle slehnutí, nemohou vést domácnost, zanedbávají rodinu a děti, projevují lhostejnost, ba odpor k rodinnému životu, bují tu demoralisace, muži jsou vyřazováni z práce, stroje se neustále zdokonalují, děti se předčasně emancipují, muže živí ženy nebo děti atd. atd. – O dětech zpráva říká, že jsou vyhladovělé a rozedrané – *polovina prý neví, co je to dosyta se najíst*, mnoho jich žije po celý den z kousku chleba, jaký se dostane za jeden penny (10 pruských feniků), nebo až do oběda vůbec nejedí; jsou dokonce případy, kdy děti nedostaly nic k jídlu od 8 hodin ráno do 7 večer. Šaty často sotva stačí zakrýt jejich nahotu; mnoho jich chodí i v zimě boso. Proto jsou všechny na svůj věk malé a slabé a zřídkakdy vůbec zesílí. Uvážíme-li, jak málo prostředků mají k obnovování tělesných sil a že přitom ještě musí tvrdě a dlouho pracovat v uzavřených místnostech, nebudeme se divit, že se v Birminghamu najde málo dospělých mužů schopných vojenské služby.

„Dělníci," říká jeden odvodní lékař, „jsou malí, hubení a mají nepatrnou tělesnou sílu — mnoho jich má kromě toho znetvořený hrudník nebo páteř."

Podle údajů odvodního poddůstojníka jsou lidé v Birminghamu menší než kdekoli jinde, měří většinou 5 stop a 4–5 palců, a z 613

předvolaných branců bylo uznáno schopnými jen 238. Pokud jde o vzdělání, citoval jsem už dříve řadu výpovědí a příkladů z kovoprůmyslových krajů (str. 344), na něž tu odkazuji; ostatně ze „Zprávy komise pro vyšetřování dětské práce" vychází najevo, že v Birminghamu nechodí přes polovinu dětí od pěti do patnácti let vůbec do žádných škol, že děti, jež do školy chodí, často přecházejí z jedné do druhé, takže se jim ani nemůže dostat nějakého soustavného vzdělání, a že všechny děti musí nechat školy velmi brzy a musí začít pracovat. Jaké mají při tom učitele, poznáváme rovněž z této zprávy; jedna učitelka odpověděla na otázku, vyučuje-li také morálce: Ne, za 3 pence týdně to přece ode mne nemohou požadovat. Několik jiných dokonce té otázce ani nerozumělo a ostatní to vůbec nepovažovali za součást svých povinností. Jedna učitelka se vyjádřila, že sice morálce nevyučuje, ale snaží se vštěpovat dětem správné zásady – a při tom udělala hrubou jazykovou chybu. Ve školách, jak zjišťuje jeden člen komise, je ustavičný hluk a zmatek. Mravní stav dětí je proto nejvýš žalostný; polovina všech zločinců je mladší než patnáct let a jen za jeden rok bylo souzeno 90 desetiletých provinilců a z toho bylo 44 zločinů. Nezřízený pohlavní styk je podle názoru členů komise téměř všeobecný a dochází k němu už ve velmi mladistvém věku. (Grainger, „Zpráva" a doklady.)

V železářském obvodu *Staffordshire* to vypadá ještě hůř. U tamější výroby hrubého železného zboží není zapotřebí ani zvláštní dělby práce (až na určité výjimky), ani parní síly a strojů. Proto je tam – ve Wolverhamptonu, Willenhallu, Bilstonu, Sedgeley, Wednesfieldu, Darlastonu, Dudley, Walsallu, Wednesbury atd. – méně továren, ale zato tím více malých kováren, kde pracují samostatně malí mistři s jedním nebo několika učni, kteří u nich musí sloužit až do 21 let. Malí mistři žijí asi v týchž poměrech jako v Birminghamu, ale učňové jsou na tom většinou mnohem hůř. Dostávají k jídlu skoro výhradně maso z nemocných, pošlých zvířat nebo zkažené maso a zkažené ryby, rovněž maso ze zmetaných telat a vepřů udušených při dopravě. A to dělají nejen malí mistři, nýbrž i větší továrníci, kteří mají 30 až 40 učňů. Jak se zdá, ve Wolverhamptonu je to opravdu všeobecným zjevem. Z toho ovšem pocházejí hojná žaludeční i jiná onemocnění. Kromě toho se děti

většinou nenajedí dosyta a málokdy mají jiné šaty než pracovní, takže už proto nechodí do nedělní školy. Byty jsou často tak špatné a špinavé, že z toho vznikají nemoci, a třebaže je práce jinak většinou zdravá, jsou děti malé, špatně rostlé, slabé a často hrozně zmrzačené. Na př. ve Willenhallu je mnoho lidí, kteří mají od věčného pilování u svěráku hrb a jednu nohu mají křivou – t. zv. „zadní nohu", hind-leg, jak se tomu tady říká, takže nohy mají tvar písmene K. Nejméně třetina tamějších dělníků má prý kýlu. Stejně jako ve Wolverhamptonu, vyskytují se tu velmi často případy opožděné puberty jak u děvčat – i ta pracují v kovárnách! – tak u chlapců, někdy až do devatenácti let. – V Sedgeley a okolí, kde se vyrábějí skoro jen hřebíky, bydlí a pracují lidé v žalostných chatrčích, podobných chlévům, jež co do špíny nemají sobě rovné. Děvčata a chlapci pracují od deseti, dvanácti let s kladivem, a za vyučené dělníky se pokládají teprve tehdy, když vyrobí 1000 hřebíků za den. Za 1200 hřebíků se platí $5^3/_4$ pence. Každý hřebík potřebuje dvanáct úderů, a protože kladivo váží $1^1/_4$ libry, musí dělník zvednout 18.000 liber, než tuto bídnou mzdu vydělá. Při takové těžké práci a nedostatečné výživě není jinak možné, než že děti jsou špatně vyvinuté, malé a slabé, což také potvrzují členové komise. Jak vypadá v tomto obvodu vzdělání, o tom jsem psal už předtím. Vzdělání je tu opravdu na neuvěřitelně nízkém stupni, polovina dětí nechodí ani do nedělní školy, druhá polovina pak jen velmi nepravidelně; ve srovnání s jinými obvody umí jen velmi málo dětí číst, se psaním je to ještě mnohem horší. Samozřejmě, vždyť mezi sedmým a desátým rokem musí děti do práce, *právě* v době, kdy by z učení začaly něco mít, a učitelé nedělních škol – kováři nebo kovkopové – často sami umějí sotva číst a nedovedou se ani podepsat. Těmto výchovným prostředkům odpovídá i morální úroveň. Ve Willenhallu – tvrdí člen komise Horne a podává o tom četné doklady – mravní cítění mezi dělnictvem naprosto neexistuje. Vůbec tam shledal, že děti neznaly povinnosti vůči rodičům, ani k nim necítily příchylnost. Byly tak málo schopny rozvážit to, co říkaly, tak otupeny, tak zvířecky hloupé, že často ujišťovaly, jak se s nimi dobře zachází, jak se jim výborně daří, třebaže musely pracovat dvanáct až čtrnáct hodin, chodily v hadrech, nenajedly se dosyta

a bývaly bity tak, že to cítily ještě za několik dní. Neznaly jiný způsob života než se plahočit od rána do večera, dokud jim dozorci nedovolili skončit, a nerozuměly ani otázce, pro ně neslýchané: zda jsou unaveny (Horne, „Zpráva" a doklady).

V *Sheffieldu* je mzda lepší, a proto je lepší i vnější postavení dělníků. Zato je tu třeba upozornit na několik pracovních odvětví, která mají obzvlášť škodlivý vliv na zdraví dělnictva. Jisté pracovní úkony jsou spojeny s ustavičným tlakem nástrojů na prsa a jsou často příčinou souchotin, jiné, na př. sekání pilníků, brzdí celkový tělesný vývoj a vyvolávají břišní potíže; řezání kostí (na střenky nožů) působí bolesti hlavy i choroby žlučníku a u děvčat, kterých je při tom hodně zaměstnáno, bledničku. Ale zdaleka nejnezdravější práce je broušení čepelí a vidliček; ta neodvratně způsobuje předčasnou smrt, zejména pracuje-li se na suchých brusech. Nezdravost této práce spočívá jednak v tom, že se musí pracovat ve shrbené poloze, při čemž se stlačuje hruď a žaludek, hlavně však v tom, že se při broušení rozprašuje spousta ostrého kovového prachu, který plní vzduch a který dělník chtě nechtě musí vdechovat. Brusiči za sucha se průměrně dožívají sotva 35 let, brusiči za mokra zřídka přežijí 45 let. Dr. Knight ze Sheffieldu říká:

„Určitou představu o škodlivosti tohoto zaměstnání si uděláte, řeknu-li vám, že z brusičů jsou nejdéle živi největší pijani, protože svou práci nejvíc zanedbávají. Celkem je v Sheffieldu asi 2500 brusičů. Asi 150 (80 mužů a 70 chlapců) je brusičů vidliček — ti umírají mezi 28. a 32. rokem; brusiči břitev, kteří brousí za sucha i za mokra, umírají mezi 40. až 45. rokem, a brusiči stolních nožů, kteří brousí za mokra, umírají mezi 40. a 50. rokem."

Týž lékař líčí průběh jejich nemoci, tak zvané brusičské záduchy, takto:

„Obvykle začínají pracovat ve čtrnácti letech, a mají-li dobrou konstituci, před dvacátým rokem málokdy pociťují nějaké potíže. Pak se začínají objevovat příznaky jejich zvláštní nemoci; při sebemenší námaze, stoupají-li do schodů nebo do kopce, hned se zadýchají, zvedají ramena, aby ulevili stálé dýchavičnosti, naklánějí se dopředu a vůbec se zdá, jako by se nejlépe cítili v oné shrbené posici, v níž pracují. Pleť mají špinavě žlutou, v obličeji výraz úzkosti, naříkají si na tlak na prsou. Hlasy mají drsné a chraptivé, dutě kašlou, jako když se vzduch žene dřevěnou trubicí. Čas od času vyplivují značné množství prachu, buď smíšeného s hlenem, nebo ve tvaru kuliček či válečků s tenkým povlakem hlenu. Pak začnou plivat krev, nemohou ležet, v noci se potí, mají kolikové

průjmy, prudce se spadávají se všemi obvyklými příznaky plicní tuberkulosy, a to je nakonec zdolá, když předtím celé měsíce, ba roky chřadli v marné snaze uživit sebe a svou rodinu. Musím dodat, že až dosud všechny pokusy zabránit záduše brusičů nebo ji léčit se setkaly s neúspěchem."

To napsal Knight před deseti lety; od té doby počet brusičů i prudkost choroby vzrostly, došlo však také k pokusům předejít nemoci krytými brusy a odváděním prachu proudem vzduchu. Tyto pokusy se alespoň částečně osvědčily, ale brusiči sami se jim brání a dokonce tu a tam takové zařízení rozbili, protože se domnívají, že by se dělníci hrnuli do jejich oboru a mzdy by klesaly; jsou pro „život krátký, ale veselý". Dr. Knight často říkával brusičům, když k němu přicházeli s prvními příznaky záduchy: přivodíte si smrt, vrátíte-li se k brusu. Ale nikdy to nebylo nic platné. Kdo se jednou stal brusičem, byl ztracen, jako by se upsal ďáblu. – Vzdělání je v Sheffieldu na velmi nízké úrovni; duchovní, jenž se hodně zabýval statistikou školství, byl toho názoru, že ze 16.500 dělnických dětí, které by mohly chodit do školy, sotva 6500 jich umí číst; je to tím, že děti už v sedmi, nejpozději ve dvanácti letech přestanou do školy chodit a že učitelé za nic nestojí (jeden z nich byl usvědčený zloděj, který po propuštění z vězení nenašel jiný prostředek obživy než učitelství!). Zdá se, že v Sheffieldu je nemorálnost mezi mládeží větší než jinde (člověk ovšem neví, kterému městu má přiznat první cenu; čte-li parlamentní zprávy, zdá se mu, že by si ji zasloužilo každé). Mladí lidé se v neděli celý den válejí na ulici, hrají ‚hlava nebo orel' nebo štvou psy proti sobě, chodí pilně do kořalen a vysedávají tam se svými milými, až pak pozdě večer podnikají osamělé procházky ve dvou. V jedné hospodě, kterou člen komise navštívil, sedělo 40 až 50 mladých lidí obojího pohlaví, skoro vesměs mladší 17 let, každý hoch se svým děvčetem. Tu a tam se hrály karty, jinde se zpívalo a tančilo, všude se pilo. Seděly tu také vyložené řemeslné prostitutky. Není tedy divu, že podle tvrzení všech svědků je v Sheffieldu neobyčejně rozšířen předčasný nevázaný pohlavní styk a prostituce mladistvých už ve 14 až 15 letech. – Zločiny, a to velmi divokého, zoufalého rázu, jsou na denním pořádku. Rok před příchodem komise byla zatčena banda, většinou mladých lidí, právě když se chystala vypálit město; všichni byli

náležitě vybaveni píkami a zápalnými látkami. Později uvidíme, že dělnické hnutí v Sheffieldu má týž divoký charakter (Symons, „Zpráva" a doklady).

Mimo tato hlavní střediska kovovýroby jsou ještě továrny na jehly ve Warringtonu (Lancashire), kde je mezi dělníky, zejména mezi dětmi, také mnoho bídy, nemorálnosti a nevědomosti, a několik továren na hřebíky kolem Wiganu (Lancashire) a ve východním Skotsku. Zprávy z těchto obvodů se skoro ve všem shodují se zprávami ze Staffordshiru.

Zbývá nám ještě všimnout si jednoho odvětví tohoto průmyslu – *výroby strojů*, která se provozuje hlavně v továrních obvodech, zejména v Lancashiru, a zvláštní je na ní to, že tu stroje vyrábějí stroje. To vzalo nezaměstnaným dělníkům poslední naději, že najdou práci aspoň při výrobě strojů, které je připravily o živobytí. Stroje na hoblování a vrtání, stroje, jež vysekávají šrouby, kolečka, matice atd., mechanické soustruhy i zde připravily o práci mnoho dělníků, kteří byli dříve pravidelně zaměstnáni za dobrou mzdu. Komu je libo, může jich v Manchesteru vidět spoustu.

Severně od staffordshirského železářského obvodu leží jeden průmyslový obvod, kterým se budeme nyní zabývat: *hrnčírny* (potteries), jejichž střediskem je městys (borough) Skote, zahrnující obce Henley, Burslem, Lane End, Lane Delph, Etruria, Coleridge, Langport, Tunstall a Golden Hill s celkovým počtem 60.000 obyvatel. „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" o tom píše: V některých odvětvích této výroby – výroby kameninového zboží – mají děti lehkou práci v teplých, vzdušných sálech; kdežto v jiných odvětvích se od nich vyžaduje těžká a namáhavá práce a při tom nedostanou ani dost najíst, ani pořádné šaty. Mnoho dětí si stěžuje: „Nedostanu dost najíst, máme hlavně brambory se solí, nikdy nemáme maso ani chleba, do školy nechodím, nemám co na sebe." – „Neměl jsem dnes vůbec nic k obědu, u nás doma se neobědvá, dostávám brambory se solí, někdy chleba." – „Tohle je všechno, co mám na sebe, sváteční šaty žádné nemám." Mezi dětmi, jejichž práce je zvlášť škodlivá, zaslouží pozornosti t. zv. mould-runners, kteří nosí hotové zboží ve formě do sušárny, a když dost vyschlo, odnášejí prázdnou formu zpět. Tak musí po celý den běhat sem

a tam s břemenem příliš těžkým na jejich věk, a přitom ještě horko v sušárně značně zvyšuje jejich únavu. Tyto děti jsou skoro bez výjimky hubené, bledé, slabé, malé a špatně rostlé; takřka všechny trpí žaludečními potížemi, zvracením, nechutenstvím a mnoho jich umírá na souchotiny. Skoro stejně neduživí jsou chlapci, kterým se říká jiggers, podle toho, že točí kruhem (jigger). Nejškodlivější však je práce těch, kteří namáčejí hotové výrobky do glasury, obsahující velké množství olova a často i mnoho arseniku, nebo musí brát čerstvě polévané zboží do rukou. Ruce a šaty těchto dělníků – mužů a dětí – jsou od této tekutiny stále mokré, kůže měkne a ustavičným stykem s drsnými předměty se rozdírá, takže prsty často krvácejí a jsou stále živé, což silně podporuje vstřebávání těchto nebezpečných látek. Způsobuje to prudké bolesti a vážná onemocnění žaludku a střev, trvalou zácpu, koliku, někdy tuberkulosu a u dětí *nejčastěji epilepsii*. U mužů nastává obyčejně částečné ochrnutí svalů na rukou, colica pictorum* a ochrnutí celých údů. Jeden svědek vypravuje, že dva chlapci, kteří s ním pracovali, zemřeli při práci v křečích; jiný, který jako chlapec pomáhal dva roky při polévání, vypráví, že měl z počátku prudké bolesti břicha a žaludku, pak křeče, takže musel dva měsíce ležet, pak byly křeče stále častější, teď je má každý den, *často deset až dvacet epileptických záchvatů za jediný den*. Má pravou stranu ochrnutou a lékaři mu řekli, že už nikdy nebude vládnout údy. V jedné továrně byli zaměstnáni při namáčení čtyři muži, všichni měli epilepsii a prudkou koliku, a jedenáct chlapců, z nichž někteří už také měli epilepsii. Zkrátka, tato strašná nemoc je běžným následkem této práce a zase jen proto, aby buržoasie měla větší zisk! – V místnostech, kde se kameninové výrobky leští, je vzduch plný jemného křemičitého prachu, jehož vdechování působí stejně škodlivě jako vdechování ocelového prachu u sheffieldských brusičů. Dělníci nemohou dýchat, nemohou klidně ležet, mají bolesti v krku, prudký kašel a dostanou tak sípavý hlas, že je skoro není slyšet. I oni umírají vesměs na souchotiny. – U hrnčíren je prý poměrně hodně škol a děti mají příležitost se učit, ale protože musí tak brzy do továren a tak dlouho tam pracují

* – nemoc z povolání, kterou trpívají malíři. *(Pozn. red.)*

(většinou dvanáct hodin a často i víc), nemohou mít ze školy užitek. Tři čtvrtiny dětí, jež člen komise zkoušel, neumělo proto ani číst, ani psát, a celý obvod tonul v hluboké nevědomosti. Děti, jež po léta chodily do nedělních škol, nedovedly rozeznat jedno písmeno od druhého. V celém obvodu je nejen intelektuální, ale i mravní a náboženské vzdělání na velmi nízkém stupni (Scriven, „Zpráva" a doklady).

Také při *výrobě skla* se vyskytují práce, které sice mužům snad příliš neškodí, ale děti je nevydrží. Těžká práce, nepravidelná pracovní doba, častá noční práce a hlavně vysoká teplota dílen (100° až 130° Fahrenheita) vyvolávají u dětí všeobecnou slabost a churavost, špatný vzrůst a hlavně oční neduhy, břišní nemoci, bronchitidu a reumatismus. Děti jsou většinou bledé, mají červené oči, často celé týdny nevidí, trpí silnými nevolnostmi, zvracením, kašlem, nastuzením a reumatismem. Při vybírání zboží z pece musí děti často do takového žáru, že prkna, na nichž stojí, jim chytají pod nohama. Foukači skla umírají většinou předčasně na vysílení a souchotiny. – (Leifchild, „Zpráva", dodatky, část II, str. L 2, §§ 11, 12; Franks, „Zpráva", dodatky, část II, str. K 7, § 48; Tancred, doklady, dodatky, část II, str. I 76 atd., všechno ve „Zprávě komise pro vyšetřování dětské práce".)

Vcelku potvrzuje tato zpráva pomalé, ale jisté pronikání továrního systému do všech průmyslových odvětví, což se projevuje zvláště zaměstnáváním žen a dětí. Nepovažoval jsem za nutné sledovat u všech odvětví postup mechanisace a vyřazování dospělých mužů z práce. Kdo je poněkud obeznámen s průmyslem, může si to sám snadno doplnit, kdežto já tu pro nedostatek místa nemohu do podrobností sledovat tuto stránku dnešního výrobního systému, jejíž výsledky jsem ukázal v souvislosti s továrním systémem. Všude se teď už užívá strojů, a tím mizí poslední špetka dělníkovy nezávislosti. Všude rozvrací práce žen a dětí rodinu anebo ji mužova nezaměstnanost staví na hlavu, všude vydává nutnost mechanisace podniky a s nimi i dělníky do rukou velkokapitalisty. Centralisace majetku nezadržitelně pokračuje, rozdělení společnosti na velkokapitalisty a nemajetné dělníky je denně vyhraněnější, průmyslový vývoj národa se žene mílovými kroky k nevyhnutelné krisi.

Zmínil jsem se už o tom, že u *řemesel* přivodila moc kapitálu a místy i dělba práce týž výsledek, zatlačila malou buržoasii a na její místo dosadila velké kapitalisty a nemajetné dělníky. O těchto řemeslnících není v podstatě třeba mnoho říkat, protože všechno, co se jich týká, bylo už řečeno tam, kde jsme mluvili o průmyslovém proletariátu všeobecně. Také ve způsobu práce a jejím vlivu na zdraví se tu od té doby, co se začal rozvíjet průmysl, málo změnilo. Ale styk s vlastními průmyslovými dělníky, tlak velkokapitalistů, který začal být mnohem citelnější než tlak malých mistrů, k nimž měl tovaryš přece jen ještě osobní vztah, vlivy velkoměstského života a klesající mzda učinily skoro ze všech řemeslníků aktivní stoupence dělnického hnutí. Ale o tom si promluvíme za chvíli a teď si ještě všimneme jedné kategorie londýnského dělnictva, která si zaslouží zvláštní pozornosti pro to, jak barbarsky ji hrabivá buržoasie vykořisťuje. Mám na mysli modistky a švadleny.

Je zvláštní, že právě výroba předmětů, jež slouží za ozdobu *buržoasním dámám*, má ty nejsmutnější následky pro zdraví dělníků, kteří na nich pracují. Viděli jsme to už při výrobě krajek a nyní nám to znovu dokazují londýnské módní obchody. Tyto podniky zaměstnávají spoustu mladých děvčat – celkem prý je jich na 15.000 – která přicházejí většinou z venkova, stravují se a bydlí v podniku, a tak jsou naprostými otrokyněmi svých zaměstnavatelů. V módní sezóně, která trvá asi čtyři měsíce, je i v nejlepších obchodech pracovní doba patnáct hodin denně, a když jsou naléhavé zakázky, i osmnáct; ve většině obchodů se ovšem v tomto období pracuje bez pevných pracovních hodin, takže děvčatům nikdy nezbývá k odpočinku a spánku víc než šest hodin ze čtyřiadvaceti, často odpočívají jen tři nebo čtyři, ba někdy třeba jen dvě hodiny. Pracují tedy devatenáct až dvaadvacet hodin, nemusí-li pracovat – což se dost často stává – celou noc! Jejich práce má jen jediné omezení, a to je už naprostá fysická neschopnost udržet jehlu v ruce třeba jen minutu. Jsou případy, kdy se tato bezmocná stvoření po devět dnů nesvlékala a jen tu a tam si mohla na chvíli odpočinout na žíněnce, kam jim nosili na drobno rozkrájené jídlo, aby doba k jídlu byla co nejkratší. Zkrátka morální otrokářskou knutou – hrozbou propuštěním – nutí tato nešťastná děvčata k takové úmorné, nepřetržité dřině,

jakou by nevydržel ani silný muž, natož pak slabé děvče mezi čtrnácti až dvaceti lety. K tomu špatný vzduch dílen i ložnic, sehnuté tělo, často špatné, těžko stravitelné jídlo – to všechno, ale hlavně dlouhotrvající práce a nedostatek čerstvého vzduchu má pro zdraví děvčat ty nejtragičtější následky. Velmi brzy se dostavuje únava a ochablost, slabost, ztráta chuti k jídlu, bolesti v ramenou, v kříži a kyčlích, hlavně však bolesti hlavy; následují zkřiveniny páteře, vysedlé lopatky, hubnutí, napuchlé, slzící a bolavé oči, velmi brzy krátkozrakost, kašel, úzký hrudník a krátký dech, jakož i nejrůznější poruchy vývoje ženského organismu. Oči mnohdy trpí tak silně, že dochází k úplné ztrátě zraku, nevyléčitelné slepotě, a zůstane-li zrak jakž takž v pořádku, aby mohlo děvče v práci pokračovat, ukončí krátký, smutný život těchto modistek tuberkulosa. I když některé dívky zanechají této práce v časném věku, je jejich tělesné zdraví navždy porušeno, síla konstituce podlomena, jsou stále, zejména v manželství, churavé a slabé a přivádějí na svět neduživé děti. Všichni lékaři, kterých se člen komise vyptával (komise pro vyšetřování dětské práce), jednohlasně prohlásili, že neznají horší způsob života, který by dokázal tak podkopat zdraví a tak rychle připravit člověka do hrobu.

Se stejnou krutostí, snad ne tak přímo, jsou vykořisťovány v Londýně *švadleny* vůbec. Děvčata, jež šijí dámské živůtky, mají tvrdou, vysilující, pro zrak namáhavou práci, a jakou mzdu za to dostávají? Nevím, ale tolik vím, že podnikatel, který musí dávat zálohu za svěřený materiál a rozděluje práci jednotlivým šičkám, dostane $1^1/_2$ penny, t. j. 15 pruských feniků za kus. Od toho nutno odečíst jeho výdělek, který je nejméně $^1/_2$ penny – ubohé děvče tedy dostane nejvýš 1 penny. Děvčata, která šijí nákrčníky, musí se zavázat k šestnáctihodinové práci a dostanou týdně $4^1/_2$ šilinku, $1^1/_2$ pruského tolaru, a za to si mohou koupit asi tolik, co za 20 stříbrných grošů v nejdražším německém městě.* Nejhůře se však vede těm, které šijí košile. Za obyčejnou košili dostanou $1^1/_2$ pence; dříve dostávaly 2–3 pence, ale od té doby, co chudobinec v St. Pancras – pod *buržoasně radikální* správou – začal přijímat práci za $1^1/_2$ pence,

* Srovnej „Weekly Dispatch" ze 17. března 1844.

musely se ubohé ženy přizpůsobit. Za jemné, zdobené košile, jakých se ušije při osmnáctihodinové pracovní době jedna za den, platí se 6 pencí, 5 stříbrných grošů. Podle toho a podle výpovědí mnoha dělnic a zprostředkovatelů činí mzda těchto šiček při velmi namáhavé, dlouho do noci trvající práci $2^1/_2$ až 3 šilinky týdně! A vrcholem tohoto hanebného barbarství je to, že šičky musí někdy skládat určitou částku jako zálohu za svěřený materiál, což ovšem nemohou dělat jinak, než že část materiálu zastaví – což je také majitelům známo – a buď ho se ztrátou vyplatí, nebo když látku vyplatit *nemohou*, dostanou se před soud, jak se to stalo jedné šičce v listopadu 1843. Ubohé děvče si v této situaci nevědělo rady a utopilo se v srpnu 1844 v jednom průplavu. Šičky žijí obyčejně v strašné bídě v podkrovních komůrkách, kde se jich v jedné místnosti tísní tolik, kolik se jich tam vůbec vtlačí, a v zimě si většinou topí jen teplem vlastního těla. Tam se hrbí nad prací a šijí od čtyř či pěti hodin ráno až do půlnoci, zničí si v několika letech zdraví a připraví se předčasně do hrobu; přitom si nevydělají ani na nejnutnější živobytí,* zatím co dole hrčí ulicí nádherné kočáry vysoké buržoasie a třeba deset kroků od nich nějaký ničemný hejsek prohraje za jediný večer v kartách víc, než ony vydělají za celý rok.

To je tedy postavení anglického průmyslového proletariátu. Všude, kam se obrátíme, vidíme trvalou nebo dočasnou bídu, nemoci, vznikající z poměrů nebo z práce, demoralisaci, všude ničení, pozvolné, ale jisté podrývání tělesných i duševních sil člověka. Může se tento stav trvale udržet?

Tento stav se trvale udržet nemůže a také se neudrží. Dělníci, velká většina národa, tomu nechtějí. Podívejme se, co o tom říkají *oni*.

* Thomas Hood, nejnadanější ze všech dnešních anglických humoristů a jako všichni humoristé, pln lidského soucitu, ale bez průbojnosti, uveřejnil počátkem roku 1844, kdy bída šiček plnila všechny noviny, krásnou báseň: „*The Song of the Shirt*" („Píseň o košili"), jež vyloudila buržoasním dcerkám mnoho soucitných, ale neužitečných slz. Nemám dost místa, abych ji tu uvedl; byla původně vytištěna v časopise „Punch" a odtud putovala z jedněch novin do druhých. Ježto se tehdy o situaci šiček psalo ve všech novinách, jsou zvláštní citáty zbytečné.

DĚLNICKÁ HNUTÍ

Jistě mi dáte za pravdu, i když jsem to snad v podrobnostech tak často nedokázal, že se angličtí dělníci v tomto postavení nemohou cítit šťastni; že to není postavení, v němž člověk nebo celá třída lidí může lidsky myslit, cítit a žít. Dělníci se proto musí snažit, aby se z tohoto postavení, které z nich dělá zvířata, vymanili, aby dosáhli lepšího, lidštějšího postavení. A toho nemohou dosáhnout jinak než tím, že bojují proti zájmu buržoasie, který spočívá právě ve vykořisťování dělníků. Buržoasie však hájí své zájmy vší silou, jakou jí poskytuje majetek a státní moc v jejích službách. Jakmile se chce dělník ze svého nynějšího postavení dostat, stává se buržoa jeho zapřisáhlým nepřítelem.

Ale kromě toho dělník každou chvíli pozoruje, že s ním buržoasie jedná jako s věcí, jako se svým majetkem, a už proto vystupuje proti buržoasii nepřátelsky. Dokázal jsem už na stovce příkladů a mohl bych doložit na stu dalších, že za nynějších poměrů může dělník zachránit svou lidskou důstojnost jedině nenávistí a vzpourou proti buržoasii. A že *dovede* s nejprudší vášní protestovat proti tyranii bohatých, o to se stará jeho výchova či spíše nedostatek výchovy a množství horké irské krve, která koluje v žilách anglické dělnické třídy.

Anglický dělník už není Angličan v běžném smyslu, vypočítavý kšeftař jako jeho majetný soused, má bohatší city, jeho vrozený severský chlad je vyvážen vášněmi, které se mohou u něho nespoutaně vyvíjet a ovládat ho. Rozumové vzdělání, které tak přispívá k rozvoji sobeckých sklonů anglického měšťáka, které povýšilo sobectví na jeho hlavní vášeň a soustředilo všechnu sílu jeho citů do

jediného bodu – do hrabivosti – to dělníkovi chybí, zato jsou jeho vášně prudké a mocné jako u cizince. Rysy anglického národního charakteru u dělníků zmizely.

Jestliže dělník, jak jsme viděli, nemůže nikde jinde dokázat, že je člověkem, než v opozici proti postavení, v němž žije, tu je přirozené, že právě v této opozici se musí dělníci jevit nejsympatičtěji, nejušlechtileji a nejlidštěji. Uvidíme, že všechna síla, všechna aktivita dělníků se nese tímto směrem a že i všechny snahy získat určité všeobecné vzdělání s tím přímo souvisí. Budeme tu sice mluvit o jednotlivých násilných, ba surových činech, musíme však mít stále na mysli, že v Anglii existuje otevřená sociální válka, a je-li v zájmu buržoasie vést tuto válku pokrytecky, pod rouškou smíru, ba dokonce lidumilnosti, může dělníkovi prospět jen odhalení skutečných poměrů a rozbití tohoto pokrytectví, takže i nejnásilnější projevy nepřátelství dělníků proti buržoasii a jejím přisluhovačům jsou jen otevřenou, nezahalenou odpovědí na to, čeho se buržoasie dopouští na dělnictvu potají a zákeřně.

Vzpoura dělnictva proti buržoasii vzplála brzy po tom, co se začal rozvíjet průmysl, a prošla rozličnými fázemi. Nemohu se tu blíže zabývat tím, jaký historický význam měly tyto fáze pro vývoj anglického lidu; to si musím ponechat pro nějakou pozdější práci a musím se zatím omezit jen na fakta, pokud charakterisují postavení anglického proletariátu.

První, nejhrubší a nejneplodnější formou této vzpoury byl zločin. Dělník žil v bídě a nouzi a viděl, že se jiným lidem vede lépe než jemu. Nešlo mu na rozum, proč právě on, který přece pro společnost dělá víc než bohatý zahaleč, má takto trpět. Nouze mu ještě ke všemu pomohla překonat vštípenou úctu k majetku – a on kradl. Viděli jsme, jak s růstem průmyslu vzrůstala zločinnost, jak počet zatčení za rok je stále přímo úměrný spotřebovaným balíkům bavlny.

Ale dělníci brzy pochopili, že tohle jim není nic platné. Zločinci mohli svými krádežemi protestovat proti platnému společenskému řádu jen jednotlivě, jen jako individua; a tu se na každého zvlášť vrhla celá moc společnosti a rozdrtila ho svou ohromnou přesilou. Vedle toho byla krádež nejprimitivnější, nejneuvědomě-

lejší formou protestu, a už proto nikdy nebyla všeobecným výrazem veřejného mínění dělníků, i když ji snad potají schvalovali. Dělnická *třída* zahájila opozici proti buržoasii teprve tehdy, když se násilím vzepřela zavádění strojů, což se stalo hned na počátku průmyslového rozmachu. Takto byli postiženi hned první vynálezci jako Arkwright a jiní, jejichž stroje dělníci rozbíjeli; později došlo k mnoha dalším vzpourám proti strojům, které probíhaly skoro přesně tak jako nepokoje českých kartounářů v červnu 1844; továrny byly demolovány a stroje zničeny.

I tento způsob opozice byl ojedinělý, omezený na určitá místa, a směřoval jen proti jedné stránce současných poměrů. Dělníci sice dosáhli okamžitého cíle, ale na pachatele, opět bezbranné, dopadla veškerá tíha společenské moci, potrestala je podle své libovůle a stroje byly nakonec stejně zavedeny. Bylo třeba najít novou formu opozice.

K tomu dopomohl zákon, který vydal starý, nereformovaný, oligarchicko-toryovský parlament, zákon, který by později, když zákon o reformě parlamentu sankcionoval protiklad mezi buržoasií a proletariátem a povýšil buržoasii na vládnoucí třídu, dolní sněmovna nikdy nebyla schválila. Tento zákon prošel roku 1824 a zrušil všechny zákony, které až dosud dělníkům zakazovaly sdružovat se k obraně svých zájmů. Dělníkům se tak dostalo *práva svobodného sdružování*, které bylo dosud vyhrazeno jen šlechtě a buržoasii. Předtím už sice mezi dělníky stále existovaly tajné spolky, ty však nemohly nikdy dosáhnout velkých výsledků. Tak na příklad ve Skotsku došlo už roku 1812 k všeobecné stávce tkalců v Glasgowě, jak píše Symons („Řemesla a řemeslníci", str. 137 a další), kterou zorganisovalo takové tajné sdružení. Stávka se opakovala roku 1822, a tehdy vchrstl kdosi dvěma dělníkům, kteří odepřeli připojit se k sdružení a které proto členové sdružení považovali za zrádce své třídy, do tváře vitriol, takže přišli o zrak. Stejně tak i sdružení skotských horníků bylo už roku 1818 tak silné, že prosadilo všeobecnou stávku. Tato sdružení vyžadovala od svých členů přísahu věrnosti a mlčelivosti, měla seznamy členů, pokladny, účetnictví a místní odbočky. Ale všechno se musilo provádět tajně, takže to ochromovalo jejich rozvoj. Zato když roku 1824 dostali dělníci prá-

vo svobodného sdružování, rozšířily se tyto organisace velmi brzy po celé Anglii a jejich váha vzrostla. Takové spolky se tvořily ve všech pracovních odvětvích (trades-unions) s nijak neskrývaným záměrem chránit dělníka proti tyranii a bezohlednosti buržoasie. Jejich účelem bylo: stanovit pevné mzdy, vyjednávat se zaměstnavateli kolektivně, jakožto *moc*, řídit mzdu podle zisku zaměstnavatele, za vhodných okolností ji zvyšovat a udržovat ji v každém jednotlivém oboru na stejné úrovni; proto obyčejně vyjednávaly s kapitalisty o všeobecně dodržovanou mzdovou stupnici a prosazovaly, aby u továrníka, který se zdráhal tuto stupnici dodržovat, dělníci nepracovali. Dále se snažily omezit přijímání učňů a tím udržovat čilou poptávku po dělnících a zároveň i výši mezd; pokud možno čelit záludnému snižování mezd, k němuž docházelo zaváděním nových strojů a nástrojů atd.; a konečně pomáhat nezaměstnaným dělníkům peněžitými podporami. Podpory se vyplácejí buď přímo ze spolkové pokladny, nebo nezaměstnaný dostane lístek, potvrzující jeho totožnost, s tím putuje od místa k místu a soudruzi z jeho oboru ho podporují a informují, kde by nejsnáze dostal práci. Tomuto putování říkají dělníci the tramp a poutníkovi tramper. K dosažení všech těchto cílů jmenuje si organisace předsedu a tajemníka, kteří jsou placeni – nelze totiž předpokládat, že by nějaký továrník takové lidi zaměstnal – a také výbor, který vybírá týdenní příspěvky a dohlíží, aby se jich používalo k účelům sdružení. Kdykoli to bylo možné a výhodné, sdružovali se dělníci téhož oboru i z různých obvodů ve federální spolek a čas od času pořádali schůze delegátů. V jednotlivých případech se dály pokusy sdružit dělníky určitého pracovního oboru po celé Anglii v jeden velký svaz, a několikrát se dělníci pokusili – po prvé roku 1830 – vytvořit pro celou Velkou Britannii všeobecné dělnické sdružení, kde by si každý odbor zachoval svou vlastní organisaci. Tato sdružení se ostatně nikdy dlouho neudržela, ba zřídkakdy se byť jen na chvíli uskutečnila, neboť takové sdružení může vyvolat v život a učinit schopným akce jen mimořádně silné všeobecné rozjitření.

Prostředky, jimiž se takové svazy snaží dosáhnout svého cíle, jsou tyto: zdráhá-li se některý zaměstnavatel nebo více zaměstna-

vatelů vyplácet mzdu stanovenou sdružením, vypraví se k němu deputace nebo se mu pošle petice (jak je vidět, dovedou dělníci uznávat moc absolutního továrního pána v jeho malém státě); když to nepomůže, přikáže sdružení zastavit práci a všichni dělníci jdou domů. Taková stávka (turn-out nebo strike) je buď částečná, odpírá-li jen jeden nebo několik zaměstnavatelů upravit mzdu podle návrhů sdružení, nebo všeobecná, odepřou-li všichni. To jsou stále ještě zákonné prostředky svazu, zákonné ovšem jen tehdy, vyhlásí-li se stávka po předběžné výpovědi, což se vždycky nestává. Jenže tyto zákonné prostředky jsou málo účinné, pokud ještě existují dělníci, kteří nejsou členy sdružení nebo se z něho dají odlákat dočasnými výhodami, jež jim buržoa nabídne. Zejména při částečném zastavení práce může si továrník z těchto prašivých ovcí (nazývaných knobsticks*) snadno vybrat a tak zhatit úsilí organisovaného dělnictva. Členové svazu pak těmto „mrvům" obyčejně hrozí, nadávají, bijí je nebo jinak napadají, zkrátka snaží se všemožně je zastrašit. Následuje žaloba, a protože buržoasie, vyznavačka zákona, má dosud moc ve svých rukou, první nezákonný čin, první soudní žaloba proti členům svazu skoro po každé zlomí jeho sílu.

Dějiny těchto svazů jsou dlouhou řadou porážek dělnictva, přerušovanou několika málo vítězstvími. Rozumí se samo sebou, že všechny tyto snahy nemohou změnit ekonomický zákon, podle něhož se mzda řídí poměrem nabídky a poptávky na trhu práce. Proto jsou tyto svazy vůči všem *závažným* příčinám, jež působí na tento poměr, bezmocné; za hospodářské krise musí i sdružení stanovit nižší mzdy nebo se úplně rozpustit, a i když poptávka po práci silně vzroste, nemohou zvednout mzdy výš než na tu úroveň, která se sama vytvoří konkurencí kapitalistů. Zato může svaz působit na podřadnější, místně působící příčiny. Kdyby továrník nenarážel na soustředěnou, hromadnou oposici dělníků, snižoval by pozvolna mzdy stále víc, aby měl větší zisk; dokonce i konkurenční boj, který musí svádět s ostatními továrníky, by ho k tomu donutil a mzda by brzy klesla na minimum. Tuto *vzájemnou* konkurenci továrníků za *normálních poměrů* ovšem oposice dělníků zmiňuje. Každý

* — stávkokazi. *(Pozn. red.)*

továrník ví, že jakékoli snížení mezd nezdůvodněné okolnostmi, postihujícími zároveň i jeho konkurenty, by vyvolalo stávku (strike), ze které by měl určitě škodu, protože jeho kapitál by po dobu stávky ležel ladem a stroje by rezavěly. A ještě by bylo v takovém případě velmi nejisté, zda snížení mezd vůbec prosadí; zato je jisté, že jakmile by se mu to podařilo, konkurenti by následovali jeho příkladu, stlačili by ceny výrobků, a tím by ho zase připravili o to, co na snížení mezd vyzískal. Ovšem sdružení pak dost často prosazují rychlejší zvyšování mezd po krisi, než k jakému by došlo bez nich. V továrníkově zájmu je přece nezvyšovat mzdu, dokud ho k tomu nedonutí konkurence ostatních továrníků; kdežto nyní, jakmile se trh zlepší, dělníci se sami dožadují vyšších mezd, a protože za bránou už nečeká tolik dělníků, mohou za těchto okolností továrníka ke zvýšení mezd donutit stávkou. Ale jak jsem řekl, na závažnější příčiny, které působí na trh práce, nemohou mít svazy vliv. V takových případech dožene hlad dělníky postupně k tomu, že nastoupí do práce za jakýchkoli podmínek; jenže jakmile jich nastoupí třeba jen několik, je moc sdružení zlomena, protože těchto pár stávkokazů a zásoby zboží na trhu umožní buržoasii překonat nejhorší následky přerušení výroby. Fondy sdružení se brzy vyčerpají, protože podporu potřebuje příliš mnoho dělníků, hokynáři nakonec odpírají další úvěr, který poskytovali na vysoký úrok, a nouze donutí dělníky podrobit se znovu buržoasii. Protože se však továrníci musí ve vlastním zájmu vyvarovat veškerého zbytečného snižování mezd – jejich zájmem se to ovšem stalo jen díky oposici dělníků – kdežto dělníci pociťují každé snížení mzdy, i to, které vyplývá ze situace na trhu, jako zhoršení svého postavení, proti němuž se musí všemožně bránit, dopadne většina stávek v neprospěch dělnictva. Vyvstává otázka, proč tedy v takových případech, kde je bezvýslednost stávky na bíle dni, zastavují dělníci práci? Prostě proto, že *musí* protestovat proti snižování mezd, ba i proti nutnosti tohoto snižování, protože musí prohlásit, že oni jako lidé se nebudou přizpůsobovat poměrům, nýbrž že poměry se musí řídit podle *nich*, lidí; protože jejich mlčení by znamenalo smířit se s těmito poměry, uznat právo buržoasie v dobrých časech dělníky vykořisťovat a ve špatných je nechat na pospas

hladu. Dělníci musí proti tomu protestovat, pokud ještě neztratili poslední špetku lidského cítění, a že protestují *tak* a ne jinak, plyne z toho, že jsou Angličané, praktičtí lidé, kteří projevují protest *činem*. Nejsou jako němečtí theoretikové, kteří si jdou klidně lehnout, jakmile je jejich protest patřičně zaprotokolován a založen ad acta*, aby tam v pokoji odpočíval právě tak jako ti, kdo protestovali. Protest Angličanů projevený činem je naproti tomu účinný, drží ziskuchtivost buržoasie na uzdě a neustále rozdmychává oposici dělníků proti společenské a politické všemohoucnosti majetné třídy. Zároveň si při tom dělníci nutně uvědomují, že dělnické svazy a stávky samy nestačí zlomit moc buržoasie. Ovšem hlavní význam těchto sdružení a stávek, které organisují, je v tom, že je to první pokus dělníků *odstranit konkurenci*. Předpokládají poznání, že panství buržoasie je založeno jen na vzájemné konkurenci dělníků, t. j. na roztříštěnosti proletariátu, na sporech dělníků mezi sebou. A právě proto, že protest těchto organisací směřuje – i když jednostranně a omezeně – proti konkurenci, proti životnímu nervu současného sociálního řádu, právě proto jsou tomuto sociálnímu řádu tak nebezpečné. Dělník nemůže zasáhnout buržoasii a s ní celé současné společenské zřízení na zranitelnějším místě, než je právě toto. Jakmile bude překonána vzájemná konkurence mezi dělníky, jakmile se všichni dělníci rozhodnou nedat se už od buržoasie vykořisťovat, pak je konec nadvládě majetku. Vždyť mzda závisí na poměru mezi nabídkou a poptávkou, na náhodné situaci trhu práce jen proto, že si dělníci až dosud dali líbit, aby se s nimi zacházelo jako s věcí, která se kupuje a prodává. Rozhodnou-li se dělníci, že se už nedají kupovat a prodávat, vystoupí-li při určování toho, co to vlastně je hodnota práce, jako *lidé*, kteří kromě pracovní síly mají také vůli, pak je veta po celé dnešní národní ekonomii a po mzdových zákonech. Mzdové zákony by se ovšem za určitou dobu opět uplatnily, kdyby se dělníci spokojili s odstraněním vzájemné konkurence a nešli dál; ale dělníci musí jít dál, nechtějí-li se celého svého dosavadního hnutí vzdát, nechtějí-li tuto vzájemnou konkurenci dělníků zase obnovit – zkrátka nemohou couvnout. Nezbytnost je

* — mezi spisy. *(Pozn. red.)*

nutí odstranit nejen *část* konkurence, nýbrž konkurenci vůbec – a oni to také udělají. Dělníci už nyní každým dnem lépe chápou, co pro ně konkurence znamená, chápou lépe než buržoasie, že i vzájemná konkurence majetných postihuje dělníka tím, že vyvolává hospodářské krise, a že i ji je nutno odstranit. Brzy pochopí, *jak* na to.

Nemusím snad ani říkat, že tato sdružení značně přispěla k rozdmychávání nenávisti a rozhořčení dělníků proti majetné třídě. Z těchto sdružení také – s vědomím nebo bez vědomí vedoucích členů – vycházejí v dobách mimořádného rozjitření jednotlivé akce, které lze vysvětlit jen nenávistí, vystupňovanou až k zoufalství, divokou vášní, nezastavující se před ničím. Sem patří zmíněné případy polití vitriolem a řada dalších, z nichž některé chci uvést. Roku 1831 byl v době prudkých dělnických bouří zastřelen mladý Ashton, továrník v Hyde u Manchesteru, když šel jednou večer v polích, a pachatele se nikdy nepodařilo vypátrat. Není pochyby, že to byl akt msty dělníků. – Velmi časté jsou pokusy o založení požáru a o vyhození továrny do povětří. V pátek 29. září 1843 se neznámý pachatel pokusil vyhodit do povětří dílnu majitele továrny na pily Padgina v Howard-Street v *Sheffieldu*. Použil pevně ucpané železné roury naplněné prachem – škoda byla značná. Následujícího dne, 30. září, došlo k podobnému pokusu v Ibbetsonově továrně na nože a pilníky v *Shales Moor* u *Sheffieldu*. Pana Ibbetsona dělníci nenáviděli, protože se aktivně účastnil buržoasního politického hnutí, platil nízké mzdy, zaměstnával výhradně stávkokaze a zneužíval chudinského zákona ve svůj prospěch (v době krise z roku 1842 nutil dělníky přijímat nízké mzdy tím, že ty, kteří se zdráhali, udával chudinské správě, že mohou práci dostat, ale nechtějí, a nezasluhují si tedy podpory). Výbuch způsobil značnou škodu a všichni dělníci, kteří se na to přišli podívat, litovali jen, „že to nevybouchlo všecko". – Pokus o založení požáru v Ainsworthově a Cromptonově továrně v *Boltonu* v pátek 6. října 1843 nezpůsobil žádnou škodu – byl to ve velmi krátké době už třetí nebo čtvrtý pokus v téže továrně. – Na schůzi městské rady v *Sheffieldu* ve středu 10. ledna 1844 předložil policejní komisař výbušný stroj z litiny, zhotovený schválně k tomuto účelu, který byl naplněn čtyřmi librami prachu a opatřen ohořelým, ale uhaslým doutnákem; byl

nalezen v továrně pana Kitchena, Earl-Street v *Sheffieldu*. – V neděli 20. ledna 1844 došlo na pile pánů Bentleye a Whita v ***Bury*** v Lancashiru k výbuchu, který byl způsoben vhozenými balíky prachu a způsobil značné škody. – Ve čtvrtek 1. února 1844 byly zapáleny Soho Wheel Works v *Sheffieldu* a lehly popelem. – To je šest takových případů za čtyři měsíce a příčinou všech je jen rozhořčení dělníků proti zaměstnavatelům. Jaký to musí být sociální řád, ve kterém jsou takové věci vůbec *možné*, o tom není třeba mluvit. Tyto skutečnosti jsou postačujícím důkazem, že v Anglii i v obdobích hospodářsky příznivých, jako byl konec roku 1843, zuří sociální válka a vede se naprosto otevřeně – a přece se anglická buržoasie stále ještě nemůže vzpamatovat! Ale nejvýmluvněji hovoří případ *glasgowských thugů**, který byl projednáván od 3. do 11. ledna 1838 před porotou v Glasgowě. Ze soudního přelíčení vyšlo najevo, že sdružení bavlnářských přadláků, které tu existovalo od roku 1816, mělo podivnou organisaci a moc. Členové se přísahou zavazovali podrobit se usnesení většiny. Při každé stávce byl ustaven tajný výbor, který byl mase členů neznám, a neomezeně disponoval finančními prostředky. Tento výbor vypsal ceny na hlavy stávkokazů, nenáviděných továrníků a na zapálení továren. Tak byla vypálena továrna, kde pracovaly na místě přadláků ženy jako stávkokazi; jistá paní MacPhersonová, matka jedné z těchto dělnic, byla zavražděna, a oba vrahy vypravilo sdružení na svůj účet do Ameriky. – Již roku 1820 byl postřelen stávkokaz jménem MacQuarry, a pachatel za to dostal od sdružení 15 liber št. odměny. Později byl postřelen ještě jakýsi Graham; pachatel dostal 20 liber št., byl však dopaden a deportován na doživotí. Konečně v květnu roku 1837 vypukly v souvislosti se stávkou v továrnách v Oatbank a Mile-End nepokoje, při nichž bylo ztýráno asi tucet stávkokazů; v červenci téhož roku nepokoje ještě stále pokračovaly a jeden stávkokaz, jakýsi Smith, byl tak ztýrán, že zemřel. Nato byl výbor zatčen, začalo vyšetřování a předseda a hlavní členové byli uznáni vinnými pro účast na nezákonných sdruženích, pro týrání

* Thugové [thugs] se těmto dělníkům říkalo podle známého východoindického kmene, který se živí jedině tím, že úkladně zavraždí každého cizince, který jim padne do rukou.

stávkokazů a paličství v továrně Jamese a Francise Wooda a deportováni na 7 let. Co tomu říkají naši dobří Němci?*

Majetná třída a hlavně její část představovaná továrníky, která přichází do bezprostředního styku s dělnictvem, velmi ostře horlí proti těmto svazům a snaží se ustavičně dělníkům dokazovat, že jsou zbytečné, a to argumenty, které jsou sice s hlediska národní ekonomie docela správné, ale právě proto zčásti mylné a pro dělnický rozum naprosto nepřesvědčivé. Již sama horlivost buržoasie dokazuje, že není nezaujatá, vždyť i když necháme stranou přímé škody ze stávky, věc se má ve skutečnosti tak, že všechno, co plyne do kapsy továrníkovi, musí jít nutně z kapsy dělníka. A i kdyby dělníci tak dobře nevěděli, že svazy drží alespoň trochu na uzdě chuť jejich chlebodárců předhánět se ve snižování mezd, nevzdali by se jich už proto, že tím škodí továrníkům, svým nepřátelům. Ve válce je škoda jedné strany užitkem pro druhou, a protože dělníci jsou se svými továrníky na válečné noze, dělají totéž, co dělají vysocí potentáti, když si vzájemně vjedou do vlasů. Ze všech měšťáků je nejzavilejším nepřítelem všech dělnických organisací opět náš podařený dr. Ure. Soptí proti „tajným tribunálům" bavlnářských přadláků, nejmocnější skupiny dělníků, proti tribunálům, které se holedbají tím, že mohou zneškodnit každého vzpurného továrníka „a tak zničit muže, který jim po léta poskytoval obživu". Mluví o době, „kdy neklidné dolní končetiny udržují v područí vynalézavou hlavu a životodárné srdce průmyslu" – škoda, že se angličtí dělníci nedají tvou báchorkou obalamutit tak snadno jako římští plebejci, ty novodobý Menenie Agrippo![113] – A nakonec vypráví tuto krásnou příhodu: Přadláci hrubé příze na „mule" prý také jednou hanebně zneužili své síly. Místo aby v nich vysoká mzda vzbudila vděčnost

* „Jaká ‚divoká spravedlnost' (wild justice) musela plát v srdcích těchto mužů, když je dohnala k tomu, aby se sdružili v konklave, s chladnou rozvahou odsoudili k smrti svého druha dělníka jakožto zběha svého stavu a zrádce věci svého stavu a aby ho odevzdali tajnému katu, protože veřejný soudce a popravčí ho nechávali chodit na svobodě. Jako by náhle v této podivné podobě ožil před udivenými zraky lidí starý fémový soud a tajný tribunál z doby rytířů, soud nikoli v brnění, nýbrž v manšestrových kazajkách, scházející se nikoli ve vestfálských lesích, nýbrž v dlážděné ulici Gallowgate v Glasgowě! Jak rozšířené a *silné* musí být takové cítění v *masách*, když se v tak vyhrocené formě může projevit třeba jen u *několika málo* lidí." *Carlyle*, „Chartismus", str. 40.

k továrníkům a touhu po vzdělání (ovšem v neškodných vědách, nebo dokonce ve vědách pro buržoasii užitečných), vyvolala v nich v mnoha případech pýchu a poskytla jim peníze na podporu vzdorovitosti při stávkách, které pak docela svévolně sužovaly jednoho továrníka za druhým. Při jedné takové neblahé výtržnosti v Hyde, Dukinfieldu a okolních obcích obrátili se místní továrníci z obavy, aby je nevytlačili z trhu Francouzi, Belgičané a Američané, na strojírnu firmy Sharp, Roberts a spol. s prosbou, aby pan Sharp soustředil svou vynalézavost na konstrukci automatického spřádacího stroje a „zachránil tak výrobu před trpkou porobou a hrozící zkázou".

„Za několik měsíců byl hotov stroj, který jevil myslící schopnost, cit a takt zkušeného dělníka. Tak vyskočil *železný muž*, jak říkají stroji dělníci, *na příkaz Minervin z rukou moderního Promethea* — výtvor určený k tomu, aby znovu zavedl pořádek mezi dělnictvem a zajistil Angličanům nadvládu v průmyslu. Zpráva o tomto herkulovském divu šířila hrůzu v dělnických sdruženích *a tento vynález ještě dříve, než, abych tak řekl, opustil kolébku, zardousil hydru anarchie.*"

Dále Ure dokazuje, že vynález stroje, který tiskne ve čtyřech až pěti barvách současně, byl vlastně výsledkem nepokojů mezi tiskaři kartounu, že odboje šlichtařů osnov v mechanisovaných tkalcovnách vyvolaly v život zdokonalený stroj na šlichtování osnov, a jiné podobné případy.* Týž Ure krátce předtím na desítkách stránek v potu tváře dokazuje, že mechanisace je pro dělníky výhodná! – Ure není ostatně sám; v tovární zprávě si pan továrník Ashworth a mnozí jiní nedávají ujít jedinou příležitost, aby neulevili svému vzteku na dělnická sdružení. Tito moudří měšťáci si počínají stejně jako jisté vlády a svádějí všechna hnutí, jimž nerozumějí, na vliv zlomyslných agitátorů, štváčů, demagogů, křiklounů a nezralé mládeže; tvrdí, že placení agenti těchto sdružení mají na agitaci zájem, protože z ní žijí – jako by právě buržoasie neměla vinu na tom, že je třeba tyto lidi platit, když je odmítá zaměstnávat!

Ohromný počet těchto stávek nejlépe dokazuje, jak mocně už zuří v Anglii sociální válka. Nemine týdne, ba skoro ani dne, aby tu nebo tam nevypukla stávka – hned pro snížení mezd, hned pro

* *Ure*, „Filosofie továren", str. 366 a další.

odepření je zvýšit, tu proto, že továrník přijímá do práce stávkokazy, tam proto, že odmítá odstranit nešvary nebo špatná zařízení, jinde pro zavedení nových strojů, nebo ze sta jiných příčin. Tyto stávky jsou ovšem teprve šarvátkami předsunutých hlídek, jen občas přecházejí ve vážnější boje; nerozhodnou nic, ale jsou nejlepším důkazem, že se blíží rozhodná bitva mezi proletariátem a buržoasií. Stávky jsou válečnou školou dělníků, v níž se připravují na velký boj, který je už nevyhnutelný; jsou slavnostním prohlášením jednotlivých pracovních odvětví, že se připojují k velkému dělnickému hnutí. A projdeme-li jeden ročník časopisu „Northern Star", jediných novin, které přinášejí zprávy o všech proletářských akcích, shledáme, že se všichni dělníci z měst i venkovských průmyslových obvodů sdružili a čas od času protestovali proti vládě buržoasie všeobecným zastavením práce. A jako válečná škola mají skvělý účinek. V nich se rozvíjí svérázná anglická statečnost. Na kontinentě se tvrdí, že Angličané, a zejména dělníci, jsou zbabělí, že prý se nezmohli ani na jedinou revoluci, protože se každou chvíli nebouří jako Francouzi, protože zdánlivě tak klidně snášejí buržoasní režim. To je naprosto nesprávné. Angličtí dělníci si v odvaze nezadají s žádným národem, jsou stejně nepokojní jako Francouzi, jenže bojují jinak. Francouzi, kteří svou povahou jsou veskrze političtí, bojují i proti sociálnímu zlu politicky; Angličané, kteří se domnívají, že politika existuje jen pro zištné zájmy měšťácké společnosti, nebojují proti vládě, nýbrž přímo proti buržoasii, a takový boj lze prozatím účinně vést jen pokojnou cestou. Stagnace průmyslu a bída, kterou s sebou přinesla, vyvolaly roku 1834 v Lyoně povstání pro republiku, v Manchesteru roku 1842 všeobecnou stávku za lidovou chartu a vyšší mzdy. Že však ke stávce je také zapotřebí odvahy, a to značné, ba často mnohem větší odvahy, smělejšího, pevnějšího odhodlání než ke vzpouře, rozumí se samo sebou. Není opravdu maličkost pro dělníka, který zná bídu ze zkušenosti, když jí má jít se ženou a dětmi vědomě vstříc, když má dlouhé měsíce snášet hlad a nouzi a zůstat přitom pevný a neochvějný. Co je smrt a galeje, jež hrozí francouzskému revolucionáři, proti tomu, co na sebe bere anglický dělník, nechce-li se podrobit jhu majetné třídy, proti pomalé smrti hladem, proti každo-

dennímu pohledu na hladovějící rodinu, proti jistotě, že ho nemine pomsta buržoasie? Uvidíme později příklad takové tvrdošíjné, nezlomné odvahy anglického dělníka, který ustoupí násilí teprve tehdy, až je všechen odpor bezúčelný a nesmyslný. A právě v tomto klidném odhodlání, v této vytrvalé rozhodnosti, jež musí denně podstupovat sta a sta zkoušek, právě v tom se projevuje nejúctyhodnější rys povahy anglického dělníka. Lidé, kteří dovedou tolik snášet, aby přiměli k povolnosti jednoho měšťáka, budou umět zlomit i moc celé buržoasie. Ale i jinak dokázal anglický dělník nejednou svou odvahu. Že stávka z roku 1842 neměla dalekosáhlejší důsledky, bylo způsobeno jednak tím, že do ní buržoasie dělníky vehnala, jednak tím, že jim samým nebyl účel stávky dost jasný a že nebyli jednotni. Ale jinak, když šlo o určité *sociální* cíle, prokázali dělníci svou odvahu velmi často. Necháme-li stranou waleské povstání z roku 1839, došlo v Manchesteru, právě když jsem tam byl (v květnu 1843), k opravdovému boji. Cihelna firmy Pauling a Henfrey totiž zvětšila rozměry cihel, aniž zvýšila mzdy, ale větší cihly samozřejmě prodávala za vyšší ceny. Dělníci, jimž vedení podniku odepřelo zvýšit mzdy, zastavili práci a sdružení cihlářů vyhlásilo bojkot firmy. Cihelně se však s velkou námahou podařilo sehnat dělníky z okolí a mezi stávkokazy. Sdružení se nejprve pokusilo je zastrašit. Firma najala k ochraně cihelny dvanáct mužů, vesměs bývalých vojáků a policistů, a ozbrojila je ručnicemi. Protože zastrašování nebylo teď už nic platné, oddíl cihlářů – v řádném vojenském útvaru, s předvojem ozbrojeným puškami – přepadl jednou večer v deset hodin cihelnu, vzdálenou necelých čtyři sta kroků od kasáren pěchoty.* Dělníci vnikli dovnitř, a jakmile zpozorovali stráže, začali na ně střílet, rozdupali rozložené mokré cihly, rozmetali narovnané stohy už vyschlých cihel, zdemolovali všechno, co jim přišlo do cesty, a vtrhli do jedné z budov, kde rozbili nábytek a ztýrali ženu dozorce, který tam bydlil. Stráže mezitím zaujaly postavení za živým plotem, odkud mohly bezpečně a nerušeně střílet; vetřelci stáli před zapálenou cihlářskou pecí, která je jasně osvětlovala, takže každá nepřátelská střela zasáhla cíl, kdežto oni sami

* Na rohu Cross-Lane a Regent-Road — viz plán Manchesteru.

střílели nazdařbůh. Přestřelka přesto trvala víc než půl hodiny, dokud dělníci nevystříleli všechno střelivo a nedosáhli svého cíle – zničit všechno, co se v cihelně zničit dalo. Potom přišlo vojsko a cihláři ustoupili do Eccles (tři míle od Manchesteru). Nedaleko Eccles nastoupili k rozkazu, při kterém byl každý vyvolán svým číslem v sekci, a pak se rozptýlili, ovšem, jen aby tím spíše padli do rukou policie, která je obklíčila se všech stran. Raněných bylo jistě velmi mnoho, ale počet se nepodařilo zjistit, protože někteří unikli. Jeden dělník dostal tři zásahy, do stehna, do lýtka a do ramene, a s tímto zraněním se vlekl čtyři míle cesty. – Tito lidé tedy dokázali, že i oni mají revoluční odvahu a že se nezaleknou deště kulek; když ovšem hrstka dragounů a policistů na uzavřeném náměstí s obsazenými příchody drží v šachu neozbrojené masy, které samy nevědí, co chtějí, jak se to stalo roku 1842, pak to naprosto nedokazuje nedostatek odvahy; vždyť tyto masy by stejně nic nepodnikly, i kdyby tam nebyli strážci veřejné, t. j. buržoasní moci. Kde lid měl určitý cíl, tam projevil dost odvahy, na př. za útoku na Birleyovu továrnu, na jejíž ochranu muselo být později povoláno dělostřelectvo.

Při této příležitosti několik slov o tom, jaká je v Anglii úcta k zákonu. Pro buržou je zákon pochopitelně svatý, protože je to jeho vlastní výtvor, je vydán s jeho souhlasem, k jeho ochraně a pro jeho výhody. Ví, že i kdyby mu jednotlivý zákon škodil, zákonodárství jako celek chrání jeho zájmy, a hlavně ví, že posvátnost zákona, nedotknutelnost řádu, ustanoveného aktivním projevem vůle jedné části a pasivním druhé části společnosti, je nejpevnější oporou jeho sociálního postavení. Anglický buržoa nachází ve svém zákoně, stejně jako ve svém bohu, konec konců jen sám sebe, proto je mu zákon svatý, proto má pro měšťáka policistův obušek, který je v podstatě jeho vlastním obuškem, tak podivuhodně uklidňující moc. Ale pro dělníka vůbec ne. Dělník ví příliš dobře, příliš často zakusil na vlastní kůži, že pro něho je zákon knutou, kterou naň upletl měšťák, a tak nemusí-li, zákona se nedovolává. Je směšné tvrdit, že dělník má před policií strach; vždyť v Manchesteru je policie každý týden bita a minulého roku došlo dokonce k pokusu o útok na strážnici, zajištěnou železnými vraty a těžkými okenicemi.

Síla policie za stávky z roku 1842 byla, jak už řečeno, jen v bezradnosti dělníků samých.

Protože tedy dělníci nemají před zákonem úctu a podřizují se mu, jen není-li v jejich silách jej změnit, je naprosto přirozené, že přicházejí alespoň s návrhy na změnu zákona, že chtějí nahradit buržoasní zákon zákonem proletářským. Takovým návrhem zákona proletariátu je *lidová charta* (people's charter), která je svou formou ryze politická a žádá reorganisaci dolní sněmovny na demokratické základně. *Chartismus* je kompaktní forma oposice proti buržoasii. Ve svazech a stávkách zůstávala oposice vždy isolována, bojovali jen jednotliví dělníci nebo dělnické sekce proti jednotlivým měšťákům; nabýval-li občas boj všeobecného rázu, stávalo se to mimoděk, bez záměru dělníků, a kdykoli to bylo záměrné, stál za tímto záměrem chartismus. Kdežto v chartismu povstává proti buržoasii celá dělnická třída a útočí hlavně na její politickou moc, na onu hradbu zákonů, jíž se buržoasie obklopila. Chartismus vznikl z *demokratické* strany, která se vyvinula, *zároveň s proletariátem a v něm*, v osmdesátých letech minulého století, zesílila za francouzské revoluce a po uzavření míru vystoupila jako „*radikální*" strana. Hlavní sídlo měla tehdy v Birminghamu a Manchesteru a předtím v Londýně. Ve spojenectví s liberální buržoasií vynutila na oligarchii starého parlamentu zákon o reformě parlamentu a od té doby se konsolidovala jako dělnická strana, stále ostřeji vyhraněná proti buržoasii. Roku 1838 vypracoval výbor londýnského Dělnického sdružení (Working Men's Association), s Williamem Lovettem v čele, lidovou chartu s těmito „šesti body": 1) všeobecné hlasovací právo pro každého plnoletého muže, který má zdravý rozum a není usvědčen ze zločinu; 2) každoročně nově volený parlament; 3) platy pro členy parlamentu, aby mohli volbu přijmout i nemajetní; 4) tajné volby hlasovacími lístky, aby buržoasie nemohla podplácet a zastrašovat; 5) stejné volební obvody, aby bylo zabezpečeno spravedlivé zastoupení; 6) odstranění – ostatně ilusorního – ustanovení, že mohou být zvoleni jen ti, kteří mají pozemkový majetek v hodnotě 300 liber št., tak aby každý volič byl také volitelný. – Těchto šest bodů, třebaže se vesměs týkají jen ustavení dolní sněmovny a vypadají na první pohled úplně nevinně, je s to smést

celou anglickou ústavu včetně královny i sněmovny lordů. Tak zvané monarchické a aristokratické prvky ústavy se mohly dodnes udržet jen proto, že buržoasie má zájem na tom, aby *naoko* zůstaly zachovány; a jinak než naoko stejně neexistují. Ale teprve až se bude dolní sněmovna opírat o celé veřejné mínění, až bude vyjadřovat nejen vůli buržoasie, nýbrž celého národa, pak na sebe strhne všechnu moc tak úplně, že zmizí poslední svatozář kolem hlavy monarchy i aristokracie. Anglický dělník nemá úctu ani k lordům, ani ke královně, zatím co buržoasie se sice na jejich mínění mnoho neptá, ale jejich osoby zbožňuje. Anglický chartista je politicky republikán, třebaže toto slovo téměř nikdy nevysloví; sympatisuje s republikánskými stranami všech zemí, i když sám se raději nazývá demokratem. Ale je víc než pouhý republikán, jeho demokracie není jen politická.

Chartismus byl ovšem od samého vzniku v roce 1835 hlavně hnutím dělnickým, ale tehdy ještě nebyla mezi ním a radikální maloburžoasií ostrá hranice. Dělnický radikalismus šel ruku v ruce s buržoasním radikalismem. Charta byla heslem obou, každý rok pořádali společné „národní konventy" a tvořili, jak se zdálo, jednu stranu. Maloburžoasie, právě tehdy zklamaná výsledky zákona o reformě parlamentu a špatnými obchody v letech 1837–1839, byla ve velmi bojovné a krvelačné náladě, proto jí bouřlivá agitace chartistů přišla velmi vhod. Jak bouřlivá byla tato agitace, o tom nemají v Německu ani potuchy. Lid byl vyzýván, aby se ozbrojil, často přímo k tomu, aby se vzbouřil; vyráběly se píky jako kdysi za francouzské revoluce, a roku 1838 se účastnil hnutí mimo jiné jakýsi Stephens, metodistický kněz, který na shromáždění lidu v Manchesteru prohlásil:

„Co byste se báli vládní moci, vojáků, bodáků a děl, které mají vaši utlačovatelé. Vy máte prostředek mocnější než to všechno dohromady, máte zbraň, proti které bodáky a děla nic nezmohou; a touto zbraní může vládnout desetiletá dítě. Stačí vzít několik sirek a otep slámy namočenou ve smole, a chci vidět, co pořídí vláda se svými statisíci vojáků proti této zbrani, bude-li se jí odvážně užívat."*

Současně se však už tehdy projevoval zvláštní *sociální* ráz děl-

* Viděli jsme, jak si dělníci vzali tato slova k srdci.

nického chartismu. Týž Stephens na jednom dvěstětisícovém táboru lidu na Kersall-Moor, zmíněné už manchesterské Svaté hoře, řekl:

„Chartismus, milí přátelé, není politická otázka, při níž jde o to, abyste dostali hlasovací právo atd., je to *otázka nože a vidličky;* charta — to znamená dobré bydlení, dobré jídlo a pití, dobré mzdy a krátkou pracovní dobu."

A tak bylo už tehdy co nejtěsněji spjato s chartismem i hnutí proti novému chudinskému zákonu a za desetihodinovou pracovní dobu. Na všech tehdejších schůzích vystupoval *tory* Oastler, a kromě národní petice za lidovou chartu, přijaté v Birminghamu, vyrojily se stovky petic, žádajících zlepšení sociálního postavení dělnictva; roku 1839 pokračovala agitace dál stále stejně čile, a když začala koncem roku poněkud ochabovat, pospíšili si Bussey, Taylor a Frost, aby vyvolali vzpouru současně v severní Anglii, v Yorkshiru a Walesu. Frost musel začít předčasně, protože plán byl vyzrazen, a tak se jeho akce nezdařila. Na severu se o tom dověděli ještě včas, takže mohli ustoupit; o dva měsíce později, v lednu 1840, vypuklo v Yorkshiru několik tak zvaných policejních vzpour (spy-outbreaks)[114], na př. v Sheffieldu a Bradfordu, a potom rozjitření pomalu ochabovalo. Mezitím se buržoasie vrhla na praktičtější a pro ni výhodnější projekty, zejména na obilní zákony. V Manchesteru vzniklo sdružení proti obilním zákonům, což mělo za následek uvolnění svazku mezi radikální buržoasií a proletariátem. Dělníci brzy poznali, že *jim* by zrušení obilních zákonů pramálo prospělo, kdežto pro buržoasii by bylo velmi výhodné, a proto se nedali pro tento projekt získat. Potom vypukla krise z roku 1842. Agitovalo se znovu, stejně živě jako roku 1839. Tentokrát se však agitace zúčastnila i bohatá průmyslová buržoasie, která byla právě touto krisí velmi těžce postižena. V Lize proti obilním zákonům – tak se nyní nazývalo sdružení, založené manchesterskými továrníky – se začaly projevovat velmi radikální, bojovné tedence. Noviny a agitátoři Ligy vedli nezahaleně revoluční řeči, což bylo zčásti způsobeno i tím, že od roku 1841 byla u vesla konservativní strana. Jako dříve chartisté, vyzývala nyní Liga zcela otevřeně ke vzpouře a dělníci, kteří krisí nejvíce trpěli, také nebyli nečinní, jak dokazuje národní petice z tohoto roku s $3^1/_2$ milionu podpisů. Zkrátka, jestliže se předtím obě radikální strany vzájemně poněkud odcizily, uzavřely nyní

znovu spojenectví. Na schůzi liberálů a chartistů v Manchesteru 15. února 1842 byla vypracována petice, která žádala jak odstranění obilních zákonů, tak i zavedení Charty, a příštího dne obě strany petici schválily. Jaro a léto proběhlo ve znamení bouřlivé agitace a vzrůstající bídy. Buržoasie byla odhodlána využít krise, bídy a všeobecného pobouření, a tak prosadit zrušení obilních zákonů. Protože tentokrát byli u vesla toryové, dokonce se napolo vzdala své vychvalované zákonnosti; chtěla revoluci, ale dělat ji měli dělníci. Ti měli za ni tahat kaštany z ohně a pálit si kvůli ní prsty. S mnoha stran se začalo znovu propagovat heslo, které už dříve (1839) razili chartisté, heslo *„svatého měsíce"*, všeobecného zastavení práce; tentokrát však nechtěli zastavit práci dělníci, nýbrž továrníci, kteří chtěli zavřít továrny, poslat dělníky na venkov, na statky aristokratů, a tím donutit toryovský parlament a vládu, aby zrušily obilní cla. To by ovšem bylo nutně vedlo k povstání, jenže buržoasie stála pěkně v pozadí a mohla čekat, jak to dopadne, aniž by se sama kompromitovala, kdyby šlo do tuhého. Koncem července se začaly obchody trochu lepšit; bylo už na čase, a aby nepropásly příležitost, snížily tři firmy v Stalybridge najednou *při stoupající konjunktuře* mzdy (srov. zprávy obchodní komory v Manchesteru a Leedsu z konce července a začátku srpna) – zda na vlastní pěst, nebo po dohodě s ostatními továrníky a hlavně Ligou, o tom nechci rozhodovat. Dvě z těchto firem však zase ustoupily; třetí, William Bailey a bratří, vytrvala a na stížnosti dělníků prohlásila, když jim to není vhod, že by snad udělali lépe, kdyby si šli na nějaký čas hrát. Dělníci přivítali tento posměšný výrok hlasitými výkřiky, pak táhli městem a vyzývali všechny dělníky, aby zanechali práce. V několika hodinách se zastavily všechny továrny a dělníci táhli v průvodu na Mottram-Moor, kde uspořádali tábor lidu. To bylo 5. srpna. 8. srpna táhli do Ashtonu a Hydu v počtu pěti tisíc mužů, zastavili práci ve všech továrnách i dolech a konali schůze, ale nemluvili na nich o zrušení obilního zákona, jak buržoasie doufala, nýbrž o „poctivé denní mzdě za poctivou denní práci" (a fair day's wages for a fair day's work). 9. srpna táhli do Manchesteru a zastavili práci ve všech továrnách; *úřady*, jež byly vesměs liberální, jim v tom *nezabránily*; 11. srpna byli ve Stockportu, kde narazili na odpor, ale

teprve když vzali útokem chudobinec, tuto chloubu buržoasie; téhož dne vypukla všeobecná stávka a nepokoje v Boltonu a ani tam úřady nezakročily. Brzy se povstání rozšířilo na všechny průmyslové okresy a všechna práce byla zastavena vyjma žňové práce a přípravu potravin. Ale i vzbouření dělníci zůstávali klidní. Byli do tohoto povstání zataženi proti své vůli; továrníci – až na jediného, *torye* Birleye v Manchesteru – *zcela proti svému zvyku* zastavení práce nebránili. Přitom dělníci neměli určitý cíl, když celá věc začala. Všichni se sice shodovali v tom, že se nechtějí dát postřílet pro blaho fabrikantů usilujících o zrušení obilních zákonů, ale jinak jedni chtěli prosazovat lidovou chartu, druzí to považovali za předčasné a chtěli si pouze vynutit mzdy z roku 1840. Na tom celá vzpoura ztroskotala. Kdyby to od počátku byla bývala cílevědomá dělnická vzpoura s jasným záměrem, byla by určitě prorazila. Ale masy, které byly vyhnány na ulici svými zaměstnavateli proti své vůli a vůbec neměly určitý cíl, nemohly nic dělat. Ovšem buržoasie, která nehnula ani prstem, aby osvědčila činem spojenectví z 15. února, velmi brzy poznala, že dělníci nejsou ochotni stát se jejími nástroji a že by se jí nedůslednost, s kterou opustila své „zákonné" stanovisko, mohla nebezpečně vymstít. Vrátila se proto zase ke své staré zákonnosti a postavila se na stranu vlády proti dělníkům, které sama nejprve podněcovala a pak přiměla ke vzpouře. Vstoupila spolu se svými věrnými přisluhovači do řad zvláštní pořádkové služby – také němečtí obchodníci v Manchesteru se připojili a zcela zbytečně parádovali s tlustými holemi a s doutníkem v ústech městem – dala v Prestonu střílet do lidu, a tak se bezděčné lidové povstání najednou octlo tváří v tvář nejen vládní vojenské moci, nýbrž celé majetné třídě. Dělníci, kteří beztak neměli žádný cíl, se pozvolna rozešli a vzpoura skončila bez zlých následků. Ale ještě když bylo po všem, páchala buržoasie jednu hanebnost za druhou, snažila se očistit tím, že se rozhořčovala nad násilnostmi lidu, což se prašpatně hodilo k jejím jarním revolučním řečem, vinu za povstání svalovala na chartistické „buřiče" atd., ačkoli se mnohem více než oni přičinila o jeho vyvolání, a s bezpříkladnou nestoudností zaujala znovu své staré stanovisko, že zákon je posvátný. Chartisté, kteří k povstání téměř ničím nepřispěli, kteří dělali jen totéž, co

zamýšlela buržoasie, totiž využili příležitosti – byli postaveni před soud a odsouzeni, kdežto buržoasie z toho vyvázla beze škod, a ještě k tomu v době, kdy se nepracovalo, se ziskem vyprodala zásoby.

Výsledkem povstání byl rozhodný rozchod proletariátu s buržoasií. Chartisté se dosud celkem netajili tím, že budou svou chartu prosazovat všemi prostředky, třeba i revolucí; buržoasie, která teď najednou pochopila, jak nebezpečný by byl pro její postavení každý násilný převrat, nechtěla už o „fysické síle" ani slyšet a chtěla své cíle uskutečňovat jen „morální silou" – jako by to bylo něco jiného než přímé nebo nepřímé vyhrožování „fysickou silou". To byl jeden ze sporných bodů, který však byl později v podstatě odstraněn tvrzením chartistů – kteří jsou přece stejně hodnověrní jako liberální buržoasie – že se ani oni nebudou dovolávat fysické síly. Avšak druhý, hlavní sporný bod, který přispěl k tomu, že se chartismus vyhranil ve své ryzí podobě, byla otázka obilních zákonů. Na odstranění těchto zákonů měla zájem radikální buržoasie, nikoli proletariát. Dosavadní chartistická strana se tak rozštěpila ve dvě strany, které sice hlásají zcela shodné politické zásady, ale jsou přitom naprosto odlišné a neslučitelné. Na birminghamském národním konventu v lednu 1843 navrhl *Sturge*, představitel radikální buržoasie, aby byl ze stanov chartistického sdružení vyškrtnut *název* charta, protože od povstání je prý tento název spjat se vzpomínkami na revoluční násilí – toto sepětí sice trvalo už léta, ale předtím to panu Sturgovi zřejmě nevadilo. Dělníci nechtěli název obětovat, a když byl pan Sturge přehlasován, opustil tento kvaker, který se najednou stal loyálním, se svou menšinou sál a ustavil z radikální buržoasie „Complete Suffrage Association" [Sdružení pro úplné hlasovací právo]. Tak protivné byly najednou tyto vzpomínky buržoasii, ještě do nedávna jakobínské, že i výraz „všeobecné hlasovací právo" (universal suffrage) změnila ve směšné: úplné hlasovací právo (complete suffrage)! Dělníci se jí vysmáli a šli klidně dál svou cestou.

Od té chvíle se chartismus stal výhradně věcí dělnickou, oproštěnou od všech buržoasních živlů. Časopisy „kompletního" hlasovacího práva – „Weekly Dispatch", „Weekly Chronicle", „Examiner" atd. – si postupně osvojily bezbarvou manýru ostatních li-

berálních listů, obhajovaly svobodu obchodu, napadaly zákon o desetihodinové pracovní době a všechny ryze dělnické akce a projevovaly celkem málo radikalismu. Ve všech srážkách se radikální buržoasie připojovala k liberálům proti chartistům a vůbec si za svůj hlavní úkol vytkla otázku obilních zákonů, která je pro Angličana otázkou svobodné konkurence. Tak se radikální buržoasie dostala do područí liberální buržoasie a hraje dnes velmi žalostnou úlohu.

Zato chartističtí dělníci se s tím větší horlivostí vrhli do všech zápasů proletariátu proti buržoasii. Svobodná konkurence způsobila dělníkům tolik zla, že ji měli proč nenávidět; její zastánci, měšťáci, jsou jejich zapřisáhlými nepřáteli. Dělník může od úplné svobody konkurence očekávat jen škodu. Jeho dosavadní požadavky, zákon o desetihodinové pracovní době, ochrana dělníků před kapitalisty, dobrá mzda, zajištěné místo, zrušení nového chudinského zákona – to všechno patří k chartismu stejně neodmyslitelně jako „šest bodů" a míří přímo proti svobodné konkurenci a svobodě obchodu. Není tedy divu – i když to celé anglické buržoasii nejde na rozum – že dělníci nechtějí ani slyšet o svobodné konkurenci, svobodném obchodu a zrušení obilních zákonů; na zrušení obilních zákonů jim při nejmenším vůbec nezáleží, kdežto na stoupence toho opatření mají pořádně svrchu. Právě v tomto bodě se proletariát rozchází s buržoasií, chartismus s radikalismem, a to buržoasní rozum nemůže pochopit, protože nemůže pochopit proletariát.

Ale v tom právě spočívá rozdíl mezi chartistickou demokracií a veškerou dosavadní politickou buržoasní demokracií. *Chartismus má ve své podstatě sociální ráz.* „Šest bodů", které jsou pro radikálního měšťáka vrcholem všeho a nanejvýš mají ještě vést k nějakým reformám ústavy, jsou pro proletáře jen prostředkem. „Politická moc – náš prostředek, sociální blaho – náš cíl", to je nyní jasně formulované heslo chartistů. „Otázka nože a vidličky" kazatele Stephense byla roku 1838 pravdou jen pro část chartistů; roku 1845 je pravdou pro všechny. Mezi chartisty už není nikdo, kdo by byl pouhým politikem. Jejich socialismus je sice ještě v začátcích, jejich hlavním prostředkem proti bídě je dosud rozdělení půdy na malé dílce (allotment-system), které už bylo překonáno rozvojem

průmyslu (viz Úvod), a většina jejich praktických návrhů (ochrana dělníka atd.) má zdánlivě reakční ráz; ale na jedné straně už sama tato opatření obsahují v sobě nutnost, že se dělníci buď budou muset znovu podrobit moci konkurence a vrátit se do starých poměrů – anebo vybojovat zrušení konkurence vůbec; na druhé straně už dnešním neurčitým postavením chartismu, jeho odtržením od čistě politické strany je dáno, že se musí dále rozvíjet právě ony *odlišující znaky* chartismu, které spočívají v jeho sociální podstatě. Chartismus se nutně sblíží se socialismem, obzvláště až příští krise, která se musí dostavit po nynější konjunktuře průmyslu a obchodu nejpozději roku 1847*, ale pravděpodobně už napřesrok, a která bude daleko prudší a ostřejší než všechny dřívější, až tato krise donutí dělníky, aby hledali východisko z bídy nikoli v politické, ale v sociální sféře. Dělníci si svou chartu vybojují, to je samozřejmé, ale do té doby si ještě mnoho ujasní z toho, co si budou moci vybojovat na základě charty a o čem dnes ještě vědí málo.

Zároveň se rozvíjí také socialistická agitace. Anglický *socialismus* tu přichází v úvahu jen potud, pokud má vliv na dělnickou třídu. Angličtí socialisté žádají postupné zavedení majetkového společenství v jakýchsi „koloniích" ve vlastní zemi s 2000–3000 příslušníky, kteří by se zaměstnávali průmyslem i zemědělstvím a požívali by stejných práv a stejné výchovy – angličtí socialisté žádají usnadnění rozvodu, ustavení rozumné vlády s úplnou svobodou mínění a zrušení trestů, které mají být nahrazeny rozumným působením na zločince. To jsou jejich *praktické* návrhy – theoretické zásady nás tu nezajímají. – Otcem anglického socialismu byl továrník *Owen*, proto také anglický socialismus, třebaže se v podstatě povznáší nad protiklad mezi buržoasií a proletariátem, je svou formou vůči buržoasii velmi shovívavý a vůči proletariátu v lecčem nespravedlivý. Socialisté jsou naprosto krotcí a smířliví, uznávají současné poměry, byť sebehorší, v tom smyslu, že zavrhují každou jinou cestu než získávat veřejné mínění na svou stranu, zároveň jsou však tak abstraktní, že budou-li své zásady dál hlásat v nynější formě, veřejné mínění nikdy nezískají. Přitom stále naříkají na demoralisaci

* (1892) Dostavila se přesně. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

nižších tříd, nechtějí vidět, že v tomto rozkladu společenského řádu je určitý prvek pokroku, a neberou v úvahu, že demoralisace majetných tříd způsobená sobectvím soukromých zájmů a pokrytectvím je mnohem horší. Neuznávají historický vývoj, a proto chtějí národ přenést hned do komunistických poměrů, a to rovnou, ne tak, že by vedli dál politický boj, dokud politika samu sebe nepřekoná a nezruší.* Chápou sice, proč je dělník rozhořčen na buržou, považují však toto rozhořčení za neplodné, ačkoli nic nežene dělníky tolik vpřed jako právě ono, a hlásají lidumilnost a všeobecnou vzájemnou lásku, která je pro anglickou přítomnost mnohem neplodnější. Uznávají jen psychologický vývoj, vývoj abstraktního člověka, který nemá vůbec žádnou souvislost s minulostí, zatím co přece celý svět a s ním i jednotlivý člověk z této minulosti vyrůstá. Jsou proto příliš učení, příliš metafysičtí, a proto mnoho nepořídí. Rekrutují se částečně z dělnické třídy, z níž však získali jen velmi malou část, ovšem ty nejvzdělanější a charakterově nejpevnější. Ve své nynější podobě se socialismus nebude moci nikdy stát všeobecnou vymožeností dělnické třídy; bude teprve muset sestoupit se svých výšin a vrátit se na chvíli na chartistické stanovisko. Ale socialismus prošlý chartismem a očištěný od buržoasních prvků, socialismus ryze proletářský, jak se už dnes tvoří u mnoha socialistů a u mnoha chartistických vůdců, kteří jsou skoro vesměs socialisty**, tento socialismus ovšem sehraje, a to velmi brzy, důležitou úlohu v historickém vývoji anglického lidu. Anglický socialismus, který má daleko širší základnu než francouzský komunismus, ale ve svém vývoji*** se za ním zpožďuje, bude se musit na chvíli vrátit k francouzskému stanovisku, aby je později překonal. Do té doby ovšem také Francouzi pokročí dále. Socialismus je zároveň nejjasnějším výrazem nenáboženskosti, velmi rozšířené mezi dělníky, a to tak jasným výrazem, že to dělníky, kteří jsou *neuvědoměle*, jen prakticky bez-

* V originále: „sich selbst auflöst". V anglických vydáních z roku 1887 a 1892 je druhá část věty pozměněna takto: „a ne tak, že by politický vývoj národa zákonitě postupoval dál až do chvíle, kdy bude takový přechod možný i nutný". *(Pozn. red.)*

** (1892) Ovšem socialisty ve všeobecném, nikoli speciálně owenovském smyslu. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

*** V anglických vydáních z roku 1887 a 1892 je doplněno: „ve svém theoretickém vývoji". *(Pozn. red.)*

božní, leckdy až děsí. Ale i tady nutnost dělníky donutí vzdát se víry, o níž se stále více přesvědčují, že slouží jen k tomu, aby z nich učinila slabochy, odevzdané osudu, poslušné a věrné služebníky majetné třídy, která z nich vyssává všechnu sílu.

Vidíme tedy, že dělnické hnutí je rozštěpeno na dva směry, chartisty a socialisty. Chartisté jsou nejvíc pozadu, nejméně vyspělí, ale zato proletáři tělem i duší, opravdoví představitelé proletariátu. Socialisté mají větší rozhled, navrhují praktické prostředky proti bídě, ale původně pocházejí z buržoasie, a proto nejsou s to splynout s dělnickou třídou. Splynutí socialismu s chartismem, reprodukce francouzského komunismu na anglický způsob, to je teď úkol nejbližší budoucnosti, a zčásti to už probíhá. Teprve až se tohle uskuteční, stane se dělnická třída opravdovou vládkyní Anglie – politický a sociální vývoj zatím pokročí a bude podporovat nově vzniklou stranu, tento vyšší stupeň chartismu.

Tyto různé, často splývající, často samostatné skupiny dělníků – členové odborových svazů, chartisté a socialisté – založily na vlastní vrub množství škol a čítáren pro vzdělávání dělníků. Každá socialistická a skoro každá chartistická organisace má nějakou takovou instituci, a stejně tak je má mnoho jednotlivých odborových svazů. Zde se dostává dětem pravé proletářské výchovy bez jakýchkoli buržoasních vlivů, a v čítárnách jsou vyloženy jenom nebo skoro jenom proletářské noviny a knihy. Tyto instituce jsou pro buržoasii velmi nebezpečné, a v některých, především v „*Mechanic's Institutes*"[115], už se jí podařilo odstranit proletářský vliv a přeměnit je v orgány, které mají mezi dělnictvem popularisovat vědy prospěšné buržoasii. Nyní se tam vyučuje přírodním vědám, což odvádí dělníky od boje proti buržoasii a leckterému z nich umožní dělat vynálezy výnosné pro buržoasii – zatím co pro dělníky je *dnes* poznávání přírody zcela zbytečné, protože ve velkém městě a při dlouhé pracovní době nemají často ani možnost přírodu spatřit. Hlásá se tu národní ekonomie, jejíž modlou je svobodná konkurence a ze které může dělník udělat jen jeden závěr, a to, že nejrozumnější je, když bude v tiché resignaci dál hladovět. Všechno, co se tu dělník dovídá, je krotké, přizpůsobivé, poddajné vládnoucí politice a náboženství, zkrátka neustálé kázání pokojné poslušnosti a pasi-

vity, odevzdanosti do vůle osudu. Masa dělníků samozřejmě nechce mít s těmito instituty nic společného, chodí do proletářských čítáren a debatuje o poměrech, které se bezprostředně dotýkají jejich zájmů – a tu samolibá buržoasie prohlásí své *dixi et salvavi** a odvrátí se s pohrdáním od třídy, která „dává přednost vášnivým výbuchům vzteku zlovolných demagogů před solidním vzděláním". Dělníci ostatně mají smysl i pro „solidní vzdělání", podává-li se jim bez příměsi tendenční buržoasní moudrosti, jak o tom svědčí četné přednášky na přírodovědecká, estetická a ekonomická themata, které se často konají ve všech proletářských institutech, zejména socialistických, a jsou velmi četně navštěvovány. Často jsem slyšel dělníky v chatrných manšestrových kazajkách mluvit o geologických, astronomických i jiných otázkách daleko zasvěceněji, než by dokázal leckterý vzdělaný německý měšťák. A jak dalece se anglickému proletariátu podařilo získat samostatné vzdělání, dokazuje hlavně ten fakt, že epochální díla novější filosofické, politické a básnické literatury čtou skoro jenom dělníci. Měšťák, který je otrokem sociálního řádu a s ním spojených předsudků, se ustrašeně zaklíná a křižuje před vším, co znamená skutečný pokrok. Proletář se na to dívá s otevřenýma očima a studuje to s požitkem a úspěchem. Po této stránce vykonali ohromně mnoho pro osvětu proletariátu především socialisté, přeložili francouzské materialisty, *Helvétia, Holbacha, Diderota atd.*, a rozšířili je v levných vydáních zároveň s nejlepšími anglickými díly. Straussův „Život Ježíšův" a Proudhonovo „Vlastnictví" kolují rovněž jen mezi proletáři.[116] Shelley, geniální prorocký *Shelley*, a *Byron* se svým smyslným žárem a svou trpkou satirou na současnou společnost mají nejvíc čtenářů mezi dělníky; měšťáci mají jen okleštěná „rodinná vydání" (family editions), která jsou přistřižena podle současné pokrytecké morálky. – Také *Bentham* a *Godwin*, oba největší praktičtí filosofové poslední doby, hlavně ovšem Godwin, patří takřka výhradně proletariátu; ačkoliv má *Bentham* mezi buržoasními radikály vlastní školu, jen proletariátu a socialistům se podařilo jeho učení rozvinout dál. Proletariát si na těchto základech buduje vlastní literaturu, kterou tvoří většinou

* — dixi et salvavi animam meam — řekl jsem a spasil jsem svou duši. *(Pozn. red.)*

časopisy a brožury, ale která obsahem daleko předčí celou buržoasní literaturu. O tom však až někdy jindy.

Ještě jedno je třeba podotknout: Jádro dělnického hnutí tvoří tovární dělníci, a mezi nimi zase hlavně dělníci bavlnářských oblastí. Lancashire a zvláště Manchester je sídlem nejsilnějších dělnických svazů, střediskem chartismu, místem, kde je nejvíc socialistů. Čím hlouběji pronikl do určitého pracovního odvětví tovární systém, tím víc dělníků se tam zapojuje do hnutí; čím ostřejší protiklad mezi dělníky a kapitalisty, tím víc se rozvíjí a sílí proletářské uvědomění u dělníka. Drobní mistři v Birminghamu, ačkoli krisemi netrpí o nic míň, stojí na nešťastném rozhraní mezi proletářským chartismem a kramářským radikalismem. Vcelku však byli všichni průmysloví dělníci získáni pro jednu nebo druhou formu odporu proti kapitálu a buržoasii a všichni jsou zajedno v tom, že jakožto „working men"* – titul, na který jsou hrdi a který je obvyklým oslovením na chartistických schůzích – tvoří samostatnou třídu s vlastními zájmy a zásadami, s vlastním názorem, na rozdíl od všech majetných tříd, a že je to zároveň třída, v níž spočívá síla národa a jeho schopnost dalšího rozvoje.

* — dělníci. *(Pozn. red.)*

HORNICKÝ PROLETARIÁT

Těžba surovin a paliv pro tak obrovský průmysl, jako je anglický, zaměstnává rovněž značný počet dělníků. Ze všech surovin, které průmysl potřebuje, získávají se však v Anglii samé – mimo vlnu, dodávanou zemědělskými oblastmi – jen nerosty: kovy a uhlí. V Cornwallu jsou bohaté měděné, cínové, zinkové a olověné doly, kdežto v Staffordshiru, severním Walesu a jiných oblastech se těží velké množství železa a skoro v celé severní a západní Anglii, ve středním Skotsku a v některých irských krajích spousty kamenného uhlí.*

V důlním průmyslu v *Cornwallu* je zaměstnáno zčásti pod zemí, zčásti na povrchu 19.000 mužů a 11.000 žen a dětí. Přímo v dolech pracují skoro jen muži a chlapci od dvanácti let. Hmotné postavení těchto dělníků zdá se podle „Zprávy komise pro vyšetřování dětské

* Podle sčítání lidu z roku 1841 činí počet dělníků zaměstnaných v dolech Velké Britannie (kromě Irska):

	Muži		Ženy		Celkem
	nad 20 let	pod 20 let	nad 20 let	pod 20 let	
Uhlí	83.408	32.475	1.185	1.165	118.233
Měď	9.866	3.428	913	1.200	15.407
Olovo	9.427	1.932	40	20	11.419
Železo	7.773	2.679	424	73	10.949
Cín	4.602	1.349	68	82	6.101
Různé doly, kde nerost není uveden	24.162	6.591	472	491	31.716
Celkem	139.238	48.454	3.102	3.031	193.825

Protože v uhelných dolech a v dolech na železnou rudu pracují většinou tíž lidé, můžeme část dělníků, uvedených v rubrice „uhlí", a velmi značnou část dělníků z poslední rubriky připočítat k dolům na železnou rudu.

práce" celkem snesitelné, a Angličané se dost často chlubí svými silnými a odvážnými cornwallskými kovkopy, kteří pátrají po rudných žilách dokonce až pod mořským dnem. Ale „Zpráva" soudí o síle těchto lidí jinak. Inteligentní hlášení dra *Barhama* dokazuje, že vdechování vzduchu v dolech, chudého na kyslík a smíšeného s prachem a kouřem střelného prachu z trhavin, škodí plicím, porušuje srdeční činnost a oslabuje zažívací orgány; že namáhavá práce, zejména lezení po žebřících nahoru a dolů, které v některých dolech trvá i mladým, silným mužům přes hodinu a denně se opakuje před prací a po ní, silně přispívá k rozšíření těchto chorob, takže muži, kteří jdou do dolů příliš brzy, nebývají zdaleka tak silní a urostlí jako ženy, které pracují na povrchu; že mnoho jich umírá v mládí na rychlé souchotiny a většina v nejlepších letech na vleklé souchotiny; že rychle stárnou a mezi pětatřiceti až pětačtyřiceti lety ztrácejí pracovní schopnost; a že velmi mnozí z nich, když vyjdou z horkého vzduchu šachty, zpoceni namáhavým stoupáním po žebříku, na studený vzduch na povrchu, dostávají z prudké změny teploty akutní záněty beztak již nemocných dýchacích orgánů, způsobující často smrt. – Práci na povrchu, roztloukání a třídění rudy, dělají ženy a děti a říká se, že je velmi zdravá, protože se koná na čerstvém vzduchu.

V severní Anglii, na hranici hrabství Northumberlandu a Durhamu, jsou bohaté olověné doly v Alston Mooru. Zprávy z tohoto kraje – zpráva člena komise Mitchella – rovněž ve „Zprávě komise pro vyšetřování dětské práce" – uvádějí skoro ve všem totéž, co známe z Cornwallu. Také zde jsou stížnosti na nedostatek kyslíku, na množství prachu, kouře z trhavin, kysličníku uhličitého a sirných plynů ve štolách. Následkem toho jsou tu horníci stejně jako v Cornwallu malé postavy a po třicátém roku trpí skoro všichni plicními nemocemi, které se nakonec, zejména pokračují-li nemocní v práci, a to bývá skoro vždycky, vyvinou v tuberkulosu, což podstatně zkracuje průměrný věk těchto lidí. Žijí-li havíři tohoto kraje o něco déle než cornwallští, pak jen proto, že začínají pracovat v šachtách teprve v devatenácti letech, kdežto v Cornwallu, jak jsme viděli, začíná tato práce již ve dvanácti letech. Podle výpovědí lékařů umírá však i zde většina havířů mezi čtyřicátým a padesátým ro-

kem. Ze 79 horníků, jejichž úmrtí bylo zapsáno v obvodní veřejné matrice a kterým bylo průměrně 45 let, zemřelo 37 na souchotiny a 6 na záduchu. V okolních obcích Allendale, Stanhope a Middleton byl průměrný věk 49, 48, 47 let a případů úmrtí na plicní nemoci bylo 48, 54 a 56% z celkového počtu. Nutno uvážit, že horníci, kterých se všechny tyto údaje týkají, nezačali pracovat pod zemí *před devatenáctým rokem*. Srovnejme to s tak zvanými švédskými tabulkami – což jsou podrobné statistiky úmrtnosti všech obyvatelů Švédska – které v Anglii platí za dosud nejsprávnější měřítko průměrného věku britské dělnické třídy. Podle těchto tabulek dosahují muži, kteří překročí 19. rok, průměrného věku $57^1/_2$ roku, takže práce v severoanglických dolech zkracuje život horníků průměrně o deset let. Švédské tabulky jsou ovšem měřítkem pro průměrný věk *dělníků*, udávají tudíž, na jak dlouhý věk má vyhlídku člověk žijící v beztak už nepříznivých podmínkách proletariátu, čili neuvádějí průměrnou délku normálního života, ale stejně už kratší. V tomto kraji opět najdeme noclehárny a útulky, jaké jsme už poznali ve velkých městech, a jsou tu při nejmenším stejně špinavé, odporné a těsné jako tam. Mitchell byl v jedné takové místnosti: byla 18 stop dlouhá a 15 stop široká a byla zařízena tak, aby tam mohlo přespat 42 mužů a 14 chlapců, tedy dohromady 56 osob ve 14 postelích, které byly vždy po dvou *nad sebou*, jako na lodích. Nebyl tu žádný otvor, jímž by se odváděl špatný vzduch; ačkoli v místnosti už tři noci nikdo nespal, byl tam takový zápach a dusno, že tam Mitchell ani chvíli nevydržel. Jaký tu teprve musí být vzduch v horké letní noci při 56 nocležnících! A to není mezipalubí nějaké americké otrokářské lodi, to je obydlí „svobodných Britů"!

Přejděme nyní k nejdůležitějším odvětvím anglického hornictví, k dolům na železnou rudu a na uhlí, o kterých „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" pojednává najednou, a to opravdu důkladně, jak to vyžaduje důležitost předmětu. Téměř celý první díl zprávy se zabývá postavením dělnictva v těchto dolech. Protože jsem už podrobně vylíčil postavení průmyslových dělníků, budu moci být stručný, jak to vyžadují meze vytčené rozsahem této knihy.

V uhelných a železnorudných dolech, kde je způsob těžby přibližně stejný, pracují děti už od čtyř, pěti, sedmi let; ale většině je přes osm let. Používá se jich k dopravování narubaného materiálu s místa těžby ke koňské dráze nebo k hlavní šachtě a k otvírání a zavírání větrných dveří oddělujících různé části dolu, kudy procházejí dělníci s materiálem. Dveře většinou obsluhují nejmenší děti, které tak musí při této práci dvanáct hodin denně sedět samy ve tmě v úzké, většinou vlhké chodbě a ke všemu ještě ani nemají tolik práce, aby je uchránila před ohlupující a ubíjející nudou. Zato dopravování uhlí a železné rudy je velmi těžká práce, protože tento materiál se musí tahat na dost velkých saních bez kol po kostrbatém dnu štol, často po mokré hlíně nebo vodou, po příkrých svazích vzhůru a chodbami, které jsou místy tak těsné, že dělníci musí lézt po čtyřech. K této namáhavé práci se proto berou starší chlapci a odrůstající děvčata. Podle okolností je na jedny saně buď jeden dělník nebo dva chlapci, z nichž jeden táhne a druhý tlačí. Rubání provádějí dospělí muži nebo silní hoši od 16 let a je to rovněž velmi únavná práce. – Pracovní doba obyčejně trvá 11 až 12 hodin, často déle, ve Skotsku až 14 hodin, a velmi často pracují horníci dvě směny za sebou, takže všichni jsou 24 hodin a nezřídka i 36 hodin bez přerušení pod zemí a v činnosti. Pevně stanovené přestávky na jídlo většinou neexistují, lidé jedí, když mají hlad a čas.

Vnější postavení horníků se celkem líčí jako dost dobré a jejich mzda se pokládá za vysokou ve srovnání se zemědělskými nádeníky v okolí (kteří ovšem umírají hladem), s výjimkou některých částí Skotska a irské uhelné oblasti, kde panuje veliká bída. Později budeme mít příležitost vrátit se k tomuto konstatování, beztak jen relativnímu, vzhledem k nejchudší třídě v celé Anglii. Zatím si všimneme škodlivých následků vyplývajících ze současného způsobu těžby v dolech, a čtenáři nechť sami rozhodnou, může-li jakákoli peněžní odměna odškodnit dělníka za takové strádání.

Děti a mladiství, zaměstnaní při tahání uhlí a rudy, si vesměs stěžují na velikou únavu. Ani v těch průmyslových podnicích, kde je nejbezohlednější vykořisťování, nenajdeme tak všeobecnou a naprostou vyčerpanost. Celá zpráva k tomu uvádí na každé stránce řadu příkladů. Každou chvíli se stává, že děti přijdou domů, padnou

na kamennou podlahu před krbem a ihned usnou, že nemohou samou únavou vzít už ani sousto do úst, rodiče je musí ve spaní umýt a odnést do postele, stává se dokonce, že někde cestou padnou únavou a rodiče je pak musí jít v noci hledat a najdou je tvrdě spící. Skoro celou neděli trávívají tyto děti zřejmě v posteli, aby se trochu zotavily po celotýdenní dřině. Do kostela a do školy jich chodí jen málo a učitelé si stěžují, že jsou přes svou chuť do učení ospalé a tupé. U starších děvčat a žen vidíme totéž. Nutí je nejsurovějším způsobem pracovat až do úpadu. – Tato únava, která se skoro vždy stupňuje až k bolesti, má samozřejmě vliv na organismus. Prvním následkem takové nadměrné námahy je, že se všechna životní energie spotřebuje na jednostranný vývoj svalstva, takže zvláště svaly rukou, nohou, zad, ramen a hrudi, které jsou při tahání a tlačení vozíků hlavně v činnosti, se vyvíjejí nadměrně, kdežto celé ostatní tělo trpí podvýživou a zakrňuje. Hlavně vzrůst je zpožděný a předčasně zaražený; skoro všichni důlní dělníci jsou malí, s výjimkou horníků ve Warwickshiru a Leicestershiru, kteří pracují za obzvlášť příznivých podmínek. Dále bývá jak u chlapců, tak u děvčat zpožděna puberta, u chlapců často až do osmnácti let. Člen komise Symons se setkal dokonce s jedním devatenáctiletým hochem, který kromě zubů nebyl vyspělejší než jedenáctiletý až dvanáctiletý chlapec. Toto prodloužené dětství je v podstatě zase jen důkaz zpožděného vývoje a následky se nutně projeví v pozdějším věku. Za těchto okolností a u organismů tak zesláblých tím, že je tělo při práci téměř neustále v nepřirozené posici, vyskytují se snáze a častěji křivé nohy, kolena vybočená dovnitř, chodidla vyvrácená ven, zkřivená páteř a jiná znetvoření, takže mnozí lidé, a to i lékaři jak z Yorkshiru a Lancashiru, tak z Northumberlandu a Durhamu tvrdí, že se dělník z dolu pozná mezi stovkou jiných lidí podle postavy. Hlavně ženy zřejmě velmi trpí touto prací a nejsou skoro nikdy – nebo snad vůbec nikdy – tak urostlé jako jiné ženy. Rovněž se zde potvrzuje, že z práce žen v dolech vznikají také znetvořeniny pánve a následkem toho těžké, často smrtelné porody. Kromě takových lokálních deformací trpí však důlní dělníci ještě celou řadou speciálních chorob, jež se ve stejné formě vyskytují i u ostatních horníků a dají se snadno vysvětlit způsobem práce.

Především trpí zažívací orgány; ztrácí se chuť k jídlu, většinou se dostavují bolesti žaludku, nevolnost a zvracení, k tomu prudká žízeň, kterou mohou horníci pod zemí uhasit jen špinavou, často vlažnou vodou dolu; trávení je špatné a z toho vznikají další nemoci. Také srdeční choroby, zejména hypertrofie, zánět srdce a osrdečnice, vady srdečních chlopní a ústí aorty, vyskytují se, jak je s mnoha stran potvrzeno, u důlních dělníků velmi často a dají se snadno vysvětlit příliš těžkou prací. Podobně i skoro všeobecné kýly jsou též přímým následkem přepínání sil. Částečně z týchž příčin, částečně ze špatného vzduchu ve štolách, prosyceného kysličníkem uhličitým, uhlovodíkem a prachem – a to by se dalo snadno odstranit – vzniká množství bolestivých a nebezpečných plicních chorob, hlavně záducha, která se v některých krajích objevuje u většiny dělníků ve čtyřiceti, u jiných už ve třiceti letech a zaviňuje předčasnou pracovní neschopnost. U těch, kteří musí pracovat v mokrých štolách, se objevuje dýchavičnost ovšem už mnohem dříve; v některých skotských krajích mezi dvacátým a třicátým rokem, kdy zachvácené plíce jsou velmi náchylné i k zánětům a horečnatým afekcím. Zvláštní nemocí těchto dělníků je zaprášení plic (black spittle*), které vzniká tím, že jemný uhelný prach pronikne celé plíce, a projevuje se všeobecnou slabostí, bolestmi hlavy, obtížným dýcháním a vykašláváním černých, hustých chrchlů. V některých krajích se tato choroba vyskytuje v mírné podobě, jinde je úplně nevyléčitelná, zvláště ve Skotsku; zde se vedle zmíněných příznaků, ovšem silně zhoršených, dostavuje krátký, sípavý dech, rychlý tep (přes 100 za minutu) a trhavý kašel; nemocní rychle hubnou a slábnou a ztrácejí brzy pracovní schopnost. Ve Skotsku bývá tato nemoc vždy smrtelná. Dr. Mac Kellar z Pencaithlandu v East-Lothianu uvádí, že v žádném dole, kde je dobré větrání, se tato choroba nevyskytuje, ale naopak se často stává, že ji dostanou dělníci, kteří přešli z dobře větraného dolu do špatně větraného. Že tato nemoc vůbec existuje, je tudíž vinou ziskuchtivosti majitelů dolů, kterým se nechce zřizovat větrací šachty. Reumatismus je rovněž všeobecnou chorobou ha-

* — doslova: černé chrchle. *(Pozn. red.)*

vířů – s výjimkou Warwickshiru a Leicestershiru – a zaviňuje ji hlavně vlhkost pracovišť. – Výsledkem všech těchto nemocí je, že ve všech obvodech *bez výjimky* havíři rychle stárnou a stávají se brzy po čtyřicítce – to ovšem není ve všech obvodech stejné – neschopnými práce. Je velmi vzácné, může-li havíř starší než 45 nebo dokonce 50 let ještě pracovat. Podle všeobecných svědectví je takový dělník ve čtyřiceti letech starcem. To platí o těch, kteří rubají uhlí; nakladači, kteří musí ustavičně zdvíhat těžké kusy uhlí a nakládat je do saní, stárnou už v 28 nebo 30 letech, takže v uhelných obvodech je pořekadlo: nakladači jsou staří, dřív než jsou mladí. Rozumí se samo sebou, že předčasné stárnutí havířů znamená také předčasnou smrt, a tak je šedesátník mezi nimi velkou vzácností; dokonce i v jižním Staffordshiru, kde jsou jámy poměrně nezávadné, se málokterý dožije 51 let. – Při tomto předčasném stárnutí dělníků je také docela přirozené, že tady stejně jako v továrnách jsou rodiče často bez práce a musí je živit jejich děti, někdy docela malé. – Shrneme-li ještě jednou stručně škodlivé následky práce v uhelných dolech, shledáme – podle slov jednoho z členů komise, dra Southwooda Smitha – že jednak pozdním dospíváním, jednak předčasným zestárnutím je značně zkráceno to období života, kdy je člověk v plném rozkvětu všech svých sil, to jest mužný věk, a že se vůbec předčasnou smrtí zkracuje délka života. I to má na svědomí buržoasie!

To všechno platí o anglických dolech jen v průměru. Existuje jich ovšem mnoho, kde to vypadá ještě mnohem hůř, hlavně tam, kde se těží z nevydatných slojí. Uhlí by přišlo příliš draho, kdyby se měla ještě odklízet část sousedních pískových a hliněných vrstev; proto dávají majitelé vyrubat jen uhelné sloje a tak vznikají chodby (jež bývají jinak čtyři, pět i více stop vysoké) tak nízké, že tam vůbec není možno vzpřímeně stát. Dělník leží na boku a rube špičákem uhlí tak, že se opírá o loket — z toho vzniká zánět loketního kloubu, a tam, kde musí klečet, zánět kloubů kolenních. Ženy a děti, které uhlí tahají, lezou po čtyřech nízkými štolami, zapřaženy k saním postrojem s řetězem, který často prochází mezi nohama, zatím co druhá žena nebo dítě zezadu tlačí hlavou a rukama. Tlačení hlavou vyvolává místní záněty, bolestivé otoky a vředy. V mnoha přípa-

dech jsou štoly ještě k tomu mokré, takže tam dělníci musí lézt špinavou nebo slanou vodou, několik palců hlubokou, což rovněž vyvolává záněty kůže. Můžeme si snadno představit, jak taková ohavná, otrocká práce podporuje choroby, už beztoho pro horníky příznačné.

Ale to ještě nejsou všechny pohromy, které na horníka čekají. V celé britské říši není práce, při které by bylo možno tolikerým způsobem přijít o život, jako právě v dolech. Uhelné doly jsou velmi často dějištěm nejhroznějších neštěstí a za ty všechny nese přímou odpovědnost zištnost buržoasie. V dolech se hojně vyvíjí uhlovodík, který smíšením se vzduchem tvoří třaskavý plyn a ten se ve styku s otevřeným plamenem vznítí a usmrtí každého, kdo je nablízku. Takové explose jsou hned tu, hned tam skoro na denním pořádku. 28. září 1844 došlo k takovému výbuchu v Haswellských dolech (Durham), při němž přišlo o život 96 lidí. V dolech také často vzniká ve velkém množství uhelný plyn, v hlubších místech dolů leží často do výše dospělého muže, a udusí každého, kdo sem vkročí. Šíření explosí a pohybu plynu mají zabránit větrné dveře, jež oddělují jednotlivé části dolu, ale protože je dozor u nich svěřen malým dětem, které často usnou nebo je zapomenou zavřít, je toto bezpečnostní opatření ilusorní. Zhoubným účinkům obou plynů by se dalo zabránit dobrou ventilací dolů větracími jámami, ale na to buržoa své peníze neobětuje; raději poručí dělníkům, aby používali jen Davyho lampy, jenže ta svítí tak slabě, že často není horníkům vůbec nic platná, a proto si místo ní raději berou obyčejnou svíčku. Dojde-li k výbuchu, je pak samozřejmě vinna nedbalost dělníků, a zatím by mohl měšťák dobrou ventilací takřka znemožnit jakýkoli výbuch. Mimo to se každou chvíli některá štola buď zcela, nebo částečně zavalí a pohřbí dělníky nebo je rozmačká. Buržoa má zájem na tom, aby se uhelné sloje vybraly co nejdůkladněji; proto ty časté závaly. Dále: lana, na nichž dělníci sjíždějí do šachet, jsou často chatrná a trhají se, takže nešťastníci se zřítí dolů a zabijí se. Všechna tato neštěstí – nemám místa uvádět tu jednotlivé případy – si podle časopisu „Mining Journal“[117] vyžádají na 1400 lidských životů ročně. „Manchester Guardian“ uvádí jen z Lancashiru nejméně dva až tři případy týdně. Skoro ve všech okresech jsou soudní komise pro zjišťo-

vání příčin úmrtí závislé na majitelích dolů, a kde tomu tak není, tam se už ze setrvačnosti a pohodlnosti vynáší verdikt: „*k smrti došlo nešťastnou náhodou*". Komise se beztak pramálo stará o stav dolů, protože tomu nerozumí. Zato „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" bez váhání připisuje odpovědnost za většinu těchto případů přímo majitelům dolů.

Pokud jde o vzdělání a morálku hornického obyvatelstva, mají prý podle „Zprávy komise pro vyšetřování dětské práce" v Cornwallu dost vysokou úroveň a v Alston Mooru jsou prý dokonce výtečné; v uhelných obvodech jsou naopak vesměs na velmi nízkém stupni. Dělníci tu žijí na vesnicích, v zapadlých krajích, a když dělají řádně svou krušnou práci, nestará se o ně kromě policie živá duše. Z tohoto důvodu a také proto, že děti nastupují do práce už v útlém věku, je jejich vzdělání na velmi nízkém stupni. Do normálních týdenních škol nemohou chodit, večerní a nedělní školy jsou ilusorní, protože učitelé nestojí za nic. Proto jen málo lidí umí číst a ještě méně psát. Jediné, co podle výpovědi jednoho člena komise chápou, je, že mají za svou krušnou a nebezpečnou práci příliš nízkou mzdu. – Do kostela buď vůbec nechodí, nebo jen zřídka; všichni duchovní si stěžují na nedostatek zbožnosti. Horníci projevují takovou neznalost náboženských i světských věcí, že nevzdělanost průmyslových dělníků, doložená předtím několika příklady, není proti tomu nic. Náboženské pojmy znají jen z klení. Na jejich morálku působí zhoubně už sama práce. Je jasné, že úmorná dřina musí u všech důlních dělníků vést k pití. Pokud jde o pohlavní vztahy, v šachtách pracují muži, ženy a děti mnohdy docela nazí a většinou polonazí, protože je tam velké vedro; jaké to má důsledky v tmavé, osamělé šachtě, může si každý představit. Počet nemanželských dětí, který je tu nepoměrně vysoký, výmluvně dokládá, co se děje mezi těmito polozdivočelými lidmi v podzemí, svědčí však také o tom, že mimomanželský styk obou pohlaví neklesl ještě k prostituci jako ve velkých městech. Práce žen má tytéž důsledky jako v továrnách, rozkládá rodinu a matkám docela znemožňuje starat se o domácnost.

Když byla „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" předložena parlamentu, pospíšil si lord *Ashley* navrhnout zákon,

jímž by byla práce žen v dolech vůbec zakázána a práce dětí silně omezena. Zákon prošel[118], ale ve většině krajů zůstal mrtvou literou, protože ani nebyli jmenováni důlní inspektoři, kteří by na jeho provádění dohlíželi. Stejně je ve venkovských hornických obvodech obcházení zákona velmi snadné. Proto nás nepřekvapilo, když minulého roku svaz horníků oficiálně oznámil ministru vnitra, že v dolech vévody z Hamiltonu ve Skotsku pracuje přes šedesát žen, nebo když „Manchester Guardian" přinesl zprávu, že – nemýlím-li se – u Wiganu při výbuchu v dole přišlo o život i jedno děvče, a nikdo se ani nezmínil, že tím vyšlo najevo porušení zákona. V jednotlivých případech se snad zákon dodržuje, ale vcelku zůstalo všechno při starém.

Ale to stále ještě nejsou všechny trampoty horníků. Buržoasii nestačí, že podkopává zdraví těchto lidí, že je neustále vystavuje nebezpečí smrti a bere jim všechnu příležitost ke vzdělání, kromě toho je i jinak nejnestoudnějším způsobem vykořisťuje. Truckový systém tu není výjimkou, nýbrž pravidlem, a praktikuje se zcela přímo a nepokrytě. Kotážový systém je rovněž všeobecný a většinou i nutný, ale i tady se ho využívá k většímu vykořisťování dělníků. K tomu ještě buržoasie šidí dělníka nejrůznějším jiným způsobem. Uhlí se sice prodává na váhu, ale dělník většinou dostává mzdu podle míry, a nemá-li vozík zcela plný, nedostane *vůbec žádnou mzdu*, kdežto když naloží víc, nedostane víc ani o haléř. Je-li ve vozíku větší množství kamení, než je přípustné, což nezávisí ani tak na dělníkovi, jako spíše na jakosti uhelné sloje, ztratí horník nejen celou mzdu, ale musí ještě zaplatit pokutu. Pokutový systém je vůbec v dolech vybudován tak dokonale, že když si takový ubožák, který celý týden dřel, přijde pro mzdu, doví se od dozorce – ten totiž pokutuje zcela libovolně, s dělníkem o tom ani nemluví – že nejen nedostane mzdu, ale že má ještě doplácet tolik a tolik na pokutách! Dozorce je vůbec neomezeným pánem nad mzdou, zaznamenává vykonanou práci a dělníkovi, který mu musí věřit, může zaplatit, kolik ho napadne. V některých dolech, kde se vyplácí podle váhy, používá se falešných decimálek a závaží ani nemusí být úředně cejchována; na jednom dole bylo dokonce v řádu stanoveno, že dělník, který si hodlá stěžovat na nesprávnou váhu, *musí to oznámit*

dozorci tři týdny předem! V mnoha krajích, hlavně v severní Anglii, je zvykem, že se dělníci berou do práce na rok; zavazují se, že po tu dobu nebudou pracovat pro nikoho jiného, ale majitel není vůbec povinen dát jim práci, takže jsou často po celé měsíce nezaměstnáni, a hledají-li si práci jinde, pošlou je na šest týdnů na šlapací mlýn pro svévolné zanedbání služby. V jiných smlouvách se horníkům zajišťuje práce do 26 šilinků vždycky na čtrnáct dní, ale nedostanou ji. V jiných obvodech půjčují majitelé dolů dělníkům malé částky, a ti si je pak musí odpracovat; tak si majitelé dělníky zavazují. Na severu je všeobecným zvykem zadržovat výplatu vždy o jeden týden, a tím dělníky držet při šachtě. Aby bylo otroctví těchto ujařmených dělníků dovršeno, jsou skoro všude v uhelných obvodech smírčími soudci buď sami majitelé dolů, nebo jejich příbuzní a přátelé a mají v těchto necivilisovaných chudých krajích, kde je málo novin – a i ty jsou ve službách vládnoucí třídy – a málo politické agitace, téměř neomezenou moc. Nelze si ani představit, jak tito soudci, kteří rozhodují o vlastní při, z nešťastných horníků tyjí a jak je tyranisují.

Dlouho to tak chodilo. Horníci si mysleli, že jsou na světě jen k tomu, aby z nich druzí drali kůži. Pozvolna se však i mezi nimi, zejména v továrních obvodech, kde na ně měl vliv styk s inteligentnějšími továrními dělníky, začal vzmáhat opoziční duch proti hanebnému útlaku *„uhlobaronů"*. Začali se sdružovat a čas od času zastavovali práci. V civilisovanějších krajích se dokonce nadšeně připojovali k chartistům. Ale velký uhelný obvod v severní Anglii, odříznutý od veškerého průmyslového ruchu, zůstával stále pozadu, až se konečně i tam po mnoha pokusech a snahách chartistů i inteligentnějších horníků samých roku 1843 probudil všeobecný duch odporu. Toto hnutí zachvátilo dělníky Northumberlandu a Durhamu do té míry, že se postavili do čela všeobecného svazu horníků celé Velké Britannie a jmenovali svým „generálním prokurátorem" chartistu, advokáta *W. P. Robertse* z Bristolu, který se vyznamenal už v dřívějších chartistických procesech. „Unie" se brzy rozšířila na převážnou většinu obvodů; všude byli jmenováni jednatelé, kteří pořádali schůze a získávali členy; v době první konference delegátů v Manchesteru v lednu 1844 měl svaz přes 60.000 členů, v době

druhé konference v Glasgowě o půl roku později už přes 100.000 členů. Projednávaly se tu všechny záležitosti horníků a přijala se usnesení o významnějších stávkách. Bylo založeno několik časopisů, především měsíčník „The Miner's Advocate" v Newcastle-upon-Tyne, a ty pak hájily práva horníků.

31. března 1844 vypršely služební smlouvy všech horníků v Northumberlandu a Durhamu. Požádali Robertse, aby jim sepsal novou smlouvu s těmito požadavky: 1) placení mzdy podle váhy místo podle míry; 2) zjišťování váhy obyčejnými váhami a závažími, úředně přezkoušenými; 3) půlroční služební závazek; 4) zrušení pokutového systému a zaplacení skutečně vykonané práce; 5) povinnost vlastníka dolu zaručit dělníkům, kteří jsou výhradně v jeho službách, alespoň čtyři dni práce v týdnu anebo čtyřdenní mzdu. Smlouvu odevzdali uhlobaronům a zvolili deputaci, která s nimi měla jednat; vlastníci dolů však odpověděli, že „Unie" pro ně neexistuje, že jednají jen s jednotlivými dělníky a svaz nikdy neuznají. Předložili také jinou smlouvu, kde nebylo o uvedených bodech ani zmínky a kterou ovšem dělníci zamítli. Tím byla vyhlášena válka. 31. března 1844 odložilo 40.000 horníků špičáky a všechny doly v obou hrabstvích zůstaly prázdné. Fondy sdružení byly tak velké, že každé rodině byla na několik měsíců zajištěna podpora 2 $^1/_2$ šilinku týdně. Zatímco dělníci zkoušeli trpělivost svých zaměstnavatelů, Roberts neúnavně a obětavě organisoval stávku a agitaci, svolával schůze, procestoval Anglii křížem krážem, sbíral podpory pro stávkující, vyzýval ke klidu a pořádku a současně vedl proti despotickým soudcům a zneuživatelům truckového systému boj, jaký Anglie nepamatovala. Toto tažení zahájil už počátkem roku. Kdykoli byl nějaký horník soudem první stolice odsouzen, vymohl si u Court of Queen's Bench[119] habeas corpus[120], přivezl svého klienta před soud do Londýna a vždycky pro něj získal osvobozující rozsudek. Tak soudce Williams z Queen's Bench osvobodil 13. ledna tři horníky, odsouzené soudci v Bilstonu (jižní Staffordshire); zločinem těchto lidí bylo, že odepřeli pracovat na místě, které hrozilo sesutím a skutečně se hned po jejich odchodu zřítilo! Předtím osvobodil soudce Patteson šest dělníků, takže soudci a zároveň vlastníci dolů v jedné osobě začali mít z Robertsova jména strach.

V Prestonu seděli rovněž čtyři jeho klienti; začátkem února se tam Roberts vypravil, aby věc vyšetřil na místě; když však přišel, shledal, že odsouzení byli už propuštěni, a to *před* odpykáním trestu. V Manchesteru jich sedělo sedm; Roberts pro ně vymohl habeas corpus a úplné osvobození u soudce Wightmana. V Prescottu sedělo devět horníků, kteří byli obviněni z rušení veřejného klidu v St. Helens (jižní Lancashire) a čekali na rozsudek; sotva tam přišel Roberts, byli ihned propuštěni. To všechno se stalo v první polovině února. V dubnu osvobodil Roberts týmž způsobem jednoho horníka z vězení v Derby, čtyři ve Wakefieldu (Yorkshire) a čtyři v Leicesteru. Tak to šlo po určitou dobu, dokud tito „Dogberryové", jak se těmto smírčím soudcům říkalo podle známé postavy ze Shakespearovy hry „Mnoho povyku pro nic", trochu nezkrotli. Stejně tomu bylo s truckovým systémem. Roberts hnal tyto bezectné uhlobarony jednoho po druhém před soud a vymáhal na neochotných soudcích proti nim rozsudky. Měli nakonec před tímto bleskurychlým generálním prokurátorem, který jako by byl současně všude, takový strach, že na př. v Belperu u Derby dala jedna „trucková firma" vyvěsit před jeho příchodem tento plakát:

„Oznámení. Pentrichské uhelné doly.

Páni Haslamové považují za nutné oznámit, aby předešli jakémukoliv nedorozumění, že všechny osoby zaměstnané v jejich dole dostanou celou svou mzdu vyplacenou v penězích a mohou ji vydat, kde a jak jim bude libo. Budou-li nakupovat své zboží v obchodě pánů Haslamů, obdrží je jako dosud za režijní ceny, nevyžaduje se však, aby je kupovali právě tam, a dostanou tutéž práci a tutéž mzdu, ať nakupují v tomto nebo v jiném obchodě."

Tato vítězství vzbudila v celé anglické dělnické třídě ohromné nadšení a získala „Unii" množství nových členů. Mezitím stávky na severu pokračovaly. Ani ruka se nehnula a v Newcastlu, hlavním přístavu pro vývoz uhlí, nebylo ani kousek uhlí, takže se tam musilo vozit až ze skotského pobřeží, ačkoli „to carry coals to Newcastle"* znamená anglicky asi tolik jako u Řeků „nosit sovy do Athén", t. j. dělat něco úplně zbytečného. Z počátku, pokud stačily fondy „Unie", šlo všechno dobře, ale k létu byl boj dělníků čím dál těžší.

* — vozit uhlí do Newcastlu. *(Pozn. red.)*

Vládla mezi nimi krutá bída; neměli peníze, protože příspěvky dělníků ze všech průmyslových odvětví celé Anglie nestačily na tak velký počet stávkujících; musili brát na dluh u hokynářů a dát se od nich odírat; všechen tisk, až na několik proletářských časopisů, byl proti nim. Buržoasie, a to i těch několik jejích příslušníků, kteří by byli měli dost smyslu pro spravedlnost, aby stávkující podporovali, dovídali se z prodejných liberálních a konservativních novin o stávce jen lži; deputace dvanácti horníků se odebrala do Londýna a sehnala u tamního proletariátu určitou částku, která však při tolika lidech odkázaných na podporu mnoho nepomohla. Přesto zůstávali horníci pevni a – co je ještě důležitější – přes všechny provokace majitelů dolů a jejich věrných přisluhovačů zachovali klid a rozvahu. Nebyl spáchán ani jediný akt msty, ani jediný odpadlík nebyl zbit, nedošlo ani k jediné krádeži. A tak stávka trvala už čtyři měsíce a majitelé dolů stále neměli vyhlídky na úspěch. Zbývala jim ještě jedna cesta. Rozpomněli se na kotážový systém; uvědomili si, že domky odbojníků jsou *jejich* majetkem. V červenci dostali dělníci výpověď a do týdne jich bylo všech čtyřicet tisíc vyhozeno na dlažbu. Toto opatření bylo provedeno přímo barbarsky. Nemocní a slabí, starci a kojenci, ba i rodící ženy, byli vyhnáni bez milosti z postelí a naházeni do příkopů u silnice. Jeden z agentů si dokonce dopřál požitek, že vlastní rukou vyvlekl na ulici za vlasy ženu ve vysokém stupni těhotenství. Množství vojska a policie bylo v pohotovosti a chystalo se zakročit proti lidu při první známce odporu a na první pokyn smírčích soudců, kteří celou tuto surovou proceduru řídili. I to všechno snesli dělníci s naprostým klidem. Majitelé dolů doufali, že horníci použijí násilí, všemožně je provokovali k odporu, jen aby měli záminku k vojenskému zákroku, který by stávku skoncoval; horníci bez přístřeší, pamětlivi varování svého prokurátora, zachovali klid, mlčky vynesli nábytek na blata nebo sklizená pole a vytrvali. Někteří nenašli jiné místo, a tak se utábořili v silničních příkopech, jiní zase na cizích pozemcích, za což pak byli obžalováni, a protože „způsobili škodu za půl penny", odsouzeni k zaplacení 1 libry št. na náhradu soudních útrat. Nemohli ji ovšem zaplatit a museli ji odpracovat na šlapacím mlýně. Tak tábořili přes osm týdnů za loňského deštivého podletí (1844) s rodinami pod širým

nebem a přitom neměli pro sebe a pro děti jinou střechu nad hlavou než kartounové záclony svých postelí, jiné prostředky než skrovnou podporu „Unie" a ztenčující se úvěr kupců. A tu lord Londonderry, majitel velkých dolů v Durhamu, pohrozil kupcům *„svého města"* Seahamu svým nejvznešenějším hněvem, budou-li i nadále dávat *„jeho"* odbojným dělníkům zboží na úvěr. Tento „ušlechtilý" lord byl ostatně šaškem celé stávky pro své směšné, nabubřelé a špatně stylisované „ukazy" k hornictvu, které občas vydával a které neměly jiný účinek, než že se jim celý národ smál*. Když už nic nepomáhalo, dali majitelé dolů s nesmírným nákladem dopravit lidi z Irska a zapadlých končin Walesu, kde ještě neexistuje dělnické hnutí, a poslali je na práci do dolů; když takto obnovili vzájemnou konkurenci mezi dělníky, moc stávkujících se zhroutila. Majitelé dolů je donutili, aby se zřekli „Unie", vzdali se Robertse a přijali nadiktované podmínky. Tak skončil počátkem září velký pětiměsíční boj horníků proti majitelům dolů, boj, který utlačení vedli s takovou vytrvalostí, odvahou, inteligencí a rozvahou, že se jim musíme hluboce obdivovat. Jak vysoký stupeň skutečně lidské kultury, nadšení a pevnosti charakteru předpokládá takový boj čtyřicetitisícové masy lidí, které, jak si pamatujeme, „Zpráva komise pro vyšetřování dětské práce" líčí ještě roku 1840 jako lidi úplně hrubé a nemorální! Jak krutý musel být zároveň tlak, který přiměl těchto čtyřicet tisíc, aby se zdvihli jako jeden muž a bojovali jako nejen disciplinovaná, nýbrž i nadšená armáda, proniknutá jedinou vůlí, aby bojovali nejvýš chladnokrevně a klidně až do chvíle, kdy by další odpor byl nesmyslný! A jaký to byl boj – ne proti viditelnému úhlavnímu nepříteli, nýbrž proti hladu, bídě a nepohodě bez střechy nad hlavou, proti vlastním vášním, vybičovaným brutalitou bohatých až k šílenství. Kdyby byli dělníci použili násilí, byli by, sami bezbranní, postříleni a o vítězství majitelů dolů by se bylo rozhodlo v několika dnech. Toto dodržování zákonů nebylo strachem před holí policajta, bylo dobře uváženým záměrem, bylo nejlepším důkazem inteligence a sebeovládání dělníků.

* (1892) Nic nového pod sluncem, alespoň ne v Německu. Naši „králové Stummové" jsou také jen kopie dávno zašlých, ve své vlasti dnes už nemožných anglických pravzorů. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

A tak tedy i tentokrát dělníci podlehli přes svou úžasnou vytrvalost přesile kapitalistů. Ale nebyl to marný boj. Tato devatenáctitýdenní stávka především vytrhla severoanglické horníky navždy z duchovní temnoty, v níž až do té doby živořili; procitli, bdí teď nad svými zájmy a připojili se k civilisačnímu hnutí, ale hlavně k dělnickému hnutí. Stávka, která teprve v plném světle ukázala, jak barbarsky zacházejí majitelé dolů s dělníky, probudila jednou provždy ducha oposice mezi horníky a učinila nejméně tři čtvrtiny z nich chartisty. A třicet tisíc tak energických, tak osvědčených lidí je pro chartisty opravdu velký přínos. Kromě toho délka stávky a její zákonnost, zároveň s účinnou agitací, která ji provázela, přece jen obrátila pozornost veřejnosti na postavení horníků. Při debatě o vývozním clu na uhlí Thomas Duncombe, jediný vysloveně chartistický člen dolní sněmovny, promluvil v parlamentě o postavení horníků, dal s tribuny sněmovny přečíst jejich petici a svým projevem donutil i měšťácké listy, aby alespoň ve zprávách z parlamentu jednou referovaly o celé věci neskresleně. Hned po stávce došlo k výbuchu v Haswellu; Roberts přijel do Londýna, vyžádal si audienci u Peela, jako mluvčí horníků naléhal na důkladné vyšetření případu a prosadil, že nejvýznamnější geologické a chemické kapacity Anglie, profesoři Lyell a Faraday, byli pověřeni, aby se odebrali na místo neštěstí. Protože brzy nato došlo ještě k několika dalším výbuchům a Roberts znovu o tom předložil dokumenty ministerskému předsedovi, Peel slíbil, že v příštím zasedání parlamentu (t. j. nynějším, roku 1845) navrhne pokud možno nutná opatření na ochranu dělníků. To všechno by se nebylo stalo, kdyby se nebyli dělníci za stávky osvědčili jako svobodomilovní a úctyhodní lidé a kdyby nebyli získali Robertse.

Jakmile se proslechlo, že se na horníky ze severu činí nátlak, aby vystoupili z „Unie" a propustili Robertse, utvořili lancashirští horníci unii asi o deseti tisících členů a zajistili svému generálnímu prokurátorovi plat 1200 liber št. ročně. Na podzim minulého roku sebrali přes 700 liber št. měsíčně, z nichž něco přes 200 liber št. šlo na platy, soudní útraty a pod. a zbytek většinou na podpory dělníků, kteří byli buď bez práce, nebo pro rozpory se zaměstnavateli stávkovali. Tak se dělníci čím dál tím víc přesvědčují, že když jsou

jednotni, mají moc budící úctu, a je-li nezbytí, mohou i čelit moci buržoasie. A k tomuto poznání, jež je přínosem pro všechna dělnická hnutí, dospěli všichni angličtí horníci teprve zásluhou „Unie" a stávky z roku 1844. Náskok v inteligenci a energii, který až dosud mají průmysloví dělníci, bude velmi brzy vyrovnán a britští horníci se jim budou moci ve všem postavit po bok. Tak buržoasie ztrácí kus po kuse půdu pod nohama a dříve či později se zhroutí celá její státní i společenská stavba spolu se základnou, na které stojí.

Ale je marné ji varovat. Odboj horníků ji jen ještě víc zatvrdil; místo aby v něm viděla pokrok dělnického hnutí vůbec, místo aby ji přivedl k rozumu, byl pro majetnou třídu jen podnětem k hněvu proti třídě lidí, která je tak bláhová, že si troufá projevovat nesouhlas s tím, jak se s ní až dosud zacházelo. Ve spravedlivých požadavcích nemajetných viděla jen drzou nespokojenost, šílenou vzpouru proti „božskému a lidskému řádu" nebo v nejlepším případě úspěch „zlomyslných demagogů, kteří se živí agitací, protože jim práce nevoní" – úspěch, který je třeba stůj co stůj potlačit. Snažila se – ovšem bez úspěchu – vylíčit dělníkům lidi jako Robertse a jednatele sdružení, které sdružení samozřejmě platilo, jako prohnané podvodníky, kteří *jim*, chudým dělníkům, vymámí poslední halíř z kapsy. – Může-li být majetná třída tak pošetilá, dá-li se svými dočasnými výhodami tak zaslepit, že nevidí ta nejzřetelnější znamení doby, tu se opravdu musíme vzdát veškeré naděje na smírné řešení sociální otázky v Anglii. Jediným možným východiskem je pak jen násilná revoluce, která na sebe jistě nedá čekat.

ZEMĚDĚLSKÝ PROLETARIÁT

Již v „Úvodu" jsme viděli, jak zároveň s maloburžoasií a dřívějším slušným životním postavením dělníků byli zničeni i drobní rolníci, protože dosavadní spojení průmyslové a zemědělské práce se rozpadlo, opuštěná políčka byla sloučena v rukou velkých pachtýřů a drobní rolníci byli vytlačeni konkurenční převahou velkých hospodářství. Nebyli už jako dosud sami vlastníky půdy nebo nájemci, museli se vlastního hospodaření vzdát a vstoupit do služby k velkým pachtýřům a statkářům jako čeledíni. Po určitou dobu bylo toto postavení sice horší než dříve, ale přece jen snesitelné. Rozvoj průmyslu nejdříve stačil vyrovnávat růst obyvatelstva, ale potom se průmyslový pokrok začal poněkud zpomalovat a neustálé zdokonalování strojů nedovolovalo průmyslu absorbovat celý přebytek pracujícího obyvatelstva ze zemědělských oblastí. Od té chvíle se začala i v zemědělských krajích objevovat bída, která až dosud existovala jen v továrních obvodech a i tam jen občas. K tomu ještě asi v téže době skončila pětadvacetiletá válka s Francií; omezení výroby v krajích, kde se bojovalo, přerušení dovozu a nutnost zásobovat britskou armádu ve Španělsku vyvolaly umělý rozmach britského zemědělství a současně odčerpaly z trhu práce množství pracovních sil. Toto omezení dovozu, nutnost vyvážet a nedostatek dělníků teď naráz odpadly a nutným důsledkem toho byla, jak říkají Angličané, agricultural distress, zemědělská bída. Pachtýři museli své obilí prodávat lacino, a mohli proto platit jen nízké mzdy. Aby se ceny obilí udržely, schválil parlament roku 1815 obilní zákony, které zakazovaly dovoz obilí na tak dlouho, dokud cena pšenice nepřekročí 80 šilinků za kvarter. Později byly tyto – ovšem

marné – zákony ještě víckrát měněny, ale to bídu zemědělských krajů nijak nezmírnilo. Dosáhly jedině toho, že se nemoc, která by se byla při svobodné zahraniční konkurenci stala akutní a byla by měla své krise, změnila v nemoc chronickou, jež rovnoměrně, ale tím tíživěji doléhala na zemědělské dělníky a zhoršovala jejich postavení.

V prvních dobách po vzniku zemědělského proletariátu se tu vytvořil patriarchální poměr, který se v průmyslu právě rozpadl – týž poměr mezi sedlákem a jeho čeledíny, jaký dnes ještě skoro všude existuje v Německu. Pokud tu byl takový poměr, bída mezi dělnictvem nebyla tak velká a častá; čeledíni sdíleli osud pachtýřů a ti je propouštěli, jen když nebylo zbytí. Teď se to však změnilo. Skoro všechna čeleď jsou nádeníci a pachtýři je zaměstnávají, jen když je potřebují, takže jsou často po celé týdny, zvláště v zimě, vůbec bez práce. Při patriarchálním poměru, kdy čeledíni s rodinami bydleli v pachtýřově dvoře a jejich děti tam vyrůstaly, kdy tedy pachtýř samozřejmě hleděl zaměstnat na svém hospodářství dorůstající generaci a nádeníci byli výjimkou, a ne pravidlem, byl na každém statku větší počet pracovních sil, než bylo, přísně vzato, nutné. Proto také bylo v zájmu pachtýřů tento poměr zrušit, čeledína ze dvora vypudit a udělat z něho nádeníka. K tomu došlo skoro všeobecně koncem dvacátých let tohoto století, a následek toho byl, že až dosud latentní – abychom užili výrazu z fysiky – „přebytek" obyvatelstva se uvolnil, mzda klesla a chudinská daň obrovsky vzrostla. Od té doby se staly zemědělské obvody hlavními středisky *trvalého pauperismu*, stejně jako tovární obvody středisky *periodického pauperismu*, a veřejná moc musela v první řadě přetvořit chudinské zákony, aby byla s to čelit den ze dne rostoucímu zbídačování venkovských obcí. Kromě toho, jak se rozmáhal systém hospodaření ve velkém, zaváděly se mlátičky a jiné zemědělské stroje, začalo se na polích hojně používat ženské a dětské práce (to se stalo tak všeobecným zjevem, že následky této práce teď vyšetřuje zvláštní úřední komise), a tím také přišlo na venkově spousta dělníků o práci. Vidíme tedy, jak si i tady razí cestu systém průmyslové výroby tím, že se hospodaří ve velkém, ruší se patriarchální poměr – který je právě tady tak důležitý – a zavádějí se stroje, pára, práce žen a dětí,

a jak se tím i poslední, nejstabilnější vrstva pracujícího lidstva strhává do revolučního hnutí. Ale čím déle si zemědělství udržovalo svou stabilitu, tím větší tíhou dopadlo nyní břemeno na dělníka, tím mocněji se tu projevila desorganisace staré sociální struktury. Najednou vystoupilo na světlo boží „přebytečné obyvatelstvo" a nebylo možné odstranit je – tak jako v průmyslových oblastech – zvýšenou výrobou. Zakládat nové továrny je vždycky možné, jen když jsou odběratelé na výrobky, ale nová půda se stvořit nedala. Obdělávání ladem ležících obecních pozemků bylo příliš riskantní spekulací, a proto se sem ani po uzavření míru nehrnulo mnoho kapitálu. Nezbytným důsledkem toho bylo, že vzájemná konkurence dělníků se vystupňovala na nejvyšší míru a mzda klesla na minimum. Pokud existoval starý chudinský zákon, dostávali dělníci podporu z chudinské pokladny; tím ovšem mzda ještě více klesala, protože pachtýři se teď snažili přesunout co největší část výdajů na chudinskou pokladnu. Zvýšení chudinské daně, beztak nezbytné vzhledem k „přebytečnému" obyvatelstvu, stalo se nyní daleko naléhavějším a vyžádalo si vydání nového chudinského zákona, o kterém ještě budeme mluvit. Tím se však situace nezlepšila. Mzda nestoupla, „přebytečné" obyvatelstvo nezmizelo a krutost nového zákona jen do krajnosti rozhořčila lid. I chudinská daň, která z počátku klesla, dosáhla za několik málo let zase stejné výše jako dříve. Jediným výsledkem bylo, že místo dřívějších tří až čtyř milionů polozbídačelých lidí byl tu nyní milion úplně zbídačelých lidí, ostatní pak zůstali dál napůl zbídačelí, jenže nedostávali podporu. Bída zemědělských krajů každým rokem vzrůstá. Lidé žijí v největší chudobě, celé rodiny se musí protloukat se 6, 7 nebo 8 šilinky týdně a někdy nemají ani to. Poslechněme si, jak jeden liberální člen parlamentu líčil už roku 1830 situaci tohoto obyvatelstva:

„Anglický rolník" (t. j. zemědělský nádeník) „a anglický nuzák — to jsou synonyma. Jeho otec byl nuzák a mléko jeho matky nemělo výživnost; od dětství dostával špatné jídlo a nikdy se nenajedl dosyta, a i nyní, když zrovna nespí, mučí ho skoro pořád hlad. Je oblečen jen napolo, topiva má právě tak na uvaření skrovného jídla, a tak zima a mokro jsou jeho stálými hosty a opouštějí ho jen, když je venku teplo. Je ženat, ale nezná manželských a otcovských radostí. Jeho žena a děti jsou hladové, jen zřídka jim není zima, často jsou churavé a bezmocné, stále ustarané a skleslé jako on sám, jsou samozřejmě chtivé, sobecké

a ukřičené. Proto, jak o tom sám mluví, už jen pohled na ně se mu protiví (hates the sight of them) a on se vrací do své chajdy jen proto, že ho přece jen trochu víc chrání před deštěm a větrem než křoví. Měl by svou rodinu živit, ale nemůže. To vede k tomu, že začne žebrat, provádět všelijaké ničemnosti a nakonec je z něho dokonalý lotr. I kdyby chtěl, neměl by dost odvahy, aby se stal jako někteří energičtější příslušníci jeho třídy pytlákem nebo podloudníkem ve velkém, krade jen příležitostně a učí své děti lhát a krást. Jeho ponížené a podlízavé chování k bohatým sousedům dokazuje, že s ním jednají hrubě a podezíravě; proto se jich bojí a nenávidí je, ale nikdy jim neublíží. Je skrz naskrz zkažený, příliš utlačený a ponížený, a tak v sobě už nemá ani sílu zoufalství. Jeho bědný život je krátký, reumatismus a záducha ho přivedou do robotárny, kde vydechne naposled, nemaje ani, nač pěkného by vzpomínal, a udělá místo jinému nešťastníku, který žije a zemře stejně jako on."

Autor dodává, že kromě této kategorie zemědělských nádeníků je ještě druhá, která je o něco energičtější a stojí fysicky, intelektuálně i mravně na vyšším stupni; to jsou ti, kteří sice žijí stejně bídně, ale kteří se nenarodili v tomto prostředí. Mají větší smysl pro rodinu, ale jsou to podloudníci a pytláci, kteří mají často krvavé srážky s hajnými a celníky na pobřeží a často pobývají ve vězení, kde zatrpknou ještě víc vůči společnosti. Bohaté nenávidí úplně stejně jako první kategorie. A nakonec uzavírá:

„Ze zdvořilosti (by courtesy) se tato třída nazývá ‚čacké anglické rolnictvo' (bold peasantry of England, podle Shakespeara)"*.

Tento popis platí pro většinu nádeníků v zemědělských obvodech dodnes. „Times" poslaly v červnu 1844 do těchto krajů dopisovatele, aby podal zprávu o postavení této kategorie, a jeho zpráva úplně souhlasí s uvedeným popisem. V některých krajích nebyla mzda vyšší než 6 šilinků týdně, tedy o nic vyšší než v mnohých německých krajích, ačkoli ceny všech životních potřeb jsou v Anglii nejméně dvojnásobné. Snadno si lze představit, jak vypadá život těchto lidí. Strava špatná a skrovná, šaty roztrhané, obydlí těsné a ubohé – malé, bídné chatrče bez veškerého pohodlí; pro mladé lidi noclehárny, kde muži a ženy nejsou téměř odděleni, což přímo

* *E. G. Wakefield*, M. P., „Swing unmasked, or the Cause of Rural Incendiarism". London 1831 — Pamphlet [E. G. Wakefield, člen parlamentu, „Odhalený Swing (viz zde str. 480) aneb příčiny žhářství na vesnici", Londýn 1831. — Brožura]. — Uvedené citáty jsou na str. 9—13. Pasáž týkající se starého chudinského zákona, který byl tehdy ještě v platnosti, je vypuštěna.

vyzývá k nelegitimnímu styku. Několik dnů v měsíci bez práce stačí tyto lidi uvrhnout do nejhorší bídy. Jestě ke všemu se nemohou organisovat, aby udrželi mzdy na určité výši, protože bydlí isolovaně; když některý odmítne pracovat za nízkou mzdu, najdou se tucty nezaměstnaných a lidí z chudobinců, kteří jsou vděčni za sebemenší výdělek, a tomu, kdo se zdráhal přijmout práci, odepře jako lenochovi a povaleči chudinská správa jakoukoli jinou podporu než nenáviděný chudobinec. Vždyť v chudinské správě zasedají pachtýři, a jedině od nich nebo od jejich sousedů a přátel stejného stavu může dělník dostat práci. A to nejsou jen náhodné zprávy z určitého zemědělského obvodu v Anglii, naopak, stejně velká bída je na jihu i na východě, na severu i na západě. Postavení dělníků v Suffolku a Norfolku je úplně stejné jako v Devonshiru, Hampshiru a Sussexu, mzda v Dorsetshiru a Oxfordshiru je stejně nízká jako v Kentu a Surrey, Buckinghamshiru a Cambridgeshiru.

Zvlášť krutým barbarstvím proti zemědělskému proletariátu jsou honební zákony, které jsou v Anglii tak přísné jako nikde jinde, ačkoli zvěře je tam víc než dost. Anglický rolník vidí podle starého mravu a zvyku v pytlačení jen zcela přirozený, ušlechtilý projev odvahy a smělosti, a křiklavý rozdíl mezi vlastní bídou a „car tel est notre plaisir"* lorda, který pro svoje soukromé potěšení chová tisíce zajíců a pernaté zvěře, vybízí ho k tomu ještě víc. Klade oka, občas i nějaký kus zvěře zastřelí – vždyť lordu to v podstatě neuškodí, má toho víc než dost, a *pro něho* to znamená pečeni pro hladovou rodinu. Když ho chytnou, jde do vězení, opakuje-li se to, je nejméně na sedm let deportován. Tyto přísné tresty zaviňují časté krvavé srážky s hajnými, které mají rok co rok za následek několik vražd. Povolání hajného je tak nejen nebezpečné, ale pokládá se i za nečestné a ponižující. Loni si dva hajní raději prohnali kulkou hlavu, než by dál konali své zaměstnání. Za tuto „levnou" cenu si velkostatkářská šlechta kupuje ušlechtilou zábavu honitby – ale co na tom šlechetným „lords of the soil"** záleží? Je-li na světě o několik přebytečných lidí více nebo méně, to je přece jedno, a kdyby honební

* — doslova: „protože to je naše potěšení", přeneseně: svévolný vrtoch. *(Pozn. red.)*

** — „pánům půdy", t. j. vrchnosti. *(Pozn. red.)*

zákon vyhubil třeba i polovinu „přebytečných", aspoň by se zbylé polovině lépe vedlo – tak uvažuje lidumilný anglický boháč.

Ale třebaže podmínky venkovského života, navzájem oddělená bydliště, neměnné prostředí a zaměstnání, a proto i myšlení, jsou jakémukoli vývoji rozhodně nepříznivé, nese chudoba a bída i tady své ovoce. Průmysloví dělníci a horníci brzy překonali první stupeň oposice proti sociálnímu stavu, bezprostřední vzpouru jednotlivce, která se projevuje zločinem; zato rolníci trčí u tohoto prvního stadia ještě dnes. Jejich oblíbenou metodou sociálního boje je žhářství. V zimě roku 1830–1831, která následovala po červencové revoluci, stalo se toto zakládání požárů po prvé všeobecným zjevem. Už předtím počátkem října vznikly nepokoje v Sussexu a v sousedních hrabstvích, a to pro zesílení pobřežní policie (čímž bylo ztíženo podloudnictví a pobřeží bylo – podle slov jednoho pachtýře – zruinováno), dále pro změny chudinského zákona, pro nízké mzdy a zavádění strojů, a rozšířily se na celý kraj. V zimě tedy hořely pachtýřům stohy obilí a sena na polích, ba i stodoly a chlévy pod okny. Skoro každé noci vzplanulo několik takových požárů a šířilo zděšení mezi pachtýři a statkáři. Pachatele se skoro nikdy nepodařilo dopadnout a lid přičítal tyto ohně mythické osobě, kterou nazýval „*Swing*". Boháči si lámali hlavu, kdo by ten „Swing" mohl být, kde se bere taková zuřivost mezi chuďasy venkovských obvodů; na velkou hybnou sílu, *nouzi*, útlak, pomyslil jen málokdo – přímo v zemědělských obvodech jistě nikdo. Od toho roku se požáry opakovaly každou zimu, jež je pro nádeníky obdobím hladu a bídy. V zimě roku 1843–1844 byly opět mimořádně časté. Mám tu několik čísel časopisu „Northern Star" z oné doby a každé číslo přináší řadu zpráv o založení požáru s udáním pramenů. Čísla tohoto týdeníku, která v dále uvedeném seznamu chybějí, sice nemám po ruce, ale jistěže i v nich je uvedena celá řada dalších případů. Všechny případy beztak nemůže takový list uvést. „Northern Star" z 25. listopadu 1843: dva případy, píše i o několika dřívějších. – „Northern Star" z 16. prosince: V Bedfordshiru už čtrnáct dní všeobecné vzrušení pro četné požáry, každé noci jich vypukne několik. V posledních dvou dnech vyhořely *dva* velké nájemné dvory. V Cambridgeshiru *čtyři* velké nájemné dvory, v Hertfordshiru *jeden* a kromě

toho ještě *patnáct* požárů v různých krajích. – 30. prosince: V Norfolku *jeden* požár, v Suffolku *dva*, v Essexu *dva*, v Hertsu *tři*, v Cheshiru *jeden*, v Lancashiru *jeden*, v Derby, Lincolnu a na jihu *dvanáct* požárů. – 6. ledna 1844 celkem deset; 13. ledna sedm, 20. ledna čtyři požáry. Od té doby byly hlášeny průměrně tři až čtyři požáry za týden, a to nejen do jara jako dříve, ale až do července a srpna. Že se pak s blížící se zimou 1844–1845 tento druh zločinu ještě víc rozmáhá, dosvědčují anglické noviny, které jsem zatím dostal, i zprávy v německém tisku.

Co říkáte, milí čtenáři, těmto poměrům na klidném, idylickém anglickém venkově? Je to sociální válka nebo ne? Je to přirozený, natrvalo možný stav? A přece jsou tu pachtýři a statkáři stejně hloupí a zabednění, stejně slepí ke všemu, co jim přímo neplní kapsy penězi, jako továrníci v průmyslových obvodech a buržoasie vůbec. Jestliže továrníci slibují svým dělníkům, že všechnu spásu mohou čekat od *zrušení* obilních zákonů, slibují statkáři a většina pachtýřů svým dělníkům nebe na zemi, budou-li zákony *zachovány*. Ale ani tady, ani tam se bohatým nedaří získat dělníky pro svého koníčka. Stejně jako továrním dělníkům je i zemědělským nádeníkům úplně jedno, zda budou obilní zákony odstraněny či zachovány. Přesto je tato otázka pro obě strany velmi důležitá. Zrušením obilních zákonů se totiž svobodná konkurence, nynější společenské hospodářství vůbec vystupňuje do krajnosti; všechen další rozvoj v mezích daných vztahů skončí a jediným možným pokrokem bude pak radikální přeměna sociálního řádu. Pro zemědělské dělníky to má ještě další význam. Uvolnění dovozu obilí způsobuje – jak, to *zde* nemohu rozvádět – emancipaci pachtýřů od velkostatkářů, jinými slovy, přeměnu toryovských pachtýřů v liberální. Pro to už řádně připravila půdu Liga proti obilním zákonům, což je její jediná zásluha. Stanou-li se však pachtýři liberály, t. j. uvědomělými buržoy, stanou se nádeníci nutně chartisty a socialisty, t. j. uvědomělými proletáři. Jedno vyplývá z druhého. A že už dnes začíná mezi zemědělským proletariátem nové hnutí zapouštět kořeny, dokazuje schůze, kterou v říjnu 1844 svolal *liberální* velkostatkář hrabě *Radnor* v *Highworthu*, kde má své statky, aby tu prosadil resoluci proti obilním zákonům: dělníci, naprosto lhostejní k těmto zákonům,

žádali pro sebe docela něco jiného, totiž malé kousky půdy za levné pachtovné, a řekli hraběti Radnorovi do očí různé trpké pravdy. – Tak proniká hnutí dělnické třídy i do odlehlých, zaostalých, duševně mrtvých zemědělských krajů a při bídě, která tam panuje, zapustí tam velmi brzy kořeny a rozvine se stejně bezpečně jako v továrních obvodech.

Pokud jde o náboženské cítění zemědělských nádeníků, je jistě větší než u průmyslových dělníků, ale s církví jsou na štíru – v těchto oblastech jsou totiž skoro jen přívrženci anglikánské církve. Jistý dopisovatel „Morning Chronicle", který píše pod značkou: „*Jeden, který si hvízdal za pluhem*"*, podává zprávu o své cestě zemědělskými kraji a vypráví mimo jiné o své rozmluvě s několika nádeníky cestou z kostela:

„Ptal jsem se jednoho z nich, zda ten, který dnes kázal, je jejich duchovní — yes, blast him [ano, čert ho vem], je to náš velebníček, pořád jen žebrá a co ho znám, vždycky žebral. (Bylo to totiž kázání ve prospěch misií.) — A co já ho znám, taky, dodal druhý, nikdy jsem neviděl velebníčka, který by nežebral na to nebo na ono. — Ano, přidala se jedna žena, která právě vyšla z kostela, jen se podívejte, jak jsou mzdy pořád menší, a koukněte se na ty bohaté povaleče, co k nim velebníčci chodí jíst a pít a na hony. Pánbůh mě netrestej, ale to půjdem raději do robotárny umřít hlady, než bychom platili na velebníčky, co jdou obracet pohany. — A proč, povídá jiná, tam nepošlou flanďáky, co celé dny vřískají v kostele v Salisbury, a pro nikoho než pro holé kamení? Proč ti nejdou mezi pohany? — *Ti* nepůjdou, povídá první stařík, s kterým jsem začal rozhovor, protože jsou bohatí, ti mají půdy ažaž, potřebujou peníze, aby se mohli zbavit chudých velebníčků; já vím, co chtějí, na to je moc dlouho znám. — Ale přátelé, ptal jsem se, copak chodíte z kostela vždycky takhle roztrpčeni na kazatele? Proč tam tedy vůbec chodíte? — Proč tam chodíme? odpověděla žena, protože musíme, když nechceme všechno ztratit, práci a všecko, prostě musíme. — Později jsem viděl, že *když chodili do kostela*, měli určité malé výhody, dostali dříví na topení a kousek políčka na brambory, zaplatit ovšem museli."

Po vylíčení jejich chudoby a nevědomosti končí náš dopisovatel:

„A nyní směle tvrdím, že postavení těchto lidí, jejich chudoba, jejich nenávist k církvi, jejich vnější povolnost a vnitřní hořkost proti církevním hodnostářům *je ve všech anglických venkovských obcích pravidlem* a opak jen výjimkou."

Jestliže nám rolnictvo vlastní Anglie názorně ukazuje, jaké

* Pseudonym Alexandra Somervilla. *(Pozn. red.)*

následky má četný zemědělský proletariát při velkostatcích pro stav venkovských obcí, můžeme ve *Walesu* pozorovat úpadek malých pachtýřů. Jestliže anglické venkovské obce reprodukují protiklad mezi proletáři a velkokapitalisty, úděl waleských rolníků odpovídá postupujícímu úpadku maloburžoasie ve městech. Ve Walesu jsou většinou jen malí pachtýři a ti nejsou s to prodávat své zemědělské produkty tak levně a s takovým ziskem jako velcí angličtí pachtýři, kteří jsou na tom daleko lépe a s nimiž malí waleští pachtýři konkurují na témž trhu. K tomu ještě nutno uvážit, že půda na mnoha místech dovoluje jen chov dobytka, který je méně výnosný, a pak také že Walesané jsou už pro svou odlišnou národnost, na které velmi lpí, ještě konservativnější než angličtí pachtýři. Hlavně je však vzájemná konkurence, konkurence s anglickými sousedy a z toho plynoucí zvýšení pachtovného tak vyčerpalo, že se sotva drží nad vodou. A protože nechápou pravou příčinu svého bídného postavení, hledají ji v různých maličkostech, jako ve vysokém mýtném a pod. Mýto sice brzdí rozvoj zemědělství a obchodu, ale každý, kdo si propachtovává půdu, s ním počítá jako se stálým břemenem, takže je vlastně platí pozemkový vlastník. K tomu ještě pachtýře nesmírně popudil nový chudinský zákon, protože i jim stále hrozí, že přijdou na žebráckou hůl. V únoru 1843 propukla nespokojenost waleských rolníků v nepokojích známých pod jménem „Rebekka". Muži si oblékli ženské šaty, začernili si obličeje a vrhali se v silných ozbrojených tlupách na brány, které se v Anglii stavějí místo mýtních závor, rozbíjeli je za nadšeného jásotu a střelby, demolovali i domky výběrčích, psali výhružné dopisy podepsané vybájenou „Rebekkou" a jednou dokonce přepadli chudobinec v Caermarthenu. Když bylo později povoláno vojsko a zesílena policie, zaváděli je neobyčejně obratně na falešnou stopu. Zatím co vojsko, před nímž se se všech kopců ozývala znamení trubkami, táhlo jedním směrem, demolovali za jeho zády mýtní brány; když pak byly oddíly příliš zesíleny, začaly se vyskytovat jednotlivé požáry, ba i vražedné přepady. Jako vždy, znamenaly tyto těžší zločiny konec hnutí. Mnozí toho nechali ze znechucení, jiní ze strachu, a klid se obnovil sám sebou. Vláda vyslala komisi, která měla celou záležitost i její příčiny vyšetřit, a tím všechno skončilo. Bída rolníků trvá dál, a ježto za současných sociál-

ních poměrů může jedině vzrůstat, ale nemůže jí ubývat, způsobí jednou vážnější věci, než byly tyto humorné rebekkovské maškarády.

Jestliže jsme v Anglii viděli výsledky systému hospodaření ve velkém, ve Walesu výsledky systému drobných pachtů, vidíme v *Irsku* důsledky rozkouskování půdy. Převážná většina irského obyvatelstva se skládá z malých pachtýřů najímajících ubohou hliněnou chatrč s jednou místností a políčko na brambory, které jim právě tak stačí, aby v zimě nezemřeli hlady. Protože je mezi těmito malými pachtýři velká konkurence, je pachtovné neslýchaně vysoké, dvakrát, třikrát až čtyřikrát vyšší než v Anglii. Každý zemědělský nádeník touží totiž být pachtýřem, a třebaže je půda už tak rozkouskovaná až běda, přesto se ještě na mnoho zemědělských nádeníků nedostane. Ačkoli ve Velké Britannii je obděláno 32 milionů akrů půdy a v Irsku jen 14 milionů akrů, ačkoli Velká Britannie vyrábí ročně zemědělské produkty v ceně 150 milionů liber št. a Irsko jen v ceně 36 milionů liber št., je v Irsku o 75.000 zemědělských dělníků *víc* než na sousedním ostrově.* Z tohoto nesmírného nepoměru vyplývá, jak obrovská konkurence musí být v Irsku v poptávce po půdě, a navíc je třeba si připomenout, že už britští zemědělští dělníci žijí v krajní bídě. Výsledkem této konkurence je ovšem tak vysoké pachtovné, že pachtýři na tom nejsou o mnoho lépe než nádeníci. A tak irský lid drtí krutá bída, z níž se za daných sociálních poměrů nemůže vymanit. Lidé žijí v nejubožejších chatrčích z hlíny, které se sotva hodí za chlévy, v zimě se tak tak protlučou – nebo jak to vyjadřuje uvedená zpráva, na třicet týdnů v roce mají brambor, aby se do polosyta najedli, a na zbývajících 22 týdnů nemají zhola nic. Když k jaru zásoba dochází anebo brambory už klíčí a nedají se jíst, odchází žena s dětmi na žebrotu a s čajovým kotlíkem v ruce projde celý kraj, kdežto muž, když skončí sadbu, jde za výdělkem buď někde v okolí, nebo do Anglie a na sklizeň bramborů se vrátí zase k rodině. Tak žije devět desetin irských venkovanů. Jsou chudí jako kostelní myši, oblékají se do nejubožejších hadrů a jsou tak zaostalí, jak je to jen možné v polocivilisované zemi. Podle uvedené zprávy žije z $8^1/_2$ milionu obyva-

* Zpráva o Irsku, předložená komisí pro chudinský zákon. Zasedání parlamentu z roku 1837.

tel 585.000 otců rodin v úplné bídě (destitution), a podle jiných pramenů, jež uvádí šerif Alison*, je v Irsku 2,300.000 lidí, kteří nemohou žít bez veřejné nebo soukromé podpory; tudíž 27 % obyvatelstva jsou žebráci!

Příčinou této bídy jsou současné sociální poměry, hlavně konkurence, která tu na sebe bere jinou formu, formu rozkouskování půdy. Hledaly se pracně všelijaké jiné příčiny; tvrdilo se, že bídou je vinen poměr pachtýře k vlastníku půdy, který pronajímá své pozemky ve velkých kusech pachtýřům a ti zase podpachtýřům a pod-podpachtýřům, takže mezi vlastníkem a tím, kdo na půdě opravdu hospodaří, je často až deset takových prostředníků. Tvrdilo se dále, že veškerou bídou je vinen vskutku hanebný zákon, který dává velkostatkáři právo, nezaplatí-li ten, kdo si od něho půdu přímo propachtoval, vypovědět skutečného hospodáře, třebaže ten svému pronajimateli zaplatil. To však vytváří jen *formu*, v níž se bída projevuje. Dejte malým pachtýřům půdu, na které hospodaří, a jaký bude výsledek? Většinu z nich políčko neuživí, i když nebudou muset platit pachtovné, a zlepší-li se snad něco, stálý a rychlý vzrůst obyvatelstva způsobí, že za několik let bude zase všechno, jak bylo. Těm, kteří budou žít v lepších podmínkách, vyrostou pak děti, které nyní z bídy a nedostatku umírají v útlém dětství. Jiní zase říkali, že bídou lidu je vinen nestoudný útlak Angličanů. Beze sporu nese vinu *na tom*, že se bída dostavila o něco dříve, ale vyvolat ji nemohl. Další uvádějí jako příčinu protestantskou státní církev, vnucenou katolickému národu; ale rozdělte Irům to, co jim anglikánská církev bere, a nebude toho ani dva tolary na hlavu. Desátky jsou beztoho daní z *pozemkového majetku*, ne z pachtů, ačkoli je pachtýř platíval; nyní po komutačním zákonu z roku 1838[120a] platí desátky přímo vlastník pozemku, ale přirazí si je k pachtovnému, takže na tom pachtýř není o nic lépe. A tak se uvádí ještě spousta jiných příčin, právě tak málo přesvědčivých. Chudoba je nutným výsledkem nynějších sociálních zařízení, a mimo ně můžeme hledat jen příčinu té či oné formy, v jaké se chudoba jeví, ne však příčinu pro chudobu samu. Že se však chudoba v Irsku projevuje právě tak

* „Zásady populace", II. díl.

a ne jinak, to způsobuje národní povaha lidu a jeho historický vývoj. Irové jsou celým svým charakterem příbuzní románským národům, Francouzům a hlavně Italům. Záporné stránky této národnosti jsme už charakterisovali slovy Carlylovými dříve. Poslechněme si nyní jednoho Ira, který je alespoň blíže pravdě než Carlyle – ten příliš straní všemu germánskému:

„Jsou těkaví a přesto lhostejní (indolent), bystří, ale nedovedou držet jazyk za zuby, jsou prchlí, netrpěliví a neprozíraví; instinktivně stateční, velkomyslní, ale málo rozvážliví; rychle se mstí a rychle odpouštějí, rychle uzavírají přátelství a rychle je ruší; hojně obdařeni nadáním, ale skrovně úsudkem."*

U Irů úplně převládá cit a vášeň, rozum se jim musí podřizovat. Jejich smyslná, vznětlivá povaha nepřipustí, aby se u nich rozvíjela rozvaha a klidná, vytrvalá činnost. Takoví lidé se vůbec nehodí pro průmysl, jak se nyní provozuje. Proto se také Irové drží zemědělství, a to toho nejprimitivnějšího. U malých parcel, které tu byly odedávna a nevznikly uměle rozdrobením celých statků** jako ve Francii a na Rýně, nebylo ani pomyšlení na investování kapitálu do meliorace půdy. A tak by bylo podle Alisonova odhadu třeba 120 milionů liber št., aby půda v Irsku dosáhla alespoň té nijak vysoké plodnosti, jakou má půda v Anglii. Angličtí přistěhovalci, kteří by byli mohli zvýšit kulturní úroveň irského lidu, spokojili se s jeho nejbrutálnějším vykořisťováním. Zatím co Irové svým přistěhovalectvím vnesli mezi anglický národ kvas, který v budoucnu přinese ovoce, má Irsko věru málo zač vděčit Anglii.

Snaha Irů vymanit se z dnešního úpadku se projevuje jednak zločiny, které tu jsou ve venkovských obvodech na denním pořádku, hlavně na jihu a na západě, a jsou to skoro vesměs vraždy přímých nepřátel – velkostatkářských agentů nebo jejich poslušných přisluhovačů, protestantských vetřelců, velkopachtýřů, kteří získali

* „The state of Ireland", London 1807, 2nd edition 1821 — Pamphlet. [„Situace Irska". Londýn 1807, 2. vydání 1821. — Brožura.]

** (1892) Omyl. Malozemědělství zůstávalo od středověku převládající formou obdělávání půdy. Drobné zemědělské usedlosti byly tedy již před revolucí. Revoluce změnila pouze jejich *vlastnictví;* vzala je feudálním pánům a přenesla je přímo či nepřímo na rolníky. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1892.)*

majetek tím, že vyhnali stovky rodin z bramborových políček atd.; jednak se tato snaha projevuje v agitaci pro „repeal"[121]. Po tom, co jsme uvedli, je jasné, že nevzdělaní Irové musí vidět své nejbližší nepřátele v Angličanech, a prvním krokem vpřed je pro ně dosažení národní samostatnosti. Stejně jasné však je, že chudobu nemůže odstranit žádný „repeal"; může se jím nanejvýš dokázat to, že příčinu irské bídy, která se nyní zdá mimo hranice národa, je nutno hledat doma. Je-li uskutečnění „repealu" nutné k tomu, aby Irové tento fakt pochopili, nechci rozhodovat. Až dosud neměl ani chartismus, ani socialismus v Irsku valný úspěch.

Tím končím své poznámky o Irsku; vždyť agitace pro „repeal" roku 1843 a O'Connellův proces způsobily, že irská bída je v Německu čím dál tím víc známa.

Sledovali jsme tedy proletariát britských ostrovů ve všech odvětvích jeho činnosti a všude jsme našli nouzi a bídu, všude naprosto nelidské životní podmínky. Viděli jsme, jak s proletariátem vzniká, roste, šíří se a organisuje nespokojenost; viděli jsme otevřené krvavé i nekrvavé boje proletariáru proti buržoasii. Zkoumali jsme zásady, které určují osud, naděje a obavy proletářů, a shledali jsme, že myslí jen na sebe, že jde jen za vlastními výhodami. Abychom přesto nebyli nespravedliví, všimněme si poněkud blíže, jak si buržoasie počíná.

POMĚR BURŽOASIE K PROLETARIÁTU

Mluvím-li tu o buržoasii, zahrnuji do toho i tak zvanou aristokracii, protože ta je aristokracií, má výsadní postavení jen vůči buržoasii, ne však vůči proletariátu. Proletariát vidí v obou jen majetnou třídu, t. j. buržou. Před výsadou majetku všechny ostatní výsady mizí. Rozdíl je jen v tom, že buržoa v užším smyslu stojí proti průmyslovému a částečně hornickému proletariátu a jakožto *pachtýř* také proti zemědělským nádeníkům, kdežto tak zvaný aristokrat přijde do styku jen s částí hornického proletariátu a hlavně se zemědělským proletariátem.

Nesetkal jsem se nikdy s třídou, která by byla tak hluboce demoralisována, tak nenapravitelně zkažena zištností, tak vnitřně rozleptána a neschopna všeho pokroku, jako je anglická buržoasie. A mám tu na mysli především vlastní buržoasii, zejména buržoasii liberální, odpůrkyni obilních zákonů. Pro ni neexistuje na světě nic jiného, než co se přímo týká peněz, ji samu nevyjímajíc, neboť nežije pro nic jiného než pro vydělávání peněz, nezná jinou blaženost než rychlý zisk, jinou bolest než ztrátu peněz.* Při takové hrabivosti a ziskuchtivosti je nemožné, aby jediný lidský cit, jediný lidský názor zůstal nepotřísněný. Jistěže jsou tito angličtí buržoové dobrými manžely a členy rodin, mají i jinak různé tak zvané osobní

* Carlyle ve své knize „Past and Present" [„Minulost a přítomnost"] (Londýn 1843) výtečně líčí anglickou buržoasii a její odpornou chamtivost; část jsem přeložil v „Deutsch-Französische Jahrbücher" a odkazuji čtenáře na tento časopis. [122]

ctnosti a v běžném styku se jeví právě tak úctyhodní a slušní jako všichni ostatní měšťáci; i obchodně se s nimi lépe jedná než s Němci, nesmlouvají tolik a tak malicherně jako naše kramářské duše, ale co je to všechno platné? Nakonec je u nich přece jen jediným rozhodujícím momentem vlastní zájem a zvláště zisk. Šel jsem jednou s takovým měšťákem do vnitřního Manchesteru a mluvil jsem s ním o tom, jak špatně a nezdravě je město postaveno, o hrozném stavu dělnických čtvrtí a prohlásil jsem, že jsem nikdy neviděl tak špatně postavené město. Ten muž to všechno klidně vyslechl a na rohu, kde jsem se s ním rozcházel, řekl: „And yet, there is a great deal of money made here" – a přece se tu vydělávají ohromné peníze – sbohem, pane! Anglickému měšťáku je úplně jedno, umírají-li jeho dělníci hlady nebo ne, jen když on vydělá peníze. Všechny životní poměry se měří podle zisku, a co nenese peníze, to je hloupost, nepraktické, idealistické. Proto je také oblíbenou vědou těchto čachrářů národní ekonomie, věda o vydělávání peněz. Každý je národní ekonom. Poměr továrníka k dělníkovi není lidský, nýbrž ryze ekonomický. Továrník je „kapitál", dělník je „práce". A když si dělník nechce dát vnutit tuto abstrakci a tvrdí, že on není „práce", ale člověk, který má mezi jiným také tu vlastnost, že dovede pracovat, když si usmyslí, že se nepotřebuje dát prodávat a kupovat na trhu jako „práce", jako zboží, tu zůstane buržoovi rozum stát. Nemůže pochopit, že má k dělníkům ještě jiný poměr než poměr koupě a prodeje, nevidí v nich lidi, nýbrž „*ruce*" (hands), jak je neustále do očí oslovuje, neuznává jiného závazku mezi dvěma lidmi než – jak říká Carlyle – *placení hotovými*. I pouto mezi ním a jeho ženou je v devadesáti devíti případech ze sta jen „placení hotovými". Bídné otroctví, v jakém udržují měšťáka peníze, vtiskuje za panství buržoasie svou pečeť i řeči. Peníze určují cenu člověka; tento člověk má cenu deseti tisíc liber, řekne Angličan – he is worth ten thousand pound, t. j. že má jmění deset tisíc liber št. Kdo má peníze, je „úctyhodný" (respectable), patří k „lepší sortě lidí" (the better sort of people), má „vliv" (influential) a všechno, co dělá, je v kruhu jeho přátel epochální. Čachrářský duch proniká do řeči, všechno se vyjadřuje obchodními výrazy, vysvětluje ekonomickými kategoriemi. Poptávka a nabídka, objednávka a dodání, supply and

demand – to jsou formule, podle nichž Angličanova logika posuzuje celý lidský život. Proto svobodná konkurence ve všech oblastech, proto režim „laissez-faire a laissez-aller“[123] ve správě, v lékařství, ve výchově a brzy snad i v náboženství, kde se nadvláda státní církve stále víc hroutí. Svobodná konkurence nesnese omezení, nesnese státní kontrolu, celý stát je jí jen na obtíž, bylo by jí nejmilejší, kdyby nebylo státu, kdyby každý mohl druhého po libosti vykořisťovat, jako na př. ve „spolku“ přítele Stirnera. Protože se však buržoasie bez státu nemůže obejít, už proto ne, aby mohla držet na uzdě proletariát, který potřebuje stejně nutně, obrací jej tedy proti proletariátu a snaží se udržet si jej co nejdále od těla.

Nedomnívejme se však, že „vzdělaný“ Angličan toto sobectví otevřeně projevuje. Naopak, zakrývá je nejhnusnějším pokrytectvím. – Jakže, angličtí boháči že nemyslí na chudé, oni, kteří zřídili dobročinné ústavy, jaké nemá žádná jiná země na světě? Ovšem, dobročinné ústavy! Jako by to proletáři nějak pomohlo, když z něho napřed vyssajete všechnu krev, abyste pak na něm mohli provádět svou dobročinnost, jež příjemně lechtá vaši samolibou, farizejskou duši, a vydávat se před světem za velké dobrodince lidstva, když vrátíte vyssátému chudákovi setinu toho, co mu náleží! Dobročinnost, která toho, kdo ji poskytuje, připravuje o lidskou důstojnost ještě víc než toho, kdo ji přijímá, dobročinnost, která ušlápnutého ušlápne ještě hlouběji do prachu, která požaduje, aby se paria, zbavený lidské tváře, vykopnutý ze společnosti, zřekl toho posledního – svého práva zvát se člověkem – a *žebral* o její *milost*, než se jí uráčí vtisknout mu almužnou na čelo cejch ponížení! Ale k čemu že je to všechno? Slyšme samu anglickou buržoasii. Není tomu ještě ani rok, co jsem četl v listu „Manchester Guardian“ dopis redakci, který byl bez jakékoli poznámky otištěn jako něco docela přirozeného a rozumného:

„Pane redaktore!

Od jisté doby se hemží hlavní ulice našeho města spoustou žebráků, kteří jak rozedraným oděvem a nemocným vzezřením, tak odpornými otevřenými ranami a znetvořeninami hledí vzbudit soucit kolemjdoucích, často velmi nestoudně a dotěrně. Myslím, že když člověk platí chudinskou daň a nadto i hojně přispívá na dobročinné instituce, učinil přece už dost, aby měl právo být ušetřen takového nepříjemného a nechutného obtěžování. A k čemu se vlastně platí

tak vysoká daň na udržování městské policie, když nechrání člověka ani tak, aby mohl klidně chodit po městě? — Doufám, že uveřejnění těchto řádek ve Vašem tak rozšířeném listě přiměje veřejnou moc, aby tento nešvar (nuisance) odstranila.

Zůstávám Vaše oddaná služebnice

dáma.“

Tady to máte! Anglická buržoasie je dobročinná z vlastního zájmu, nic nedaruje, své dary považuje za výkupné, uzavírá s chudými *obchod* a říká: Dávám-li tolik na dobročinné účely, *vykupuji si tím právo*, abych už nebyl obtěžován, a vy se zavazujete, že zůstanete ve svých tmavých doupatech a nebudete rozrušovat mé jemné nervy veřejným vystavováním své bídy! Zoufat si můžete, ale v tichosti, to si vyhrazuji, to si vykupuji upsáním 20 liber na nemocnici! Ó, ta hanebná dobročinnost křesťanského měšťáka! – A tak píše *„dáma“*! Ba právě dáma! Věru dobře udělala, že se tak podepsala, nemá už na štěstí dost odvahy, aby se nazvala *ženou*! A vypadá-li to *takto* s „dámami“, jak to asi vypadá s „pány“? – Řeknete, že je to ojedinělý případ. Ale kdepak, tento dopis vyjadřuje právě smýšlení velké většiny anglické buržoasie, jinak by ho byla redakce neotiskla, jinak by byl vyvolal nějaký protest, který jsem v následujících číslech marně hledal. A co se týče účinků této dobročinnosti, sám kanovník *Parkinson* říká, že chudí se navzájem podporují mnohem víc, než je podporuje buržoasie. A taková podpora čestného proletáře, který sám ví, co je hlad, pro něhož je skutečnou obětí, rozdělí-li se o své skrovné jídlo, ale udělá to rád – taková podpora má jinou cenu než almužna zvysoka hozená rozmařilým měšťákem.

I jinak předstírá buržoasie humanitu, jež nezná mezí, ale jen tehdy, vyžaduje-li to její vlastní zájem. Tak na př. v politice a v národní ekonomii. Moří se nyní už pátý rok, aby dokázala dělníkům, že žádá zrušení obilních zákonů jen v zájmu proletářů. Celá věc se má však po pravdě takto: obilní zákony, které udržují ceny chleba vyšší, než jsou v jiných zemích, zvyšují také dělnické mzdy a ztěžují tak továrníkovi konkurenci s jinými zeměmi, kde jsou ceny chleba a tím také mzdy nižší. Budou-li obilní zákony zrušeny, cena chleba klesne a mzdy se přiblíží ostatním civilisovaným evropským zemím, což je jistě každému jasné z už vyložených zásad, určujících výši

mezd. Továrník bude moci tedy snadněji konkurovat, poptávka po anglickém zboží poroste a s ní i poptávka po dělnících. Následkem této zvýšené poptávky bude ovšem mzda poněkud stoupat a nezaměstnaní dělníci se zařadí opět do práce. Ale na jak dlouho? „Přebytečné obyvatelstvo" Anglie a hlavně Irska by stačilo zásobit anglický průmysl potřebnými dělníky, i kdyby se výroba zdvojnásobila; jenže v několika letech by se nepatrné výhody ze zrušení obilních zákonů opět vyrovnaly, přišla by nová krise a byli bychom zase tam, kde jsme byli, a přitom by ještě první známky oživení průmyslu urychlily růst obyvatelstva. To všechno si proletáři velmi dobře uvědomují a řekli to buržoasii stokrát do očí. Továrníci však vidí jen *bezprostřední* výhody, které by jim přineslo odstranění obilních zákonů; ve své omezenosti nevidí, že ani jim nemůže toto opatření přinést *trvalé* výhody, protože vzájemná konkurence továrníků vyrovná zisk jednotlivců brzy zase na dřívější hladinu. Přesto až do dneška továrníci halasně ujišťují dělníky, že to všechno dělají jen pro ně; jen pro hladovějící miliony cpou boháči z liberální strany své stovky a tisíce liber do pokladny Ligy proti obilním zákonům – když přece každý ví, že buržoasie pustí uzenku, jen aby chytila šunku, že počítá s tím, že se jí to všechno v prvních letech po zrušení obilních zákonů desetkrát, ba stokrát na ziscích vrátí. Ale dělníci – hlavně po povstání roku 1842 – nedají se už buržoasií oklamat. Žádají od každého, kdo předstírá péči o jejich blaho, aby se na důkaz opravdovosti svých úmyslů prohlásil pro lidovou chartu, a protestují tím proti každé cizí pomoci, neboť v podobě charty žádají jen *moc* k tomu, aby si mohli pomoci *sami*. Kdo tak neučiní, tomu vyhlásí plným právem boj, ať je to otevřený nepřítel, nebo falešný přítel. – Liga proti obilním zákonům použila ostatně vůči dělníkům nejhanebnějších lží a úskoků, aby je získala. Snažila se jim namluvit, že cena práce v penězích je nepřímo úměrná ceně obilí, že je mzda vysoká, když je cena obilí nízká, a naopak. Tento výrok, sám o sobě směšnější než všechna tvrzení, jaká kdy vyšla z úst kteréhokoli ekonoma, se pokoušela dokázat nejsměšnějšími argumenty. Když to nepomáhalo, slibovali dělníkům velký blahobyt jako důsledek zvýšené poptávky na trhu práce, ba neostýchali se nosit ulicemi dva modely bochníků chleba, na větším

z nich byl nápis: *Americký bochník za 8 pencí, mzda 4 šilinky denně*, a na druhém, mnohem menším: *Anglický bochník za 8 pencí, mzda 2 šilinky denně*. Dělníci se však nedali zmást. Znají své chlebodárce příliš dobře.

Chcete-li poznat licoměrnost těchto krásných slibů ještě lépe, stačí si všimnout praxe. Z našeho líčení je vidět, jak buržoasie všemožně vykořisťuje proletariát ve svůj prospěch. Dosud však jsme viděli jen to, jak jednotliví buržoové utiskují proletariát na vlastní pěst. Všimněme si nyní případů, kdy buržoasie vystupuje proti proletariátu jako strana nebo dokonce jako státní moc. – Že celé zákonodárství směřuje především k ochraně majetných před nemajetnými, je na bíle dni. Zákonů je třeba jen proto, že existují nemajetní; i když je to přímo vysloveno jen v několika málo zákonech – na př. v zákoně proti tulákům a lidem bez domova, kde je vyjádřeno, že proletariát jako takový odporuje zákonu – je zákon tak prostoupen nepřátelstvím k proletariátu, že soudci, zejména smírčí soudci, kteří jsou sami měšťáky a s nimiž proletariát přichází nejvíc do styku, vykládají zákon v tomto duchu s úplnou samozřejmostí. Je-li předvolán, nebo lépe řečeno, pozván boháč, soudce se omlouvá, že ho musel tak obtěžovat, a pokud to jen nějak jde, obrátí celou při v jeho prospěch; musí-li ho odsoudit, zase se mnohokrát omlouvá atd., a výsledek je směšná pokuta, kterou buržoa s pohrdáním hodí na stůl a odejde. Stane-li se však, že se před smírčího soudce dostane nějaký chudák, stráví skoro vždycky noc předtím na strážnici s kupou jiných, jedná se s ním už předem jako s provinilcem, jeho obhajoba je odbyta s opovržlivým: „Tyhle výmluvy známe!" – a nakonec dostane pokutu, kterou nemůže zaplatit a musí ji odpykat jedním nebo i více měsíci na šlapacím mlýně. Nemůže-li se mu nic dokázat, je přesto poslán na šlapací mlýn jako ničema a tulák (a rogue and a vagabond – tyto výrazy se vyskytují skoro vždycky pohromadě). Zaujatost smírčích soudců, hlavně na venkově, opravdu překonává všechny představy a je tak běžná, že o méně křiklavých případech píší noviny docela klidně a bez poznámky. Vždyť nic jiného nelze ani očekávat. Jednak nedělají tito „Dogberryové" nic jiného, než že vykládají zákon podle smyslu, který v něm skutečně je, jednak jsou sami měšťáky, kteří vidí základní pilíř všeho opravdo-

vého pořádku především v zájmu své třídy. Stejně jako smírčí soudci se chová i policie. Buržoa smí dělat, co chce, k němu je policista vždy zdvořilý a drží se přísně zákona, ale s proletářem jedná hrubě a surově; už proto je chudý předem *podezřelý* ze všech možných zločinů a zároveň nemůže použít právních prostředků proti zvůli držitelů moci. Pro něho tedy neexistují ochranné formy zákona, jemu vnikne policie klidně do bytu, zatkne ho a ztýrá. A teprve když nějaké dělnické sdružení, jako třeba horníci, získá takového Robertse, teprve pak vyjde najevo, jak málo platí zákonná ochrana pro proletáře, jak často musí nést chudák všechnu tíži zákona, zatím co z jeho výhod nemá nic.

Až do dneška bojuje majetná třída v parlamentě proti ušlechtilejším citům těch, kteří ještě docela nepropadli sobectví, jen aby mohla stále víc zotročovat proletariát. Jeden pozemek za druhým se zabírá a rozorává a tím se sice rozšiřuje kultivace, ale proletariát z toho má velkou škodu. Na obecních pozemcích se mohl napást chudákův osel, vepř nebo několik hus, děti a mládež měly kde si hrát a skotačit. To teď přestává, výdělek chudých se ztenčuje a mládež, která přišla o hřiště, chodí do krčem. V každém parlamentním zasedání je odhlasována řada takových parlamentních výnosů o obdělávání obecních pozemků. Když se v zasedání z roku 1844 vláda rozhodla přimět železniční společnosti, které měly monopol veškeré dopravy, aby umožnily i dělnictvu jízdu za únosnou cenu (1 penny za míli, asi pět stříbrných grošů za německou míli), a navrhla proto, aby byl na každé trati denně zařazen jeden takový vlak třetí třídy, podal „ctihodný otec v Pánu", biskup londýnský, další návrh, aby neděle, jediný den, kdy zaměstnaní dělníci vůbec *mohou* cestovat, byla z toho vyňata, a tak aby v neděli bylo dovoleno jezdit jen bohatým, ale ne chudým. Tento návrh byl příliš přímý, příliš nezahalený, než aby byl mohl projít, a proto padl. – Nemám dost místa, abych vypočítával spoustu skrytých útoků na proletariát, třeba jen v jediném zasedání. Z téhož zasedání roku 1844 uvedu jen ještě jeden případ. Zcela bezvýznamný člen parlamentu, jakýsi pan Miles, podal návrh zákona na úpravu poměru mezi pány a sluhy, který vypadal docela nevinně. Vláda návrh doporučila a postoupila jej výboru. Mezitím vypukla stávka horníků na severu a Roberts podnikal

vítězná tažení po Anglii provázen dělníky, které dostal z vězení. Když pak výbor návrh vrátil, ukázalo se, že bylo do něho vsunuto několik velmi despotických klausulí; podle jedné z nich dostával zaměstnavatel dokonce moc každého dělníka, který s ním písemně nebo ústně smluvil nějakou práci, třeba jen příležitostnou výpomoc, pohnat v případě odepření služby nebo *jiného nepatřičného chování* (misbehaviour) před kteréhokoli (any) smírčího soudce; a na základě své přísežné výpovědi nebo výpovědi svých agentů a dozorců – tedy na základě přísahy žalobcovy – mohl ho dát pán odsoudit do vězení a k nuceným pracím až do dvou měsíců. Tento návrh vzbudil nesmírný hněv dělníků, tím spíše, že se současně projednával v parlamentě návrh na desetihodinovou pracovní dobu, který vyvolal živou agitaci. Konala se jedna schůze za druhou, do Londýna se posílaly stovky dělnických petic Thomasu *Duncombovi*, zástupci proletariátu v parlamentě. Kromě stoupence „Mladé Anglie" Ferranda byl Duncombe jediným energickým oponentem návrhu; když však ostatní radikálové viděli, že lid se postavil proti návrhu, vylézali jeden za druhým a stavěli se na stranu Duncombovu. A protože ani liberální buržoasie, když viděla rozhořčení dělnictva, neměla odvahu návrh podporovat, a protože nikdo neměl chuť postavit se energičtěji za návrh a proti lidu, zákon na celé čáře propadl.

Nejotevřenějším vyhlášením války buržoasie proletariátu je však *Malthusova populační theorie* a *nový chudinský zákon*, který se o ni opírá. O Malthusově theorii jsme mluvili už několikrát. Zopakujeme si stručně její hlavní zásady, totiž že země je neustále přelidněna, a proto musí na světě stále vládnout nouze, bída, chudoba a nemravnost; že je údělem a věčným osudem lidstva žít v příliš velkém počtu, a proto v různých třídách, z nichž jedny jsou více nebo méně bohaté, vzdělané, morální a druhé více nebo méně chudé, zubožené, nevědomé a nemorální. V praxi z toho plyne – a k těmto závěrům dochází sám Malthus – že dobročinnost a chudinské pokladny jsou vlastně nesmysl, protože jsou dobré jen k tomu, aby udržovaly a povzbuzovaly k množení „přebytečné obyvatelstvo", které svou konkurencí snižuje mzdu ostatních. Že zaměstnávání chudých chudinskou správou je stejně nesmyslné, neboť spotřebovat lze jen určité množství výrobků dělníků, a proto za každého ne-

zaměstnaného dělníka, který dostane práci, ztratí práci jiný, dosud zaměstnaný, a tak podniky chudinské správy poškozují soukromý průmysl; že tedy nejde o to dát „přebytečnému obyvatelstvu" obživu, nýbrž pokud možno tak či onak snížit jeho počet. Malthus suše prohlašuje, že až dosud uznávané právo každého žijícího člověka na existenci je úplný nesmysl. Cituje slova básníkova: Chudák přichází k slavnostní tabuli přírody a shledává, že pro něj nebylo prostřeno, a příroda mu káže – dodává Malthus – aby se klidil (she bids him to be gone), „neboť před svým zrozením se společnosti nezeptal, zda si ho přeje". Tato theorie je nyní zamilovanou theorií všech pravých anglických měšťáků, a to je docela pochopitelné, protože je pro ně velice pohodlná a mimo to má v sobě za současných poměrů hodně pravdy. Nejde-li o to, aby se „přebytečné obyvatelstvo" stalo užitečným, aby se změnilo v *upotřebitelné* obyvatelstvo, nýbrž jen o to, jak co nejsnáze lidi vyhubit hladem a zároveň jim zabránit, aby přivedli na svět příliš mnoho dětí, pak je to maličkost – ovšem za předpokladu, že „přebytečné obyvatelstvo" uzná svou vlastní zbytečnost a se smrtí hlady se smíří. Ačkoli se lidumilná buržoasie horlivě snaží dělníky k tomu přimět, není na to dosud ani pomyšlení. Proletáři si naopak vzali do hlavy, že právě oni se svýma pilnýma rukama jsou potřební a páni kapitalisté, kteří nedělají nic, zbyteční.

Protože však bohatí dosud mají moc, musí si proletáři dát líbit, že je za skutečně „přebytečné" prohlásí zákon, když to nechtějí dobrovolně uznat sami. Došlo k tomu v novém chudinském zákonu. Starý chudinský zákon, spočívající na zákonu z roku 1601 (43. rok Alžbětiny vlády), vycházel ještě naivně ze zásady, že pečovat o vydržování chudých je povinností obce. Kdo neměl práci, dostal podporu, a chudák začal během doby právem považovat za povinnost obce, aby ho chránila před smrtí hladem. Vyžadoval svou týdenní podporu jako právo, ne jako milost, a to bylo buržoasii nakonec přece jen příliš silné. Když se zákonem o reformě parlamentu z roku 1833 dostala k moci a současně dosáhlo vrcholu zbídačení ve venkovských obvodech, začala hned provádět i reformu chudinských zákonů se svého stanoviska. Byla jmenována komise, která vyšetřila správu chudinské péče a odhalila velmi mnoho nešvarů. Zjistila, že celá dělnická třída na venkově je zbídačena a částečně nebo zcela závislá na chudinské pokladně, která poskytovala podporu těm, kdo měli příliš nízkou mzdu. Komise dále zjistila, že systém, který vydržuje nezaměstnané a podporuje špatně placené chudáky s mnoha dětmi, který nutí otce nemanželských dětí, aby platili alimenty, který vůbec uznává chudobu za něco, co potřebuje ochrany – že tento systém ruinuje zemi, že je

„brzdou průmyslu, odměňováním nerozvážných sňatků, pobídkou obyvatelstvu, aby se množilo, a ochromuje působení růstu obyvatelstva na mzdu; že to je celonárodní zařízení, které pilné a poctivé občany sráží a líné, nečestné a neodpovědné ochraňuje; že trhá rodinná pouta, soustavně zabraňuje hromadění kapitálu, rozrušuje existující kapitál a ruinuje ty, kdo platí daně; a korunou všeho je, že ve formě alimentace poskytuje prémie za nemanželské děti" (slova správy komise pro chudinský zákon).*

Toto vylíčení účinku starého chudinského zákona je vcelku jistě správné: příspěvky podporují lenost a množení „přebytečného" obyvatelstva. Za současných sociálních poměrů je jasné, že chudák je nucen být egoistou, a má-li na vybranou pracovat nebo lenošit a mít se přitom stejně, raději nedělá nic. Z toho však vyplývá, že současné sociální poměry nestojí za nic, ale ne – jak to vyvodili malthusiánští členové komise – že s chudobou se má jednat jako se zločinem podle zastrašovací theorie.

Tito moudří malthusovci byli však tak pevně přesvědčeni o neomylnosti své theorie, že bez váhání uvrhli chudáky na Prokrustovo lože svých názorů a podle těch pak s nimi s největší bezohledností jednali. Přesvědčeni s Malthusem a ostatními zastánci svobodné konkurence, že je nejlépe nechat každého, aby se staral sám o sebe, a důsledně provádět zásadu laissez-faire, byli by nejraději chudinské zákony vůbec zrušili. Protože však k tomu neměli ani odvahu, ani autoritu, navrhli co nejvíc malthusiánský chudinský zákon, který je ještě barbarštější než zásada laissez-faire, protože aktivně zakročuje tam, kde ona je pouze pasivní. Viděli jsme, jak Malthus prohlásil chudobu, přesněji řečeno nezaměstnanost pod názvem „přebytečnost" za zločin, který má společnost trestat smrtí hladem. Tak

* „Extracts from Information received by the Poor-Law-Commissioners". Published by Authority. London 1833. [„Výňatky ze zprávy komise pro chudinský zákon". Úřední publikace. Londýn 1833.]

barbarští však členové komise přece jen nebyli; surová, přímá smrt hladem je i pro takové členy komise pro chudinský zákon něčím příliš strašným. Dobrá, řekli, vy chudí máte právo žít, ale *jen* žít; právo množit se však nemáte, stejně jako nemáte právo žít *lidsky*. Jste živelnou pohromou a nemůžeme-li proti vám zakročit hned jako proti každé jiné pohromě, musíme vám dát alespoň pocítit, že jí jste; musíme vás alespoň držet na uzdě a znemožnit vám, abyste produkovali jiné „přebytečné" – ať už přímo, nebo tím, že byste sváděli k lenosti a zahálce ostatní. Žít můžete, ale jen jako výstražný příklad všem, kdo by mohli být v pokušení stát se také „přebytečnými".

Navrhli tedy nový chudinský zákon, který prošel v parlamentě roku 1834 a platí až dodnes. Všechny podpory v penězích nebo v potravinách byly zrušeny; jedinou přípustnou podporou bylo přijetí do pracoven, které byly hned všude zřízeny. Tyto pracovny (workhouses) neboli, jak je lid nazývá, bastily chudinského zákona (poor-law-bastilles) jsou však takové, že musí odstrašit každého, kdo má ještě sebemenší naději, že se bez této veřejné dobročinnosti protluče. Aby se chudáci obraceli na chudinskou pokladnu jen v nejnaléhavějších případech, aby každý raději vypjal své síly do krajnosti, než by se odhodlal obrátit se na ni o podporu, byl pobyt v pracovně učiněn tak nesnesitelným, jak to jen dovedl vymyslet rafinovaný talent malthusovce. Strava je horší než strava nejchudších dělníků, zato práce těžší; jinak by přece chudáci šli raději do pracovny, než by živořili venku. Maso, hlavně čerstvé, je tu vzácnost, většinou jsou k jídlu brambory, co možná špatný chléb a ovesná kaše, piva málo nebo žádné. I vězeňská strava bývá vcelku lepší, takže se obyvatelé pracoven často úmyslně dopustí nějakého přestupku, jen aby se dostali do vězení. Vždyť pracovna je také vězení. Kdo nevykoná uloženou práci, nedostane jíst; kdo chce jít ven, musí žádat o dovolení, které mu může být odepřeno, chová-li se špatně nebo smýšlí-li o něm špatně dozorce; kouření je tu zakázáno, rovněž přijímání dárků od přátel a příbuzných mimo pracovnu. Ubožáci nosí stejnokroje robotárny a jsou vydáni na milost a nemilost zvůli dozorců. Aby snad jejich práce nekonkurovala soukromému průmyslu, dělají většinou neužitečné práce; muži

tlučou štěrk, a to „tolik, co může udělat za den silný muž pilně pracující", ženy, děti a starci cupují stará lodní lana, zapomněl jsem už, k jakému bezvýznamnému účelu. Aby se „přebyteční" nerozmnožovali nebo aby „demoralisovaní" rodiče nemohli působit svým vlivem na děti, jsou rodiny rozděleny: muž je v jednom křídle, žena v druhém, děti ve třetím a mohou se vidět jen v určených hodinách, a to ne příliš často a jen tehdy, jestliže se podle názoru úředníků dobře chovali. A aby byla nákaza chudoby v těchto bastilách dokonale isolována před vnějším světem, mohou jejich obyvatelé přijímat návštěvy jen se svolením úředníků v hovornách a vůbec stýkat se s lidmi zvenčí jen pod dozorem a se svolením.

Při tom všem má být podle zákona strava zdravá a zacházení lidské. Ale duch zákona mluví příliš zřetelně, než aby mohly být tyto požadavky jakkoli plněny. Členové komise pro chudinský zákon a celá anglická buržoasie se klame, pokládá-li za možné uvádět v život zásady a přitom se vyhnout jejich důsledkům. Zacházení s lidmi, jaké nový zákon předpisuje na papíře, je v rozporu s celým smyslem zákona; jestliže zákon vlastně prohlašuje chudé za zločince, robotárny za trestnice a jejich obyvatele za psance mimo zákon a společnost lidskou, hodné hnusu a opovržení, pak žádné nařizování opaku nepomůže. V praxi se také jedná s chudými podle ducha zákona, a ne podle jeho litery. Uvedu několik případů.

V robotárně v *Greenwichi* byl v létě roku 1843 pětiletý chlapec za trest po tři noci zavřen v umrlčí komoře, kde musel spát na víku rakve. – V pracovně v *Herne* se totéž stalo malému děvčátku za to, že v noci pomočilo postel; to je tu zřejmě vůbec oblíbený trest. Tato robotárna, která stojí v jednom z nejkrásnějších krajů Kentu, se vyznačuje také tím, že má všechna okna do dvora a jen dvě nedávno proražená okna umožňují obyvatelům pohled do vnějšího světa. Spisovatel, který o tom píše v „Illuminated Magazine", končí své líčení slovy:

„Kdyby bůh trestal lidi za zločiny tak, jako trestá člověk člověka za chudobu, pak běda synům Adamovým!"

V listopadu roku 1843 zemřel v Leicesteru muž, který byl dva dny předtím propuštěn z robotárny v *Coventry*. Podrobnosti o tom, jak se zachází s chudými v tomto ústavě, jsou pobuřující.

Zmíněný muž, jménem George Robson, měl ránu na rameni, jejíž léčení bylo naprosto zanedbáno. Postavili ho k pumpě a poručili mu, aby zdravou rukou pumpoval; dostával přitom jen obyčejnou chudinskou stravu, kterou pro tělesnou slabost, způsobenou zanedbaným zraněním, nemohl strávit; pochopitelně den ze dne slábl, ale čím více si stěžoval, tím surověji s ním zacházeli. Když mu jeho žena, která byla také v robotárně, chtěla dát svou trošku piva, dostala vyhubováno a musela pivo pod dohledem dozorkyně vypít sama. Muž se rozstonal, ale ani pak s ním nejednali lépe. Konečně byl na svou žádost i se ženou propuštěn, provázen nejsprostšími urážkami. Za dva dny nato zemřel v Leicesteru a lékař, který ohledával mrtvolu, prohlásil, že smrt nastala zanedbáním zranění a tím, že Robson dostával jídlo, které zesláblé tělo nemohlo strávit. Při propuštění z robotárny mu odevzdali dopisy, v nichž mu někdo poslal peníze: ležely šest neděl v kanceláři robotárny a podle ústavního řádu je otvíral ředitel pracovny! – V robotárně v *Birminghamu* se děly takové hanebnosti, že tam byl konečně v prosinci 1843 vyslán úředník, aby celou záležitost vyšetřil. Shledal, že čtyři „trampers" (význam tohoto slova jsme vysvětlili výše*) byli nazí zavřeni do temnice (black hole) pod schody a byli tam ponecháni 8–10 dní, často vůbec o hladu, každý den bez jídla až do oběda, a to v nejdrsnější roční době. Jeden malý chlapec prošel všemi ústavními věženími; nejprve byl ve vlhké, klenuté, těsné komůrce na haraburdí, pak dvakrát v temnici, po druhé tři dny a tři noci, pak stejně dlouho ve staré temnici, která byla ještě horší, pak v „trampské" světnici, páchnoucí, odporně špinavé, těsné díře s dřevěnými palandami, kde úředník při revisi našel ještě dva otrhané, zimou se choulící chlapce, kteří tam seděli už čtyři dny. V temnici jich sedělo někdy sedm najednou a v trampské světnici bývalo často nacpáno až dvacet trampů. I ženy musely za trest do temnice, když nechtěly jít do kostela. Jedna byla zavřena na čtyři dny do trampské světnice, kde se sešla s bůhvíjakou společností, a to všechno v době, kdy byla nemocná a musela užívat léky! Jinou ženu za trest poslali do blázince, ačkoli měla úplně zdravý rozum. – V robotárně v *Bactonu* v Suffolku byla v lednu 1844 podobná kontrola, při které vyšlo

* Viz tento svazek, str. 435. *(Pozn. red.)*

najevo, že tam jako ošetřovatelka nemocných byla zaměstnána slabomyslná, která dělala s nemocnými všechno naopak, a že tam nemocné, kteří byli v noci často neklidní nebo vstávali, přivazovali provazy k postelím, aby ošetřovatelky nemusely být v noci vzhůru – jeden nemocný byl takto nalezen mrtev. – V chudobinci *St. Pancras* v Londýně, kde se šijí levné košile, zadusil se jeden epileptik při záchvatu v posteli, aniž mu kdo přišel na pomoc. V témže domě spalo čtyři až šest, někdy i osm dětí v jedné posteli. – V robotárně *Shoreditch* v Londýně ležel jeden muž v noci na jedné posteli s nemocným, který měl vysoké horečky, a postel byla ještě k tomu plná hmyzu. – V robotárně v *Bethnal-Greenu* v Londýně nevpustili ženu v šestém měsíci těhotenství do pracovny a zavřeli ji se sotva dvouletým dítětem v přijímací místnosti, kde byla od 28. února do 20. března 1844 a kde nebyla ani postel, ani jakákoli příležitost k vykonání přirozené potřeby. Její muž byl také v robotárně, a když prosil, aby ženu už dál nevěznili, dostal za tuto drzost čtyřiadvacet hodin vězení o chlebu a vodě. – V robotárně ve *Slough* u Windsoru umíral v září 1844 jakýsi muž; jeho žena tam jela, přijela ve dvanáct hodin v noci, spěchala přímo do robotárny, ale nepustili ji tam; teprve ráno dostala povolení, že ho smí vidět, ale jen na půl hodiny a v přítomnosti dozorkyně, která se k ní při každé další návštěvě přitřela a za půl hodiny jí řekla, že už musí jít. – V robotárně v *Middletonu* v Lancashiru spalo dvanáct, někdy osmnáct chudáků obojího pohlaví v jedné místnosti. Tento ústav nepodléhá novému chudinskému zákonu, nýbrž dřívějšímu zvláštnímu zákonu o chudině (Gilbertův zákon). Inspektor založil v domě na svůj účet pivovar. – Ve *Stockportu* odvlekli 31. července 1844 z chudobince před smírčího soudce dvaasedmdesátiletého starce, protože se zdráhal tlouci štěrk a namítal, že nemůže tuto práci konat pro svůj vysoký věk a neohebné koleno. Nadarmo se nabízel, že bude dělat nějakou práci přiměřenější jeho tělesným silám – byl odsouzen ke čtrnácti dnům nucených prací na šlapacím mlýně. – V robotárně v *Basfordu* zjistil revisní úředník v únoru 1844, že ložní prádlo nebylo vyměněno třináct týdnů, košile čtyři týdny, punčochy dva až deset měsíců, takže ze 45 chlapců jen tři měli ještě punčochy a z košil měli všichni už jen cáry. Postele se hemžily hmyzem a misky na jídlo

se myly v kbelících na moč. – V *západolondýnském* chudobinci byl vrátný, který byl syfilitik a nakazil čtyři děvčata, přesto nebyl propuštěn. Jiný vrátný odvedl z jedné místnosti hluchoněmé děvče, skrýval je po čtyři dny ve své posteli a spal s ním. Ani ten nebyl propuštěn.

Jak v životě, tak ve smrti. Chudí jsou zahrabáváni do země naprosto bezohledně jako zdechlá zvířata. *Saint-brideský* hřbitov chudých v Londýně je holý močál plný hromad kostí; používá se ho jako hřbitova už od dob Karla II. Každou středu se zemřelí chudáci naházejí do jámy čtrnáct stop hluboké, kněz rychle odemele litanie a díra se lehce zahází zemí, aby se mohla příští středu zase otevřít a aby se tam mohly házet další mrtvoly, pokud není jáma plná. Hnilobný zápach zamořuje celé okolí. – V *Manchesteru* leží hřbitov chudých u Irku proti Starému městu a je to rovněž pustý, nerovný pozemek. Asi před dvěma lety přes něj postavili železniční trať. Být to hřbitov pro „lepší" lidi, jaký by spustila buržoasie a duchovenstvo pokřik o znesvěcení! Ale byl to hřbitov chudých, bylo to místo odpočinku pro zbídačelé a „přebytečné", a proto se s tím nedělaly žádné okolky. Ani se nenamáhali přenést mrtvoly, ještě nezetlelé, na druhou stranu hřbitova; kopalo se tam, kde bylo právě třeba, a kůly se zatloukaly do čerstvých hrobů, až z bahnité půdy vystupovala voda, prosycená hnilobnými látkami, a plnila okolí odpornými a nezdravými plyny. Nechce se mi podrobně líčit hanebnou surovost, která se tu tehdy projevila.

Bude se ještě někdo divit, že se chudí brání přijímat veřejnou podporu za takových podmínek? Že raději hladovějí, než by šli do těchto bastil? Znám pět případů, kdy lidé skutečně přímo umírali hlady a ještě několik dnů před smrtí, když jim chudinská správa odmítla jakoukoli jinou podporu mimo robotárnu, raději hladověli, než by byli šli do tohoto pekla. V tomto směru dosáhli členové komise pro chudinský zákon dokonale svého cíle. Ale zato také robotárny – daleko víc než kterékoli jiné opatření vládnoucí strany – rozdmychaly nenávist pracující třídy proti majetným, z nichž většina s novým chudinským zákonem nadšeně souhlasila. Od Newcastlu až po Dover vládne mezi dělníky jednomyslné rozhořčení nad novým zákonem. Buržoasie jím tak jasně vyslovila svůj názor na to,

jak chápe své povinnosti vůči proletariátu, že to pochopili i ti nejhloupější. Tak přímo, tak neskrývaně dosud nikdo nikdy nevyjádřil, že chudí jsou tu jen proto, aby se dali od bohatých vykořisťovat a aby zemřeli hlady, když už je bohatí nepotřebují využívat. Proto také přispěl tento nový chudinský zákon tak podstatně k rozvoji dělnického hnutí a zejména k rozšíření chartismu; a protože ho pociťují především chudí na venkově, usnadní další rozvoj proletářského hnutí ve venkovských obvodech.

Dodejme ještě, že od roku 1838 platí stejný chudinský zákon také v *Irsku* a připravuje tam stejné útulky pro 80.000 zbídačelých lidí. I tam je nenáviděn a byl by nenáviděn ještě víc, kdyby tam měl takový význam jako v Anglii. Ale co znamená špatné zacházení s 80.000 proletáři v zemi, kde je jich na dva a půl milionu! – Ve Skotsku – až na několik míst – chudinské zákony neexistují.

Doufám, že po tomto vylíčení nového chudinského zákona a jeho účinků nebude se zdát ani jediné z mých slov, jež jsem pronesl o anglické buržoasii, příliš tvrdým. V tomto veřejném opatření, kde anglická buržoasie vystupuje in corpore*, jakožto moc, říká jasně, co vlastně chce, co je smyslem všech těch drobnějších akcí proti proletariátu, jež zdánlivě vrhají nepříznivý stín jen na jednotlivce. A že toto opatření nevyšlo jen z určité části buržoasie, nýbrž že s ním souhlasí celá třída, dokazují mimo jiné parlamentní debaty z roku 1844. Liberální strana nový chudinský zákon vydala; konservativní strana v čele s ministrem Peelem jej hájí a pozměňuje jen některé jeho hanebnosti v Poor-Law-Amendment-Bill** z roku 1844. Liberální většina zákon vydala, konservativní jej potvrdila a šlechetní lordi dali v obou případech svůj „souhlas". Tak bylo zpečetěno vyvržení proletariátu ze státu a společnosti; tak bylo veřejně vyhlášeno, že proletáři nejsou lidé a nezaslouží si, aby se s nimi lidsky zacházelo. Můžeme klidně přenechat proletářům britské říše, aby si svá lidská práva znovu vydobyli sami.***

* — jako celek. *(Pozn. red.)*

** — dodatku k chudinskému zákonu. *(Pozn. red.)*

*** Abych předešel všem možným nedorozuměním a z nich plynoucím výtkám, chci ještě poznamenat, že jsem mluvil o buržoasii jako o *třídě*, a všechno, co jsem uvedl o jednotlivcích, používám k charakteristice toho, jak myslí a jedná *třída*. Proto jsem se také nemohl pouštět do rozlišování směrů a stran buržoasie, které mají význam jen historický a theoretický. A proto se mohu o několika málo

Takové je postavení britské dělnické třídy, jak jsem je poznal za jedenadvacet měsíců na vlastní oči a z oficiálních a jiných autentických zpráv. A považuji-li toto postavení za zcela nesnesitelné, jak jsem to na předchozích stránkách dost často vyjádřil, nejsem jediný, kdo je toho názoru. Už roku 1833 prohlásil Gaskell, že se vzdal naděje na smírné řešení a že bude těžké vyhnout se revoluci. Carlyle vysvětluje roku 1838 chartismus a revoluční hnutí dělníků bídou, v níž žijí, a diví se jen, že osm let tak klidně seděli u stolu Barmakovce[124], kde je liberální buržoasie krmila prázdnými sliby. Roku 1844 prohlašuje, že se musí okamžitě přistoupit k organisování práce,

„má-li zůstat Evropa, nebo alespoň Anglie, ještě dlouho obyvatelná".

A „Times", „první deník Evropy", píše v červnu 1844:

„Válka palácům, mír chyžím, to je válečný pokřik hrůzy, který se může znovu rozeznít naší zemí. Ať se mají bohatí na pozoru!"

Uvažme však ještě jednou, jaké vyhlídky má anglická buržoasie. V nejhorším případě se zahraničnímu, hlavně americkému průmyslu podaří odolat anglické konkurenci i po odstranění obilních zákonů, k němuž za několik let nutně dojde. Německý průmysl se velmi činí, americký průmysl jde kupředu mílovými kroky. Amerika se svými nevyčerpatelnými zdroji, se svými nesmírnými ložisky

členech buržoasie, kteří se ukázali jako úctyhodná výjimka, zmínit jen mimochodem. Jsou to jednak rozhodnější radikálové, kteří jsou téměř chartisté, jako na př. členové dolní sněmovny a továrníci Hindley z Ashtonu a Fielden z Todmordenu (Lancashire), jednak toryovští filantropové, kteří nedávno vytvořili skupinu *„Mladá Anglie"* a ke kterým patří hlavně členové parlamentu Disraeli, Borthwick, Ferrand, lord John Manners atd. Také lord Ashley má k nim blízko. — Cílem „Mladé Anglie" je obnovení staré „merry England" („bodré Anglie") s její slavnou minulostí a jejím romantickým feudalismem; tento cíl je ovšem neproveditelný a dokonce směšný, je to satira na celý historický vývoj, ale dobrý úmysl, odvaha vzepřít se proti dnešnímu řádu, proti současným předsudkům, a uznat hanebnost tohoto řádu má svou cenu. — Zcela osamoceně stojí napůl Němec a napůl Angličan *Thomas Carlyle*, původně toryovec, který se dostal dál než všichni ti, o nichž jsem mluvil. Ze všech anglických buržoů jde sociálním nepořádkům nejhlouběji na kloub a žádá organisaci práce. Doufám, že Carlyle, který se už pustil správnou cestou, dokáže také jít po ní dál. Přeji mu k tomu mnoho zdaru, já i mnoho Němců!

(1892) Únorová revoluce z něho však udělala dokonalého reakcionáře; spravedlivý hněv proti šosákům se změnil v zakyslou šosáckou mrzutost proti historické vlně, která ho vyvrhla na břeh. *(Engelsův dodatek k německému vydání z roku 1892.)*

uhlí a železné rudy, s ohromným bohatstvím vodní síly a splavných řek, hlavně však se svým energickým, čilým obyvatelstvem, proti němuž jsou i Angličané flegmatičtí ospalci – Amerika vybudovala za necelých deset let průmysl, který v hrubším bavlněném zboží (hlavním výrobku anglického průmyslu) konkuruje Anglii už nyní, vytlačila Angličany ze severoamerických i jihoamerických trhů a v Číně se její zboží prodává vedle anglického. V ostatních průmyslových odvětvích je tomu právě tak. Má-li některá země schopnost strhnout průmyslový monopol na sebe, je to Amerika. – Bude-li tedy anglický průmysl v nejbližších dvaceti letech poražen – jak tomu ani jinak nemůže být, nezmění-li se nynější sociální poměry – stane se většina proletariátu nadobro „přebytečnou" a nebude mít jiné volby než buď smrt hladem, anebo – revoluci. – Uvědomuje si anglická buržoasie tuto perspektivu? Ani v nejmenším; naopak, její nejoblíbenější ekonom MacCulloch ji od svého psacího stolu poučuje takto: Není ani pomyšlení, že by tak mladá země jako Amerika, která není ještě ani pořádně obydlena, mohla úspěšně provozovat průmysl nebo dokonce konkurovat se starou průmyslovou zemí, jako je Anglie. Bylo by šílenstvím od Američanů, kdyby se o to chtěli pokoušet, protože by na tom mohli jen prodělat. Ať se jen pěkně drží zemědělství, a až budou mít celou zemi obdělánu, pak snad přijde doba, kdy budou moci s úspěchem provozovat průmysl. – Tak praví moudrý ekonom a celá buržoasie to po něm opakuje, zatím co Američané zabírají jeden trh za druhým, zatím co jeden opovážlivý americký spekulant poslal nedávno partii amerického zboží *do Anglie*, kde se prodalo, a to pro vývoz!

Ale dejme tomu, že si Anglie podrží průmyslový monopol, že počet jejích továren bude neustále vzrůstat, jaký bude výsledek? Obchodní krise nezmizí a s rozvojem průmyslu a vzrůstem proletariátu budou stále mohutnější, stále hrozivější. Pokračujícím ruinováním drobné buržoasie, centralisací kapitálu v rukou několika jedinců, jež postupuje mílovými kroky, bude geometrickou řadou vzrůstat i proletariát a brzy bude k němu patřit celý národ s výjimkou několika milionářů. Tento vývoj však dospěje k bodu, kdy proletariát pozná, jak snadné by pro něj bylo svrhnout současnou sociální moc, a tu přijde revoluce.

A přece se události nebudou vyvíjet ani první, ani druhou cestou. Hospodářské krise, jež jsou nejmohutnější pákou veškerého samostatného vývoje proletariátu, spolu se zahraniční konkurencí a s postupujícím ruinováním střední třídy celý proces zkrátí. Myslím, že si lid už nedá líbit víc než jednu krisi. Pravděpodobně už nejbližší krise, k níž dojde roku 1846 nebo 1847, přinese zrušení obilních zákonů a přijetí charty. Jakým podnětem bude charta pro revoluční hnutí, těžko říci. Ale do další krise, která by podle analogie s dosavadními měla přijít asi roku 1852 nebo 1853, může však být oddálena odstraněním obilních zákonů nebo zase urychlena některými jinými okolnostmi, jako zahraniční konkurencí a pod. – do té doby bude mít anglický lid opravdu víc než dost toho, aby se dal od kapitalistů vykořisťovat a umíral hlady, když už ho kapitalisté nepotřebují. Nepřijde-li anglická buržoasie do té doby k rozumu – a podle všeho se tak nestane – pak dojde k revoluci, s kterou se žádná dosavadní nebude moci měřit. Proletáři, dohnáni k zoufalství, chopí se smolnice, o níž jim kázal Stephens; lid provede svou pomstu s takovou zuřivostí, že se s tím rok 1793 nedá ani srovnat. Boj chudých proti bohatým bude nejkrvavějším bojem, jaký kdy byl veden. Ani kdyby část buržoasie přešla na stranu proletariátu, ani kdyby se buržoasie jako celek polepšila, nic to nepomůže. Všeobecná změna smýšlení buržoasie by mohla stejně dospět jen k jakémusi poloviČatému „juste-milieu"*; rozhodnější z těch, kdo by se přiklonili k dělnictvu, by vytvořili novou Girondu, která by pak v dalším násilném vývoji zanikla. Předsudky celé třídy se nesvlékají jako starý kabát – zejména to nedokáže konservativní, zaujatá, sobecká anglická buržoasie. To všechno jsou závěry, které lze vyvodit s největší určitostí, protože se opírají o nepopiratelné skutečnosti jednak dějinného vývoje, jednak lidské přirozenosti. Nikde není tak snadné prorokovat jako právě v Anglii, protože tady je ve společnosti všechno tak jasně a ostře vyhraněno. Revoluce *musí* přijít, na smírné řešení je dnes už pozdě; může být ovšem mírnější, než jak jsem prorokoval. To však bude záviset ani ne tak na vývoji buržoasie, jako spíše na vývoji proletariátu. Čím víc bude

* — zlaté střední cestě. *(Pozn. red.)*

proletariát proniknut socialistickými a komunistickými prvky, tím bude revoluce méně krvavá, méně pomstychtivá a zuřivá. Svým principem stojí komunismus nad rozkolem mezi buržoasií a proletariátem, uznává jen jeho historický význam pro přítomnost, ale ne jeho oprávnění pro budoucnost; chce právě tento rozkol odstranit. Pokud však rozkol trvá, pokládá komunismus rozhořčení proletariátu proti jeho utlačovatelům za nutnost, za nejdůležitější páku *začínajícího* dělnického hnutí, ale nezůstává u tohoto rozhořčení, protože komunismus není jen věcí dělnictva, nýbrž věcí celého lidstva. Žádného komunistu stejně ani nenapadne, aby se mstil na jednotlivci nebo vůbec aby se domníval, že jednotlivý buržoa může za současných poměrů jednat jinak, než jedná. Anglický socialismus (t. j. komunismus) přímo spočívá na tomto principu neodpovědnosti jednotlivce. Čím víc tedy budou mezi anglické dělníky pronikat socialistické myšlenky, tím zbytečnější bude jejich nynější rozhořčení, které by stejně k ničemu nevedlo, kdyby zůstalo jen při dosavadních násilnostech, tím méně neurvalosti a hrubosti bude v jejich vystoupeních proti buržoasii. Kdyby vůbec bylo možné udělat ze všech proletářů komunisty, ještě než vypukne boj, pak by proběhl velmi mírně; ale to už není možné, na to je už příliš pozdě. Přesto věřím, že než vypukne *úplně* otevřená, přímá válka chudých proti bohatým, teď v Anglii už nevyhnutelná, bude alespoň sociální otázka proletariátu natolik jasná, že za příznivých okolností komunistická strana dokáže postupně překonat brutální prvky revoluce a zabránit opakování 9. thermidoru. Vždyť zkušenosti Francouzů nebyly marné a mimo to je dnes už většina chartistických vůdců komunisty. A protože komunismus stojí *nad* protikladem mezi proletariátem a buržoasií, bude i pro lepší část buržoasie – která je však velmi nepatrná a může počítat s přírůstkem jen u dorůstající generace – snadnější přidat se k němu než k výhradně proletářskému chartismu.

Nejsou-li tu snad všechny tyto závěry dostatečně zdůvodněny, najdeme jistě jindy příležitost dokázat, že nutně vyplývají z historického vývoje Anglie. Ale na jednom trvám: boj chudých proti bohatým, který se už teď svádí ojediněle a nepřímo, povede se v Anglii také všeobecně, celkově a přímo. Na smírné řešení je už

pozdě. Třídy se rozlišují stále ostřeji, duch odporu proniká mezi dělníky stále víc, roztrpčení vzrůstá, jednotlivé guerillové šarvátky se soustřeďují k významnějším bojům a demonstracím a brzy postačí malý popud, aby uvedl lavinu do pohybu. Pak zazní celou zemí válečný pokřik: „Válka palácům, mír chyžím!“ – ale pak už bude pozdě na to, aby se bohatí mohli ještě vzpamatovat.

THE

NEW MORAL WORLD:

AND

GAZETTE OF THE RATIONAL SOCIETY.

Enrolled under Acts of Parliament, 10 Geo. IV. c. 56, and 4, 5, Will. IV. c. 40.

"ANY GENERAL CHARACTER, FROM THE BEST TO THE WORST, FROM THE MOST IGNORANT TO THE MOST ENLIGHTENED, MAY BE GIVEN TO ANY COMMUNITY, EVEN TO THE WORLD AT LARGE, BY THE APPLICATION OF PROPER MEANS, WHICH MEANS ARE TO A GREAT EXTENT AT THE COMMAND AND UNDER THE CONTROL OF THOSE WHO HAVE INFLUENCE IN THE AFFAIRS OF MEN."—Robert Owen.

W. Forrester, Printer, Little Red Lion Court, Chancery-lane, London.

No. 25. Vol. VI. *Third Series.* SATURDAY, DECEMBER 13, 1844. Price 2d.

B. ENGELS

RYCHLÝ POKROK KOMUNISMU V NĚMECKU

I

Doufám, že vaši krajané se rádi dovědí něco o tom, jak naše věc pokračuje na této straně Kanálu, a proto vám posílám pro váš list[125] několik řádek. Mám přitom velikou radost, že mohu ukázat, jak německý lid, ač se jako obvykle v řešení otázky sociální reformy značně opozdil, se nyní snaží ze všech sil dohnat ztracený čas. Je to pravý div, jak rychle se u nás v poslední době šíří socialismus. Přede dvěma lety tu byli všeho všudy dva osamělci, kteří se zabývali sociálními otázkami; před rokem byla vytištěna první socialistická publikace[126]. Je sice pravda, že v cizině bylo několik stovek německých komunistů, ale protože to byli dělníci, měli malý vliv a nemohli svými publikacemi proniknout mezi „vyšší třídy“. A mimo to na-

rážel socialismus na obrovské překážky: tisk byl přísně cenzurován, lid neměl právo veřejně se shromažďovat a sdružovat se, vládly zde despotické zákony a fungovaly tajné soudy se soudci placenými za to, že trestali každého, kdo se nějak opovážil vést lidi k přemýšlení. A jak to vypadá v Německu přes to všechno teď? Místo dvou bezmocných lidí, kteří psali o socialismu pro veřejnost, jež o něm neměla ani potuchy nebo se o tuto otázku nijak nezajímala, máme tucty schopných spisovatelů, kteří hlásají nové evangelium tisícům lidí dychtivě čekajícím na každé slovo o tomto předmětu; máme několik listů tak radikálně socialistických, jak jen to připouští cenzura – hlavně „Triersche Zeitung“[127] a weselský „Sprecher“[128]; vychází nám list v Paříži[129], kde je svoboda tisku, a kromě časopisů bezprostředně ovlivňovaných vládami neexistuje časopis, který by denně a přitom velmi uznale nemluvil o socialismu a socialistech. Naši nejzarytější odpůrci nemají morální odvahu k tomu, aby otevřeně vyslovili, co si o nás myslí. A dokonce i vlády se chtěj nechtěj musí chovat blahovolně ke všem *legálním* hnutím se socialistickým zaměřením. Všude se tvoří společnosti, které chtějí zlepšit životní podmínky pracujících a poskytnout jim prostředky k vzdělání, a v těchto sdruženích aktivně působí i leckteří z nejvyšších úředníků pruské vlády. Zkrátka socialismus je dnes v Německu nejaktuálnější otázkou a za rok zde vyrostla silná socialistická strana, která si už nyní vynucuje úctu všech politických stran a které nadbíhají hlavně naši liberálové. Až do nynějška je naší hlavní oporou střední třída, což asi velmi překvapí anglického čtenáře, jestliže neví, že tato třída je v Německu mnohem nezištnější, nestrannější a inteligentnější než v Anglii, a to z velmi prostého důvodu: protože je chudší. My však doufáme, že nás brzo bude podporovat dělnická třída, která musí být vždy a všude základem a oporou socialistické strany a kterou vyburcovaly z lethargie bída, útlak a nezaměstnanost a pak bouře mezi továrními dělníky ve Slezsku a v Čechách. Dovolte mi, abych se při této příležitosti zmínil o obrazu jednoho z nejlepších německých malířů, Hübnera, o obrazu, který udělal pro agitaci socialismu mnohem víc, než by byla dokázala stovka brožur. Obraz znázorňuje několik slezských tkalců, přinášejících továrníkovi plátno, a zachycuje velmi ostře kontrast mezi bezcitným bohatstvím

a zoufalou bídou. Vypasený továrník s brunátnou, krutou tváří vrací ženě stůčku plátna; žena, ztrácející naději, že se jí podaří plátno prodat, padá do mdlob; vedle ní stojí její dvě maličké děti a stařec, který ji ztěžka podpírá; úředník prohlíží jinou stůčku, jejíž majitelé v zoufalé úzkosti čekají na výsledek; mladík ukazuje zdrcené matce ubohý peníz, který dostal za práci; na kamenné lavici sedí stařec, děvče a chlapec a čekají, až na ně přijde řada; dva muži, každý s balíkem vráceného plátna na zádech, právě opouštějí místnost – jeden z nich hněvivě zatíná pěst, druhý dává jednu ruku kamarádovi na rameno a druhou ukazuje k nebi, jako by říkal: jen klid, tam je soudce trestající. Celý výjev se odehrává ve studené, nevlídné dvoraně s kamennou podlahou: jen továrník stojí na kousku koberce; přitom na druhé polovině obrazu, za pažením, se otevírá pohled do přepychově zařízeného kontoáru s luxusními závěsy a zrcadly, a tam vidíme několik píšících úředníků, nevšímajících si, co se děje za jejich zády, a továrníkova syna, mladého, výstředně oblečeného pána, který se opírá o pažení, v ruce jezdecký bičík, pokuřuje doutník a bez účasti se dívá na zoufalé tkalce. Tento obraz byl vystaven v několika městech v Německu a je samozřejmé, že v mnoha lidských myslích připravil půdu pro sociální ideje. V téže době jsme se dočkali triumfu – nejpřednější historický malíř naší země, Karl Lessing, se prohlásil za stoupence socialismu. Skutečně, v této chvíli má už socialismus v Německu desetkrát lepší posici než v Anglii. Právě dnes ráno jsem v liberálním listě „Kölnische Zeitung“ četl článek[130], jehož autora z nějakého důvodu napadli socialisté a který se tímto článkem brání. A čím byste řekli, že se brání? Tvrdí, že je socialista, jen s tím rozdílem, že chce, aby se začalo politickými reformami, kdežto my prý chceme všechno naráz. A tento list je druhým nejvlivnějším a nejrozšířenějším deníkem v Německu. Je věru pozoruhodné, že, alespoň v severním Německu, na každém parníku, v každém železničním voze nebo dostavníku potká člověk někoho, kdo má při nejmenším tušení o sociálních idejích a souhlasí s vámi, že je nutno společnost nějak reorganisovat. Právě jsem se vrátil z cesty po sousedních městech, a nebylo jediného místa, kde bych byl nenašel alespoň pět nebo deset vyslovených socialistů. V mém vlastním pří-

buzenstvu – a je to příbuzenstvo velmi pobožné a velmi loyální – je jich, počítám, šest nebo ještě víc, a všichni se stali stoupenci socialismu naprosto nezávisle na ostatních. Máme přívržence mezi všemi vrstvami – mezi obchodníky, továrníky, právníky, úředníky a důstojníky, lékaři, vydavateli novin, statkáři atd.; velmi mnoho našich publikací je v tisku, třebaže dosud vyšly sotva tři nebo čtyři; a budeme-li během příštích čtyř nebo pěti let dělat takové pokroky jako v uplynulých dvanácti měsících, budeme moci bez meškání založit komunistickou obec. Jak vidíte, stáváme se my němečtí theoretikové praktickými, činorodými lidmi. A skutečně, jeden z nás byl vyzván, aby navrhl praktický plán, jak organisovat a řídit komunistickou obec, a přihlédl přitom k plánům Owenovým, Fourierovým atd. a využil zkušeností amerických komunistických obcí a vašeho pokusu v Harmony[131], který, doufám, slibně pokračuje. Tento plán bude prodiskutován na různých místech a bude uveřejněn i se všemi zlepšovacími návrhy. Nejaktivnějšími literárními postavami mezi německými socialisty jsou dr. Karel Marx v Paříži, dr. M. Hess, nyní v Kolíně, dr. K. Grün v Paříži, Bedřich Engels v Barmenu (Porýnské Prusko), dr. O. Lüning v Rhedě (Vestfálsko), dr. H. Püttmann v Kolíně a několik jiných. Kromě toho vstoupil do našich řad Heinrich Heine, nejvýznačnější ze všech žijících německých básníků, a uveřejnil svazek politických básní, v němž je také několik básní hlásajících socialismus. Napsal slavnou „Píseň slezských tkalců", jejíž prozaický překlad vám posílám, ačkoli se bojím, že v Anglii bude považována za rouhačství. Ale přece vám ji posílám a poznamenávám jen, že se v ní naráží na pruské bojové heslo z roku 1813: „S Bohem za krále a za vlast!" – jež je od té doby oblíbeným heslem loyální strany. Ale tady je sama píseň[132]:

Bez slzy v roztrpčených očích
u stavu sedí, zoufalý hněv v tvářích:
„Již dost dlouho jsme trpěli a hladověli;
tkáme pro tebe, staré Německo, rubáš
a protkáváme jej trojím prokletím.
My tkáme, tkáme!

several others. Besides those, Henry Heine, the most eminent of all living German poets, has joined our ranks, and published a volume of political poetry, which contains also some pieces preaching Socialism. He is the author of the celebrated *Song of the Silesian Weavers*, of which I give you a prosaic translation, but which, I am afraid, will be considered blasphemy in England. At any rate, I will give it you, and only remark, that it refers to the battle-cry of the Prussians in 1813:—"With God for King and fatherland!" which has been ever since a favourite saying of the loyal party. But for the song, here it is:—

Without a tear in their grim eyes,
They sit at the loom, the rage of despair in their faces;
"We have suffered and hunger'd long enough;
Old Germany, we are weaving a shroud for thee
And weaving it with a triple curse.
"We are weaving, weaving!

"The first curse to the God, the blind and deaf god,
Upon whom we relied, as children on their father;
In whom we hoped and trusted withal,
He has mocked us, he has cheated us nevertheless.
"We are weaving, weaving!

"The second curse for the King of the rich,
Whom our distress could not soften nor touch;
The King, who extorts the last penny from us,
And sends his soldiers, to shoot us like dogs.
"We are weaving, weaving!

"A curse to the false fatherland,
That has nothing for us but distress and shame,
Where we suffered hunger and misery—
We are weaving thy shroud, Old Germany!
We are weaving, weaving!

With this song, which in its German original is one of the most powerful poems I know of, I take leave from you for this time, hoping soon to be able to report on our further progress and social literature.—Yours sincerely,
An Old Friend of Yours in Germany.

Konec článku „Rychlý pokrok komunismu v Německu" s textem básně Heinricha Heina „Píseň slezských tkalců" v Engelsově překladu

To první patří bohu, bohu slepému a hluchému,
na něhož jsme spoléhali jak děti na otce;
v nějž jsme doufali a jemuž jsme věřili,
ale on nás tahal za nos, podvedl nás.
My tkáme, tkáme!

To druhé králi bohatých,
jehož neobměkčila ani nejala naše bída;
králi, jenž z nás vydírá poslední penny
a posílá vojáky, aby nás stříleli jak psy.
My tkáme, my tkáme!

To třetí falešné vlasti,
jež pro nás má jen zoufání a hanbu,
kde jsme hladověli a trpěli,
tkáme pro tebe, staré Německo, rubáš!
My tkáme, my tkáme!"

Touto písní, která je v německém originálu jednou z nejsilnějších básní, které znám, se s vámi prozatím loučím a doufám, že vám brzy budu moci napsat o našich dalších úspěších a o naší sociální literatuře.

S upřímným pozdravem

Váš starý přítel v Německu

Napsal B. Engels kolem 9. listopadu 1844
Po prvé otištěno v čís. 25
listu „The New Moral World"
z 13. prosince 1844

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

II

Barmen 2. února 1845

Od té doby, co jsem vám naposled psal, postupuje věc komunismu kupředu stejně rychle jako v druhé polovině roku 1844. Před nedávnem jsem navštívil několik měst na Rýně a všude jsem zjistil, že naše myšlenky si dobyly více půdy, než měly za mého posledního pobytu v těchto místech, a denně si dobývají další. Všude jsem našel nové přívržence, kteří diskutují o komunistických myšlenkách a šíří je tak usilovně, jak jen si lze přát. Ve všech pruských městech se konalo velmi mnoho veřejných shromáždění, jejichž cílem bylo vytvořit spolky, které by působily proti pauperismu, nevědomosti a zločinnosti v širokých vrstvách obyvatelstva. Vláda tato shromáždění nejprve podporovala, ale jakmile se jí začala vymykat z rukou, ihned je zakázala. Přesto tato shromáždění obrátila pozornost veřejnosti k sociální otázce a udělala velmi mnoho pro rozšíření našich principů. Shromáždění v Kolíně bylo tak strženo projevy vůdčích komunistů, že do výboru, který měl navrhnout stanovy sdružení, zvolilo většinu komunistů. Stanovy samozřejmě spočívají na komunistických principech: organisace práce, ochrana práce proti moci kapitálu atd., a shromáždění tyto stanovy přijalo téměř jednomyslně. Povolení, jež u nás musí mít všechna sdružení, ovšem vláda odepřela; ale od té doby, co se tato shromáždění konala, všude v Kolíně se diskutuje o otázce komunistických obcí. V Elberfeldu bylo za základní princip sdružení vyhlášeno, že *všichni lidé mají stejné právo na vzdělání a mají se podílet na plodech vědy*. Ale stanovy sdružení nebyly vládou ještě schváleny, a velmi pravděpodobně je stihne osud kolínských stanov, protože duchovní ihned vytvořili své sdružení, jakmile shromáždění odmítlo jejich plán proměnit

společnost v odbočku městské misie. Liberální sdružení bude zakázáno a vláda bude podporovat sdružení organisované duchovními. Ale na tom pramálo záleží, protože o otázce, která byla takto rozvířena, diskutuje nyní celé město. Další sdružení byla vytvořena v Münsteru, Cleve, Düsseldorfu atd.; uvidíme, jaké budou výsledky. Pokud jde o komunistickou literaturu, vydal H. Püttmann z Kolína sborník[133], obsahující mimo jiné zprávu o amerických komunistických obcích a vaší hampshireské kolonii, což značně pomohlo rozptýlit předsudek, že naše ideje nejsou prakticky proveditelné. Pan Püttmann zároveň uveřejnil prospekt čtvrtletníku[134], jehož první číslo chce vydat v květnu a jež bude výhradně věnováno propagaci našich idejí. Jinou publikaci, která má vycházet měsíčně, budou vydávat pánové Hess z Kolína a Engels z Barmenu[135] a první číslo tohoto měsíčníku má vyjít prvního dubna; tento časopis bude obsahovat pouze *fakta* ukazující stav civilisované společnosti, a na těchto faktech bude názorně dokazovat nutnost radikální reformy. Vbrzku vyjde nové dílo dr. Marxe, které bude obsahovat kritiku principů národní ekonomie a politiky vůbec.[136] Dr. Marxe francouzská konservativní vláda přinutila, aby opustil svůj pařížský asyl. Chce se přestěhovat do Belgie, a kdyby jej mstivost pruské vlády (která přiměla francouzskou vládu, aby Marxe vypověděla) pronásledovala i sem, musel by se uchýlit do Anglie. Ale to nejvýznamnější, co jsem se od svého posledního dopisu dověděl, je to, že se za komunistu prohlásil dr. Feuerbach, největší filosofický genius v dnešním Německu. Před nedávnem jej v jeho venkovském ústraní, v odlehlém koutě Bavorska, navštívil jeden z našich přátel a dr. Feuerbach mu řekl, že je plně přesvědčen, že komunismus je jen nevyhnutelným důsledkem principů, které on hlásal, že komunismus je ve skutečnosti jen *praxí* toho, co on proklamoval dávno předtím theoreticky. Feuerbach prohlásil, že ještě žádná kniha jej nepotěšila tak, jako první část Weitlingových „Záruk“[137]. Řekl, že nikdy nikomu nevěnoval žádnou svou knihu, ale teď by velmi rád věnoval své příští dílo Weitlingovi. Tak je téměř uskutečněna jednota mezi německými filosofy, jejichž nejvýznačnějším představitelem je Feuerbach, a mezi německými dělníky, jejichž představitelem je Weitling, jednota, kterou před rokem předpověděl dr. Marx.[138] A budou-li

naši věc promýšlet filosofové a bojovat za ni dělníci, bude potom nějaká pozemská síla s to zadržet náš postup vpřed?

Váš starý přítel v Německu

Napsal B. Engels 2. února 1845
Po prvé otištěno v čís. 37
listu „The New Moral World"
z 8. března 1845

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

III

Vážený pane!

Z jistých důvodů jsem vám nějakou dobu nemohl psát o stavu věcí v Německu, nyní však ve svých zprávách pokračuji a doufám, že budou vaše čtenáře zajímat a budou pravidelnější. Jsem rád, že vám mohu sdělit, že jdeme kupředu stejně rychle a nezadržitelně, jako když jsem podával poslední zprávu. Od té doby, co jsem vám naposled psal, shledala pruská vláda, že by bylo pro ni riskantní, kdyby nadále podporovala „Sdružení pro blaho pracujících tříd". Zjistila, že tato sdružení byla všude nakažena čímsi jako komunismem, a dělala co mohla, aby je potlačila nebo alespoň zabrzdila jejich růst. Ale na druhé straně si tyto společnosti, které se většinou skládaly z příslušníků buržoasie, nevěděly vůbec rady, co by měly podnikat pro blaho pracujících. Komunisté vždy okamžitě dokazovali, že všechna jejich opatření – spořitelny, prémie a odměny nejlepším dělníkům a podobně – nejsou k ničemu, a před veřejností je zesměšnili. Tak byly dokonale zhaceny záměry buržoasie ošálit dělnickou třídu pokrytectvím a předstíraným lidumilstvím a přitom nám to všechno poskytlo něco, co je poněkud vzácné v zemi patriarchální policejní vlády: vláda a boháči měli z věci jen nesnáze, kdežto nám připadl celý zisk.

Ale pro komunistickou agitaci nebylo využito jen těchto shromáždění: v Elberfeldu, centru tovární oblasti Porýnského Pruska, byla konána opravdová komunistická shromáždění. Několik nejváženějších občanů pozvalo komunisty tohoto města, aby s nimi diskutovali o svých principech. První z těchto shromáždění se konalo v únoru a mělo spíše soukromý charakter. Účastnilo se ho asi čtyřicet nebo padesát lidí, včetně obvodního státního návladního a jiných

členů soudního dvora a představitelé téměř všech čelných obchodních a průmyslových firem. Dr. Hess, o němž jsem se ve vašem listě již nejednou příležitostně zmínil, zahájil jednání tím, že za předsedu navrhl pana Köttgena, komunistu, proti čemuž nikdo nic nenamítal. Potom dr. Hess přednesl přednášku; mluvil o současném stavu společnosti a o nutnosti opustit starý systém konkurence, který označil za systém přímé loupeže. Posluchači odměnili přednášku velikým potleskem (většina posluchačstva byli komunisté); potom pan Bedřich Engels (kterému před časem váš list otiskl několik pojednání o komunismu na kontinentě[139]) promluvil dosti podrobně o uskutečnitelnosti a výhodách komunistického systému.* Na důkaz svých tvrzení uvedl také některé podrobnosti o amerických komunistických koloniích a o vaší kolonii v Harmony. Nato se rozvinula velmi živá diskuse, v níž komunistické názory hájili oba řečníci a několik dalších; proti nim vystupoval státní návladní, literát dr. Benedix a několik dalších. Jednání začalo asi v devět hodin večer a protáhlo se až do jedné ráno.

Druhá schůze se konala týden nato ve velkém sále nejlepšího hotelu v městě. Sál byl zaplněn místní „honorací". Pan Köttgen, předseda minulého shromáždění, přednesl několik poznámek o tom, jak si komunisté představují budoucí uspořádání a perspektivy společnosti, načež pan Engels pronesl řeč**, ve které dokázal (jak lze usoudit z toho, že se neozvalo ani slovo proti), že současná situace v Německu musí velmi brzy vyústit v sociální revoluci; že tuto hrozící revoluci nelze odvrátit žádným opatřením na podporu obchodu a továrního průmyslu; a že jediným prostředkem, jak zabránit takovéto revoluci – revoluci mnohem strašnější než všechny otřesy v minulosti – je příprava a zavedení komunistického systému. Diskuse, jíž se za komunisty účastnilo několik pánů advokátů, kteří kvůli tomu přijeli z Kolína a Düsseldorfu, byla opět velmi živá a trvala až přes půlnoc. Bylo předneseno také několik komunistických básní od dr. Müllera z Düsseldorfu, rovněž přítomného na schůzi.

Týden nato se konalo třetí shromáždění, na němž přednášel

* Viz tento svazek, str. 523–535. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 536–544. *(Pozn. red.)*

opět dr. Hess a na němž byly kromě toho přečteny z tištěného materiálu některé podrobnosti o amerických komunistických koloniích. Na závěr shromáždění se zase diskutovalo.

Několik dní nato se po městě rozšířila pověst, že policie příští shromáždění rozpustí a řečníky zatkne. Starosta města Elberfeldu se opravdu vypravil k nájemci hotelu a pohrozil mu odnětím koncese, dovolí-li, aby se u něho napříště konalo ještě podobné shromáždění. Komunisté se v této záležitosti okamžitě obrátili na starostu a den před příštím shromážděním dostali oběžník adresovaný pánům Hessovi, Engelsovi a Köttgenovi, ve kterém místní správa ohánějíc se spoustou citátů z nepsaných i psaných zákonů prohlašuje takováto shromáždění za nezákonná a hrozí, že je rozežene násilím, nebude-li od nich upuštěno. Shromáždění se konalo příští sobotu a starosta a státní návladní (který se po prvním shromáždění na těchto schůzích už neukázal) přišli v doprovodu ozbrojené policie, která sem byla poslána po železnici z Düsseldorfu. Za takovýchto okolností nebyly ovšem proneseny veřejné projevy; účastníci shromáždění povečeřeli a popili a v nejmenším nedali policii záminku k zákroku.

Ale něco takového mohlo naší věci jen a jen prospět; to, že vláda této věci připisovala takový význam, zlákalo ty, kdo ještě o ničem nevěděli, aby se pídili po informacích; a velmi mnoho těch, kdo přišli na diskusi a neznali naše návrhy nebo se jim dokonce vysmívali, odcházelo domů s pocitem úcty ke komunismu. Tuto úctu zčásti vyvolalo i to, jak úctyhodně byla naše strana zastoupena; u velikého stolu, kde seděli komunisté, měla téměř každá patricijská nebo bohatá rodina někoho ze svých členů nebo příbuzných. Zkrátka, účinek těchto shromáždění na veřejné mínění celého továrního obvodu byl vskutku podivuhodný; a několik dní nato se na ty, kdo veřejně hájili naši věc, obracela spousta lidí a žádali je o knihy nebo noviny, z nichž by se mohli poučit o celém systému. Dovídáme se, že budou brzy uveřejněny záznamy ze všech jednání.

Pokud jde o komunistickou literaturu, na tomto úseku agitace se rozvíjí velká aktivita. Veřejnost doslova prahne po poučení: hltá každou knihu, která se o této otázce objeví. Dr. Püttmann

vydal sbírku statí, která obsahuje skvělou práci dr. Hesse pojednávající o bídě moderní společnosti a o prostředcích, jak ji odstranit; podrobné vylíčení zoufalého postavení dělnictva ve Slezsku s historií nepokojů, jež tam zuřily loni na jaře; některé další články líčí stav společnosti v Německu; a konečně zde najdeme zprávu o amerických komunistických koloniích a o kolonii v Harmony, kterou sestavil z dopisů pana Finche a z dopisu „Toho, jenž si pohvizdoval za pluhem"*, B. Engels. Přestože pruská vláda knihu stíhala, lidé ji všude rychle kupovali. Vzniklo několik měsíčníků: „Westfälisches Dampfboot"[140], který vydává v Bielefeldu Lüning a který obsahuje populární články o socialismu a zprávy o postavení pracujících; „Volksblatt" v Kolíně[141], s vyhraněnější socialistickou tendencí; a „Gesellschaftsspiegel" v Elberfeldu, který vydává dr. Hess a který byl založen výslovně proto, aby uveřejňoval fakta charakteristická pro současný stav společnosti a aby hájil práva pracujících tříd. Kromě toho založil dr. Püttmann také čtvrtletník „Rheinische Jahrbücher", jehož první číslo se nyní tiskne a brzy vyjde.

Na druhé straně byla vyhlášena válka těm německým filosofům, kteří se zpěčují vyvodit ze svých čistých theorií praktické důsledky a namítají, že člověk má jen spekulovat o metafysických otázkách. Pánové Marx a Engels uveřejnili spis, v němž podrobně vyvracejí principy, které hájí B. Bauer;** a páni Hess a Bürgers pracují na spise, který vyvrací theorii M. Stirnera. Bauer a Stirner jsou totiž představiteli nejkrajnějších závěrů německé *abstraktní* filosofie, a tudíž jedinými významnými filosofickými odpůrci socialismu, nebo spíše komunismu, protože u nás slovo socialismus neznamená nic jiného než rozličné mlhavé, neurčité a neurčitelné fantasie těch, kdo vidí, že je nutno něco dělat, ale stále se nemohou odhodlat k tomu, aby vyvodili konečné důsledky a přijali komunistický systém.

V tisku jsou též „Kritika politiky a politické ekonomie" od dr. Marxe, „Postavení dělnické třídy v Anglii"*** od pana B. Engelse, „Anekdota[142] čili sbírka pojednání o komunismu" a v několika dnech se začne s překládáním nejlepších francouzských a anglických děl o sociální reformě.

* Pseudonym Alexandra Somervilla. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 15–232. *(Pozn. red.)*
*** Viz tento svazek, str. 233–508. *(Pozn. red.)*

Vinou ubohých politických poměrů v Německu a svévolného postupu jeho patriarchálních vlád nemají komunisté z rozličných míst jinou možnost spojení kromě literárního. Ti, kdo hájí komunismus tiskem, se soustřeďují kolem časopisů, hlavně kolem „Rheinische Jahrbücher". Určité spojení udržují ti, kteří cestují, a to je všechno. Sdružení jsou illegální, a dokonce i písemný styk je nebezpečný, protože v poslední době se neobyčejně rozmohlo porušování poštovního tajemství. Tak jsme se dověděli o existenci dvou komunistických sdružení v Poznani a ve slezských horách jen z novin. Píší, že v Poznani, hlavním městě pruského Polska, vytvořilo několik mladých lidí tajnou společnost založenou na komunistických zásadách a zamýšleli zmocnit se města, že spiknutí bylo odhaleno a záměr zmařen; a to je všechno, co o tom víme. Jisté však je, že bylo zatčeno mnoho mladých lidí z aristokratických a zámožných polských rodin; že všechny stráže jsou od té doby (je tomu již přes dva měsíce) zdvojnásobeny a vyzbrojeny ostrými náboji; a že dva mladíci (jeden dvanáctiletý a druhý devatenáctiletý), bratři Rymarkiewiczové, uprchli a dosud unikají úřadům. Mezi uvězněnými je mnoho chlapců od 12 do 20 let. Druhé tak zvané spiknutí, ve slezských horách, prý bylo velmi rozsáhlé a sledovalo rovněž komunistické cíle; spiklenci se prý chtěli zmocnit svídnické pevnosti, obsadit celé pohoří a pak vyzvat do boje všechen trpící dělný lid Německa. Do jaké míry je to pravda, nelze posoudit, ale i v tomto nešťastném kraji došlo k zatýkání na základě udání policejního agenta; a bohatý továrník pan Schlöffel byl převezen do Berlína, kde je právě jakožto domnělý vůdce spiknutí souzen.

Sdružení německých dělnických komunistů ve Švýcarsku, ve Francii a v Anglii jsou nadále velmi aktivní, přestože ve Francii a v některých částech Švýcarska jistě mnoho zakoušejí od policie. Noviny oznamují, že asi šedesát členů komunistického sdružení v Ženevě bylo vypovězeno z města a z kantonu. A. Becker, jeden z nejschopnějších švýcarských komunistů, uveřejnil pod názvem „Co chtějí komunisté"[143] přednášku pronesenou v Lausanne – tato přednáška patří k nejlepším a nejduchaplnějším věcem tohoto

druhu, o nichž víme. Troufám si tvrdit, že by si zasloužila, aby byla přeložena do angličtiny, a uvítal bych, kdyby některý z vašich čtenářů uměl tak německy, aby se mohl překladu ujmout. Je to samozřejmě jen malá brožura.

Doufám, že čas od času budu moci podávat další zprávy a zůstávám

Váš starý přítel v Německu

Napsal B. Engels kolem 5. dubna 1845
Po prvé otištěno v čís. 46 listu „The New Moral World" z 10. května 1845

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

PROJEVY V ELBERFELDU

PROJEV Z 8. ÚNORA 1845

Pánové!

Jak jste právě slyšeli – mohu ostatně předpokládat, že je to všeobecně známo – žijeme ve světě svobodné konkurence. Podívejme se tedy trochu blíže na tuto svobodnou konkurenci a na to, jaký pořádek ve světě vytvořila. V naší dnešní společnosti pracuje každý na svou pěst, každý se chce obohatit na vlastní vrub a ani trochu se nestará o to, co dělají ostatní; o nějaké rozumné organisaci, o nějakém rozdělení prací nelze ani mluvit, naopak, jeden se snaží druhého předhonit, snaží se využít příznivé příležitosti k soukromému prospěchu a nemá ani čas, ani chuť zamyslit se nad tím, že jeho zájem je přece v podstatě totožný se zájmem všech ostatních lidí. Jednotlivý kapitalista bojuje se všemi ostatními kapitalisty, jednotlivý dělník se všemi ostatními dělníky; všichni kapitalisté bojují proti všem dělníkům, stejně jako masa dělníků musí zase bojovat proti mase kapitalistů. Tato válka všech proti všem, tento všeobecný nepořádek a všeobecné vykořisťování jsou podstatou dnešní buržoasní společnosti. Avšak, pánové, takové neuspořádané hospodářství musí nakonec přivést společnost k nejžalostnějším koncům; nepořádek, který je základem této společnosti, nedbání pravého, všeobecného blaha, se musí dříve či později velmi markantně projevit. Prvním následkem tohoto boje je ruinování malé buržoasie, stavu, který byl hlavní základnou států v minulém století. – Vždyť denně vidíme, jak moc kapitálu rdousí tuto třídu společnosti, jak na př. samostatným krejčovským mistrům odvádějí

obchody s hotovými oděvy a truhlářům obchody s nábytkem nejlepší zákazníky a jak malí kapitalisté, příslušníci *majetné* třídy, jsou proměňováni v závislé proletáře, pracující pro jiné, v příslušníky *nemajetné* třídy. Ruinování malé buržoasie – takový je neblahý následek naší tak vychvalované svobody živností, nutný následek výhod, které má veliký kapitalista proti méně majetnému konkurentovi, nejzřetelnější projev tendence kapitálu soustředit se v několika málo rukou. Tuto tendenci kapitálu už rovněž mnozí uznávají; kdekdo si stěžuje, že majetek se den ode dne stále víc hromadí v rukou hrstky lidí, zatím co veliká většina národa den ze dne chudne. A takto právě vzniká příkrý protiklad mezi hrstkou boháčů na jedné straně a masou chuďasů na druhé straně, protiklad, který v Anglii a ve Francii je už vystupňován tak, že nabyl hrozivé podoby, a i u nás se den co den zostřuje. A dokud zůstane zachována nynější základna společnosti, dotud se toto neustálé obohacování několika jednotlivců a zbídačování velké masy nezastaví; protiklad se bude neustále zostřovat, až nakonec nezbytí donutí společnost k reorganisaci podle rozumnějších principů.

Ale to, pánové, nejsou ještě ani zdaleka všechny následky svobodné konkurence. Protože každý vyrábí a spotřebovává na vlastní pěst a nestará se valně o to, jak vyrábějí a spotřebovávají ostatní, musí velmi brzy nutně nastat křiklavý nepoměr mezi výrobou a spotřebou. Protože dnešní společnost svěřuje rozdělování vyrobených statků obchodníkům, spekulantům a kupcům, z nichž si každý opět hledí jen vlastního prospěchu, musí i v rozdělování – i když nepřihlížíme k tomu, že nemajetní si nemohou opatřit dostatečný podíl – musí i v rozdělování výrobků dojít k témuž nepoměru. Má snad továrník možnost dovědět se, kolik jeho výrobků je zapotřebí na tom či onom trhu, a i kdyby se to mohl dovědět, jak by mohl zjistit, kolik na ten který trh posílají jeho konkurenti? Jak se může ten, kdo ve většině případů vůbec ani neví, kam zboží, které právě vyrábí, půjde – jak by se vůbec mohl dovědět, kolik na příslušné trhy dodají jeho zahraniční konkurenti? O tom všem neví nic, vyrábí, stejně jako jeho konkurenti, úplně naslepo a utěšuje se tím, že i ostatní musí dělat totéž. Nemá jiné vodítko než věčně kolísající cenovou hladinu, která na vzdálených trzích ve chvíli,

kdy odesílá zboží, je už úplně jiná, než byla ve chvíli, kdy byl psán dopis, který jej o ní informoval, a která ve chvíli, kdy tam zboží dojde, je zase úplně jiná, než byla ve chvíli, kdy bylo odesláno. Při takové neuspořádanosti výroby je pak úplně přirozené, nastávají-li v obchodním styku každou chvíli poruchy, které ovšem musí být tím větší, čím pokročilejší je průmysl a obchod dané země. Proto nám nejnázornější příklady skýtá země nejvyspělejšího průmyslu, Anglie. Protože se obchodní styky rozvinuly a mezi vyrábějícího továrníka a skutečné spotřebitele se vedralo mnoho spekulantů a komisionářů, je pro anglického továrníka ještě mnohem obtížnější než pro německého dovědět se cokoli o poměru mezi zásobami a výrobou na jedné straně a spotřebou na druhé straně; přitom musí anglický továrník zásobovat skoro všechny trhy světa – téměř nikdy neví, kam jeho zboží jde, a proto se při nesmírné výrobní kapacitě anglického průmyslu velmi často stává, že všechny trhy jsou náhle přeplněny. Obchody váznou, továrny pracují poloviční dobu nebo vůbec nepracují, úpadek následuje za úpadkem, zásoby se prodávají za babku a veliká část kapitálu, který byl pracně nahromaděn, přichází takovou obchodní krisí znovu nazmar. V Anglii byla od počátku tohoto století celá řada takových obchodních krisí a v posledních dvaceti letech se krise opakovaly každých pět nebo šest let. Většina z vás, pánové, má jistě ještě v živé paměti poslední krise – z roku 1837 a 1842. A kdyby náš průmysl byl tak rozvinut a náš odbyt tak široce rozvětven, jako jsou průmysl a obchod v Anglii, prožívali bychom tytéž důsledky – zatím co nyní pociťujeme působení konkurence v průmyslu a obchodním styku jako všeobecnou, trvalou depresi všech odvětví podnikání, jako neblahý stav, který není ani vysloveným rozkvětem, ani úplným úpadkem, jako stav mírné stagnace, t. j. ustrnutí na místě.

A co je, pánové, vlastní příčinou této tíživé situace? Čím to, že je ruinována malá buržoasie, čím to, že vzniká onen příkrý protiklad mezi chudobou a bohatstvím, že váznou obchodní styky, a proč musí takto přicházet nazmar kapitál? Příčinou toho všeho je jen a jen roztříštěnost zájmů. Každý z nás, všichni pracujeme jen pro svůj vlastní prospěch a nestaráme se o blaho ostatních, a přece je zřejmou, samozřejmou pravdou, že zájem, blaho, životní

štěstí každého jednotlivce je nerozlučně spjato s blahem ostatních lidí. Musíme si všichni přiznat, že nikdo z nás se neobejde bez ostatních lidí, že už sám zájem nás všechny navzájem poutá, a přece svým jednáním tuto pravdu přímo pošlapáváme, a přece naši společnost zařizujeme tak, jako by naše zájmy nebyly totožné, nýbrž úplně protikladné. Viděli jsme, jaké následky má tento základní omyl; a chceme-li tyto neblahé následky odstranit, musíme napravit onen základní omyl, a to právě chce komunismus.

V komunistické společnosti, kde zájmy jednotlivců nejsou navzájem protikladné, nýbrž jsou společné, konkurence odpadá. Po ruinování jednotlivých tříd, vůbec po třídách, jako jsou dnes bohatí a chudí, není už ani potuchy. Jakmile při výrobě a rozdělování statků potřebných k životu odpadá soukromý výdělek, jakmile cílem jednotlivce přestává být obohacování se na vlastní pěst, odpadají samy sebou i krise obchodního styku. V komunistické společnosti bude snadné znát jak výrobu, tak spotřebu. Protože je známo, kolik průměrně potřebuje jednotlivec, dá se snadno vypočítat, kolik potřebuje určitý počet jednotlivců, a protože potom výroba už nebude v rukou jednotlivých soukromých podnikatelů, nýbrž v rukou obce a její správy, bude maličkostí *regulovat výrobu podle potřeb*.

Vidíme tedy, jak v komunistické organisaci odpadají hlavní zlořády nynějšího sociálního stavu. Ale podíváme-li se na věc trochu důkladněji, uvidíme, že tím výhody této organisace nekončí, že se zároveň odstraňuje mnoho jiných zlořádů, z nichž se dnes chci zmínit jen o několika ekonomických. Nynější zřízení společnosti je po ekonomické stránce rozhodně tím nejnerozumnějším a nejnepraktičtějším zřízením, jaké si jen můžeme představit. Protikladnost zájmů vede k tomu, že se velikého množství pracovní síly používá tak, že z toho společnost nemá žádný užitek, že značné množství kapitálu přichází zbytečně nazmar a nereprodukuje se. Vidíme to už při obchodních krisích; vidíme, jak se masy výrobků, které přece lidé museli pracně vyrobit, narychlo rozprodávají za ceny, které pro prodávajícího znamenají ztrátu; vidíme, jak masy kapitálu, který byl pracně nahromaděn, mizí za bankrotu majitelům pod rukama. Pozastavme se však poněkud podrobněji u nynějšího obchodního styku. Jen si představte, kolika rukama musí projít každý výrobek,

než se dostane ke skutečnému spotřebiteli – představte si, pánové, kolik spekulujících a zbytečných prostředníků se nyní vedralo mezi výrobce a spotřebitele! Vezměme si na příklad balík bavlny, který se vyrobí v Severní Americe. Z rukou pěstitele přechází balík do rukou faktora na některé stanici na Mississippi a putuje po řece do New Orleansu. Zde je prodán – po druhé, protože jednou jej už koupil faktor od pěstitele – je prodán třeba spekulantovi, který jej dále prodá vývozci. Nyní balík putuje řekněme do Liverpoolu, kde opět po něm chtivě natahuje ruku spekulant a urve si jej. Ten jej prodá komisionáři, který nakupuje pro někoho – řekněme pro německou firmu. A tak balík putuje do Rotterdamu, odtud vzhůru po Rýně, ještě tuctem rukou přepravců, při čemž je tucetkrát překládán s lodi na loď – teprve potom se ocitá v rukou nikoli spotřebitele, nýbrž továrníka, který jej napřed promění v upotřebitelné zboží, pak prodá svou přízi třeba tkalci, ten tkaninu tiskaři, ten pak velkoobchodníkovi a ten maloobchodníkovi, který potom nakonec dodá zboží spotřebiteli. A všechny tyto miliony prostředníků, spekulantů, faktorů, vývozců, komisionářů, přepravců a obchodníků ve velkém i malém, kteří přece na zboží samém nic nedělají, ti všichni chtějí žít a dosahovat přitom zisku – a v průměru ho také dosahují, protože by jinak nemohli existovat – nu a, pánové, což neexistuje jednodušší, levnější cesta, jak dostat balík bavlny z Ameriky do Německa a výrobek vyrobený z tohoto balíku do rukou skutečného spotřebitele, cesta levnější a jednodušší než tato složitá cesta desateronásobného prodeje, stonásobného překládání a převážení ze skladiště do skladiště? Což to všechno není pádným důkazem, jak se plýtvá pracovní silou jen proto, že zájmy jsou roztříštěny? – V rozumně organisované společnosti nemůže být ani řeči o tak komplikované přepravě. Stejně snadno, jako se lze dovědět, kolik bavlny a bavlněných výrobků – abychom zůstali u našeho příkladu – spotřebuje určitá kolonie, stejně snadno zjistí ústřední správa, kolik spotřebují všechna místa a obce v zemi. Jakmile bude taková statistika zorganisována, což se dá snadno udělat za rok či dva, bude se průměr roční spotřeby měnit jen úměrně s růstem počtu obyvatelstva; dá se tedy snadno včas předem určit, jakého množství každého jednotlivého zboží bude zapotřebí k uspokojení

potřeb lidu – a celé to veliké množství bude možno objednat přímo u zdroje, bude možno je odebrat přímo, bez prostředníků, bez zbytečného zdržování a jen s tolikerým překládáním, jež je skutečně odůvodněno povahou dopravních cest, tedy s velkou úsporou pracovní síly; nebude zapotřebí platit zisky spekulantům, velkoobchodníkům a maloobchodníkům. Ale to ještě není všechno – tito prostředníci nejenže takto přestanou společnosti škodit, začnou jí dokonce být užiteční. Zatím co nyní ke škodě všech ostatních dělají práci, která je v nejlepším případě zbytečná, a přesto jim skýtá živobytí, v mnoha případech dokonce velká bohatství, zatím co tedy nyní obecnému dobru přímo škodí, uvolní se jim pak ruce pro užitečnou činnost a budou se moci chopit zaměstnání, v němž už nebudou jen zdánlivými, předstíranými členy lidské společnosti, nýbrž jejími skutečnými členy, členy, kteří se budou podílet na její celkové činnosti.

Nynější společnost, která znepřáteluje jednotlivého člověka se všemi ostatními, plodí takto sociální válku všech proti všem, která u jednotlivých, zejména nevzdělaných lidí, musí nutně nabývat brutální, barbarsky násilné formy – formy zločinu. Na ochranu před zločinem, před zjevným násilím, potřebuje společnost rozsáhlý, složitý organismus správních a soudních úřadů, který vyžaduje obrovské množství pracovních sil. V komunistické společnosti by se i to nesmírně zjednodušilo, a to právě proto – i když to zní podivně – právě proto, že by v této společnosti správa musela spravovat nejen jednotlivé stránky sociálního života, ale celý sociální život ve všech jeho úsecích, po všech stránkách. My odstraňujeme protiklad mezi jednotlivým člověkem a všemi ostatními, proti sociální válce stavíme sociální mír, podtínáme zločin u *kořene*, a tím činíme zbytečnou největší, daleko největší část nynější činnosti správních a soudních úřadů. Už nyní stále více mizí zločiny pramenící z vášně ve srovnání se zločiny z vypočítavosti, zájmu – ubývá zločinů proti *osobám* a přibývá zločinů proti *vlastnictví*. Postup civilisace mírní už v dnešní, znepřátelené společnosti násilné výbuchy vášně, oč více je bude mírnit v komunistické, pokojné společnosti! Zločiny proti vlastnictví samy odpadnou tam, kde každý dostává všechno, co potřebuje k uspokojení svých přirozených a

duchovních sklonů, kde odpadají sociální přehrady a rozdíly. Trestní soudnictví se stane zbytečným a odpadne i civilní soudnictví, které se přece zabývá téměř výhradně vlastnickými vztahy anebo při nejmenším vztahy, jejichž předpokladem je stav sociální války; pak spory, které jsou dnes přirozeným důsledkem všeobecného nepřátelství, budou jen vzácnou výjimkou a snadno je urovná smírčí soudce. Také pro správní úřady je stav trvalé války nyní zdrojem zaměstnání – policie a celá správa nedělají nic jiného, než že se starají, aby tato válka nepřekročila hranice skryté, nepřímé války, aby se nezvrhla v otevřené násilí, ve zločin. Je-li však nekonečně snadnější udržet mír než udržet válku v určitých mezích, je také nekonečně snadnější spravovat komunistickou obec než obec, kde vládne konkurence. A jestliže civilisace naučila lidi už teď, aby viděli svůj zájem v zachování veřejného pořádku, veřejné bezpečnosti, veřejného zájmu, tedy v tom, aby bylo co nejméně zapotřebí policie, správy a soudnictví, oč lépe to budou chápat ve společnosti, ve které bylo společenství zájmů povýšeno na základní princip, ve které se veřejný zájem už neliší od zájmu každého jednotlivce! To, co nyní existuje *navzdory* sociálnímu zřízení, bude tím spíše existovat, nebude-li tomu sociální zřízení překážet, bude-li to podporovat! – I s této strany můžeme tedy počítat se značným přírůstkem pracovních sil, které nynější sociální stav společnosti odnímá.

Jedním z nejnákladnějších zařízení, bez něhož se dnešní spoječnost neobejde, jsou stálé armády, které připravují národ o nejschopnější, nejužitečnější část obyvatelstva a nutí jej, aby tuto část, leží se takto stala neproduktivní, živil. Z našeho vlastního státního rozpočtu víme, co nás stojí stálá armáda – čtyřiadvacet milionů ročně a odčerpání dvou set tisíc nejzdatnějších paží z výroby. – V komunistické společnosti by nikoho ani nenapadlo pomyslit na stálou armádu. A nač také? K udržení klidu uvnitř země? Jak jsme už viděli, nikoho ani nenapadne tento vnitřní klid rušit. Vždyť strach z revolucí je jen následek protikladnosti zájmů; tam, kde jsou zájmy všech totožné, nemá takový strach místo. – K útočné válce? Jak by se mohla komunistická společnost pouštět do útočné války – vždyť velmi dobře ví, že ve válce jen ztrácí lidi a kapitál, kdežto získat může nanejvýš několik vzpurných provincií, které jen

ruší sociální pořádek! – K obranné válce? K tomu nepotřebuje stálou armádu, protože bude hračkou vycvičit každého schopného člena společnosti i vedle jeho ostatního zaměstnání, aby uměl zacházet se zbraní skutečně, a ne jen pro parádu, tedy tak, jak je to třeba k obraně země. A zároveň uvažte, pánové, že kdyby došlo k válce, která by beztak mohla být vedena *jen proti antikomunistickým* národům, bránil by člen takové společnosti *skutečnou* vlast, *skutečný* domov, a proto by bojoval s takovým nadšením, s takovou houževnatostí a statečností, že by se před nimi mechanický výcvik moderní armády rozplynul jako pára; jen vzpomeňte, jaké zázraky dokázalo nadšení revolučních armád z let 1792 až 1799, a ty přece bojovaly jen za *přelud*, jen za *zdánlivou vlast*, a jistě si představíte, jakou sílu musí mít armáda, která nebojuje za přelud, ale bije se za hmatatelnou skutečnost. Ty nesčetné masy pracovních sil, které nyní armády odnímají civilisovaným národům, by tedy v komunistické organisaci byly navráceny práci; a nejenže by vyráběly tolik, kolik spotřebovávají, ale mohly by veřejným zásobárnám dodávat daleko víc výrobků, než je třeba k jejich obživě.

Ještě mnohem horší plýtvání pracovními silami v nynější společnosti vyplývá z toho, jak bohatí využívají svého sociálního postavení. Nechci vůbec mluvit o tom všem zbytečném a přímo směšném přepychu, který pramení jen z touhy nějak na sebe upozornit a který vyžaduje spousty pracovních sil. Ale zajděte si, pánové, zajděte si někdy přímo do domu, do nejvnitřnější svatyně boháčovy, a řekněte mi, zda to není nejšílenější mrhání pracovní silou, je-li tu zapotřebí spousty lidí k obsluze jediného člověka a zaměstnávají-li se lenošením nebo nanejvýš jen takovými pracemi, jež vyplývají z isolovanosti každého člověka mezi čtyřmi stěnami? A co vlastně dělá tahle spousta pokojských, kuchařek, lokajů, kočích, podomků, zahradníků, či jak se všichni nazývají? Jak *málo chvil* během dne jsou tito lidé zaměstnáni, aby svému panstvu *skutečně* zpříjemnili život, aby panstvu ulehčili svobodný rozvoj a uplatnění jeho lidské přirozenosti a vrozených sil – a *kolik hodin* během dne jsou zaměstnáni pracemi, jež vyplývají jen a jen ze špatného uspořádání našich společenských poměrů – musí stát na zadním stupátku kočáru, být stále k službám rozmarům panstva, nosit za ním

psíčky a dělat jiné směšnosti. V rozumně organisované společnosti, kde každý bude moci žít a nebude muset otročit vrtochům bohatých, ani takovým vrtochům nebude propadat – v takové společnosti lze přirozeně i pracovní síly, kterou se nyní mrhá k přepychové obsluze, použít ve prospěch všech a k jejímu vlastnímu prospěchu.

K dalšímu plýtvání pracovní silou dochází v dnešní společnosti přímo vlivem konkurence, neboť konkurence vytváří velký počet nezaměstnaných dělníků, kteří by *rádi* pracovali, ale *nemohou* práci dostat. Protože totiž společnost vůbec není zařízena tak, aby měla přehled o skutečném využívání pracovních sil, protože každému jednotlivci je ponecháno na vůli, aby si hledal zdroj výdělku, je naprosto přirozené, že při rozdělování skutečně nebo zdánlivě užitečných prací vychází mnoho dělníků naprázdno. A to se stává tím spíše, že konkurenční boj žene každého k tomu, aby své síly napínal do krajnosti, aby využíval všech výhod, které se mu naskytují, a nahrazoval drahé pracovní síly levnějšími, k čemuž rostoucí civilisace nabízí denně stále víc prostředků – čili jinými slovy, každý musí usilovat o to, aby ostatní připravil o chleba, aby tak či onak vytlačil ostatní z práce. A proto v každé civilisované společnosti nacházíme velký počet nezaměstnaných, kteří by rádi pracovali, ale nenacházejí práci, a tento počet je větší, než se obvykle předpokládá. A tu pak vidíme, jak se tito lidé tím či oním způsobem *prostituují*, žebrají, bloumají po ulicích, postávají na nárožích, těžce a nuzně živoří z příležitostných drobných posluh, prodávají na ulicích a po domech všelijaké drobné zboží – nebo, jak jsme to viděli dnes večer, hlouček chudých děvčat chodí s kytarou od místa k místu, hraje a zpívá za peníze a musí si pro pár grošů výdělku dát líbit všelijaké nestoudnosti a urážlivé nabídky. A kolik je konečně těch, jež padnou za oběť *skutečné* prostituci! Pánové, počet těchto nezaměstnaných, jimž nezbývá, než se tak či onak prostituovat, je obrovský – o tom mohou vyprávět naše chudinské úřady – a nezapomínejte, že ačkoli tito lidé nejsou společnosti vůbec k užitku, musí je společnost přece jen tak či onak živit. Musí-li už tedy společnost nést náklady na jejich výživu, měla by se také postarat, aby si tito nezaměstnaní vydělávali na živobytí *poctivě*. Ale to nynější společnost, v níž vládne konkurence, *nedovede*.

A jestliže to tedy, pánové, všechno uvážíte – a mohl bych uvést ještě spoustu jiných příkladů, jak dnešní společnost mrhá svými pracovními silami – uvážíte-li to, jistě usoudíte, že lidská společnost má k disposici nadbytek výrobních sil, které jen čekají na rozumnou organisaci, na řízené rozdělování, aby začaly působit k maximálnímu prospěchu pro všechny. A pak budete, pánové, zároveň s to usoudit, jak neodůvodněná je obava, že by snad při spravedlivém rozdělení společenské činnosti připadlo jednotlivci takové pracovní břímě, že by mu to znemožnilo zabývat se i jinými věcmi. Naopak, lze předpokládat, že při takové organisaci by se nynější obvyklá pracovní doba jednotlivce zkrátila na polovinu už tím, že by se využilo těch pracovních sil, jichž se teď vůbec nepoužívá nebo jen nevhodně.

Avšak ty výhody, které skýtá komunistické zřízení tím, že *využívá pracovních sil, kterými se nyní plýtvá, nejsou ještě nejvýznamnější.* Největší úspora pracovní síly záleží ve *spojení jednotlivých sil* v sociální kolektivní sílu a ve zřízení, které se opírá o tuto koncentraci sil, jež dosud stojí proti sobě. Chci zde navázat na návrhy anglického socialisty *Roberta Owena*, protože jsou nejpraktičtější a nejpropracovanější. Owen navrhuje, aby místo nynějších měst a vesnic s jednotlivými, navzájem si překážejícími obytnými domy byly vybudovány veliké paláce, jež by byly vystavěny na ploše čtverce o straně asi 1650 stop, uvnitř s velikou zahradou; v nich by bylo možno pohodlně ubytovat asi dva až tři tisíce lidí. Je zřejmé, že taková budova, ačkoli obyvatelům skýtá stejné pohodlí jako nynější nejlepší obydlí, by se dala přesto postavit mnohem levněji a mnohem snáze než jednotlivá obydlí – většinou horší – kterých by bylo zapotřebí pro stejný počet lidí podle nynějšího systému. Všechny ty místnosti, jež nyní v téměř každém lepším domě zůstávají nevyužity, jichž se užívá jednou nebo dvakrát do roka, bez jakékoli újmy na pohodlí odpadají; a také úspora prostoru pro spižírny, sklepy atd. je velmi značná. – Ale teprve když si povšimneme různých maličkostí v domácnosti, uvidíme, jaké výhody přináší společenství. Jen ty spousty práce a materiálu, jež přicházejí nazmar při nynějším roztříštěném hospodaření – na př. při vytápění! V každé místnosti musíte mít zvláštní kamna; a každá kamna je nutno zvlášť vytápět, v každých

je třeba zvlášť udržovat oheň a na každá zvlášť musíte dohlížet; a na všechna ta různá místa se musí nosit palivo a odevšad odnášet popel; oč jednodušší a levnější je proti tomuto jednotlivému vytápění velkolepé celkové topení, na př. pomocí parních trubek a jediného topného centra, jak se to už nyní děje ve velkých společenských místnostech, továrnách, kostelech atd.! Dále osvětlení plynem, které je nyní ještě nákladné, protože i tenčí trubky je nutno klást do země a protože vůbec celková délka trubek musí být neúměrná, neboť v našich městech se musí osvětlovat velká prostranství, kdežto u navrženého zařízení je všechno soustředěno na ploše 1650 čtverečných stop a počet plynových hořáků je přesto stejný, celkově tedy osvětlení není nákladnější než v průměrném městě. A potom příprava pokrmů – co jen se při nynějším roztříštěném hospodaření, když si každá rodina svou trošku jídla vaří zvlášť, má zvláštní nádobí, vlastní kuchařku a zvlášť si musí přinášet potraviny z trhu, ze zahrady, od řezníka a pekaře, co se tu jen promarní místa, materiálu a pracovní síly! Dá se klidně předpokládat, že společnou přípravou jídel a obsluhou by se daly ušetřit dvě třetiny pracovních sil, jež jsou nyní touto prací zaměstnány, a přesto by zbývající třetina mohla dělat tuto práci lépe a pozorněji, než je tomu dnes. A nakonec samy domácí práce! Což nebude mnohem snazší, bude-li – jak je to možné – tento druh práce rovněž organisován a řádně rozdělen, což nebude mnohem snazší udržovat v čistotě a pořádku takovou budovu než dvě až tři sta oddělených domů, v nichž při nynějším zřízení bydlí stejný počet lidí?

Toto je, pánové, jen několik příkladů nesčetných výhod, jež po ekonomické stránce musí vyplynout z komunistické organisace lidské společnosti. Náš princip nelze za pár hodin a několika slovy objasnit a náležitě po všech stránkách odůvodnit. Ale to také není naším cílem. Můžeme a chceme jen podat vysvětlení k několika bodům a podnítit ke studiu ty, kdo tuto otázku ještě neznají. A doufáme, že jsme vám dnes večer alespoň objasnili, že komunismus se ani nepříčí lidské přirozenosti, rozumu a srdci, ani to není theorie, jež by se vůbec neohlížela na skutečnost a byla pouhým výplodem fantasie.

Někdo se možná zeptá, jak tuto theorii uskutečnit, která opatření musíme navrhnout, abychom připravili její uskutečnění. K to-

muto cíli vedou různé cesty; Angličané pravděpodobně začnou tím, že založí jednotlivé kolonie a ponechají každému na vůli, zda chce či nechce do některé z nich vstoupit; naproti tomu Francouzi, ti asi budou připravovat a provádět komunismus v celonárodním měřítku. Jak začnou Němci, o tom se dá při novosti sociálního hnutí v Německu říci jen málo. Prozatím se chci zmínit jen o jedné z mnoha možných cest, jak věc připravovat, o té cestě, o níž se v poslední době nejednou mluvilo – totiž o třech opatřeních, z nichž nutně musí vyplynout praktický komunismus.

Prvním opatřením by byla *všeobecná výchova* všech dětí bez výjimky na státní útraty – výchova, která je stejná pro všechny a trvá až do chvíle, kdy je individuum schopno jednat jako samostatný člen společnosti. Toto opatření by bylo jen aktem spravedlnosti vůči našim nemajetným bratřím, protože je zřejmé, že každý člověk má právo na to, aby se jeho schopnosti mohly plně rozvinout, a společnost se dvojnásob prohřešuje na jednotlivci, činí-li nevědomost nutným následkem chudoby. Je samozřejmé, že společnost má větší prospěch ze vzdělaných než z nevědomých, primitivních členů – a jestliže vzdělaný proletariát, jak se dá očekávat, nebude ochoten snášet útisk, který musí snášet dnešní proletariát, pak klid a rozvaha, jež jsou nutné k pokojnému přetvoření společnosti, se dá rovněž očekávat jedině od *vzdělané* pracující třídy. A že ani *nevzdělaný* proletariát není ochoten snášet dál své postavení, to i pro Německo – nemluvě už o jiných národech – dokazují slezské a české nepokoje.

Druhým opatřením by byla úplná *reorganisace chudinské péče*, a to tak, že by všichni občané, kteří jsou bez práce, byli umístěni v koloniích, kde by se zabývali zemědělstvím a průmyslem a jejich práce by byla organisována k užitku celé kolonie. Dosud se kapitály, které má k disposici péče o chudé, půjčují na úrok, takže bohatí získávají nové prostředky k vykořisťování nemajetných. Ať už se jednou konečně tyto kapitály skutečně uplatní ve prospěch chudých, ať se pro chudé využije celého výnosu těchto kapitálů, a nejen tří procent úroku z nich, budiž dán velkolepý příklad sdružení kapitálu a práce! Takto by se použilo pracovní síly všech nezaměstnaných ve prospěch společnosti, oni sami by se stali z demoralisovaných, utištěných chudáků mravnými, nezávislými, činnými lidmi

a jejich postavení by se změnilo tak, že by jim je brzy záviděli nesdružení dělníci, a tak by se připravovala pronikavá reorganisace společnosti.

Na obě tato opatření je třeba peněz. Aby se tyto peníze získaly a zároveň nahradily všechny dosavadní, nespravedlivě rozdělené daně, navrhuje se v tomto plánu reformy všeobecná progresivní daň z kapitálu, jejíž procentní sazba stoupá s velikostí kapitálu. Takto by každý nesl břímě veřejné správy podle svých možností a nenesli by je už, jak je tomu dosud ve všech zemích, hlavně ti, kdo jsou nejméně schopni je nést. Vždyť princip zdanění je v podstatě čistě komunistický, protože právo vybírat daně se ve všech zemích odvozuje z tak zvaného národního vlastnictví. Vždyť buď je soukromé vlastnictví posvátné, a potom neexistuje národní vlastnictví a stát nemá právo vybírat daně; nebo stát toto právo má, ale potom soukromé vlastnictví není posvátné, potom je národní vlastnictví nadřazeno soukromému vlastnictví a pravým vlastníkem je stát. Tento druhý princip je všeobecně uznáván – a my, pánové, nežádáme prozatím nic víc, než aby se tento princip skutečně uplatňoval, aby se stát prohlásil za všeobecného vlastníka a jako takový spravoval veřejné vlastnictví ve prospěch všech a aby jako první krok k tomu zavedl takový způsob zdanění, který se řídí jen podle toho, jak je kdo schopen platit daně, a podle toho, co je skutečně prospěšné všem.

Vidíte tedy, pánové, že nejde o to zavést společenství majetku přes noc a proti vůli národa, nýbrž především jen o stanovení *cíle* a *prostředků* a *cest*, jež mohou k tomuto cíli vést. Ale že komunistický princip bude principem budoucnosti, to dosvědčuje postup vývoje všech civilisovaných národů, to dosvědčuje rychle postupující rozklad všech dosavadních sociálních institucí, pro to mluví zdravý lidský rozum a především lidské srdce.

Projev pronesený B. Engelsem na schůzi v Elberfeldu 8. února 1845
Text projevu byl po prvé otištěn v časopise „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform", sv. I, 1845

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

PROJEV Z 15. ÚNORA 1845

Pánové!

Při naší minulé schůzce mi bylo vytčeno, že jsem volil své příklady a doklady téměř jen z cizích zemí, zejména z Anglie. Bylo mi řečeno, že po Francii a Anglii nám nic není, že žijeme v Německu a že jde o to dokázat nutnost a vhodnost komunismu pro Německo. Zároveň se zde vyskytla výtka, že jsme vůbec dostatečně neukázali historickou nutnost komunismu. To je úplně správné a jinak tomu ani nemohlo být. Historickou nutnost nelze dokázat za tak kratičkou dobu jako na př. shodnost dvou trojúhelníků, lze ji dokázat jen všestranným studiem a rozborem předpokladů. Přesto bych dnes rád učinil všechno, co je v mých silách, abych odstranil obě tyto výtky; vynasnažím se, abych dokázal – i když ne historickou, přece jen *ekonomickou nutnost* komunismu pro *Německo*.

Nejprve se podívejme na nynější sociální poměry v Německu. Je známo, že u nás existuje mnoho chudoby. Slezsko a Čechy promluvily samy. O bídě moselského a eifelského kraje hodně napsala „Rheinische Zeitung".[144] Velká bída je od nepaměti stálým hostem i v Krušnohoří. O nic lépe tomu není v Senne a ve vestfálských lnářských obvodech. Ze všech oblastí Německa slyšíme stížnosti, a nic jiného se také nedá čekat. Máme početný proletariát a musí tomu tak být, o čemž nás poučí už sebepovrchnější pohled na naše sociální poměry. Že proletariát musí být početný v *průmyslových obvodech*, to je zcela přirozené. Průmysl nemůže existovat, není-li tu velký počet dělníků, kteří jsou mu plně k dispozici, pracují jen pro něj a vzdávají se každé jiné živnosti; pokud existuje konkurence, vylučuje práce v průmyslu každé jiné za-

městnání. Proto je ve všech průmyslových obvodech proletariát, a to tak početný a tak hmatatelný, že jeho existenci nelze popírat. – Avšak s mnoha stran slýcháme tvrzení, že v *zemědělských oblastech* proletariát neexistuje. Ale je to možné? V oblastech, kde převládá velký pozemkový majetek, je proletariát nutný: veliká hospodářství potřebují čeledíny a děvečky, nemohou existovat bez proletářů. A také v oblastech, kde je pozemkový majetek rozparcelován, chtěj nechtěj musí vznikat nemajetná třída; pozemky lze dělit jen do určitého stupně, a pak je nutno s dělením přestat; a protože potom statek může převzít jen jeden člen rodiny, musí se ostatní nutně přeměnit v proletáře, v nemajetné dělníky. A přitom se půda obvykle dělí tak dlouho, až je statek příliš malý, než aby uživil rodinu, čímž vzniká třída lidí, která stejně jako malá buržoasie ve městech tvoří přechod mezi majetnou a nemajetnou třídou, třída, které majetek nedovoluje věnovat se jinému zaměstnání, ale zároveň jí neumožňuje z něho žít. I tato třída žije ve velké bídě.

To, že tento proletariát musí neustále početně růst, to nám jasně ukazuje stálé zbídačování malé buržoasie, o němž jsem podrobně mluvil před týdnem, tendence kapitálu soustřeďovat se v několika málo rukou. K tomu se snad dnes nemusím vracet, poznamenávám jen, že tyto příčiny, které neustále plodí a rozmnožují proletariát, budou stále působit a budou mít stále tytéž následky dotud, dokud bude existovat konkurence. Proletariát bude rozhodně nejen existovat, nýbrž i neustále početně růst a stávat se stále hrozivější silou v naší společnosti dotud, dokud nepřestaneme vyrábět každý na svou pěst a v protikladu ke všem ostatním. Ale přijde chvíle, kdy proletariát dosáhne takového stupně moci a uvědomění, že si už nedá líbit, aby na jeho bedrech trvale spočívala celá tíže sociální budovy, a bude žádat, aby sociální břemena a práva byla rozdělena stejnoměrněji; a potom – nezmění-li se do té doby lidská přirozenost – potom bude sociální revoluce nevyhnutelná.

To je otázka, kterou se naši ekonomové ještě vůbec nezabývali. Nestarají se o rozdělování, starají se jen o výrobu národního bohatství. Ale odmysleme si na okamžik, co jsme právě dokázali, že totiž sociální revoluce vůbec je nevyhnutelným následkem samé konkurence; proberme si nyní jednotlivé formy, v nichž konkurence

vystupuje, různé ekonomické možnosti pro Německo, a podívejme se, jaké následky musí mít každá z těchto forem.

Německo – nebo přesněji řečeno německá celní unie – má v daném okamžiku „zlatý střední" celní tarif. Aby naše cla byla skutečnými ochrannými cly, na to jsou příliš nízká, a aby bylo možno mluvit o svobodě obchodu, na to jsou příliš vysoká. Máme tedy tři možnosti: buď přejít k úplné svobodě obchodu, nebo chránit náš průmysl dostatečně vysokými cly, nebo setrvat při nynějším systému. Podívejme se na tyto jednotlivé případy.

Vyhlásíme-li *svobodu obchodu* a zrušíme-li naše cla, zničíme až na několik málo odvětví celý náš průmysl. O spřádání bavlny, o mechanickém tkaní, o většině odvětví bavlnářského a vlnařského průmyslu, o významných odvětvích hedvábnictví, téměř o celé těžbě železa a veškerém jeho zpracovávání nebude *potom* ani řeči. Masa dělníků, kteří by se ve všech těchto odvětvích náhle octli bez chleba, by se nahrnula do zemědělství a do zbylých trosek průmyslu; všude by o překot vzrůstal pauperismus, takováto krise by urychlila centralisaci majetku v rukou hrstky lidí, a soudě podle událostí ve Slezsku, vedla by tato krise nutně k sociální revoluci.

Nebo si zaveďme *ochranná cla*. Do těch se v poslední době zamilovala většina našich průmyslníků, a proto si zaslouží bližší prozkoumání. Pan *List* vytvořil z přání našich kapitalistů systém[145], a protože jej téměř všichni uznávají za vyznání své víry, chci se u tohoto systému pozdržet. Pan List navrhuje zavést pozvolna stoupající ochranná cla, která mají nakonec dosáhnout takové výše, aby továrníkovi zajistila vnitrozemský trh; potom tato cla mají nějakou dobu zůstat na této vysoké úrovni, načež mají být opět postupně snižována tak, aby nakonec po několika letech mohl být celý ochranný systém zrušen. Předpokládejme na chvíli, že se tento plán provede a že stoupající ochranná cla budou uzákoněna. Průmysl ožívá, dosud zahálející kapitál se vrhá do průmyslového podnikání, poptávka po dělnících a s ní i mzda stoupají, chudobince se prázdní a podle všech zdánlivých příznaků nastává období rozkvětu. To trvá tak dlouho, dokud se náš průmysl nerozšíří tak, že zásobuje celý domácí trh. Dál se rozšiřovat nemůže, vždyť není-li s to uhájit bez ochrany *domácí* trh, co by mohl pořídit na neutrálních

trzích proti zahraniční konkurenci. Ale nyní, jak se pan List domnívá, je náš průmysl již tak silný, že už nepotřebuje tolik ochrany, a lze tedy začít se snižováním cel. Na chvíli to připusťme. Cla se snižují. I když třeba ne hned při prvním, zato zcela jistě při druhém nebo třetím snížení budou cla na takové úrovni, že zahraniční – a řekněme rovnou anglický – průmysl bude moci konkurovat s naším průmyslem na německém trhu. Sám pan List si to tak přeje. Ale jaké to bude mít následky? Od tohoto okamžiku musí německý průmysl zakoušet společně s anglickým průmyslem veškeré jeho otřesy, veškeré jeho krise. Jakmile budou zámořské trhy nasyceny anglickým zbožím, vrhnou Angličané – jak je tomu nyní a jak to pan List velmi dojemně líčí – všechny své zásoby na německý trh, kam mají nejblíž a nejsnazší přístup, a tak znovu udělají z celní unie svůj „vetešnický krám". Brzy nato se anglický průmysl opět zotaví, protože prodává celému světu, protože bez něho se neobejde celý svět, kdežto bez německého průmyslu se může obejít dokonce i jeho vlastní trh, kdežto německý průmysl se musí bát dokonce i ve vlastní zemi anglické konkurence a chřadne z přebytku anglického zboží vrženého jeho odběratelům za krise. Čili náš průmysl bude muset „odnést" všechna špatná období anglického průmyslu, zatím co na jeho skvělých konjunkturách se bude moci podílet jen skrovně – zkrátka, budeme potom právě tam, kde jsme nyní. A pak – abychom se už dostali k závěru – pak nastane týž tísnivý stav, který teď prožívají zpola chráněná odvětví, pak bude podnik za podnikem zanikat a nové se nebudou zakládat, pak budou naše stroje zastarávat a nebudeme s to nahrazovat je novými, zdokonalenými stroji, pak se přešlapování na místě promění v pokles a podle páně Listova vlastního tvrzení bude upadat a nakonec zanikat jedno průmyslové odvětví za druhým. Ale potom tu budeme mít i početný proletariát vytvořený průmyslem, který nebude mít z čeho žít, bude bez práce; a tu, pánové, proletariát vystoupí vůči majetné třídě s požadavkem, aby jej zaměstnala a živila.

Tak tomu bude, budou-li ochranná cla snížena. Nyní předpokládejme, že je nesnížíme, že je ponecháme tak, jak jsou, že počkáme, a snížíme je teprve tehdy, až vzájemnou konkurencí domácích továrníků ztratí význam. Výsledek toho bude, že jakmile německý

průmysl bude s to plně zásobovat domácí trh, ustrne. Nebude třeba nových podniků, protože dosavadní podniky stačí nasytit domácí trh a na nové trhy, jak už jsme dříve řekli, není ani pomyšlení, dokud průmysl vůbec potřebuje ochranu. Ale průmysl, který se *nerozšiřuje*, nemůže se ani *zdokonalovat*. Ustrne jak navenek, tak dovnitř. Zdokonalování strojního vybavení pro něj vůbec nemá smysl. Staré stroje přece nelze zahodit a pro nové stroje nejsou nové podniky, kde by jich bylo možno použít. A zatím jiné národy jdou kupředu a stagnace našeho průmyslu se opět mění v pokles. Angličanům, těm pokrok brzy umožní, aby vyráběli tak levně, že *přes* ochranná cla budou moci konkurovat s naším zaostalým průmyslem na našem vlastním trhu, a protože v konkurenčním boji jako v každém boji vítězí silnější, je naše konečná porážka jistá. A tu se opakuje opět totéž, o čem jsem už mluvil: uměle vytvořený proletariát bude od majetných žádat něco, co nemohou dát, dokud si chtějí udržet své výlučné postavení majetných – a nastane sociální revoluce.

Je možný ještě jeden případ, ovšem na výsost nepravděpodobný, že se totiž nám Němcům pomocí ochranných cel podaří rozvinout průmysl tak, že budeme moci s Angličany konkurovat bez ochranných cel. Předpokládejme, že se nám to podaří; a jak to dopadne? Jakmile začneme s Angličany konkurovat na zahraničních, neutrálních trzích, rozpoutá se mezi naším a anglickým průmyslem boj na život a na smrt. Angličané nasadí všechny síly, aby nás nepustili na trhy, které dosud zásobovali, a nic jiného jim také nebude zbývat, protože tu bude ohrožen sám jejich životní zdroj, jejich Achillova pata. A se všemi prostředky, které mají k disposici, se všemi výhodami staletého průmyslu se jim podaří nás porazit. Zatlačí náš průmysl jen na náš vlastní trh a tím ho podváží – a tu opět nastane případ, o němž jsem už hovořil – my se nehýbeme s místa, Angličané jdou kupředu, a náš průmysl, který nutně upadá, není s to uživit proletariát, jejž uměle zplodil – přichází sociální revoluce.

Ale dejme tomu, že bychom Angličany na neutrálních trzích porazili, že bychom jim postupně vyrvali všechna odbytiště – což je naprosto nepravděpodobné – co bychom získali v tomto zhola

nemožném případě? V tom nejšťastnějším případě bychom znovu procházeli touž cestou průmyslového vývoje, kterou před námi prošla Anglie, a dříve nebo později bychom dospěli tam, kde je teď Anglie, totiž na práh sociální revoluce. Ale se vší pravděpodobností by to tak dlouho netrvalo. Neustálá vítězství německého průmyslu by nutně zruinovala anglický průmysl a jen by urychlila masové pozdvižení proletariátu proti majetným třídám, které už beztak Angličanům bezprostředně hrozí. Rychle rostoucí nezaměstnanost by anglické dělníky dohnala k revoluci, a za nynější situace by takováto sociální revoluce měla velmi mohutnou odezvu v zemích na kontinentě, zejména ve Francii a Německu, a tento účinek by byl tím mocnější, čím větší masu proletariátu by uměle vytvořil překotný rozvoj průmyslu v Německu. Takový převrat by se okamžitě rozrostl po celé Evropě a velmi nešetrně by pohřbil sny našich továrníků o průmyslovém monopolu Německa. Naději, že by snad anglický a německý průmysl mohly pokojně existovat vedle sebe, vylučuje už sama konkurence. Průmysl, opakuji, musí jít stále kupředu, nechce-li zaostat a vzít za své, a aby mohl jít kupředu, musí se rozšiřovat, musí dobývat nových trhů, musí se neustále rozmnožovat o nové podniky. Ale protože od té doby, co je obchodu otevřena Čína,[146] nelze už dobývat dalších trhů, nýbrž jen stále více exploatovat ty trhy, které jsou k disposici, protože tedy rozšiřování průmyslu půjde v budoucnosti pomaleji než dosud, proto už si Anglie nemůže dovolit trpět konkurenci ani tak, jako si to mohla dovolit dříve. Aby uchránila svůj průmysl před záhubou, musí držet na uzdě průmysl všech ostatních zemí; uhájení průmyslového monopolu již není pro Anglii pouze otázkou většího či menšího zisku, nýbrž *životní otázkou*. Konkurenční boj mezi národy je už beztak mnohem urputnější, mnohem tvrdší, než boj mezi jednotlivci, protože je to koncentrovaný boj, boj mas, který může skončit jen rozhodným vítězstvím nebo rozhodnou porážkou té či oné strany. A proto by takovýto boj mezi námi a Angličany, ať už by byl jeho výsledek jakýkoli, neprospěl ani našim, ani anglickým průmyslníkům, nýbrž měl by vzápětí za následek, jak jsem právě vyložil, sociální revoluci.

Z toho všeho jsme viděli, pánové, co může Německo čekat

jak od svobody obchodu, tak od systému ochranných cel, ať už jde o kterýkoli případ. Zbývala by nám tedy už jen jediná ekonomická možnost, možnost setrvat při dosavadních „zlatých středních" clech. Ale řekli jsme si už dříve, jaké by to mělo následky. Náš průmysl, odvětví za odvětvím, by hynul, průmysloví dělníci by se octli bez chleba, a až by nezaměstnanost dosáhla určité meze, vrhli by se do revoluce proti majetným třídám.

Vidíte tedy, pánové, že i podrobný rozbor potvrzuje to, co jsem na začátku odvodil všeobecně na základě konkurence vůbec – že totiž nevyhnutelným následkem našich sociálních poměrů bude za všech podmínek a ve všech případech *sociální revoluce*. S touž jistotou, s jakou z daných matematických principů můžeme odvodit novou poučku, s touž jistotou můžeme z existujících ekonomických poměrů a principů národní ekonomie vyvodit závěr, že je nablízku sociální revoluce. Ale podívejme se na tento převrat poněkud blíže; v jaké formě se projeví, jaké budou jeho výsledky, v čem se bude lišit od dosavadních násilných převratů? Sociální revoluce, pánové, to je něco úplně jiného, než byly minulé politické revoluce; nesměřuje, jako směřovaly tyto revoluce, proti vlastnictví monopolu, nýbrž proti monopolu vlastnictví; sociální revoluce, pánové, to je *otevřená válka chudých proti bohatým*. A u takového boje, v němž začnou nepokrytě a otevřeně působit všechny ty hnací pružiny a příčiny, které v dosavadních historických konfliktech byly zahaleny tmou a působily skrytě, u takového boje samozřejmě hrozí nebezpečí, že to bude boj zuřivější a krvavější, než byly všechny předcházející boje. Výsledek tohoto boje může být dvojí. Buď zasáhne strana, která povstane, jenom jev, a ne podstatu, jen formu, a ne podstatu věci, anebo se dostane na podstatu věci samé a vytrhne zlo z kořene. V prvním případě bude zachováno soukromé vlastnictví a bude jen jinak rozděleno, takže příčiny, které způsobily nynější situaci, budou trvat dále a dříve nebo později opět musí vyvolat podobnou situaci a novou revoluci. Ale, pánové, je to možné? Zná někdo revoluci, která by skutečně neprosadila to, oč jí šlo? Anglická revoluce prosadila jak náboženské, tak politické principy, za něž šla do boje proti Karlu I.; francouzská buržoasie ve svém boji proti šlechtě a staré monarchii dobyla všeho, oč usilovala, a odstranila všechny zlořády,

jež ji dohnaly k povstání. A povstání chudých by mělo utichnout dříve, než by odstranilo bídu a její příčiny? To není možné, pánové, takový předpoklad by odporoval veškeré dějinné zkušenosti. A už úroveň vzdělání dělníků, zvláště v Anglii a ve Francii, nepřipouští, abychom to považovali za možné. Čili zbývá jen druhá možnost, totiž ta, že také budoucí sociální revoluce půjde až na skutečné příčiny bídy a chudoby, nevědomosti a zločinu, čili že provede skutečnou sociální reformu. A k tomu může dojít jen vyhlášením komunistického principu. Jen si všimněte, pánové, myšlenek, které hýbou myslemi dělníků v zemích, kde i dělníci myslí; pohleďte na různé frakce dělnického hnutí ve Francii, což nejsou všechny komunistické; a jeďte do Anglie a poslouchejte, jaké návrhy jsou dělníkům předkládány k zlepšení jejich situace – což všechny nevycházejí z principu společného vlastnictví; prostudujte si různé systémy sociální reformy, a kolik mezi nimi najdete systémů, jež nejsou komunistické? Ze všech systémů, které dnes ještě mají význam, je nekomunistický jedině systém Fouriera, který se zaměřil spíše na sociální organisaci lidské činnosti než na rozdělování jejích výrobků. Všechna tato fakta potvrzují závěr, že nadcházející sociální revoluce skončí uskutečněním komunistického principu, a sotva připouštějí jinou možnost.

A jsou-li, pánové, tyto úvahy správné, jsou-li sociální revoluce a praktický komunismus nutným výsledkem nynějších poměrů u nás, budeme se muset především zabývat opatřeními, jimiž lze předejít násilnému a krvavému převratu sociálních poměrů. A zde existuje jen jeden prostředek, totiž pokojné zavedení nebo alespoň příprava komunismu. Nepřejeme-li si tedy *krvavé* řešení sociálního problému, nechceme-li dopustit, aby se den ze dne ostřejší rozpor mezi vzděláním a životním postavením našich proletářů vystupňoval až do té míry, že podle všech našich dosavadních zkušeností s lidskou přirozeností budou tento rozpor řešit brutální násilí, zoufalství a pomstychtivost, potom se musíme, pánové, vážně a nezaujatě zabývat sociální otázkou, pak se musíme všemožně snažit, abychom pomohli vytvořit pro moderní heloty lidštější podmínky. A kdyby se snad některým z vás zdálo, že se povznesení dosud ponížené třídy neobejde bez zhoršení vaší vlastní úrovně, pak je přece

jen nutno uvážit, že jde o to, vytvořit pro *všechny lidi* takové životní podmínky, aby každý mohl svobodně rozvíjet svou lidskou přirozenost, aby se svými bližními mohl žít v lidském poměru a nemusel mít strach, že jeho blahobyt bude otřesen násilím; pak je nutno uvážit, že to, co jednotlivci mají obětovat, není jejich opravdu lidské vyžití, nýbrž toliko zdání vyžití, zdání, jež je výplodem špatných poměrů, v nichž žijeme, že je to něco, co je v rozporu s rozumem a citem těch, kdo nyní požívají těchto zdánlivých výhod. My vůbec nechceme ničit opravdu lidský život se všemi jeho podmínkami a potřebami, naopak my jej chceme teprve vpravdě vytvořit. A jestliže se – nehledě na to – jen jedinkrát opravdově zamyslíme nad tím, k čemu nutně vedou naše nynější poměry, do jakého bludiště rozporů a zmatků nás zavádějí – pak, pánové, jistě dojdete k tomu, že stojí za námahu vážně a důkladně studovat sociální otázku. A jestliže se mi podařilo vás k tomu podnítit, dosáhl jsem plně účelu své přednášky.

Projev pronesený B. Engelsem na schůzi v Elberfeldu 15. února 1845
Text projevu byl po prvé otištěn v časopise „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform", sv. I, 1845

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

The Northern Star,
AND NATIONAL TRADES' JOURNAL.
VOL. VIII. NO. 409. LONDON, SATURDAY, SEPTEMBER 13, 1845. PRICE FIVEPENCE or Five Shillings and Sixpence per Quarter

B. ENGELS

NEDÁVNÉ VRAŽDĚNÍ V LIPSKU. – NĚMECKÉ DĚLNICKÉ HNUTÍ

Lipský masakr[147], o němž jste psali v posledním čísle a o němž jste před několika týdny přinesli podrobnější zprávu, je stále středem pozornosti německých novin. Tento masakr – jejž ohavností překonává jen Peterloo[148] – je tím nejničemnějším padoušstvím, které kdy u nás spáchal vojenský despotismus. Když lid volal: „Ať žije Ronge! Pryč s papežstvím!", princ Jan Saský, který se mimochodem uveřejněním prašpatného překladu „Pekla" od italského básníka Danta připojil k řadě našich rýmujících a spisujících princů, tento „pekelný" překladatel ve snaze rozmnožit svou literární proslulost vojenskou slávou zosnoval proti neozbrojeným masám podlý výpad. Vydal rozkaz, aby se prapor střelců, který sem povolaly úřady, rozdělil na několik oddílů a uzavřel přístup k hotelu, v němž se usídlila jeho literární „královská výsost". Vojáci uposlechli rozkazu a tlačili před sebou dav, sevřený v úzkém prostoru,

k podjezdu hotelu; toho, že lidé, donuceni postupem vojáků, k němuž dal rozkaz princ Jan, znesvětili posvátnou půdu podjezdu královské residence, toho se použilo jako záminky k střelbě do lidu, a tím se vládní listy snažily střelbu ospravedlnit! Ale tím to neskončilo; nasazené oddíly sevřely zástup mezi sebou a podle plánu jeho královského veličenstva zahájily do bezbranných mas křížovou palbu; kam se lidé vrhli, tam je přivítala salva z pušek, a nebýt toho, že vojáci, kteří se ukázali mnohem lidštější než princ Jan, stříleli většinou lidem nad hlavy, bylo by krveprolití strašlivé. Rozhořčení nad tímto padoušstvím je všeobecné; dokonce i ti nejloyálnější poddaní, i ti nejhorlivější zastánci nynějšího pořádku jsou pobouřeni a nijak se netají svou nevolí nad takovýmto postupem. Tato událost velmi prospěje Sasku, té části Německa, která více než jiné odjakživa projevovala sklony k *řečnění* tam, kde bylo jako soli třeba jednat. Sasové se svou konstituční vládičkou, se svými řečňujícími sněmovnami, se svými liberálními poslanci, liberálními a osvícenými faráři atd. představovali v severním Německu umírněný liberalismus, německé whigovství; a při tom všem otročili vždycky pruskému králi ještě mnohem víc než sami Prusové. Cokoli pruská vláda rozhodla, museli saští ministři provést; v poslední době se pruská vláda dokonce ani neobtěžovala, aby se obracela k saským ministrům a nařizovala přímo nižším úřadům v Sasku tak, jako by to ani nebyli saští, nýbrž její vlastní zaměstnanci! Sasku se vládne z Berlína, a ne z Drážďan, a Sasové přes všechno své mluvení a holedbání velmi dobře vědí, jak těžce je svírá olověná pruská ruka. Všemu tomuto mluvení a holedbání, vší té domýšlivosti a spokojenosti, jež měly vzbudit dojem, že Sasové jsou zvláštní národ stojící proti Prusům atd., všemu tomu teď učinil lipský masakr konec. Sasové nyní musejí vidět, že jim vládne táž vojenská vláda, která vládne všem ostatním Němcům, a že přes jejich konstituci, přes všechny jejich liberální zákony, liberální censuru a liberální královské řeči platí v jejich zemičce prakticky jen a jen stanné právo. A existuje ještě jedna věc, která této lipské události pomůže rozšířit v Sasku ducha vzpoury; přes všechno mluvení saských liberálů velká většina saského národa teprve začíná mluvit; Sasko je manufakturní země a mezi jejími tkalci, pletaři, přadláky bavlny, krajkáři, uhlokopy a rudo-

kopy bylo od nepaměti mnoho a mnoho bídy. Proletářské hnutí, které se od slezských bouří, t. zv. války tkalců v květnu 1844, rozšířilo po celém Německu, zasáhlo i Sasko. Před nějakou dobou se na několika místech projevilo vření mezi dělníky stavějícími železniční trati a rovněž mezi tiskaři kartounu, a třebaže nyní nelze uvádět positivní svědectví, je více než pravděpodobné, že se zde mezi dělnictvem šíří komunismus stejně jako všude jinde; a pustí-li se saští dělníci do boje, jistě se nespokojí mluvením jako jejich zaměstnavatelé, liberální buržoové.

Ještě mi dovolte, abych vás poněkud blíže upozornil na hnutí dělnické třídy v Německu. Ve svém čísle z minulého týdne předpovídáte naší zemi slavnou revoluci – ne takovou, jako byla revoluce roku 1688[149]. V tom máte naprosto pravdu – jen bych vás prosil, abyste opravili, nebo spíše upřesnili svůj výrok, že tuto změnu provede v Německu mládež. Tuto mládež nelze hledat v řadách buržoasie. Revoluční akce v Německu začne v samém srdci našeho pracujícího lidu. Je pravda, že v řadách naší buržoasie je značný počet republikánů, dokonce i komunistů a také mladých lidí, a to by bylo pro hnutí velmi dobré, kdyby teď došlo k všeobecnému výbuchu; ale tito lidé jsou buržoové, lidé ženoucí se za ziskem, podnikatelé z povolání; a kdo nám zaručí, že je nezdemoralisuje jejich povolání, jejich sociální postavení, jež je nutí, aby žili z dřiny jiných lidí, aby tyli z toho, že jsou pijavicemi, vykořisťovateli dělnické třídy? A i když zůstanou smýšlením proletáři, přestože jsou povoláním buržoové, bude jich nekonečně málo, uvážíme-li skutečný počet buržoů, kteří z vlastního zájmu lpějí na nynějším zřízení a starají se jen o vlastní kapsu. Na štěstí na buržoasii vůbec nespoléháme. Proletářské hnutí se vyvíjí tak úžasně rychle, že za rok za dva budeme s to postavit nádherný šik demokratických a komunistických dělníků – u nás jsou totiž slova demokracie a komunismus, pokud jde o dělnickou třídu, naprostá synonyma. Slezští tkalci dali roku 1844 znamení; čeští a saští tiskaři kartounu a železniční dělníci, berlínští tiskaři kartounu, a vůbec tovární dělníci téměř celého Německa odpověděli stávkami a dílčími bouřemi, vyvolanými skoro ve všech případech zákony proti spolčování. Hnutí je nyní téměř všeobecné v celé zemi a šíří se klidně, ale vytrvale, zatím co buržoa-

sie marní čas agitací za „konstituci“, „svobodu tisku“, „ochranná cla“, „německé katolictví“ a „protestantskou církevní reformu“. Všechna tato buržoasní hnutí, ač jim nelze upřít jisté zásluhy, se vůbec nedotýkají dělnické třídy, která má své vlastní hnutí – hnutí bojující za její nejvlastnější zájmy.

V příštím dopisu o tom napíši podrobněji.

Napsal B. Engels ve dnech 8.—11. září 1845
Po prvé otištěno v čís. 409 listu „The Northern Star“ z 13. září 1845 s redakční poznámkou: Od našeho zvláštního dopisovatele

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

DĚJINY ANGLICKÝCH OBILNÍCH ZÁKONŮ[150]

Až do poloviny minulého století Anglie téměř rok co rok vyvážela obilí a jen velmi zřídka bylo tuto potravinu nutno dovézt z ciziny. Ale od těch dob se to obrátilo. Za těchto okolností musely být ceny obilí nízké a ceny masa vysoké, což způsobilo, že mnoho orné půdy bylo přeměněno v pastviny; současně se vynalezením důležitých strojů nebývale rozrostl průmysl, a tím vzrostl i počet obyvatel. Tak byla Anglie nucena napřed s vývozem obilí přestat a později je sama dovážet. Pětadvacetiletá válka Anglie proti Francii za revoluce ztěžovala dovoz a nutila Anglii, aby se více méně omezovala na vlastní půdu. Překážky, které kladla dovozu válka, působily stejně jako ochranné clo. Ceny obilí stouply, a s nimi pozemková renta, většinou na dvojnásobek a v některých případech i na pětinásobek proti dřívějšku. Proto se na velikých rozlohách půdy, teprve nedávno přeměněných v pastviny, znovu začalo pěstovat obilí. Anglické pozemkové vlastníky – mimochodem řečeno, několik stovek lordů a asi 60.000 neurozených baronetů a squirů – svedlo toto zvýšení důchodů k rozmařilému životu a k závodění v přepychu, na což jim velmi brzo nestačily ani zvýšené renty. Zakrátko byly statky těžce zadluženy. Když mír z roku 1814 odstranil dovozní překážky, ceny obilí klesly a pachtýři při vysokém pachtovném už nebyli s to realisovat vysoké náklady na výrobu obilí, zbývalo jen dvojí východisko. Buď by majitelé

půdy museli snížit pachtovné, nebo by se muselo faktické ochranné clo nahradit skutečným. Pozemkoví vlastníci, kteří kromě toho, že vládli v horní sněmovně a ve vládě, měli ještě (před zákonem o reformě) téměř neomezenou moc v dolní sněmovně, volili ovšem druhou cestu a roku 1815 přes hněvivé protesty buržoasie a lidu, tehdy ještě vedeného buržoasií, prosadili pod ochranou bodáků obilní zákony. První obilní zákon z roku 1815 dovoz obilí prostě zakazoval, dokud cena obilí v Anglii nestoupne nad 80 šilinků za kvarter. Při této ceně a při vyšších cenách se mohlo cizí obilí dovážet volně. Tento zákon však nevyhovoval ani průmyslníkům, ani zemědělskému obyvatelstvu a roku 1822 byl poněkud pozměněn. Ale tato změna zákona se nikdy prakticky neprojevila, protože v nejbližších letech byly ceny obilí stále nízké a nikdy nestouply tak, aby se obilí smělo dovážet. Přes všechno vyspravování zákona a šetření četných parlamentních výborů pachtýři nikdy nedostali zpátky výrobní náklady, až nakonec Huskisson a Canning vynalezli pověstný klouzavý tarif (sliding scale), který jejich nástupci ve vládě uzákonili[151]. Podle tohoto zákona dovozní clo při poklesu cen domácího obilí stoupalo a naopak. To mělo anglickému pachtýři zajistit tak vysokou a stálou cenu obilí, aby mohl snadno platit vysoké pachtovné. Ale ani to nepomohlo. Systém byl stále neudržitelnější, buržoasie, která měla po zákoně o reformě v dolní sněmovně hlavní slovo, byla proti obilním zákonům stále nevraživější, a sir Robert Peel už rok po vytvoření vlády musel celní sazby snížit.

Mezitím oposice proti obilním zákonům organisovala své síly. Zdražení obilí přinutilo průmyslovou buržoasii platit dělníkům vyšší mzdy, a proto se pevně rozhodla, že stůj co stůj odstraní tyto nenáviděné zákony – poslední stopy staré nadvlády zájmů zemědělství, nadvlády, která zároveň usnadňuje cizině konkurenci s anglickým průmyslem. Ke konci roku 1838 založilo několik předních manchesterských továrníků Sdružení proti obilním zákonům, jež se brzy rozšířilo po okolí i v jiných továrních obvodech, přijalo název Liga proti obilním zákonům, začalo sbírat příspěvky, založilo časopis („Anti-Bread-Tax-Circular“[152]), posílalo placené táborové řečníky s místa na místo a používalo k dosažení cíle všech agitačních prostředků obvyklých v Anglii. V prvních letech existence,

spadajících do čtyřletého období obchodní stagnace, vystupovala Liga proti obilním zákonům velmi energicky. Když se však na začátku roku 1842 obchodní stagnace přeměnila v opravdovou obchodní krisi, která uvrhla anglickou dělnickou třídu do nejstrašnější bídy, stala se Liga proti obilním zákonům přímo revoluční. Vepsala si na štít Jeremiášův výrok: „Lépe zemřít mečem nežli hladem“ a její časopis nezahaleně vyzýval lid k povstání a hrozil pozemkovým vlastníkům „rabuňkem a smolnicí“. Po celé zemi rozesílala své agitátory a jejich projevy si v ničem nezadaly s řečí časopisu. Konala shromáždění za shromážděním, rozšiřovala jednu petici parlamentu za druhou, a když začal parlament zasedat, sešel se v bezprostřední blízkosti budovy dolní sněmovny zároveň sjezd delegátů Ligy. A když Peel všemu navzdory obilní zákony nezrušil, nýbrž jen pozměnil, sjezd prohlásil:

„Lid už nemá od této vlády co čekat; musí teď spoléhat už jen na sebe; kola vládní mašinerie je nutno ihned bez meškání zastavit; minula doba slov a nadešla doba činů; lid už bohdá nebude chtít dál umírat hlady pro rozmařilou aristokracii, a nepomůže-li nic, je tu stále ještě jeden prostředek, jak přinutit vládu k povolnosti: je nutno“ (prohlásil tento sjezd předních továrníků a městských hodnostářů velikých továrních měst Anglie) „vrhnout lid do zemědělských krajů, které zplodily všechen pauperismus; ale lid tam nesmí jít jako zástup pokorných ‚pauperů‘, nýbrž jednat tak, jako by se měl ‚ubytovat u úhlavního nepřítele‘.“

Tímto mocným prostředkem, jímž chtěli továrníci ve čtyřiadvaceti hodinách dostat na manchesterské závodiště 500.000 lidí a vyvolat vzpouru proti obilním zákonům, bylo *uzavření továren.*

V červenci se obchody začaly lepšit. Množily se zakázky a továrníci cítili, že krise pomalu končí. V lidu to nicméně stále ještě vřelo a bída byla všeobecná; ale mělo-li se něco stát, byl nejvyšší čas. A tu tedy zčista jasna, v okamžiku, kdy byla naděje na vzestup mezd, protože se obchody zlepšily, snížil jeden továrník v Stalybridge svým dělníkům mzdy, čímž je donutil stávkovat, aby si mzdu udrželi. Tím byl dán signál ke vzpouře a dělníci zastavili práci ve všech továrnách ve městě i okolí; snadno se jim to podařilo, protože továrníci (všichni členové Ligy proti obilním zákonům) jim v tom proti svému zvyku vůbec nebránili. Stávkující pořádali veřejné projevy, na nichž předsedali sami továrníci, kteří se sna-

žili svést pozornost lidu na obilní zákony. Dne 9. srpna 1842, čtyři dny po vypuknutí vzpoury, pochodovali dělníci do Manchesteru; nenarazili tam vůbec na žádný odpor a zastavili práci ve všech továrnách. Jediný továrník, který se jim postavil na odpor, byl konservativec a nepřítel Ligy. Vzpoura se rozšířila na všechny tovární obvody a nikde se proti vzbouřencům nepostavili představitelé městské správy (na kterých, jak známo, v takových případech v Anglii všechno záleží), byli to totiž vesměs členové Ligy. Až dosud šlo všechno tak, jak si to vůdcové Ligy přáli. Ale v jednom se přepočítali. Lidu, který vehnali do vzpoury, aby vynutili zrušení obilních zákonů, pramálo záleželo na těchto zákonech. Žádal mzdu z roku 1840 a lidovou chartu. Sotva si to Liga uvědomila, obrátila se proti svým spojencům. Všichni její členové vstoupili do zvláštní pořádkové služby, vytvořili nové vojsko k potlačení vzpoury a dali se do služeb nepřátelské vládě. Uměle vyvolané povstání lidu bylo brzy potlačeno, protože lid na ně ještě vůbec nebyl připraven; obilní zákony platily dále a buržoasie i lid měly o ponaučení víc. Aby pádně dokázala, že není nezdařenou vzpourou na hlavu poražena, zahájila Liga novou okázalou kampaň tím, že své členy požádala o příspěvek 50.000 liber šterlinků, který sebrala během roku ještě se značným nádavkem. Znovu začala s agitací, ale brzy poznala, že si musí hledat jiné obecenstvo. Stále se vychloubala, že od roku 1843 v továrních obvodech už nemá co na práci a že tedy může přenést svou činnost do zemědělských obvodů. Ale byl v tom háček. Po vzpouře roku 1842 už Liga nemohla uspořádat v továrních obvodech ani jediné veřejné shromáždění, aniž se vystavovala nebezpečí, že ji rozzuřený lid, který tak hanebně zradila, doslova vypráská a s hanbou a potupou shodí s tribuny. Chtěla-li tedy své doktriny udat, musela jít do zemědělských obvodů. Zde si získala určité skutečné zásluhy – přiměla totiž pachtýře, aby se trochu zastyděli za svou dosavadní závislost na majitelích půdy, a probudila v zemědělské třídě pochopení pro obecnější zájmy. Roku 1844, povzbuzena úspěchem dřívějších sbírek, vypsala novou kontribuci – 100.000 liber šterlinků. Hned nazítří se v Manchesteru sešli továrníci a v půlhodině upsali 12.000 liber, a v listopadu měla Liga pohromadě již 82.000 liber, z nichž 57.000 už vydala. Za několik měsíců nato otevřeli

továrníci v Londýně výstavu, která jistě Lize vynesla také obrovské sumy. A pátráme-li po pohnutkách tohoto kolosálního hnutí, které se z Manchesteru rozšířilo po celé Anglii a zachvátilo obrovskou většinu anglické buržoasie, kdežto – opakuji – v dělnické třídě nevzbudilo ani atom sympatie, tu vidíme především soukromé zájmy britské průmyslové a obchodní buržoasie. Pro tuto třídu je ze všeho nejdůležitější takový systém, který jí, jak se alespoň domnívá, zajišťuje na věčné časy světový monopol obchodu a průmyslu tím, že jí umožňuje platit právě tak nízkou mzdu, jako platí její konkurenti, a využívat přitom všech výhod, které Anglii skýtá osmdesátiletý předstih v moderním průmyslu. Po této stránce je tedy zrušení obilních zákonů prospěšné pouze pro buržoasii, a ne pro lid. Za druhé, buržoasie žádá toto opatření jako doplňkový zákon k zákonu o reformě. Zákonem o reformě, který zavedl volební census a zrušil staré volební výsady jednotlivců a korporací, se dostala peněžní buržoasie podle principu k moci, ale ve skutečnosti si třída pozemkových vlastníků ještě uchovala v parlamentě značnou převahu, protože posílá do parlamentu *přímo* 143 zástupců hrabství a *nepřímo* skoro všechny poslance za malá města, a k tomu částečně hájí její zájmy i toryovští poslanci z měst. Tato většina zastupující agrární zájmy vynesla roku 1841 do kabinetu *Peela* a *torye*. Zrušení obilních zákonů by zasadilo politické moci velkých pozemkových vlastníků v dolní sněmovně, t. j. jejich faktické moci a celému anglickému zákonodárství smrtelnou ránu, neboť by pachtýře vymanilo ze závislosti na majitelích půdy. Vyhlásilo by kapitál za nejvyšší moc Anglie; ale zároveň by otřáslo samými základy anglické konstituce; zbavilo by podstatnou součást zákonodárného tělesa, totiž pozemkovou aristokracii, veškerého bohatství a veškeré moci, a tím by ovlivnilo budoucnost Anglie daleko víc než mnoho jiných politických opatření. Opět však zjišťujeme, že ani po této stránce zrušení obilních zákonů neslibuje žádnou výhodu pro lid.

Napsal B. Engels na podzim 1845
Po prvé otištěno v čís. 193 a 194
časopisu „Telegraph für Deutschland"
z prosince 1845

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

SITUACE V NĚMECKU

DOPIS I

REDAKTORU LISTU „NORTHERN STAR"

Vážený pane!

Vyhovuji Vašemu přání a zahajuji tímto dopisem serii článků o současné situaci ve své vlasti. Aby čtenáři jasně pochopili mé názory na tento předmět a abych dokázal, že jsou dobře zdůvodněné, musím několika slovy načrtnout dějiny Německa od události, jež otřásla až do základů moderní společností, totiž od francouzské revoluce.

Staré Německo bylo tehdy známé jako *Svatá říše římská* a skládalo se z bůhvíkolika malých státečků, království, kurfiřství, vévodství, arcivévodství, velkovévodství, knížetství, hrabství, baronství a svobodných říšských měst – navzájem nezávislých a podléhajících pouze moci (pokud tu nějaká byla, ale po staletí tomu tak nebylo) císaře a říšského sněmu. Nezávislost těchto státečků šla tak daleko, že v každé válce s „úhlavním nepřítelem" (samozřejmě s Francií) se část z nich spojila s francouzským králem a otevřeně vedla válku proti vlastnímu císaři. Říšský sněm, v němž zasedali za předsednictví říšského kancléře* zástupci všech těchto státečků a který měl držet v příslušných mezích císařskou moc, nedošel ani na jednom ze svých zasedání k sebenepatrnějším závěrům. Poselstva ubíjela čas nejmalichernějšími otázkami ceremonielu, na př., zda poselstvo barona toho a toho (sestavené třeba z vychovatele baronova syna a starého sluhy v livreji nebo přestárlého hajného) má mít přednost před poselstvem barona toho a toho, nebo zda

* Starý historický titul nejvyššího představitele říše na sněmu. *(Pozn. čes. red.)*

delegát jednoho říšského města má zdravit delegáta jiného města a nečekat na jeho pozdrav atd. Tenkrát existovala ohromná spousta všelijakých drobných privilegií, které byly většinou na obtíž i privilegovaným, pokládaly se však za věc cti, a proto se o ně všichni umíněně hašteřili. Takové a podobné důležité záležitosti zabraly moudrému sněmu tolik času, že tomuto ctihodnému shromáždění nezbyla ani minuta na to, aby rokoval o blahu říše. Důsledkem toho bylo, že všude byl nejnepředstavitelnější nepořádek a zmatek. Říše vnitřně rozervaná jak v době války, tak v době míru prodělala od dob reformace až do roku 1789 mnoho vnitřních válek a v každé této válce byla Francie spojencem té strany, jež stála proti slabému a snadno porazitelnému císařovu táboru, při čemž ovšem vždy urvala lví podíl na lupu. Nejprve Burgundsko; pak tři biskupství, Mety, Toul a Verdun; dále zbytek Lotrinska; potom části Flander a Alsaska – to vše bylo tímto způsobem odtrženo od Svaté říše římské a připojeno k Francii. Tak mohlo Švýcarsko získat nezávislost na říši; tak byla Belgie posledním pořízením Karla V. postoupena Španělům; a všem těmto zemím se po odtržení od Německa vedlo lépe. K tomuto postupnému vnějšímu úpadku říše se přidružoval nesmírný vnitřní zmatek. Každé knížátko bylo neomezeným despotou, který vyssával krev svých poddaných. Říše se nikdy nestarala o vnitřní záležitosti kteréhokoli státu, až na to, že zřídila soudní dvůr (říšský komorní soud ve Wetzlaru), který měl vyřizovat žaloby poddaných proti jejich vládcům. Avšak tento vzácný soud se těmto přím věnoval tak pečlivě, že nikdo nikdy neslyšel, že by tam některá z nich byla rozsouzena. Je téměř neuvěřitelné, jakých krutostí a svévolností se nadutá knížata dopouštěla na svých poddaných. Tato knížata, která žila jen svým radovánkám a rozmařilostem, přenechávala veškerou svou neomezenou moc svým ministrům a vládním úředníkům, kteří tak mohli beztrestně šlapat v prach nešťastný lid, jen když plnili pokladnici svého pána a dodávali mu stále dost krásných žen pro jeho harém. Také ta šlechta, která nebyla nezávislá, nýbrž podléhala svrchovanosti některého krále nebo biskupa či knížete, jednala obvykle s lidem opovržlivěji než se psy a ždímala co nejvíc peněz z práce svých nevolníků – neboť nevolnictví bylo tehdy v Německu obecným zjevem. Ani

v oněch říšských městech, jež se s takovým důrazem nazývala svobodná, nebylo ani stopy po svobodě; neboť tam vládl s ještě větší tyranií purkmistr a samozvaný senát, úřady, jež se během staletí staly právě tak dědičnými jako císařská koruna. Hanebnosti těchto malých buržoasních aristokratů tehdejších měst nemají obdoby a skutečně nebýt toho, že dosud žijí očití svědci a že to potvrzují stovky pramenů, nikdo by nevěřil, že v Německu byly před padesáti lety takovéhle poměry. A co lid! Co tomu říkal *lid?* Co dělal? Pro buržoasii, pro hrabivé měšťáky byl tento neustálý zmatek zdrojem příjmů; věděli, že v kalných vodách se nejlépe loví; trpěli útisk a urážky, protože se svým nepřátelům mohli mstít podle svého; *mstili se za příkoří tím, že své utiskovatele napalovali.* Kdyby se byli spojili s lidem, mohli svrhnout starou vládu a obnovit říši na nových základech tak, jak to zčásti udělala anglická buržoasie v letech 1640 až 1688 a jak se k tomu právě tehdy chystala francouzská buržoasie. Ale ne, německá buržoasie neměla tuto energii, nikdy ani nepředstírala, že má takovou odvahu; věděla, že Německo není nic jiného než hnojiště, ale ona si v hnoji libovala, protože sama nebyla nic jiného než hnůj a uprostřed hnoje se jí sedělo pěkně v teple. A pracující lid na tom nebyl hůře než dnes, až na rolníky, kteří byli většinou nevolníky, ale ti nemohli bez pomoci měst nic dělat, protože u nich byly neustále ubytovány žoldnéřské armády, a ty by byly utopily v krvi každý pokus o vzpouru.

Taková byla situace v Německu ke konci minulého století. Jediná živoucí masa hniloby a odporného rozkladu. Nikdo se tu necítil dobře. Řemeslo, obchod, průmysl a zemědělství se rovnaly téměř nule; na rolníky, obchodníky i továrníky doléhal dvojí tlak – vydřidušské vlády a špatných obchodů; šlechta a knížata viděla, že jejich příjmy přes všechno vyssávání poddaných nemohou udržet krok s jejich rostoucími výdaji; stálo to všechno za bačkoru, a po celé zemi převládala všeobecná nespokojenost. Nebylo vzdělání, nebyly prostředky, jak působit na mysl mas, nebyla svoboda tisku, nebylo veřejné mínění, ba ani rozsáhlejší obchod s jinými zeměmi – nic než ubohost a sobectví – malicherný, podlízavý, ubohý čachrářský duch pronikl celý národ. Všechno bylo ošuntělé, zchátralé, na rozpadnutí a nebylo ani nejmenší naděje na obrat k lepšímu, v národě nebylo ani tolik síly, kolik bylo zapotřebí k odstranění hnijících mrtvol přežitých institucí.

Jedinou naději v lepší budoucnost přinášela literatura. Tato doba politického a sociálního ponížení byla současně zlatým věkem německé literatury. Kolem roku 1750 se narodili všichni velcí duchové Německa, básníci Goethe a Schiller, filosofové Kant a Fichte a o necelých dvacet let později poslední veliký německý metafysik* Hegel. Všechna význačná díla této doby jsou prodchnuta duchem vzdoru a vzpoury proti celé tehdejší německé společnosti. Goethe napsal Götze z Berlichingenu, dramatický hold památce rebela. Schiller napsal Loupežníky, oslavu ušlechtilého jinocha, který vyhlásil otevřenou válku celé společnosti. To však byla jejich mladická díla; v pozdějším věku ztratili veškerou naději; Goethe se omezil na hořkou satiru a Schiller by si byl zoufal, nebýt útočiště, které mu poskytla věda, zejména veliké dějiny starého Řecka a Říma. Ti dva mohou také sloužit jako příklad za ostatní. I nejlepší a nejsilnější duchové se vzdali vší naděje v budoucnost své vlasti.

A tu najednou jako blesk z čista jasna udeřila do tohoto zmatku, kterému se říkalo Německo, francouzská revoluce. Účinek byl ohromující. Lid, příliš neuvědomělý, příliš zvyklý na tyranisování, zůstal netečný. Ale celá buržoasie a většina šlechty jako jeden muž s radostným souhlasem pozdravily Národní shromáždění a francouzský lid. Ani jeden z těch nespočetných tehdejších německých básníků neopominul opěvovat slávu francouzského lidu. Avšak toto nadšení bylo čistě německé, pouze metafysické, platilo jen theorii francouzských revolucionářů. Jakmile tíha a množství faktů zatlačily theorii do pozadí, jakmile se francouzský dvůr a francouzský lid přes theoretickou jednotu na základě theoretické ústavy z roku 1791 začaly rozcházet v praxi, jakmile lid „10. srpnem“[153] prakticky uplatnil svou svrchovanost, a když ještě k tomu theorie byla úplně umlčena svržením girondistů 31. května 1793 – tu se toto německé nadšení změnilo ve fanatickou nenávist k revoluci. Toto nadšení ovšem platilo jen takovým činům, jako byla noc 4. srpna 1789, kdy se šlechta vzdala svých výsad, dobří Němci však

* Slova metafysik je tu použito ve smyslu filosofa zabývajícího se otázkami, které vycházejí za hranice zkušenosti. *(Pozn. red.)*

vůbec nepomyslili, že takové akce mají v praxi důsledky, které se velice liší od oněch závěrů, jež snad naznačili dobromyslní theoretikové. Němcům ani ve snu nenapadlo schvalovat tyto důsledky, jež byly, jak všichni dobře víme, pro mnohé z těch, které postihly, velmi vážné a nepříjemné. A tak se nyní všichni ti, kdo byli z počátku nadšenými přáteli revoluce, stali jejími nejrozhodnějšími odpůrci, a protože samozřejmě dostávali od servilního německého tisku velmi skreslené zprávy z Paříže, dali přednost svému starému, poklidnému svatému římskému hnojišti před hrozivou aktivitou lidu, který směle svrhl okovy otroctví a vmetl svou výzvu do tváře všem despotům, aristokratům a kněžím.

Avšak dny Svaté říše římské byly sečteny. Francouzské revoluční armády vpochodovaly přímo do srdce Německa, učinily z Rýna francouzskou hranici a vyhlásily všude svobodu a rovnost. Vyháněly houfně aristokraty, biskupy, opaty a všechna ta knížata, která tak dlouho hrála v dějinách úlohu loutek. Klestily si cestu houštinou jako pionýři pronikající do panenských lesů amerického Dalekého západu; předpotopní prales „křesťansko-germánské" společnosti mizel před jejich vítězným postupem jako mraky před vycházejícím sluncem. A když pak vzal dílo revoluce do svých rukou energický Napoleon, když ztotožnil revoluci sám se sebou – tutéž revoluci, která byla po 9. thermidoru 1794 zardoušena hrabivou buržoasií – když tento Napoleon (demokracie „s jedinou hlavou", jak jej nazval jeden francouzský spisovatel) znovu a znovu zaplavoval Německo svými armádami, „křesťansko-germánská" společnost byla nadobro rozdrcena. Pro Německo nebyl Napoleon oním svévolným despotou, jak jej líčí jeho nepřátelé; Napoleon byl v Německu představitelem revoluce, šiřitelem jejích zásad, bořitelem staré feudální společnosti. Počínal si ovšem despoticky, ale ani z poloviny ne tak despoticky, jak by si byli počínali představitelé Konventu a jak si skutečně počínali, kamkoli přišli; ani z poloviny ne tak despoticky, jak si obvykle počínali knížata a šlechtici, které Napoleon vyhnal s žebráckou mošnou. Napoleon použil *hrůzovlády*, která splnila své poslání ve Francii, *v jiných zemích ve formě války* – a této „hrůzovlády" bylo v Německu velmi zapotřebí. Napoleon rozmetal Svatou říši římskou a redukoval spoustu drobných státečků

v Německu na několik velkých. Do dobytých zemí přinesl s sebou svůj zákoník, který byl neskonale lepší než všechny dosavadní a který v zásadě uznával rovnost. Přinutil Němce, kteří až dosud žili jedině pro *soukromé zájmy*, aby pracovali na uskutečnění velkých idejí, aby sloužili veřejnému zájmu. Ale to bylo právě to, co Němce proti němu popudilo. Sedláci nelibě nesli právě ta opatření, která je osvobodila z útlaku feudalismu, protože sáhl přímo na jejich předsudky a zděděné zvyky. Buržoasii urazil právě těmi opatřeními, která položila základy k německému manufakturnímu průmyslu; zákaz všeho anglického zboží a válka s Anglií byly příčinou, že Němci začali sami vyrábět, ale zároveň to velmi zdražilo kávu, cukr, dýmkový a šňupavý tabák; a to ovšem stačilo, aby to vzbudilo nevoli německých patriotických kupčíků. Kromě toho to nebyli lidé, kteří by mohli pochopit jediný z velkých Napoleonových plánů. Proklínali Napoleona, protože odváděl jejich děti do válek vyvolaných penězi anglické aristokracie a buržoasie; a pozdravovali jako své přátele právě ty třídy v Anglii, jež byly pravou příčinou válek, jež na nich *vydělávaly* a jež Němce, kteří byli pouhými nástroji v jejich rukou, nejen za války, nýbrž i po ní vodily za nos. Proklínali ho, protože si přáli žít dál svým starým, ubohým způsobem života, při němž neměli na starosti nic než své vlastní malicherné zájmečky, a nechtěli mít nic společného s velkými idejemi a veřejným zájmem. A když konečně byly Napoleonovy armády v Rusku rozdrceny, využili této příležitosti k tomu, aby svrhli železné jho velkého dobyvatele.

„Slavná osvobozenecká válka" z let 1813–1814 a 1815, „nejslavnější období německých dějin" a pod., jak byla tato doba nazývána, byla jen záchvatem šílenství, za který se bude každý poctivý a inteligentní Němec ještě dlouho do krve stydět.[154] Pravda, tenkrát bylo mnoho nadšení. Ale kdo byli ti nadšenci? Předně rolníci, nejzaostalejší část obyvatelstva, kteří lpěli na feudálních předsudcích, a proto se hromadně bouřili, ochotni raději zemřít než přestat poslouchat ty, které oni sami, jejich otcové i dědové nazývali svými pány; a pokorně se nechali bičovat a po sobě šlapat. Potom studenti a vůbec mládež, kteří tuto válku pokládali za válku za principy, ba dokonce za válku náboženskou, neboť věřili, že jsou povoláni,

aby bojovali nejen za princip legitimity, jíž říkali národnost, nýbrž také za svatou trojici a existenci boží; ve všech básních, letácích a výzvách z oné doby jsou Francouzi líčeni jako bezbožníci, nevěrci a zpustlíci a Němci jako výlupek vší zbožnosti, víry a poctivosti. Za třetí, někteří osvícenější lidé, kteří s těmito idejemi spojovali určité představy o „svobodě", „ústavě" a „svobodném tisku"; ale ti tvořili jen malou menšinu. A za čtvrté synové podnikatelů, obchodníků, spekulantů atd., kteří bojovali za právo nakupovat na nejlevnějších trzích a pít kávu bez cikorky, samozřejmě maskujíce své skutečné cíle v duchu módního nadšení slovy jako „svoboda", „veliký německý národ", „národní nezávislost" atd. To byli ti, kdo s pomocí Rusů, Angličanů a Španělů porazili Napoleona.

Ve svém příštím dopise přejdu k dějinám Německa po Napoleonově pádu. Chtěl bych jen ještě dodat k upřesnění svého názoru na tohoto neobyčejného muže, že čím déle vládl, tím víc si zasloužil svůj osud. Nemíním mu vyčítat, že zasedl na trůn; moc francouzské buržoasie, která se nikdy nestarala o veřejné zájmy, pokud se její soukromé zájmy vyvíjely příznivě, a apatie lidu, který viděl, že z revoluce mu nekyne žádný trvalý prospěch, a dal se vyburcovat jen válečným nadšením, nedovolovaly jiný kurs; ale že se oženil s dcerou rakouského císaře a tím se spojil se starými antirevolučními dynastiemi, že místo aby zničil všechny stopy po staré Evropě, raději s ní hleděl uzavřít kompromis, že usiloval o čest být první z evropských monarchů, a proto svůj dvůr pokud možno přizpůsoboval jejich dvorům – to bylo jeho velikou chybou. Tím, že se dral o čest být roven ostatním monarchům, klesl na jejich úroveň, sklonil se před principem legitimity – a bylo proto docela samozřejmé, že legitimisté usurpátora ze své společnosti vykopli.

Znamenám se v úctě

Váš německý dopisovatel

Dne 15. října 1845

Napsal B. Engels
Po prvé otištěno v čís. 415 listu „The Northern Star" z 25. října 1845

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

DOPIS II

REDAKTORU LISTU „NORTHERN STAR"

Vážený pane!

Ve svém prvním dopise jsem vylíčil situaci v Německu před francouzskou revolucí a za ní, jakož i za vlády Napoleonovy; vylíčil jsem, jak byl veliký dobyvatel svržen a kterými stranami. Pokračuji nyní ve svém vyprávění, abych ukázal, co se stalo s Německem po této „slavné restauraci" jeho národní nezávislosti.

Hledisko, s něhož jsem posuzoval všechny tyto události, se diametrálně liší od způsobu, jak se obvykle vykládají; ale správnost mého hlediska do písmene potvrzují události dalšího období německých dějin. Kdyby válka proti Napoleonovi byla bývala skutečně válkou svobody proti despotismu, důsledek by byl musel být takový, že všechny ty národy, které si Napoleon podrobil, by byly po jeho vpádu vyhlásily zásady rovnosti a byly by využívaly jejího dobrodiní. Ale ve skutečnosti tomu bylo právě naopak. Co se týče Anglie, válku začala vyděšená aristokracie a podporovala ji plutokracie, která přišla na to, že nové a nové půjčky a narůstání národního dluhu jsou zdrojem ohromných zisků; využila příležitosti, jež se jí naskytla, a pronikla na jihoamerické trhy, zaplavila je vlastními výrobky a dobyla francouzských, španělských a holanských kolonií, které se jí hodily k tomu, aby si mohla ještě lépe cpát měšce; byla to pro ni příležitost, jak nastolit neomezenou vládu Britannie na moři*, aby tak mohla po libosti obchodně šikanovat kterýkoli národ, jehož konkurence by snad ohrozila její obohacování; ko-

* V originálu „Britannia rule the waves" — „Britannie, vládni nad vodami" (slova anglické hymny). *(Pozn. red.)*

nečně to byla příležitost prosadit své právo na ohromné zisky ze zásobování evropských trhů navzdory Napoleonovu kontinentálnímu systému. To byly *skutečné* příčiny, proč třídy, v jejichž rukou tehdy byla moc v Anglii, vedly tuto dlouhou válku. Pokud jde o záminku, že prý francouzská revoluce ohrozila základní zásady anglické ústavy, dokazuje to jen, jaké skvělé dílo byl asi tento „nejdokonalejší výtvor lidského rozumu". Pokud jde o Španělsko, tam válka začala na obranu zásady legitimního následnictví a inkvisiční despocie kněžstva. Zásady ústavy z roku 1812 byly později zavedeny proto, aby povzbudily lid k dalšímu boji, ačkoli byly *samy* francouzského původu. Italie se nikdy nepostavila proti Napoleonovi, protože od něho se jí dostalo jen dobrodiní a jemu měla co děkovat za to, že se vůbec stala národem. Stejně tomu bylo s Polskem. Zač vděčilo Napoleonovi Německo, to jsem vylíčil ve svém prvním dopise.

Všechny vítězné mocnosti pokládaly Napoleonův pád za *rozdrcení francouzské revoluce* a za vítězství legitimity. Důsledkem ovšem bylo znovunastolení této zásady doma, nejprve pod rouškou takových sentimentalit jako „Svatá aliance", „věčný mír", „veřejné blaho", „důvěra mezi panovníkem a poddaným" atd. atd., potom nezastřeně, s pomocí bodáků a žalářů. Neschopnost vítězů dostatečně ilustruje už to, že poražený francouzský lid s nenáviděnou dynastií, jež mu byla vnucena a jež se držela s pomocí 150.000 cizích mušket, přece jen konec konců budil v hrudích svých vítězných nepřátel takový respekt, že mu přiznali poměrně dost liberální ústavu, kdežto ostatní národy přes všechno úsilí a přes všechno chvástání o svobodě nedostaly nic než napřed krásná slova a potom olověné kulky. Porážka francouzské revoluce byla oslavena masakrem republikánů v jižní Francii, vzplanutím inkvisičních hranic a znovunastolením domácího despotismu ve Španělsku a v Italii a náhubkovými zákony [gagging bills] a „Peterloo" v Anglii. Uvidíme nyní, že v Německu probíhaly události podobně.

Pruské království bylo první ze všech německých států, který vypověděl válku Napoleonovi. Vládl tam tehdy Bedřich Vilém III., přezdívaný „Spravedlivý", jeden z největších hlupáků, jaký kdy zdobil trůn. Byl rozený kaprál, který počítá knoflíky na kamaších.

Byl prostopášný, ale bez vášní, a zároveň mravokárce, neschopný mluvit jinak než v infinitivu; v skládání proklamací ho předstihl jedině jeho syn; znal jen dva city – strach a kaprálskou nadutost. Za první poloviny své vlády žil v neustálém strachu z Napoleona, který se však k němu zachoval s pohrdlivou velkomyslností a vrátil mu polovinu jeho království, kterou mu nestálo za to si podržet. Právě tento strach ho dohnal k tomu, že dovolil straně poloviČatých reformátorů – takovému Hardenbergovi, Steinovi, Schönovi, Scharnhorstovi a ostatním – aby vládla za něho. Tito mužové pak zavedli liberálnější organisaci městské správy, zrušili nevolnictví, přeměnili feudální služby v rentu nebo v určitou sumu splácenou po 25 let, především však zavedli vojenskou organisaci, která dala lidu ohromnou moc a které lid jednoho dne, dříve či později, použije proti vládě. Rovněž „připravili" ústavu, která však dosud nespatřila světlo světa. Hned uvidíme, jaký obrat nastal ve vývoji pruských událostí po porážce francouzské revoluce.

Když byla „korsická příšera" dopravena do bezpečí, sešel se ihned ve Vídni velký kongres velkých i malých despotů, aby si rozdělili kořist a výkupné a aby zjistili, jak dalece by bylo možno obnovit předrevoluční poměry. Národy se tu kupovaly a prodávaly, rozdělovaly a spojovaly podle toho, jak to nejlépe vyhovovalo zájmům a cílům jejich vládců. Byly tu jen tři státy, které věděly, co chtějí: Anglie, která si chtěla udržet a ještě rozšířit své obchodní prvenství, shrábnout lví podíl z uloupených kolonií a oslabit všechny ostatní; Francie, která se nemínila dát příliš odřít a spíše chtěla oslabit ostatní; a Rusko, které usilovalo o to, aby rozšířilo svou moc a území a oslabilo všechny ostatní; ostatní se dali vést sentimentalitou, malicherným sobectvím a někteří z nich dokonce jakousi směšnou nezištností.

Důsledek toho byl, že Francie pokazila hru velkým německým státům, že Rusko dostalo nejlepší část Polska a že Anglie rozšířila svou námořní moc mírem ještě víc než válkou a získala prvenství na všech kontinentálních trzích, což sice nemělo význam pro anglický lid, zato však bylo zdrojem ohromného obohacování anglické buržoasie. Německé státy, které nemyslely na nic jiného než na svůj zamilovaný princip legitimity, byly zase jednou napáleny

a ztratily mírem všechno, co válkou získaly. Německo zůstalo rozkouskováno na 38 států, jejichž územní roztříštěnost brzdí veškerý vnitřní rozvoj a způsobuje, že Francie je mnohem silnější než Německo; německé státy jsou stále nejlepším trhem pro anglické zboží a slouží jen k obohacování anglické buržoasie. Je sice v pořádku, že se tato část anglického národa vychloubá svou štědrostí, jež prý ji pohnula k tomu, že posílala ohromné sumy na vedení války s Napoleonem; ale i když připustíme, že tuto pomoc zaplatila skutečně buržoasie a nikoli pracující lid, poskytovali měšťáci tyto peníze jen proto, aby svou štědrostí dosáhli znovuotevření kontinentálních trhů, což se jim také skvěle podařilo, neboť jenom zisky, které od uzavření míru vyždímali pouze v Německu, jim vynesly nejméně šestkrát tolik, co do toho vložili. To je ta pravá štědrost měšťáka, který ti nejprve ve formě podpory něco daruje a pak z tebe vytahá šestkrát tolik ve formě zisku. Byli by se tak ochotně hrnuli do placení válečných příspěvků, kdyby to bylo vypadalo, že na konci války bude situace opačná, že Anglie bude zaplavena německým zbožím, a ne že hrstka anglických kapitalistů dostane Německo do svého obchodního područí?

Ať tak či onak, Německo bylo napalováno se všech stran a nejvíc od svých tak zvaných přátel a spojenců. To by mne osobně tak nermoutilo, protože velmi dobře vím, že spějeme k reorganisaci evropské společnosti, která znemožní na jedné straně takové triky a na druhé straně takovou hloupost; chtěl bych spíše ukázat, že za prvé, ani anglický lid, ani žádný jiný lid nic nezískal na tomto podvodu, spáchaném na německých despotech, nýbrž že z toho těžili jiní despotové nebo alespoň zvláštní třída, jejíž zájmy jsou v příkrém rozporu se zájmy lidu; a za druhé, že hned první čin znovunastolených německých despotů ukázal jejich naprostou neschopnost.

Všimněme si nyní vnitřních záležitostí v Německu.

Viděli jsme, jaké to byly síly, které potlačily s pomocí anglických peněz a ruského barbarství francouzskou revoluci. Tvořily je dvě skupiny: předně zarytí zastánci staré „křesťansko-germánské" společnosti, sedláci a nadšená mládež, které hnal fanatismus poddanství, nacionalismu, legitimity a náboženství; a za druhé střízlivější měšťáci, kteří „chtěli mít pokoj", chtěli vydělávat a utrácet

peníze po svém a nebýt při tom rušeni nevítanými zásahy velkých historických událostí. Tato strana byla spokojena, jakmile dosáhla uzavření míru a práva kupovat na nejlevnějších trzích, pít kávu bez příměsi cikorky a zůstávat stranou politických událostí. Avšak „křesťanští Germáni" se teď stali aktivními podporovateli restaurovaných vlád a dělali vše, co bylo v jejich moci, aby otočili kolo dějin zpět k roku 1789. Pokud jde o ty, kteří chtěli, aby lid užíval alespoň některých plodů svého úsilí, byli sice dost silní, aby své požadavky učinili bojovými hesly roku 1813, ale ne dost silní, aby je prakticky uskutečnili roku 1815. Dostali některé pěkné sliby – ústavu, svobodný tisk atd. – ale to bylo vše; v praxi bylo všechno pečlivě ponecháno tak, jak to bývalo dříve. Pofrancouzštělé části Německa byly pokud možno očištěny od stop „cizáckého despotismu" a jen provincie na levém břehu Rýna si podržely francouzské instituce. Hessenský kurfiřt šel dokonce tak daleko, že zase obnovil *u svých vojáků copy*, které bezbožná ruka Francouzů ustřihla. Zkrátka, Německo tehdy skýtalo – stejně jako všechny ostatní země – obraz nestydaté reakce, která se zde vyznačovala jen svou ustrašeností a slabostí; Německo se nezmohlo ani na tu energii, s níž byly potírány revoluční zásady v Italii, Španělsku, Francii a Anglii.

Systém podvodu, jehož obětí se stalo Německo na vídeňském kongresu, začaly nyní praktikovat různé německé státy mezi sebou. Aby oslabily moc ostatních států, přiměly je Prusko a Rakousko, aby daly lidu jakousi zpanchartělou ústavu, která oslabila vlády, aniž dala lidu nebo třeba jen buržoasii sebemenší moc. V Německu, jež bylo ustaveno jako konfederace států, jejichž zástupci, jmenovaní pouze svými vládami, tvořili říšský sněm, nebylo nebezpečí, že by lid mohl nabýt příliš velké moci, protože každý stát byl vázán usneseními spolkového sněmu, jež byla zákonem pro celé Německo, aniž musela být schvalována nějakým zastupitelským shromážděním. V tomto spolkovém sněmu byly samozřejmě absolutními pány Prusko a Rakousko; stačilo, aby menším knížatům pohrozily, že je přestanou podporovat v jejich boji s jejich zastupitelskými shromážděními, a knížata se tak polekala, že na slovo poslechla. Těmito prostředky, svou mocenskou převahou a tím, že byly pravými představiteli onoho principu, z něhož všechna německá kní-

žata odvozovala svou moc, strhly na sebe absolutní moc v Německu. Ať se přihodilo v malých státech cokoli, v praxi to zůstalo bez účinku. Boje německé liberální buržoasie byly neplodné tak dlouho, dokud byly omezeny na drobnější jihoněmecké státy; staly se důležitými, jakmile se ze své lethargie probudila pruská buržoasie. O rakouském lidu lze stěží říci, že patří k civilisovanému světu, a proto se také klidně podřizuje otcovskému despotismu – a proto je Prusko státem, který lze považovat za středisko novodobých německých dějin, za barometr výkyvů veřejného mínění.

Po svržení Napoleona prožíval pruský král několik nejšťastnějších let svého života. Šidili ho sice se všech stran. Anglie ho šidila, Francie ho šidila, jeho vlastní drazí přátelé, císař rakouský a car ruský, ho stále znovu a znovu šidili, ale on to v dobrotě svého srdce ani nepozoroval – nedovedl si představit, že by se na světě našli takoví darebáci, kteří by mohli podvádět Bedřicha Viléma III., „Spravedlivého". Byl šťasten. Napoleon byl svržen. *Neměl už strach.* Trval na článku 13 Německé spolkové listiny, který sliboval každému státu ústavu.[155] Trval i na článku o svobodě tisku. 22. května 1815 dokonce vydal proklamaci, která začínala slovy – v nichž se skvěle snoubil jeho blahosklonný pocit štěstí s jeho kaprálskou řízností –: *„Lid má mít své zastoupení!"* Jeho dalším krokem byl rozkaz sestavit komisi, která by vypracovala ústavu pro jeho lid; a dokonce ještě roku 1819, kdy se v Prusku začaly projevovat příznaky revoluce, kdy reakce všude v Evropě vrcholila a kdy skvostné plody kongresů užuž dozrávaly, dokonce i tehdy prohlásil, že napříště nemá být uložena žádná veřejná půjčka bez souhlasu budoucích zastupitelských sborů království.

Tato doba, žel, netrvala dlouho! Strach z Napoleona byl velice brzy v mysli králově vystřídán *strachem z revoluce.* O tom však v mém příštím dopise.

Chtěl bych však ještě dodat několik slov. Kdykoli se na schůzích anglických demokratů připíjí „vlastencům všech zemí", je mezi nimi určitě i Andreas Hofer. Avšak po tom všem, co jsem řekl o Napoleonových nepřátelích v Německu, je vhodné, aby demokraté oslavovali Hoferovo jméno? Hofer byl omezený, nevědomý, bigotní, fanatický sedlák, jehož nadšení bylo nadšením Vendée, nad-

šením „pro církev a císaře". Bojoval chrabře, ale statečně bojoval i vendejští proti republikánům. Bojoval za otcovský despotismus Vídně a Říma. Angličtí demokraté, nechte příště z ohledu na čest německého národa bigotního Hofera klidně spát. Německo má lepší vlastence, než je on. Proč nepřipomenout Thomase Münzera, slavného vůdce selského povstání z roku 1525, který byl skutečným demokratem, pokud to v jeho době bylo možné? Proč neoslavovat Georga Forstera, německého Thomase Paina, který hájil francouzskou revoluci v Paříži proti svým krajanům až do konce a zemřel na popravišti? Proč ne spoustu jiných, kteří bojovali za skutečné cíle, a nikoli za iluse?

Znamenám se, vážený pane, v úctě

Váš německý dopisovatel

Napsal B. Engels koncem září 1845
Po prvé otištěno v čís. 417 listu „The Northern Star" z 8. listopadu 1845

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

DOPIS III

REDAKTORU LISTU „NORTHERN STAR"

Vážený pane!

Musím Vás i Vaše čtenáře skutečně poprosit, abyste mi prominuli, že jsem dříve nepokračoval v serii dopisů na uvedené thema, které jsem začal psát pro Vaše noviny, což jistě vypadalo jako nedbalost. Mohu Vás však ujistit, že to byla jenom nutnost věnovat se několik týdnů výhradně německému hnutí, jež mne odvedla od příjemného úkolu, kterého jsem se ujal, totiž informovat anglické demokraty o situaci ve své vlasti.

Vaši čtenáři si snad ještě trochu pamatují, co jsem psal ve svém prvním a druhém dopise. Vylíčil jsem tam, jak francouzské armády v letech 1792–1813 odstranily shnilé poměry v Německu; jak byl Napoleon poražen spojenými silami evropských *feudálů*, t. j. aristokratů, a *buržoů*, t. j. obchodní a průmyslové buržoasie, jak při pozdějších mírových ujednáních byla německá knížata napálena svými spojenci, dokonce i poraženou Francií; jak vznikla Německá spolková listina a jak se vytvořila dnešní politická situace Německa; jak Prusko a Rakousko na sebe strhly výhradní moc nad Německem tím, že přiměly menší státy, aby povolily ústavy. Necháme-li stranou Rakousko jako polobarbarskou zemi, dojdeme k závěru, že Prusko je bitevním polem, na kterém se rozhodne budoucí osud Německa.

Řekl jsem ve svém posledním dopise, že Bedřich Vilém III., král pruský, když byl vysvobozen od strachu z Napoleona a mohl strávit několik šťastných let, kdy se nemusel bát, našel si jiné strašidlo, které ho děsilo – „revoluci". Nyní si všimneme, jakým způsobem se „revoluce" do Německa dostala.

Po Napoleonově svržení, jež si, jak musím znovu opakovat, tehdejší králové a aristokraté úplně ztotožnili s potlačením francouzské revoluce, či jak oni říkali, prostě revoluce – po roce 1815 třímala ve všech zemích otěže vlády protirevoluční strana. Ve všech kabinetech od Londýna až po Neapol, od Lisabonu až po Petrohrad vládli feudální aristokraté. Avšak buržoasie, která celou věc financovala a pomáhala uskutečnit, hlásila se o svůj podíl na moci. Restaurované vlády nestavěly samozřejmě do popředí zájmy buržoasie. Naopak, zájmy buržoasie byly všude přehlíženy, ba vůbec se nebraly v úvahu. Přijetí anglického obilního zákona z roku 1815 je toho nejvýmluvnějším dokladem, a tak tomu bylo v celé Evropě. A přece byla buržoasie tehdy mocnější než kdy předtím. Obchod a manufaktury se všude vzmáhaly a nadouvaly měšce vypasených buržoů; jejich vzrůstající blahobyt se projevoval v tom, že stále více rostla jejich chuť spekulovat a jejich poptávka po komfortu a přepychových výrobcích. Proto se nedalo čekat, že se mlčky podrobí nadvládě třídy, která již po staletí upadala, jejíž zájmy byly protichůdné zájmům buržoasie a jejíž dočasný návrat k moci byl právě dílem buržoů. Boj mezi buržoasií a aristokracií byl nevyhnutelný; začal téměř okamžitě po uzavření míru.

Protože moc buržoasie spočívá jedině v penězích, nemůže dosáhnout politické moci jinak než tím, že učiní peníze jediným kriteriem zákonodárné moci jednotlivce. Všechny feudální výsady, všechny politické monopoly zašlých dob musí proměnit v jedinou velikou výsadu a monopol – *peněz*. Politické panství buržoasie proto vystupuje zásadně v *liberální* formě. Ruší všechny staré rozdíly mezi různými stavy žijícími vedle sebe v jedné zemi, všechny výsady a svobody založené na zvůli; buržoasie je nucena založit svou vládu na principu volby – uznat princip rovnosti, osvobodit tisk z pout monarchistické censury, zavést poroty, aby se zbavila zvláštní kasty soudců, tvořící stát ve státě. Potud se měšťáci projevují jako opravdoví demokraté. Ale všechna tato zlepšení zavádějí jen potud, pokud tím mohou všechny dřívější osobní a dědičné výsady nahradit privilegiem *peněz*. Tak zavedením majetkového censu pro přiznání aktivního i pasivního volebního práva zůstává volební právo výsadou buržoasní třídy. Zásada rovnosti je opět odhozena tím,

že se omezuje na pouhou „rovnost před zákonem", což neznamená nic jiného než rovnost přes všechnu nerovnost mezi bohatým a chudým – rovnost v rámci základní nerovnosti, která tu je, což zkrátka neznamená nic jiného než nazývat *nerovnost* rovností. Tak svoboda tisku je sama o sobě buržoasním privilegiem, neboť mám-li tisknout, potřebuji *peníze* a kupce tisku, a tito kupci zase musí mít peníze. Tak je také porota buržoasním privilegiem, protože je pečlivě postaráno o to, aby se do lavice porotců dostaly jen „ctihodné" osoby.

Považoval jsem za nutné učinit těchto několik poznámek k otázce vlády buržoasie, abych objasnil dvě skutečnosti. První je ta, že v době mezi rokem 1815 a rokem 1830 se v zásadě demokratické hnutí dělnické třídy ve všech zemích stalo více méně poplatným liberálnímu hnutí *buržoasie*. Dělnictvo, třebaže pokročilejší než buržoasie, si ještě nemohlo plně uvědomit zásadní rozdíl mezi liberalismem a demokracií, mezi emancipací buržoasní třídy a emancipací dělnické třídy; nemohlo pochopit rozdíl mezi svobodou *peněz* a svobodou *člověka*, dokud peníze nebyly politicky osvobozeny, dokud se buržoasie nestala výhradně vládnoucí třídou. Proto se peterlooští demokraté dožadovali nejen všeobecného hlasovacího práva, nýbrž současně i zrušení obilního zákona; proto roku 1830 bojovali proletáři za politické zájmy *buržoasie* v Paříži a roku 1831 hrozili, že za ně budou bojovat i v Anglii. Ve všech zemích byla v letech 1815 až 1830 buržoasie nejmocnější složkou revoluční strany, a proto měla vedoucí úlohu. Dělnická třída je nutně nástrojem v rukou buržoasie, dokud je buržoasie *sama revoluční* nebo pokroková. Samostatné hnutí dělnické třídy má proto v tomto případě vždy jen druhořadý význam. Avšak téhož dne, kdy buržoasie dosáhne úplné politické moci, téhož dne, kdy moc *peněz* vyřadí všechna feudální a aristokratická privilegia, téhož dne, kdy buržoasie *přestane* být pokroková a revoluční a sama začne bahnět, téhož dne se ujme vedení dělnické hnutí a stane se *národním hnutím. Padnou-li dnes obilní zákony, stane se zítra hlavní otázkou v Anglii charta – a chartistické hnutí vyvine zítra takovou sílu, takovou energii, takové nadšení a vytrvalost, které zaručí úspěch.*

Druhá skutečnost, k jejímuž objasnění jsem si dovolil několik

poznámek o buržoasní vládě, se týká jenom Německa. Protože Němci jsou národ theoretiků a v praxi mají malou zkušenost, přijímají banální fráze, které razila francouzská a anglická buržoasie, za posvátné pravdy. Němečtí měšťáci byli rádi, že mají pokoj a že je nikdo neruší v jejich soukromých obchůdcích, jež prováděli vesměs v „malém"; všude, kde se domohli ústavy, holedbali se svou svobodou, ale málo se míchali do politických záležitostí státu; všude, kde neměli ústavu, byli rádi, že jsou ušetřeni námahy spojené s volením poslanců a s čtením jejich řečí. Dělnictvo potřebovalo tu mocnou páku, která je vyburcovala ze spánku ve Francii a v Anglii – rozsáhlé manufaktury a jejich důsledek: panství buržoasie. Setrvávalo proto v klidu. Rolníci v těch částech Německa, kde moderní francouzské instituce byly znovu nahrazeny starým feudálním režimem, pociťovali útlak, ale tato nespokojenost potřebovala další popud, aby propukla v otevřenou vzpouru. A tak tvořili revoluční stranu v Německu v letech 1815 až 1830 pouze *theoretikové*. Rekrutovali se z universit, takže se revoluční strana skládala výhradně ze studentů.

Ukázalo se, že v Německu se nedá zavést znovu systém z roku 1789. Změněné okolnosti přinutily vlády vynajít nový systém, který se stal pro Německo specifickým. Aristokracie byla ochotna vládnout, ale byla příliš slabá; buržoasie nebyla ani ochotná, ani dost silná – obě však byly dost silné, aby přiměly vládu k určitým ústupkům. Vládní formou se tedy stala jakási zpanchartělá monarchie. V některých státech poskytovala ústava aristokracii a buržoasii zdání záruk; ve všech ostatních byla *byrokratická* vláda – to jest monarchie, která předstírá, že hájí zájmy buržoasie dobrou administrativou; avšak tuto administrativu řídí aristokracie a její činnost se pokud možno skrývá před zraky veřejnosti. Následkem toho se vytvoří zvláštní kasta administrativních vládních úředníků, v jejichž rukou je soustředěna hlavní moc a kteří jsou v opozici proti všem ostatním třídám. Je to barbarská forma buržoasního panství.

Ale tato vládní forma neuspokojovala ani „aristokraty", „křesťanské Germány", „romantiky", „reakcionáře", ani „liberály". Spojili se proto proti vládám a založili tajné studentské spolky. Ze spojení těchto dvou sekt – protože stranami je nelze nazvat –

vyrostla ona sekta zpanchartělých liberálů, kteří ve svých tajných spolcích snili o německém císaři s korunou, purpurem, žezlem a veškerými ostatními příslušnými rekvisitami, nezapomínajíce ani na dlouhé šedivé či rusé vousy, o králi obklopeném stavovským sněmem, v němž by byli duchovenstvo, šlechta, měšťané a sedláci pěkně od sebe odděleni. Byla to nejsměšnější směsice feudální hrubosti s moderním měšťáckým podfukem, jakou si jen lze představit. Ale to bylo to pravé pro studenty, kteří se potřebovali nadchnout, úplně jedno pro co a za jakou cenu. Přesto však tyto směšné idiosynkrasie spolu s revolucemi ve Španělsku, Portugalsku a v Italii,[156] s karbonářským hnutím ve Francii[157] a hnutím za reformu v Anglii[158] poděsily monarchy tak, že se div nepomátli na rozumu. Bedřich Vilém III. měl své strašidlo – „revoluci" – a v tomto slově byla shrnuta všechna tato rozličná a zčásti i protichůdná hnutí.

Řada uvěznění a hromadná persekuce potlačily tuto „revoluci" v Německu; francouzské bodáky ve Španělsku a rakouské v Italii zajistily na chvíli legitimním králům trůn a božská práva. Svatá aliance dokonce trvala určitou dobu i na božském právu Velkého Turka* věšet a čtvrtit své řecké poddané; tento případ byl však příliš křiklavý a Řekům bylo dovoleno vyklouznout zpod tureckého jařma.

Konečně daly tři historické dny v Paříži[159] signál ke všeobecnému propuknutí nespokojenosti buržoasie, aristokracie a lidu v celé Evropě. Revoluce polské šlechty byla potlačena; francouzské a belgické buržoasii se podařilo zajistit si politickou moc; také anglická buržoasie dosáhla tohoto cíle, a to pomocí zákona o reformě; vzpoury v Italii, zčásti lidové, zčásti buržoasní a zčásti národní, byly potlačeny; četné vzpoury a bouře v Německu svědčí o tom, že politické hnutí lidu a buržoasie vstoupilo do nové éry.

Nový, bouřlivý ráz liberálního hnutí v Německu v letech 1830 až 1834 ukázal, že buržoasie teď sama vzala svou věc do svých rukou. Protože však je Německo rozděleno na četné státy, z nichž každý má zvláštní celní hranice a celní poplatky, chyběl tomuto hnutí společný zájem. Německá buržoasie se chtěla politicky osvobodit, ale ne proto, aby si upravila veřejné záležitosti tak, jak jí

* — tureckého sultána. *(Pozn. čes. red.)*

velely její *zájmy*, nýbrž proto, že se styděla, že zaujímá ve srovnání s Francouzi a Angličany tak otrocké postavení. Jejímu hnutí chyběla materiální základna, která zajistila úspěch liberalismu ve Francii a v Anglii; její zájem byl mnohem víc theoretický než praktický. Většinou byla, jak se říká, bez zájmu. U francouzských buržoů z roku 1830 tomu bylo jinak. Laffitte prohlásil den po revoluci: „Teď budeme vládnout my bankéři", a ti tam skutečně vládnou dodnes. Také anglická buržoasie věděla velmi dobře, co dělá, když zavedla majetkový census deset liber[160]; ježto však němečtí měšťáci, jak jsem již řekl, byli jen obchodníčci „v malém", pouzí nadšenci, obdivovatelé „tiskové svobody", „porotních soudů", „ústavních záruk pro lid", „práv lidu", „lidového zastoupení" a podobně, kteří tyto vymoženosti nepokládali za prostředky, nýbrž za cíl, spletli si skutečné věci s jejich stíny a nedostali proto nic. Toto měšťácké hnutí přesto stačilo vyvolat několik tuctů revolucí (z nichž dvěma nebo třem se podařilo získat určité úspěchy), spoustu táborů lidu, mnoho diskusí a naparování v novinách a skromné počátky demokratického hnutí mezi studenty, dělníky a rolníky.

Nebudu se pouštět do přenudných podrobností tohoto velkohubého a neúspěšného hnutí. Všude tam, kde bylo dosaženo něčeho důležitého, jako tiskové svobody v Badensku, zakročil německý říšský sněm a věc zhatil. Celá tato fraška skončila reprisou hromadného zatýkání z let 1819 a 1823 a vytvořením tajného spolku všech německých knížat, uzavřeného roku 1834 na konferenci jejich vyslanců ve Vídni. Usnesení této konference, která měla zamezit další růst liberalismu, byla před několika lety uveřejněna.[161]

V letech 1834 až 1840 veškeré veřejné hnutí v Německu zaniklo. Vůdcové hnutí z roku 1830 a 1834 byli buď ve vězení, nebo rozprchlí v cizině. Ti, kdo v dobách agitace zachovávali typicky měšťáckou opatrnost, pokračovali v boji proti stále přísnější censuře a proti rostoucí nevšímavosti a lhostejnosti měšťácké třídy. Vůdcové parlamentní oposice řečňovali dál ve sněmovnách, avšak vlády si vždy našly prostředky a způsoby, jak si zajistit většinu hlasů. Další příležitost vyvolat v Německu jakékoli veřejné hnutí se už nenaskytla. Vlády si dělaly, co chtěly.

Pruská buržoasie se všech těchto hnutí skoro *vůbec nezúčastnila.*

Dělnictvo projevovalo svou nespokojenost četnými vzpourami v celé zemi, protože však tyto vzpoury neměly jasný cíl, nedosáhly žádného výsledku. Apatie Prušáků byla největší silou Německého spolku. Dokazovala, že v Německu ještě nenadešel čas pro všeobecné hnutí buržoasie.

Ve svém příštím dopise* přejdu k hnutí posledních šesti let, seženu-li jen potřebný materiál, abych mohl charakterisovat ducha německých vlád na některých jejich činech, proti nimž jsou činy Vašeho vzácného ministra vnitra andělsky čisté a nevinné.[162]

Zatím se znamenám v úctě

Váš německý dopisovatel

Dne 20. března 1846

Napsal B. Engels
Po prvé otištěno v čís. 438
listu „The Northern Star"
ze 4. dubna 1846

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* Slíbený dopis nebyl v dalších číslech listu nalezen. *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

ÚVOD A ZÁVĚR K „FOURIEROVU FRAGMENTU O OBCHODU"[163]

Němci pomalu začínají kazit i komunistické hnutí. Jako vždy, i zde si ti poslední a nejnečinnější myslí, že mohou svou zaostalost zastírat přezíráním svých předchůdců a svým filosofickým renomé. Sotva se komunismus objevil v Německu, už se na něj vrhla celá armáda spekulativních hlav, které si myslí, kdoví jaké nedělají zázraky, převádějí-li poučky, které ve Francii a Anglii už dávno zevšedněly, do jazyka hegelovské logiky a předkládají-li tuto zbrusu novou moudrost celému světu jako něco, co tu ještě nikdy nebylo, jako „pravou německou theorii", aby pak mohli po libosti špinit „špatnou praxi", „směšné" sociální systémy omezených Francouzů a Angličanů. Tato vždy pohotová německá theorie, kterou potkalo nekonečné štěstí, že mohla trošku přičichnout k hegelovské filosofii dějin a že ji jakýsi vysušený berlínský profesor zařadil do schematismu věčných kategorií, která potom snad prolistovala Feuerbacha, několik německých komunistických spisů a dílo pana Steina o francouzském socialismu[164] – tato německá theorie nejhoršího ražení si už beze všech nesnází upravila francouzský komunismus a socialismus podle pana Steina, vykázala mu subalterní postavení, „*překonala*" jej, „*pozvedla*" jej na „vyšší stupeň

vývoje" vždy pohotové „německé theorie". Samozřejmě ji ani nenapadne, aby se trochu obeznámila s věcmi, které překonává, aby se podívala na Fouriera, Saint-Simona, Owena a na francouzské komunisty – hubené výtahy páně Steinovy úplně postačí k tomuto skvělému vítězství nad nedochůdnými pokusy ciziny.

Tváří v tvář této směšné nadutosti nikdy nehynoucí německé theorie je naprosto nezbytné Němcům konečně ukázat, za co všechno cizině vděčí od těch dob, co se zaměstnávají sociálními otázkami. Mezi všemi nabubřelými frázemi, které dnes německá literatura vytrubuje jako základní principy opravdového, čistého, německého, theoretického komunismu a socialismu, není do dneška ani jediná myšlenka, která by byla vyrostla na německé půdě. To, co Francouzi nebo Angličané řekli už před deseti, dvaceti, ba čtyřiceti lety – a řekli velmi dobře, velmi jasně a velmi krásným jazykem, to Němci teprve nyní za poslední rok konečně po kouscích dohnali a zhegelovštili nebo v nejlepším případě dodatečně znovu vynalezli a v mnohem horší, abstraktnější formě uveřejnili jako úplně nový vynález. Nevyjímám z toho ani vlastní práce. Německé je na tom jen to, jak špatně, abstraktně, nesrozumitelně a skresleně tyto myšlenky vyjádřili. A jak se na pravé theoretiky sluší a patří, považovali až dosud za vhodné vzít na vědomí od Francouzů – Angličany dosud skoro vůbec neznají – kromě *nejvšeobecnějších* principů jen to nejhorší a nejtheoretičtější, schematisaci budoucí společnosti, *sociální systémy*. Nejlepší stránku, *kritiku existující společnosti*, skutečný základ, hlavní úkol každé práce zabývající se sociálními otázkami, klidně odsunuli stranou. A to vůbec nemluvím o tom, že tito moudří theoretikové se zpravidla s pohrdáním zmiňují nebo úplně mlčívají i o jediném Němci, který *skutečně* něco vykonal, o *Weitlingovi*.

Předkládám těmto mudrcům kapitolku z Fouriera, ze které si mohou vzít ponaučení. Je pravda, že Fourier nevyšel z hegelovské theorie, a bohužel tudíž nemohl dospět k poznání absolutní pravdy, ani k absolutnímu socialismu; je pravda, že Fouriera bohužel tato chyba svedla se správné cesty, že namísto absolutní metody položil metodu serií, a tím došel až k tomu, že zkonstruoval proměnu moře v limonádu, couronnes boréale et australe*, lva domácího (antilva)[165]

* — severní a jižní korunu. *(Pozn. red.)*

a páření planet, ale když už to musí být, chci raději s bodrým Fourierem věřit na všechny tyhle zázraky, než věřit na absolutní říši duchů, kde vůbec není limonáda, než věřit na totožnost bytí a ničeho a na páření věčných kategorií. Francouzský nesmysl je alespoň veselý tam, kde německý nesmysl je mrzoutský a trudnomyslný. A kromě toho Fourier kritisoval existující sociální poměry tak ostře, vtipně a s takovým humorem, že mu člověk rád promine jeho kosmologické fantasie spočívající také na geniálním světovém názoru.

Fragment, který tu uvádím, je z Fourierovy pozůstalosti a je otištěn v prvním sešitě časopisu „Phalange"*, který fourierovci vydávají od začátku roku 1845. Vynechávám to, co se týká Fourierova positivního systému a co je jinak nezajímavé, a zacházím s tím vůbec tak volně, jak je to třeba dělat u zahraničních socialistů, aby jejich věci psané s určitým cílem byly přijatelnější pro čtenáře, jimž jsou tyto cíle cizí. Tento fragment není zdaleka to nejgeniálnější, co Fourier napsal, ani to nejlepší, co napsal o obchodu – a přece ještě žádný německý socialista nebo komunista, až na Weitlinga, nenapsal něco, co by se alespoň trochu vyrovnalo třeba i tomuto náčrtku.

Abych německému publiku ušetřil námahu spojenou s četbou „Phalange", poznamenávám, že fourierovci vydávají tento časopis čistě pro peníze a že uveřejňované Fourierovy rukopisy mají velmi nestejnou hodnotu. Páni fourierovci, kteří tuto revui vydávají, jsou poněmčelí, obřadní theoretikové, kteří namísto humoru, s nímž vysvlékal svět buržoasie jejich mistr, dosadili posvátnou, důkladnou, theoretickou vážnost vědeckosti, začež po zásluze sklízejí ve Francii posměch a v Německu úctu. Jejich konstrukce pomyslných triumfů fourierismu v prvním sešitě „Phalange" by dokázala nadchnout profesora absolutní metody.

Své informace začínám thesí, která byla otištěna už v „Théorie

* „La Phalange". Revue de la science sociale, XIVe année, 1re série in 8°, Paris, aux Bureaux de la Phalange. 1845. — Publication des Manuscrits de Fourier, section ébauchée des trois unités externes [„Falanga". Sociální revue, XIV. ročník, 1. serie v osmerkovém formátu, Paříž, vydavatelství Falangy, 1845. — Uveřejnění Fourierových rukopisů, nástin úseku o třech vnějších jednotách], str. 1—42 lednového a únorového čísla.

des quatre mouvements" [„Theorie čtyř pohybů"]. Tam byly rovněž otištěny významnější odstavce tohoto fragmentu, z nichž dále uvedu jen to nejnutnější.[166]

. . . . . .

Potud Fourier. Pokračování tohoto článku v druhém sešitu „Phalange" obsahuje tři kapitoly o bursovní spekulaci, o skupování (accaparement) a o příživnictví, ale tyto články byly už z největší části otištěny v „Théorie des quatre mouvements". Jednak z tohoto důvodu a jednak proto, že fragment, který jsem uvedl, úplně stačí pro můj účel, končím.

Učení páni Němci, kteří tak horlivě plachtí po „sveřepém medusovém moři" bezedné* theorie a snaží se ulovit především „*princip*" „socialismu", nechť si vezmou příklad z commis marchand** Fouriera. Fourier nebyl filosof, na smrt nenáviděl filosofii a ve svých spisech se jí krutě posmíval, a při této příležitosti řekl mnoho věcí, které by si naši němečtí filosofové měli zapsat za uši. Samozřejmě mi namítnou, že Fourier byl stejně „abstraktní", že svými seriemi navzdory Hegelovi zkonstruoval boha a svět, ale to jim nepomůže. Fourierovy bizarnosti, které jsou přes to všechno geniální, neomlouvají kožená tak zvaná rozvinutí suchopárné německé theorie. Fourier si konstruuje budoucnost, teprve když napřed správně poznal minulost a přítomnost; německá theorie si napřed podle libosti upraví minulé dějiny a potom předpisuje i budoucnosti, jakým směrem se má ubírat. Srovnejme na př. Fourierovy epochy sociálního vývoje (divošství, patriarchát, barbarství, civilisaci) a jejich charakteristiky s hegelovskou absolutní idejí, která si namáhavě razí cestu labyrintem dějin a navzdory *čtyřem* světovým říším to nakonec s bídou dotáhne jen ke zdání trichotomie – o pohegelovských konstrukcích raději ani nemluvím. Neboť měla-li u Hegela konstrukce přece jen nějaký smysl, byť i převrácený, u pohegelovských „konstruktérů" nemá už vůbec žádný.

Němci by už opravdu konečně měli přestat se tak vynášet svou důkladností. Se špetkou hubených údajů jsou vám s to

* Slovní hříčka: v originále „grundlos", což znamená jednak „bezedný", jednak „neodůvodněný", „nezdůvodněný". *(Pozn. red.)*

** — obchodního příručího. *(Pozn. red.)*

uvést libovolné věci nejen do vzájemné souvislosti, nýbrž i do souvislosti s dějinami světa. Na základě prvního faktu, který se jim namane, který mají z třetí ruky a o němž ani nevědí, zda to s ním bylo tak nebo jinak, vám dokáží, *že to muselo* být tak a nejinak. Psal snad v Německu někdo o sociálních otázkách a neřekl přitom i o Fourierovi něco, čím by se důkladně neblamovala německá důkladnost? Existuje také jakýsi pan Kaiser[167], který ruče použil „výborného díla L. Steina" ke světodějné konstrukci, která má jen jedinou vadu, že totiž všechna fakta, z nichž vychází, jsou nesprávná. Německá theorie už při nejmenším dvacetkrát přiřkla Fourierovi náležité „místo ve vývoji absolutní ideje" – a po každé jiné – a po každé pokud jde o fakta spolehla se německá theorie na pana Steina nebo jiné takovéto pochybné prameny. A proto je německý „absolutní socialismus" tak hrozně ubohý. Trochu „lidskosti", jak se tomu teď nově říká, trochu „realisace" této lidskosti, nebo spíše nelidskosti, něco o vlastnictví z Proudhona – z třetí nebo čtvrté ruky – krapet nářku nad proletariátem, něco o organisaci práce, ubohé spolky k povznesení nižších tříd obyvatelstva, a přitom bezmezná neznalost politické ekonomie a skutečné společnosti – to je celý ten „socialismus", který ještě ke všemu ztrácí poslední kapku krve, poslední stopu energie a síly svou theoretickou nestranností, „absolutním klidem myšlenky". A touto nudou chtějí Německo zrevolucionovat, uvést proletariát do pohybu, probudit masy, aby přemýšlely a jednaly?

Jen kdyby si naši němečtí polo a celokomunističtí docenti byli dali práci a podívali se trochu na hlavní Fourierovy věci, jež přece byly stejně snadno dosažitelné jako kterákoli německá kniha, jak bohatý zdroj látky ke konstruování a jinému použití by tu byli objevili! Jaká spousta nových idejí – i dnes pro Německo nových – by se jim tu naskytla! Tyhle dobré duše dodnes nejsou s to vytknout nynější společnosti nic jiného než situaci proletariátu, a ani o tom neumějí říci příliš mnoho. Situace proletariátu je ovšem hlavní věc, ale končí tím snad kritika dnešní společnosti? Fourier, který se až na pozdější práce tohoto bodu téměř ani nedotýká, je důkazem, že i bez toho lze existující společnost bezpodmínečně odsoudit, že lze dospět k nutnosti sociální reorganisace jen kritikou buržoasie,

a to jejích vnitřních vztahů, nehledě na její postoj k proletariátu. Po této stránce je Fourierova kritika dosud jedinečná. Fourier nemilosrdně odhaluje pokrytectví ctihodné společnosti, rozpor mezi její theorií a její praxí, prázdnotu celého jejího způsobu života; vysmívá se její filosofii, jejímu pachtění po perfection de la perfectibilité perfectibilissante* a auguste vérité**, její „čisté morálce", jejím standardním sociálním institucím, a staví proti tomu její praxi, doux commerce***, který mistrovsky kritisuje, její bezuzdnou poživačnost, která vůbec není poživačností, její organisaci paroháčství v manželství, zmatek, který je tu ve všem. To všechno jsou stránky dnešní společnosti, o nichž se v Německu ještě vůbec nemluvilo. Ovšem, tu a tam někdo promluvil o svobodě lásky, o postavení, emancipaci ženy; ale co tím dokázal? Pár zmatených frází, několik modrých punčoch, trochu hysterie a hromada nářku nad poměry v německé rodině – hora porodila myš!

Němci by se měli napřed seznámit se sociálním hnutím v cizině, jak praktickým, tak literárním – k pratickému hnutí náleží celé anglické a francouzské dějiny minulých osmdesáti let, anglický průmysl, francouzská revoluce – potom ať prakticky a literárně vykonají tolik, co jejich sousedé, a *teprve potom* bude na místě, aby kladli takové jalové otázky, jako který národ se zasloužil více a který méně. Ale potom už se nenajde pro takové sofistické problémy posluchačstvo.

Zatím udělají Němci nejlépe, seznámí-li se především s tím, co se vykonalo v cizině. Všechny knihy, které dosud o tom vyšly, jsou bez výjimky *špatné*. Podobná stručná shrnutí mohou beztak při nejlepším podat jen kritiku děl, a ne díla sama. Tato díla jsou buď vzácná a nejsou v Německu k dostání, nebo jsou příliš objemná, anebo jsou promíšena věcmi, které jsou zajímavé už jen historicky nebo literárně a německou veřejnost z roku 1845 už nezajímají. Mají-li být tato díla, jejichž obsah je pro Německo i nyní ještě nový, zpřístupněna, je nutno z nich pořídit výbor a ten zpracovat, jak to dělají Francouzi s veškerým materiálem, který k nim přichází

* — dokonalosti zdokonalující se zdokonalitelnosti. *(Pozn. red.)*
** — nejvyšší pravdě. *(Pozn. red.)*
*** — jemný obchod. *(Pozn. red.)*

z ciziny – i v těchto věcech jsou Francouzi mnohem praktičtější než my. Takové zpracování epochálních děl cizí socialistické literatury začne brzy vycházet. Několik německých komunistů – a mezi nimi nejlepší mozky hnutí, jež by stejně snadno mohly vydávat vlastní práce – se spojilo, aby vytvořili toto dílo, které, doufejme, německým theoretikům ukáže, že všechna jejich moudrost je už stará a že to všechno už bylo na druhém břehu Rýna a na druhé straně Kanálu dávno pro et contra* prodiskutováno. Teprve až poznají, co bylo vykonáno *před* nimi, budou moci ukázat, co dokáží *oni sami*.

Brusel

Napsáno koncem roku 1845
Po prvé otištěno v „Deutsches Bürgerbuch", roč. 1846
Podpis: B. Engels

Podle textu ročenky
Přeloženo z němčiny

* — pro i proti. *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

SVÁTEK NÁRODŮ V LONDÝNĚ

(K OSLAVĚ VÝROČÍ VYHLÁŠENÍ FRANCOUZSKÉ REPUBLIKY 22. ZÁŘÍ 1792)[168]

„Co je nám po národech? Co je nám po francouzské republice? Což jsme už dávno nepochopili národy, což jsme jim všem nevykázali příslušné místo, což jsme nevyhradili Němcům oblast theorie, Francouzům politiky a Angličanům oblast občanské společnosti? A ještě k tomu francouzská republika! Nač oslavovat stupeň vývoje, který byl už dávno překonán, který se zrušil vlastními důsledky! Chcete-li nám sdělit něco z Anglie, vyložte raději nejnovější fázi, do které vstoupil socialistický princip, povězte nám, zda jednostranný anglický socialismus stále ještě nechápe, jak hluboko je pod naší principiální výší, že může být jen *momentem*, a to překonaným momentem!"

Jen klid, milé Německo! Velmi mnoho nám záleží na národech a francouzské republice.

Sbratření národů, jak je nyní všude uskutečňuje krajní, proletářská strana proti starému živelnému národnímu sobectví a pokryteckému soukromoegoistickému kosmopolitismu svobody obchodu, je cennější než všechny německé theorie pravého socialismu dohromady.

Sbratření národů pod praporem *moderní demokracie*, jak vzniklo z francouzské revoluce a jak se rozvinulo ve francouzském komunismu a anglickém chartismu, ukazuje, že masy a jejich představitelé vědí lépe než německá theorie, kolik uhodilo.

„Ale o to přece vůbec nejde! Kdo mluví o sbratření, *jak*...

atd., o demokracii, *jak se*... atd.? Mluvíme o sbratření národů o sobě a pro sebe, o Sbratření národů, o Demokracii, o demokracii po výtce, o demokracii *jako takové*. Copak jste úplně zapomněli na svého Hegela?"

Co Řím – my fajfku, tabáček.[169] Nemluvíme o antinacionálním hnutí, které je *nyní* ve *světě* na postupu, mluvíme o překonání národností, které se uskutečňuje prostřednictvím čisté myšlenky – s pomocí fantasie, bez faktů – v naší *hlavě*. Nemluvíme o *skutečné* demokracii, které celá Evropa spěchá do náručí a která je úplně zvláštní demokracií, odlišnou od všech dřívějších, mluvíme o zcela jiné demokracii, o demokracii, která je průměrem z řecké, římské, americké a francouzské demokracie, zkrátka o *pojmu* demokracie. Nemluvíme o *věcech*, jež náležejí devatenáctému století a jsou špatné a pomíjivé, mluvíme o kategoriích, které jsou věčné a které existovaly „dříve, než vznikly hory". Zkrátka, nemluvíme o tom, oč jde, nýbrž o něčem docela jiném.

Abychom byli struční: mluví-li dnes o demokracii, o sbratření národů Angličané, Francouzi a ti Němci, kteří se podílejí na praktickém hnutí, kteří nejsou theoretiky, nesmí přitom nikdo myslet na něco pouze politického. Takové fantasie existují už jen u německých theoretiků a několika málo cizozemců, na nichž nesejde. Ve skutečnosti mají tato slova dnes sociální smysl, ve který přechází jejich politický význam. Již tato revoluce byla něco úplně jiného než boj o tu či onu formu státu, jak se lidé v Německu často domnívají ještě dnes. Souvislost většiny tehdejších povstání s hladomory, význam, který má již od roku 1789 zásobování hlavního města potravinami a rozdělování zásob, maximální ceny, zákony proti skupování životních potřeb, bojové heslo revolučních vojsk: „Guerre aux palais, paix aux chaumières"*, svědectví „Carmagnoly"[170], podle níž republikán kromě du fer** a du coeur*** musí mít také du pain† – a množství jiných na první pohled zřejmých vnějších věcí dokazuje již bez důkladnějšího zkoumání faktů, že tehdejší demokracie byla něco úplně jiného než pouhá politická

* Mír chyším, válku palácům. *(Pozn. čes. red.)*
** – zbraní. *(Pozn. red.)*
*** – odvahy. *(Pozn. red.)*
† – chleba. *(Pozn. red.)*

organisace. Je ostatně známo, že ústavu z roku 1793[171] a hrůzovládu vyvolala v život strana, která se opírala o vzbouřený proletariát, že Robespierrův pád znamená vítězství buržoasie nad proletariátem, že Babeufovo spiknutí za rovnost jasně vyvodilo důsledky z demokracie 93. roku – pokud to bylo tehdy možné. Francouzská revoluce byla od začátku do konce sociální hnutí a po ní ztratila čistě politická demokracie jakýkoli smysl.

Demokracie, to je dnes komunismus. Jiná demokracie může existovat už jen v hlavách theoretických visionářů, kteří si nevšímají skutečných událostí, u nichž principy nerozvíjejí lidé a okolnosti, nýbrž u nichž principy rozvíjejí samy sebe. Demokracie se stala proletářským principem, principem mas. Masám sice tento jedině správný význam demokracie není vždy úplně jasný, ale v demokracii mají všichni alespoň nejasný pocit stejného sociálního oprávnění. Při výčtu komunistických bojových sil lze klidně počítat s demokratickými masami. A sjednocují-li se proletářské strany různých národů, píší plným právem na své prapory slovo demokracie, protože v roce 1846 jsou – s výjimkou těch, na nichž nezáleží – všichni evropští demokraté více méně zřejmí komunisté.

Také oslavovat francouzskou republiku, byť byla jakkoli „překonána", mají komunisté všech zemí plné právo. Za prvé, všechny ty národy, které byly tak hloupé a daly se zneužít k boji proti revoluci, jsou Francouzům dlužny veřejné zadostiučinění od té doby, co si uvědomily, jakou ničemnost spáchaly z poddanské věrnosti; za druhé je celé evropské sociální hnutí dneška jen druhým dějstvím revoluce, jen přípravou k rozuzlení dramatu, které začalo v Paříži roku 1789 a jehož jevištěm je nyní celá Evropa; a za třetí, v naší zbabělé, sobecké, ubožácké buržoasní epoše je na čase připomenout ona slavná léta, kdy celý národ na okamžik se sebe setřásl všechnu zbabělost, sobectví a ubohost, kdy se našli mužové, kteří měli odvahu k nezákonnosti, kteří se ničeho nezalekli a kteří svou železnou energií prosadili, že od 31. května 1793 do 26. července 1794 se v celé Francii nesměl ukázat ani jediný sketa, ani jediný čachrář, ani jediný spekulant, zkrátka, ani jediný buržoa. Opravdu, v době, kdy Rothschild má v rukou evropský mír, Vetter-Köchlin volá po ochranných clech, Cobden volá po svobodě obchodu a

Diergardt hlásá vykoupení hříšného lidstva pomocí spolků k povznesení pracujících tříd – v takové době je opravdu nutné vzpomenout na Marata a Dantona, Saint-Justa a Babeufa, na slavná vítězství u Jemappes a Fleurus[172]. Opravdu, kdyby tato mohutná doba, tyto ocelové charaktery stále ještě nestrměly až do našeho čachrářského světa, muselo by si lidstvo zoufat a vzdát se na milost a nemilost Vetter-Köchlinovi, Cobdenovi nebo Diergardtovi.

A konečně má sbratření národů dnes více než kdy jindy čistě sociální význam. Předludy evropské republiky, věčného míru pod záštitou politické organisace, se staly stejně směšnými jako fráze o sjednocení národů pod egidou všeobecné svobody obchodu; a zatím co všechny chimérické sentimentality tohoto druhu úplně vycházejí z kursu, začínají se již proletáři všech národů bez dlouhých řečí *skutečně sbratřovat* pod vlajkou komunistické demokracie. Proletáři jsou také jediní, kteří se skutečně mohou sbratřit; buržoasie má v každé zemi speciální zájmy, a protože její zájmy jsou pro ni to nejvyšší, nemůže nikdy překročit meze národnosti; a hrstka theoretiků se všemi svými krásnými „principy" nedokáže vůbec nic, protože klidně pomíjí tyto odporující si zájmy, stejně jako vůbec všechno, co existuje, a zmůže se jen na fráze. Ale proletáři všech zemí mají týž zájem, téhož nepřítele, týž boj před sebou; velká většina proletářů nemá už od přírody nacionální předsudky a celé jejich vzdělání a jejich hnutí je v podstatě humanitní, antinacionální. Jen proletáři mohou zničit národnost, jen probouzející se proletariát může sbratřit různé národy.

Skutečnosti, které uvedu, fakticky dokáží vše, co jsem řekl.

Již 10. srpna loňského roku se v Londýně konala podobná slavnost na paměť trojího výročí – revoluce z roku 1792, vyhlášení ústavy z roku 1793 a vzniku „demokratického sdružení", založeného nejradikálnější frakcí anglické strany v hnutí z let 1838–1839.

Tuto nejradikálnější frakci tvořili chartisté, proletáři, jak se samo sebou rozumí, ale takoví, kteří před sebou jasně viděli cíl chartistického hnutí a snažili se urychlit cestu k němu. Zatím co většině chartistů šlo tehdy jen o přenesení státní moci na dělnickou třídu a jen málokteří měli čas zamyslet se nad použitím této moci, byli členové tohoto sdružení, které v tehdejším pobouření sehrálo

významnou roli, zajedno v jedné věci – byli především republikány, a to republikány, kteří jako vyznání víry přijali ústavu z roku 1793, zavrhli veškeré spojení s buržoasií, i s malou, a hájili thesi, že utlačený má právo použít v boji proti svým utlačovatelům všech prostředků, kterých utlačovatel používá proti němu. Ale ani u toho nezůstali; byli nejen republikány, nýbrž komunisty, a to nenáboženskými komunisty. S odlivem revolučního pobouření z let 1838 až 1839 se sdružení rozpadlo; ale jeho činnost nebyla marná; podstatně přispěla k zvýšení energie chartistického hnutí, k rozvoji komunistických elementů v tomto hnutí. Již při této oslavě desátého srpna byly vysloveny komunistické i kosmopolitické* principy; kromě požadavku politické rovnosti byl zde vyřčen i požadavek rovnosti *sociální* a byl tu nadšeně přijat přípitek demokratům všech národů.

Již předtím došlo v Londýně k pokusům spojit radikály různých národů; tyto pokusy ztroskotávaly jednou proto, že angličtí demokraté byli roztříštěni a cizozemci je neznali, jindy pro principiální diference mezi vůdci stran různých národů. Překážka každého sjednocení, různost národností, byla tak veliká, že dokonce i cizinci, kteří jsou usazeni v Anglii už celá léta, byť sebevíc sympatisovali s anglickou demokracií, přece prakticky nic nevěděli o skutečném stavu hnutí, které se rozvíjelo před jejich očima, zaměňovali radikální buržoy s radikálními proletáři a chtěli, aby se na témž shromáždění sešli jako přátelé nejzarytější nepřátelé. Angličané se dopouštěli podobných chyb zčásti ze stejných důvodů a zčásti z nacionální nedůvěry, a tyto chyby byly možné tím spíše, že zdar takového vyjednávání nutně závisel na dorozumění několika členů komitétu, kteří stáli v čele a kteří se málokdy osobně znali. Při dřívějších pokusech byli tito jednotlivci voleni krajně nešťastně, a to způsobilo, že věc po každé velmi brzy zase usnula. Ale potřeba takového sbratření byla příliš palčivá. Každý nezdařený pokus podněcoval k novému pokusu. A jen se dali někteří demokratičtí vedoucí v Londýně znechutit, nastoupili na jejich místo jiní; v srpnu loňského roku došlo zase k pokusům o sblížení, které tentokrát ne-

* Výraz „kosmopolitický" na tomto místě a dále (str. 587 dole) není třeba chápat ve smyslu buržoasního kosmopolitismu, který Engels právě v tomto článku kritisuje; používá se ho zde v druhém významu, a to jako opak národní omezenosti a zatíženosti národními předsudky. *(Pozn. red.)*

byly marné,[173] a oslavy 22. září, ohlášené odjinud, bylo použito k veřejnému prohlášení demokratů všech národů usazených v Londýně.

Na tomto shromáždění se spojili Angličané, Francouzi, Němci, Italové, Španělé, Poláci a Švýcaři. Také Uhry a Turecko postavily po jednom muži. Tři veliké národy civilisované Evropy, Angličané, Němci a Francouzi, měly hlavní slovo a byly zastoupeny velmi důstojně. Předsedal samozřejmě Angličan, *Thomas Cooper*, „chartista", který strávil za účast na povstání z roku 1842 skoro dva roky ve vězení, kde napsal ve stylu Childe Harolda epos, o kterém se velmi pochvalně vyjadřují angličtí kritikové.[174] Za Angličany byl hlavním řečníkem večera *George Julian Harney*, který je už dva roky jedním z redaktorů časopisu „Northern Star". Tento list, orgán chartismu, byl založen v roce 1837 O'Connorem a stal se od té doby, co jej společně redigují J. Hobson a Harney, po všech stránkách jedním z nejlepších evropských listů – pokud vím, vyrovná se mu jen několik malých pařížských dělnických časopisů, zejména list „Union"[175]. Sám Harney je ryzí proletář, od mládí pracuje v hnutí, je jedním z hlavních členů demokratického sdružení z let 1838 až 1839, o kterém jsem se zmínil (Harney předsedal oslavě 10. srpna), a vedle Hobsona je to jistě nejlepší anglický spisovatel, což hodlám Němcům příležitostně dokázat. Harney naprosto jasně vidí cíl evropského hnutí a je plně à la hauteur des principes*, ačkoli o německých theoriích pravého socialismu neví nic. Má hlavní zásluhu na uspořádání této kosmopolitické oslavy; nezalekl se žádné námahy, aby uskutečnil schůzku rozličných národností, odstranil nedorozumění a překonal osobní různice.

Harney pronesl tento přípitek:

„Připíjím slavné památce upřímných a ctnostných francouzských republikánů z roku 1792. Kéž rovnost, o kterou usilovali, pro kterou žili, pracovali a umírali, zase brzy vstane z mrtvých ve Francii a kéž zavládne v celé Evropě."

Harney, jehož přivítal dvakrát či třikrát opakovaný potlesk, řekl:

„Byly doby, kdy oslava, jako je dnešní, by nám byla vynesla nejen pohrdání, ušklebky, posměch a pronásledování privilegovaných tříd, nýbrž vydala by nás

* – na výši zásad. *(Pozn. red.)*

i násilnostem oklamaného a nevědomého lidu — lidu, který považoval podle učení kněží a vládců francouzskou revoluci za něco strašného a ďábelského, na co člověk pohlíží jen s hrůzou a o čem mluví jen s odporem. Jistě se pamatujete — alespoň většina z vás — že ještě před nedávnem, kdykoli zde, v naší otčině, někdo žádal zrušení špatného nebo vydání dobrého zákona, hned se křičelo o ‚jakobínech'. Žádal-li někdo reformu parlamentu, snížení daní, národní výchovu nebo cokoli jiného, co mělo příchuť pokroku, mohl si být jist, že proti němu hned zase vyvolají a patřičně vykreslí přízrak ‚francouzské revoluce', ‚hrůzovlády' a celou tu krvavou fantasmagorii, aby nahnali hrůzu dospělým dětem, které se ještě nenaučily samostatně myslet, třeba už dávno nosí kalhoty a zarostla jim brada. (Veselost a potlesk.) Tato doba je ta tam; ale přesto pochybuji, že jsme se už naučili číst správně dějiny oné veliké revoluce. Mohl bych při příležitosti tohoto přípitku velmi snadno v několika vzletných frázích vyjádřit svůdné city svobody, rovnosti a lidských práv, sny o koalici evropských králů a o činech Pittových a Braunschweigových; a mohl bych o tom všem mluvit zeširoka, snad i vyloudit potlesk za krajně svobodomyslnou řeč, a přece se vůbec nedotknout skutečné otázky. Veliká, skutečná otázka, kterou měla řešit francouzská revoluce, bylo *zničení nerovnosti* a zavedení institucí, jež by francouzskému lidu zajistily štěstí, které nebylo masám dosud nikdy dopřáno. A budeme-li postavy vystupující v revoluci posuzovat podle tohoto zkušebního kamene, snadno je správně zhodnotíme. Posuzujte na př. Lafayetta jako zástupce konstitucionalismu, a bude to snad nejčestnější a nejlepší člověk v celé své straně. Málo lidí mělo větší popularitu než Lafayette. V mládí odešel do Ameriky a účastnil se amerického boje proti anglické tyranii. Když byla vydobyta americká nezávislost, vrátil se do Francie a brzy nato jej vidíme mezi prvními v revoluci, která teď vypukla v jeho vlasti. Ve stáří jej zase vidíme jako nejpopulárnějšího muže ve Francii, kde je po Třech dnech skutečným diktátorem a jediným slovem sesazuje a jmenuje krále. Lafayette se těšil u lidu v Evropě a ve Francii snad mnohem větší přízni než kterýkoli z jeho současníků; a byl by si této přízně lidu zasloužil, kdyby byl ve svém pozdějším počínání zůstal věren svému prvnímu revolučnímu vystoupení. Ale Lafayette nikdy nebyl přítelem rovnosti. (Slyšte! slyšte!) Ovšem, hned na počátku se vzdal svého titulu, zřekl se svých feudálních výsad — a potud bylo všechno v pořádku. V čele národní gardy, idol buržoasie, oblíben dokonce i u dělnické třídy, byl po určitou dobu považován za průkopníka revoluce. Ale zůstal stát, když byl čas jít kupředu. Lid brzy poznal, že zničením Bastilly, zrušením feudálních výsad a pokořením krále a aristokracie nebylo dosaženo ničeho *kromě posílení moci buržoasie*. Ale lid se tím nespokojil (potlesk); žádal svobodu a práva pro sebe, *žádal to, co žádáme my — pravou, úplnou rovnost*. (Bouřlivý potlesk.) Když to Lafayette viděl, stal se konservativcem, přestal být revolucionářem. On to byl, kdo navrhl zákon o stanném právu, aby tak legitimoval střílení a vraždění lidu, kdyby došlo k nepokojům — a k tomu ještě v době, kdy lid neměl co jíst, kdy řádil hlad; a z titulu zákona o stanném právu vedl sám Lafayette masakr proti lidu,

který se 17. července 1791 shromáždil na Martově poli, aby po útěku krále do Varennes podal Národnímu shromáždění petici proti znovunastolení této zbělhé hlavy státu. Později se Lafayette odvážil pohrozit Paříži mečem, lidovým klubům násilným uzavřením. Po Desátém srpnu se pokusil vést své vojáky na Paříž; ale ti, lepší vlastenci než on, se vzepřeli; načež Lafayette uprchl a zřekl se revoluce. A přece byl Lafayette snad nejlepší člověk ze všech konstitucionalistů. Ale ani on, ani jeho strana nemají nic společného s naším přípitkem, protože nebyli republikány ani podle jména. Předstírali, že uznávají svrchovanost lidu, ale současně dělili tento lid na aktivní a neaktivní občany a omezovali hlasovací právo na ty, kdo platili daně — těm říkali aktivní. Zkrátka, Lafayette a konstitucionalisté nebyli nic jiného než whigové, jen o málo lepší, byli-li vůbec lepší než ti, kteří nás vodili za nos s návrhem zákona o reformě. (Potlesk.) Po nich přicházejí girondisté, a to jsou lidé, o nichž se obyčejně říká, že to byli ‚upřímní a ctnostní republikáni'. Nemohu souhlasit s tímto názorem. Musíme se obdivovat jejich nadání, výmluvnosti, kterou se vyznačovali vůdci této strany a k níž, jako na př. u Rolanda, přistupovala neochvějná čestnost, u jiných, jako u paní Rolandové, hrdinské sebeobětování, a ještě u jiných, jako u Barbarouxe, plamenné nadšení. A nemůžeme číst — alespoň pokud jde o mne — o hrůzné a předčasné smrti paní Rolandové nebo filosofa Condorceta bez hlubokého pohnutí. Ale přes to všechno nebyli girondisté lidé, od nichž mohl lid čekat vykoupení ze sociálního otroctví. Byli mezi nimi chrabří lidé, o tom ani okamžik nepochybujeme; a lze přiznat, že byli upřímní ve svém přesvědčení. A že mnozí z nich byli spíše nevědomí, než že by se byli nějak provinili, tomu bychom snad mohli věřit — ovšem jen o těch, kteří zahynuli; protože kdybychom měli celou stranu posuzovat podle těch, kdo přežili tak zvanou hrůzovládu, museli bychom říci, že nikdy neexistovala podlejší banda. Tito girondisté, kteří zůstali naživu, pomáhali zničit ústavu z roku 1793, zavedli aristokratickou ústavu z roku 1795; spikli se s jinými aristokratickými frakcemi k vyhlazení ryzích republikánů a nakonec pomohli přivést Francii až k vojenskému despotismu uchvatitele Napoleona. (Slyšte, slyšte!) Výmluvnost girondistů se vynáší do nebes; ale my, neochvějní demokraté, se nemůžeme girondistům obdivovat jen proto, že byli výmluvní — vždyť potom bychom museli vzdávat nejvyšší poctu zaprodanci a aristokratu Mirabeauovi. Když lid povstavší za svobodu zlomil čtrnáct set let staré okovy a opustil své domovy, aby se vrhl na spiklence uvnitř země a na invasní armády na hranicích, potřeboval k tomu, aby se uhájil, něco víc než výmluvné řečnění a umně spředené girondinské theorie. Lid žádal ‚chléb, zbraně a rovnost' — (potlesk) — chléb pro hladovějící rodiny, zbraně proti kohortám despotismu a rovnost jako cíl své práce a mzdu za své oběti. (Bouřlivý potlesk.) Naproti tomu girondisté, abych to vyjádřil slovy Thomase Carlyla, považovali lid jen za ‚výbušnou masu, s níž se boří Bastilly', jíž se používá jako nástroje a s níž se zachází jako s otroky. Kolísali mezi královstvím a demokracií, marně se pokoušeli oklamat věčnou spravedlnost kompromisem. Padli, a svůj pád si zasloužili. Smetli je energičtí mužové, lid je odklidil. Pokud jde o různé

frakce Hory, mám za to, že si zaslouží zmínky jen Robespierre a jeho přátelé. (Veliký potlesk.) Největší část Hory se skládala z lupičů, kteří se starali jen o to, aby uchvátili kořist revoluce a kterým nezáleželo na lidu, jehož práce, utrpení a odvaha provedly Revoluci. Tito desperados, kteří jistou dobu mluvili stejným jazykem jako přátelé rovnosti a bojovali po jejich boku proti konstitucionalistům a girondistům, se objevili v pravém světle jako zapřisáhlí nepřátelé svobody, jakmile se dostali k moci. Tato strana svrhla a zavraždila Robespierra a poslala na smrt Saint-Justa, Couthona a všechny přátele tohoto neúplatného zákonodárce. Tito zákeřní vrahové se nespokojili tím, že zničili přátele rovnosti, nakydali na jejich jména nejhanebnější pomluvy a neváhali ani obvinit své oběti ze zločinů, které sami spáchali. Vím, že stále ještě nepatří k dobrému tónu považovat Robespierra za něco jiného než za netvora, ale věřím, že je blízko den, kdy se názor na charakter tohoto mimořádného muže úplně změní. Nechci dělat z Robespierra boha, nechci ho pokládat za vrchol dokonalosti; ale stále se mi zdá, že to byl jeden z velmi mála revolučních vůdců lidu, kteří poznali nutné prostředky a použili jich, aby vymýtili politické a sociální bezpráví. (Veliký potlesk.) Nemám čas mluvit o charakteru nezlomného Marata, o Saint-Justovi, o tomto skvělém ztělesnění republikánské rytířskosti; a rovněž nemám čas vypočítávat vynikající legislativní opatření, jimiž se vyznamenala energická Robespierrova vláda. Přijde den, opakuji, kdy se dostane spravedlnosti jeho jménu. (Potlesk.) — Pro mne je nejpádnějším důkazem skutečného Robespierrova charakteru to, jak všeobecně ho želeli upřímní demokraté, kteří ho přežili — i ti z nich, kteří nepochopivše jeho úmysly dali se svést a uspíšili jeho pád, ale kteří pak trpce litovali své zpozdilosti, když už bylo pozdě. Babeuf, strůjce slavného spiknutí, které nese jeho jméno, byl jedním z nich. Cílem tohoto spiknutí bylo nastolit pravou republiku, *v níž nemělo mít místo sobectví individualismu* — (potlesk) — *v níž měly přestat existovat vlastnictví a peníze, kořen všeho zla* — (potlesk) — *a v níž štěstí všech mělo být založeno na společné práci a stejných požitcích pro všechny.* (Velký potlesk.) — Tito slavní mužové šli za svým slavným cílem až na smrt. Babeuf a Darthé zpečetili své přesvědčení krví a Buonarroti vytrval přes léta vězení, nedostatku a přes své stáří při obraně velikých principů, které dnes večer směle vyhlašujeme. A nakonec se ještě musím zmínit o hrdinných poslancích, Romovi, Soubranym, Duroyovi, Duquesnoyovi a jejich druzích, kteří, odsouzeni aristokratickými zrádci z Konventu k smrti, se v přítomnosti svých vrahů a jim navzdory usmrtili jeden po druhém jedinou dýkou. Tím končím první část našeho přípitku. K druhé části potřebuji jen několik málo slov, protože o tom mohou nejlépe mluvit přítomní francouzští demokraté. O tom, že principy rovnosti vstanou slavně z mrtvých, nelze pochybovat; tohoto vzkříšení se již fakticky dožily — a to nejen v podobě republikanismu, nýbrž i komunismu; vždyť pokud vím, jsou teď všude ve Francii komunistické společnosti; ale bližší výklad ponechávám svému příteli dr. Fontaineovi a jeho krajanům. Jsem velmi rád, že tito vážení demokraté jsou přítomni. Dnes večer se mohou na vlastní oči přesvědčit o tom, jak absurdní jsou tirády francouzské válečné strany proti

anglickému lidu. (Potlesk.) Zavrhujeme tyto nacionální antipatie, nechceme s nimi mít nic společného; s opovržením a hnusem se odvracíme od takových barbarských vnadidel a pastí, jako jsou ‚přirození nepřátelé', ‚odvěký nepřítel' a ‚sláva národa'. (Bouřlivý potlesk.) Nenávidíme všechny války s výjimkou těch, ke kterým je lid donucen vnitřním útlakem a cizím vpádem. (Potlesk.) Ano, ale nejen to, *odmítáme ‚slovo ‚cizinec' — nechť je vyškrtnuto z našeho demokratického slovníku.* (Veliký potlesk.) Třeba náležíme k anglické, francouzské, italské nebo německé části evropské rodiny, naše společné jméno je ‚Mladá Evropa' a pod jejím praporem pochodujeme společně proti tyranii a nerovnosti." (Dlouhotrvající nadšený potlesk.)

Poté zazpíval jeden z německých komunistů* Marseillaisu a *Wilhelm Weitling* pronesl druhý přípitek:

„Připíjím Mladé Evropě. Kéž demokraté všech národů odvrhnou řevnivost a národní antipatii minulosti a spojí se v bratrskou falangu k zničení tyranie a k všeobecnému triumfu rovnosti."

Potom Weitling, který byl přijat velmi nadšeně, přečetl – protože nemluví plynně anglicky – tuto řeč:

„Přátelé! Naše shromáždění je svědectvím toho společného citu, který plane v hrudi každého člověka, citu všeobecného bratrství. Ano! Třebaže používáme, protože jsme byli různě vychováni, rozličných slov, abychom si sdělili tento společný cit, třebaže nám v jeho sdělení překáží odlišnost jazyků, třebaže naši společní odpůrci hromadí a využívají spousty předsudků, aby všeobecnému bratrství spíše bránili, než je podporovali — přes všechny tyto překážky nelze přece vyhladit tento mocný, láskyplný cit — (potlesk) — ten cit, který přimyká trpícího k spolutrpícímu, bojovníka za lepší život k jeho spolubojovníkům. (Potlesk.) Našimi spolubojovníky byli i ti, jejichž revoluci dnes večer oslavujeme; inspirovaly je tytéž sympatie, které spojují nás a které nás povedou k podobnému a — doufejme — úspěšnému boji. (Bouřlivý potlesk.) V bouřlivých dobách, kdy jsou výsady našich domácích nepřátel vážně ohroženy, snaží se tito nepřátelé, aby rozšířili naše předsudky za hranice naší přirozené vlasti a přesvědčili nás, že lidé za hranicemi jsou nepřáteli našeho společného zájmu. Jaký podvod! Jestliže se v klidu nad věcí zamyslíme, velmi brzy pochopíme, že naši nejnebezpečnější nepřátelé jsou mezi námi, v našem vlastním středu. (Slyšte, slyšte! — a potlesk.) Nemusíme se bát zahraničního nepřítele — tento chudý nepřítel je na tom jako my; jako my musí pracovat pro tisíce neužitečných holomků; jako my sahá ke zbrani proti nějaké společnosti lidí, protože jej k tomu nutí hlad a zákon, protože jej k tomu podněcují vášně živené nevědomostí. Vládci národů nám říkají, že naši bratři jsou krutí a chtiví loupeže; ale kdo je chtivější loupeže než ti, kdo nám vládnou, kdo nás dávají cvičit ve zbrani, kdo nás štvou a vedou

* Josef Moll. *(Pozn. red.)*

do války za své vlastní výsady? (Potlesk.) Je válka opravdu nutná pro náš společný zájem? Mají ovce vedené vlky zájem bojovat proti jiným ovcím, které také vedou vlci? (Bouřlivý potlesk.) Tito vlci jsou naši nejkrutější nepřátelé; oni nám vzali vše, co bylo naše, aby to promrhali v zábavách a zhýralostech. (Potlesk.) Oni nám berou, co je naše, neboť všechno, čeho oni používají, jsme vyrobili my a mělo by patřit těm, kdo to vyrábějí, jejich ženám a dětem, jejich starcům a nemocným. (Bouřlivý potlesk.) Ale pohleďte, jak nám svými mazanými triky všechno kradou a schraňují pro bandu líných darmojedů. (Potlesk.) Je tedy možné, aby nás nějaký cizí nepřítel oloupil ještě více, než nás olupují naši vlastní nepřátelé doma? Copak je vůbec možné, aby *cizinec* vraždil náš lid ještě hůře než naši bezcitní peněžníci, kteří nás olupují hrou na burse, peněžními čachry a spekulacemi, svým peněžním systémem a svými bankroty, svými monopoly, církevními desátky a pozemkovými rentami, kteří nás všemi těmito prostředky olupují o nejnutnější životní potřeby a připravují smrt milionům našich bratří, jimž neponechají ani sdostatek brambor, aby se mohli udržet naživu? (Bouřlivý potlesk.) A není tedy dost jasné, že ti, kdo jsou s penězi vším a bez peněz ničím, jsou ti praví nepřátelé dělníků ve všech zemích, že mezi všemi lidmi neexistují jiní nepřátelé lidského pokolení než nepřátelé dělníků? (Potlesk.) A je tedy možné, že bychom v době politické války byli ještě více okrádáni a ještě více vražděni, než jsme již nyní v tak zvané době míru? Nebo snad máme podporovat národní předsudky, krveprolití a loupeže jen kvůli válečné slávě? Co můžeme získat z tak hloupé slávy? (Potlesk.) Co s tím máme vůbec společného, jestliže to odporuje našemu zájmu a našim lepším citům? Neděje se to na naše útraty? (Potlesk.) Nemusíme pro to pracovat a krvácet právě my? (Nový potlesk.) Jaký zájem můžeme mít na všech těchto územních loupežích a na těchto potocích krve my, kromě toho, že takových příležitostí využijeme, abychom se obrátili a vrhli proti aristokracii všech národů, která připravuje loupeže a vraždění? (Nadšený potlesk.) Jen tato aristokracie, vždycky jen tato aristokracie soustavně loupí a vraždí. Chudí jsou jen jejími donucenými a nevědomými nástroji, které si vybírá v každém národě z těch, kdo jsou nejvíc v zajetí nacionálních předsudků, z těch, kdo by rádi viděli všechny národy pod jařmem svého národa. Ale přiveďte je sem, do tohoto shromáždění, a dorozumějí se, podají si ruce. Kdyby obránci svobody mohli promluvit před bitvou k šikům svých bratří, nedošlo by k bitvě; naopak, boj by se změnil v přátelské shromáždění, jako je naše. Ó, kéž bychom mohli uspořádat na bojišti takové shromáždění, jak brzy bychom se vypořádali se všemi zájmy, které nám vyssávají krev a morek, které nás nyní utlačují a pustoší! (Bouřlivý potlesk.) Toto jsou, přátelé, projevy onoho všem společného citu, jehož teplo, zkoncentrováno v ohnisku všeobecného bratrství, zapaluje oheň nadšení, v němž brzy roztají všechny ledové valy, které až příliš dlouho rozdělovaly bratry." (Weitling se vrátil na místo za dlouhotrvajícího potlesku.)

Dr. Berrier-Fontaine, starý republikán, hrál už v prvních letech vlády buržoasie v Paříži významnou roli v Société des droits de

l'homme*, roku 1834 byl zapleten do dubnového procesu[176] a uprchl roku 1835 s ostatními obžalovanými ze Saint-Pelagie (srov. „Dějiny deseti let"[177] od Louise Blanca), později držel krok s dalším vývojem revoluční strany ve Francii; spojuje ho vřelé přátelství s „otcem" Cabetem – tento dr. Berrier-Fontaine vystoupil po Weitlingovi. Byl přivítán bouřlivým potleskem a řekl:

„Občané! Musím mluvit krátce, protože neumím dobře anglicky. Jsem nevýslovně šťasten, že angličtí demokraté oslavují francouzskou republiku. Upřímně souhlasím s ušlechtilými city, které vyjádřil pan Julian Harney. Ujišťuji vás, že francouzský lid ani v nejmenším nepovažuje anglický lid za svého nepřítele. Píší-li někteří francouzští novináři něco proti anglické vládě, nepíší proti anglickému lidu. Celá Evropa nenávidí anglickou vládu, protože to není vláda anglického lidu, nýbrž vláda anglické aristokracie. (Potlesk.) Francouzští demokraté nejsou vůbec nepřáteli anglického lidu, naopak, touží po sbratření s ním. (Bouřlivý potlesk.) Francouzští republikáni nebojovali jen za Francii, nýbrž za celé lidstvo; snažili se nastolit rovnost a rozšířit její požehnání po celém světě. (Veliký potlesk.) Celé lidstvo prohlásili za své bratry a bojovali jen proti aristokraciím jiných národů. (Potlesk.) Mohu vás ujistit, že principy rovnosti se už zase probudily k novému životu. V celé Francii kráčí komunismus kupředu mílovými kroky. Komunistická sdružení se šíří po celé zemi, a doufám, že se brzy dožijeme veliké konfederace demokratů všech národů, která zajistí vítězství republikánského komunismu ve všech končinách Evropy." (Dr. Fontaine se vrátil na své místo za opakovaných projevů souhlasu.)

Po přípitku „Mladé Evropě", provázeném trojím hromovým „sláva" a „ještě jednou sláva", byly proneseny ještě přípitky na paměť Thomase Paina, padlých demokratů ze všech zemí, i z Anglie, Skotska a Irska, přípitky na počest deportovaných chartistů Frosta, Williamse, Jonese a Ellise, potom O'Connora, Duncomba a ostatních propagandistů charty, a nakonec zaznělo trojnásobné „sláva" časopisu „Northern Star"; potom se zpívaly demokratické písně ve všech řečech (jen o německé nenalézám zmínku) a slavnost byla ukončena v bratrském duchu. –

Konalo se shromáždění více než tisíce demokratů skoro ze všech evropských národů, kteří se spojili, aby oslavili událost zdánlivě cizí veškerému komunismu, založení francouzské republiky. Nebylo dohody, podle níž by se tu mělo sejít jen určité publikum;

* Společnost lidských práv. *(Pozn. čes. red.)*

nic nenasvědčovalo, že by se tu mělo mluvit o něčem jiném než o demokracii, jak ji chápou londýnští chartisté. Můžeme tedy klidně předpokládat, že většina shromáždění představovala dosti věrně masu londýnských chartistických proletářů. A toto shromáždění přijalo komunistické principy, i samo slovo komunismus, jednomyslně a s nadšením. Chartistické shromáždění bylo komunistickou slavností, a jak přiznávají sami Angličané, „již léta neviděl Londýn takové nadšení, jaké vládlo na tomto večeru".

Mám tedy pravdu, říkám-li, že demokracie je dnes komunismus?

Napsal B. Engels koncem roku 1845
Po prvé otištěno v časopise „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform", svazek II, 1846
Podpis: B. Engels

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

PROHLÁŠENÍ

Podle „Rheinischer Beobachter"[178] z 18. ledna (čís. 18) je v „Triersche Zeitung" oznámení redakce, v němž se mezi jinými spisovateli uvádí jako spolupracovník tohoto listu i „Marx". Abych předešel jakékoli záměně, prohlašuji, že jsem pro tento list *nikdy* nenapsal *ani* řádku; jeho buržoasně filantropické, naprosto ne komunistické tendence jsou mi úplně cizí.

V Bruselu dne 18. ledna 1846

Karel Marx

Po prvé otištěno v čís. 26 „Triersche Zeitung" z 26. ledna 1846

Podle textu v novinách
Přeloženo z němčiny

POZNÁMKY

1 „*Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol.*" je první společné dílo Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Tato práce, napsaná v září až listopadu 1844, vyšla v únoru 1845 ve Frankfurtu nad Mohanem.

„Svatá rodina" je posměšná přezdívka bratří Bauerů a jejich stoupenců sdružených kolem listu „Allgemeine Literatur-Zeitung" [„Všeobecné literární noviny"]. Ve své polemice proti Bauerům a jiným mladohegelovcům (čili levým hegelovcům) Marx a Engels zároveň kritisují i idealistickou filosofii Hegelovu.

Mezi Marxem a mladohegelovci došlo k hlubokým názorovým neshodám již v létě 1842, když byl v Berlíně založen kroužek t. zv. „svobodných". Když se Marx v říjnu 1842 stal redaktorem listu „Rheinische Zeitung" [„Porýnské noviny"], z nímž spolupracovali i někteří berlínští mladohegelovci, postavil se proti tomu, aby byly v listu uveřejňovány bezobsažné a domýšlivé články, jaké psal kroužek „svobodných", odtržený od skutečného života a utápějící se v abstraktních filosofických sporech. Za dva roky, které uplynuly od Marxova rozchodu se „svobodnými", se theoretické a politické neshody mezi Marxem a Engelsem na jedné straně a mladohegelovci na druhé straně prohloubily a staly nesmiřitelnými. Způsobil to nejen Marxův a Engelsův přechod od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu ke komunismu, ale i vývoj, kterým za tuto dobu prošli bratří Bauerové a jejich stoupenci. V listu „Allgemeine Literatur-Zeitung" se Bauer a jeho skupina zřekli „radikalismu z roku 1842" a „Rheinische Zeitung" jako jeho nejvýraznějšího představitele, sklouzli k nejnechutnějšímu, vulgárnímu subjektivnímu idealismu, k propagování „theorie", podle níž jen vyvolené osobnosti, nositelé „ducha", „čisté kritiky" jsou tvůrci dějin, a masa, lid je v dějinném procesu jen jakýmsi pasivním materiálem, jen pouhou přítěží.

Marx a Engels se rozhodli věnovat svou první společnou práci odhalení těchto škodlivých, reakčních myšlenek a obraně svých nových, materialistických a komunistických názorů.

Za Engelsova desetidenního pobytu v Paříži vypracovali Marx a Engels plán knihy, kterou původně nazvali „Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol.", rozdělili si její kapitoly a napsali „Předmluvu". Engels na-

psal své kapitoly ještě před odjezdem z Paříže. Marx, jemuž připadl úkol vypracovat větší část knihy, pracoval na ní do konce listopadu 1844; značně při tom rozšířil zamýšlený rozsah knihy, využil pro své kapitoly části ekonomicko-filosofických rukopisů, na nichž pracoval na jaře a v létě 1844, dále svých studií z dějin francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století a mnoha svých výpisků a konspektů. Když byla kniha v tisku, doplnil Marx titul slovy: „Svatá rodina". V obsahu knihy bylo uvedeno, které kapitoly napsal Marx a které Engels (viz obsah tohoto svazku na str. 659). Protože rozsah knihy při nevelkém formátu přesahoval dvacet tiskových archů, uchránilo ji to podle předpisů, které tehdy platily v řadě německých států, před předběžnou censurou. — *15.*

[2] „*Allgemeine Literatur-Zeitung*" [„Všeobecné literární noviny"] — německý měsíčník, vydávaný mladohegelovcem Brunem Bauerem v Charlottenburgu od prosince 1843 do října 1844. — *19.*

[3] Tím je míněn článek Karla Reichardta „Spisy o pauperismu", uveřejněný v I. a II. sešitě listu „Allgemeine Literatur-Zeitung" (prosinec 1843 a leden 1844). — *21.*

[4] V originálu „*Mühleigner*" — slovo, které v němčině neexistuje. Je utvořeno podle anglického slova mill-owner, vlastník továrny, továrník. Engels se tu vysmívá spolupracovníku „Allgemeine Literatur-Zeitung" Jules Faucherovi, který ve svých článcích používal slov tvořených podle angličtiny. — *22.*

[5] Engels má na mysli článek Jules Fauchera „Aktuální otázky anglického života", otištěný v VII. a VIII. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (červen a červenec 1844). — *24.*

[6] *Ligu proti obilním zákonům* (Anti-Corn-Law-League) založili roku 1838 manchesterští továrníci Cobden a Bright. Tak zvané obilní zákony, usilující o omezení nebo zákaz dovozu obilí z ciziny, byly v Anglii zavedeny v zájmu velkých pozemkových vlastníků — landlordů. Ohánějíc se požadavkem úplné svobody obchodu, usilovala liga o zrušení obilních zákonů proto, aby dosáhla snížení dělnických mezd a oslabila ekonomické a politické posice pozemkové aristokracie. V boji proti vlastníkům půdy pokoušela se Liga využít dělnických mas. Ale právě v téže době začali angličtí pokrokoví dělníci formovat samostatné politické hnutí dělnictva (chartismus).

Boj mezi průmyslovou buržoasií a pozemkovou aristokracií o obilní zákony skončil roku 1846 tím, že byl schválen zákon o jejich zrušení. — *26.*

[7] Boj za zákonné zkrácení pracovního dne na 10 hodin začal v Anglii již koncem XVIII. století a na začátku třicátých let XIX. století se ho účastnily

široké masy proletariátu. Protože se představitelé pozemkové aristokracie snažili využít tohoto populárního hesla ve svém boji proti průmyslové buržoasii, vystupovali v parlamentě na obranu zákona o desetihodinovém pracovním dni; od roku 1833 byl v čele přívrženců tohoto zákona v parlamentě „lidumilný tory" lord Ashley. — *26.*

[8] Slova Bruna Bauera z jeho knihy „Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit" [„Dobrá věc svobody a moje vlastní věc"], Curych a Winterthur 1842. — *28.*

[9] Jde o článek „Pan Nauwerck a filosofická fakulta", otištěný v VI. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (květen 1844) a podepsaný „J." — začátečním písmenem příjmení Jungnitz. — *30.*

[10] Engels tu má na mysli sesazení Bruna Bauera, kterého pruská vláda v říjnu 1841 dočasně a v březnu 1842 definitivně zbavila práva přednášet na bonnské universitě pro jeho práce věnované kritice bible. — *30.*

[11] V tomto oddíle Engels rozebírá a cituje recensi Edgara Bauera o knize Flory Tristanové „L'Union ouvrière" [„Dělnické sdružení"], Paříž 1843; recense byla uveřejněna v V. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (duben 1844). — *32.*

[12] G. W. F. Hegel, „Phänomenologie des Geistes" [„Fenomenologie ducha"]. První vydání této práce vyšlo roku 1807. Při práci na „Svaté rodině" používal Marx II. svazku druhého vydání Hegelových Spisů (Hegel, Werke, 2-te Aufl., Bd. II, Berlin, 1841). — *35.*

[13] Ze Schillerovy básně „Dívka z ciziny". — *36.*

[14] Jde o knihu P. J. Proudhona „Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement" [„Co je vlastnictví? aneb Zkoumání principu práva a vlády"]; první vydání vyšlo v Paříži roku 1840. Marx cituje podle pařížského vydání z roku 1841.

Kniha „Co je vlastnictví?", napsaná s maloburžoasního hlediska plného rozporů, vyvolala při svém vydání silný dojem svými ostrými útoky na soukromé vlastnictví. Všestranné kritické zhodnocení této knihy podal Marx ve svém článku „O Proudhonovi", uveřejněném ve formě dopisu redaktoru časopisu „Social-Demokrat" Schweitzerovi v roce 1865.

Článek Edgara Bauera „Proudhon", který Marx v tomto oddíle „Svaté rodiny" kritisuje, byl otištěn v V. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (duben 1844). — *37.*

[15] Marx má na mysli politickou skupinu, která se seskupila kolem pařížského listu „La Réforme" [„Reforma"]; jejími členy byli maloburžoasní republikánští demokraté a maloburžoasní socialisté. — *38.*

[16] „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] vycházely německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844. Byla tu uveřejněna díla Karla Marxe: „K židovské otázce" a „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" a rovněž díla B. Engelse: „Nástin kritiky politické ekonomie" a „Situace Anglie. Thomas Carlyle. ‚Minulost a přítomnost'" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 371-400, 401-414, 525-550, 551-575). V těchto pracích se ukazuje Marxův a Engelsův definitivní přechod k materialismu a komunismu. Hlavní příčinou, proč časopis přestal vycházet, byly zásadní neshody mezi Marxem a buržoasním radikálem Rugem. — *46.*

[17] G. W. F. Hegel, Werke, Bd. VIII, S. 256, Berlin 1833. „Grundlinien der Philosophie des Rechts", § 190 [Spisy, sv. VIII, str. 256, „Základní obrysy filosofie práva", § 190]. První vydání této práce vyšlo v Berlíně roku 1821. — *54.*

[18] J. B. Say, „Traité d'économie politique". První vydání vyšlo v Paříži roku 1803, třetí vydání, z něhož Marx cituje, je z roku 1817. — *58.*

[19] Slova z díla Charles Comta „Traité de la propriété" [„Pojednání o vlastnictví"], sv. I, str. 52, Paříž 1834; Proudhon je uvádí na str. 93 své knihy „Co je vlastnictví?" (vydání z roku 1841). — *59.*

[20] Adam Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". První vydání vyšlo v Londýně roku 1776. — *64.*

[21] Marx má na mysli Szeligovu recensi románu francouzského spisovatele Eugèna Sue „Tajnosti pařížské", otištěnou v VII. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (červen 1844); román je napsán jako sentimentálně měšťácká sociální fantasie; vyšel v Paříži v letech 1842-1843 a stal se velmi známým nejen ve Francii, ale i v zahraničí. — *69.*

[22] Molière, „Měšťák šlechticem", jednání II, obraz šestý. — *70.*

[23] Jde o Ústavní listinu (Charte constitutionnelle), která byla přijata ve Francii po buržoasní revoluci roku 1830 a byla základním zákonem červencové monarchie. Výraz „Charte Vérité" (charta pravda) je ironickou narážkou na závěrečná slova proklamace Ludvíka Filipa z 31. července 1830: „Od nynějška bude charta pravdou." — *72.*

[24] Marx parafrázuje dvojverší z Goethova „Fausta", část I, obraz šestý („Čarodějnická kuchyně"). — *79.*

[25] Citát z díla Charles Fouriera „Theorie všeobecné jednoty" („Théorie de l'unité universelle"), sv. III, část II, kapitola 3. První vydání tohoto díla vyšlo roku 1822 pod názvem: „Traité de l'association domestique-agricole" [„Pojednání o domácko-zemědělské asociaci"]. — *82.*

[26] A. A. Monteil, „Histoire des français des divers états aux cinq derniers siècles" [„Dějiny Francouzů různých stavů v posledních pěti staletích"], svazek I-X, Paříž 1828-1844. — *87.*

[27] Shakespeare, „Konec vše napraví", jednání I, obraz třetí. — *87.*

[28] Polydori Vergilii liber de rerum inventoribus. Lugduni 1706. — *88.*

[29] Froment, „La Police dévoilée depuis la Restauration et notamment sous M. M. Franchet et Delavau" („Odhalená policie od doby Restaurace a zejména za pánů Francheta a Delavaua"), svazek I-III, Paříž 1829. — *91.*

[30] G. W. F. Hegel, „Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse" [„Encyklopedie filosofických věd v nástinu"]. První vydání této knihy vyšlo roku 1817. Marx používal třetího vydání, které vyšlo roku 1830. — *96.*

[31] Zde a dále cituje Marx článek Bruna Bauera „Nejnovější spisy o židovské otázce", otištěný v I. sešitu „Allgemeine Literatur-Zeitung" (prosinec 1843); tímto článkem odpovídal Bauer na kritiku, které se v tisku dostalo jeho knize „Židovská otázka". — *96.*

[32] Kniha Bruna Bauera „Die Judenfrage" [„Židovská otázka"] vznikla tak, že do ní byly s některými doplňky pojaty články Bruna Bauera na toto thema, uveřejněné v „Deutsche Jahrbücher" [„Německé ročenky"] v listopadu 1842. Kniha vyšla v Brunšviku roku 1843. — *96.*

[33] Míní se týdeník „*Révolutions de Paris*" [„Pařížské revoluce"], který vycházel v Paříži od července 1789 do února 1794. Do září 1790 redigoval časopis revoluční novinář demokrat Elisée Loustallot. — *100.*

[34] Feuerbachovy „Předběžné these k reformě filosofie", napsané v lednu 1842, censura v Německu zakázala, byly proto otištěny v roce 1843 ve Švýcarsku v druhém dílu sborníku „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik" [„Nevydané příspěvky k nejnovější německé filosofii a publi-

cistice"]. Do tohoto dvoudílného sborníku byly zařazeny také články Karla Marxe, Bruna Bauera, Friedricha Köppena, Arnolda Ruga a jiných. — *101*

[35] *Doktrinářři* — skupina francouzských buržoasních politiků z období Restaurace. (1815-1830); jako konstituční monarchisté, zapřisáhlí nepřátelé demokratického a revolučního hnutí, se snažili vytvořit ve Francii blok buržoasie a šlechty podle anglického vzoru; nejznámějšími z doktrinářů byli historik François Guizot a filosof P. Royer-Collard, jehož názory byly filosofickou reakcí na francouzský materialismus XVIII. století a na demokratické myšlenky francouzské buržoasní revoluce. — *103*.

[36] Marx má na mysli článek Bruna Bauera „Nejnovější spisy o židovské otázce", uveřejněný v I. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (prosinec 1843). — *104*.

[37] G. W. F. Hegel, Werke. Bd. VIII, S. 12, Berlin 1833. „Grundlinien der Philosophie des Rechts", Vorrede [Spisy, sv. VIII, str. 12, Berlín 1833. „Základy filosofie práva", Předmluva]. — *105*.

[38] Jde o Marxův článek „K židovské otázce". Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 371-400. — *105*.

[39] Marx má na mysli recensi Bruna Bauera o prvním svazku přednášek pravého hegelovce Hinrichse, vydaném v Halle roku 1843 pod názvem: „Politische Vorlesungen" [„Politické přednášky"], sv. I-II. Tato Bauerova recense byla otištěna v I. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (prosinec 1843). Dále, v oddílu „Hinrichs čís. 2", má Engels na mysli Bauerovu recensi o druhém svazku Hinrichsových přednášek, otištěnou v V. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (duben 1844). — *108*.

[40] „Staat, Religion und Parthei". Lipsko 1843. Tato kniha Bruna Bauera vyšla anonymně. — *108*.

[41] Ludwig Feuerbach, „Grundsätze der Philosophie der Zukunft" [„Zásady filosofie budoucnosti"]. Curych a Winterthur 1843. — *110*.

[42] Tento citát a další citáty jsou z druhého článku Bruna Bauera, napsaného proti kritikům jeho knihy „Židovská otázka". Druhý Bauerův článek, nadepsaný stejně jako první „Nejnovější spisy o židovské otázce", byl otištěn ve IV. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (březen 1844). — *113*.

[43] Název článku Bruna Bauera uveřejněného v VIII. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung" (červenec 1844). Téměř všechny citáty z „Allgemeine Literatur-Zeitung", které Marx uvádí v oddílu „Třetí tažení absolutní kritiky", jsou z tohoto článku. — *118*.

[44] „*Deutsche Jahrbücher*" — zkrácený název literárně filosofického časopisu levých hegelovců „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" [„Německé ročenky pro vědu a umění"]. Tento časopis vycházel od července 1841 v Lipsku za redakce Arnolda Ruga. Předtím (1838-1841) vycházel tento časopis pod názvem „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" [„Hallské ročenky pro německou vědu a umění"]. Redakce byla přenesena z pruského města Halle do Saska a název časopisu byl změněn proto, že časopisu „Hallische Jahrbücher" hrozilo, že bude na území Pruska zakázán. Ale ani pod novým názvem se časopis dlouho neudržel. V lednu 1843 saská vláda časopis „Deutsche Jahrbücher" zastavila a spolkový sněm jej zakázal na celém území Německa. — *118*.

[45] *Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*" [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl"] — deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Tento list založili představitelé porýnské buržoasie, opozičně naladění proti pruskému absolutismu. Pro spolupráci v tomto listu byli získáni i někteří leví hegelovci. Od dubna 1842 se stal spolupracovníkem „Rheinische Zeitung" Karel Marx a od října téhož roku jedním z jejích redaktorů. V „Rheinische Zeitung" vyšlo rovněž několik článků Bedřicha Engelse. Za Marxovy redakce začal tento list nabývat stále určitějšího revolučně demokratického charakteru. Vláda uvalila na „Rheinische Zeitung" zvlášť přísnou censuru a pak list zakázala. — *118*.

[46] Bruno Bauer, „Das entdeckte Christenthum". Curych a Winterthur 1843. — *119*.

[47] Bruno Bauer, „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker" [„Kritika evangelické historie synoptiků"], sv. 1-2, Lipsko 1841; sv. 3, Brunšvik 1842. V literatuře o dějinách náboženství se synoptiky nazývají původci prvních tří evangelií. — *123*.

[48] Jde o Marxův článek „K židovské otázce". Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 371-400. — *125*.

[49] Jde o článek Bruna Bauera „Schopnost dnešních židů a křesťanů stát se svobodnými", který vyšel ve sborníku „Einundzwanzig Bogen aus der Schweitz" [„Jedenadvacet archů ze Švýcarska"]. Tento sborník vydal roku 1843 v Curychu a Winterthuru maloburžoasní demokrat, básník Georg Herwegh. — *126*.

[50] „Die evangelische Landeskirche Preussens und die Wissenschaft" [„Evangelická zemská církev v Prusku a věda"], Lipsko 1840. Tato kniha Bruna Bauera vyšla anonymně. — *131*.

[51] *Cercle social* [Sociální kroužek] — organisace, vytvořená představiteli demokratické inteligence; působila v Paříži v prvních letech francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století. Úloha Cercle social v dějinách komunistických idejí je dána tím, že jeho ideolog C. Fauchet vytyčil požadavek rovného rozdělení půdy, omezení velkých majetků a také požadavek poskytnutí práce všem práceschopným občanům. Fauchetova kritika formální rovnosti vyhlášená v dokumentech francouzské revoluce připravila půdu značně smělejším vystoupením vůdce „zběsilých" Jacqua Rouxe v této otázce. — *139.*

[52] P. J. G. Cabanis, „Rapports du physique et du moral de l'homme". První vydání vyšlo v Paříži roku 1802. Značná část této práce byla otištěna v letech 1798 a 1799 ve vědeckých zprávách Francouzské akademie věd. — *145.*

[53] *Jansenisté* (podle holandského theologa Jansenia) — představitelé opozičního proudu mezi katolíky ve Francii v XVII. a na počátku XVIII. století, který byl výrazem nespokojenosti části francouzské buržoasie s feudální ideologií oficiálního katolicismu. — *146.*

[54] John Locke, „An Essay concerning Human Understanding" [„Pojednání o lidském rozumu"]. První vydání vyšlo v Londýně roku 1690. — *147.*

[55] „Essai sur l'origine des connaissances humaines". První vydání této Condillacovy knihy vyšlo anonymně v Amsterodamu roku 1746. — *149.*

[56] Helvétius, „De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation" [„O člověku, o jeho duševních schopnostech a o jeho výchově"]. Po prvé byla tato práce vydána po autorově smrti v Haagu roku 1773 s přispěním ruského vyslance v Holandsku D. A. Golicyna. — *150.*

[57] „L'homme machine". Leyden 1748. Tato Lamettrieova kniha vyšla anonymně v Leydenu; byla však odsouzena ke spálení a autor sám byl vypovězen z Holandska, kam emigroval z Francie v roce 1745. — *150.*

[58] První vydání Holbachovy knihy „Système de la Nature, ou Des Lois du Monde Physique et du Monde Moral" [„Systém přírody aneb O zákonech fysického a duchovního světa"] vyšlo roku 1770; jako autor knihy byl z konspirativních důvodů uveden sekretář Francouzské akademie J. B. Mirabaud, zemřelý roku 1760. — *150.*

[59] J. B. Robinet, „De la Nature". První, čtyřsvazkové vydání vyšlo v Amsterodamu v letech 1763-1766. — *150.*

[60] G. W. F. Hegel, „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie" [„Před-

nášky o dějinách filosofie"]; tato práce byla po prvé uveřejněna v prvním vydání Hegelových Spisů (Hegel, Werke. Bd. XIII-XV), Berlín 1833-1836. — *151.*

[61] O časopisu „Hallische Jahrbücher" viz poznámku 44. — *152.*

[62] Helvétius, „De l'Esprit". Sv. I-II, Paříž 1822. První vydání Helvétiovy knihy, které vyšlo anonymně v Paříži roku 1758, bylo roku 1759 spáleno katem. — *152.*

[63] Jde o Holbachovu knihu „Système social, ou Principes naturels de la morale et de la politique" [„Sociální systém aneb Přirozené principy morálky a politiky"], sv. I-II, Paříž 1822. První, třísvazkové vydání této Holbachovy knihy vyšlo anonymně roku 1773. — *153.*

[64] „Théorie des peines et des récompenses." Ouvrage extrait des manuscrits de M. Jérémie Bentham [„Theorie trestů a odměn." Výtah z rukopisů p. Jeremy Benthama], sv. I-II, 3. vyd., Paříž 1825-1826. První vydání vyšlo roku 1811. — *153.*

[65] „*Allgemeine Zeitung*" [„Všeobecné noviny"] — německý reakční deník založený roku 1798; od roku 1810 do roku 1882 vycházel v Augsburgu. — *154.*

[66] Lorenz Stein, „Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs" [„Socialismus a komunismus dnešní Francie"], Lipsko 1842. Jak se později ukázalo, autor knihy byl tajným agentem pruské vlády. — *154.*

[67] Jde o „Vědu o logice" („Wissenschaft der Logik"). Marx cituje podle druhého vydání Hegelových Spisů (G. W. F. Hegel, Werke. 2-te Aufl., Bd. V, Berlin 1841). Po prvé byla tato Hegelova práce vydána ve třech svazcích v letech 1812-1816. — *158.*

[68] Goethe, „Faust", část I, obraz třetí („Studovna"). — *162.*

[69] „*Zeitschrift für spekulative Theologie*" [„Časopis pro spekulativní theologii"] — časopis vydávaný v Berlíně v letech 1836-1838 za redakce Bruna Bauera, který tehdy patřil ke skupině pravých hegelovců. — *162.*

[70] Z jednoaktové komedie francouzského spisovatele J. F. Marmontela „Lucile", obraz čtvrtý. — *164.*

[71] Narážka na povídku Edgara Bauera „Ať žije zásadovost!", která vyšla v knize A. Weilla a E. Bauera „Berliner Novellen" [„Berlínské novely"], Berlín 1843. — *167.*

[72] „*Berlínským kroužkem*“ [„Berliner Couleur“] nazývá dopisovatel „Allgemeine Literatur-Zeitung“ berlínské mladohegelovce, kteří nepatřili ke skupině Bruna Bauera a v drobných, dílčích otázkách kritisovali „Allgemeine Literatur-Zeitung“; patřil mezi ně Max Stirner. — *169.*

[73] Marx má na mysli článek Bruna Bauera „Strasti a radosti theologického vědomí“ z druhého dílu sborníku „Anekdota zur neusten deutschen Philosophie und Publicistik“. — *172.*

[74] „*La Démocratie pacifique*“ [„Mírová demokracie“] — deník fourierovců, který vycházel v Paříži v letech 1843-1851 za redakce Victora Considéranta. — *173.*

[75] Heine, „Severní moře“ (druhý cyklus, báseň „Otázky“). — *178.*

[76] Z německé národní písně „Jeptiška“. — *182.*

[77] Z žertovné německé národní pohádky „O sedmi Švábech“. — *184.*

[78] Goethe, „Krotké Xenie“. — *196.*

[79] „*Journal des Débats*“ — zkrácený název francouzského buržoasního deníku „Journal des Débats politiques et littéraires“ [„Noviny pro politické a literární diskuse“], založeného v Paříži roku 1789. Za červencové monarchie byl vládním listem, orgánem orleanistické buržoasie. — *211.*

[80] „*Le Siècle*“ [„Století“] — deník vycházející v Paříži od roku 1836 do roku 1939. Ve čtyřicátých letech XIX. století tlumočil názory té části maloburžoasie, která se omezovala na požadavek umírněných konstitučních reforem. — *211.*

[81] Jde o časopis „*Petites affiches de Paris*“ [„Malá pařížská oznámení“], který byl nejstarší francouzskou periodickou tiskovinou; byl založen v Paříži roku 1612; byl to vlastně informační list, v němž se otiskovaly různé zprávy a oznámení. — *211.*

[82] „*Le Satan*“ [„Ďábel“] — nevelký buržoasní satirický časopis, který vycházel v Paříži v letech 1840-1844. — *212.*

[83] Marx cituje tato díla Charles Fouriera: „Theorie čtyř hnutí a všeobecných osudů“ („Théorie des quatre mouvements et des destinées générales“ — první vydání vyšlo roku 1808), „Nový hospodářský a družstevní svět“ („Le nouveau monde industriel et sociétaire“ — první vydání vyšlo roku 1829)

a „Theorie všeobecné jednoty“ („Théorie de l'unité universelle“) — (viz poznámku 25). — *217.*

[84] Chaptal, „De l'Industrie française“. Sv. I-II, Paříž 1819. — *221.*

[85] Fortunatus — hrdina německé národní pověsti, který měl kouzelný nevyčerpatelný měšec a kouzelnou čapku. — *222.*

[86] Z knihy Charles Fouriera „Theorie čtyř hnutí a všeobecných osudů“, část II, epilog. — *222.*

[87] Jde o drobná německá knížata, která ztratila svou moc a jejichž panství byla připojena k území větších německých států změnami politické mapy Německa za napoleonských válek a Vídeňského kongresu (1814-1815). — *224.*

[88] *Mladá Anglie* — skupina anglických politiků a literátů, příslušníků toryovské strany; vznikla počátkem čtyřicátých let XIX. století. Představitelé Mladé Anglie, kteří vyjadřovali nespokojenost pozemkové aristokracie s rostoucí hospodářskou a politickou mocí buržoasie, se uchýlili k demagogii, aby získali vliv na dělnickou třídu a mohli jí využít ve svém boji proti buržoasii. V „Manifestu komunistické strany“ charakterisují Karel Marx a Bedřich Engels jejich názory jako „feudální socialismus“. — *226.*

[89] Marx cituje s ironickými vsuvkami z bible Hirzelův příspěvek z Curychu, otištěný v V. čísle „Allgemeine Literatur-Zeitung“ (duben 1844). — *231.*

[90] Z francouzské pijácké písničky. — *232.*

[91] Knihu „*Postavení dělnické třídy v Anglii*“ napsal B. Engels v Barmenu v době od září 1844 do března 1845. Poměry anglického proletariátu studoval Engels za svého pobytu v Anglii (od listopadu 1842 do srpna 1844) a chtěl původně této otázce věnovat jen jednu kapitolu zamýšlené práce o sociálních dějinách Anglie; ale když si ujasnil zvláštní poslání proletariátu v buržoasní společnosti, věnoval studiu postavení anglické dělnické třídy zvláštní práci.

Po prvé vyšla kniha německy roku 1845 v Lipsku. Druhé německé vydání vyšlo roku 1892 ve Štutgartu. Mezitím vyšly dva autorisované překlady do angličtiny (v New Yorku 1887 a v Londýně 1892). V nových vydáních neprovedl Engels žádné podstatné změny. Avšak v „Dodatku k americkému vydání“ (z roku 1887), který téměř celý pojal do předmluvy k anglickému a německému vydání z roku 1892, pokládal za nutné upozornit čtenáře, že „Postavení dělnické třídy v Anglii“ nelze považovat za dílo zralého marxismu. „...Moje kniha,“ píše tam, „nese všechny stopy toho, že jedním z předků moderního

socialismu byla německá klasická filosofie. Tak se tam — zejména na konci — klade velký důraz na tvrzení, že komunismus není jen stranickou doktrinou dělnické třídy, nýbrž theorií, jejímž konečným cílem je osvobození celé společnosti, i s kapitalisty, z dnešních tíživých poměrů. To je v abstraktním smyslu správné, ale v praxi víc než bezcenné. Pokud vlastnické třídy nejen necítí potřebu se osvobodit, nýbrž naopak ze všech sil se vzpouzejí, když se dělnická třída chce osvobodit, potud bude dělnická třída nucena začít a provést sociální převrat sama." Engels dále vysvětluje, proč se nesplnila jeho předpověď z roku 1845 o blízké sociální revoluci v Anglii: úpadek chartismu po roce 1848 a dočasné vítězství oportunismu v anglickém dělnickém hnutí uvádí Engels v přímou souvislost s průmyslovým monopolem Anglie na světovém trhu a vyjadřuje přesvědčení, že až Anglie ztratí své monopolní postavení, „bude v Anglii opět socialismus". — *233.*

[92] Své provolání „Dělnické třídě Velké Britannie" napsal Engels anglicky; zamýšlel je vytisknout zvlášť a rozeslat některým předákům anglických politických stran, literátům a členům parlamentu. V německých vydáních „Postavení dělnické třídy v Anglii" z roku 1845 a 1892 bylo provolání uveřejněno anglicky, do amerického (1887) a anglického vydání (1892) nebylo pojato. — *237.*

[93] Míní se povstání slezských tkalců 4. až 6. června 1844, první velká třídní srážka mezi proletariátem a buržoasií v Německu, a dále nepokoje českých dělníků, mimo jiné i textilních v pražských předměstích v létě 1844. — *241.*

[94] Dnes lze některá fakta, která uvádí Engels, zpřesnit. Tak je známo, že Arkwright nevynalezl spřádací stroj, nýbrž že si přisvojil několik cizích anglických vynálezů. Engels také nevěděl o řadě objevů a vynálezů, k nimž došlo v jiných zemích, zejména v Rusku. Tak na příklad Engels nevěděl o ruském vynálezci I. I. Polzunovovi (1728-1766), který roku 1763 sestrojil první parní motor. Tento stroj se ovšem v nevolnickém Rusku nemohl uplatnit, kdežto Wattův parní stroj se v anglickém průmyslu rychle rozšířil. — *250.*

[95] „*Durham Chronicle*" [„Durhamská kronika"] — deník vycházející od roku 1820 v Durhamu v Anglii; ve 40. letech XIX. století to byl list liberálně buržoasního zaměření. — *255.*

[96] Jde o reformu volebního práva, kterou provedl anglický parlament v červnu 1832. Tato reforma byla namířena proti politickému monopolu pozemkové a finanční aristokracie a umožnila, aby se do parlamentu dostali představitelé průmyslové buržoasie. Proletariát a maloburžoasie, jež byly hlavní silou v boji za reformu, byly liberální buržoasií oklamány a volební právo nedostaly. — *259.*

[97] O parlamentním zasedání z roku 1844 viz též tento svazek, str. 388-399, 494-495 a 503. — *259.*

[98] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 525-550. — *262.*

[99] Engels cituje zprávu pastora Alstona, uveřejněnou původně v buržoasně radikálním časopisu „The Weekly Dispatch" [„Týdenní zpravodaj"] a pak přetištěnou v chartistickém týdeníku „The Northern Star" [„Severní hvězda"], v čís. 338 z 4. května 1844. — *270.*

[100] „*The Times*" [„Doba"] — největší anglický konservativní deník; byl založen v Londýně roku 1785. — *272.*

[101] Zprávu, kterou Engels cituje, sestavil výbor zvolený 19. července 1844 obyvateli Huddersfieldu a pověřený vyšetřením zdravotních poměrů ve městě; zpráva byla otištěna v čís. 352 „The Northern Star" z 10. srpna 1844. — *280.*

[102] *Kersall-Moor* — vrch nad Manchesterem, kde se konávala dělnická shromáždění. Engels jej nazývá Mons Sacer [Svatá hora] podle Mons Sacer ve starém Římě, kam se podle pověsti v roce 494 před n. l. stáhli plebejci, kteří se vzbouřili proti patricijům. — *283.*

[103] „*The Manchester Guardian*" [„Manchesterský strážce"] — anglické buržoasní noviny, orgán stoupenců svobodného obchodu, t. zv. freetraderů, později orgán liberální strany, vycházející od roku 1821 v Manchesteru. — *305.*

[104] Zpráva pastora W. Champneyse o situaci londýnských dokařských dělníků, kterou Engels cituje, byla původně uveřejněna v časopisu „The Weekly Dispatch" a pak přetištěna v čís. 338 „The Northern Star" z 4. května 1844. — *321.*

[105] Stať R. Cowana „Statistika narození a úmrtnosti v Glasgowě jako ilustrace k zdravotním poměrům obyvatelstva" byla otištěna v „Journal of the Statistical Society of London" [„Časopis londýnské statistické společnosti"] v říjnu 1840. — *338.*

[106] Zvláštní zákon o výstavbě Londýna (Metropolitan Building Act) přijal anglický parlament roku 1844. — *342.*

[107] *Zákon z roku 1802* stanovil hranici pracovní doby učedníků v dětském věku na 12 hodin denně a zakázal používat jich k noční práci. Tento zákon se vztahoval jen na bavlnářský a vlnařský průmysl, a protože neustanovil kontrolu prostřednictvím továrních inspektorů, továrníci jej ve skutečnosti vůbec nedodržovali. — *378.*

[108] *Zákon z roku 1819* zakazoval práci dětí do 9 let v přádelnách a tkalcovnách bavlny, dále noční práci dětí a mladistvých do 16 let; pro děti i mladistvé byla stanovena maximální pracovní doba 12 hodin denně; nezapočítávaly se do ní přestávky na jídlo; a protože si továrníci určovali tyto přestávky podle vlastní libovůle, trval pracovní den fakticky 14 hodin i déle.

Zákon z roku 1825 stanovil, že přestávky na jídlo nesmějí vcelku být delší než $1^1/_2$ hodiny denně, tak aby celková pracovní doba nepřekračovala $13^1/_2$ hodiny. Stejně jako zákon z roku 1819, ani zákon z roku 1825 neustanovil kontrolu prostřednictvím továrních inspektorů a továrníci jej proto nedodržovali. — *394.*

[109] „*The Fleet Papers*" [„Zápisky z Fleetu"] — letáky, které psal Richard Oastler z vězení pro dlužníky ve Fleetu a které byly vydávány ve formě týdeníku v letech 1841-1844. — *398.*

[110] „*The Northern Star*" [„Severní hvězda"] — anglický týdeník, ústřední orgán chartistů, založený roku 1837; vycházel do roku 1852, nejprve v Leedsu a od listopadu 1844 v Londýně. Zakladatelem a redaktorem listu byl Feargus O'Connor; ve 40. letech redigoval list i George Harney. Od září 1845 do března 1848 byl spolupracovníkem listu Bedřich Engels. — *405.*

[111] Báseň Edwarda Meada „Král Pára" [„The Steam-King"] přeložil do němčiny Bedřich Engels; anglický text básně, který byl otištěn v čís. 274 „The Northern Star" z 11. února 1843, má ještě dvě další sloky. — *408.*

[112] „*Revue des deux Mondes*" [„Revue dvou světadílů"] — buržoasní literárně umělecký a publicistický čtrnáctideník vydávaný v Paříži od roku 1829. — *420.*

[113] Podle pověsti přiměl římský patricij Menenius Agrippa vzbouřené plebejce, aby se vrátili do Říma (roku 494 před n. l.), tím že jim vyprávěl bajku o údech lidského těla, které se rozhněvaly na žaludek. — *441.*

[114] Jde o srážky chartistů s policií v Sheffieldu, Bradfordu a jiných městech, vyvolané provokatéry. Pro tyto srážky bylo pak zatčeno mnoho vůdců a účastníků hnutí. — *448.*

[115] *Mechanics' Institutes* — večerní školy pro dělníky, kde se přednášely některé všeobecně vzdělávací a technické předměty; první takové školy se objevily v Anglii roku 1823 (Glasgow) a 1824 (Londýn). Počátkem 40. let XIX. století jich už bylo přes dvě stě, hlavně v továrních městech Lancashiru a Yorkshiru. Buržoasie využívala těchto škol k vyškolení kvalifikovaných dělníků, které průmysl potřeboval, a k tomu, aby dostala dělníky pod svůj vliv. — *455.*

[116] David Friedrich Strauss, „Das Leben Jesu" [„Život Ježíšův"], sv. 1-2, Tübingen 1835-1836. O Proudhonově knize viz pozn. 14. — *456.*

[117] „*The Mining Journal*" [„Báňský časopis"] — hospodářský a technický týdeník, založený v Londýně roku 1835. — *465.*

[118] Zákon, který zakazoval používat k práci pod zemí žen vůbec a chlapců do 10 let, byl přijat parlamentem 10. srpna 1842. — *467.*

[119] *Queen's Bench Court* [„královnin soudní dvůr"], jeden z nejstarších soudů v Anglii; v XIX. století (do roku 1873) to byl samostatný nejvyšší soud, rozhodoval trestní i civilní spory a měl právo přezkoumávat rozsudky některých nižších soudů. — *469.*

[120] *Writ of Habeas Corpus* — tradiční název dokumentu v anglické soudní praxi, který předpisuje příslušné instanci na žádost zúčastněných stran předvést zatčeného před soud, a ten pak přezkoumá, zda důvod zatčení odpovídá zákonu. Potom soud zatčeného buď pustí na svobodu, nebo jej pošle znovu do vězení, anebo jej propustí na kauci nebo záruku. Procedura, upravená zákonem z roku 1679, se nevztahuje na případy velezrady a může být suspendována rozhodnutím parlamentu. — *469.*

[120a] „*Tithe Commutation Act*" [zákon o přeměně desátků] z roku 1838 snížil dřívější desátek o čtvrtinu a zbytek proměnil v rentu, kterou měl sice platit vlastník půdy (landlord), ale kterou stejně započítával do pachtovného. Zákon byl výsledkem několikaletého urputného boje katolického obyvatelstva irského venkova proti placení desátků anglikánským kněžím. — *485.*

[121] Po potlačení irského povstání z roku 1798 byla Irsku anglickou vládou vnucena *anglo-irská unie*. Unie, která vstoupila v platnost 1. ledna 1801, zničila poslední stopy irské autonomie a zrušila irský parlament. Požadavek zrušení unie (Repeal of Union) se stal od 20. let XIX. století nejpopulárnějším heslem v Irsku; roku 1840 bylo založeno sdružení repealistů. — *487.*

[122] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 551-575. — *488.*

[123] „*Laissez faire, laissez aller*" —„nechte věcem volný průběh" —formule buržoasních ekonomů, stoupenců svobodného obchodu a nevměšování státu do oblasti hospodářství. — *490.*

[124] *Stůl* (nebo *hostina*) *Barmakovců* — narážka na jednu z pohádek „Tisíce a jedné noci", kde se vypravuje, jak Barmakovec dal hladovému žebráku předkládat spoustu prázdných mis. — *504.*

[125] Jde o „*The New Moral World*“ [„Nový mravní svět“] — týdeník utopických socialistů, založený roku 1834 Robertem Owenem; byl vydáván do roku 1846, z počátku v Leedsu, a od 1. října 1841 v Londýně; od listopadu 1843 do května 1845 spolupracoval s tímto listem B. Engels. — *509.*

[126] Jde o „Deutsch-Französische Jahrbücher“, vydávané K. Marxem a Arnoldem Rugem — viz poznámku 16. — *509.*

[127] „*Triersche Zeitung*“ [„Trevírské noviny“] — byly založeny v Trevíru roku 1757; pod uvedeným názvem vycházely od roku 1815; na počátku 40. let XIX. století byly orgánem radikální buržoasie; v polovině 40. let začaly otiskovat články o socialismu, mezi jiným také články svého stálého spolupracovníka Karla Grüna, který se brzy stal jedním z hlavních představitelů „pravého socialismu“. — *510.*

[128] „*Sprecher oder: Rheinisch-Westphälischer Anzeiger*“ [„Mluvčí neboli: Porýnsko-vestfálský oznamovatel“] — noviny, založené roku 1798 v Dortmundu; ve 40. letech XIX. století vycházely ve Weselu; od roku 1842 do listopadu 1844 byl členem jejich redakce Karel Grün. — *510.*

[129] Jde o německé noviny „*Vorwärts!*“ [„Vpřed!“], jež vycházely od ledna do prosince 1844 dvakrát týdně v Paříži. Pod vlivem K. Marxe, který měl od léta 1844 podíl na jejich redigování, začaly tyto noviny nabývat komunistického charakteru; ostře kritisovaly reakční poměry v Prusku. Byly v nich uveřejňovány články K. Marxe a B. Engelse (viz Marx-Engels, Spisy sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 415-432 a 576-619. Na žádost pruské vlády vypověděla Guizotova vláda v lednu 1845 Marxe a některé další spolupracovníky těchto novin z Francie; „Vorwärts!“ pak přestal vycházet. — *510.*

[130] Jde o článek nazvaný „Socialistický přízrak“, který byl otištěn bez podpisu v příloze listu „Kölnische Zeitung“, čís. 314 z 9. listopadu 1844. — *511.*

[131] „*Harmonie*“ („Harmony“) — název komunistické kolonie založené anglickými utopickými socialisty, stoupenci Roberta Owena, roku 1841 v Hampshiru v Anglii. Kolonie existovala do začátku roku 1846. — *512.*

[132] Engels přeložil píseň do angličtiny podle rané varianty Heinovy básně. Na rozdíl od textu, jejž po prvé uveřejnil „Vorwärts!“ v čís. 55 z 10. července 1844, byl v první sloce tohoto překladu doplněn třetí verš.
Básnický překlad Heinovy básně od Otokara Fischera viz „Heinův passionál“, Praha 1925:

Ni slzy v chmurném oku není.
U stavu sedí a zuby cení:
„Německo, rubáš tkáme ti,
tkáme tam trojité prokletí —
my tkáme, my tkáme!

Prokletí bohu, jejž v srdci jsme měli,
nechť pálil mráz a nechť hladem jsme mřeli.
Naděje marná a modliteb hlas.
Měl za blázny, za šašky, za raby nás —
my tkáme, my tkáme!

Prokletí králi, jenž bohatců králem,
jenž smál se, nezměkčen bídou ni žalem,
jenž pro haléř hrábl nám do kapsy
a postřílet káže nás jak psy —
my tkáme, my tkáme!

Prokletí naší prolhané vlasti,
jež hnusem a hanbou jen zná se pásti,
kde záhy zlomen každý květ,
kde z tlení se líhne červ a vřed —
my tkáme, my tkáme! — *512.*

[133] Engels má na mysli ročenku „Deutsches Bürgerbuch“ [„Kniha německých občanů“] na rok 1845, kterou vydal v Darmstadtu v prosinci 1844 Hermann Püttmann. Kromě značného počtu článků „pravých socialistů“ byly v ročence otištěny i práce významných revolučních demokratů W. Wolffa a básníka Georga Weertha. Byla v ní také uveřejněna zpráva o amerických komunistických koloniích a o owenovské kolonii „Harmonie“ v Anglii. Tuto zprávu sestavil B. Engels, byl to německý překlad materiálů otištěných v „The New Moral World“, „The Northern Star“ a v „The Morning Chronicle“. V ročence „Deutsches Bürgerbuch“ na rok 1846, která vyšla v létě 1846 v Mannheimu, byl otištěn Engelsův překlad „Fourierova fragmentu o obchodu“, k němuž napsal Engels úvod a závěr (viz tento svazek, str. 575-581). — *515.*

[134] Jde o časopis „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform“ [„Porýnské ročenky k otázkám společenské reformy“], který vydával radikální publicista Hermann Püttmann; vyšly pouze dva svazky, první v Darmstadtu v srpnu 1845, druhý v městečku Belle-Vue na německo-švýcarských hranicích koncem roku 1846. Marx a Engels považovali za nutné využít časopisu k tomu, aby získali posice pro propagaci svých komunistických názorů v Německu. V prvním svazku byl otištěn text Engelsových projevů na schůzích v Elberfel-

du 8. a 15. února 1845 („Projevy v Elberfeldu"), ve druhém svazku jeho článek „Svátek národů v Londýně" (viz tento svazek str. 523-544 a 582-594). Celkové zaměření časopisu však určovali spolupracovníci z řad představitelů „pravého socialismu"; proto Marx a Engels provedli ostrou kritiku časopisu ve své práci „Německá ideologie" (1845-1846). — *515.*

[135] Jde o měsíčník „Gesellschaftsspiegel" [„Zrcadlo společnosti"]. Engels, který se z počátku zúčastnil organisačních příprav k vydávání časopisu, do redakce nevstoupil. Časopis vycházel v Elberfeldu za redakce Mosesa Hesse a byly v něm otiskovány články „pravých socialistů". Vyšlo celkem 12 čísel během roku 1845-1846. — *515.*

[136] Engels tu píše o zamýšlené Marxově práci „Kritika politiky a národní ekonomie"; dohodu s vydavatelem Leskem o vydání dvousvazkového díla s tímto názvem podepsal Marx 1. února 1845. Marx, který se od konce roku 1843 zabýval studiem politické ekonomie, si vytkl už na jaře roku 1844 za úkol vydat tiskem kritiku buržoasní politické ekonomie s materialistického a komunistického stanoviska; z rukopisů, které tehdy napsal, se dochovala pouze část známá pod názvem „Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844". Pro práci na knize „Svatá rodina" se Marx na čas přestal politickou ekonomií zabývat a vrátil se k ekonomickému studiu až v prosinci roku 1844. Dochovalo se velmi mnoho konspektů, výpisků a poznámek, které si Marx pořídil v letech 1845-1846 při studiu anglických a francouzských ekonomů. Ale ani tentokrát se Marxovi nepodařilo uskutečnit svůj úmysl. O příčinách, které Marxe přiměly k tomu, že svůj úmysl po druhé odložil, napsal sám Leskovi 1. srpna 1846: „Zdálo se mi velmi důležité uveřejnit ještě před positivním výkladem polemický spis proti německé filosofii a proti soudobému německému socialismu. To je nutné proto, aby se veřejnost připravila na stanovisko mé ekonomie, které je přímo protichůdné stanovisku dosavadní německé vědy." „Polemickým spisem" míní Marx „Německou ideologii", kterou napsal společně s Engelsem (1845-1846). Smlouvu o vydání „Kritiky politiky a národní ekonomie" vydavatel v únoru roku 1847 zrušil. — *515.*

[137] Wilhelm Weitling, „Garantien der Harmonie und Freiheit" [„Záruky harmonie a svobody"]. Vivis 1842. — *515.*

[138] Jde o Marxův článek „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva", uveřejněný v „Deutsch-Französische Jahrbücher". Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 401-414. — *515.*

[139] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 506-522 a 523-524. — *518.*

[140] „*Das Westphälische Dampfboot*" [„Vestfálský parník"] — měsíčník, který vydával „pravý socialista" Otto Lüning v Bielefeldu od ledna 1845 do prosince 1846 a v Paderbornu od ledna 1847 do března 1848. — *520.*

[141] Jde o „*Allgemeines Volksblatt. Populärer Monatsbericht über die wichtigsten Zeitfragen*" [„Všeobecný lidový list. Populární měsíční přehled nejdůležitějších časových otázek"], vydávaný v Kolíně nad Rýnem od ledna 1845 do začátku roku 1846. Jeho spoluvydavatelem byl demokrat D'Ester, spřátelený s Marxem a Engelsem. — *520.*

[142] Jde o sborník „*Neue Anekdota*" [„Nové nevydané příspěvky"], který vyšel koncem května 1845 v Darmstadtu. Ve sborníku byly otištěny censurou zakázané novinové články Mosesa Hesse, Karla Grüna, Otty Lüninga a jiných, které většinou spadaly do první poloviny roku 1844. Brzy po vydání sborníku vyslovili Marx a Engels, jak je zřejmé z jednoho Grünova dopisu Hessovi, řadu ostrých kritických poznámek k jeho obsahu. — *520.*

[143] August Becker, „Was wollen die Kommunisten?". Jako brožura vyšlo v Lausanne roku 1844. — *521.*

[144] Engels tu má na mysli Marxův článek „Obhajoba moselského dopisovatele", otištěný v „Rheinische Zeitung" v lednu 1843. (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 197-223. — *536.*

[145] Německý ekonom Friedrich List vyložil své ochranářské názory v knize „Das nationale System der politischen Oekonomie" [„Národní systém politické ekonomie"], Štutgart a Tubinky 1841. — *538.*

[146] V roce 1842, po skončení tak zvané první opiové války, kterou vedli angličtí kolonisátoři proti Číně, byla Číně nadiktována nerovnoprávná Nankinská smlouva; jedna z podmínek smlouvy žádala, aby bylo anglickému obchodu otevřeno pět čínských přístavů: Kanton, Šanhaj, Amoy, Ning-po a Fudžou. — *541.*

[147] *Lipský masakr* — střelba saského vojska do lidové demonstrace v Lipsku 12. srpna 1845. Demonstrace, k níž dala podnět vojenská přehlídka uspořádaná u příležitosti příjezdu korunního prince Johanna, protestovala proti pronásledování hnutí „německých katolíků" a jednoho z vůdců tohoto hnutí, kněze Johanna Ronga, saskou vládou. Hnutí „německých katolíků", které vzniklo roku 1844, zachvátilo značnou část střední a drobné buržoasie; „němečtí katolíci" odmítali svrchovanost římského papeže a mnoho katolických církevních dogmat a obřadů a snažili se přizpůsobit katolictví potřebám rozvíjející se německé buržoasie. — *545.*

[148] *Peterloo* — tak současníci nazvali analogicky podle bitvy u Waterloo události z 16. srpna 1819, kdy se anglická vojska krvavě vypořádala s neozbrojenými účastníky masového shromáždění za volební reformu na Svatopetrské pláni (St. Peter's Field) u Manchesteru. — *545.*

[149] Názvem „slavná revoluce" se v anglické buržoasní historiografii označuje státní převrat z roku 1688, jímž se v Anglii upevnila konstituční monarchie založená na kompromisu mezi pozemkovou aristokracií a finanční buržoasií. — *547.*

[150] Tento Engelsův článek objevili pracovníci Institutu marxismu-leninismu při ÚV Jednotné socialistické strany Německa. Článek byl uveřejněn v srpnu 1955 v 8. čísle časopisu „Einheit". — *549.*

[151] *Klouzavý tarif* — systém zavedený v Anglii a v jiných zemích, jímž se upravovala obilní cla tak, že při stoupající ceně obilí clo klesalo a při klesající ceně obilí stoupalo. Návrh na zavedení klouzavého tarifu vypracovala v roce 1827 toryovská Canningova vláda a v poněkud pozměněné formě jej uzákonila Wellingtonova toryovská vláda v roce 1828. — *550.*

[152] „*The Anti-Bread-Tax Circular*" [„Oběžník proti obilním clům"] — orgán Ligy proti obilním zákonům; původně se jmenoval „The Anti-Corn-Law Circular" [„Oběžník proti obilním zákonům"]; vycházel jednou za čtrnáct dní v letech 1839-1843 v Manchesteru. — *550.*

[153] Ústava z roku 1791, přijatá buržoasním Ústavodárným shromážděním, zřídila ve Francii konstituční monarchii. Tuto ústavu odstranilo lidové povstání z 10. srpna 1792, které svrhlo královskou moc. — *557.*

[154] Serie Engelsových článků „Situace v Německu" byla zaměřena proti reakčně nacionalistickému výkladu německých dějin a zejména války s napoleonskou Francií v letech 1813-1815. Engels kritisuje nacionalistické hledisko tohoto výkladu, hodnotí však válku 1813-1815 jednostranně. V této válce zneužily národně osvobozeneckého boje lidových mas proti loupežné politice Napoleona I. vládnoucí třídy a panující dynastie k obnovení feudálních poměrů v Evropě. Když se později B. Engels vrátil k hodnocení tohoto historického období, napsal ve své práci „Úloha násilí v dějinách" (1888): „Všeobecná válka národů proti Napoleonovi byla reakcí národního cítění, které Napoleon u všech národů pošlapal." — *559.*

[155] *Spolková listina*, která potvrdila Německý spolek, ale zachovávala rozdrobenost Německa, byla přijata na Vídeňském kongresu 8. června 1815. Slib obsažený v 13. článku této listiny, že všem státům, které tvořily Německý spolek, bude dána ústava, nebyl splněn. — *566.*

[156] Jde o buržoasní revoluci ve Španělsku, která začala v lednu 1820, a o revoluční povstání v Neapoli a Palermu v červenci 1820, v Portugalsku v srpnu 1820 a v Piemontu v březnu 1821. Toto revoluční hnutí bylo potlačeno intervencí Svaté aliance, která poslala francouzská vojska do Španělska a rakouská do Italie. — *572.*

[157] Francouzský tajný spiklenecký spolek karbonářů (La Charbonnerie) byl založen koncem roku 1820 nebo počátkem roku 1821 podle vzoru stejnojmenného italského spolku. Francouzští karbonáři, mezi něž patřili představitelé nejrůznějších politických směrů, si kladli za úkol svržení bourbonské monarchie. Roku 1822 organisovali spiknutí, které mělo vyvolat současné povstání ve vojenských posádkách několika měst (Belfort, La Rochelle a j.). Když bylo spiknutí prozrazeno a někteří vůdci spolku byli popraveni, zastavil spolek karbonářů svou činnost. — *572.*

[158] Jde o rozmach masového demokratického hnutí v Anglii v letech 1816-1819; heslem hnutí byl boj za reformu volebního práva. — *572.*

[159] Jde o červencovou buržoasní revoluci roku 1830 ve Francii. — *572.*

[160] Podle volebního zákona z roku 1832 v Anglii dostali hlasovací právo ve městech majitelé a nájemci domů, které vynášely nejméně 10 liber šterlinků ročního příjmu. — *573.*

[161] Podle dohody, zaznamenané v závěrečném protokolu konference představitelů německých států ve Vídni (z 12. června 1834), se německá knížata zavázala poskytovat si vzájemně podporu v boji proti liberálnímu a demokratickému hnutí. Tento dokument uveřejnil liberální publicista K. T. Welcker v knize „Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation" [„Důležité listiny o právních poměrech německého národa"], vydané v Mannheimu roku 1844. — *573.*

[162] Anglický ministr vnitra J. R. G. Graham vyvolal pobouření v demokratických kruzích tím, že vyhověl přání rakouské vlády a vydal roku 1844 poštovní správě příkaz, aby otevírala dopisy italských revolucionářů emigrantů a oznamovala jejich obsah rakouské policii. — *574.*

[163] Překlad „Fourierova fragmentu o obchodu" byl součástí rozsáhlejšího plánu publikací, jimiž chtěli Marx a Engels popularisovat nejlepší díla francouzského a anglického utopického socialismu v Německu. V úvodu a závěru k „Fourierovu fragmentu" Engels po prvé veřejně kritisuje „pravé socialisty". Nadutý a přezíravý postoj „pravých socialistů" k nejvýznačnějším představitelům socialistické myšlenky ve Francii a v Anglii a jejich snaha vychválit „pravý

německý socialismus“ se zvlášť jasně projevily v knize Karla Grüna „Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien“ [„Sociální hnutí ve Francii a v Belgii“], která vyšla v srpnu roku 1845 v Darmstadtu. Marx a Engels podali všestrannou kritiku Karla Grüna, typického představitele „pravého socialismu“, v práci „Německá ideologie“ (1845-1846). — *575*.

[164] Engels má na mysli knihu Lorenze Steina „Socialismus a komunismus dnešní Francie“. — *575*.

[165] Fourier podává ve svých pracích fantastická líčení změn, ke kterým prý v budoucnosti dojde v přírodě; podle těchto fantasií ztratí mořská voda nepříjemnou chuť, nad severním a jižním pólem se objeví sluneční kotouče vyzařující teplo, divocí dravci se změní v užitečná domácí zvířata atd. — *576*.

[166] Dále následuje Engelsův překlad Fourierova textu, který v tomto vydání neuvádíme. Úryvek, který Engels vybral, obsahuje prvních 7 kapitol Fourierovy nedokončené práce „O třech vnějších jednotách“ [„Des trois unités externes“], která byla uveřejněna až po jeho smrti v časopise fourierovců „La Phalange“ [„Falanga“] roku 1845. Tyto kapitoly jsou věnovány všeobecné charakteristice obchodu a popisují různé druhy bankrotů. Jednotlivá místa, textově shodná s oddílem „O neomezené svobodě obchodu“ z Fourierovy knihy „Theorie čtyř hnutí a všeobecných osudů“, byla při uveřejnění rukopisu v časopise „La Phalange“ vypuštěna a označena několika tečkami. Engels ve svém překladu tyto části opět podle příslušných stránek Fourierovy knihy doplnil. V překladu vypustil Fourierovy fantastické exkursy do budoucnosti, některé narážky, které přestaly být aktuální, jakož i místa pro svéráznost Fourierovy terminologie těžko srozumitelná. — *578*.

[167] Engels má na mysli knihu H. W. Kaisera „Die Persönlichkeit des Eigenthums“ [„Osobní charakter vlastnictví“], Brémy 1843. — *579*.

[168] Článek „Svátek národů v Londýně“ napsal Engels koncem roku 1845; byl uveřejněn koncem roku 1846 ve druhém svazku „Rheinische Jahrbücher“. Popis průběhu shromáždění, konaného 22. září 1845 v Londýně a text projevů, které na něm byly proneseny, převzal Engels ze zprávy v čís. 411 „The Northern Star“ z 27. září 1845. Toto shromáždění položilo základ k založení mezinárodního demokratického spolku „Bratrských demokratů“ („Fraternal Democrats“), který sdružoval levé křídlo chartistů, německé dělníky (členy Svazu spravedlivých) a revoluční emigranty jiných národností, žijící v Londýně. Engels přisuzoval této události, na jejíž přípravě se on i Marx podíleli, velký význam, a proto o ní napsal uvedený článek. V prvním odstavci článku Engels ironicky reprodukuje typickou argumentaci některých „pravých socialistů“ (Grün, Lüning a j.), kteří spojovali nihilistický vztah k jiným ná-

rodům s nacionalistickými tirádami o nadřazenosti německého národa. Engels kritisuje tyto názory a staví proti nim myšlenku jednoty zájmů proletariátu všech zemí. — *582*.

[169] Z Heinovy básně „Na uklidněnou“, v níž Heine pranýřuje šosáctví a zkostnatělost německého měšťáka a staví proti němu starořímské republikány. — *583*.

[170] „*Carmagnola*“ — revoluční píseň, která vznikla v době francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století; text „Carmagnoly“ se měnil a doplňoval podle probíhajících politických událostí. — *583*.

[171] *Ústava z roku 1793*, vypracovaná v prvních měsících jakobínské diktatury ve Francii, byla jednou z nejdemokratičtějších buržoasních ústav. Deklarace lidských a občanských práv, vydaná před touto ústavou, vyhlašovala svrchovanost národa, právo národa na povstání proti vládě, která svou moc uchvátila násilím, a kladla společnosti za povinnost opatřit nemajetným práci a postarat se o ty, kteří nejsou schopni pracovat. Ústava zrušila majetkový census a zavedla všeobecné hlasovací právo. Zároveň vyhlásila nedotknutelnost soukromého vlastnictví. Ústava z roku 1893 nebyla uvedena v platnost v důsledku občanské války a kontrarevoluční intervence a byla zrušena kontrarevoluční velkoburžoasií, jež se dostala k moci po 9. thermidoru 1794. — *584*.

[172] Jde o vítězství, jichž dosáhla francouzská revoluční armáda nad vojsky první koalice evropských kontrarevolučních monarchií u Jemapes 6. listopadu 1792 a u Fleurus 26. června 1794. — *585*.

[173] Když byli Marx a Engels v druhé polovině srpna 1845 v Londýně, usilovali o sblížení představitelů anglického dělnického hnutí a politické emigrace; zúčastnili se porady chartistů a vůdců londýnských obcí Svazu spravedlivých se zástupci demokratického a revolučního hnutí různých zemí, na níž byla podle zprávy listu „The Northern Star“ z 23. srpna 1845 přijata tato resoluce, podporovaná Engelsem: „Svolat veřejné shromáždění demokratů všech národností, kteří žijí v Londýně, a projednat na něm otázku založení spolku, jehož cílem by bylo vzájemně se prostřednictvím periodických společných schůzí seznamovat s hnutím za společnou věc, probíhajícím v každé jednotlivé zemi.“ Vlastního shromáždění 22. září se Marx a Engels nezúčastnili, neboť odjeli z Londýna. — *586*.

[174] Epos Thomase Coopera „Očistec sebevrahů. Vězeňská poema v deseti knihách“ je napodobení Byronovy poemy „Childe Harold“; vyšel v Londýně roku 1845. — *587*.

[175] „*L'Union. Bulletin des ouvriers rédigé et publié par eux-mêmes*" [„Sdružení. Dělnický věstník, řízený a vydávaný přímo dělníky"] — měsíčník, který vycházel od prosince 1843 do září 1846 v Paříži; vydávala jej skupina dělníků, ovlivněných saint-simonismem. — *587.*

[176] *Dubnový proces* — soudní proces se 167 pracovníky francouzského dělnického a republikánského hnutí, obviněnými z velezrady v souvislosti s lyonským povstáním a revolučními vystoupeními v Paříži a v jiných městech v dubnu 1834. Mezi obviněnými byli i vůdci tajné republikánské Společnosti lidských a občanských práv. Soud v roce 1835 vynesl nad většinou obviněných kruté rozsudky: deportace do kolonií a dlouholetý žalář. Část obviněných, mezi nimi 28 lidí, jimž se podařilo během procesu uprchnout, byla odsouzena v nepřítomnosti. — *593.*

[177] Louis Blanc, „Histoire de dix ans. 1830-1840". Sv. I-V. První vydání vyšlo v Paříži v letech 1841-1844. Engels odkazuje na německý překlad této práce, který vyšel v Berlíně v letech 1844-1845. — *593.*

[178] „*Rheinischer Beobachter*" [„Porýnský pozorovatel"] — konservativní deník; vycházel v Kolíně n. Rýnem od roku 1844 do začátku roku 1848. — *595.*

DATA K ŽIVOTU A ČINNOSTI K. MARXE A B. ENGELSE

(srpen 1844 — duben 1846)

1844

Konec srpna — začátek září

V Paříži došlo k historickému setkání K. Marxe a B. Engelse, od něhož se datuje jejich tvůrčí spolupráce, jejich společná vědecká činnost a revoluční boj za zájmy proletariátu.

Když si ujasnili, že se názorově naprosto shodují „ve všech theoretických oblastech" (Engels), přistupují zakladatelé marxismu k práci na svém prvním společném díle, jež se rozhodli nazvat „Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol." Během svého desetidenního pobytu v Paříži píše Engels sedm oddílů pro jednotlivé kapitoly této knihy.

Marx získává Engelse pro spolupráci s listem „Vorwärts!" [„Vpřed!"], na jehož redigování se sám úzce podílel.

Engels se bezprostředně seznamuje s francouzským dělnickým hnutím, navštěvuje schůze francouzských socialistů a komunistů, setkává se také s ruskými politiky M. Bakuninem a G. Tolstým.

31. srpna — 19. října

List „Vorwärts!" uveřejňuje Engelsovy články „Situace Anglie. Osmnácté století" a „Situace Anglie. Anglická ústava", které Engels napsal v Anglii v únoru — březnu 1844 a které byly původně určeny pro „Deutsch-Französische Jahrbücher" [„Německo-francouzské ročenky"].

Kolem 6. září

Engels odjíždí z Paříže do Německa, do Barmenu.

Září-listopad

Marx v Paříži pokračuje v práci na „Kritice kritické kritiky". Značně rozšířil původní plán práce, vypracovaný spolu

s Engelsem, a používá v této práci části svých ekonomicko-filosofických rukopisů a rovněž konspektů a výpisků o dějinách francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století.

Září 1844 — leden 1845 Marx udržuje spojení s francouzskými demokraty a socialisty, s vůdci německého tajného spolku „Svaz spravedlivých" v Paříži a s vůdci většiny francouzských tajných dělnických spolků, často navštěvuje schůze německých a francouzských dělníků a řemeslníků.

Druhá polovina září 1844 — březen 1845 Engels pracuje v Barmenu na knize „Postavení dělnické třídy v Anglii".

Engels se aktivně účastní socialistické propagandy a organisace demokratického a socialistického hnutí v Porýnské provincii. Navazuje spojení se socialisty v Barmenu, Elberfeldu, Kolíně n. Rýnem, Düsseldorfu, Bonnu a v jiných městech, vystupuje na schůzích jako propagátor komunistických myšlenek, účastní se vydání socialistických publikací.

Začátek října Engels píše Marxovi dopis o tom, jak probíhá socialistická propaganda v Německu, a o tom, že je naléhavě nutné vyložit materialistické a komunistické principy ve dvou či třech knihách, které by se staly theoretickým základem socialistického hnutí.

Po 18. říjnu Marx dostává od Wilhelma Weitlinga (z Londýna) dopis, který je ohlasem na Marxův článek „Kritické poznámky k ‚Prusovu' článku ‚Pruský král a sociální reforma'".

Říjen Engels sestavuje „Popis nejnověji vzniklých a dosud existujících komunistických kolonií", který je německým překladem materiálů uveřejněných v anglickém tisku. Tuto zprávu uveřejňuje v prosinci 1844 „Deutsches Bürgerbuch" [„Kniha německých občanů"] na rok 1845.

Říjen 1844 — začátek dubna 1845 Engels pokračuje ve spolupráci s orgánem anglických owenovských socialistů „The New Moral World" [„Nový mravní svět"], otiskuje v něm zprávy o šíření socialistických a komunistických myšlenek v Německu.

19. listopadu V dopise Marxovi kritisuje Engels knihu mladohegelovce Maxe Stirnera „Jedinec a jeho vlastnictví".

Druhá polovina listopadu Marx dokončuje práci na knize „Kritika kritické kritiky" a posílá rukopis nakladateli do Frankfurtu nad Mohanem. Během tisku Marx doplňuje do záhlaví knihy slova „Svatá rodina".

Prosinec Marx čte knihu Maxe Stirnera „Jedinec a jeho vlastnictví" a chystá se napsat o ní kritický článek pro „Vorwärts!".

Konec roku 1844 — leden 1845 Marx v Paříži pokračuje ve studiu prací anglických a francouzských ekonomů z konce XVIII. a z prvních desetiletí XIX. století.

1845

16. ledna Francouzská vláda vydává na nátlak Pruska nařízení, jímž vypovídá Marxe a několik spolupracovníků listu „Vorwärts!" z Francie.

1. února Marx uzavírá smlouvu s vydavatelem C. W. Leskem (z Darmstadtu), který dlel právě v Paříži, o vydání dvousvazkové ekonomické práce „Kritika politiky a politické ekonomie".

Kolem 2. února Marx se v Paříži setkává s francouzským utopickým komunistou Etiennem Cabetem.

3. února Protože je vypovězen z Paříže, odjíždí Marx do hlavního města Belgie — Bruselu.

Únor — červenec Marx pokračuje v Bruselu v práci na svých ekonomických studiích.

Únor — prosinec Marx si dopisuje s německými demokraty a socialisty v Paříži a s vůdci pařížských obcí Svazu spravedlivých.

8., 15. a 22. února Engels se účastní v Elberfeldu organisování schůzí, na nichž se jednalo o socialistických a komunistických idejích. Engelsovy projevy na schůzích 8. a 15. února jsou otištěny v prvním svazku „Rheinische Jahrbücher" [„Porýnských ročenek"] v srpnu 1845.

Kolem 24. února Vychází Marxova a Engelsova kniha „Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Bruno Bauerovi a spol.".

25. února Engels dostává od místních úřadů oficiální oznámení, že se zakazuje konat v Elberfeldu jakoukoli schůzi, na níž by se jednalo o socialistických a komunistických myšlenkách.

15. března B. Engels dokončuje práci na knize „Postavení dělnické třídy v Anglii" a posílá rukopis nakladateli do Lipska.

Jaro K. Marx píše „These o Feuerbachovi" — „první dokument obsahující geniální zárodek nového světového názoru" (Engels).

Březen — květen Marx a Engels vyjednávají o vydání „Knihovny vynikajících cizích socialistů" v Německu.

Kolem 5. dubna Engels píše pro „The New Moral World" zprávu o schůzích v Elberfeldu; tato zpráva je uveřejněna 10. května 1845. Tím končí Engelsova spolupráce s orgánem anglických owenovských socialistů.

Po 5. dubnu Engels přijíždí za Marxem do Bruselu.

Duben — prosinec Marx a Engels navazují spojení s belgickými demokraty a socialisty a s představiteli polské revoluční emigrace.

Konec května V Lipsku vychází Engelsova kniha „Postavení dělnické třídy v Anglii".

Kolem 12. července Marx a Engels jedou do Londýna a Manchesteru, aby prostudovali anglickou ekonomickou literaturu a také aby se blíže seznámili s hospodářským a politickým životem v Anglii a s anglickým dělnickým hnutím.

Druhá polovina července — první polovina srpna Za pobytu v Manchesteru studují Marx a Engels ve veřejné knihovně díla anglických ekonomů.

Polovina srpna Marx a Engels se setkávají v Londýně s Georgem Harneyem, jedním z redaktorů chartistických novin „The Northern Star" [„Severní hvězda"], a s vůdci londýnských obcí Svazu spravedlivých Karlem Schapperem, Josefem Mollem a jinými.

Kolem 20. srpna Marx a Engels se v Londýně účastní porady chartistů, vůdců Svazu spravedlivých a řady činitelů revolučního a demokratického hnutí různých zemí. Porada přijímá resoluci, podporovanou Engelsem, o nutnosti založit v Londýně spolek demokratů všech národností pro vzájemnou informaci o demokratickém a revolučním hnutí v jednotlivých zemích.

Kolem 24. srpna Marx a Engels se vracejí z Anglie do Bruselu.

Mezi 8. a 11. zářím B. Engels píše článek „Nedávné vraždění v Lipsku. — Dělnické hnutí v Německu". Tímto článkem, otištěným 13. září, začíná jeho spolupráce s listem „The Northern Star".

Září Marx a Engels začínají důkladně pracovat na knize „Německá ideologie", která byla důležitou etapou v rozpracování theoretických, filosofických základů komunistické strany. V souvislosti s tím Marx přerušuje práci na rukopisu prvního svazku „Kritiky politiky a národní ekonomie".

15. října B. Engels píše první ze serie článků „Situace v Německu". Článek je uveřejněn 25. října v „The Northern Star".

8. listopadu V listě „The Northern Star" vychází druhý Engelsův článek ze serie „Situace v Německu".

1. prosince Marx dostal zprávu o tom, že pruská vláda požádala belgickou vládu, aby ho vypověděla z Belgie, a zříká se pruského státního občanství.

Konec roku 1845 Vzhledem k tomu, že se nepodařilo uskutečnit plán vydání „Knihovny vynikajících cizích socialistů", protože se pro ni nenašel nakladatel, uveřejňuje Engels v ročence „Deutsches Bürgerbuch" na rok 1846 svůj překlad úryvku z Fourierových spisů („Fourierův fragment o obchodu"), který opatřil svým úvodem a závěrem. Využívá toho k prvnímu veřejnému vystoupení proti „pravému socialismu".

Engels píše článek „Svátek národů v Londýně". Článek byl otištěn až koncem roku 1846 ve druhém svazku „Rheinische Jahrbücher".

1846

Začátek roku 1846 Marx a Engels zakládají v Bruselu Komunistický korespondenční výbor, jehož úkolem bylo ideové a organisační spojení socialistů a pokrokových dělníků různých zemí. Připravujíce půdu pro založení mezinárodní proletářské strany, podnikají kroky k založení korespondenčních výborů v Londýně, v Paříži a v Německu.

18. ledna Marx píše prohlášení, jímž vyvrací zprávu, která se objevila v listě „Rheinischer Beobachter" [„Porýnský pozorovatel"], čís. 18 z 18. ledna 1846, podle níž prý Marx je spolupracovníkem „Triersche Zeitung" [„Trevírských novin"].

20. února Engels píše pro noviny „The Northern Star" třetí článek ze serie „Situace v Německu".

30. března Na zasedání Bruselského komunistického korespondenčního výboru, jehož se zúčastnil Weitling, vystupují Marx a Engels s ostrou kritikou „pravého socialismu" a hrubě rovnostářského Weitlingova komunismu.

4. dubna V listě „The Northern Star" vychází třetí Engelsův článek „Situace v Německu".

Konec dubna Marx a Engels se seznamují s německým emigrantem Wilhelmem Wolffem, který vstupuje do Bruselského komunistického korespondenčního výboru a stává se věrným žákem a spolubojovníkem Marxe a Engelse.

Marx a Engels pokračují v práci na „Německé ideologii".

JMENNÝ REJSTŘÍK

Alison, Archibald (1792—1867), anglický historik a ekonom, tory. – 26, 273, 324, 333, 347, 351, 352, 357, 359, 361, 485, 486

Alison, William Pulteney (1790 až 1859), profesor lékařství na edinburské universitě, tory. – 273, 274, 324, 332, 333

Alžběta (1533—1603), anglická královna (1558—1603). – 496

Anaxagoras z Klazomen (Malá Asie) (asi 500—428 před n. l.), starořecký filosof, materialista. – 148

Antonius (Marcus Antonius) (83—30 před n. l.), římský politik a vojevůdce, přívrženec Iulia Caesara. – 141

Aristides (asi 540—467 před n. l.), starořecký politik a vojevůdce, představitel umírněně demokratického směru v Athénách. – 141

Arkwright, Richard (1732—1792), anglický buržoasní podnikatel z doby průmyslového převratu; přivlastnil si mnoho patentů na cizí vynálezy učiněné v Anglii. – 25, 249, 434

Arnauld, Antoine (1612—1694), francouzský filosof, přívrženec Descartovy idealistické theorie poznání, metafysik. – 146

Ashley, Anthony, od roku 1851 hrabě ze Shaftesbury (1801 — 1885), anglický politik, tory. – 26, 358, 372, 375, 386, 398, 399, 466, 504

Babeuf, Gracchus (skutečné jméno François Emile Noël) (1760—1797), francouzský revolucionář, významný představitel utopického rovnostářského komunismu, organisátor spiknutí „rovných". – 61, 139, 151, 584, 585, 590

Bacon, Francis Verulamský (1561 až 1626), vynikající anglický filosof, zakladatel anglického materialismu, přírodozpytec a dějepisec. – 147 až 149

Baines, Edward (1800—1890), anglický buržoasní ekonom, liberál. – 364

Barham, Charles Foster (1804—1884), anglický lékař, člen komise pro vyšetřování dětské práce v roce 1841. – 459

Barry, David (1780—1835), anglický lékař a fysiolog. – 380—383, 388, 389

Bauer, Bruno (1809—1882), německý idealistický filosof, jeden z nejvýznamnějších mladohegelovců, buržoasní radikál, po roce 1866 nacionální liberál. – 19, 53, 55, 95, 96, 98, 102—109, 112, 113, 118—132, 134 až 136, 138, 151, 152, 154—159, 161 až 164, 166—169, 171, 174—177, 179, 188, 212—214, 232, 520

Bauer, Edgar (1820—1886), německý publicista, mladohegelovec; bratr Bruna Bauera. – 32—38, 47—48, 51—56, 63, 65—68, 95, 104, 166, 167, 177—178, 209, 232

Bayle, Pierre (1647—1706), francouzský filosof, skeptik, kritik náboženského dogmatismu. – 146—147

Beaumont de la Bonninière, Gustave Auguste (1802—1866), francouzský buržoasní publicista a politik; autor knih o otroctví a o nápravných zařízeních ve Spojených státech. – 207

Beaumont, Thomas (zemř. roku 1859), anglický chirurg. – 207, 380, 384

Becker, August (1814—1871), německý publicista, ve čtyřicátých letech jeden z vůdců weitlingovců ve Švýcarsku. – 521

Bedřich Vilém III. (1770—1840), pruský král (1797—1840). – 562, 566, 568, 572

Benedix, Roderich (1811—1873), německý spisovatel a dramaturg, v roce 1845 ředitel divadla v Elberfeldu. – 518

Bentham, Jeremy (1748—1832), anglický buržoasní sociolog, theoretik utilitarismu. – 151—153, 199, 208 až 209, 215, 456

Berrier-Fontaine, Camille (nar. asi roku 1806), francouzský lékař, maloburžoasní demokrat, účastník revoluce z let 1848—1849. – 590, 592, 593

Blackstone, William (1723—1780), anglický právník, obhájce anglického konstitučně monarchického řádu. – 216

Blanc, Louis (1811—1882), francouzský maloburžoasní socialista a historik, činný v revoluci z let 1848—1849, stál na stanovisku dohody s buržoasií. – 593

Borthwick, Peter (1804—1852), anglický politik, tory, kritisoval tovární systém s reakčního stanoviska feudálního aristokrata. – 504

Bourboni, královský rod ve Francii (1589—1792, 1814—1815 a 1815 až 1830). – 99, 143

Boz, viz *Dickens*, Charles

Böhme, Jakob (1575—1624), německý řemeslnlk, mystický filosof. – 148

Bridgewater, Francis, vévoda (1736 až 1803), majitel obrovského pozemkového majetku v Anglii. – 257

Brindley, James (1716—1772), anglický inženýr, stavitel průplavů. – 257

Bruno, viz *Bauer*, Bruno

Brutus (Marcus Iunius Brutus) (asi 85—42 před n. l.), římský politik, jeden z iniciátorů aristokratického republikánského spiknutí proti Iuliu Caesarovi. – 141

Buchez, Philippe (1796—1865), francouzský politik a historik, buržoasní republikán, jeden z ideologů křesťanského socialismu. – 139, 232

Buonarroti, Filippo Michele (1761 až 1837), italský revolucionář, významný činitel v revolučním hnutí ve Francii na konci XVIII. a na začátku XIX. století; utopický komunista, Babeufův polubojovník; Buonarrotiho kniha „Spiknutí za rovnost" (1828) napomohla obrození babeufovských tradic v revolučním dělnickém hnutí. – 139, 590

Bürgers, Heinrich (1820—1878), německý radikální publicista, člen Svazu komunistů (1847—1852); později liberál. – 520

Bussey, Peter, člen chartistického konventu v roce 1839; po nezdařeném pokusu vyvolat povstání v Yorkshiru v roce 1839 z hnutí odešel. – 448

Byron, George Gordon (1788 — 1824), vynikající anglický básník, představitel revolučního romantismu. – 456

Cabanis, Pierre Jean Georges (1757 až 1808), francouzský lékař, materialistický filosof. – 145

Cabet, Etienne (1788—1856), francouzský publicista, významný představitel pokojného utopického komunismu, autor knihy „Cesta do Ikarie". – 151, 593

Caesar (Gaius Iulius Caesar) (asi 100 až 44 před n. l.), slavný římský vojevůdce a státník. – 141

Canning, George (1770—1827), anglický státník a diplomat, jeden z vůdců toryů, ministr zahraničí (1807 až 1809, 1822—1827), ministerský předseda (1827). – 550

Carlyle, Thomas (1795—1881), anglický spisovatel, historik, idealistický filosof hlásající kult hrdinů; jako hlasatel názorů blízkých feudálnímu socialismu čtyřicátých let kritisoval anglickou buržoasii s posic reakčního romantismu; patřil ke straně toryů; po roce 1848 zarytý reakcionář, nepokrytý nepřítel dělnického hnutí. – 26, 304, 324, 325, 327, 349, 441, 486, 488, 489, 504, 589

Cartwright, Edmund (1743—1823), známý anglický vynálezce. – 250

Cassius (Gaius Cassius Longinus) (zemř. roku 42 před n. l.), římský politik, tribun lidu, jeden z iniciátorů aristokratického republikánského spiknutí proti Iuliu Caesarovi. – 141

Catilina (Lucius Sergius Catilina) (asi 108—62 před n. l.), římský politik, patricius, organisátor spiknutí proti aristokratické republice. – 141

Cato (Marcius Cato Minor) (95—46 před n. l.), římský státník, vůdce aristokratické republikánské strany; spáchal sebevraždu, protože nechtěl přežít pád republiky. – 141

Clodius (Publius Clodius Pulcher) (zemř. roku 52 před n. l.), římský politik, přívrženec Iulia Caesara, tribun lidu (roku 58 před n. l.). – 141

Cobden, Richard (1804—1865), anglický továrník, buržoasní politik, stoupenec svobodného obchodu, jeden ze zakladatelů Ligy proti obilním zákonům. – 584, 585

Collins, Anthony (1676—1729), anglický materialistický filosof. – 149

Comte, Charles (1782—1837), francouzský liberální publicista, vulgární ekonom. – 38, 58—60

Condillac, Etienne Bonnot (1715 až 1780), francouzský filosof, deista, sensualista, následovník Lockův. – 146, 149

Condorcet, Jean Antoine (1743—1794), francouzský buržoasní sociolog, osvícenec; v době francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století patřil k girondistům. – 589

Cooper, Thomas (1805—1892), anglický básník a žurnalista, maloburžoasní radikál, účastník chartistického hnutí na začátku čtyřicátých let, později křesťanský kazatel. – 587

Coward, William (asi 1656—1725), anglický lékař, materialistický filosof. – 149

Crémieux, Adolph (1796—1880), francouzský advokát a politik, ve čtyřicátých letech buržoasní liberál. – 134

Crompton, Samuel (1753—1827), známý anglický vynálezce. – 25, 249

Dante Alighieri (1265—1321), veliký italský básník. – 545
Danton, George Jacques (1759—1794), jeden z vůdců francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století, vůdce pravého křídla jakobínů. – 141, 585
Davy, Humphrey (1778—1829), vynikající anglický vědec, chemik a fysik. – 256, 465
Demokritos (asi 460 – asi 370 před n. l.), významný starořecký materialistický filosof, jeden ze zakladatelů atomistické theorie. – 146, 148
Demosthenes (384—322 před n. l.), vynikající starořecký řečník a politik, bojoval proti podrobení Řecka Makedonií. – 141
Descartes, René (1596—1650), vynikající francouzský filosof dualista, matematik a přírodozpytec. – 144—146, 149, 150, 152
Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, hrabě (1754—1836), francouzský vulgární ekonom, sensualistický filosof, přívrženec konstituční monarchie. – 47
Dézamy, Théodore (1803—1850), francouzský publicista, významný představitel revolučního směru utopického komunismu. – 151
Dickens, Charles (literární pseudonym Boz) (1812—1870), významný anglický realistický spisovatel. – 21
Diderot, Denis (1713—1784), významný francouzský filosof, představitel mechanického materialismu, atheista, jeden z ideologů francouzské revoluční buržoasie, osvícenec, hlava encyklopedistů. – 150, 456
Diergardt, Friedrich (1795—1869), velký německý textilní továrník, buržoasní politik. – 585
Disraeli, Benjamin, hrabě Beaconsfield (1804—1881), anglický státník a spisovatel, ve čtyřicátých letech se připojil ke skupině „Mladá Anglie", později předák konservativní strany, ministerský předseda (1868 a 1874 až 1880). – 355, 504
Dodwell, Henry (1641—1711), anglický materialistický filosof. – 149
Duncombe, Thomas Slingsby (1796 až 1861), anglický politik, buržoasní radikál, ve čtyřicátých letech účastník chartistického hnutí. – 259, 473, 495, 593
Duns Scotus, John (asi 1265—1308), středověký filosof, scholastik, představitel nominalismu, jakési středověké obdoby materialismu; autor monumentálního díla „Oxfordský spis". – 147
Dupuis, Charles François (1742—1809), francouzský buržoasní osvícenec. – 150

Edgar – viz *Bauer*, Edgar
Ellis, William, jeden z vůdců chartistických organisací v Staffordshiru; za účast na povstání v srpnu 1842 byl odsouzen k 20 letům vyhnanství v Australii. – 593
Engels, Bedřich (1820—1895) (viz životopisná data a strany textu 238 až 594). – 46, 512, 515, 518—520
Epikuros (asi 341 – asi 270 před n. l.), vynikající starořecký materialistický filosof, atheista. – 146

Faraday, Michael (1791—1867), známý anglický vědec, fysik a chemik. – 473
Faucher, Julius (1820—1878), německý publicista, mladohegelovec; jeden ze stoupenců svobodného obchodu v Německu. – 19, 24, 52, 55, 95, 98, 104
Faucher, Léon (1803—1854), francouzský buržoasní publicista a politik, umírněný liberál, zapřisáhlý nepřítel dělnického hnutí. – 420
Ferrand, William, anglický velkostatkář, tory. – 495, 504
Feuerbach, Ludwig (1804—1872), vynikající německý materialistický filosof předmarxovského období. – 53, 54, 71, 100, 101, 110—112, 144—145, 147,159, 161, 167, 241, 515, 575
Fielden, John (1784—1849), anglický továrník, buržoasní filantrop, stoupenec továrního zákonodárství. – 504
Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814), německý filosof, subjektivní idealista, představitel německého idealismu z konce XVIII. a počátku XIX. století. – 139, 158, 159, 557
Finch, John, anglický novinář, stoupenec Owenův. – 520
Forster, Johann Georg (1754—1794), německý spisovatel, demokrat, účastník francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století. – 567
Fourier, Charles (1772—1837), veliký francouzský utopický socialista. – 46, 65, 99, 102, 105, 151, 173, 215, 217, 222, 240, 512, 543, 575—580.
Foy, Maximilien Sébastien (1775 až 1825), francouzský generál. – 90
Frost, John (1785—1877), anglický maloburžoasní radikál, v roce 1838 se připojil k chartistickému hnutí; za to, že organisoval povstání horníků ve Walesu v roce 1839, byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství v Austrálii; později byl amnestován a vrátil se roku 1856 do Anglie. – 448, 593
Gans, Eduard (asi 1798—1839), německý profesor práv, hegelovec. – 200
Gaskell, Peter, anglický lékař, liberál, buržoasní publicista. – 26, 302, 336, 357, 361, 504
Gassendi, Pierre (1592—1655), známý francouzský materialistický filosof, přívrženec a propagátor Epikurova atomistického učení; fysik a matematik. – 146
Gay, Jules (1807 – po roce 1876), francouzský utopický komunista. – 151
Gilbert, Thomas (1720—1798), anglický politik. – 501
Girard, Philippe (1775—1845), známý francouzský inženýr a vynálezce. – 253
Godwin, William (1756—1836), anglický maloburžoasní spisovatel a publicista, racionalista, jeden z ideových původců anarchismu. – 456
Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832), veliký německý spisovatel a myslitel. – 196, 557
Graham, Sir James Robert George, (1792—1861), anglický státník; v letech 1841 až 1846 ministr vnitra v Peelově toryovském kabinetě. – 27, 29, 338, 398, 399
Grainger, Richard Dugard (1801 až 1865), anglický lékař a fysiolog, člen komise pro vyšetřování dětské práce v roce 1841. – 337, 344, 412, 414, 415, 422
Greg, Robert Hyde (1795—1875), významný anglický továrník, liberál. – 385, 408
Grotius, Hugo (1583—1645), holandský vědec, právník, jeden ze zakladatelů buržoasní theorie přirozeného práva. – 63
Gruppe, Otto Friedrich (1804—1876),

německý publicista a idealistický filosof, v roce 1842 napsal pamflet proti B. Bauerovi. – 177

Grün, Karl (1817—1887), německý maloburžoasní publicista, v polovině čtyřicátých let jeden z hlavních představitelů „pravého socialismu". – 512

Hamilton, Alexander, vévoda (1767 až 1852), velký anglický pozemkový vlastník. – 467

Hardenberg, Karl August, kníže (1750 až 1822), pruský státník; provedl řadu polovičatých buržoasních reforem (1810—1813) pro upevnění pruského státu; po Vídeňském kongresu přívrženec reakční politiky Svaté aliance. – 563

Hargreaves, James (zemř. roku 1778), známý anglický vynálezce. – 25, 247

Harney, George Julian (1817—1897), významný pracovník anglického dělnického hnutí, jeden z vůdců levého křídla chartismu; redaktor listu „Northern Star"; byl spřátelen s Marxem a Engelsem. – 587

Hartley, David (1705—1757), anglický lékař, materialistický filosof. – 149

Hawkins, Francis Bisset (1796—1894), anglický lékař a publicista; člen komise pro vyšetřování tovární práce v roce 1833. – 349, 372, 375—377, 381, 385—388, 395, 401

Heathcoat, John (1783—1861), anglický vynálezce. – 251

Hébert, Jacques René (1757—1794), účastník francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století, vůdce levého křídla jakobínů. – 133

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770 až 1831), veliký německý filosof, objektivní idealista, nejvšestranněji rozpracoval idealistickou dialektiku. – 25, 31, 33, 35, 36, 50, 54, 76, 77, 96, 100, 102—105, 107—110, 122, 126, 133, 135, 144, 145, 150—152, 156 až 162, 169, 188, 189, 200, 212—214, 223, 241, 557, 575, 576, 578, 583

Heine, Heinrich (1797—1856), veliký německý revoluční básník. – 512

Helvétius, Claude Adrien (1715—1771), významný francouzský filosof, představitel mechanického materialismu, atheista, jeden z ideologů francouzské revoluční buržoasie. – 146, 149—153, 456

Hennen, John (1779—1828), vojenský lékař, vrchní úřední lékař pro Skotsko. – 274

Hess, Moses (1812—1875), německý maloburžoasní publicista, v polovině čtyřicátých let jeden z hlavních představitelů „pravého socialismu". – 512, 515, 518, 519, 520

Hey, William (1772–1844), anglický lékař. – 380, 381

Hindley, Charles, anglický továrník, buržoasní filantrop, stoupenec továrního zákonodárství. – 504

Hinrichs, Hermann Friedrich Wilhelm (1794—1861), německý profesor filosofie, pravý hegelovec. – 108—111, 116, 122, 127, 157, 158, 160, 161

Hobbes, Thomas (1588—1679), významný anglický filosof, představitel mechanického materialismu; Hobbesovy sociálně politické názory měly ostře protidemokratickou tendenci. – 146, 148, 149

Hobhouse, John Cam (1786—1869), anglický politik, liberál. – 394, 397

Hobson, Joshua, anglický novinář, chartista. – 587

Hofer, Andreas (1767—1810), vůdce partyzánského boje proti francouzským vojskům v Tyrolsku v roce 1809. – 566, 567

Holbach, Paul Henri (1723—1789), vynikající francouzský filosof, představitel mechanického materialismu, atheista, jeden z ideologů francouzské revoluční buržoasie. – 150, 152, 153, 456

Holland, P. H., manchesterský lékař. – 339

Homér, pololegendární starořecký epický básník, autor „Iliady" a „Odyssey". – 61, 211

Hood, Thomas (1799—1845), anglický realistický básník, maloburžoasní demokrat. – 431

Horne, Richard Henry (1803—1884), anglický spisovatel, člen komise pro vyšetřování dětské práce v roce 1841. – 344, 345, 423, 424

Horner, Leonard (1785—1864), anglický geolog a veřejný pracovník; člen komise pro vyšetřování tovární práce v roce 1833 a dětské práce v roce 1841. – 370, 397

Hübner, Karl (1814—1879), německý realistický malíř sociálního zaměření. – 510

Huntsman, Benjamin (1704—1776), známý anglický vynálezce. – 255

Huskisson, William (1770—1830), anglický státník, tory, ministr obchodu (1823—1827), přívrženec ekonomických ústupků průmyslové buržoasii. —550

Chadwick, Edwin (1800—1890), anglický státní úředník, člen mnoha parlamentních komisí pro otázky továrních zákonodárství. – 274

Champneys, William Weldon (1807 až 1875), anglický duchovní, buržoasní filantrop. – 321

Chaptal, Jean Antoine (1756—1832), francouzský chemik; buržoasní politik. – 221

Jan, princ saský (1801—1873), od roku 1854 král saský. – 545, 546

Jones, William (asi 1808—1873), anglický hodinář, chartista, jeden z organisátorů hornického povstání ve Walesu v roce 1839; odsouzen k doživotnímu vyhnanství v Australii. — 593

Jungnitz, Ernst (zemř. v roce 1848), německý publicista, mladohegelovec. — 30

Kant, Immanuel (1724—1804), významný německý filosof, hlavní představitel německého idealismu z konce XVIII. až začátku XIX. století. — 200, 557

Karel I. (1600—1649), anglický král (1625—1649); popraven za anglické buržoasní revoluce XVII. století. — 542

Karel II. (1630—1685), anglický král (1660—1685). — 502

Karel V. (1500—1558), španělský král (1516—1555) a německý císař (1519 až 1555). — 555

Kay-Shuttleworth, James Philips (1804 až 1877), anglický lékař, buržoasní veřejný pracovník. – 287, 298, 299, 300, 301, 302, 325, 401

Kodros, legendární attický král, podle podání žil v XI. století před n. l. – 141

Köttgen, Gustav Adolf (1805 — 1882), německý malíř a básník, zúčastnil se ve čtyřicátých letech dělnického

hnutí; svými názory byl blízký „pravému socialismu". – 518, 519

Krug, Wilhelm Traugott (1770—1842), německý idealistický filosof. – 170

Laffitte, Jacques (1767—1844), velký francouzský bankéř, politik, orleanista, představitel finanční buržoasie. – 573

Lamettrie, Julien (1709—1751), francouzský lékař, filosof, významný představitel mechanického materialismu. – 145, 150

Law, John (1671—1729), anglický buržoasní ekonom a finančník, ministr financí ve Francii (1719—1720); pověstný svými spekulacemi s vydáním papírových peněz, jež skončily obrovským krachem. – 146

Leach, James, pracovník anglického dělnického hnutí, povoláním tkadlec, jeden z vůdců chartistických organisací v Lancashiru ve čtyřicátých letech XIX. století. – 365, 366, 368, 403, 404, 418, 419

Leclerc, Théophile (nar. roku 1771), účastník francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století; jeden z vůdců směru „zběsilých", který vyjadřoval zájmy nejchudších vrstev pracujícího lidu měst a venkova. – 139

Lee, John (1779—1859), skotský pastor, od roku 1840 rektor edinburské university. – 274

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646 až 1716), veliký německý matematik; idealistický filosof. – 117, 144, 146, 147, 149, 150

Le Roy, Hendrik (holandsky – De Roy, latinsky – Regius) (1598—1679), holandský lékař, filosof, raný představitel mechanického materialismu. – 145

Lessing, Karl Friedrich (1808—1880), německý malíř demokratického zaměření. – 511

List, Friedrich (1789—1846), německý vulgární buržoasní ekonom, hlasatel extrémního protekcionismu. – 538, 539

Locke, John (1632—1704), vynikající anglický filosof dualista, sensualista; buržoasní ekonom. – 145, 147, 149, 151, 152

Londonderry, Charles William, markýz (1778—1854), vlastník velkého pozemkového majetku v Anglii. – 472

Loudon, Charles (1801—1844), anglický lékař, člen komise pro vyšetřování tovární práce v roce 1833. – 380, 381, 384, 387—389

Loustalot (Loustallot), Elisée (1762 až 1790), francouzský publicista, revoluční demokrat, činný ve francouzské buržoasní revoluci z konce XVIII. století. – 100

Lovett, William (1800—1877), anglický maloburžoasní radikál, účastník chartistického hnutí, přívrženec „morální síly" a spolupráce s buržoasií. – 446

Ludvík XIV. (1638—1715), francouzský král (1643—1715). – 72

Lüning, Otto (1818—1868), německý lékař a publicista, v polovině čtyřicátých let představitel „pravého socialismu"; po roce 1866 nacionální liberál. – 512, 520

Lyell, Charles (1797—1875), známý anglický vědec, geolog. – 473

Lykurgos, legendární zákonodárce ve starověké Spartě, podle podání žil v IX. – VIII. století před n. l. – 141

MacAdam, John Loudon (1756—1836), anglický silniční inspektor, specialista v oboru stavby silnic. – 256

MacCulloch, John Ramsay (1789 až 1864), anglický buržoasní ekonom, představitel vulgární politické ekonomie. – 251, 316, 505

Malebranche, Nicolas (1638—1715), francouzský idealistický filosof, metafysik. – 144, 146, 149, 150

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), anglický duchovní, reakční buržoasní ekonom, apologet kapitalismu, hlasatel nelidské populační theorie. – 315, 316, 368, 495—497

Mandeville, Bernard (1670—1733), anglický demokratický spisovatel, moralista a ekonom. – 151

Manners, John, vévoda Rutlandský (1818—1906), anglický aristokrat, tory, autor licoměrně filantropických spisků o postavení továrních dělníků. – 504

Marat, Jean Paul (1743—1793), francouzský publicista, významný činitel francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století, jeden z vůdců jakobínů. – 99, 585, 590

Martin du Nord, Nicolas Ferdinand (1790—1847), francouzský advokát a politik; od roku 1840 ministr spravedlnosti a kultu, představitel finanční buržoasie. – 134, 135, 136

Marx, Karel (1818—1883) (viz životopisná data). – 512, 515, 520

Mathew, Theobald (1790—1856), irský katolický duchovní. – 358

Mead, Edward, anglický dělnický básník; uveřejňoval své verše v chartistickém časopise „Northern Star". – 408

Menzel, Wolfgang (1798—1873), německý reakční spisovatel a literární kritik, nacionalista. – 174

Miltiades (zemř. roku 489 před n. l.), starořecký vojevůdce a státník; pod jeho velením porazili Athéňané Peršany v bitvě u Marathonu. – 141

Mitchel, James (asi 1786—1844), anglický buržoasní veřejný pracovník, autor řady vědecko-populárních prací, člen komise pro vyšetřování dětské práce v roce 1841. – 459, 460

Molière, Jean Baptiste (1622—1673), veliký francouzský dramatik. – 70

Moll, Joseph (1812—1849), hodinář z Kolína n. R., jeden z vůdců Svazu spravedlivých, později činný ve Svazu komunistů; účastník revoluce 1848 až 1849, byl zabit v době badenského povstání. – 591

Monteil, Amans Alexis (1769—1850), francouzský buržoasní historik. – 87

Montyon, Antoine (1733—1820), francouzský filantrop, věnoval část svého ohromného jmění na zřízení „ceny za ctnost". – 210

Müller, Wilhelm (literární pseudonym – Wolfgang Müller von Königswinter) (1816—1873), německý básník, v roce 1845 lékař v Düsseldorfu. – 518

Münzer, Thomas (asi 1490—1525) veliký německý revolucionář, vůdce a ideolog plebejského rolnického tábora v době reformace a selské války roku 1525, hlasatel idejí rovnostářského utopického komunismu. – 567

Napoleon I., Bonaparte (1769—1821), francouzský císař (1804—1814 a 1815). – 99, 108, 142, 143, 558—564, 566, 568, 569, 589

Nauwerck, Karl (1810—1891), německý publicista, patřil k berlínskému mla-

dohegelovskému kroužku „svobodných". – 29 — 31
Newton, Isaac (1642—1727), veliký anglický fysik, astronom a matematik, zakladatel mechaniky jako vědy. – 145

Oastler, Richard (1789—1861), anglický politik, stoupenec strany toryů, v boji proti buržoasii žádající svobodu obchodu hájil zákonodárné omezení pracovního dne. – 373, 398, 399, 448
O'Connell, Daniel (1775—1847), irský advokát a buržoasní politik, vůdce pravého, liberálního křídla národně osvobozeneckého hnutí. – 487
O'Connor, Feargus (1794—1855), jeden z vůdců levého křídla chartistického hnutí, zakladatel a redaktor listu „Northern Star"; po roce 1848 reformista. – 303, 587, 593
Origenes z Alexandrie (asi 185—254), křesťanský theolog, jeden z tak zvaných „církevních otců". – 179, 199
Owen, Robert (1771—1858), veliký anglický utopický socialista. – 102, 151, 208, 394, 453, 512, 532, 576

Paalzow, Henriette (1788—1847), německá spisovatelka. – 34
Paine, Thomas (1737—1809), anglický radikální publicista, republikán, účastník války za nezávislost Spojených států a účastník francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století. – 255, 567, 593
Parkinson, Richard (1797—1858), anglický duchovní, buržoasní filantrop. — 355, 491
Parny, Evariste Désiré, vikomt (1753 až 1814), francouzský básník. – 85
Patteson, John (1790—1861), anglický právník, člen královského soudního dvora (1830—1852). – 469
Peel, Robert (1750—1830), velký anglický bavlnářský továrník, člen parlamentu, tory. – 377, 394
Peel, Robert (1788—1850), anglický státník, umírněný tory, ministerský předseda (1841—1846), za podpory liberálů prosadil zrušení obilních zákonů (1846). – 377, 394, 399, 473, 503, 550, 551, 553
Percival, Thomas (1740—1804), anglický lékař, buržoasní filantrop. – 377
Piso (Lucius Calpurnius Piso) (nar. roku 101 před n. l.), římský konsul v roce 58 před n. l., přívrženec Iulia Caesara. – 141
Planck, Karl Christian (1819—1880), německý protestantský theolog, idealistický filosof. – 122
Platon (asi 427 – asi 347 před n. l.), starořecký idealistický filosof, ideolog otrokářské aristokracie. – 200
Porter, George (1792—1852), anglický buržoasní ekonom a statistik. – 250
Priestley, Joseph (1733—1804), známý anglický vědec, chemik, materialistický filosof. – 149
Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), francouzský publicista, ideolog maloburžoasie, jeden z ideových původců anarchismu. – 36—49, 52—68, 177, 456, 579
Püttmann, Hermann (1811—1894), německý radikální básník a žurnalista, v polovině čtyřicátých let jeden z představitelů „pravého socialismu". – 512, 515, 519, 520

Randor, William Playdell, hrabě (1779—1869), anglický politik, whig. – 481
Reichardt, Karl, berlínský knihař, spolupracovník „Allgemeine Literatur-Zeitung". – 21, 23, 52, 95
Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoasní politické ekonomie. – 46, 47
Riesser, Gabriel (1806—1863), německý publicista, zastánce rovnoprávnosti židů. – 113, 115, 116, 133
Roberton, John (1797—1876), anglický lékař. – 340, 388
Roberts, William Prowting (1806 až 1871), anglický právník, stoupenec chartistického a trade-unionistického hnutí. – 468—470, 472, 473, 494
Robespierre, Maximilien (1758—1794), významný činitel ve francouzské revoluci z konce XVIII. století, vůdce jakobínů, stál v čele revoluční vlády (1793—1794). – 139—142, 584, 590
Robinet, Jean Baptiste René (1735 až 1820), francouzský materialistický filosof. – 150
Rohmer, Friedrich (1814—1856), německý idealistický filosof. – 232
Rohmer, Theodor (1820—1856), německý publicista. – 232
Ronge, Johannes (1813—1887), německý duchovní, jeden z iniciátorů hnutí „německých katolíků", které se snažilo přizpůsobit katolictví potřebám německé buržoasie. – 545
Rotteck, Karl (1775—1840), německý buržoasní historik a politik, liberál. – 143
Roux, *Jacques* (1752—1794), činitel francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století, jeden z vůdců směru „zběsilých", který vyjadřoval zájmy nejchudších vrstev pracujících měst a venkova. – 139
Roux-Lavergne, Pierre Célestin (1802 až 1874), francouzský historik, idealistický filosof. – 232
Ruge, Arnold (1802—1880), německý publicista, mladohegelovec, buržoasní radikál; po roce 1866 nacionální liberál. – 175
Russel, John (1792—1878), anglický státník, vůdce strany whigů, ministerský předseda (1846—1852 a 1865 až 1866). – 27
Rymarkiewicz, Leon (nar. asi roku 1825), účastník revolučního spiknutí polských vlastenců v Poznani v letech 1844—1845. – 521
Rymarkiewicz, Maxmilian (nar. asi roku 1832), účastník revolučního spiknutí polských vlastenců v Poznani v letech 1844—1845. – 521

Sack, Karl Heinrich (1789—1875), německý protestantský theolog, profesor v Bonnu. – 224
Sadler, Michael Thomas (1780—1835), anglický politik, buržoasní filantrop, tory. – 394, 395, 398
Saint-Just, Louis Antoine (1767—1794), významný činitel francouzské buržoasní revoluce z konce XVIII. století, jeden z vůdců jakobínů. – 140, 141, 142, 585, 590
Saint-Simon, Henri (1760—1825), veliký francouzský utopický socialista. – 46, 65, 576
Saunders, Robert John, anglický tovární inspektor ve čtyřicátých letech XIX. století. – 397
Say, Jean Baptiste (1767—1832), francouzský buržoasní ekonom, představitel vulgární politické ekonomie. – 46, 57, 58
Senior, Nassau William (1790—1864), anglický vulgární ekonom, zapři-

sáhlý nepřítel dělnického hnutí. – 300
Shakespeare, William (1564—1616), veliký anglický spisovatel. – 87, 470, 478
Shelley, Percy Bysshe (1792—1822), vynikající anglický básník, představitel revolučního romantismu, atheista. – 456
Scharnhorst, Gerhard (1755—1813), pruský generál a politik, účastnil se provádění polovičatých buržoasních reforem, které měly upevnit pruský stát. – 563
Schelling, Friedrich Wilhelm (1775 až 1854), německý filosof, představitel německého idealismu z konce XVIII. a počátku XIX. století, později zuřivý nepřítel vědy, propagátor náboženství. – 113, 174
Schiller, Friedrich (1759—1805), veliký německý spisovatel. – 224, 557
Schlöffel, Friedrich Wilhelm (1800 až 1870), slezský továrník. – 521
Schön, Heinrich Theodor (1773 až 1856), pruský státník; účastnil se provádění polovičatých buržoasních reforem, které měly upevnit pruský stát. – 563
Sieyès, Emmanuel Joseph (1748—1836), francouzský abbé, činitel ve francouzské buržoasní revoluci z konce XVIII. století, mluvčí velké buržoasie. – 46
Sismondi, Jean Charles Léonard, *Simonde de* (1773—1842), švýcarský ekonom, maloburžoasní kritik kapitalismu. – 47
Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoasní politické ekonomie. – 45, 46, 47, 64, 315, 316, 350
Smith, Thomas Southwood (1788 až 1861), anglický lékař, člen komise pro vyšetřování dětské práce v roce 1841. – 309, 332, 464
Somerville, Alexander (1811—1885), anglický žurnalista, buržoasní radikál. – 482, 520
Spinoza, Baruch (Benedictus) (1632 až 1677), vynikající holandský materialistický filosof, atheista. – 144, 147, 149—152, 156—159
Stein, Lorenz (1815—1890), německý právník, státovědec, tajný agent pruské vlády. – 154, 575, 576, 579
Stein, Karl, baron (1757—1831), pruský státník, v letech 1804—1808 zastával řadu vysokých funkcí; účastnil se provádění polovičatých buržoasních reforem, které měly upevnit pruský stát. – 563
Stephens, Joseph Raynor (1805—1879), anglický duchovní, v letech 1837 až 1839 se aktivně účastnil chartistického hnutí v Lancashiru. – 447, 448, 452, 506
Stirner, Max (literární pseudonym Kaspara Schmidta) (1806—1856), německý filosof, mladohegelovec, jeden z ideologů buržoasního individualismu a anarchismu. – 265, 490, 520
Strauss, David Friedrich (1808—1874), německý filosof a publicista, jeden z významných mladohegelovců; po roce 1866 nacionální liberál. – 105, 122, 157—159, 162, 456
Stumm, Karl (1836—1901), německý velkoprůmyslník, konservativec, nejhorší nepřítel dělnického hnutí. – 472
Sturge, Joseph (1793—1859), anglický buržoasní politik, stoupenec svobodného obchodu; přidal se k chartistům s úmyslem udržet dělnickou třídu pod vlivem buržoasie. – 451

Sue, Eugène (1804—1857), francouzský spisovatel, autor sentimentálních maloměšťáckých románů na sociální themata. – 70—73, 77, 78, 82—85, 87, 91, 92, 183, 185, 187, 189, 192, 201—203, 205 — 212, 218, 223, 224
Svmons, Jelinger Cookson (1809 až 1860), anglický liberální publicista, člen komise pro vyšetřování dětské práce v roce 1841. – 277, 345, 347, 368, 426, 434, 462
Szeliga – viz *Zychlinski*, Franz

Taylor, John (1805—1842), anglický lékař, stoupenec levého křídla chartistického hnutí. – 448
Thomson, Charles Poulett, baron Sydenham (1799—1841), anglický státník, whig. – 300
Tocqueville, Alexis (1805—1859), francouzský buržoasní historik a politik. – 207
Tristanová, Flora (1813—1844), francouzská spisovatelka, představitelka maloburžoasního utopického socialismu. – 32—33, 209

Ure, Andrew (1778—1857), anglický chemik, vulgární ekonom, stoupenec svobodného obchodu. – 352, 364, 370, 392, 393, 396, 441, 442

Vaughan, Robert (1795—1868), anglický duchovní, buržoasní historik a publicista. – 351
Vetter-Köchlin, Nikolaus Karl (1781 až 1852), ředitel přádelny v Esslingenu (Württemberg) v roce 1845; stoupenec ochranných cel. – 584, 585
Vidocq, François Eugène (1775—1857), francouzský zločinec, tajný policejní agent; jsou mu připisovány „Vidocquovy paměti"; jeho jméno se stalo přízviskem pro označení obratného špiona a podvodníka. – 90, 185
Viktorie (1819—1901), anglická královna (1837—1901). – 272
Virgilius, Polydorus (asi 1470—1555), Ital, žil v Anglii, autor řady historických knih. – 88
Volney, Constantin François (1757 až 1820), francouzský buržoasní osvícenec, filosof deista. – 150
Voltaire, François Marie Arouet (1694 až 1778), francouzský filosof deista, satirik, historik, významný představitel buržoasního osvícenství XVIII. století, bojoval proti absolutismu a katolicismu. – 146
Voss, Johann Heinrich (1751—1826), německý básník, překladatel Homéra, Vergilia a jiných starověkých básníků. – 211

Wade, John (1788—1875), anglický publicista, ekonom a historik. – 340
Wakefield, Edward Gibbon (1796 až 1862), anglický buržoasní publicista. – 478
Watt, James (1736—1819), vynikající anglický vynálezce, sestrojil parní stroj. – 170, 250
Wedgwood, Josiah (1730—1795), anglický průmyslník, který zdokonalil keramickou výrobu v Anglii. – 256
Weil, Karl (1806—1878), německý liberální publicista, od roku 1851 rakouský úředník. – 184
Weitling, Wilhelm (1808—1871), významný činitel německého dělnického hnutí v období jeho zrodu, jeden z theoretiků utopického rovnostářského komunismu, povoláním krejčí. – 515, 576, 577, 591—593

Welcker, Karl Theodor (1790—1869), německý právník, liberální novinář, v roce 1848 poslanec frankfurtského sněmu, patřil k pravému středu. – 143

Wightman, William (1784—1863), anglický právník, od roku 1841 člen královského soudního dvora. – 470

Williams, John (1777—1846), anglický právník, od roku 1834 člen královského soudního dvora, liberál. – 469

Williams, Zephaniah (asi 1794—1874), chartista, jeden z organisátorů hornického povstání ve Walesu roku 1839; byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství v Australii. – 593

Wolff, Christian (1679—1754), německý idealistický filosof, metafysik. – 83

Zychlinski, Franz (1816—1900), pruský důstojník, mladohegelovec, psal do periodických publikací Bruna Bauera pod jménem Szeliga. – 19, 69—71, 73, 76—78, 80—83, 85, 86, 88—91, 93, 104, 183, 184, 186—189, 197, 199—202, 206, 211, 212, 215—217, 223, 229, 230

REJSTŘÍK

PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ

„Allgemeine Literatur - Zeitung" [„Všeobecné literární noviny"] (Charlottenburg). – 19, 25, 66, 94, 108, 109, 118, 125, 154, 158, 162, 167, 168, 171, 174, 176—178, 231, 232

„Allgemeine Zeitung" [„Všeobecné noviny"] (Augsburg). – 154

„Allgemeines Volksblatt. Populärer Monatsbericht über die wichtigsten Zeitfragen" [„Všeobecný lidový list. Populární měsíční přehled nejdůležitějších časových otázek"] (Kolín nad Rýnem). – 520

„Anti-Bread-Tax-Circular" [„Oběžník proti obilním clům"] (Manchester). – 550

„The Artisan" [„Řemeslník"] (Londýn). – 275, 276, 331, 340

„La Démocratie pacifique" [„Mírová demokracie"] (Paříž). – 173

„Deutsch-Französische Jahrbücher" [„Německo-francouzské ročenky"] (Paříž). – 46, 105, 106, 125—128, 130, 132, 133, 262, 488

„Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" [„Německé ročenky pro vědu a umění"] (Lipsko). – 118, 126

„Deutsches Bürgerbuch" [Kniha německých občanů"] (Darmstadt 1845; Mannheim 1846). – 515, 520, 581

„Durham Chronicle" [„Durhamská kronika"]. – 255

„Edinburgh Medical and Surgical Journal" [„Edinburský lékařský a chirurgický časopis"]. – 274

„The Examiner" [„Pozorovatel"] (Londýn). – 451

„Gesellschaftsspiegel. Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der gesellschaftlichen Zustände der Gegenwart" [„Zrcadlo společnosti. Orgán na ochranu zájmů nemajetných tříd lidu a pro objasňování současných společenských poměrů"] (Elberfeld). – 515, 520

„Hallifax Guardian" [„Hallifaxský strážce"]. – 406

„Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" [„Hallské ročenky pro německou vědu a umění"]. – 152

„The Illuminated Magazine" [„Ilustrovaný časopis"] (Londýn). – 267, 499

„Journal des Débats politiques et

littéraire „Noviny pro politické a literární diskuse“] (Paříž). – 211
„Journal of the Statistical Society of London“ [„Časopis londýnské statistické společnosti“]. – 269, 279

„Kölnische Zeitung“ [„Kolínské noviny“]. – 511
„Konstitutionelle Jahrbücher“ [„Konstituční ročenky“] (Stuttgart). – 184

„The Leeds Mercury“ [„Leedský věstník“]. – 405
„Literatur-Zeitung“ viz „Allgemeine Literatur-Zeitung“
„Liverpool Mercury“ [„Liverpoolský věstník“]. – 306

„The Manchester Guardian“ [„Manchesterský strážce“]. – 305, 306, 308, 338, 361, 372, 390, 402, 405, 465, 467, 490
„The Miner's Advocate“ [„Obhájce horníka“] (Newcastle). – 469
„The Mining Journal“ [„Báňský časopis“] (Londýn). – 465
„The Morning Chronicle“ [„Ranní kronika“] (Londýn). – 412, 482

„The New Moral World: and Gazette of the Rational Society“ [„Nový mravní svět a noviny rozumné společnosti“] (Londýn). – 509, 513, 516, 522
„North of England Medical and Surgical Journal“ [„Severoanglický lékařský a chirurgický časopis“] (Londýn a Manchester). – 388
„The Northern Star“ [„Severní hvězda“] (Leeds, od 30. listopadu 1844 Londýn). – 405, 443, 480, 545, 548, 554, 560, 567, 574, 587, 593

„Petites affiches de Paris“ [„Malá pařížská oznámení“]. – 211
„La Phalange. Revue de la science sociale“ [„Falanga. Sociálně vědecký přehled“] (Paříž). – 577, 578
„Punch, or the London Charivari“ [„Skřítek aneb Londýnský zmatek“]. – 431

„Revue des deux Mondes“ [„Revue dvou světadílů“] (Paříž). – 420
„Rheinische Jahrbücher zur gesellchaftlichen Reform“ [„Porýnské ročenky k otázkám společenské reformy“] (Darmstadt 1845; Belle-Vue 1846). – 515, 520, 521, 535, 544, 594
„Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe“ [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl“] (Kolín nad Rýnem). – 118, 126, 536
„Rheinischer Beobachter“ [„Porýnský pozorovatel“] (Kolín nad Rýnem). – 595

„Satan“ [„Ďábel“] (Paříž). – 212
„Le Siècle [„Století“] (Paříž). – 211
„Der Sprecher oder: Rheinisch-Westphälicher Anzeiger“ [„Mluvčí aneb Porýnsko-vestfálský oznamovatel“] (Wesel). – 510
„Sun“ [„Slunce“] (Londýn). – 406

„Telegraph für Deutschland“ [„Německý telegraf“] (Hamburg). – 553
„The Times“ [„Doba“] (Londýn). – 272, 362, 504
„Triersche Zeitung“ [„Trevírské noviny“]. – 510, 595

„L'Union. Bulletin des ouvriers, rédigé et publié par eux-mêmes“ [„Sdružení. Dělnický věstník, řízený a vydávaný přímo dělníky.“] (Paříž). – 587

„Vorwärts!“ [„Vpřed!“] (Paříž). – 510
„The Weekly Chronicle“ [„Týdenní kronika“] (Londýn). – 451
„The Weekly Dispatch“ [„Týdenní zpravodaj“] (Londýn). – 302, 309, 341, 430, 451
„Das Westphälische Dampfboot“ [„Vestfálský parník“] (Bielefeld). – 520

„Zeitschrift für spekulative Theologie“ [„Časopis pro spekulativní theologii“] (Berlín). – 162

SEZNAM CIZÍCH SLOV

abnormální – odchylný, zvláštní, neobvyklý
absolutní – bezpodmínečný, naprostý, neomezený, všeobecně platný
absolutno – jsoucno nezávislé na jiném
absorbovat – pohltit, vstřebat
abstrakce – pomysl, neskutečnost, odtržitost; zobecnění
abstraktní – odtržitý, pomyslný, pojmový
abstraktnost – neskutečnost, odtržitost, pomyslnost
absurdní – nesmyslný, protismyslný
absurdum – nesmyslnost, protismysl
adekvátní – přiměřený, plně odpovídající, rovnocenný
administrativa – veřejná správa
administrativní – správní
afekce – vzrušení, záchvat, chorobné pohnutí mysli
afekt – prudké hnutí mysli; přeneseně: nepřirozenost, strojenost
aféra – nepříjemná, pohoršující událost
aforistický – úsečný, zhuštěný
agent – jednatel, náhončí
Achillova pata – zranitelné místo, slabá stránka, slabina
akce – jednání, činnost, působení
akcidens – nahodilost, přídatek
akr – polní míra = $40^1/_2$ a
akt – čin, úkon; spis
aktivita – činnost
aktivní – činný
aktuální – naléhavý, časový
akumulovaný – nahromaděný
akutní – naléhavý, palčivý, náhle začínající a prudce probíhající (nemoc)
akvadukt – nadzemní vodovod
alegorický – obrazný, jinotajný
alegorie – obrazné vyjádření, jinotaj
alfa – první písmeno řecké abecedy
alfa a omega – první a poslední písmeno řecké abecedy; počátek a konec
alchymie – středověké zlatodějství, které se snažilo přeměnit neušlechtilé kovy v ušlechtilé (zlato, stříbro)
aliance – spolek, spojenectví
alimentace – vyživování, placení výživného
alimenty – výživné, příspěvek na výživu nemanželských dětí
anachronismus – chyba proti době, dobovému rázu, nesprávné umístění v čase
analogie – obdoba
analysa – rozbor předmětu nebo pojmu rozložením na součásti
anarchie – bezvládí, neuspořádaný stav společnosti
anomalie – nepravidelnost, odchylka od normy
antagonista – odpůrce, protivník

antický – vztahující se k starověkému Řecku a Římu
antimetafysik – ten, kdo je proti metafysice
antinacionální – protinárodní, nenárodní
antipatie – nelibost, nechuť, odpor
antisociální – protispolečenský, stojící proti zájmu společnosti
antitheologický – protináboženský, protibohoslovecký
antithese – přirovnání protikladem
anulovat – zrušit, prohlásit za neplatné
aorta – srdečnice
apatie – lhostejnost, netečnost, nevšímavost
aplikace – přizpůsobení, přenesení, použití (na př. vědeckých poznatků v praxi)
apologet – obránce
apologetický – obranný
apologie – obhajoba, obrana, též: chvála
apothesa – zbožnění, nadšená oslava
a priori – předem, před zkušeností, poznáním
argument – logický důvod, který je podkladem důkazu
argumentace – dokazování, odůvodňování něčeho
aristokracie – rodová šlechta, vláda šlechty
aristokratický – šlechtický, urozený; vybraný
artikulovaný – článkovaný, tvořený hláskami
asketa – zdrženlivý, střídmý, odříkavý člověk
asketický – zdrženlivý, střídmý, odříkavý
aspekt – pojetí, stanovisko, mínění
astrologie – hvězdopravectví, určování lidských osudů podle postavení hvězd
astronomický – hvězdářský
asyl – útulek
atheismus – bezbožnost, nevíra v boha popírání boha
atheista – nevěrec, neznaboh
atheistický – nevěrecký, popírající boha
atlet – silák
atmosféra – ovzduší, prostředí
atribut – ve filosofii: neodlučná vlastnost substance; v mluvnici: přívlastek; obecně: podstatný znak, vlastnost, příslušenství
autentický – hodnověrný, pravý
autobiografie – vlastní životopis
automat – samočinné zařízení, přístroj
autorita – vážnost, váha, moc; přeneseně: ten, kdo požívá vážnosti, vlivná osobnost

banální – všední, otřelý, otřepaný
bankrot – úpadek (obchodní)
barbarský – hrubý, surový
bastila – pevnost, vězení
bigotní – pobožnůstkářský
bizarnost – zvláštnost, podivnost
blamovat (se) – udělat (si) ostudu, zesměšnit (se)
blaseovaný – přesycený životem, unuděný, otupělý, netečný
bojkot – úmyslné nedbání, opomíjení, odmítání
bronchitida – zánět průdušek
brutální – hrubý, surový, nelidský
bursa – trh na cenné papíry
byrokratický – úřednický, příliš úřední

censura – tiskový dozor
census – odhad výnosu, majetku, daní; volební census – udělování volebního práva na základě určité výše příjmů nebo majetku
centralisace – soustřeďování
centrum – střed, středisko, těžiště, jádro
ceremoniel – souhrn pravidel při slavnostních úkonech

citadela – pevnostní městská tvrz
civilisace – vyspělý stupeň vývoje lidské společnosti
civilisovat – přizpůsobovat současnému stavu vzdělanosti, kultury a společenské organisace
civilní – občanský
coroner – vyšetřující úředník (policejní) v Anglii

decimovat – doslova: zabít každého desátého; hubit, silně ničit
dedukce — usuzování postupující od obecného k jednotlivému
definice – vymezení, přesné určení pojmu
deformace – znetvoření, porušení tvaru
degenerovat – upadat, zvrhávat se
degradovat – zbavit hodnosti, sesadit, též: podceňovat, přisuzovat nižší význam, přivádět na nižší úroveň
deismus – filosoficko-theologický směr, který popírá osobního boha, ale připouští existenci boha jako neosobní prapříčiny světa
deklamovat – přednášet; nabubřele, prázdně mluvit
dekretovat – nařizovat, prohlašovat bez řádného odůvodnění
demagog – pobuřovač, štváč
demolovat – bořit, pustošit
demoralisace – úpadek mravnosti, morálky
deportace – nucené vyvezení odsouzeného na určité, obyčejně vzdálené místo
deprese – hospodářská tíseň, pokles výroby a odbytu
deputace – poselstvo, skupina zástupců, mluvčích
desertér – zběh
desorganisace – rozklad, zmatek
desperado – zoufalec, odvážný zločinec, lupič
despota – samovládce, tyran
despotický – samovládný, krutý, tyranský
despotismus – vláda libovůle, krutovláda
destruktivní – ničivý, zhoubný, rozkladný
detail – podrobnost, jednotlivost
diametrální protiklad – úplný, podstatný, naprostý
didaktický – poučný
dieta – životospráva, přesně stanovený způsob výživy
diference – rozdíl, různost, neshoda, rozmíška
diletantismus – neodbornost, neumělost
dimense – rozměr, rozsah
diplom – důležitá listina, zejména doklad o vykonané zkoušce
direktorium – nejvyšší státní orgán ve Francii v letech 1795—1799
diskreditovat – zbavit důvěry, připravit o důvěru
diskretní–šetrný, ohleduplný, mlčenlivý
dissenter (jinověrec) – člen náboženské sekty v Anglii, která neuznávala některá dogmata oficiální anglikánské církve
distribuce – rozdělování, rozvržení
dithyramb – chvalozpěv
Dogberryové – posměšný název anglických smírčích soudců (podle postavy ze Shakespearovy hry „Mnoho povyku pro nic")
dogma – článek víry, ztrnulá poučka, pokládaná za nezvratnou
doktrina – nauka, učení, poučka
doktrinář – ten, kdo lpí příliš na poučkách
dramatisovat – dávat něčemu dramatický ráz, podobu

dresura – tuhý výcvik, zejména zvířat
dualismus – uznávání dvou samostatných, navzájem nezávislých principů; dvojitost, podvojnost
dynastie – panovnický rod

egida – záštita, ochrana
egoismus – sobectví
egoistický – sobecký
eklektický — vybírající z různých nauk, bezzásadově spojující i nesourodé názory
ekvivalent – co se vyrovná něčemu jinému, co má stejnou cenu, hodnotu, rovnocenná náhrada
element – živel, prvek
elementární – živelný, základní
elf – skřítek
emanace – vyzařování
emancipace – vymanění, vyproštění, osamostatnění, osvobození, zrovnoprávnění
empirický – opírající se o zkušenost a poznatky
empirie – lidská zkušenost, vnímání okolního světa pomocí smyslových orgánů; pozorování za obvyklých, přirozených podmínek
energický – rozhodný, rázný, účinný
enthusiastický – nadšený, zanícený
epika – výpravné básnictví
epidemie – hromadná nákaza
epikurejský – v duchu Epikurova učení, které za nejvyšší dobro prohlašovalo užívání požitků života
epilepsie – padoucnice
epizoda – vedlejší příběh, vložka, drobná příhoda
epiteton – přívlastek (básnický)
epitomé – výtah, rukověť
epochální – velmi významný, tvořící novou epochu
esence – výtažek, tresť
esoterický – vnitřní, tajný, známý jen zasvěceným (původně se týkalo náboženských mysterií)
esprit – duch, důvtip
essay – pojednání, stylisticky vybroušená úvaha
estetický – umělecký; vztahující se k estetice (vědě o umění), uměnovědný
éter – prchavá látka
éterický – vzdušný, jemný, nehmotný, nadzemský
etika – nauka o mravních vztazích mezi lidmi ve společnosti
eventuální – možný, případný
evidentní – samozřejmý, zcela jasný
exaktní – zcela přesný, řešící své úlohy matematicky
exaltovaný – vzrušený, opojený, přepjatý
exekuce – výkon práva, provedení rozsudku
exoterický – vnější, určený pro nezasvěcené (původně se týkalo náboženských mysterií)
experiment – pokus
experimentální – pokusný
experimentální věda – která ověřuje správnost svých závěrů pomocí pokusů
exploatovat – těžit z něčeho, vykořisťovat
explose – výbuch
exsudát – výron, výpotek
extase – vytržení mysli, opojení
extrém – krajnost, výstřednost, výstřelek

faktický – skutečný, ve skutečnosti
faktor – činitel, zprostředkovatel
fakultní vědy – vědní obory, přednášené na vysokých školách
falanga – sdružení, bojový šik, oddíl
fanatický – vášnivě zaujatý, slepě nadšený
fantasie – obrazivost, představivost; představa, přelud, výmysl

fantasmagorie – výplod fantasie, přelud, vidina
fantastický – vytvořený fantasií, vysněný, blouznivý
fantom – přelud, vidina, přízrak
farizejský – pokrytecký
fáze – vývojové období, stav
federální – spolkový, sdružený, vzniklý spojením několika samostatných celků
femininum – ženský rod (mluvnický)
fémový soud – středověký tajný soud v Německu
feudalista – stoupenec feudalismu; kdo má feudální názory
fiktivní – domnělý, smyšlený, zdánlivý
filantropie – lidumilnost
finesa – jemný významový odstín, jemnost, chytráctví
fixní – pevný, stálý, neměnný
fixní idea – utkvělá představa
flegmatický – klidný, lhostejný
fonetický – zvukový, podle výslovnosti
formule – ustálený způsob vyjadřování; vzorec; stručné, náznakové vyjádření něčeho
fragment – zlomek, část, nedokončené, kusé dílo
frakce – skupina, složka, část
frivolní – lehkomyslný, rozpustilý, lehkých mravů
fysický – tělesný
fysiognomie – výraz tváře, tvářnost, vzhled
fysiokraté – stoupenci ekonomické nauky XVIII. století, hlásající svobodu podnikání a prvenství zemědělství v hospodářství
fysiologie – nauka o normálních životních projevech a úkonech

galantní – uhlazený, dvorný, pozorný
galeje – válečná veslová loď; těžká práce, otroctví
gallon – anglická dutá míra = 4,54 l
generace – pokolení
genius – mimořádně nadaný člověk, vynikající tvůrčí duch
geografický – zeměpisný
geologický – týkající se geologie, t. j. nauky o vývoji a složení Země
geometr – zeměměřič
geometrická řada – kde každý následující člen je násobkem předchozího, tedy: 1, 2, 4, 8 atd.
girondisté – umírnění republikáni z řad obchodní a průmyslové buržoasie za francouzské buržoasní revoluce; po roce 1793 kontrarevoluční
glasura – sklovitá poleva
glosa – poznámka na okraj, vysvětlivka
glosovat – činit poznámky, vykládat, komentovat
grimasa – stažení, zkřivení obličeje
grisetka – koketa, milenka
guerilla – drobná, partyzánská válka, domácí odboj proti okupaci

harmonie – soulad, vyrovnanost, souzvuk
hebetismus – otupení smyslů
heloti – nevolníci ve starověké Spartě; lidé v bezprávném, otrockém postavení
herkulovský – silácký, oplývající silou
hieroglyf – znak obrazového egyptského písma; něco nesrozumitelného, nerozluštitelného
historiograf – dějepisec určitého, zpravidla úzce omezeného oboru (jednotlivé vědy, některého oboru lidské činnosti, jednotlivé země a pod.)
homoiomerie – podobné, stejné částice nebo věci z nich složené
humanita – lidskost, lidumilnost

humánní – lidský
hydra – saň, netvor
hypertrofie – zbytnění, nadměrný vzrůst
hypochondrický – trpící neustálým strachem z domnělé nemoci
hypochondrie – stísněnost, vyplývající z domnělé nemoci
hypothesa – domněnka, předpoklad
hysterie – chorobná dráždivost, popudlivost, duševní nevyrovnanost

chaos – nepořádek, naprostý zmatek
chaotický – neuspořádaný, zmatený
chartisté – stoupenci anglického dělnického hnutí za „lidovou chartu" v první polovině XIX. století
chiméra – přelud, mámení, vidina
chimérický – přeludový, vysněný, neskutečný
chronický – dlouhodobý, vleklý, často se opakující
chronologický – podle časové posloupnosti
chronologie – časová posloupnost událostí, stanovení časového pořadu

idealisovat – představovat si nebo líčit skutečnost lepší, než je, pomíjet stinné stránky
ideální – vztahující se k ideji, k činnosti myšlení, myšlený, reálně neexistující;
ideolog – kdo spoluvytváří, theoreticky propracovává a formuluje světový názor, třídní vědomí (ideologii) určité společenské třídy
idiosynkrasie – nepřekonatelný, chorobný odpor
idol – vzor, modla, zbožňovaný člověk nebo věc
idylický – šťastný, spokojený, klidný; bez rozporů
iluse – klamná představa, přelud, vidina
ilusorní – klamný, neskutečný, pochybný, marný, nicotný
imaginace – obrazivost, obrazotvornost a její výtvory
imaginární – pomyslný, domnělý, neskutečný, zdánlivý
imanentní – vnitřní, tkvící v podstatě něčeho, vlastní
imponovat – vzbudit úctu, působit dobrým dojmem
imponující – vzbuzující úctu
imposantní – velkolepý, ohromný, působící mohutným dojmem
impotence – nemohoucnost, neschopnost
improvisovaný – prováděný bez přípravy, spatra
impuls – podnět, popud
indiferentnost – lhostejnost, vlažnost, nerozhodnost
individualita – osobitost, vyhraněná osobnost
individuální – jednotlivý, osobní, vlastní jednotlivci
individuum – jednotlivec, jedinec
indolence – netečnost, lhostejnost, nedbalost
indukce – postup od jednotlivého k obecnému
infekční – nakažlivý
infinitiv – neurčitý způsob slovesný
inkognito – vystupování na zapřenou, pod nepravým jménem
inkviziční despocie – svévole a násilí, páchané církevními soudy (proti „kacířům" a později ve Španělsku vůbec proti všemu pokrokovému)
inspekce – dozor, dohled, prohlídka
inspirovat – nadchnout, vnuknout, podnítit k tvůrčí činnosti
instance (nejvyšší) – nejvyšší úřad, proti jehož rozhodnutí není odvolání
instinkt – pud, vnuknutí
instinktivní – pudový, bezděčný, nevědomělý

institute – zařízení
intelektuální – rozumový, duševní
intensita – stupeň účinnosti, síla
intensivní – usilovný, silný
interesantní – zajímavý
interference – skládání, křížení vln
interpretace – výklad, tlumočení, provedení
interpretovat – vysvětlovat, tlumočit
interval – přestávka, mezera, mezidobí
intrika – pleticha, úklad, nástraha
invasní – útočný, provádějící vpád do cizí země
invektiva – slovní napadení, slovní útok
investice – vklad kapitálu
isolace – odloučení, osamocení
isolovat – odlučovat, osamocovat

janičáři – vybrané sbory tureckého vojska, sultánova tělesná stráž
janičárská muzika – řinčivá, hlučná kapela, složená z dechových a bicích nástrojů
jeremiáda – nářek, žaloby, naříkavá píseň (podle starozákonního proroka Jeremiáše)
jesuité – členové jedné z nejreakčnějších a nejbojovnějších organisací katolické církve – řádu „Tovaryšstva Ježíšova"
jurisprudence – právní věda
justice – soudnictví, orgány spravedlnosti

kalkul – výpočet, plán, úvaha, spekulace
kalkulovat – dělat rozpočet, počítat, též: spekulovat
kankán – výstřední francouzský tanec
kapacita – výkonnost
karikatura – posměšný, skreslující obraz
karikovat – skresleně, výsměšně zobrazovat
kartesiánský – vztahující se k učení francouzského filosofa Descarta (latinsky Cartesia) a jeho následovníků
kasta – uzavřená společenská skupina
kastrace – vykleštění
kasuisticky – případ od případu, podle okolností
kasuistika – theologická nauka a právní metoda, řešící různé otázky případ od případu
katastrofa – velká pohroma, neštěstí
kategorický – určitý, bezpodmínečný, rozhodný
kategorie – hlavní skupiny věcí; základní skupiny pojmů (v logice)
katechumen – vyznavač křesťanství, který se teprve připravuje ke křtu
klasický – dokonalý, vzorný
klasifikovat – třídit, uspořádávat, posuzovat
klausule – dodatek, doložka, poznámka
klima – podnebí
koalice – spojení, sdružení
kodex – sbírka zákonů, zákoník
kohorta – jednotka římského vojska; přeneseně: skupina stoupenců
koketní (vystupování) – snažící se upoutat pozornost, pohrávající si s city
kolegium – sbor (úřední, lékařský, profesorský a pod.)
kolika – křeč břišního svalstva
kolise – srážka, střetnutí
kolonie – osada, budovaná pro zvláštní společný účel; zámořská osada
kolosální – obrovitý, ohromný
komfort – pohodlí, přepych
komfortní – pohodlný, přepychový
komisionář – obchodník, který provádí obchody v zastoupení jiné osoby
komitét – výbor
kompletní – úplný, celý
komplikace – zápletka, přidružená obtíž

komplikovaný – složitý
kompromis – dohoda se vzájemnými ústupky
kompromitovat – kazit dobrou pověst, ostouzet, uškodit vážnosti
koncentrace – soustředění
koncentrovaný – soustředěný
koncese – povolení, oprávnění
konfederace – spolek, svazek (států), sdružení
konflikt – srážka, střetnutí, spor, neshoda
konjunktura – souhrn hospodářských podmínek pro odbyt; období příznivých hospodářských okolností a rozvoje výroby
konklave – uzavřené shromáždění
konkluse – závěr, úsudek
konkretní – vnímatelný smysly, skutečný, jednotlivý
konkretum – něco skutečného, vnímatelného smysly, jednotlivé
konkurence – obchodní nebo výrobní soutěž, vzájemná soutěž výrobců
konservativec – stoupenec konservativní strany; ten, kdo usiluje o udržení starého
konservativní – lpící na starých názorech a řádech, snažící se je zachovat, nepřející novotám
konsistence – soustředěnost, hustota, hutnost
konsolidovat se – upevnit se, ustálit se
konspirovat – spiknout se, osnovat spiknutí
konstatování – zjištění, uvádění skutečností
konstituce – uspořádání, zřízení, stavba (těla), ústava
konstitucionalismus – ústavní zřízení, hnutí za zavedení ústavy
konstituční – ústavní
konstrukce – sestrojení, stavba
konstruovat – uměle sestavit, sestrojit, vybudovat
konsumovat – spotřebovat
kontinent – pevnina; evropská pevnina na rozdíl od britské ostrovní říše
kontoár – pisárna
kontrast – protiklad, patrná různost, opak
kontribuce – příspěvek, daň, dávka
konvent – shromáždění
konversace – rozmluva, rozhovor
kopírovat – opisovat, napodobovat
korporace – sdružení, společnost
kosmologický – vesmírný, týkající se vesmíru
kosmopolitismus – světoobčanství, přehlížení národních zájmů
kriminalista – znalec trestního práva
kriterium – měřítko, hledisko při posuzování
krystalisace – tvoření krystalů; vyvrcholení, vývoj ke konečnému tvaru
kult – uctívání (náboženské)
kultivace (půdy) – obdělávání, zušlechtění
kvakeři – náboženská sekta v Anglii
kvalifikovat – hodnotit, stanovit způsobilost k něčemu
kvalita – jakost
kvantita – množství
kvarter – anglická dutá míra = 290,79 l

labyrint – bludiště, spleť, zmatek
lapidární – stručný, úsečný
latentní – skrytý, utajený
laudán – opium, silně omamná rostlinná látka obsažená v opiu
legální – zákonný
legislativní – zákonodárný
legitimita – zákonnost, zákonitost, oprávněnost (na př. nároku na trůn)
legitimní – zákonný, zákonitý, oprávněný

legitimista – stoupenec směru, který hájil oprávněnost nároku odstraněných panovnických rodů na trůn
lekce – přednáška, domluva, poučení
lethargie – ztrnulost, netečnost, chorobná spavost
liberalismus – hnutí usilující o svobodu jednotlivce v buržoasně třídním pojetí; svobodomyslnost, snášenlivost vůči různým názorům
liberální – svobodomyslný, snášenlivý vůči různým názorům
linguistický – jazykovědný
litanie – dlouhá motlitba, dlouhé a nudné vypočítávání, výčitky
logický – rozumově, myšlenkově správný; v duchu logiky
logika – věda o správném myšlení, přeneseně: rozumné, správné myšlení
lokální – místní
lord – anglický šlechtic
loyální – oddaný, věrný; jednající v duchu zákonů

magický – čarodějný, kouzelný
majorát – nástupnický nebo dědický řád podle zásady prvorozenství; majetek, na nějž se tento řád vztahoval
makulatura – vyřazený potištěný nebo popsaný papír
mana – sladká šťáva z různých tropických rostlin; symbol chutnosti, lahody
manie – chorobná touha, bláznovství, zuřivá touha
manifestace – veřejné prohlášení
manifestovat – prohlašovat
manufaktura – ruční výroba, rukodílna
manýra – způsob, návyk, strojené jednání
markantní – výrazný, význačný
masakr – řež, vraždění, krveprolití
masivní – mohutný, důkladný
maximální – nejvyšší, nejvyšší možný
maximum – nejvyšší množství
mediatisovaný – zbavený svrchované moci
medik – studující lékařství
mechanický – strojový, strojem konaný, bezmyšlenkovitý, navyklý, bezděčný
mechanika – nauka o rovnováze sil a pohybu těles
mechanisace – zavádění strojové výroby
mechanismus – vnitřní strojové zařízení, ústrojí, soustava
meliorace půdy – technické zlepšování půdy, na př. odvodnění, zavlažování a pod.
memorovat – učit se něčemu nazpaměť
metafysický – v duchu metafysiky; příliš abstraktní, nadpozemský
metafysika – učení o neměnnosti a ztrnulosti všech věcí a jevů (opak dialektiky)
metodický – promyšlený, řídící se určitým postupem
metodistický – vztahující se k metodistické církvi (evangelická náboženská společnost v západní Evropě a USA)
metropole – hlavní město
miasmatický – zamořený nákazou
mineralog – znalec nerostů
minimum – nejmenší množství
misie – hlásání křesťanství; církevní orgán
modifikovat – pozměňovat, upravovat
modus – způsob
moloch – foinické božstvo, symbol krutosti, války; netvor
moment – okamžik; okolnost, pohnutka, činitel, součást
monada – drobná samostatná, oddělená jednotka
monarcha – mocnář, král, dědičný vládce, samovládce

monarchie – vláda jedné osoby; stát, v němž vládne panovník
monopol – soustředění výroby a obchodu, které vylučuje volnou konkurenci, výsada výhradní výroby, nákupu a prodeje
monotonní – jednotvárný (doslova: znějící stále stejným tónem)
moralista – mravokárce
morálka – mravnost, mravní cit; souhrn názorů o vztazích mezi lidmi
motiv – důvod, podnět, pohnutka
motivovat – odůvodňovat
motto – heslo, úvodní průpověď
musulmanský – mohamedánský; hanlivě: zpozdilý, zaostalý
mysterium – tajemství, tajemný obřad
mystický – tajemný, záhadný
mythický – bájeslovný, bájný

nacionální – národní, národnostní
naivní – prostoduchý
narkotikum – omamný, uspávací prostředek
negace – popření, zápor
negativní – záporný
negativnost – zápornost, záporná věc
nelogický – rozumově, myšlenkově nesprávný
nesystematický – nesoustavný
neutrální – nestranný, nezúčastněný, neurčitý
nominalismus – směr ve středověké filosofii, který pokládal obecné druhové pojmy za jména (nomina), t. j. za výtvory lidského myšlení a řeči, vhodná jen k označování existujících, reálných jednotlivých věcí
nominální – jmenovitý
novela – povídka s neobvyklým, zajímavým námětem

objekt – předmět
oficiální – úřední, veřejně uznávaný
oftalmologie – nauka o očním lékařství
okupace – zabrání, obsazení země
oligarchie – vláda několika jednotlivců
omega – poslední písmeno řecké abecedy (viz *alfa*)
operace – opatření, zákrok, úkon, výkon
operovat – používat něčeho, vystupovat proti něčemu
opiát – přípravek, obsahující opium
oponent – odpůrce v debatě, ten, kdo nesouhlasí a je v opozici
opposice – odporování, nesouhlas, vystupování proti někomu (něčemu)
organický – ústrojný, podstatný, souvislý
organismus – ústrojí, členěný útvar, tělo
orientace – vyznání se v krajině
originalita – původnost, samostatnost, jedinečnost
originální – původní, prvotní, samostatně vytvořený, jedinečný
orthodoxní – pravověrný

pair – příslušník vysoké privilegované šlechty, člen horní sněmovny
pandemonium – říše démonů
panický – náhlý, hrozný, zděšený
paradoxní – zdánlivě protismyslný
paralysovat – zbavit účinku, zneškodnit
parcelace – dělení pozemků
paria – člen nejnižší indické kasty; přeneseně: bezprávný člověk, vyvrženec
parodie – zesměšňující napodobení něčeho
pasivní – trpný, nečinný
pathos – pohnutí mysli, vzrušení
patriarcha – otec rodiny a vládce rodu, vážený, důstojný stařec
patriarchální – starobylý, prostý
patriarchát – řád, v němž vládne otec ro-

diny, do níž se počítají i příbuzní a otroci, po příp. čeleď
patriotický – vlastenecký
pauper – chuďas, nemajetný člověk
pauperismus–hromadná chudoba, nouze
periodický – pravidelně se objevující
permanentní – trvalý, stálý
persekuce – pronásledování, stíhání
personifikace – zosobnění
petice – písemná žádost, prosba k úřadu
piedestal – podstavec (pro pomník a pod.), vyvýšené místo
pikanterie – dráždivost, smyslné, dráždivé vypravování
pikantní – dráždivě zajímavý, choulostivý
plagiátor – původce díla, které nepřípustně, zpravidla tajně těží z cizích myšlenek
planžet – kostice nebo ocelové pásky ve šněrovačce
plastický – tvárný, výrazný
plutokracie – vláda boháčů, mocní boháči
poetický – básnický, vzletný
polemika – názorový spor, hájení vlastního mínění a potírání cizího
polemisovat – vést polemiku, spor, hájit své názory a potírat názory druhého
populace – lidnatost, porodnost
populární – široce známý, oblíbený, lidový, všeobecně srozumitelný
positivní – kladný, určitý, skutečný, opírající se o skutečnost (opak: negativní)
potenciální – možný
póza – postoj; přetvářka, strojené chování
pragmatický – věcný, věci znalý, odborný
predikát – logický přísudek, to, co se v soudu praví o předmětu; přísudek (mluvnický)
premisa – předpoklad, první věta úsudku, z níž se vychází
preparát – přípravek
presentovat – předkládat, darovat
presentovat se – vyjímat se, představovat se, vystupovat
preventivní – zábranný, předem užitý
primitivní – jednoduchý, neumělý, nevyspělý
princip – zásada, základ
privilegium – výsada
privilegovaný – výsadní, obdařený výhodami
problematický – pochybný, nejistý
produkovat – vyrábět, vytvářet
produkt – výrobek, výsledek, výtvor
progresivní – vzestupný (daň), pokrokový
projekt – plán, záměr, návrh
proklamace – provolání
Prokrustovo lože – tísnivé postavení, stěsnání, násilné přizpůsobení (podle bájného řeckého loupežníka, který mučil své hosty na příliš krátkém a těsném loži)
prokurátor – plnomocník, právní zástupce; v soudní praxi: státní zástupce
prolog – předmluva, úvod, předehra
propagace – šíření názorů
proporce – rozměr, poměr
proporcionální – úměrný, v odpovídajících rozměrech
prospekt – plán, oznámení, nabídka
prosperita – blahobyt, období rozkvětu, výnosnosti
protekce – přízeň, ochrana, podpora vlivné osoby
proteovský – neustále se měnící (podle řeckého mořského boha Protea, který stále měnil svou podobu)
protestovat – stavět se proti něčemu, ohradit se proti něčemu

provincie – země, kraj
psychologický – duševní, podle duševních pochodů nebo opírající se o ně
publikace – tiskovina, uveřejněný spis
publikum – veřejnost, obecenstvo, posluchačstvo nebo čtenářstvo
puritán – stoupenec očistného směru v anglikánské církvi, mravně přísný člověk
pythický – tajemný, záhadný

racionalista – ten, kdo uznává rozum za jediný zdroj pravdivého poznání
racionalistický – uznávající rozum za jediný zdroj pravdivého poznání
racionální – rozumový, promyšlený
radikální – pronikavý, rázný; v politickém smyslu: usilující o pronikavé změny
rafinovanost – vychytralost, jemnost, dokonalost provedení
rafinovaný – zjemnělý, zušlechtěný, též: vychytralý
rachitický – postižený křivicí
reagovat – odpovídat, zpětně působit na něco
realisace – provedení, uvedení ve skutek, uskutečnění
realita – skutečnost
reálný – skutečný, věcný
rebelie – vzpoura, povstání
redukovat – omezovat, snižovat
referovat – podávat zprávu
reflexe – odraz, úvaha, přemítání
reforma – změna, náprava
reformovat – změnit, napravit
registrátor – správce spisovny, rejstříků; *generální registrátor* – v Anglii úředník, pověřený vedením statistického úřadu
regulovat – řídit, upravovat, uspořádávat
rekrut – branec, odvedenec
rekrutovat se – pocházet
rekvisity – nářadí, divadelní potřeby
relativní – poměrný, podmíněný (opak: absolutní)
renomé – vážnost, dobré jméno, pověst
renta – bezpracný důchod z majetku, výnos; *pozemková renta* – část nadhodnoty, kterou si přivlastňuje pozemkový vlastník
replika – odpověď na odpověď, pokračování v polemice
reprisa – opakování, opakované představení
reprodukce – opětné provedení, otisk, opakování
reprodukovat – znovu vytvořit, opakovat, napodobit, tlumočit
reputace – dobrá pověst, dobré jméno, vážnost
residence – sídlo, palác
resignace – vzdání se, zřeknutí se něčeho, odevzdanost (osudu)
resoluce – prohlášení, usnesení
respekt – úcta, vážnost, ohled
respektovat – ctít, uznávat
restaurace – obnovení, znovunastolení (zejména se týká znovunastolení vyhnaných panovnických rodů v období reakce)
resumé – stručný obsah, závěrečný přehled
rétorický – řečnický
revue – přehled, časopis zaměřený k určitému okruhu otázek
riskantní – odvážný, nebezpečný
romantický – snivý, podivuhodný, neobyčejný
ruinování – zničení, přivedení na mizinu
rutinovaný – dovedný, obratný

sankce – schválení, potvrzení

sankcionovat – schválit, potvrdit, posvětit
sarkastický – jizlivý, kousavý
satira – slovesné dílo, zesměšňující a tepající lidské, společenské vady, pošetilosti
sekce – oddělení, skupina; v dělnickém hnutí: samostatná organisace, která je součástí většího celku
sekta – náboženská společnost, která se odštěpila od vládnoucí církve
sensualismus – názor pokládající smyslové vnímání za jediný pramen poznání
sentimentalita – unylost, citlivůstkářství, dojímavá věc
serie – řada
servilní – otrocký, podlízavý, patolízalský
sexuální – pohlavní
sféra – oblast, obor
schema – obrazec, náčrt, nárys
schematisace – povšechný přehled, roztřídění
schematismus – seznam, přehled, soupis
scholastický – opírající se o náboženská dogmata a vyznačující se neplodným mudrováním
skepse – pochybovačnost, nedůvěřivost
skepticismus – idealistický filosofický směr, pochybující o možnosti spolehlivého poznání objektivní skutečnosti
sketa – zbabělec, podlý člověk
skrofulosa – krtice, tuberkulosa mízních žláz a kůže
sociální – společenský
sofisma – záměrně nesprávně postavený úsudek, zdánlivě formálně správný
sofistický – chytrácký, záměrně nesprávný
sofistika – záměrné používání nesprávných, klamných důvodů, sofismat; chytráctví
solidní – spolehlivý, řádný, důkladný
sorta – druh
speciální – zvláštní, zvláštního druhu
specifický – zvláštní, svérázný
spekulace, spekulovat – hloubání, přemýšlení, mudrování, myšlenkové konstrukce; v ekonomickém smyslu: odvážný podnik s cílem získat mnoho peněz
spekulant – kdo provádí nejisté obchody pro velký zisk
spekulativní – hloubavý, bádavý; pomyslný
spiritualismus – filosofický názor uznávající duchovní podstatu světa a popírající reálnost hmoty
spiritualistický – v duchu spiritualismu, duchový
spontánnost – samovolnost, jednání z vlastního popudu
squire – anglický venkovský šlechtic
stabilita – pevnost, stálost, ustálenost
stabilní – pevný, stálý, ustálený
stadium – vývojové období, stupeň, fáze
stagnace – váznutí, ustrnutí; v ekonomii: období ustrnutí výroby po propuknutí krise
standardní – vzorný, zákonitý, ustálený
statistika – číselné zjištění stavu
statut – stanovy, řád
stoický – klidný, lhostejný; v duchu stoické filosofie (která hlásala odevzdání se do vůle osudu)
struktura – stavba, složení, vnitřní uspořádání
stupidní – omezený, nechápavý, zaostalý
subalterní – podřízený
subjekt – poznávající a jednající bytost, stojící proti okolnímu světu jako objektu poznání a jednání; logický podmět, pojem, tvořící předmět soudu; podmět (mluvnický)
subjektivita – osobité představování jednotlivce
subjektivní – existující jen v počitcích, ve vědomí; osobní, individuální, domnělý
sublimovat – přeměňovat se, přecházet z jednoho skupenství do jiného, stupňovat se, zhušťovat se; vypařovat se
substance – látka, hmota, podstata
superpraktický – nadpraktický, více než praktický
suterén – část budovy pod úrovní půdy
suverén – panovník, svrchovaný vládce
suverénní – svrchovaný
syfilitik – nemocný přijicí
symbol – znak, znamení pro nějaký pojem
sympatetický – účastný, soucitný
sympatie – soucit, náklonnost, přízeň
sympatisovat – být nakloněn někomu (něčemu), mít soucit s někým, přát něčemu
synonyma – souznačná slova, slova stejného významu
systematický – soustavný
systematik – kdo vytváří systém, soustavu (poznatků, uspořádání předmětů a pod.)
systematisovat – uspořádat, zařadit do systému

šerif – okresní soudce; místní policejní náčelník

tarif – sazebník, sazba, ceník
tautologie – opakování toho, co už bylo řečeno, buď týmiž, nebo podobnými slovy
tendence – sklon, úmysl, snaha, úsilí, vývojový směr
terminologie – názvosloví, souhrn odborných výrazů
teror – zastrašování, vynucování něčeho násilím, nesvoboda
terorismus – hrůzovláda, soustavný teror, ve francouzské buržoasní revoluci: násilná opatření proti vnitřní a vnější kontrarevoluci v období diktatury Hory (drobné buržoasie)
terorista – kdo provádí teror, používá násilí
teroristický – násilný
theismus – víra v osobního boha, stvořitele světa
theologie – bohosloví
theologický – náboženský, podle náboženství
thermidor (měsíc horka) – jméno měsíce ve francouzském republikánském kalendáři (za francouzské buržoasní revoluce), období do 19. července do 17. srpna
these – předpoklad, poučka, tvrzení
tirráda – nabubřelá řeč
tory – člen konservativní strany velkých a středních pozemkových vlastníků
totalita – celek, celost, úplnost
tradice – zvyk, zvyklost, ústní podání
tradiční – vžitý, zvykový, udržovaný zvykem
tragický – truchlivý, neblahý, nešťastný
traktát – učené pojednání
transcendentní – nedostupný poznání, ležící za hranicemi jakékoli zkušenosti
transcendentnost – nadpřirozenost, nadmyslnost
transcendovat – přenášet do nadpřirozené, nadmyslné oblasti
tribut – poplatek, povinná daň
trichotomie – dělení (dějin) na tři části
trik – lest, úskok
tristní – smutný, oklamaný

triumf – vítězosláva, vítězství, úspěch; veliká oslava na něčí počest
trivialisovaný – zhrublý, otřepaný, zevšednělý
triviální – nízký, všední, sprostý
triviálnost, trivialita – nízkost, sprostota; všeobecně známá věc, otřepanost
tropický – vyskytující se v horkém pásmu Země, pocházející z tropů
tropy – horké pásmo Země (na sever a na jih od rovníku až k obratníku Raka a Kozorožce)
tyranie – krutost, násilí, krutovláda
ukaz – carské nebo vládní nařízení (v carském Rusku)
unie – jednota, spolek, svaz
universální – všestranný, všeobsáhlý, všeobecný
universálnost – všestrannost
urbanistika – nauka o stavbě měst
usurpátor – uchvatitel, samozvanec
vegetovat – živořit
ventilace – větrání
verdikt – výrok, rozhodnutí soudu
viadukt – most přes údolí
virtuosita – mistrovství, dovednost
virtuosní – velmi dovedný
visionář – blouznivec, snílek

whig – příslušník liberální strany průmyslové buržoasie

yard – anglická délková míra = 0,914 m

zdiskreditovat – viz diskreditovat
zkarikovaný – viz karikovat
zkonstruovat – viz konstruovat

žargon – jazykové zvláštnosti určité společenské vrstvy; domácká, důvěrná mluva odborná, hantýrka

OBSAH

Předmluva 7—11

K. MARX a B. ENGELS

Svatá rodina aneb Kritika kritické Kritiky (Proti Brunovi Bauerovi a spol.) 15—232
Předmluva 19—20
Kapitola první. Kritická kritika v podobě mistra knihaře aneb kritická kritika zosobněná v panu Reichardtovi (*Engels*) 21—23
Kapitola druhá. Kritická kritika jako „mlýnovlastník" aneb kritická kritika zosobněná v panu Jules Faucherovi (*Engels*) 24—29
Kapitola třetí. Důkladnost kritické kritiky aneb kritická kritika v podobě pana J. (Jungnitze?) (*Engels*) 30—31
Kapitola čtvrtá. Kritická kritika jako klid poznávání aneb kritická kritika v podobě pana Edgara 32—69
1. „Dělnické sdružení" Flory Tristanové } (*Engels*) 32
2. Béraud o nevěstkách } (*Engels*) 33
3. Láska } (*Marx*) 34
4. Proudhon } (*Marx*) 37
Charakterisující překlad čís. 1 37
Kritická glosa čís. 1 45
Kritická glosa čís. 2 48
Charakterisující překlad čís. 2 52
Kritická glosa čís. 3 53
Charakterisující překlad čís. 3 57
Kritická glosa čís. 4 63
Charakterisující překlad čís. 4 65
Kritická glosa čís. 5 66
Kapitola pátá. Kritická kritika jako kupčík tajnostmi aneb kritická kritika v podobě pana Szeligy (*Marx*) 70—94
1. „Tajemství zvlčilosti uprostřed civilisace" a „Tajemství bezprávnosti ve státě" 71
2. Tajemství spekulativní konstrukce 73
3. „Tajemství vzdělané společnosti" 77
4. „Tajemství poctivosti a zbožnosti" 86

„Tajemstv — výsměchem“ 88
6. Hrdlička (Rigolette) 92
7. Stav světa v „Tajnostech pařížských“ 93

Kapitola šestá. Absolutní kritická kritika aneb kritická kritika v podobě pana Bruna 95—163
1. První tažení absolutní kritiky (*Marx*) 95
a) „Duch“ a „masa“ 95
b) Židovská otázka čís. 1. Položení otázek 104
c) Hinrichs čís. 1. Tajemné narážky o politice, socialismu a filosofii 108
2. Druhé tažení absolutní kritiky 110
a) Hinrichs čís. 2. „Kritika“ a „Feuerbach“. Zavržení filosofie (*Engels*) 110
b) Židovská otázka čís. 2. Kritické objevy o socialismu, právní vědě a politice (národnosti) (*Marx*) 112
3. Třetí tažení absolutní kritiky (*Marx*) 118
a) Sebeobhajoba absolutní kritiky, její „politická“ minulost 118
b) Židovská otázka čís. 3 125
c) Kritická bitva proti francouzské revoluci 138
d) Kritická bitva proti francouzskému materialismu 144
e) Definitivní porážka socialismu 153
f) Spekulativní koloběh absolutní kritiky a filosofie sebeuvědomění 156

Kapitola sedmá. Korespondence kritické kritiky 164—182
1. Kritická masa (*Marx*) 164
2. „Nekritická masa“ a „kritická kritika“ 169
a) „Zatvrzelá masa“ a „neuspokojená masa“ (*Marx*) 169
b) Masa „dobrosrdečná“ a „spásychtivá“ (*Engels*) 172
c) Milost spočine na mase (*Marx*) 174
3. Nekriticky kritická masa aneb kritika a „berlínský kroužek“ (*Marx*) 175

Kapitola osmá. Pozemská pouť a proměny kritické kritiky aneb kritická kritika v podobě Rudolfa, knížete z Geroldsteinu (*Marx*) 183—230
1. Kritická proměna řezníka v psa aneb Ras 184
2. Odhalení tajemství kritického náboženství aneb F eur de Marie 187
a) Spekulativní „Sedmikrása“ 187
b) Fleur de Marie 190
3. Odhalení tajemství práva 198
a) Učitel aneb nová theorie trestu. Odhalení tajemství systému samovazby. Lékařská tajemství 198
b) Odměna a trest. Dvojí spravedlnost (s tabulkou) 208
c) Odstranění zvlčilosti uprostřed civilisace a bezprávnosti ve státě 211
4. Odhalené tajemství „stanoviska“ 212
5. Odhalení tajemství využití lidských pudů aneb Clemence d'Harville 214
6. Odhalení tajemství ženské emancipace aneb Luisa Morelová 216
7. Odhalení tajemství národní ekonomie 217
a) Theoretické odhalení tajemství národní ekonomie 217
b) „Banka chudých“ 218
c) Vzorné hospodářství v Bouquevalu 220
8. Rudolf, „odhalené tajemství všech tajemství“ 222

Kapitola devátá. Kritický poslední soud (*Marx*) 231
Historický doslov 232

B. ENGELS

Postavení dělnické třídy v Anglii (Podle vlastních poznatků a autentických pramenů.) 233—508
Dělnické třídě Velké Britannie 237—239
Předmluva 240—242
Úvod 245—260
Postavení dělnictva před průmyslovou revolucí — Jenny — Vznik průmyslového a zemědělského proletariátu — Throstle, mule, mechanický stav, parní stroj — Vítězství strojů nad ruční prací — Vývoj průmyslové moci — Bavlnářský průmysl — Punčochářství — Krajkářství — Běličství, tiskařství, barvířství — Vlnařský průmysl — Plátenický průmysl — Hedvábnický průmysl — Výroba a zpracování železa — Uhelné doly — Hrnčířství — Zemědělství — Silnice, průplavy, železnice, parníky — Shrnutí — Problémy proletariátu se stávají celonárodní otázkou — Názor buržoasie na proletariát

Průmyslový proletariát 261—263
Různé kategorie dělníků — Centralisace majetku — Páky moderního průmyslu — Centralisace obyvatelstva

Velká města 264—310
Bezprostřední dojmy z Londýna — Sociální válka a systém všeobecného odírání — Úděl chudiny — Špatné čtvrti všeobecně — Londýnské špatné čtvrti: St. Giles a okolí — Whitechapel — Vnitřek proletářských obydlí — Lidé bez přístřeší v parcích — Noční útulky — Dublin — Edinburgh — Liverpool — Tovární města: Nottingham, Birmingham, Glasgow, Leeds, Bradford, Huddersfield — Lancashire: všeobecné poznámky — Bolton — Stockport — Ashton-under-Lyne — Stalybridge — Podrobný popis Manchesteru: všeobecný způsob stavby — Staré město — Nové město — Způsob výstavby dělnických čtvrtí — Dvory a zadní uličky — Ancoats — Malé Irsko — Hulme — Salford — Shrnutí — Noclehárny — Stěsnání obyvatelstva — Sklepní byty — Odlivání dělnictva — Strava — Zkažené maso — Falšování zboží — Šizení na váze zboží atd. — Shrnutí

Konkurence 311—323
Vzájemná konkurence dělníků, která určuje minimum mzdy, vzájemná konkurence majetných, která určuje maximum mzdy — Dělník, otrok buržoasie, se musí každý den a každou hodinu prodávat — Přebytečné obyvatelstvo — Obchodní krise — Dělnická reservní armáda — Osud této reservní armády za krise roku 1842

Irské přistěhovalectví 324—327
Příčiny a počet — Vylíčení podle Carlyla — Nečistota, hrubost a opilství Irů — Vliv irské konkurence a styku s Iry na anglického dělníka

Závěry 328—363
Úvodní poznámky — Účinky uvedených okolností na tělesný stav dělníků — Vliv velkých měst, příbytků, nečistoty atd. — Faktický stav — Tuberkulosa — Tyfus, zejména v Londýně, ve Skotsku a v Irsku — Choroby zažívacích orgánů — Následky opilství — Mastičkáři — „Godfrey's Cordial“ — Úmrtnost proletariátu, zejména malých dětí — Obvinění buržoasie ze sociální vraždy — Vliv na duchovní a morální stav — Nedostatek prostředků ke vzdělání — Nedostatečnost večerních a nedělních škol — Nevědomost — Náhradou za to jsou pro dělníka jakousi školou jeho životní poměry — Mravní zanedbanost dělnictva — Zákon jediným učitelem mravů — Dělníka vede samo jeho postavení k porušování zákonů a mravnosti — Vliv chudoby proletariátu a jeho nejistého postavení — Vliv odsouzení k nucené práci — Vliv centralisace obyvatelstva — Vliv irského přistěhovalectví — Rozdílnost charakteru buržoova a proletářova — Přednosti proletáře před buržoou — Záporné stránky proletářova charakteru — Opilství — Nevázaný pohlavní styk — Rozklad rodiny — Neúcta k sociálnímu řádu — Zločiny — Vylíčení sociální války

Jednotlivá pracovní odvětví. Tovární dělníci v užším smyslu 364—410
Působení strojů — Ruční tkalci — Vytlačování mužů — Práce žen, rozklad rodiny — Převrácení všech rodinných vztahů — Morální důsledky směstnání velkého počtu žen v továrnách — Právo první noci — Práce dětí — Učňovský systém — Posádští opatření — Vylíčení podle tovární zprávy — Dlouhá pracovní doba — Noční práce — Zmrzačení — Menší vnější neduhy — Charakter práce — Všeobecné oslabení lem-

stituce — Speciální neduhy — Svědectví — Předčasné stárnutí — Zvláštní následky pro ženskou konstituci — Jednotlivá zvlášť škodlivá pracovní odvětví — Úrazy — Úsudek buržoasie o továrním systému — Tovární zákonodárství a agitace pro desetihodinovou pracovní dobu — Ubíjející a otupující charakter práce — Otroctví — Tovární řády — Truckový systém — Kotážový systém — Srovnání postavení nevolníka z roku 1145 a svobodného dělníka z roku 1845

Ostatní pracovní odvětví 411—431
Pleteři punčoch — Výroba krajek — Tiskaři kartounu — Postřihovači sametu — Tkalci hedvábí — Kovové zboží — Birmingham — Staffordshire — Sheffield — Strojírenské továrny — Hrnčírny v severním Staffordshiru — Sklárny — Řemeslníci — Londýnské modistky a švadleny

Dělnická hnutí 432—457
Úvodem — Zločiny — Vzpoury proti strojům — Svazy, stávky — Účinky svazů a stávek — Zločiny jako důsledek stávek — Charakter bojů anglického proletariátu proti buržoasii — Bitka v Manchesteru v květnu 1843. Úcta k zákonu je proletariátu cizí — Chartismus — Dějiny chartistického hnutí — Vzpoura roku 1842 — Definitivní rozchod proletářského chartismu s buržoasním radikalismem — Sociální tendence chartismu — Socialismus — Názory dělnictva

Hornický proletariát 458—474
Cornwallští horníci — Alston Moor — Železnorudné a uhelné doly — Práce mužů, žen a dětí — Zvláštní nemoci — Práce v nízkých slojích — Neštěstí, výbuchy atd. — Stav vzdělání — Stav morálky — Zákony o hornictví — Soustavné vykořisťování horníků — Hornická hnutí — „Unie" — Velká kampaň roku 1844 na severu Anglie — Roberts a kampaň proti smírčím soudcům a truckovému systému — Výsledky boje

Zemědělský proletariát 475—487
Historický úvod — Pauperismus na venkově — Postavení zemědělských nádeníků — Žhářství — Lhostejnost v otázce obilních zákonů — Nedostatek náboženství — Wales: malí pachtýři — Nepokoje pod heslem Rebekka — Irsko: rozkouskování pozemkového majetku — Zbídačování národa — Zločiny — Agitace pro „repeal"

Poměr buržoasie k proletariátu 488—508
Mravní zkaženost anglické buržoasie — Hrabivost — Ekonomie a svobodná konkurence — Pokrytecká dobročinnost — Pokrytecká ekonomie a politika v otázce obilních zákonů — Buržoasní zákonodárství a justice — Buržoasie v parlamentě — Zákon o pánech a sluzích — Malthusova theorie — Starý chudinský zákon — Nový chudinský zákon — Příklady surovosti v robotárnách — Vyhlídky Anglie do budoucna

Rychlý pokrok komunismu v Německu 509—522

Projevy v Elberfeldu 523—544
Projev z 8. února 1845 523
Projev z 15. února 1845 536

Nedávné vraždění v Lipsku – Německé dělnické hnutí 545—548

Dějiny anglických obilních zákonů 549—553

Situace v Německu 554—574

Úvod a závěr k „Fourierovu fragmentu o obchodu" 575—581

Svátek národů v Londýně 582—594

K. MARX

Prohlášení. 18. ledna 1846 595

Poznámky 597—620

Data k životu a činnosti K. Marxe a B. Engelse 621—625

Jmenný rejstřík 627—640

Rejstřík periodických publikací 641—643

Seznam cizích slov 644—658

Ilustrace

Titulní stránka prvního vydání knihy „Svatá rodina" 17

Titulní stránka prvního vydání knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" 235

První stránka Engelsova provolání „Dělnické třídě Velké Britannie" 243

Plán Manchesteru za str. 288

Stránka knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" (vydání z roku 1845) s textem básně Edwarda Meada „Král Pára" v Engelsově překladu za str. 408

Konec článku „Rychlý pokrok komunismu v Německu" s textem básně Heinricha Heina „Píseň slezských tkalců" v Engelsově překladu za str. 512

K. MARX – B. ENGELS

SPISY

Svazek 2

ČESKÉ VYDÁNÍ PŘIPRAVIL
ÚSTAV DĚJIN KSČ
(Za redakce Marie Svobodové)

Vydalo Státní nakladatelství politické literatury, n. p., v Praze jako svou 573. publikaci
Graficky upravil Milan Hegar

Z nové sazby, písmem Baskerwille, s 3 přílohami. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství Ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 95 × 126 cm. AA 41,45, VA 43,28. 41818/56. Náklad 15.300. Thematická skupina 00/1. Vydání I. Daň 5%. Cena váz. 15,60 Kčs
56/I-2